

Lola ABDULLAYEVA,

Samarkand state institute of foreign languages Associate professor of English language Theoretical Aspects Department
E-mail: lola.abdullaeva1979@gmail.com

Based on the review of SamSIFL Doctor of Philosophy, associate professor M.M.Oblokulova

SOCIOCULTURAL COMPETENCY AND FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE

Annotation

This article deals with the sociocultural competence in teaching foreign languages and uses it in communicative competence. In addition, author provides theoretical background of sociocultural competence from prominent scholars who proposes different views concerned the topic. The concept of sociocultural competence is complex from a methodology standpoint and is an integral part of foreign language communicative competence. Its content includes knowledge, skills, and abilities that form the functional and substantive basis of sociocultural competence and ensure effective communication in accordance with the norms of speech and non-speech behavior of native speakers.

Key words: Competence, grammatical, linguistic competence, sociocultural competence, socio-cultural field, field of socio-cultural knowledge.

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ И ИНОЯЗЫЧНАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается социокультурная компетентность при обучении иностранным языкам и ее использование в коммуникативной компетенции. Кроме того, автор приводит теоретические основы социокультурной компетентности от выдающихся ученых, которые предлагают различные точки зрения на эту тему. Понятие социокультурной компетентности является сложным с методологической точки зрения и является неотъемлемой частью иноязычной коммуникативной компетенции. Его содержание включает знания, навыки и умения, которые формируют функциональную и содержательную основу социокультурной компетентности и обеспечивают эффективное общение в соответствии с нормами речевого и неречевого поведения носителей языка.

Ключевые слова: Компетентность, грамматическая, лингвистическая компетентность, социокультурная компетентность, социокультурное поле, область социокультурных знаний.

IJTIMOYIY-MADANIY KOMPETENSIYA VA CHET TILINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada chet tillarini o‘qitishda ijtimoiy-madaniy kompetentsiya va undan kommunikativ kompetentsiyada foydalanish ko‘rib chiqilgan. Bundan tashqari, muallif ushbu mavzu bo‘yicha turli nuqtai nazarlarni taklif qiladigan taniqli olimlarning ijtimoiy-madaniy kompetentsiyasining nazariy asoslarini keltirgan. Ijtimoiy-madaniy kompetentsiya tushunchasi metodologik nuqtai nazardan murakkab va xorijiy kommunikativ kompetentsiyaning ajralmas qismidir. Uning mazmuni ijtimoiy-madaniy kompetentsiyaning funksional va mazmunli asosini tashkil etadigan va ona tilida so‘zlashuvchilarning nutq va nutqsiz xatti-harakatlari me‘yorlariga muvofiq samarali muloqotni ta‘minlaydigan bilim, ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: Kompetentsiya, grammatik, lingvistik kompetentsiya, ijtimoiy-madaniy kompetentsiya, ijtimoiy-madaniy soha, ijtimoiy-madaniy bilimlar sohasi.

Introduction. In connection to the practice of teaching foreign languages, the emergence and evolution of the idea of “competence” mostly reflect the origins of this term in linguistics. Following the publication of Noem Chomsky’s works, which established the theory of generative grammars and the theory of formal languages as a subfield of mathematical logic and in connection with the study of generative grammar’s problems, the term “competence” was brought back into the conceptual apparatus and became widely used in modern methodology [1].

Literature review. The setting for the separation of the notions of “competence” and “competence” is the foundation for identifying the content of the key categories of the competence approach [N. I. Almazova, Yu. V. Eremin, I. A. Zimnaya, M. P. Pushkova, T. M. Tatarina, A. N. Shchukin, etc.]. M.P. Pushkova contends in his research that “competence is a derived concept from competence and denotes the scope of application of knowledge, skills, and abilities of a person, while competence is semantically the primary category representing their internalized totality, system” [2] “Competence” is the capacity and readiness to

consistently use newly acquired information, talents, and personal qualities while carrying out tasks [3]. The definition of “competence” given by dictionaries is “a set of knowledge, skills, and abilities formed in the process of learning a particular discipline, as well as the ability to perform any activity”. This definition is derived from the Latin *competentis* capable. Originally, the phrase referred to the capacity required to engage in a certain, mostly linguistic activity in one’s mother tongue. A competent speaker or listener, according to N. Chomsky, should be able to: a) form/understand an infinite number of sentences using models; and b) make a judgment about the speech, that is, recognize a formal similarity or difference between the meanings of two phrases.

The writings of J. McCrosky, who claims that “the effectiveness of communication is neither a necessary nor a sufficient condition for assessing competence”, have upheld the traditions of the N. Chomsky school in equating competence with knowledge. A person might be competent without being effective and effective without being competent [5].

In order to broaden this idea as well as its structure, more study on communicative skill was conducted. R. Campbell and R. Welz, who correctly believe that the correspondence of statements to the context is much more important than its grammatical correctness, noted in their works that N. Chomsky's concept of competence does not include an assessment of the relevance of a statement in a specific context and its socio-cultural significance. They were the ones who first used the phrase "communicative competence" to characterize the larger idea of competence, as opposed to N. Chomsky's more constrained "grammatical" competence [6].

D. Himes made a significant contribution to the growth of the theory of competence by first including culture into the idea of competence. He proposes a new model because he thinks N. Chomsky's "competence" overlooks grammatical rules and includes sociolinguistic and utterance competence in addition to grammatical competence [7].

Research methodology. It should be mentioned that since the concept's inception and inclusion in the terminological framework of the theory of teaching foreign languages, the issue directly connected to the study of the component composition of communicative competence has attracted attention. Such studies had a propensity in the 1970s to contrast communicative competence with "grammatical" or "linguistic" competence, which was seen as one of the elements of a more comprehensive definition of communicative competence. The success of communication is heavily reliant on the communicant's willingness and desire to express his thoughts in a foreign language, according to S. Savignon, who defined communicative competence as "the ability to function in a real communication environment, that is, in a dynamic exchange of information, where linguistic competence must adapt to the reception of extensive information (both linguistic and paralinguistic in nature) from the side of one interlocutor or more". The works of M. Kanel and M. Svein, who added 4 components in its composition-competencies, further extend the idea of communicative competence. This model of the structure of communication competence has prompted more study in this field. It divides communicative competence into four categories: 1) grammatical competence, 2) sociolinguistic competence, 3) discursive competence, or utterance competence, and 4) strategic competence.

Analysis and results. I. L. Bim defines socio-cultural competency as behavioral, comprising etiquette proficiency and awareness of the socio-cultural environment [9]. According to P.V. Sysoev, sociocultural competency includes a variety of value orientations, behavioral models, conventions and traditions, and linguistic components unique to a particular civilization [10].

I.E. Riske asserts that socio-cultural competence, which encompasses such distinctive characteristics of society and its culture that are present in the communication conduct of its members, is also regarded to be a component of communicative ability [11]. Socio-cultural competency is, in the words of G.V. Elizarova, "... a complex of knowledge about values, beliefs, behavioral patterns, customs, traditions, language, and cultural achievements peculiar to a certain society and characterizing it" [12]. Sociocultural competence, in Van Eck's words, is "... awareness of how the sociocultural context influences the choice and communicative effect of linguistic forms" [13].

I.E. Riske asserts that socio-cultural competence, which encompasses such distinctive characteristics of society and its culture that are found in the communication conduct of its members [10], is also regarded to be a component of communicative ability. Socio-cultural competency is, in the words of G.V. Elizarova, "... a complex of knowledge about

values, beliefs, behavioral patterns, customs, traditions, language, and cultural achievements peculiar to a certain society and characterizing it" [11]. Sociocultural competence, in Van Eck's words, is "... awareness of how the sociocultural context influences the choice and communicative effect of linguistic forms" [12].

According to D.S. Melnikova, socio-cultural competence is "the ability to conduct adequate foreign language communication in accordance with the norms and rules of communication typical of a certain socio-cultural context of a foreign-language society", with the socio-cultural context being an interconnected complex of cultural elements like traditions, customs, values, mores, beliefs, cultural achievements, and social elements like rules, norms of speech and non-speech [13].

O.N. Igna focuses on a definition of socio-cultural competency that says "only a certain degree of familiarity with the socio-cultural context in which the language is used" [14] based on the unique aspects of attending a technical institution.

Socio-cultural competence, according to E.N. Solovova, "presupposes knowledge of the history and modernity of the country of the language being studied; implies familiarity of the student with the national and cultural specifics of speech behavior; and implies the ability to use those elements of the socio-cultural context that are relevant for the generation and perception of speech from the point of view of native speakers; it is an instrument of education of an internationally minded student body" [15].

N.N. Efremova is correct in her assessment that communication is substantially hampered by a lack of socio-cultural competency abilities [16]. It should be underlined that, because it should permeate every step of teaching a foreign language, the development of socio-cultural competency cannot be limited to the development of only universal notions about the world.

I.A. Smolyannikova offers the idea of a "socio-cultural field" or "field of socio-cultural knowledge" to describe knowledge that reflects the socio-cultural features of a foreign medium by drawing an analogy with the information field. When taking into account the fundamental idea, which is based on the examination of research that shows socioculturally defined information is essential for communicating in a foreign language, namely:

knowledge of the cultural context of the country of the language being studied,

knowledge of the means of verbal and non-verbal communication,

knowledge of strategies for pragmatic goals, which correlates with the approach of D.I. Izarenkov; J.L. Trim, D. Coste, B. North, J. Sheils, A.S. Palmer, P.J.M. Groot, G.A. Trostper and M. Canale & M. Swain [17].

I.A. Smolyannikova came to the conclusion that the first two levels of communicative competence, which include knowledge of the cultural context of the country of the language being studied and the means of verbal and nonverbal communication, most closely reflect socio-cultural and sociolinguistic competencies. In this study, we're interested in how socio-cultural competence is described in several iterations of the communicative competence component composition.

According to the dictionary of methodological terms [4], socio-cultural competence is the ability to use elements of the socio-cultural context that are pertinent for the generation and perception of speech from the point of view of native speakers, such as customs, rules, norms, social conventions, rituals, social stereotypes, regional knowledge, etc. It also includes knowledge of the national-cultural specifics of speech behavior.

Given the broad definition of socio-cultural competence, it is unclear how this concept should be used to describe how high school seniors develop their socio-cultural competence using the example of an optional languages course and the explanation of its functional and conceptual underpinnings.

We believe that socio-cultural competence is actually a tool for educating a person who is aware of the interdependence and integrity of the world and the need for intercultural cooperation, having the ability to communicate in foreign languages, and based on two premises: first, the definition of competence, which is considered to be the ability to carry out certain activities; and second, taking into account the fact that socio-cultural competence is a structural component of communicative competence.

There is a distinct hint in the paper that the communicative language competence described in the "Pan-European Competence" needs more research. Thus, it is being considered [18] whether to include a strategic component that coordinates the interplay of other components.

Conclusion. Without linguistic and cultural expertise, intercultural communication is impossible. Language and culture are intricately intertwined, making it difficult to analyze a nation's culture without being familiar with its native tongue. We think that sociocultural competency plays a crucial role in intercultural communication since it is difficult to teach a language without taking cultural considerations into account.

LITERATURE

1. Chomsky N. Aspects of the theory of syntax. – NY: MIT Press, 1965. – 95 p.
2. Пушкова, М. П. Педагогические основы развития социокультурной компетенции будущего учителя (В процессе изучения иностранного языка): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01/ М.П. Пушкова. – Иркутск, 2001. – 185 с.
3. Татарина, Т.М. Формирование иноязычной профессионально ориентированной коммуникативной компетентности у студентов исторического факультета: (на материале английского языка): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Т.М.Татарина. – СПб, 2009. – 24 с.
4. Азимов, Э.Г., Шукин, А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Издательство ИКАР, 2009. © Электронная версия, «ГРАМОТА.РУ», 2010.
5. McCroskey J.C. Communication Competence and Performance: A Research and Pedagogical Perspective// Communication Education, 1982. – No 31. – P. 1 – 8.
6. Campbell R. Wales R. The Study of Language Acquisition. // Lyons J., (ed.) New Horizons in Linguistics. – Harmondsworth: Penguin Books, 1970. – P. 242 – 260.
7. Hymes, D. On Communicative Competence. // Pride, J. B. and Holmes, J. (eds.) Sociolinguistics. – Harmondsworth: Penguin Books, 1972. – P. 269 – 293.
8. Savignon, S. Communicative competence. Theory and Classroom Practice: Texts and contexts in 2 language learning. – NY.: The McGraw Hill Companies, 1997. – 98 p.
9. Sysoyev, Pavel V., Millrood, Radislav P. The Vital Role of Sociocultural Competence in International Business Contacts. // ESP RUSSIA. A Newsletter for Russian Teachers of English for Specific Purposes. – 1997. – N6, December. – P.7 – 11.
10. Рискс, И.Э. Формирование социокультурной компетенции у учащихся старшей ступени обучения на материале англоязычной поэзии: Дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / И.Э. Рискс. – С-Пб.: РГПУ, 2000. – 259 с.
11. Елизарова Г.В. О природе социокультурной компетенции // Слово, предложение и текст как интерпретирующие системы. Studia Linguistica 8. – СПб.: Тригон, 1998. – С. 25-31.
12. Van Ek J.A. Objectives for Foreign Language Learning, Project 12. Learning and Teaching Modern Languages for Communication. Vol.1: Scopes. – Council of Europe. Council for Cultural Cooperation. – Strasburg, 1986, Vol.2, 1987. – p.65.
13. Мельникова, Д.С. Формирование иноязычной социокультурной компетенции студентов художественно-графического факультета педагогического университета (на материале английского языка): Дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Д.С.Мельникова. – СПб., 2005. – 243 л.
14. Игна, О. Н. Развитие социокультурной компетенции студентов на основе аутентичных материалов при профессионально-ориентированном обучении иноязычному общению (немецкий язык, технический вуз): Дис... канд. пед. наук: 13.00.02. / О.Н. Игна.– Томск, 2003. – 186 с, ил.
15. Соловова, Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: Учебное пособие. – М.: «Просвещение», 2003. – 237 с.
16. Ефремова Н. Н. Формирование социокультурной компетенции учащихся старших классов гимназии в процессе изучения иностранного языка: Автореф... канд. пед. наук: 13.00.02 / Н.Н.Ефремова. – Чебоксары, 2008. – 20 с.
17. Смольяникова, И.А. Формирование иноязычной компетенции в социокультурном пространстве диалога: (На основе использ. информац. и коммуникац. технологий): Дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / И.А.Смольяникова. – М., 2003. – 227 с.
18. Симкин, В. Н. Современные языки: изучение, обучение, оценка. Общеввропейская компетенция. / В. Н. Симкин // Иностранные языки в школе. – 1998. – № 3. – С. 82 – 86, 92.

Maxdiyona ABDULMADJIDOVA,
Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: maxdiyona1118@gmail.com

ADPI DsC. Professori: M.V.Xalimova taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PROFESSIONAL SKILLS FORMATION IN SCHOOL STUDENTS

Annotation

The article examines the social work of professional activity during schooling. It is believed that the process of professional development of workers includes the period preceding the choice of the next profession and the adoption of a specific professional decision.

Key words: Characteristics of youth, professional development, choice of profession, movement towards a profession, professional activity.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье рассматривается социальная работа профессиональной деятельности в период обучения в школе. Считается, что процесс профессионального становления работников включает период, предшествующий выбору следующей профессии и принятию конкретного профессионального решения.

Ключевые слова: Особенности молодежи, профессиональное становление, выбор профессии, движение к профессии, профессиональная деятельность.

MAKTAB O‘QUVCHILARIDA KASBIY KO‘NIKMALARNI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada maktab o‘quvchilarida kasbiy ko‘nikmalarni shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, shaxsning kasbiy shakllanishi, qiziqishlari va yosh davri xususiyatlari psixologik jihatdan tahlil qilingan. Shu bilan bir qatorda o‘quvchilarda kasbiy ko‘nikmalarni shakllanish jarayoni, o‘quvchilarida bo‘lajak kasbni tanlash layokatini aniqlash yo‘llari bayon kilingan.

Kalit so‘zlar: Yosh davri xususiyatlari, kasbiy ko‘nikmalarni shakllanishi, kasb tanlash, kasbga moyillik, kasbiy faoliyat kasbiy layoqat.

Kirish. Bugungi glaballashuv jarayonida navqiron O‘zbekistonimizni dunyo mamlakatlari katorida har sohada baland pog‘onalarda ko‘rish uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlash lozim. Bu borada uzluksiz ta‘limning har bir mas‘ul a‘zosi o‘z vazifasini sidqidildan olib borishi lozim. Bunda o‘quvchilarga maktabda olgan bilimlarini hayotda qo‘llay olish bilan bir qatorda ular bilan kasbga yo‘naltirish ishlarini to‘g‘ri olib borish kerak. Mamlakatimizda tezkor rivojlanish davrida masofaviy mehnat shakllarini rivojlantirish, ta‘lim muassasalari bitiruvchilari va yoshlarning zamonaviy kasb-hunar egallashlari uchun sharoitlar yaratish hamda qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, ularning har tomonlama yetuk malakali mutaxassis bo‘lib yetishishlarini ta‘minlash maqsadida”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyayevning “O‘quvchi-yoshlarni kasb-hunarga tayyorlash tizimini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risi” RQL-1186/20-5 Iqaror loyihasi ishlab chikilgan. [1.B.2] Ushbu qarorni tasdig‘i kelgusida o‘z natijasiga erishilsa yoshlarimiz kasbiy xayot yo‘llarida o‘z o‘rinini topgan va yetuk intellektual kadrlar bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi.

Aytish mumkinki, barkamol insonning shakllanishi uning munosib kasbkorni egallashi jamiyat taraqqiyoti uchun baholi qudrati o‘z hissasini qo‘shib yashashi va shu orqali jamiyatda o‘zligini namoyon etishi ya‘ni shaxsning kamol topishi nazarga olinadi. Komillik sari intilish shaxsning kasbiy shakllanishi bilan birgalikda yaxlit holda kechadigan va deyarli bir umr davom etadigan murakkab jarayondir. Keng ma‘noda kasbiy shakllanish deganda shaxsning o‘z aqliy

qobiliyatlari jismoniy imkoniyatlari u yoki bu sohaga bo‘lgan layoqatlari, qiziqish va intilishlari, shuningdek qadriyat va dunyoqarashlariga ko‘ra biror bir kasb sohasida ta‘lim olish keyinchalik shu sohaga kirishib, moslasha borishi va nihoyat yillar davomida yetuk va malakali mutaxassis bo‘lishi tushuniladi.

Haqiqatan ham bu cheksiz murakkab orqaga qaytarilmaydigan muhim jarayon bo‘lib, unda inson manfaatlari yo‘lidan unumli foydalanishni tashkil etish, bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir.

Yangi tahrirdagi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonunning asosiy prinsiplariga ko‘ra :

“ta‘lim ustuvorligining tan olinishi;
ta‘lim olish shaklini tanlash erkinligi;
ta‘lim sohasida kamsitishlarga yo‘l qo‘yilmaligi;
ta‘lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta‘minlanishi;
ta‘lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarining singdirilganligi;
ta‘lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyati;
ta‘limning uzluksizligi va izchilligi;
o‘n bir yillik ta‘limning hamda olti yoshdan yetti yoshgacha bo‘lgan bolalarni bir yil davomida umumiy o‘rta ta‘limga tayyorlashning majburiyiligi;
davlat ta‘lim standartlari va davlat ta‘lim talablari doirasida ta‘lim olishning hamma uchun ochiqiligi;
o‘quv dasturlarini tanlashga doir yondashuvning yagonaligi va tabaqalashdirilganligi;

insonning butun hayoti davomida ta'lim olishi;
jamiyatda pedagoglarni ijtimoiy himoya qilishning kafolatlanganligi;
ta'lim tizimining dunyoviy xususiyatga egaligi;
bilimlilik, qobiliyatlilik va iste'dodning rag'batlantirilishi;
ta'lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvining uyg'unligi;

ta'lim faoliyati sohasidagi ochiqlik va shaffoflik.”[2 B.3] Bundan kelib chiqadiki ta'lim jarayonida o'quvchilarni kasbiy layoqatlarini shakllantirishda ushbu prinsiplar asosida yondashilib o'sib kelayotgan har bir avlodni kasbga to'g'ri yo'naltirish faoliyatini olib borish kelgusida munosib kadrlar yetishtirishda zamin yaratadi.

Kasbiy shakllanish davri ontogenezdada O'spirinlik davriga to'g'ri keladi. O'spirinlik davri – ijtimoiylashuvning ma'lum bosqichi bo'lib, bolalikdan mustaqillik mas'uliyat bilan kattalik faoliyatiga o'tish bosqichi hisoblanadi. Bu davr ham boshqa davrlardagidek o'zining fiziologik xususiyatlariga ega. Ilk o'spirinlik davri – inson jismoniy ontogenezining tugallanish davridir. Agar o'smirda o'quv qiziqishlari kasb tanlashni belgilasa, o'spirinlarda buning aksi – kasb tanlash o'quv qiziqishlarining shakllanishiga yordam berishini kuzatish mumkin. Ya'ni bu davrda bolalar tanlangan kasb uchun zarur bo'lgan predmetlar bilan qiziq boshlaydilar. O'spirinlik davrida o'quvchilar kasbiy shakllanish jarayoni yuzaga keladi. Kasbiy shakllanish jarayonining dastlabki va ayni damda o'ta muhim bosqichi bo'lajak kasbni tanlash, ya'ni aniq bir kasbiy qarorga kelishigacha bo'lgan davrini o'z ichiga oladi. Ravshanki, yoshlarning kasb tanlashga tayyorgarlik darajasi, faqatgina yosh xususiyatlariga bog'liq emas, u ma'lum yoshga kelib o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi. Yoshlarning kasb tanlashga pedagogik-psixologik bilim, ko'nikma, malakalar, shuningdek, jamiyatning ta'siri orqali tayyorlash va tarbiyalash lozim. Kasbiy shakllanish jarayonida o'quvchiga ota-ona, ustozlar jamoasi va maktab psixologi faoliyati to'g'ri tashkil etilgan kasbga yo'naltirish ishlari ni olib borish samarali natija beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. G'oziev E.G', Davletshin M.G, Karimova V.M, Xo'jaev N, Tojiboeva D, Mamaraximov B, Shomuratova N, Qodirov B.R, Qodirov K.R, Skatkin M.N kabi psixolog va pedagog olimlarning ta'kidlashlaricha, o'quvchilarni kasblar olamiga doir bilimlar bilan qurollantirish hamda amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilish lozim. Buning uchun kasblarga doir qo'llanmalar, tarqatma materallar bilan ta'minlash lozim. Shundagina kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan turli qiyinchilik, ziddiyat, to'siqlarni oldini olgan holda o'quvchi-yoshlarni ongli ravishda kasb-xunarga to'g'ri yo'laltirish muximdir. Bugungi kunda O'zbekistonimiz talim- tizimida

Natijalar. Tadqiqotimizda, har bir inson hayotida kasbiy faoliyat muhim ahamiyatga ega. Chunki, kasbiy faoliyat uzoq vaqt davomida inson hayotining ajralmas qismiga aylanib qoladi. Psixologik tadqiqotlarning natijasiga ko'ra ham odamlarning salomatligi hamda o'zini baxtli his etish darajasi uning tanlangan kasbi bilan uzviy bog'liq ekan. O'z kasbini ota – onalarning majburlashi orqali tanlangan insonlarda esa sog'liqning yomonligi, ruhiy tushkinlik, o'zini baxtsiz his etish, kasbiy faoliyatida hech qanday o'sish kuzatilmagan. Ota-onalar farzandlarining ilk qadamlaridanoq uning kelajagi to'g'risida o'ylab qolishadi. Farzandlarining qiziqish va qobiliyatlarini kuzatish orqali ularning kasbiy kelajagini aniqlashga harakat qiladilar. Ayniqsa, maktabda beriladigan ta'lim-tarbiya o'quvchining turli fanlarga bo'lgan tanlovli munosabatini keltirib chiqaradi, ayrim bolalarda esa qaysidir fanlarga bo'lgan qiziqishi tez seziladi, ya'ni tasviriy, musiqaviy va hokazolar. O'spirinlik davriga kelib, muammo yanada kuchayadi. Ko'pgina o'quvchilar va ota-onalarga qanday kasbni tanlashlari oldindan ma'lum bo'ladi: ular “Men

shifokor bo'laman”, “Bizning o'g'limiz, qizimiz, tibbiyot insitutiga hujjat topshiradi. Shunday bo'lsada, kasbiy maqsadlarning aniqligi va ularni ro'yobga chiqishi bo'yicha xavotirlanish holatlari sezilib turadi. Omadsizlikka uchrash-chi? Ayrim o'quvchilar uchun to'qqizinchi sinfni bitirgach, kasbiy yo'nalishlarini tanlash – eng dolzarb masala bo'lib qoladi.

Ko'pgina maktab bitiruvchilari kelajakda kim bo'lsam ekan yoki qaysi sohani mutaxassisi bo'lsam ekan? – degan savolni o'z oldilariga qo'yib, kasb tanlash muammosiga duch kelishadi. Natijada o'quvchilar tomonidan mutaxassisliklar tasodifan tanlanadi. Hech qanday maxsus tayyorgarlikka ega bo'lmasdan yoki kasbiy kelajagini tushunib yetmasdan maktab bitiruvchilarining bir qismi darhol ishga joylashadi. Bunda kasb dunyosida o'z o'rmini qidirish o'zgacha ma'noga ega bo'ladi.

Kasb hunar markaziga kirgan yoshlar uchun kasb tanlash muammosi to'liq yechilmagan bo'ladi. Ularning bir qismi tanlovning to'g'riligiga o'qishning birinchi yilidayoq ikkilanib qolishadi, boshqalari – mustaqil kasbiy faoliyatning boshida, ayrimlari kasb bo'yicha 3-4 yil ishlagandan keyin, yoshlarning ayrimlari kasb maktabini bitirib, egallagan kasbi bo'yicha ish topa olmaydilar va ishsizlar qatoriga qo'shib qoladi. Demak, ular uchun kasb tanlash muammosi yana dolzarb bo'lib qolaveradi. Psixologik toliqish, xavotirlanish, kelajakka nisbatan ishonchsizlik bilan qarash mehnat olamida o'zini topishida ma'lum qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lgan o'quvchilar oldida ishga joylashish muammosi paydo bo'ladi. Kishilarning individual-psixologik xususiyat-larini kasb talablari bo'yicha kasbiy tayyorgarligiga mosligini aniqlash uchun qator mutaxassisliklar bo'yicha kasbiy tanlov o'tkaziladi. Uning bajarilishi bir qancha muammolarni keltirib chiqaradi ya'ni unga ko'ra kasbning normativ tavsiflarini belgilab olish psixologik xususiyat va sifatlarini aniqlash lozim.

Bo'lajak mutaxassis shaxsida yangi a'zolari orasida, turli yoshdagi kishilar bo'lgan jamoaga kirish, kasbiy faoliyatga ko'nikish, yangi ijtimoiy rolni tushunib olish yana muammolarni keltirib chiqaradi. Moslashuv bosqichiga kasbiy ijtimoiy yetuklik va ijtimoiylashuv shakli kiritiladi. O'zgarigan kasbiy vaziyat yangi psixologik xususiyatlar va sifatlarining shakllanishiga olib keladi. Shaxs psixologik tuzilishidagi keskin o'zgarishlar kishining hayotini ham o'zgartiradi. Oldingi – “maktab – oila –jamiyat” tizimi o'rnida yangi ya'ni “kasb-oila ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar” vaziyati kelib chiqadi. Endi shaxs rivojlanishida kasb-muhit omili muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Shaxsning o'z kasbiy ustasi bo'lishi faoliyat mahsuldorligiga ta'sir etadi. Qanday qilib mutaxassisning ishga bo'lgan layoqatini saqlab qolish, gohida esa tiklash mumkin.

Ma'lumki, mutaxassis muntazam ravishda kasbiy psixologik tomonidan yordamga muhtoj bo'ladi.

Jamiyatimiz uchun dolzarb psixologik muammolardan biri-bu ishchining nafaqaga chiqishi hisoblanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning o'zgarishi yangi ijtimoiy vazifa – nafaqaxo'rlar uchun psixologik qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, ular psixologik ko'mak va qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'ladilar. Yoshlarni kasbga yo'naltirish bo'yicha ilmiy manbalarni nazariy tahlil qilib, quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin:

Ota-onalar o'quvchiga tanlash huquqini berishlari kerak. O'quvchi o'z ishida, fikrida va harakatlarida mustaqillikni his qilishi kerak. Uning harakatlari onaning, dadaning, buvining va boshqalarning fikriga emas, balki ichki e'tiqod va mezonlarga asoslanishi kerak.

O'quvchiga u intiladigan, xotirjam va kelajakka ijobiy munosabatda bo'ladigan ideallarni singdirish kerak. Buning uchun bolangizni tinglash va tinglay olish muhimdir.

O'quvchiga o'z qobiliyatlarini ochib beradigan va cheklovlarni aniqlay oladigan sharoitlarni yaratish kerak. Bu mavzu, ayniqsa, nogironlar uchun dolzarbdir. Ularning ko'nikmalari va qobiliyatlari doirasi juda tor, shuning uchun kasb tanlashga alohida e'tibor bilan yondashish, muayyan faoliyatning barcha mumkin bo'lgan ijobiy va salbiy tomonlarini hisobga olish kerak.

Agar o'quvchi o'zini ko'p sohalarda sinab ko'rsa: turli to'garaklar, sport seksiyalari, san'at, raqs maktablariga tashrif buyurish, bu yaxshi, lekin har bir faoliyat turi to'liq sikldan o'tishiga ishonch hosil qilish kerak. Shundagina u har bir sinovdan o'tgan kasbning barcha ijobiy va salbiy tomonlarini ko'ra oladi.

O'quvchiga turli tadbirlar va kurslarda qatnashish imkoniyatini berish kerak. Unga biror narsa, hech qachon foydali bo'lmagan narsa yoqmasin, lekin olingan bilimlar zamonaviy dunyoda labillik, ijodkorlik, muloqot qobiliyatlari va, albatta, yuqori intellektual qobiliyatlar kabi muhim fazilatlarini shakllantiradigan bilim poydevorini tashkil qiladi.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish mashaqqatli va uzoq davom etadigan jarayondir. Ammo malakali yondashuv, o'qituvchilar va ota-onalarning sabr-toqati bolalarga to'g'ri tanlov qilish va zerikarli xatolarga yo'l qo'ymaslik imkonini beradi, ularni tuzatish qiyin, ba'zan esa imkonsizdir.

Kasbiy faoliyat inson hayotining katta qismini egallaydi, demak, unga yondashuv jiddiy va muvozanatli bo'lishi kerak.

Xulosa. O'sib kelayotgan yosh avlodni kelgusida o'z kasbini yetuk intellektual shaxs bo'lib voyaga yetishi jamiyat taraqqiyoti uchun alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda turli-tuman kasblar mavjud bo'lib, alohida mehnat turiga individual moyillik, qobiliyat va kasbning ijtimoiy ahamiyati yuqori bo'lishi mujassamlashgan vaqttdagi chin yurakdan tanlangan kasbgina kishiga ma'naviy qoniqish va jamiyatga nafli bo'ladi. O'spirinlik yoshidagi o'quvchilarning kasbiy shakllanganligi bu jarayonni anglaganligi bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR

1. Prezidenti Sh.M.Mirziyayevning "O'quvchi-yoshlarni kasb-hunarga tayyorlash tizimini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risi" RQL-1186/20-5 1qaror loyihasi
2. Ta'lim to'g'risidagi qonun 2020-yil 23-sentabr, O'QRQ-637-son
3. Skatkin M.N. i.t.d. Trudovoe vospitanie i proforientatsiya shkolnikov. Moskva.: 1981.
4. G'oziev E.G'. Kasb va shaxs. Toshkent 1996.
5. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. Toshkent 1999.
6. Davletshin M.G. Psixologiyadan qisqacha izohli lug'at. Toshkent. 1999
7. Qodirov B.R., Qodirov K.R. "Kasbiy tashxis metodikalari" Toshkent-2000y.
8. G'oziev E.G', Asomova R. Kasb psixologiyasi kursidan ma'ruzalar matni. Toshkent 2000.
9. G'oziev E.G'. va b. Kasb psixologiya kursidan ma'ruzalar matni. Toshkent 2000.
10. G'oziev E.G'. , Mamedov K.Q. Kasb psixologiyasi. Toshkent 2003.
11. Xo'jaev N., Tojiboeva D., Mamaraximov B., Shomuratova N. Kasbiy ta'lim metodikasi. O'quv qo'llanma T.: TDIU.- 2007
12. Karimova V.M va boshqalar. Pedagogika. Psixologiya. O'quv qo'llanma. T.2009.
13. Abdulmadjidova M. Muloqot – Bola Psixik Rivojlanishining Muhim Omili Vol. 1 no. 6 (2021): barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnal / <https://sciencebox.uz/index.php/jars/article/view/591>
14. I.M.Sattarova M.Abdulmadjidova 2021.16 Ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishda o'yinli texnologiyalardan foydalanish Pedagogik zarurat sifatida
15. <https://sciencebox.uz/index.php/ajed/article/view/401/383>
16. Alisherova Zulfiya Tolibdjanovna. (2022). Abu Homid G'azzoliy Va Zigmund Freyd asarlaridagi psixologik g'oyalarning talqini. Eurasian Journal of Academic Research, 2(1), 213–218. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5910168>
17. Shoira Kh. Abdullayeva Psychological and pedagogical factors in improving the quality of education 2022 https://kalaharijournals.com/resources/feb7_12_214.pdf
18. Tezkor qaror qabul qilish hozirgi zamonning muhim talabi "International Confrence on Teaching Education And New Learning Technologies" 2023|2 Xaabibullayeva Saodatoy Sayibjon qizi, Abdulmadjidova Mahdiyona Dilmurodjon qizi Page No: 45-49
19. www.thelearningweb.net. Ta'lim tarmog'i.
20. www.inetlibrary.com. Internet-kutubxona

Akbar ALIMOV,

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti ijtimoiy fanlar kafedrasi dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: alimovakbar231@gmail.com

SamDU milliy g'oya va falsafa kafedrasi dotsenti L.Djo'rayev taqrizi asosida

HUSAYN VOIZ KOSHIFIY ASARLARIDA IJTIMOYIY FAOLLIKNING AHAMIYATI VA XIZMAT KO'RSATISH ODOBLARI TALQINI

Аннотация

Mazkur maqolada Husayn Voiz Koshifiy asarlarida xizmat ko'rsatish odoblari masalalariga keng e'tibor qaratilgan bo'lib, unda ijtimoiy faollikning ahamiyati tushunchasi, mohiyati atroflicha yoritilgan. Markaziy Osiyo xalqlari ijtimoiy hayotida xizmat ko'rsatish odoblari va madaniyatiga nisbatan yangicha yondashuvlar shakllanishi va Husayn Voiz Koshifiy asarlarida ijtimoiy faollikning ahamiyati tatbiq qilish tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, xalq, axloqiy munosabatlar, urf-odat, ma'naviyat, xodim, ma'rifat, tarbiya, qadriyat, an'ana, axloqiy-estetik qadriyatlar, yoshlar.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЗНАЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЭТИКЕТА СЛУЖБЫ В ТРУДАХ ХУСЕЙНА ВОИЗ КОШИФИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы служебного этикета в творчестве Хусейна Ваиза Кошифи, в ней подробно раскрывается понятие и сущность важности общественной деятельности. Анализируется формирование новых подходов к служебному нраву и культуре в общественной жизни народов Средней Азии, значение общественной активности в творчестве Хусейна Ваиза Кошифи.

Ключевые слова: Средняя Азия, народ, нравственные отношения, традиция, духовность, служащий, просвещение, воспитание, ценности, традиции, морально-эстетические ценности, молодежь.

INTERPRETATION OF THE SIGNIFICANCE OF PUBLIC ACTIVITY AND ETIQUETTE OF SERVICE IN THE WORKS OF HUSSEIN VOIZ KOSHIFI

Annotation

This article examines the issues of official etiquette in the works of Hussein Waiz Koshifi, it reveals in detail the concept and essence of the importance of public activity. The formation of new approaches to official morals and culture in the public life of the peoples of Central Asia, the importance of social activity in the works of Hussein Waiz Koshifi are analyzed.

Key words: Central Asia, people, moral relations, tradition, spirituality, employee, education, upbringing, values, traditions, moral and aesthetic values, youth.

Markaziy Osiyo xalqlari ijtimoiy hayotida ko'p asrlik tarixga egadir. Shu o'rinda XI-XII asrlarda so'fiylik Movaraunnahrda keng tarqaladi va mustaqil tariqatlar shakllanadi. Tasavvuf ta'limotining nazariy va amaliy jihatlariga bag'ishlab ko'plab asarlar bitilgan bo'lib, ular orasida Markaziy Osiyolik allomalarning risolalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Markaziy Osiyodagi yassaviya, kubraviya, naqshbandiya tasavvuf yo'nalishlari asoschilari hamda ko'plab ulamolar tomonidan tasavvuf ta'limotining mohiyatini bayon etishga bag'ishlangan nodir risolalar bitilgan. Bu risolalar orasida Husayn Voiz Koshifiyning "Futuvvatnomai sultoniy yoxud javonmardlik tariqati" asari muhim ahamiyat kasb etadi.

Husayn Voiz Koshifiyning "Futuvvatnomai sultoniy yoxud javonmardlik tariqati" asari tasavvuf ta'limotining amaliy jihatlarini va tariqat ahlining rioya etilishi lozim bo'lgan axloq-odob qoidalari batafsil bayon etilgan nazariy manbadir. "Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar samarasi, avvalambor, yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlaydigan, Vatanimiz taqdiri va istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir yosh kadrlar safini kengaytirishga bevosita bog'liq"[1]. Shu o'rinda yoshlarni jamiyatimizning axloq-odob qoidalari asosida yuksak ma'naviyatli qilib tarbiyalash boy ma'naviy merosimizga bevosita bog'liqdir.

Naqshbandiylik tariqatining vakili sifatida Husayn Voiz Koshifiy tasavvuf ahlini ijtimoiy faollik masalalariga

alohida e'tibor qaratadi. Ma'lumki, ko'plab tariqatlarda so'fiylarni uzlatga berilishi, faol ijtimoiy munosabatlardan chetlashishlari targ'ib etiladi. Naqshbandiylik ta'limoti esa tariqat vakillarini jamiyat hayotida ijtimoiy faol bo'lishga undagan bo'is hozirgi kunda dunyoda eng keng tarqalgan so'fiylik oqimi hisoblanadi. Mazkur tariqatning vakili sifatida Husayn Voiz Koshifiy darvesh faoliyatida mehnat va kasb-kor xususida batafsil to'xtalib o'tar ekan shunday deydi: "bilginki, darvesh halol va pokiza kasb bilan shug'ullanishi kerak, chunki kasb-tariqatning zaruriy shartidir. "Dil ba yoru dast ba kor" (ko'ngil Allohda, qo'l esa ishda) tamoyili Abdulxoliq G'ijduvoni tomonidan ishlab chiqilgan. "Xoja Abdulxoliq aytadilarki, xalqdin og'irlikni ko'tarmak kerak va bu muyassar bo'lmas, magar halol kasb bilan "dast ba kuru dil ba yor" degan so'z xojagon tariqatiga amru muqarrar turur"[3]. Zero, umr o'tkazishga zarur vosita (maosh) hosil bo'lmaguncha kishi xotiri osoyishta bo'lmaydi. Kishi rohati uchun zarur narsa esa vojibdir. Va agar kishi o'z kasbi bilan zaruriy narsalarni muhayyo etmasa, odamlarni ranjitadi, azobga qo'yadi. Demak, kimki jamiyatdan foyda ko'rsayu, lekin foyda yetkazmasa, u ishlamagan bo'ladi. Bas, biror kasb bilan shug'ullanmagan darvesh o'zini xalq bo'yniga yuklagan bo'ladi. Bu esa tariqatda mumkin emas"[3]. Alloma kishi o'z kasbi bilan zaruriy narsalarni muhayyo etishi lozimligini ta'kidlamogda, tariqatda tekinox'rlik, birovlar hisobiga kun kechirish mumkin emasligini uqtirib o'tadi. Uzlat va

tarkidunyochilikni rad etar ekan, tariqat vakillarini halol kasb bilan shug'ullanishga chaqiradi. Alloma tariqat vakillarini ijtimoiy faollikka chaqirar ekan shunday deydi: "shunday qilib, ma'lum bo'ladiki, darvesh uchun kasb zaruriydir va shunga binoan darvesh kasb odobini ham bilish hamda unga rioya qilishi lozim. Bilgilkim, hamma kasblarga birday taalluqli qisqacha qoida adablar mavjud, shuningdek har bir kasb uchun alohida odob ham bor" [3]. Husayn Voiz Koshifiy tariqat vakillarini kasb-hunar bilan shug'ullanishga chaqirar ekan, ularni o'zlariga egallagan kasbning axloqiy normalariga rioya etishlarini talab etadi. O'zining "Futuvvatnomai sultoniy yoxud javonmardlik tariqati" asarida tariqat vakillari shug'ullanadigan kasb va hunarlar, ularning har birining axloq-odob qoidalari va normalarini ratsianallik tamoyili asosida ta'kidlab o'tadi. Shuning uchun bugungi kunda ta'lim tizimida kasb etikasiga oid o'quv qo'llanmalarda ham Koshifiy tomonidan ratsianallik tamoyili asosida ishlab chiqqan axloq-odob qoidalari o'z ahamiyatini yo'qatmagan. Koshifiy mazkur asarida tariqat vakillari egallashi mumkin bo'lgan barcha kasb-hunarlar xususida to'xtalib o'tadi. Husayn Voiz Koshifiy tariqat vakillarini xizmat ko'rsatish sohasida, xususan, mehmon kutish axloq-odoblarini batafsil yoritib beradi. Bundan tashqari alohida bir faslda tariqat vakillaridan bo'lgan xodimlar (xizmatkorlar) odobini mantiqiylik nuqtai-nazaridan izohlaydi. Tariqat vakillari bo'lgan xodimlarni odob-axloq qoidalari bayon etar ekan shunday deydi: "...xodim to'rt ishini yaxshi bilishi va doim ado etishi lozim. Buning biri – supurib-sidirish, ikkinchisi – ovqat pishirish, uchinchisi - kir yuvish, to'rtinchisi - idish-tovoq yuvish. Va bu ishlar har biri uchun amal qilinadigan ma'lum qoidalar bor" [3].

O'rta asrlarda maddohlik kasb-faoliyat turi sifatida Markaziy Osiyo xalqlari turmush tarzida keng tarqalgan. Hatto XIX-XX asrning boshlarigacha yirik shaharlarda ularning alohida mahallalari bo'lgan. Bundan tashqari, Husayn Voiz Koshifiy tariqat vakillaridan bo'lgan ma'raka tuzuvchilar hamda tomosha ko'rsatuvchilarning axloqiy qoidalari ham tushuntirib beradi. Ma'raka tuzuvchilar sifatida maddohlikning mohiyatini quyidagicha tushuntiradi: "shuni bilgilkim, futuvvat ahli (ahli shadd) orasida maddohlarning martabasi eng balanddir. Buning sababi shuki, ahli bayt, xonadon muhabbati barchaning ko'nglida mavjud va agar birov boshqa birovni sevsa, sevgilisining ta'rifini tilidan qo'ymaydi. Maddohlar shunday xususiyatga ega kishilardirlar va uzluksiz ahli bayt ta'rifida so'z aytadilar va xonadonning yodida so'z aytish bilan vaqt o'tkazadilar" [3].

Husayn Voiz Koshifiy maddohlik o'rta asrlarda keng tarqalgan xizmat ko'rsatish turi ekanligi, shu bilan ular muayyan axloq-odob qoidalari bo'ysunishlari lozimligini quyidagicha izohlaydi: "agar maddohlik odobi nechta bo'ladi, deb so'rasalar, beshta deb aytgil: avval shuki, doimo taqvo va tahoratda bo'lsin. Uchinchidan, g'arazli niyatda va qasd olish uchun maddohlik qilmasin. To'rtinchidan, boylikka berilgan bo'lmasin. Beshinchidan, madhda oshirib mubolag'a qilish bilan shug'ullanmasin" [3]. Darhaqiqat tadbirlarda ilohiyot mavzusidagi baytlarni aytuvchi avvalo pok e'tiqodli va taqvoli bo'lishi ta'kidlanmoqda. Koshifiy maddohlar madx etishda mubolag'aga berilmasligi kerakligini uqtirmoqda. Afsuski bugungi kundagi maddohlar hech qanday qoidalarga rioya etmaydilar.

Husayn Voiz Koshifiy maddohlik kasbi mazmuni va mohiyatini bayon etgandan so'ng xizmat ko'rsatish sohasi sifatida suv tashuvchi meshkobchilar – soqqalar faoliyati xususida ham to'xtalib o'tadi: "bilgilkim, saqqalar ham maddohlarga kiradilar. Biroq saqqalar g'oyat mo'tabar kishilardirlar va ularning rutbasi ulug'dir:

Dengiz qa'riga sho'ng'igan dilovar er,
Yo g'arq bo'ladi, yo Gavhar olib chiqar.

Va ba'zilar saqqolik kasbining pirini Salmon forsiy debdurlar. Negaki, Salmon forsiy doimo elkasida mesh bilan odamlarni uyiga suv tashigan, shu bois bu rivoyat durustdir. Shayx Sa'diy ham saqqolarni hayot bag'ishlovchi mardlar deganlar" [3]. Samimiy va beg'araz bu kasb egalari alloma alohida extirom bilan bayon etadi. Saqqolar, suv tashuvchilar faoliyati ahamiyatini yoritir ekan, ularning axloq-odob qoidalari xususida shunday deydi: "agar saqqolarning odobi nechta, deb so'rasalar, o'nta deb aytgil. Avval shuki, saqqolik bilan shug'ullanuvchi odam pok bo'lishi kerak, zero faqat pokiza kishi bu kasbni qila oladi. Ikkinchidan, ma'naviy jihatdan qalbi pok bo'lsin. Uchinchidan, suvni ulashayotganda o'ng qo'ldan boshlasin. To'rtinchidan, odamlarga halol va toza suvdan keltirib tarqatsin. Oltinchidan, saqqoligi uchun haq talab qilmasin, chunki bu tamagirlikka kiradi. Balki tavoze bilan beminnat xizmat qilsin... Sakkizinchidan, biron bir yig'ilishga ijozatsiz kirib bormasin va umuman da'vat qilinmagan o'tirishlarga bormasin. Ammo borilishi joiz bo'lgan ommaviy yig'inlarga borishi kerak. To'qqizinchidan, o'z kasbdoshlariga hasad qilmasin va agar saqqolardan birining ishi rivoj topsa, bundan faqat xursand bo'lsin. O'ninchidan, o'z ishini sevsin va barcha ikir-chikirigacha yaxshi bilsin" [3]. Alloma suv tashuvchi saqqolar kasbini mohiyatini hamda ularning kasbiy axloqiy fazilatlarini bayon etishda mantiqiy ratsianal yondashar ekan avvalo gigiyena nuqtai-nazardan pokizalikka shuningdek ma'naviy jixatdan pok bo'lishga chaqiradi.

Xizmat ko'rsatish sohasiga oid qarashlar uzoq asrlik tarixga ega bo'lib, bu borada "Markaziy Osiyo xalqlari etnomadaniyatida ko'plab milliy qadriyatlar yaratilgan. Ayniqsa, temuriylar davrida mehmonlarga xizmat ko'rsatish yuqori darajada ekanligini Klavixio ham o'z kundaliklarida e'tirof etadi" [4]. Mehmonlarga xizmat ko'rsatish temuriylar davrida muhim ahamiyat kasb etib, ajdodlarimiz tomonidan ibratli milliy qadriyatlar shakllangan. Mutafakkir allomalarimiz asarlarida xizmat ko'rsatishga oid axloq-odob qoidalari ishlab chiqilgan. Temuriylar davrining etuk allomalaridan biri Husayn Voiz Koshifiyning axloqiy-falsafiy qarashlari bayon etilgan asarlarda xizmat ko'rsatish, jumladan, mehmon kutish odobi batafsil yoritilgan.

Husayn Voiz Koshifiy mehmon kutish odobining asoslarini ratsianal tarzda izohlar ekan, shunday deydi: "agar oltita asos qaysidir, deb so'rasalar, aytgil: birinchidan, mehmonni ta'zim bilan kutib olish va yaxshi joyga o'tkazish, ikkinchidan, mehmon qarshisida ochiq chehra bilan xushnud o'tirish. Uchinchidan, mehmon qancha (ko'p) kelsa ham ranjimaslik. To'rtinchidan, chaqirilmagan mehmonni ko'proq hurmat qilish. Beshinchidan baxillik qilmaslik va mehmondan narsasini qizg'anmaslik. Oltinchidan yasama iltifot ko'rsatmaslik, qo'ldan kelguncha mehmonni sidqidildan samimiy xursand qilish" [3]. Mazkur axloqiy fazilatlar milliy mentalitetimizga xos bo'lgan qadriyat bo'lib, bugungi kunda kasbiy etiket sifatida umumbashariy ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois alloma tomanidan bayon etilgan bu kasbiy etiket qoidalari zamonaviy xizmat ko'rsatish tizimida alloma bayon etgan mehmon kutish odobining asoslari o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Servis xizmatlar ko'rsatish sohasidagi hozirgi raqobat kuchaygan bir sharoitda har bir xodim Koshifiy bayon etgan mehmon kutishning bu asoslariga rioya etsalar maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bugungi axborotlashgan jamiyatda sifatsiz servis xizmati har qanday korxonaga yoki tashkilotning inqiroziga sabablardan biri bo'lishi mumkin. Alloma bayon etgan mehmon kutish odobining to'rtinchi sharti "chaqirilmagan mehmonni ko'proq hurmat qilish" diniy qadriyatlarimizga muvofiq bo'lib, ko'pincha shaxsiy xonadoningizga kelgan mehmonni nazarda tutadi.

Kasb etiketida "odoblilik bu odamning vujudga kelgan har qanday vaziyatda ham boshqalar bilan to'g'ri muomala qilish, gaplashish ohangini to'g'ri tanlash, vaziyat keskinligini

pasaytiruvchi so'zlarni o'z vaqtida topib ishlatish va o'zini xatti-harakatlarida odoblilik talablariga rioya qilish qobiliyatidir" [5].

Husayn Voiz Koshifiy mehmon kutishning adablarini ham alohida ta'kidlab o'tar ekan, shunday deydi: "agar oltita adab qaysidir, deb so'rasalar, aytil: avval shuki, mehmondan qaysi taomni yoqtirasiz deb so'ramang. Ikkinchidan, mehmon uchun o'zingiz xush ko'rgan eng yaxshi ovqatni pishiring. Uchinchidan, ovqat eyishga hadeb zo'ramang. To'rtinchidan, agar tashqariga chiqsa, birga chiqing va kamida yetti qadam birga yuring. Beshinchidan, ataylab o'zini ko'rsatish uchun namoyishkorona uzrgohlik qilmang. Oltinchidan, minnat qilmang, balki aksincha, mehmon dasturxonigizdan non eganidan xursand bo'ling va shukr qilib, minnatdorchilik bildiring" [3]. Mazkur odob qoidalari Sharq xalqlarida mehmon kutishning o'ziga xos etiketini tashkil etgan. Shu jihatlari bilan Sharq xalqlari o'zining mehmondo'stligi bilan ajralib turadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki;

Birinchi: avvalo, Markaziy Osiyoda vujudga kelgan Naqshbandiya tariqati nazariyotchilari tomonidan

tasavvuf vakillari orasida ijtimoiy faollik, ya'ni jamiyatda muayyan bir kasb egallashlari lozimligi asoslab berilgan.

Ikkinchi: Husayn Voiz Koshifiy tariqat vakillarini halol mehnat qilib kun kechirishga chaqiradi. Mehnat qilib halol turmush kechirish uchun esa tariqat vakillariga muayyan bir kasb-hunar zarurligini targ'ib etadi. Har bir tariqat vakillari o'zi egallagan kasb-hunarning axloq odob qoidalari mukammal rioya etishlari zarurligini ta'kidlaydi.

Uchinchi: Husayn Voiz Koshifiy tasavvuf vakillari egallagan kasblarning mazmuni, mohiyati va xususiyatini tushuntirib berar ekan ularning kasb etikasini ratsianallik tamoyili asosida ishlab chiqqan.

To'rtinchidan: Husayn Voiz Koshifiy xizmat ko'rsatish sohasi sifatida maddohlikning mohiyatini ochib bergan, ularni kasb etikasini mantiqiylik nuqtai-nazardan to'liq tushuntirgan.

Beshinchidan: alloma suv tashuvchi meshkobchilar, qassoblar xodimlar faoliyatidagi axloq-odob qoidalari hamda kasb etikasini asoslab bergan.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya – erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustahkam poydevoridir //Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – B.24-25.
2. Bo'riyev O. Turon tarixining oltin davri. – Toshkent, 2019.– B.88.
3. Koshifiy Husayn Voiz. Futuvatnomai sultoni; Axloqi muhsiniy. Nashrga tayyorlovchilar M.Aminov, F.Xasanov. – Toshkent.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2011. - B.83.
4. Gonsales, Rui De Klavixo Samarqandga – Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406) –Toshkent.: O'zbekiston, 2010. - B.154-185.
5. Xudoyshekurov T. va boshqalar. Kasbiy etika va etiket. Darslik. – Toshkent.:Iqtisod-moliya, 2021 - B.41.
6. Бехруз М.Х. Хусайн Ваиз Кашифи и его произведения эпистолярного жанра: Дисс...канд...ист. наук. – Москва, 1970. – С.23.
7. Махмудов Р. Хусайн Воиз Кошифийнинг фалсафий-ахлокий қарашлари. Монография. – Тошкент: "MUMTOZ SO'Z", 2015. –Б.154.
8. Алимов А.Н. Хусейн Ваиз Кашифи о совершенствовании человеческой морали // Гуманитарное знание и духовная безопасность: сборник материалов VIII международной научно-исследовательской конференции (г. Грозный, 10-11 декабря 2021 г.) – Махачкала: ЧГПУ, АЛЕФ, 2021. –С.13-17.
9. Alimov A.N., Azizqulov A.A. Husayn Voiz Koshifiy ilmiy merosiga G'arb tadqiqotchilarining munosabati // Jahon madaniy sivilizatsiyasi kontekstida Xojagon Naqshbandiya tasavvufiy ta'limotlari ilmiy-ma'naviy merosining umumbashariy ahamiyati xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. 2019 yil, 27-28 may. – Navoiy, 2019. – B.49-50.

Zokir ALIMOV,
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: alimovterdu@gmail.com

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD D.Shabbozova taqrizi asosida

REQUIREMENTS FOR MEDIA COMPETENCE IN TRAINING HIGH ETHICAL PERSONNEL

Annotation

This article describes the current scientific and practical aspects of media education. Based on the analysis of the studies conducted on the development of media literacy of students, theoretical conclusions and methodological recommendations were put forward. In addition, as technology continues to develop in the digital age, the development of media competence in professional education is becoming increasingly important. This article examines the development of media competence among students in professional education, its importance, problems and potential solutions, and the skills necessary for students to develop in the developing media landscape.

Key words: Media education, media literacy, media competence, media product, information technology, information and communication technology.

ТРЕБОВАНИЯ К МЕДИА-КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ ВЫСОКОЭТИЧЕСКИХ ПЕРСОНАЛА

Аннотация

В данной статье описаны современные научные и практические аспекты медиаобразования. На основе анализа исследований, проведенных по вопросам развития медиаграмотности студентов, сформулированы теоретические выводы и методические рекомендации. Кроме того, поскольку технологии продолжают развиваться в эпоху цифровых технологий, развитие медиакомпетентности в профессиональном образовании становится все более важным. В данной статье рассматривается развитие медиакомпетентности у студентов профессионального образования, ее важность, проблемы и потенциальные решения, а также навыки, необходимые студентам для развития в развивающемся медиаландшафте.

Ключевые слова: Медиаобразования, медиаграмотность, медиакомпетентность, медиапродукт, информационные технологии, информационно-коммуникационные технологии.

YUKSAK AXLOQIY KADRLARNI TAYYORLASHDA MEDIA KOMPETENLIKKA QO'YILGAN TALABLAR

Аннотация

Mazkur maqolada mediata'limning dolzarb ilmiy-amaliy jihatlari yoritilgan. Talabalarning media savodxonligini rivojlantirish borasida olib borilayotgan tadqiqotlar tahlili yuzasidan nazariy xulosalar, metodik tavsiyalar ilgari surilgan. Qolaversa, raqamli asrda texnologiya rivojlanishi davom etar ekan, professional ta'limda media kompetensiyasini rivojlantirish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada kasbiy ta'limda talabalar o'rtasida media kompetensiyasini rivojlantirishni o'rganish, uning ahamiyati, muammolari va potensial yechimlarini o'rganish, talabalarning rivojlanayotgan media landshaftida rivojlanish uchun zarur ko'nikmalari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: media ta'lim, media savodxonlik, media kompetentlik, media mahsulot, axborot texnologiyasi, axborot kommunikatsiya vositalari.

Kirish. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya jarayoni o'ziga xos murakkab tuzilma. Ta'lim natijadorligi pedagog va talaba-o'quvchi faolliligiga, ta'lim vositalarining mavjudligiga, ta'lim jarayonining tashkiliy, ilmiy, metodik, media mahsulotlar mukammalligiga, jamiyatda ilmiy, chuqur tafakkurli shaxslarga bo'lgan ehtiyojga va yana boshqa bir qancha omillarga bog'liq. Xususan, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari ham ta'lim sifatini oshirishda muhim vosita sanaladi.

Ta'lim texnologiyalari doimo axborotlarga asoslangan bo'lib, ular xilma-xil axborotlarni saqlash, uzatish, foydalanuvchilarga yetkazish bilan chambarchas bog'liq. Kompyuter texnikasi va kommunikatsiya vositalari paydo bo'lishi bilan o'qitish texnologiyalari tubdan o'zgarганиni kuzatamiz. Telekommunikatsiya tizimlari yangi pedagogik va axborot hamda turli sohalardagi kasbiy bilimlarni eng qisqa vaqtda uzatish imkoniyatini beradi.

Tahlil va natijalar. Axborot texnologiyalari rivoji talabalarning mediasavodxonligini rivojlantirishni ham taqozo etadi. Media (ommaviy axborot vositalari) mahsulotlardan foydalanish talaba yoshlarning mustaqil ishlash, bo'sh vaqtini

mazmunli o'tkazishning muhim qismi hisoblanadi. Shu bois mediata'limning yoshlar bilan ishlash jarayoniga integratsiyalashuvi tabiiy holdir.

Media insonlar hayoti va ta'lim jarayonida yildan yilga muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Bu holat mediata'limning jadal rivojlanishi masalasining muhimligidan dalolat beradi.

Media ta'limning asosiy vazifalari: zamonaviy axborot sharoitida yosh avlodni hayotga tayyorlash, turli axborotlarni idrok qilish, uni tushunishga, uning inson ruhiyatiga ta'siri oqibatlarini anglashga, texnika vositalari yordamida muloqotning noverbal shakllarini qo'llay olish usullarini o'zlashtirishga o'rgatishdan iboratdir. Albatta, bunda "o'quv jarayoni ishtirokchilarini teng huquqli" ekanligini unutmaslik kerak.

Media kompetentlik (media competence) ta'limga kirib kelayotgan yangi atama hisoblanib, u media ma'lumotlarni turli ko'rinishda uzatish va baholash, o'rganish, yetkaza bilish kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi.

Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatadiki, mediakompetentlik tushunchasi ostida yotadigan bir necha

atamalar, jumladan, media madaniyat, media targ'ibot, media ta'lim, media axborot, axborot madaniyati, media savodxonlik kabi atamalarga e'tiborliroq bo'lish barkamol avlodni voyaga yetkazishda alohida o'rin egallaydi. Mediata'limning natijasi auditoriyaning mediasavodxonlik darajasining ko'tarilishi bilan belgilanadi.

Media savodxonlik mediani qabul qilish va uning faoliyatini baholash bo'yicha ko'nikmalar va malakalar majmuini bildiradi. Manbalarda mediasavodxonlikning quyidagi tarkibi ko'rsatiladi:

Demokratik jamiyatda medianing roli va funksiyalarini tushunish.

Media o'z funksiyalarini amalga oshirishi mumkin bo'lgan shart-sharoitlarni tushunish.

Media kontentini uning funksiyalari nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda tanqidiy baholash.

Media vositasida o'z fikrini bayon etish va demokratik jarayonlarda ishtirok etish uchun o'zaro hamkorlik qilish.

Foydalanuvchi kontentini yaratish uchun kerak bo'ladigan ko'nikmalar (shu jumladan, AKT bilan ishlash ko'nikmalari)ni faollashtirish.

Media savodxonlik media funksiyalarini tushunish, mazkur funksiyalarni amalga oshirish sifatini baholash va o'z-o'zini ifoda etish, shuningdek, ijtimoiy jarayonlarda ishtirok etish uchun medialar bilan ratsional hamkorlikka kirishishga urg'u beradi. Media savodxonlik ko'pqirrali va u bilimlarning rivojlanganlik tuzilmasiga asoslangan keng istiqbolni taqozo etadi. Media savodxonlik darajasini butun insonning hayoti davomida bilishga oid, hissiy, estetik va etik media axborotlarni idrok qilish, sharhlash va tahlil qilish jarayonida ko'tarish mumkin.

"Media savodxonlikning yuqori darajasiga ega auditoriya media olamini tushunish, boshqarish va baholashning yuqori darajasiga ega bo'ladi". Media savodxonlik insonga "uning idroki va tushunishiga mos bo'lgan tarixiy cheklangan mazmunlarga javob berish"ga yordam beradi. Bu mediamatnlarni o'qish va qayta tushunishni, "Buni ko'rgach, men kim bo'lib shakllanaman?" savolga javob berishni ta'minlovchi savodxonlikdir.

Mediata'lim nazariyasi atrofidagi tadqiqotlar tahlilidan kelib chiqib, mediasavodxonlikning rivojlanish ko'rsatkichlarini quyidagicha belgilash mumkin:

Motivatsion (janrli, tematik, emotsional, gnoseologik, gedonistik, psixologik, axloqiy, intellektual, estetik, terapevtik va boshqa media matnlar bilan kontaktda bo'lish motivlari);

Kontaktli (muloqot tezligi media madaniyat asarlari va media matnlar bilan aloqa o'rnatish);

Informatsion (terminologiyani, media madaniyat nazariyasi va tarixi, ommaviy kommunikatsiya jarayonini bilish);

Perseptiv (media matnlarni idrok qilish qobiliyati);

Interpretatsion baholovchi (media idrok, tanqidiy mustaqillikning muayyan darajasi asosida media matnlarni sharhlash, tahlil qilish ko'nikmasi);

Amaliy operatsion (o'zining media matnlarini yaratish va tarqatish);

Kreativ (medianing faoliyat turli jihatlarining ijodiy boshlanishi perseptiv, o'yin, badiiy, tadqiqotchilik va boshqalar).

Mediata'limiy faoliyatda pedagoglar uchun muhim bo'lgan kasbiy bilim va ko'nikmalarining rivojlanish ko'rsatkichlari esa quyidagicha belgilanadi:

Motivatsion (media ta'limiy faoliyat motivlari: emotsional, gnoseologik, axloqiy, estetik va boshqalar);

Informatsion (xabardorlik darajasi, mediata'lim sohasidagi nazariy-pedagogik bilimlar);

Uslubiy (media ta'lim sohasidagi uslubiy ko'nikmalar, pedagogik artistizm darajasi);

Faoliyatli (turli tipdagi o'quv mashg'ulotlari davomidagi mediata'limiy faoliyat sifati);

Kreativ (mediata'limiy faoliyatdagi boshlang'ich ijodiy daraja).

Ushbu model Yu.N.Usov tomonidan ishlab chiqilgan optimallik (qulaylik) ko'rsatkichiga mos keladi (media madaniyat haqidagi tizimli bilimlarning rivojlanishi, media matnlarni tahlil qilish ko'nikmasi, ta'lim, rivojlanish, tarbiyaning dialektik birligi, auditoriya kommunikativligini kengaytirish imkoniyatlari, o'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'nalganlik).

Talabalar mediasavodxonligi rivojlanishi bir necha komponent (tarkibiy qismlar)ga asoslanadi.

Birinchi komponent - tajriba. Qanchalik bizda media va real borliq bilan aloqa o'rnatish tajribasi ko'p bo'lsa, shunchalik media savodxonlikning yuqori darajada rivojlanishi uchun ko'proq imkoniyatga ega bo'linadi.

Ikkinchi komponent - media sohasiga ko'nikmalarni faol jalb etish.

Uchinchi komponent - yetilish mustaqil ta'lim olishga tayyorlik.

Dj.Potter tomonidan ilgari surilgan auditoriya mediasavodxonligi rivojlanishi ko'rsatkichlarining yuqori va quyi darajalari bu boradagi muhim ma'lumotlardan bo'lib, ulardan kasbiy pedagogik jarayonda ham keng foydalanish yuqori samara beradi:

Media savodxonlik rivojlanishining yuqori darajasi tavsifi:

Mediamatnning bosh g'oyasini ajratish;

Analiz: mediamatnning asosiy elementlarini aniqlash;

Taqqoslash: mediamatnning o'xshash va noyob fragment-lavhalarini topish;

Mediamatn yoki uning lavhasi qiymatini baholash: muayyan mezonlar asosida taqqoslash orqali xulosa chiqarish;

Referatlash: mediamatni qisqa, aniq va tushunarli qilib tavsiflash;

Umumlashtirish;

Deduksiya: alohida ma'lumotlarni tushuntirish uchun umumiy tamoyillardan foydalanish;

Induksiya: alohida ma'lumotlarni kuzatish orqali umumiy tamoyillarni keltirib chiqarish;

Sintez: alohida elementlarni qaytadan yangi tuzilmaga yig'ish.

Mediasavodxonlik rivojlanishining quyi darajasi tavsifi:

"Kuchsiz intellekt" (muammoni yechish va ijodiy qobiliyatlarining nisbatida), "hamma narsa o'z vaqtida bo'lishini" afzal ko'rish; eng muhim bo'lgan faktlarnigina eslab qolishga asoslanadigan kuchsiz xotira (masalan, imtihondan oldingi kun kechqurun);

Tematik qaramlik, xabardagi eng muhim jihatlarini tushuna olmaslik, maslahatchiga, yordamchiga, qo'llanmaga, o'rganish bo'yicha yo'riqnomaga ehtiyoj;

Mediamatnlardagi ko'p ma'nolikka past darajada sabrlik, ishonchsizlik;

Xabarlar uchun uncha ko'p bo'lmagan kategoriyalar mavjud bo'lganda kuchsiz konseptual ixtisoslashuv, odatiy kategoriyalarga mos bo'lmagan yangi xabarlarga salbiy munosabat, yoki mediamatni osonrog'iga almashtirish;

Qaror qabul qilishda kerak bo'lgan paytlardagi impulsivlik, aniqlikni boy berish. Media nazariyotchilari va mediapedagoglar ishlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, mediata'lim konsepsiyalarida ommaviy axborot vositalari imkoniyatlaridan foydalanishning tarbiyaviy, ta'limiy va kreativ yondashuvlari muhim ahamiyatga ega. Media ta'limiy yondashuvlarni amalga oshirishning asosiy komponentlarini quyidagicha ajratish mumkin:

Medianing tarixi, tarkibi, tili va nazariyalari haqida bilimlar olish;

Mediamatnlarni idrok qilishni rivojlantirish, uning tilini "o'qish", xayolni, ko'rish xotirasini faollashtirish, tafakkurning (tanqidiy, mantiqiy, ijodiy, obrazli, intuitiv) turlarini rivojlantirish, g'oyalarni anglangan tushunishning (axloqiy, falsafiy, demokratik gumanistik) tamoyillariga asoslanib ko'nikmalarni shakllantirish;

Media materiallari asosida kreativ amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish. Har bir pedagog qaysi mediata'limiy nazariyaga asoslanishiga qarab aniq bir modelni tanlashi va uning tayanch komponentlarini turlicha amalga oshirishi mumkin.

So'nggi paytlarda media tadqiqotchilar va pedagoglarning diqqat e'tibori media ta'limning axloqiy-demokratik jihatlariga qaratilgan. Masalan, zamonaviy media ta'lim harakatining yetakchilaridan biri B.Mak Maxonning yozishicha, terrorism va urushlar davri bo'lgan XXI asrda yoshlarning media ta'limi demokratik jamiyatning eng muhim talabiga aylandi. Xorijiy tadqiqotlarda keltirilgan konsepsiyalar tahlili bizga g'arbning asosiy konsepsiyalarini zamonaviy moslashtirishning muhim yo'nalishlari haqida xulosa chiqarish imkonini beradi.

Shubhasiz, birorta ham pedagogik konsepsiya boshqa mamlakatning shakllangan an'anaviy ta'lim turiga moslashtirilmagan holda foydalanilishi mumkin emas. Bu g'arb mediata'limi konsepsiyasi mazmunini o'zlashtirish jarayoniga ham aloqador.

Bugungi shiddatkor axborot almashinuvi, texnika taraqqiyoti media mahsulotlar shakli va mazmunini rang-baranglashtirish, jozibadorlashtirish imkonini kengaytiradi. Shu bois talaba va yoshlarda multimedia va axborot kommunikatsiyalari taqdim etayotgan mahsulotlarni tanlash, saralash, qabul qilish, o'zlashtirish, foydalanish kompetentligini takomillashtirish dolzarb masalaga aylanib qolmoqda. Bu borada pedagog tadqiqotchilardan yanada tezkorlik, talabchanlik, mas'ullik talab qilinadi.

Xulosa. Maqolamiz bo'yicha xulosa shuni ko'rsatdiki, media-kontent bo'yicha farzandlari bilan faol shug'ullanadigan va yo'l-yo'riq ko'rsatadigan ota-onalar media savodxonligi yuqori bo'lgan bolalarga ega bo'lish ehtimoli ko'proq.

ADABIYOTLAR

1. Babadjanov S. Pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarining mediakomretentligini rivojlantirish texnologiyasi. Avtoreferat. – T., 2018.
2. Mamatova Ya., Sulaymonova S. O'zbekiston mediata'lim taraqqiyoti yo'lida. –T.: "Extremum-press", 2015.
3. Mediaobrazovaniye. Rossiyskaya pedagogicheskaya ensiklorediya. – M., 1993.
4. Fedorov A.V. Razvitiye mediakomretentnosti i kriticheskogo myshleniya studentov pedagogicheskogo vuza. M.: Informatsiya dlya vsekh, 2007.
5. Rotter W.J. Media Literacy. Thousand Oaks. London: Sage Rublication, 2001
6. Genri Jenkins. "Ishtirokchilik madaniyati muammolariga qarshi turish". 21-asr uchun media ta'limi, MIT Press, 6/5/2009
7. Funk, Stiven S.. "Media savodxonligi orqali global kompetensiyalarni targ'ib qilish" Yildiz, Melda N., IGI Global, 30.11.2017.

Shahista ALLAMOVA,

Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti, psixologiya yo'nalishi doktoranti

E-mail: shoxista8327@mail.ru

Psixologiya fanlari doktori D.Urazbayeva taqrizi asosida

“VIEWS OF FOREIGN SCIENTISTS ON THE SOCIAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INTELLECTUALLY SUCCESSFUL TEENAGERS”

Annotation

If conditions have been created in the educational process that allow the formation of the socio-psychological characteristics of intellectually successful children; if during the lesson various questions of creative thinking are used; If students are given an idea of the psychological foundations of the formation of intellectual characteristics, then the development of socio-psychological characteristics of intellectually successful children will increase.

Key words: Intellectual, adolescence, mental development, educational system, social psychological characteristics.

“ВЗГЛЯДЫ ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ НА ПРОБЛЕМУ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО УСПЕШНЫХ ПОДРОСТКОВ”

Аннотация

Если в образовательном процессе созданы условия, позволяющие формировать социально-психологические характеристики интеллектуально успешных детей; если в ходе урока используются различные вопросы творческого мышления; если учащимся дается представление о психологических основах формирования интеллектуальных характеристик, тогда повысится развитие социально-психологических особенностей интеллектуально успешных детей.

Ключевые слова: Интеллектуал, подростковый возраст, психическое развитие, социально-психологические характеристики.

“INTELLEKTUAL MUVAFFAQIYATLI O'SMIRLARNING IJTIMOYIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI BO'YICHA CHET EL OLIMLARINING QARASHLARI “

Annotatsiya

Ta'lim jarayonida intellektual muvaffaqiyatli bolalarning ijtimoiy psixologik xususiyatlari shakllanishiga imkon beradigan sharoitlar yaratilsa; dars jarayonida har xil ijodiy fikrlashga yo'naltiruvchi masalalardan foydalanilsa; o'quvchilarga intellektual xususiyat shakllanishining psixologik asoslari haqida tushunchalar berib borilsa ularda intellektual muvaffaqiyatli bolalarning ijtimoiy psixologik xususiyatlarini rivojlanishi unumi oshganlikni xaqida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Intellekt, o'smirlar davri, psixik rivojlanish, ta'lim tizimi, ijtimoiy psixologik xususiyatlar.

Kirish. Shaxs va intellekt o'rtasidagi munosabatlarning murakkab muammosi qadim davrlardan beri donishmandlarning diqqat-e'tiborini tortib kelgan. Sokratning intellektual axloqqa asosan muloyim odamlar odamni muloyim qiladi. Aristotel barcha muloyim, ko'ngilchan odamlarni 2 ta guruhga ajratdi: etik va dianoetik, bular axloq va aql odamlari. AQSHda J.Gilford uchta o'lcham ko'rsatilgan «inson intellektining murakkab tuzilishi nazariy modeli»ni taklif qildi. Birinchi o'lcham – operatsiyalar, unga baho, tafakkur, xotira va tanish kiradi. Ikkinchi o'lcham intellekt mahsuli: birliklar, sinflar, munosabat, tizimlar, aytishlar kiradi. Uchinchi o'lcham intellektual faoliyat mazmuni: figurali, simvolik, semantik va bixevioristik. Bu model ishonchli ilmiy qiziqishni vujudga keltiradi, chunki intellekt har tomonlama qarab chiqiladi. Intellektda operatsiyalar, mahsulotlar va mazkur farqlanishi to'la qonuniydir.

E.Torndaykning fikricha, umumiy intellekt mavjudligiga shubha bor bo'lib, unga alohida funksiyalar va ko'rinish xosdir. Buni o'rganish uchun bir nechta faktlar guruhini keltirish mumkin.

Intellektning tabiati va psixologik mohiyati haqidagi masala bo'yicha har xil fikrlar mavjud. Umumiy intellektni qarab chiqqan Spirmen asosiy omil sifatida munosabatni tushunishni hisoblaydi. V.Shternning fikricha, aqliy qobiliyatlilik bu «yangi talablarga nisbatan o'zining tafakkurini ongli boshqaradigan individuumning umumiy qobiliyatidir; bu yangi masalalarga va hayot sharoitlariga

psixik moslashishning umumiy qobiliyatidir». E.Torndayk hisoblaydiki, intellekt bu ko'plab funksiyalarning birlashishidir.

Klapared Spirmen, V.Shtern va E.Torndayk nuqtai nazarlarini birlashtiradi va aqliy iqtidorlilikni boshqaruvchi va yangi muammolarni echishga qobiliyat sifatida integralga ajratadi. Falsafiy adabiyotlarda ham intellekt va shaxsning nisbiy ahamiyati haqidagi muammo ustida mushohadalar yuritilgan. Irodani tasdiqlovchi volyuntaristlar bilan intellektualistlar o'rtasida qiziqarli bahslar olib borilgan. Dekart, Spinoza. Leybnits kabi donishmandlar intellektualist nuqtai nazariga ega edilar, Shopengauer, Gartmanlar esa volyuntaristik qarashlarga egadirlar. Ilmiy psixologiyada ham ularning fikrini qo'llab-quvvatlovchilar ko'rinadi. Meyman o'zining «Intelligentlilik va iroda» kitobida biroz empirik materialga ega bo'lib, intellektualistik, keyinchalik esa metafizik xulosaga keldi.

XVI-XVII asrlardagi moralist-intellektualistlardan Laroshfuko «aristokratik» aqlning har tomonini ko'rib, insonni bajaradigan ishlarining asosiy harakatlantiruvchisi yurakdadir deb, aql esa faqat tobelik holatini egallaydi, xolos.

Fransuz faylasufi Labryuyer aql va yurak o'rtasidagi munosabatni tushuntirishga intilib, aql ishlashi uchun emotsiya va iroda ham kerakligini aytib o'tadi. Laroshfukodek Labryuyer ham aql va yurak yoki aql va iroda o'rtasidagi antogonizm haqida gapirib, aqlning ruhiy ekanligini ko'rsatib berishgan.

Ijtimoiy-tarixiy davrlarda mualliflar tomonidan aql, hissiyot va iroda kuchlari birlashishiga qarshi fikrlar ta'kidlab o'tilgan. Keyingi davrlarda intellekt va shaxs o'rtasidagi munosabatlarni tushunish an'anasi Teodyul Ribo ishlarida yorqin ko'rinadi. Intellektni shaxs tarkiblaridan o'chirib tashlashni himoya qilib, Ribo shunga intiladiki, intellekt go'yoki sezgi, idrok va tasavvurlarga kirish evolyusiyasida to'g'rilanishga egadir.

Ribo shunday deydi: "Intellekt shaxsning asosiy unsuri hisoblanmaydi, lekin u yorug'lik, ammo hayot emas, o'z-o'zidan harakat ham emasdir". Mahalliy psixologlarning fikriga ko'ra, o'smirdagi eng muhim shaxsiy o'zgarishlar ijtimoiy omillar bilan belgilanadi. Xususan, I.S. vigotskiy o'smirlik davriga tarixiy shakllanish sifatida yondashuvni amalga oshirdi. P.P. Blonskiy o'z fikriga sodiq qoldi va shuningdek, o'smirlik davrining davomiyligi va xususiyatlari ijtimoiy rivojlanish darajasiga qarab sezilarli darajada farq qiladi, deb hisobladi. I.S. vigotskiyning fikriga ko'ra, o'smirlik eng o'zgaruvchan va beqaror davrlardan biri bo'lib, yovvoyi odamlarda bo'lmaydi va noqulay sharoitlarda biroz qisqaradi, ko'pincha balog'atga etishning natijasi va yakuniy ijtimoiy etuklikning o'rnatilishi o'rtasida deyarli sezilmaydigan chiziqni tashkil qiladi. D.I. feldshteyn, o'z shaxsiy fazilatlarini anglash, baholash, o'z-o'zini takomillashtirishga bo'lgan ajralmas istagini qondirish, o'smir boshqalar bilan o'zaro munosabatlar tizimida amalga oshiradi. Darhaqiqat, dunyoni idrok etish kattalar orqali amalga oshiriladi - o'smir ulardan ishonch va tushunishni kutadi. Oqsoqollar o'smirming endi kichkina bola emasligini hisobga olmaydigan vaziyatda uning tomonidan turli xil norozilik va norozilik ko'rinishlari - itoatsizlik, qo'pollik, o'jarlik, negativizm, izolyatsiyani salbiy baholaydi. Shu bilan birga, o'zboshimchalik, itoatsizlik, o'jarlik, negativizm hech qanday tarzda o'smir xarakterining majburiy xususiyatlari emas. Bitta narsa shundaki, o'smiringa noto'g'ri munosabatda bo'lish natijasida, uning psixologik xususiyatlari e'tiborga olinmaganda, ta'limdagi noto'g'ri hisob-kitoblar natijasida ba'zida inqiroz va nizolar yuzaga keladi, bu esa muqarrar va halokatli emas. Xususan, oqsoqollar tomonidan o'smir xatti-harakatlarining haqiqiy motivlarini e'tiborsiz qoldirishi va noto'g'ri tushunishi, o'smir faoliyatining faqat tashqi natijasiga reaksiyaning namoyon bo'lishi yoki eng yomon, voqeelikka mos kelmaydigan o'spirin motivlarini keltirib chiqaradi. tarbiyaviy ta'sirlarga ichki qarshilikka. o'smir - bu o'z tashabbusini ko'rsata olmaydigan, uni shartli pozitsiyaga olib keladigan, birgalikdagi faoliyat imkoniyatidan mahrum qiladigan kichik bola degan noto'g'ri fikr mavjud. o'smir hayotining katta qismi o'rganishning ajralmas qismidir, chunki o'smir doimiy o'rganuvchidir. Shu bilan birga, u jamiyatda muayyan o'rinni egallashga tayyorligini ko'rsatadi, bu uning ko'p qirrali foydali ijtimoiy faoliyatda ishtirok etishini nazarda tutadi. o'z asarlarida D.I. feldshteyn o'smirlar rivojlanishining muhim jihatlarning yaxlit rasmini shakllantirishga yordam beradigan qarashlar tizimini taqdim etdi. O'smirlik davrida bola muhim yangi ijtimoiy pozitsiyaga o'tadi - jamiyatning bir bo'laki sifatida o'ziga nisbatan ongli munosabatini shakllantirish. Shunday qilib, ko'p narsa insonning ijtimoiy munosabatlarini shakllantirishda ma'lum bir davrda ijtimoiy yo'nalish kursining o'zgaruvchanligiga bog'liq. Bu holat shaxsning shaxsiy rivojlanishiga qaratilgan tarbiyaviy ta'sirlarning psixologik asoslarini rivojlantirishni birinchi o'ringa qo'yadi. Gormonlar birinchi jinsiy istaklarni keltirib chiqaradi, bola uchun, albatta, yangi his-tuyg'ularni keltirib chiqaradi, unga o'zini nazorat qilish, uning harakatlarini etarli darajada idrok etish qiyin. Ushbu muhim fiziologik o'zgarishlar tufayli o'smir sog'lig'i bilan bog'liq muammolarga duch kelishi mumkin - charchoqning kuchayishi, tez-tez bosh og'rig'i, ishtahaning qiyinligi, uyqusizlik, konsratsiyaning etishmasligi, e'tiborning pasayishi, beqaror qon bosimi - bu ota-onalarni

majburlaydigan mumkin bo'lgan shikoyatlarning odatiy ro'yxati. Fiziologik va gormonal o'zgarishlar soni bo'yicha o'smirlik davri homiladorlikka juda o'xshaydi. Bolaning tanasi ham to'liq o'zgaradi, chunki ayolning tanasi ona bo'lishga tayyor bo'lganda, ammo homiladorlik paytida bu jarayon vaqt o'tishi bilan qisqaradi. Izsis, bu fiziologik o'zgarishlar bolaning psixikasi uchun sodir bo'lishi mumkin emas, chunki hamma narsa o'zaro bog'liqdir. o'pkaning spazmodik o'sishi, qon tomirlari va yurak tizimi bolaning miyasini etarli darajada kislorod bilan ta'minlanmasligiga olib keladi. natijada, e'tiborning pasayishi, bir nechta ob'ektlar ustida ishlashda qiyinchiliklarning paydo bo'lishi - muammoni muvaffaqiyatli hal qilish va stol ustidagi qo'shni bilan parallel suhbat juda qiyin bo'ladi. o'smirda charchoq hissi bor, o'qish, maktabga borish, yangi bilimlarni olish uchun har qanday harakat qilish istagi yo'q. ota-onalar, bu davrda bolaning sog'lig'ini qo'llab-quvvatlashlari, uning ahvolini tushunishlari va paydo bo'lgan alomatlarini maksimal darajada engillashtirishlari kerak. Qarama-qarshiliklarni hal qilish natijasida o'smirlik davrining asosiy yangi shakllanishi paydo bo'ladi - o'z-o'zini anglashning yangi darajasi, o'zini, o'z xususiyatlari va imkoniyatlarini tushunish istagi bilan tavsiflangan "men" tushunchasi. kishining boshqa odamlardan farqi va o'xshashligi - o'ziga xoslik va o'ziga xoslik. Shu bilan birga, o'smirlik davrida bola aqliy-intellektual jarayonlarning, birinchi navbatda, fikrlashning, butun bosqichda jadal rivojlanishini davom ettiradigan darajada yuqori darajadagi rivojlanish darajasiga etadi - bu kattalar darajasida aqliy faoliyatni amalga oshirish imkoniyatiga olib keladi. Organizmning rivojlanishi va o'sishi, bundan tashqari, o'smiringa nisbatan atrofdagilarga nisbatan sodir bo'ladigan o'zgarishlar, uning o'ziga bo'lgan munosabati "kattalik tuyg'usi" ning shakllanishini belgilaydi, bu esa o'smirming konseptual asosiga aylanadi. o'smirming o'z-o'zini anglashi - maktab o'quvchisining o'zini endi bola emasligini keskin his qilish va buni, birinchi navbatda, atrofdagi oqsoqollar bilan teng huquqliligini e'tirof etish talabi. voyaga yetganlik tuyg'usining ifodasi mustaqillikka intilish, mustaqillikka intilish, o'z shaxsiy qadr-qimmatini himoya qilish, keksalardan bu intilishlarni hurmat qilishni, ular bilan hisoblashishni talab qilishda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, o'smir uning balog'at yoshi hali unchalik "haqiqiy" emasligini tushunadi - bu o'zining yangi pozitsiyasida ishonchsizlik tuyg'usining namoyon bo'lishi. "voyaga yetganlik tuyg'usi" ning namoyon bo'lish shakllari ko'pincha talaffuz qilinadi, namoyishkorona bo'ladi, chunki talaba bu pozitsiyani tengdoshlari va kattalar tomonidan tan olish, tasdiqlash uchun keskin ehtiyojga ega. kattalar dunyosida o'zini o'zi bilan munosabatlarni shakllantirish uchun muhim bo'lgan o'zini-o'zi tasdiqlash bolaning o'smirming ijtimoiy mavqei bilan murakkablashganligi sababli, o'smir o'zini bolalardan ham, kattalardan farq qiladi, u o'z e'tiborini tengdoshlariga qaratadi. o'smirlik davrida tengdoshlar guruhining qiymati nihoyatda oshadi.

Tadqiqot metodlari:

1. Ta'lim jarayonida individual tafakkur stilini o'rganish bo'yicha A. Alekseev va L. Gromovalarning testi;
2. G. Gardnerning tomonidan ishlab chiqilgan "Intellekt tiplari" anketasi.

Xulosa va takliflar. Umum ta'lim tizimida o'quvchilarning intellektual muvaffaqiyatlarini hisobga olmasdan turib, ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish, mustaqil, ijodiy fikrlovchi, ma'naviyati mukammal shaxsni shakllantirish mumkin emas. Mazkur mavzuga bag'ishlangan tadqiqotimizning natijasida ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning intellektual muvaffaqiyatlarini shakllantirishning psixologik asoslari, omillari, qonuniyatlari to'g'risidagi farazlarimiz tasdiqlandi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagicha xulosalar chiqarishga imkon bo'ldi.

Maktab o'quvchilarida intellektual muvaffaqiyat muvaffaqiyatlarni shakllantiruvchi, samaradorligini ta'minlovchi, ularda o'zlashtirishning tarkib topishiga salbiy ta'sir qiluvchi pedagogik-psixologik, hissiy-emotsional, tarbiyaviy omillarni hisobga olish ham nazariy, ham amaliy muvaffaqiyatga ega bo'lgan materiallarni tiplarga ajratishga imkon tug'dirdi.

Tadqiqotda to'plangan ma'lumotlar tahlilining ko'rsatishicha, uzoq tarixga ega bo'lgan o'zbek xalqining ijtimoiy-madaniy muhiti, turmush tarzi, madaniyati, ta'lim-tarbiyasi, milliy ongi va o'z-o'zini anglashi, qadriyati o'ziga xosligini o'rganish ta'lim-tarbiya jarayonida maktab o'quvchilarida intellektual muvaffaqiyat muvaffaqiyatlarni shakllantirishning psixologik mexanizmlarini aniqlashga imkon berdi.

3.Zamonaviy ta'lim va tarbiyaning inson kamolotidagi o'rni, o'quv jarayonini tashkil etish va boshqarish qonuniyatlari, o'qituvchi namunasi, uning psixologik ta'sir

o'tkazishiga qo'yiladigan talablar aks etgan asarlar maktab maktab o'quvchilarida intellektual muvaffaqiyatni shakllantirishda samarali material, ob'ektiv va sub'ektiv omillarning yaqqol manbai sifatida xizmat qildi.

4.Zamonaviy ta'lim va tarbiyaning o'smirlar kamolotidagi o'rni, o'quv jarayonini tashkil etish va boshqarish qonuniyatlari, ilimolishda o'qituvchi namunasi, uning psixologik ta'sir o'tkazishiga qo'yiladigan talablar aks etgan manbalar maktab o'smirlarda intellektual muvaffaqiyatni shakllantirish orqali komil insonni shakllantirishda ob'ektiv va sub'ektiv omillarning manbasi ekanligini ko'rsatdi.

5.Maktab o'quvchilarida ta'lim-tarbiya jarayonida intellektual muvaffaqiyatni shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi, unumini oshiruvchi, ularda o'zlashtirishning tarkib topishiga ijobiy ta'sir qiluvchi pedagogik-psixologik, hissiy-emotsional omillarni hisobga olish ham nazariy, ham amaliy muvaffaqiyatga ega bo'lgan manbalarni mavjudligi namoyan bo'ldi.

ADABIYOTLAR

1. Amonashvili SH.A. Obuchenie, otsenka, otmetka // Ser. Pedagogika i psixologiya, № 10, M.: Znanie, 1980. – S.80-96.
2. Ananov B.G. Izbrannye psixologicheskie trudy. V 2-x tomax. M.: 1980. - 10-110 s.
3. Ananov B.G. Problemy formirovaniya intellekta. L.: 1949. - 20-98 s.
4. Ananov B.G. Chelovek kak predmet poznaniya. L.: LGU, 1969. - 33-80 s.
5. Andreeva I.N. Predposylki razvitiya emotsionalnogo intellekta. // Voprosy psixologii. 2007, - № 5. – S.57-66.
6. Andreeva I.N. Emotsionalnyy intellekt: issledovaniya fenomena. // Psixologicheskiy jurnal, - M.: 2006. № 3. –S.78-87.
7. Andrushenko T.YU. Psixologicheskie usloviya formirovaniya samoosnki v mladshem shkolnom vozraste // Avtoref. dis. kand. ped. nauk. - M.: 1978. – 28-32 s.
7. Andrushenko T.YU. Psixologicheskie usloviya formirovaniya samoosnki v mladshem shkolnom vozraste // Avtoref. dis. kand. ped. nauk. - M.: 1978. – 28-32 s.

UDK: 004.921: 924

Husan ARZIQULOV,
Navoiy davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: arziqulovhusannormurodovich@gmail.com
Shaxnoza XAYRIYEVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti talabasi

Navoiy davlat pedagogika instituti matematika kafedrasida dotsenti PhD S.X. Xolikov taqrizi asosida

LECTURE ON DIFFERENTIAL EQUATIONS USE OF CASE-STUDY TECHNOLOGY IN ORGANIZING TRAINING

Annotation

This article presents the method of using Case-Study technology in lectures from the module of differential equations held in ordinary pedagogic universities, and the analysis of experimental work to determine the level of their effectiveness.

Key words: Differential equation, lecture, information technology tools, Case-Study technology, Euler's equation, definition, mathematical application package.

ЛЕКЦИЯ ПО ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫМ УРАВНЕНИЯМ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ CASE-STUDY ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье представлена методика использования технологии Case-Study на лекциях по модулю дифференциальных уравнений, проводимых в обычных педагогических вузах, и анализ экспериментальных работ для определения уровня их эффективности.

Ключевые слова: Дифференциальное уравнение, лекция, средства информационных технологий, технология Case-Study, уравнение Эйлера, определение, пакет математических приложений.

DIFFERENSIAL TENGLAMALARDAN MA'RUZA MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHDA CASE-STUDY TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada oddiy pedagogika oliygo'harida o'tiladigan differensial tenglamalar modulidan ma'ruza mashg'ulotlarni Case-Study texnologiyasidan foydalanish usuli, ularning samaradorlik darajasini aniqlashga oid tajriba-sinov ishlarini tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: Differensial tenglama, ma'ruza, axborot texnologiya vositalari, Case-Study texnologiyasi, Eyler tenglamasi, ta'rif, matematik amaliy paket.

Kirish. Pedagogika oliygo'harida matematika ta'limining sifat va samaradorligini oshirish uchun o'qitishning yangicha yondashuvlarini tadbiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [1, 2]. Shu bois, tadqiqot davomida pedagogika oliygo'harida differensial tenglamalarni o'qitish jarayoniga tizimli yondashuv amalga oshirildi. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya jarayoni professor-o'qituvchi va talabalarning hamkorligi mazkur jarayondan ko'zda tutilgan didaktik maqsadlarga erishishi uchun bosh omil sanaladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Differensial tenglamalarni o'qitish metodikasini takomillashtirish, talabalarning differensial tenglamalarga oid kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish mexanizmi, differensial tenglamalarni amaliy tadbiqini talabalarga o'rgatish nazariyasi va amaliyoti, differensial tenglamalarni o'qitishda matematik amaliy paketlardan foydalanish metodikasiga oid mamlakatimiz va mustaqil davlatlar hamdo'stligida, jumladan D. Maxmudova, E.O. Sharipov, P.M. Aslanov, Yu.H. Bibikov, A.C. Bezruchko, I.C. Novikova, N.B. Sycheva, L.P. Kuz'mina, T.B. Kapustina, P.M. Aslanova, X.A. Gerbekova, B.A. Naymanova, A.B. Sinchukova va boshqalar tomonidan olib borilgan.

Yuqorida qayd etilgan olimlarni tadqiqotlarida differensial tenglamalarni o'qitish samaradorligini oshirishning ayrim yondashuvlari ilgari surilgan bo'lsa-da, ammo pedagogika oliygo'harida differensial tenglamalarni

o'qitishda axborot texnologiyalari vositalari va interfaol ta'lim texnologiyalaridan, xususan Case-Study texnologiyasidan foydalanishga oid izlanishlar olib borilmagan. Shu bois, ilgari surilayotgan tadqiqot bugungi kunda ta'limning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogika oliygo'harida matematikaga oid fanlardan ta'lim jarayonini tashkil etishning asosiy shakli ma'ruza mashg'uloti hisoblanadi. Jumladan professor-o'qituvchilar mazkur o'qitish shaklini innovatsion pedagogik texnologiyalar va axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanib tashkil yetishlari muhim ahamiyat kasb yetadi.

Shu bois, pedagogika oliygo'harida oddiy differensial tenglamalardan "EYLER TENGLAMASI" mavzusidan ma'ruza mashg'ulotlarining o'qitish samaradorligini oshirish uchun elektron ta'lim resurslarini, kompyuterning matematik amaliy paketlarini va Case-Study texnologiyasini integratsiyalash asosida dars o'tish metodikasini ko'rib chiqamiz.

Mashg'ulotning ta'limiy maqsadi: Eyler tenglamasi ko'rinishi, uni o'zgarmas koeffitsiyentli differensial tenglamaga keltirishda almashtirishlarni va xususiy yechimini topish usullarini o'rgatish.

Ma'ruza darsining tarbiyaviy maqsadi: talabalarni adabiyotlar bilan ishlash ko'nikmasini boyitish.

Ma'ruza darsining rivojlantiruvchi maqsadi: Eylar tenglamasining umumiy yechimini topishda qo'llaniladigan almashtirishlar bo'yicha tavsiyalar berish.

Foydalanilgan texnik va o'quv vositalari: elektron ta'lim resurslari taqdimotli dasturlar,

1-bosqich. Tashkiliy qism: salomlashish, talabalarni ma'ruza mashg'ulotiga tayyorlash (3 daqiqa). 2-bosqich. O'tilgan mavzuni takrorlash (5 daqiqa): aqliy hujum, chalkashtirilgan mantiqiy zanjir metodidan foydalaniladi.

3 - bosqich. Yangi mavzu bilan tanishish (60 daqiqa). Case-Study texnologiyasidan foydalaniladi.

Eylarning bir jinsli chiziqli differensial tenglamasining umumiy ko'rinishi

$$x^n y^{(n)} + a_1 x^{n-1} y^{(n-1)} + a_2 x^{n-2} y^{(n-2)} + \dots + a_{n-1} x y' + a_n y = 0 \quad (1)$$

dan iborat bo'lib, bunda a_i ($i = \overline{1, n}$) o'zgarmas haqiqiy sonlar.

Case 1: (1) ko'rinishdagi tenglamaning qanday almashtirish orqali o'zgarmas koeffitsiyentli differensial tenglamaga keltirish mumkin.

$$\text{Ushbu} \\ x = e^t$$

(2)

almashtirish orqali (1) tenglamada y dan x bo'yicha olingan hosilalarni y dan t bo'yicha olingan hosilalar bilan almashtiramiz:

$$\frac{dy}{dx} = \frac{dy}{dt} \cdot \frac{dt}{dx} = \frac{1}{e^t} \frac{dy}{dt} = e^{-t} \frac{dy}{dt}$$

$$\frac{d^2 y}{dx^2} = \frac{dy'}{dx} = \frac{dy'}{dt} \cdot \frac{dt}{dx} = e^{-t} \frac{d}{dt} \left(e^{-t} \frac{dy}{dt} \right) = e^{-t} \left(e^{-t} \frac{d^2 y}{dt^2} - e^{-t} \frac{dy}{dt} \right) = e^{-2t} \left(\frac{d^2 y}{dt^2} - \frac{dy}{dt} \right)$$

$$\frac{d^3 y}{dx^3} = e^{-3t} \left(\frac{d^3 y}{dt^3} - 3 \frac{d^2 y}{dt^2} + 2 \frac{dy}{dt} \right)$$

.....

$$\frac{d^k y}{dx^k} = e^{-kt} F_k$$

bunda

$$F_k = F_k \left(\frac{d^k y}{dt^k}, \frac{d^{k-1} y}{dt^{k-1}}, \dots, \frac{dy}{dt} \right)$$

koeffitsiyentlari o'zgarmas bo'lgan chiziqli funksiya ko'rinishda ifodalanadi. Bu topilgan qiymatlarni (1) tenglamaga qo'yib, ixchamlasak natijada

$$F_n + a_1 F_{n-1} + \dots + a_{n-1} F_1 + a_n F_0 = 0$$

yoki F_k ni qiymatlarini e'tiborga olsak keyingi tenglama

$$\frac{d^n y}{dt^n} + A_1 \frac{d^{n-1} y}{dt^{n-1}} + \dots + A_{n-1} \frac{dy}{dt} + A_n y = 0 \quad (3)$$

ko'rinishni oladi. Bunda A_i ($i = \overline{1, n}$) o'zgarmas sonlar. Bu esa o'zgarmas koeffitsiyentli chiziqli differensial tenglamadir.

Misol-1. $x^3 y''' + xy' - y = 0$ tenglamaning umumiy yechimini toping. Buning uchun, dastlab (2) almashtirishni bajarib, o'zgarmas koeffitsiyentli differensial tenglamaga olib kelamiz:

$$x = e^t \quad t = \ln x \quad y'_x = e^{-t} y'_t \quad y''_x = e^{-2t} (y''_t - y'_t)$$

$$y''' = e^{-3t} (y'''_t - 3y''_t + 2y'_t)$$

$$e^{3t} \cdot e^{-3t} (y'''_t - 3y''_t + 2y'_t) + e^t \cdot e^{-t} y'_t - y = 0$$

$$y''' - 3y'' + 3y' - y = 0 \quad y = e^{\lambda t}$$

$$\lambda^3 - 3\lambda^2 + 3\lambda - 1 = 0 \quad (\lambda - 1)^3 = 0 \quad \lambda_{1,2,3} = 1.$$

Ko'rish qiyin emaski, 1 son xarakteristik tenglamaning uch karrali ildizi va shuning uchun unga mos bo'lgan tenglamaning xususiy yechimlari

$$e^t, te^t, t^2 e^t \quad y_t = e^t (c_1 + c_2 t + c_3 t^2)$$

bo'lib, berilgan tenglamaning umumiy yechimi esa

$$y = x(c_1 + c_2 \ln|x| + c_3 \ln^2|x|)$$

ko'rinishda bo'ladi.

Case 2: o'zgarmas koeffitsiyentli chiziqli tenglamaga keltirilgan Eyler tenglamasi $e^{\lambda t}, t^m e^{\lambda t}$ ko'rinishdagi xususiy yechimlarga (agarda xarakteristik tenglamaning ildizlari haqiqiy bo'lsa) ega bo'lganligi sababli, Eyler tenglamasi esa $x^\lambda, [\ell n|x|]^m x^\lambda$ ko'rinishdagi xususiy yechimlarga ega bo'ladi va shuning uchun Eyler tenglamasining xususiy yechimini

$$y = x^\lambda \tag{4}$$

ko'rinishda izlash mumkin. Bu holda

$$y^{(i)} = \lambda(\lambda - 1)(\lambda - 2)\dots(\lambda - i + 1)x^{\lambda - i}$$

ga ega bo'lamiz. Bu qiymatni (1) tenglama qo'ysak:

$$x^n \cdot \lambda(\lambda - 1)(\lambda - 2)\dots(\lambda - n + 1)x^{\lambda - n} + a_1 x^{n-1} \lambda(\lambda - 1)(\lambda - 2)\dots(\lambda - n + 2)x^{\lambda - (n-1)} + \dots + a_n x^\lambda = 0$$

yoki

$$\lambda(\lambda - 1)(\lambda - 2)\dots(\lambda - n + 1) + a_1 \lambda(\lambda - 1)(\lambda - 2)\dots(\lambda - n + 2) + \dots + a_{n-1} \lambda + a_n = 0$$

(5)

tenglamaga ega bo'lamiz. (5) Eyler tenglamasining xarakteristik tenglamasidir.

Misol-2. $x^3 y''' + xy' - y = 0$ tenglamaning umumiy yechimini toping.

$$y = x^\lambda \quad y' = \lambda x^{\lambda-1} \quad y'' = \lambda(\lambda - 1)x^{\lambda-2}$$

$$y''' = \lambda(\lambda - 1)(\lambda - 2)x^{\lambda-3}$$

$$x^3 \lambda(\lambda - 1)(\lambda - 2)x^{\lambda-3} + x \cdot \lambda x^{\lambda-1} - x^\lambda = 0$$

$$\lambda(\lambda - 1)(\lambda - 2) + \lambda - 1 = 0$$

$$(\lambda - 1)(\lambda - 2\lambda + 1) = 0 \quad \lambda_1 = 1, \quad \lambda_{2,3} = 1$$

$$y = c_1 x + c_2 x \ell n|x| + c_3 x \ell n^2|x|$$

$$y = x^\lambda, \quad x^2 \lambda(\lambda - 1)x^{\lambda-2} - 3x \lambda x^{\lambda-1} + 5x^\lambda = 0$$

$$\lambda(\lambda - 1) - 3\lambda + 5 = 0 \quad \lambda^2 - 4\lambda + 5 = 0 \quad \lambda_{1,2} = 2 \pm i$$

$$y_1 = x^2 \cos \ell n|x| \quad y_2 = x^2 \sin \ell n|x|$$

Eylerning bir jinsli bo'lmagan chiziqli differensial tenglamasining umumiy ko'rinishi

$$x^n y^{(n)} + a_1 x^{n-1} y^{(n-1)} + \dots + a_{n-1} x y' + a_n y = f(x)$$

(6)

bo'lib, bunda $a_i (i = \overline{1, n})$ lar o'zgarmas haqiqiy sonlar bo'lib $f(x)$ ko'rilayotgan oraliqda uzluksiz funksiyadir.

Case 3: Bunday ko'rinishdagi tenglamani qanday alamshtirish yordamida o'zgarmas koeffitsiyentli bir jinsli bo'lmagan chiziqli differensial tenglamaga keltirish mumkin.

$$x = e^t \quad t = \ell n x$$

Misol-4 $x^2 y'' - 2y = \sin \ell n x$

Mini case:

$xy''' + y'' = 0$ tenglama uchinchi tartibli o'zgarmas koeffitsiyentli bir jinsli bo'lmagan differensial tenglama.

Agar xarakteristik tenglama $\alpha \pm \beta i$ kompleks ildizga ega bo'lsa, u holda unga mos bo'lgan xususiy yechim quyidagicha topiladi.

$$x^{(\alpha + \beta i)} = x^\alpha \cdot x^{\beta i} = x^\alpha e^{i\beta \ell n x} = x^\alpha (\cos \beta \ell n x + i \sin \beta \ell n x)$$

$$y_1 = x^\alpha \cos \beta \ell n|x|$$

$$y_2 = x^\alpha \sin \beta \ell n|x|$$

Misol-3 $x^2 y'' - 3xy' + 5y = 0$

$$x = e^t \quad t = \ell n x$$

$$y'' - y' - 2y = \sin t$$

$$y'' - y' - 2y \quad \lambda^2 - \lambda - 2 = 0 \quad \lambda_1 = -1 \quad \lambda_2 = 2$$

$$u = ce^{-t} + ce^{2t} = c_1 x^{-1} + c_2 x^2$$

$$y = A \cos t + \beta \sin t \quad A = 0,1 \quad B = -0,3$$

$$y = 0,1 \cos \ell n x - 0,3 \sin \ell n x$$

$$y = u + y = c_1 x^{-1} + c_2 x^2 + 0,1 \cos \ell n x - 0,3 \sin \ell n x.$$

4-bosqich. Mavzuni takrorlash. Case - Study texnologiyasidan foydalanish (10 daqiq).

case bo'yicha vazifa: 1. Mulohazani tekshiring 2. Berilgan differensial tenglamani tayanch bilimlarga tayanib yeching. 3. Berilgan differensial tenglamani yangi bilimlarga asoslanib yeching.	
---	--

5-bosqich. Uyg'a vazifa: (2 daqiqa).

$$\begin{aligned}
 & 1. x^2 y'' - 2y = \cos \ln x ; \quad 2. (x+1)^2 y''' - 12y' = 0 ; \\
 & 3. x^2 y'' - xy' + x^4 / (1+x^2) = 0 ; \quad 4. x^2 y'' - xy' + y = 8x^3 .
 \end{aligned}$$

Tahlil va natijalar. Pedagogika oliyog'larida differensial tenglamalarni o'qitish samaradorligini oshirish muammosini tadqiq etishning asosiy tarkibiy qismlaridan biri tajriba-sinov ishlarini o'tkazish orqali namoyon bo'ldi.

Shuning uchun tadqiqot doirasida Pedagogika oliyog'larida matematika mutaxassislarini va bo'lajak matematika o'qituvchilariga o'qitiladigan kasbiy fanlar, xususan differensial tenglamalar bo'limiga oid ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarni o'qitish samaradorligini oshirishda axborot texnologiyalari vositalari hamda Case-Study texnologiyasidan foydalanish metodikasi ishlab chiqildi. Ushbu ishlab chiqilgan metodikani samaradorlik darajasini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Ularning olgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalari tahlil etilib, umumlashtirildi. Tahlil natijalariga ko'ra, tajriba guruhining ko'rsatkichi nazorat guruhihikiga nisbatan 11,3 % ga oshganligi ma'lum bo'ldi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda aytish mumkinki, yuqorida keltirilgan tadqiqotchilarning fikrlari hamda pedagogika oliyog'larida o'tkazilgan tajriba-sinov natijalariga ko'ra, ma'ruza mashg'ulotlarida differensial tenglamalarga oid ta'riflarni, teoremlarni, Lagranj, Klero, Rikkati, Eyler tenglamalarining mohiyati, yuqori tartibli differensial tenglamalarning Koshi va fizik masalalariga tadbiquini o'rgatishda axborot texnologiyalari vositalari va Case-Study texnologiyasidan foydalanish samarali hisoblanadi. Buning natijasida talabalar misol va masalalarning yechishda, muammoli vaziyatlarga duch kelish orqali ijodiy yondashishga undash ularni motivatsion, kognitiv rivojlantirish, tarbiyalash, boshqarish, illyustrativ, tarbiyaviy funktsiyalarini amalga oshirishga, fanlararo va umumiy ta'lim qobiliyatlarini rivojlantirishga hamda kompetentsiyalarini shakllantirishga erishiladi.

ADABIYOTLAR

1. Кузнецова И.В. Развитие методической компетентности будущего учителя математики в процессе обучения математическим структурам в сетевых сообществах // Дисс... на соиск. учен. степ, канд. пед. наук. – Архангельск, 2015. – 211. С.
2. Жук Л.В. Активизация мыслительной деятельности будущих учителей математики в области геометрии средствами компьютерного моделирования // Дис.... канд. пед. наук. — Елец, 2007. — 234 с.
3. Плясунова У.В. Использование компьютерных математических систем в обучении математике студентов специальности «Информатика» педагогических // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Ярославль, 2004. – 24 с.
4. Безручко А.С. Методика обучения решению дифференциальных уравнений будущих учителей математики, основанная на использовании информационных технологий // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2014. –231 с.
5. Капустина, Т.В. Теория и практика создания и использования в педагогическом вузе новых информационных технологий на основе компьютерной системы Mathematica (физико-математический факультет) // Дис. ... док. пед. наук. – М., 2001. — 254 с.
6. Morris Tenebout, Harry Pollard. Ordinary Differential Equations. Birkhhauser. Germany, 2010.
7. Robinson J.C. An Introduction to Ordinary Differential Equations. Cambridge University Press 2013.
8. Степанов В.В. Курс дифференциальных уравнений. М. КомКнига/ URSS 2006. – 472 с.
9. Эльсгольц Л.Е. Дифференциальные уравнения и вариационноисчисление. М. Ком Книга/ URSS 2006. – 312 с.
10. Филиппов А.Ф. Сборник задач по дифференциальным уравнениям. Издательство РХД. 2000. – 175 с.
11. Бибииков Ю.Н. Курс обыкновенных дифференциальных уравнений. – М., 1991. – 314 с.

UDK:159.9

Feruza ATAMURATOVA,
Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchi, (PHD)
E-mail: @Atamuratova 14

Psi.f.d D.Urazbayeva taqrizi asosida

“RESEARCH IN SCIENTIFIC SOURCES OF PSYCHOLOGICAL FACTORS FOR THE DEVELOPMENT OF HEALTH ORIENTATION OF ADOLESCENT STUDENTS ”

Annotation

One of the most urgent problems of the psychology of the present time is the problems aimed at studying the characteristics of adolescence, which is primarily due to the fact that this period can be considered, without any difficulty, the most important problem in the process of forming a healthy and autonomous personality. In the child's life, this is a period of intensive, purposeful development and formation of physical, mental, intellectual, moral and social health. It should also be noted that puberty and the physiological changes associated with this process have a significant impact on the formation of a child's personality. It should be noted that, at the same time, the period of growth is also associated with a number of specific difficulties that can disrupt the comfortable development of the child. The study of the psychological factors of the development of the health orientation of adolescent students, as well as the problems of psychological health of adolescents, is the object of many scientific studies. This issue has been studied from different points of view in different periods.

Key words: Adolescents, psychological health, influencing factors, social psychological characteristics, family, parents.

“ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ ЗДОРОВЬЕОРИЕНТИРОВАННОСТИ УЧАЩИХСЯ-ПОДРОСТКОВ В НАУЧНЫХ ИСТОЧНИКАХ ”

Аннотация

Одной из наиболее актуальных проблем психологии настоящего времени являются проблемы, направленные на изучение особенностей подросткового возраста, что в первую очередь связано с тем, что этот период можно считать важнейшей проблемой в процессе формирования здорового и автономного личности. В жизни ребенка это период интенсивного, целенаправленного развития и формирования физического, психического, интеллектуального, нравственного и социального здоровья. Следует также отметить, что половое созревание и физиологические изменения, связанные с этим процессом, оказывают существенное влияние на формирование личности ребенка. Следует отметить, что в то же время период роста также связан с рядом специфических трудностей, способных нарушить комфортное развитие ребенка. Изучение психологических факторов формирования ориентаций на здоровье студенческой молодежи, а также проблем психологического здоровья подростков является предметом многих научных исследований. Этот вопрос изучался с разных точек зрения в разные периоды.

Ключевые слова: Подростки, психологическое здоровье, влияющие факторы, социально-психологические особенности, семья, родители.

“O‘SMIR O‘QUVCHILARNI SALOMATLIKKA YO‘NALGANLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARINI ILMIY MANBALARDA O‘RGANILISHI”

Annotatsiya

Hozirgi davr psixologiyasining eng dolzarb muammolaridan biri, o'smirlik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan muammolardir, bu birinchi navbatda, ushbu davrni, hech qanday qiyinchiliksiz, sog'lom va avtonom shaxsni shakllantirish jarayonida eng muhim muammo deb hisoblash mumkinligi bilan bog'liq. Bolaning hayotida bu jismoniy, aqliy, intellektual, axloqiy va ijtimoiy salomatlikni jadal, maqsadli rivojlanirish va shakllantirish davri hisoblanadi. Shuningdek, balog'at yoshi va bu jarayon bilan bog'liq fiziologik o'zgarishlar bolaning shaxsiyatini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ta'kidlash kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, shu bilan birga, o'sish davri bolaning qulay rivojlanishini buzishi mumkin bo'lgan bir qator muayyan qiyinchiliklar bilan ham bog'liq. O'smir o'quvchilarni salomatlikka yo'nalganligini rivojlanirishning psixologik omillarini o'rganish hamda o'smirlarning psixologik salomatligi muammolari ko'plab ilmiy tadqiqotlar ob'ekti hisoblanadi. Turli davrlarda bu masala turli xil nuqtai nazardan o'rganilgan.

Kalit so'zlar: O'smirlar, psixologik salomatlik, ta'sir qiluvchi omillar, ijtimoiy psixologik xususiyatlar, oila, ota-ona.

Kirish. Hozirgi kunda jamiyatimizda har tamonlama sog'lom avlodni shakllantirishga jiddiy ahamiyat berilmoqda. O'sib ulg'ayotgan yosh avlodni nafaqat aqlan va jismonan, balki psixologik baquvvat, psixik jihatdan sog'lom qilib tarbiyalash hozirgi davrning dolzarb masalalaridan biriga aylangan. Zero, shaxs taraqqiyotida psixologik rivojlanish muhim hisoblanadi. Shaxsning rivojlanishiga esa turli xil omillar ta'sir etadi.

“2019-2025-yillarda O'zbekiston Respublikasi aholisining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmatini rivojlanirish konsepsiyasi”ni tasdiqlash mamlakatimizda

nafaqat tibbiyot sohasiga shuningdek psixologiyaning ham turli sohalarida psixologik xizmatni tashkil etishga jiddiy etiborning isbotini ko'rsatadi. Konsepsiyada o'tgan vaqt mobaynida aholining ruhiy salomatligini muhofaza qilish milliy xizmatini takomillashtirish, ruhiy holati buzilishidan aziyat chekuvchi shaxslarni aniqlash, davolash va reabilitatsiya qilish bo'yicha sog'liqni saqlash tizimining barcha sohalarida muayyan ishlarni amalga oshirish, aholining ruhiy salomatligini muhofaza qilish sohasida kadrlar salohiyatini mustahkamlash, “tibbiy psixolog va psixoterapevt”, “ijtimoiy ishlar bo'yicha mutaxassis”,

“ijtimoiy xodim” yo‘nalishlari bo‘yicha aholining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmati mutaxassislarini tayyorlashga alohida e‘tibor qaratilgan.

Inson salomatligi eng qiziqarli, murakkab hamda dolzarb muammolardan biridir. Salomatlik mavzusi inson hayotining asosiy jihatlarini bilan bog‘liq bo‘lib, nafaqat ratsional-pragmatik, balki mafkuraviy e‘tibor darajasiga ega va shunga mos ravishda sof professional muhokama doirasidir.

Psixologik faktlarga suyanadigan bo‘lsak, dastlabki ma‘lumotlarga ko‘ra 1948-yilda Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti konstitutsiyasining muqaddimasida berilgan ta‘rifga ko‘ra, sog‘liq - bu nafaqat kasallik yoki nogironlikning yo‘qligi, balki to‘liq jismoniy, ruhiy va jismoniy zaiflik bilan tavsiflanadigan insonning holatidir.

Sog‘liqni saqlash muammosiga bag‘ishlangan maxsus ishlarni umumlashtirib, ularning mohiyati bo‘yicha bir qator ma‘lumotlarni keltirishimiz mumkin:

1. Salomatlik - bu murakkab, ko‘p o‘lchovli hodisa bo‘lib, u inson voqeligi usullarini aks ettiradi: inson tanasining mavjudligi, aqliy hayot hamda intellektning mavjudligi. Shunga ko‘ra, insonning somatik, ruhiy va shaxsiy (psixologik) salomatligini baholash mumkin.

2. Salomatlik ham holat, ham murakkab dinamik jarayon bo‘lib, fiziologik tuzilmalar va tananing ishlashi, aqliy sohaning rivojlanishi va faoliyati, shakllanishi, o‘zini-o‘zi rivojlanishi va rivojlanishini o‘z ichiga oladi.

3. Salomatlik insonlar hayotidagi asosiy qadriyatlardan biridir.

O‘smirlik davrida dastlab sog‘lom bo‘lishga bo‘lgan ehtiyojni shakllantirish va shu asosda xatti-harakatlarning tegishli stereotiplarini, sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini shakllantirish juda muhimdir. Shuning uchun o‘smirlarda salomatlikka nisbatan to‘g‘ri munosabatni shakllantirish zarur. Bugungi o‘smirlar mamlakatimizning ertangi voyaga yetgan aholisi bo‘lib, sog‘lom aholi esa xalq muvaffaqiyati va farovonligi garovi ekan, demak, o‘smirlar salomatligiga ham jiddiy e‘tibor qaratish lozim.

I.V. Dubrovinaning fikriga ko‘ra, psixologik salomatlik - ruhiy farovonlikning individual psixologik tarkibiy qismlarini, ya‘ni butun shaxsni belgilaydigan jihatlarni anglatadi. jihatlarni anglatadi. Shaxs va jamiyat ehtiyojlarining uyg‘unligini ta‘minlaydigan va psixologik salomatlikning mohiyatini tashkil etuvchi psixik xususiyatlar va inson shaxsiyati jarayoni. Bundan tashqari, ushbu model, albatta, dinamik xarakterga ega. I.V. Dubrovinaning fikricha, bugungi kunda ta‘lim muassasasida psixologik xizmatning asosiy vazifalaridan biri aynan o‘quvchilarning psixologik salomatligini rivojlantirish va saqlashdir.

O.V. Xuxlaevaning fikricha, Bolaning me‘yoriy hayotidagi asoratlar, o‘smirlik inqirozi, psixologik salomatlikning o‘ziga xos buzilishlarini keltirib chiqarishi mumkin. Bu o‘smirlarning psixologik salomatligiga alohida e‘tibor berish zarurligini ta‘kidlaydi. O.V. Xuxlaevaning ta‘kidlashicha, psixologik salomatlik tuzilmasi uning ajralmas mazmunini belgilovchi quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi: aksiologik, instrumental, ehtiyoj-motivatsion, rivojlantiruvchi va ijtimoiy-madaniy.

Shaxsning o‘zi va uning atrofidagi insonlarning qadriyatlari aksiologik tarkibiy qismning mohiyatidir. Ushbu darajadagi psixologik salomatlikning zaruriy sharti - bu odamning o‘ziga xosligini, ahamiyatini qadriyat sifatida qabul qilishi, shuningdek, har bir shaxs shaxsiyatining individual qiymatini tushunish, tashqi dunyo bilan to‘liq identifikatsiya qilish. Shunday qilib, bu holat insonga o‘z "men" ning ijobiy qiyo-fasini beradi. Bir tomondan, shaxs o‘zini o‘zi adekvat qabul qila oladi va shu bilan birga u boshqa odamlarni ijtimoiy mavqei, jinsi, yoshi, etnik guruhi va boshqalarga bog‘liq holda rivojlanishi va tarkib topishini qabul qila oladi. Shuni ta‘kidlash lozimki, shaxsiy yetuklik va benuqsonlik o‘zi va

boshqalarning ijobiy imidjini shakllantirish uchun asosdir. Bundan tashqari, ko‘p jihatdan ushbu xolatga insonning nomukammal emasligi va salbiy fazilatlariga nisbatan yuqori chidamlilik sifatleri yordam beradi.

Instrumental komponentning mohiyatini esa - mulohaza yuritish va o‘z-o‘zini tadqiq qilish istagi, shaxsning o‘z hayoti va boshqalar bilan munosabatlariga ongli ravishda munosabat bildirish qobiliyati, o‘zining va o‘zganing tashqi va ichki dunyosini tahlil qilish istagi tashkil qiladi. Yuqori darajada rivojlangan hissiy intellektual xolatsiz psixologik salomatlikning ushbu darajasini amalga oshirish mumkin emas. O‘z his-tuyg‘ularini va boshqa shaxslarning his-tuyg‘ularini tushunish qobiliyati, o‘z his-tuyg‘ularini ochiq namoyon qilish va boshqalarning his-tuyg‘ulariga e‘tiborli bo‘lish qobiliyati, o‘z hissiy holatini ifodalash va etkaza olish qobiliyati - bularning barchasi psixologik salomatlikning instrumental tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ehtiyoj-motivatsion component - shaxsning ijodiy yo‘nalishini belgilaydi. O‘z-o‘zini rivojlantirish va takomillashirish, shaxsiy va ma‘naviy rivojlanishga bo‘lgan sog‘lom ehtiyoj ushbu komponentning psixologik salomatlikni belgilaydigan jihatlardanidir. Shaxs tiriklikning, individual mavjudlikning sub‘ekti, o‘z hayoti va muhitining yaratuvchisidir, o‘zi bilan sodir bo‘ladigan xar qanday xolatning barcha oqibatleri uchun xam javobgar odamdur .

Rivojlanish komponenti - shaxsiyat rivojlanishining barcha jabxalarida ijobiy dinamikani belgilaydi, shuningdek, aqliy, ijtimoiy, somatik va psixologik rivojlanishdagi ijtimoiy-madaniy me‘yorlarga muvofiqlik psixologik salomatlikning tarkibiy qismlarini tashkil qiladi.

Ijtimoiy-madaniy komponent - shaxs uchun ijtimoiy ahamiyatga ega sohalarda to‘liq yashashi va faoliyat olib borishi uchun shart-sharoitlar mavjudligini nazarda tutadi. Shu bilan birga, shaxs umuminsoniy ijtimoiy-madaniy qadriyatlarga bog‘langan, u odamlarning etnik va ijtimoiy-madaniy mansubligidan qat‘i nazar, ularni tushunish va ularga hamdard bo‘lishga qodir.

Ruhiy salomatlikning tarkibiy qismlari o‘zaro bog‘liq aniqrog‘ aytdigan bo‘lsak o‘zaro ta‘sir qiladi. Shaxsning rivojlanish jarayonida shaxsning o‘ziga bo‘lgan munosabati ham sezilarli o‘zgarishlarga duch kelishi mumkin. O‘z navbatida, o‘z-o‘zini rivojlantirishning asosiy mexanizmlaridan birini aniq shaxsiy aks ettirish deb hisoblash mumkin. Bularning barchasidan kelib chiqib, shaxsning o‘ziga bo‘lgan munosabati, aks ettirish va o‘z-o‘zini rivojlantirish kabi tarkibiy qismlari o‘zaro muhim aloqada bo‘lib, doimiy ravishda bir-biri bilan o‘zaro ta‘sir qiladi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

R.Mey nuqtai nazaricha, psixologik salomatlik bu inson o‘zini ijtimoiy rollarini bajarmasdan, ruhiy salomatlikni saqlab bo‘lmaydi, degan xulosaga keldi, chunki shaxs tuzilishining o‘zi jamiyat bilan uzviy bog‘liq .

O‘smirlik davrida bolaning faol ijtimoiylashuvini hisobga olgan holda, ushbu xolat o‘smirlarning psixologik salomatligiga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish muhimligi haqida gapiradi. Bu o‘smirlarning psixologik salomatligiga alohida e‘tibor berish muhimligini ham ta‘kidlaydi.

Inson o‘z hayoti davomida doimo qandaydir qiyinchiliklarni engib o‘tadi, biroq ularning barchasi ham psixikaga salbiy ta‘sir etavermaydi. Shaxsning har qanday muammosi, uning ichki hamda shaxslararo nizolari, inqirozni his qilishi stressga olib kelavermaydi. Kayfiyatni va ichki uyg‘unlikni bir tekis saqlanishi shaxsning psixologik barqarorligiga bog‘liq.

S.X. Jalilova fikricha shaxsning psixologik barqarorligi masalalari psixik salomatlikni saqlashda katta amaliy ahamiyat kasb etadi, chunki barqarorlik shaxsni dezintegratsiya va shaxsda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan

buzilishlardan himoya qiladi, ichki uyg'unlik, to'laqonli psixik salomatlik, yuqori ish qobiliyati uchun asos yaratadi. Shaxsning dezintegratsiyasi psixikaning xulq-atvor va faoliyatni boshqarishdek oliy darajadagi tashkilotchilik rolini yo'qolishi, hayot mazmuni, qadriyatlar, motivlar, maqsadlar ierarxiasini buzilib ketishi sifatida tushuniladi.

Tadqiqot metodlari:

1. "O'quvchilarni tarbiyalanganlik darajasini aniqlash" so'rovnomasi

2. O'z salomatliging o'z qo'lingda testi.

3. Kuzatish;

Xulosa va takliflar. O'smirlarning psixologik salomatligi ko'rsatkichlarini yaxshilashga qaratilgan tadqiqot va ishlab chiqilgan chora-tadbirlarning dolzarbligi zamonaviy mahalliy va xorijiy manbalarda keltirilgan o'smirlarning psixologik salomatligi omillari to'g'risidagi barcha xilma-xil ma'lumotlarning asosan nazariy ekanligini aniqlash imkonini beradi.

O'smir o'quvchilarning psixologik salomatligi o'ziga xosliklarga ega bo'lib, ular o'smir psixikasi va uning

rivojlanish xususiyatlari bilan bog'liq. O'smir o'quvchilarning psixologik salomatligining ijobiy fazilatlarini o'smirlarning deyarli hammasida kuzatish mumkin. Bu xulqning yetarlicha ma'naviy, axloqiy normalarning shakllanmaganligi o'smirlarning psixologik salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Amalga oshirilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, deyarli barcha o'smir o'quvchilarda psixologik salomatligining nomaqbul vaziyati: tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlarning buzilishi, tarbiyalanganlik darajasiga oilaviy muhitning ta'siri hamda ta'lim olish jarayonining ta'siri kuchli ekanligi kuzatiladi.

O'smirlarning psixologik salomatligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillar: oilaning psixologik salomatligi, maktabdagi ijtimoiy muhit (asosan tengdoshlar) bilan munosabatlari, o'zini o'zi qadrlash va temperament hamda xarakterning rivojlanish darajasi bilan bog'liqdir.

O'smirlarning psixologik salomatligiga g'amxo'rlik qilish ularning jismoniy salomatligiga g'amxo'rlik qilish kabi muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Дубровин, И.В. Мактаб психологик хизмати [Матн] / И.В. Дубровин. - М., 1997. - 186 б.
2. Дубровин.И.В. Таълимнинг амалий психологияси [Матн] / Эд. - Санкт-Петербург: Пётр, 2004. - 592 п.
3. Jalilova .S.X., N.A.G'ayiboyeva - " Umumiy psixodiagnostika" T-2018
4. Ismailov .U, M.Ziyayeva, F.Inoyatov, Sh.Maqsudova, L.Ataxanova "Sog'lom turmush tarzi asoslari va oila" – UNFPA, Toshkent, 2018 yil.
5. Калю. П. И. «Саломатлик тушунчасининг асосий хусусиятлари ва соғлиқни сақлашни қайта тузишнинг айрим масалалари: батафсил маълумот» Киев, 1980. - 176 п.
6. Р.Мей . "Смысл тревоги" [Матн] / Р. Май. - М.: ЭКСМО Пресс, 2001. - 432 б.
7. Хухлаева О.В., Хухлаева О.Э. Ўқувчиларнинг психологик саломатлиги мактаб психологик хизматининг мақсади сифатида. 2007.

UDK: 316.346.2:314.7(575.1)

Dildora AXMEDOVA,

O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi, PhD

E-mail: ahmedovadildora4@gmail.com

O'zJOKU dotsenti Q.Qayumov taqrizi asosida

TRANSFORMATION OF THE SOCIAL STATUS OF WOMEN AND ANALYSIS OF DYNAMIC CHANGES IN GENDER BALANCE

Annotation

This article describes the role and status of women, their transformation in modern market conditions, the difference between women's and men's work, as well as issues of gender equality. The legal regulation of labor migration among women in Uzbekistan and ongoing reforms are covered.

Key words: Labor migration, women, family, division of labor, mobility, stigma, gender, rights, international migration, division of labor.

ТРАНСФОРМАЦИЯ СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА ЖЕНЩИН И АНАЛИЗ ДИНАМИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ ГЕНДЕРНОГО БАЛАНСА

Аннотация

В данной статье описываются роль и статус женщин, их трансформация в современных рыночных условиях, разница между женской и мужской работой, а также вопросы гендерного равенства. Освещены правовое регулирование трудовой миграции среди женщин в Узбекистане и проводимые реформы.

Ключевые слова: Трудовая миграция, женщины, семья, разделение труда, мобильность, стигматизация, пол, права, международная миграция, разделение труда.

XOTIN-QIZLAR SOTSIAL MAQOMINING TRANSFORMATSIIYASI VA GENDER MUVOZANATDAGI DINAMIK O'ZGARISHLAR TAHLILI

Аннотация

Mazkur maqolada xotin-qizlar roli va maqomi ularning bugungi kundagi bozor munosabatlari sharoitida transformatsiyalashuvi, ayollar va erkaklar mehnati o'rtasidagi farq, shuningdek gender tenglik masalari bayon etilgan. O'zbekistonda xotin-qizlar o'rtasida mehnat migratsiyasining huquqiy tartibga solinishi va yaratilayotgan isloxotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Mehnat migratsiyasi, xotin-qizlar, oila, mehnat taqsimoti, mobillik, stigmatizatsiya, gender, huquq, halqaro migratsiya, mehnat taqsimoti.

Kirish. Globallashuv jarayonlarining salbiy oqibatlari tufayli oila va oilaviy munosabatlar ma'lum transformatsiyaga uchramoqda. Bunday holat xotin-qizlarning huquqlarini buzilishiga olib kelishi, xotin-qizlarni kamsitishning har qanday shakllariga barham berish ularning ijtimoiy faolligini qo'llab quvvatlash uchun shart-sharoitlarini yaratilishiga uzviy bog'liq bo'ladi.

Hozirgi kunda oila a'zolarining shaxsiy salohiyatni roli va ahamiyatini o'sib borishi, shu jumladan, xotin-qizlarning ijodiy salohiyatini yanada oshirish, ularning ijtimoiy moslashuvchanlik imkoniyatlarini o'sishi kuzatilmog'da. Natijada oilaning an'anaviy sotsial funksiyalari qatoridan yangi – personalitar (lotincha persona – shaxs) funktsiya o'rin oldi. Ushbu funktsiyaga binoan, shaxsning individualligi, huquq va erkinliklari oliy qadriyat sifatida tan olindi. Personalitar yondoshuv bu — oilaning har bir a'zosi, jumladan, xotin-qizlarning kasbiy-ijodiy rivojlanishi va o'zligini namoyon etishda shart-sharoit yaratilishidir [1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mehnatga layoqatlilik va reproduktiv yosh davri xotin-qizlarda aynan bir paytda kechishi bois, ularda ma'lum mutaxassislikni egallab kasbiy mahoratga erishish hamda oila qurish va farzandlarni dunyoga keltirib ular tarbiyasi bilan shug'ullanish o'rtasidagi ziddiyatli vaziyatlarni shakllantiradi. Sotsiologiya fani nuqtayi nazaridan bu davr asosan individning ijtimoiy konstruksiyasining shakllanishidan kelib chiqib «yoshlik» va «o'rta yoshlilar» bosqichiga to'g'ri keladi. Bu borada o'z tadqiqotlarini olib borgan psixolog E.Erikson insonning sakkiz

bosqichli hayotiy siklni ishlab chiqar ekan, uningcha, beshinchi (yoshlik) va oltinchi (yetuklik) bosqichida inson kasb tanlash, mos ish qidirish, hayotdagi turmush o'rtog'ini, oila qurish, farzand ko'rish va voyaga yetkazish bilan shug'ullanadi. Bu davrda erkaklarning oilaviy hayoti kasbiy faoliyatiga to'siq bo'lmasdan davom etsa, xotin-qizlarda aksincha, «oila yoki ish» tanlovi, yoki «qo'shimcha mas'uliyat» muammolariga duch keladilar [2].

Etnograf Arnold va Gennep fikriga ko'ra, zamonaviy jamiyatlarda inson hayoti siklik rivojlanishi modeliga ko'ra ijtimoiy yetuklik, er-xotinlik va ota-onalik, ijtimoiy maqomning oshishi, kasbiy ixtisoslashishdir. Mazkur iyerarxik bosqichlarni qamrab oluvchi pillapoyalardan ko'tarilib borishda xotin-qizlar erkaklar qatorida ijtimoiy-siyosiy faolligini namoyon etish uchun jamiyatda yetarlicha sharoitlar bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi [3].

Jamiyatni modernizatsiya qilish sharoitida barcha insonlar uchun yaratilgan moddiy-ma'naviy ne'matlar taqsimotida o'zining munosib ulushiga ega bo'lish istagi gender nomutanosiblik g'oyalari chetlab o'tib, iqtisodiy-moliyaviy mezonlar asosida ayol va erkak zimmasidagi mas'uliyatni teng taqsimlanishi muhim hisoblanadi. Shu asnoda oilaviy hayot siklining to'rt asosiy bosqichi davomida xotin-qizlarning erkak bilan teng shartlar va imkoniyatlar asosida zaruriy daromadni birgalikda ishlab topish lozimligini ko'rsatadi. Ushbu zaruriyat esa o'z o'rnida zamonaviy ijtimoiy-siyosiy faol xotin-qizlar sotsial mobilligini vertikal o'sishiga turtki beradi. Avvallari oila erning maoshi hisobiga

kun kechirgan va aynan erkak uchun hordiq imkoniyatlari yaratilgan bo'lsa endilikda, er va xotin ikkisi ham mehnat qilib, kun kechirish uchun zaruriy mablag'ni ishlab topadilar[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Yuqorida keltirilgan olimlarning ilmiy xulosalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, xalqaro huquq tizimida ham nikohni qayd qilish tartibi o'zgarimoqda. Natijada aksariyat G'arb davlatlarida oila-nikoh munosabatlari tanazzulga uchramoqda deb xulosaga kelish mumkin. Xotin-qizlarning ijtimoiy maqomi va oiladagi roli to'g'risidagi azaliy normalar o'z ahamiyatini yo'qotib, yagona shaxsning istagi ustuvor omil bo'lgan egoizm tamoyillariga asoslangan munosabatlar bilan shakllangan to'liqsiz oilalar yoki nikohning barcha tan olmagan alternativ ko'rinishlari ommalashib bormoqda.

Gender tenglikni ta'minlash masalasida faoliyat olib borayotgan tashkilotlar erkaklar va xotin-qizlar mehnatiga haq to'lashdagi farq, erkaklar va xotin-qizlar daromadlarining nisbati, boshqaruv tuzilmasiga kiruvchi hamda mehnat bilan mashg'ul bo'lgan yuqori malakali xotin-qizlar soni, xotin-qizlarning ma'lumotlilik darajasi, tug'ilish, oiladagi hayot sharoitlari va uzoq hayot kechirish bo'yicha farqlar, parlament a'zolari bo'lgan va vazir xotin-qizlar kabi mezonlar bo'yicha mamlakatdagi gender tenglik darajasini baholaydilar[5].

Fikrimizcha, yangilanayotgan jamiyatlarda xotin-qizlarning ijtimoiy maqomi va oiladagi roliga oid bahsmunozaralar bir-biriga zid bo'lgan ikki qarash yuzaga kelib, birinchi qarash vakillarining fikriga ko'ra xotin-qizlar ijtimoiy hayotning barcha sohalarida faol ishtirok etishlari muhimligi ilgari suriladi. Bunday qarash tarafdorlari aksar hollarda xotin-qizlar va erkaklarning huquqiy teng bo'lish kerakligini talab qiladilar.

Ikkinchi qarash tarafdorlari esa xotin-qizlar faqat oilaviy munosabatlar subyekti bo'lishi lozim degan g'oyani ilgari suradilar.

XX asrning 80 - yillarigacha stratifikatsiya nazariyotchilari tomonidan jinsiy taqsimot muammolari yetarlicha o'rganilmagan deb hisoblash mumkin. Ushbu davrgacha bo'lgan tadqiqotlarda ayollar erkaklar bilan bir xildagi quyi tabaqalar yagona ishchi sinfi yoki o'rta sinf tarkibiga kiritib yuborilgan yoki ayolning mavqeini oila mavqe bilan o'lchashga harakat qilingan. Oila mavqe esa erkakning kasbiy karyerasida «o'z darajasi (mavqe)ni topish» orqali belgilangan. Natijada, jamiyatda erkakning kasbiy maqomi oilada ayolning mavqeini belgilovchi omil ekanligi borasidagi qarashlar mustahkamlangan.

Buyuk Britaniyalik siyosatshunos olim Edvard Xit o'z tadqiqotlarida jinslararo munosabatlarni stratifikatsiya muammolari bilan uzviylikda o'rgangan. U gender tadqiqotlarida xotin-qizlarning sotsial mobilligini mustaqil omil sifatida qarab, ayollar va erkaklarning kasbiy imkoniyatlarini solishtirganda ayollarning kundalik toliqtiruvchi jismoniy va aqliy mehnat bilan bog'liq quyi lavozimlarni tark etish ehtimoli erkaklarga nisbatan past ekanligini aniqlagan[6].

Fikrimizcha, E.Xit xotin-qizlarning vertikal sotsial mobilligi nikohga kirishish munosabati bilan uyg'unlashib borishini ta'kidlaydi. Demak, ushbu holatda ham xotin-qizlarning ijtimoiy faolligining bosh omili sifatida uning oilaviy maqomi ustuvorligini ta'kidlaydi.

Xotin-qizlar masalalari bilan atroflicha shug'ullangan G.Sillastening fikriga ko'ra, xotin-qizlarning sotsial mobillik jarayonlaridagi ishtiroki keng ma'noda – ayollarning jamiyat ijtimoiy tuzilmasidagi mavqeining o'zgarishi va o'zgaruvchan hayotiy faoliyat sharoitlariga moslashuvini anglatgansa, tor ma'noda – sotsial mobillik ayolning o'z lavozimi va kasbiy maqomini o'zgartirish, yangi ijtimoiy-iqtisodiy muhitga moslashishdagi individual imkoniyatlarini yanada kengayishini anglatadi[7].

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Bizningcha, G.Sillastening qarashlari ayrim G'arbiy Yevropalik olimlarning jamiyatdagi transformatsion jarayonlarda jinsning psixobiologik va fiziologik xususiyatlari erkak va ayol xulq-atvori modellarini shakllantiruvchi bosh omil ekanligi haqidagi fikrlariga zid ravishda ijtimoiy omillar ustuvorligiga e'tibor qaratadi. Demak, jinsiy taqsimotni sinfiy differentsiatsiyaning davomi sifatida qabul qilish mumkin emas. Ushbu tushunchaning turli bo'laklari «yutib» yuborilmasligi uchun ayollar sotsial mobillik jarayonlarining gorizont va vertikal yo'nalishida segregatsiya obyekt sifatida umumiy sinfiy taqsimotga singib ketmaydigan alohida kategoriya sifatida qabul qilish ijobiy natija berishi mumkin.

Sotsial mobillik jarayonlarining gorizont segregatsiyasida kasblarning erkaklarga to'g'ri keladigan yoki ayollarga to'g'ri keladiganligi aqidasi kelib chiqib, xotin-qizlar ijtimoiy-siyosiy faolligini ma'lum sohalarida jamlanishini ham anglatadi. Aksariyat hollarda bandlikning ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, oziq-ovqat ta'minoti, maishiy xizmat kabi sohalarida xotin-qizlar ulushi balandligi xotin-qizlarning monoton tarzda amal qiladigan konveyerlik liniyalarda mehnat bilan band bo'lib qolishlariga olib keladi.

Rossiyalik sotsiolog I.S.Kon tomonidan tadqiq etilgan mehnat migratsiyasiga maskulinlik va feminlik nafaqat ruhiy va xulq-atvoriga balki ijtimoiy tasavvur va fikrlarga ham ta'sir ko'rsatadi deb hisoblaydi. Ushbu ikki kategoriyaga ko'ra xotin-qizlar vertikal sotsial mobillik bo'yicha o'z maqomini oshirishida mavjud «ijtimoiy masofa» ni yengib o'tishlariga to'g'ri keladi[8].

Mehnatning ayrim sohalarida faqat «xotin-qizlarga xos»ligi aqidasi xotin-qizlarni tahqirlovchi mazmundan holi emas. Bu borada I.Gofmanning stigmatizatsiya (ijtimoiy tamg'a) nazariyasi muhim bo'lib, olim insonning jamiyatdagi ideal va real ijtimoiy mansubligi o'rtasidagi uzilishni o'rganib chiqqan. Mansublikning bu ikki turi o'rtasida uzilishi bo'lgan har qanday inson uningcha «tamg'alangan», ya'ni «stigmatlangan»dir[9]. I.Gofman fikricha, inson qaysidir jihati bilan jamiyatda turg'un o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlarga mos kelmasa u tamg'alanadi. Gofmanning mazkur nazariyasini o'rgangan Dj.Ritser «Gofman u yoki bu vaziyat, makon va zamonda barchamiz tamg'alanib qolishimiz mumkinligi haqida gapiradi» — deb ta'kidlagan[10].

Xotin-qizlar erkaklarga nisbatan o'rtacha oylik maoshining pastligi va band bo'lganlarning muqobil kategoriyalari bo'yicha ham ijtimoiy darajalarini boy beradilar. Xotin-qizlar aksariyat hollarda ikkilamchi mehnat bozorida vaqtincha soatbay ish doirasida band bo'ladilar.

Xulosa qilib aytganda, xotin-qizlar uchun qisman bu tanlov oila va bolalarning asosiy tashvishini tashvishiga ko'targan xotin-qizlarning ixtiyoriy tanlovi bo'lsa, qisman ilojiylikdan kelib o'z ijtimoiy holatlariga rozi bo'lishlaridir.

Xotin-qizlarning erkaklar bilan teng huquqlarni tamoyiliga o'tilishi ushbu XX asrning katta yutuqlarida biri deb ta'riflash mumkin. O'z o'rnida bunday jarayon barcha jamiyatlarda feministik g'oyalarning shakllanishiga yo'l ochib berdi. Jinslar o'rtasida huquqlar tengligiga erishi G'arb davlatlarida xotin-qizlarga nisbatan jamiyat tomonidan o'rnatilgan turli ko'rinishdagi sotsial normalar, xar xil qoidalar, stereotiplar o'zgarishiga hatto ayrimlarini eskirishiga olib keldi shuningdek xotin-qizlar huquqlarining sezilarli darajada kengayishiga xizmat qildi.

Demak, huquqlari erkaklar bilan tenglashgan xotin-qizlar oila va nikoh munosabatlarida turmush o'rtoqni tanlashda ixtiyoriy tanlov qilish huquqi ya'ni ixtiyoriy rozilik hissini tan olinishi, mehnat munosabatlarida esa barcha uchun bir xildagi mehnat qilish huquqining deklarativ xususiyatdan amaliy normalarga aylanishi jamiyatda gender tenglikni

ta'minlash borasidagi ahamiyatga molik ishlar ishlardan biri deb, hisoblash mumkin.

O'zbekistonda xotin-qizlar orasida mehnat migratsiyasining huquqiy tartibga solish, noqonuniy mehnat migratsiyasining salbiy ijtimoiy oqibatlaridan jabrlangan xotin-qizlarga ijtimoiy-psixologik ko'maklashishda davlat va nodavlat tashkilotlari sektorlari ijtimoiy sheriklikdagi faoliyati yo'lga qo'yilgan[11].

O'zbekistonda mustaqillikning ilk yillarida xotin-qizlarga g'amxo'rlik ko'rsatish, ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, siyosiy faolligini oshirish, kasbiy, jismoniy, ma'naviy hamda intellektual salohiyatini yuksaltirish, xotin-qizlarni zamonaviy kasb-hunarlariga o'rgatish, ularni sportga keng jalb etish, sog'lom oilani shakllantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Buni O'zbekistonda xotin-qizlar harakatlari va tashkilotlari ham miqdor, ham mazmun jihatidan tobora yuksalib borayotganida ham yaqqol ko'rish mumkin[12].

Mehnat migrantlari ijtimoiy manfaatlarining muhofazasi yo'lida amalga oshirilgan ishlar doirasida 2018-yil 12-dekabrda Xalqaro migratsiya tashkiloti Konstitutsiyasi ratifikatsiya qilindi. Shu bilan birga 2019-yilda O'zbekiston Respublikasi va Xalqaro migratsiya tashkiloti o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqildi. Ushbu tadbir respublikamizni Xalqaro migratsiya tashkilotining 173 ta a'zosi va 8 ta kuzatuvchi davlatlari safiga kiritdi va migrantlar ijtimoiy haq-huquqlari muhofazasiga yo'naltirilgan faoliyatda ishtirokini ta'minladi. Yangi O'zbekiston strategiyasida ham «Xavfsiz, tartibli va qonuniy mehnat migratsiyasi hamda samarali migratsiya siyosati» ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan[13].

Xalqaro migratsiya tashkilotiga dunyoning 173 davlati a'zo hisoblanadi. Shundan 8 mamlakat kuzatuvchi maqomiga ega. Xalqaro migratsiya tashkiloti Konstitutsiyasida uning faoliyatining asosiy tamoyillari, tuzilishi va huquqiy sohalarini belgilab berilgan bo'lib, unda migrantlarning tashkiliy harakatlanishi, migratsion xizmatlar ko'rsatishni ta'minlash (yig'im, tanlov, migratsiyaga tayyorlash, til o'rgatish, migrantlarga axborot berish, tibbiy ko'rikdan o'tkazish va boshqalar), migrantlar huquqini samarali ta'minlash, xalqaro davlat va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlik qilishda ko'maklashishning asosiy maqsad-vazifalari ko'rsatilgan.

Bugungi kunga qadar O'zbekiston Xalqaro migratsiya tashkiloti tomonidan tashkil etilgan bir qator seminar-treninglarda faol ishtirok etib kelmoqda. Alohida qayd etish lozimki, mazkur qonunning qabul qilinishi natijasida O'zbekiston Kengashi va a'zo davlatlar tomonidan kelishilgan tarzda a'zolik badalini to'lash, Xalqaro migratsiya tashkiloti tadbirlarida qatnashish, vakolatxona ochish kabi bir qator majburiyatlarni ham o'z zimmasiga oldi.

Xalqaro migratsiya tashkilotiga yillik badalni to'lash O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi huzuridagi Tashqi mehnat migratsiyasi agentligining valyuta hisob raqamidagi mablag'lardan amalga oshirilishi ko'zda tutilgan. Bir so'z bilan aytganda, mazkur xalqaro hujjatning ratifikatsiya qilinishi O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashga, tashqi mehnat migratsiyasining samarali tizimini yo'lga qo'yishga xizmat qiladi[14].

Bu borada davlatimiz rahbari xorijga ishlashga ketishdan oldin fuqarolarni kasb-hunarga va chet tillarga o'qitish, ularga kasbiy malakani tasdiqlovchi xalqaro sertifikatlar berish borasidagi chora-tadbirlar tizimli ravishda va jadal hayotga tatbiq etiladi. Shuningdek, mehnat migrantlarini moliyaviy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularning hayoti va sog'lig'ini sug'urtalash amaliyoti kengaytiriladi, deb ta'kidlaydi[15].

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 1991-yilda respublikamizda doimiy

yashovchi aholining 50,6 foizini ayollar tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2022-yilning 1-yanvar holatiga 49,7 foizni tashkil etgan. 2022-yilning 1-yanvar holatiga respublikamizning doimiy aholisi 35 271 276 kishini tashkil etgan. Ayollar soni - 17 527 126 kishini, erkaklar soni - 17 744 150 kishini tashkil etadi[16].

Shuningdek, migrantlarning kelajakdagi ijtimoiy himoyasini ta'minlash uchun endilikda xorijda ishlayotgan fuqarolarning mehnat staji hisobga olinib o'zini o'zi band qilgan shaxslarni ro'yxatga olish va mehnat stajini hisoblash tizimi xorijdagi mehnat migrantlari uchun ham tatbiq etilmoqda. Xorijda o'z mehnat faoliyatini olib borayotgan fuqarolarimizga qulayliklar yaratish, ularning yashash, ishlash sharoitlarini yaxshilash borasida ko'zda tutilgan chora-tadbirlar amalga oshirilsa, bu ishga barcha mutasaddi tashkilotlar, tegishli vazirlik va idoralar bosh qo'shib, o'z vazifalarini vijdonan, to'la-to'kis bajarsalar, biz migratsiya sohasida mutlaqo yangicha manzaraga guvoh bo'lamiz. Shundaygina bu soha bugungi sivilizatsiya shartlariga mos, insonparvarlikka asoslangan tarzda rivojlana boshlaydi. Xususan, ayni jarayonda ta'lim dasturlarining bajarilishi ham malakali kadrlar tayyorlashga yo'naltiriladi.

Butun dunyoda sodir bo'lgan pandemiya sharoitida barcha davlatlarda, hatto eng rivojlangan mamlakatlarda ham aholini ish bilan ta'minlash, ishsizlikni kamaytirish masalalari o'ta dolzarb muammoga aylandi. O'zbekistonda bu borada dastlabki dadil qadam qo'yildi, izchil mexanizm ishlay boshladi. Shu bilan birga, bu faqat ishning boshlanishi ekanini ham tushunish kerak.

Migratsion jarayonlar ko'lamining oshib borishi global miqyosda bo'lgani kabi, O'zbekiston hukumati oldida mehnat migrantlar ijtimoiy haq-huquqlarini muhofaza qilish mexanizmlarini takomillashtirish vazifasini qo'ydi. 2018-yil 5-iyulda «Tashqi mehnat migratsiya tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori qabul qilindi. Ushbu Qaror tashqi mehnat migratsiyasi jarayonlarini tartibga solish, xorijda mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun fuqarolarni tashkillashtirilgan tarzda yig'ish yuzasidan xalqaro shartnomalar tuzish, ularning respublika tashqarisida ish joylariga xavfsiz tarzda yetkazib borishni ta'minlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo'yicha chora-tadbirlarni yanada takomillashtirishga xizmat qilmoqda[17].

Yangi O'zbekistonda tashqi mehnat migratsiyani tashkil qiluvchi va tartibga soluvchi tizimini yanada takomillashtirish, uning faoliyati doirasini yanada kengaytirish, migratsiyadagi fuqarolarning mehnat va ijtimoiy huquqlarini himoya qilishni ta'minlash uchun O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi huzurida Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi tashkil etildi. Shuningdek, ushbu vazirlik huzurida Xorijda mehnat faoliyatini amalga oshiruvchi shaxslarni qo'llab-quvvatlash hamda ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish jam'armasi yuridik shaxs maqomida tashkil etildi.

Mehnat migratsiyasi ishtirokchilarining ijtimoiy manfaatlarini himoya qilish borasida kechayotgan konstruktiv jarayonlarda 2018-yil 16-oktyabrda «O'zbekiston Respublikasining xususiy bandlik agentliklari to'g'risida»gi qonuni qabul qilindi. Bugungi kunda respublikamizda mazkur qonun asosida 88 ta yuridik shaxs Xususiy bandlik agentligi sifatida Mehnat vazirligi reestri ro'yxatdan o'tkazildi va ularning 65 tasiga fuqarolarni xorijda ishga joylashtirish faoliyati bilan shug'ullanish uchun litsenziya berildi. Natijada, birgina 2019-yilda ushbu agentliklar tomonidan 1655 nafar fuqaro chet elda ishga joylashtirildi. 33 838 nafar fuqaroga zaruriy axborot va maslahat ko'magi berildi[18].

Mamlakatimizda migratsiya masalasida yaratilgan yangi tizim orqali xorijda mehnat qilish istagini bildirgan

yurtdoshlarimiz to'laqonli mehnat sharoiti ta'minlangan xorijdagi korxonalarda mehnat qilib o'z malakalarini oshirishlari mumkin. Buning uchun Tashqi mehnat migratsiyasi agentligining hududiy filiallari vakolatlari kengaytirilib, xorijdagi ish beruvchilar bilan bevosita shartnoma qilish imkoniyati yaratib berildi. Mehnat migrantlariga yo'l haqi, patent va sug'urta xarajatlari uchun 10 million so'mgacha past stavkada kreditlar ajratiladi. Xorijdagi fuqarolarimizning huquqiy himoyasini to'laqonli ta'minlash uchun esa, onlayn platforma va «Call-markaz» tashkil etilib, malakali advokatlar xizmati yo'lga qo'yiladi.

«2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi»ning 69-maqasadi «Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash» deb nomlanib, unda muhim vazifalar sifatida jamiyatda xotin-qizlarga tazyiq va zo'ravonlikka nisbatan murosasizlik muhitini yaratish, xotin-qizlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, gender tenglikni ta'minlash siyosatini davom ettirish, xotin-qizlarning ta'lim va kasbiy ko'nikmalar olishlari, munosib ish topishlariga har tomonlama ko'maklashish, tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash, og'ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan xotin-qizlarga ijtimoiy-huquqiy, psixologik yordam ko'rsatish, ularni manzilli qo'llab-quvvatlash, «Ayollar daftari» bilan manzilli ishlash, mutasaddi tashkilotlar tomonidan xotin-qizlarning muammolari o'z vaqtida bartaraf etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish»[19], kabi vazifalar belgilanib, ushbu vazifalarni ijrosini ta'minlash borasida aniq

mexanizmlar ishlab chiqilganligini alohida ta'kidlab o'tish lozim.

Xulosa va takliflar. Xulosa qiladigan bo'lsak, dunyo mamlakatlari doimiy rivojlanish yo'lida harakat qilayotganligi bois, jamiyatlar ham rivojlanib, postindustrial jamiyat ko'rinishga o'tib bormoqda. O'z o'rinda bunday rivojlanishlar xotin-qizlar sotsial maqomlarining o'zgarishiga va transformatsiyalashuviga asos bo'lmoqda. Agar sotsiologik o'lchovlarga ko'ra har 13-15 yilda jamiyatda avlodlar almashuvi sodir bo'lsa, demak bu davrda ijtimoiy normalar va shaxslarning sotsial maqomlarida ham o'zgarishlar yuz beradi.

Xotin-qizlarning sotsial maqomi maskulinlik, feminlik, va emansipatsiya kabi sotsial hodisalar sababli o'zgaradigan bo'lsa, albatta bunda har bir jamiyatning mental xususiyatlari, an'analari, urf-odatlar, e'tiqodi va madaniyatini keyingi avlodga yetkazish masalasining dolzarbligi oshib boraveradi. Bunday sotsial hodisalar jahon miqyosida mehnat migratsiyasini tartibga solishga qaratilgan mexanizmlarni ham doimiy takomillashtirib borish zarurligini kun tartibiga quyib borishi lozim. O'zbekistonda mehnat migratsiyasini tartibga solish va unda ishtirok etuvchi fuqarolarni, jumladan xotin-qizlarning mehnatga doir huquqlarini kafolatlovchi huquqiy asoslar to'liq ta'minlangan. O'zbekiston Respublikasi hukumati ko'plab xorijiy mamlakatlar hukumatlari bilan mehnat migratsiyasini tartibga solish bo'yicha ko'plab kelishuvlarga erishishi ko'plab muammolarni yechimini topishiga xizmat qildi.

ADABIYOTLAR

1. Belhaven Pr., 1992. -P. 1-29.; Chant S. Conclusion: Towards a Framework for the Analysis of Gender-Selective Migration. / S. Chant // Gender and migration in developing countries. / Ed. by S. Chant. — L.: Belhaven Pr., 1992.-P.34.
2. Элкин Д. Эрик Эриксон и восемь стадий человеческой жизни / [Пер. с. англ.] – М.: Когито-центр, 1996. – С.64.
3. Геннеп, Арнольд ван. Обряды перехода : Системат. изучение обрядов / Арнольд ван Геннеп. – М.: Вост. лит. РАН, 1999. – С.198.
4. Parmanov F.Ya. «Migratsiya jarayonlari: transformatsiyasi va integratsiyalashuv tendensiyalari» mavzusidagi fan dok.diss.. – Toshkent, 2021 – B.102.
5. В борьбе за равноправие женщины побеждают. Правда, не везде//Мир новостей. 2010, №42. – С.17.
6. Хит Эдвард Ричард Джордж // Редкол.: Кравченко Л.П. (отв.ред. и др.) Кто есть кто в мировой политике. – М.: Политиздат, 1990. – С.278.
7. Силласте Г.Г. Изменения социальной мобильности и экономического поведения женщин. //Социс.- 2000.- № 5. – С.12.
8. Кон И. С. В поисках себя. Личность и её самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – С.233.
9. Goffman E. Stigma. Englewood Cliffs. New York: Prentice Hall, 1963. – Pp.41-43.
10. Ритцер Дж. Современная социологическая теория. 5-изд. – СПб.: Питер, 2002. – С. 271.
11. Narbayeva T. O'zbekistonda xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilishning innovatsion modeli. Sotsiodiskursiv tahlil. Monografiya.- Toshkent: Tasvir, 2020.B.10.
12. Nurmatova Mukarram Akhmedovna, Mechanisms of improving social protection of women: risk indicators and statistics (in the context of gender-based violence).Journal of Critical Reviews. ISSN: 2394–5125. Volume-7 Issue-4,2020. – Pp.38-41.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022-yildagi PF-60-sonli «2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/5841063#5843873>
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyul PQ №3839-sonli «Tashqi mehnat migratsiya tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qarori.
15. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi –Toshkent, O'zbekiston, 2021. –B. 449
16. O'zbekiston Respublikasi davlat statistika Qo'mitasining demografik ma'lumotlari. 2021-yil. URL: <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/demography-2>
17. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik Palatasi matbuot xizmatining ma'lumotlari. URL: Parliament.gov.uz.
18. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son Farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/5841063#5843873>

Sojida ASHIROVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi
E-mail: asirovbaxram_@mail.ru

DSc, dotsent M. Shodiyeva taqrizi asosida

BO'LAJAK MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TARBIYACHILARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Аннотация

Mazkur maqolada bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning metodologik asoslari haqida yoritilgan bo'lib, o'rganib chiqilgan adabiyotlar tahliliga ko'ra bo'lajak mutaxassislarni faoliyatga kasbiy tayyorlash muammosi bo'yicha xilma-xil fikrlar, mulohazalar, xulosalar va kasbiy tayyorlashning nazariy-tashkiliy shakllari ilmiy tahlili etilgan. Maqola mazmunida keltirilgan fikrlardan o'quv qo'llanmalar va darsliklar tayyorlashda manba sifatida foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: Kasb, ixtisoslik, kasbiy faoliyat sohasi, kasbiy tayyorgarlik, malaka, ko'nikma, nazariy ta'lim, ishlab chiqarish ta'limi.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ВОСПИТАТЕЛЕЙ БУДУЩИХ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация

В данной статье освещены методологические основы развития профессиональной подготовки будущих воспитателей дошкольных образовательных организаций, дан научный анализ различных мнений, суждений, выводов и теоретико-организационных форм профессиональной подготовки по проблеме профессиональной подготовки будущих специалистов к деятельности на основе анализа изученной литературы. Идеи, изложенные в содержании статьи, могут быть использованы в качестве ресурса при подготовке учебных пособий и учебников.

Ключевые слова: Профессия, специальность, сфера профессиональной деятельности, профессиональная подготовка, квалификация, умение, теоретическое образование, производственное образование.

THEORETICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF EDUCATORS OF FUTURE PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Annotation

This article covers the methodological foundations of the development of professional training of Educators of future preschool educational organizations and, according to the analysis of the studied literature, scientific analysis of various points, considerations, conclusions and theoretical and organizational forms of professional training on the problem of professional training of future specialists for activities. The points presented in the content of the article can be used as a resource in the preparation of tutorials and textbooks.

Key words: Profession, specialty, field of professional activity, professional training, qualification, skills, theoretical education, production education.

Kirish. Rivojlanayotgan O'zbekistonning rivojlanayotgan ta'lim tizimida bugungi kungacha foydalanilayotgan va ommalashib ulgurgan bir qacha tushunchalar mavjud va bu tushunchalar ta'lim tizimida tayyorlanayotgan bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarlik faoliyatini o'z mazmunida aks etiradi.

Bu tushunchalar quydagilar:

1. Kasb – maxsus tayyorgarlik va ish tajribasi natijasida ma'lum bir sohada kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun nazariy bilimlar majmuasini amaliy ko'nikma va malakalarni egallagan, unga jismoniy imkoniyat, aqliy qobiliyat va yuridik huquqlarni ta'minlovchi insoniy mehnat faoliyatining turi.

2. Ixtisoslik – biror kasb doirasida ma'lum bir faoliyat turi uchun maxsus tayyorgarlik va ish tajribalari orqali erishilgan zaruriy bilimlar, ko'nikma va malakalar majmuasi.

3. Kasbiy faoliyat sohasi – kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarning qo'llanish doirasi. Uning nomlanishi iqtisodiy-ijtimoiy sohalari nomlari bilan moslashtiriladi.

4. Kasbiy tayyorgarlik – aniq kasbiy faoliyat doirasida ish bajarishga imkon beruvchi bilimlar, ko'nikma va malakalarni shakllantiruvchi jarayon.

5. Malaka – muayyan mehnat faoliyatini bajarish uchun lozim bo'lgan nazariy va umumta'lim va kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalar majmuasining mavjudligi [1].

Tadqiqot metodologiyasi. O'rganib chiqilgan adabiyotlar tahliliga ko'ra bo'lajak mutaxassislarni faoliyatga kasbiy tayyorlash muammosi bo'yicha xilma-xil fikrlar, mulohazalar, xulosalar mavjud bo'lib unga ko'ra bo'lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlash nazariy va tashkiliy shakllardan iborat bo'ladi.

S.Ya.Batishev, Yu.K.Babanskiy, M.N.Skatskiy, G.I.Potashnik, S.M.Tyunnikov, A.ABudarniylar birinchilardan bo'lib, ta'limning tashkiliy shakllarini turkumlashirish (klassifikatsiya) guruhlarini tavsiya etadi: ta'lim jarayonining boshqarish bo'yicha mutaxassisning faoliyati turlari va mazmuni; ta'lim jarayonida talabalarning faoliyat turlari va mazmuni; ta'lim o'tkazish joyi.

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, pedagogika fani asosida shakllanib, (didaktika) tashkil topgan yangi soha kasbiy pedagogika (kasbiy texnika) bo'lib, u asosan ishlab

chiqarish ta'limi nazariyasi va amaliyoti bilan shug'ullanadi. Hozirgi paytda kasb-hunar o'quv muassasalarida malakali

mutaxassislarni tayyorlash ikkita mustaqil qismdan iborat, ya'ni nazariy va ishlab chiqarish ta'limi.

1-rasm Kasbiy pedagogikaning tarkibiy qismlari

Nazariy ta'lim-bu Oliy ta'lim o'quv muassasalari o'quv rejalarida nazariy va ishlab chiqarish ta'limi ko'zda tutilgan. Nazariy ta'limning vazifasi, mazmuni, usullari, tashkiliy shakllari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bitta maqsadga, ya'ni yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga qaratiladi. Shuning uchun nazariy va ishlab chiqarish ta'limi o'quv muassasalaridagi o'quv jarayonining mustaqil, ammo o'zaro aloqador qismlari hisoblanadi. Shunday qilib, nazariy ta'lim talabalarining umumiy bilim, ijtimoiy, umumkasbiy va maxsus fanlarni o'rganishlarini o'z ichiga olib, ularda o'rganilayotgan kasbni ongli tarzda mustahkam va chuqurroq egallashlari uchun zarur hajmdagi bilimlar tizimini shakllantirish hamda ishlab chiqarish malakasini yanada oshirishni maqsad qilib qo'yadi. Bilim deganda, bir maqsadga qaratilgan pedagogik jarayon, mustaqil o'qish, hayotiy va ishlab chiqarish tajribasi natijasida shakllanadigan va xotirada mustahkamlanib qoladigan talabalarining fanlar va real voqelik hodisalari haqidagi, tabiat va jamiyat qonunlari haqidagi tasavvurlari, tushunchalari va mulohazalari tushuniladi. Umumkasbiy fanlar o'z mazmuni va o'quv jarayonidagi o'z jihatidan umumiy ta'lim va maxsus turkumdagi fanlar o'rtasidagi o'ziga xos bog'lovchi bo'g'in hisoblanadi [2].

Ishlab chiqarish ta'limi-bu aqliy, fizika faoliyat natijasida kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv jarayoni bo'lib, uning asosiy vazifasi - kelgusida malakali mutaxassis bo'lib yetishadigan talabalarni muayyan kasb sohasida bevosita faoliyat ko'rsatishga tayyorlashdan, ya'ni bilimlarni amaliyotga tatbiq etishga o'rgatishdan, zarur kasb ko'nikmasi va malakasini shakllantirishdan iborat.

Malaka - talabalarining mehnat jarayonidagi harakatni (yoki harakatlar majmuasi) muayyan sharoitda maqsadga muvofiq bo'lgan harakat usullaridan foydalanib va shu tufayli mehnatda ijobiy natijalarga erishib, ongli va to'g'ri bajarishga tayyor (qobiliyatli) bo'lishlaridir.

Ko'nikma - malakaning tarkibiy qismi bo'lib, harakatning ayrim qismlarini nihoyatda aniq, tez va maqsadga muvofiq tarzda o'z-o'zidan bajarish qobiliyatini ifodalaydi va bu narsa talabalarda ko'p marta takrorlash - mashqlar natijasida yuzaga keladi.

Ishlab chiqarish ta'limi - malakali mutaxassislar tayyorlash jarayonining g'oyat muhim tarkibiy qismi bo'lib,

unga umumiy o'quv vaqtining katta qismi ajratiladi. 1997-yilda qabul qilingan Kadrlar tayyorlash Milliy dasturida kasb-hunar ta'limiga asosiy e'tibor qaratilgan bo'lib, uni har tomonlama rivojlantirishni ko'zda tutadi va bu muammo shu kunning asosiy vazifasi ekanligi ta'kidlanadi. Shuning uchun uning nazariy va amaliy tomonlarini takomillashtirishni taqozo etadi. Kasb-hunar ta'limida ishlab chiqarish ta'limi va o'qitish muammolar bilan chambarchas bog'langan [2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. A. Xodjaboyev, I.Husanov "Kasbiy ta'lim metodologiyasi" nomli o'quv qo'llanmada bo'lajak mutaxassislarni kelajak mehnat faoliyatiga tayyorlashning nazariy va ishlab chiqarish nomli usullari mavjudligi bo'lajak mutaxassislar tashkil etilayotgan darslardan o'z mehnat faoliyatlarini uchun kasbiy tayyorgarlik mezonlarini egallab borishlari mumkinligi haqida yoritilgan. M.M.Axmetjanov, U.A. Urinov, Sh.S. Sharipova "Kasbiy ta'lim metodikasi" darsligida keltirilgan mavzular mazmuni kasb-hunar ta'limida tahsil olayotgan o'quvchilarni kelajak mehnat faoliyatiga tayyorlashning metodologiyasi yoritilgan bo'lsada mazkur tadqiqot mavzusining ilmiy ahamiyatini ochishda foydalanish mumkin. Darslikda keltirilgan barcha mavzular bir-biriga mazmunan uzviy yoritilgan.

Sir emaski ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida bo'lgani kabi Oliy ta'limda ham darslarga qo'yiladigan talablar mavjud. Bu talablarga amal qilish va talablar doirasidan chetlab o'tmaslik lozim ekanligi ta'lim jarayonning qatnashchilariga odat bo'lib ulgurgan. E'tiborlisi shundaki ta'lim jarayoniga qo'yiladigan talablarga amal qilib dars jarayonini tashkil qilish ta'lim jaraonining ob'ektlarining ham kasbiy tayyorgarligini oshirishning asosiy omili demakdir. Eng awalo, u hozirgi vaqtda pedagogika, psixologiya, ta'lim metodikasi erishgan yutuqlarga asoslanishi, shuningdek, o'rganilayotgan kasb sohasidagi fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish tendensiyasini hisobga olish kerak. Uning mazmuni va metodikasi hozirgi kunda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari oldida turgan dolzarb vazifalarini hal qilishga qaratilmog'i lozim.

Xulosa va takliflar. Zamonaviy darsga qo'yiladigan talablarni shartli ravishda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

2-rasm Zamonaviy darslarga qo'yiladigan talablar klasfikatsiyasi

G'oyaviy-siyosiy talablar deganda, darslarning g'oyaviyligi va hayotga yo'nalganligi, ta'lim jarayonida hukumat qarorlarini amalga oshirish tushuniladi.

Didaktik talablar - dars yaxshi rejalashtirilgan, tayyorlangan, tashkil etilgan, yaxshi jihozlangan bo'lishi va yaxshi sur'atlarda o'tkazilish kerak. Darsni tuzishga aniq

maqsadni ko'zlab, ilmiy asoslangan holda yondashish - bunda pedagog va o'quvchilar birga ishlaydigan aniq sharoitning eng yaxshi varianti tanlanadi va quyidagilarini o'z ichiga oladi: dars vaqtidan to'g'ri va ratsional foydalanish; darsning maqsad va vazifalarini belgilash, asosiy va ikkinchi darajali vazifalarni ajratib olish; umuman va har bir struktura elementi uchun

o'quv materialini belgilab olish, pedagoglar o'quv materialini tanlashda darsning maqsadi, kasb xususiyati, fan-texnika taraqqiyotining yutuqlarini e'tiborga olish; asosiy didaktik tamoyillari va hozirgi zamon ishlab chiqarish talablarini hisobga olish; ta'limning maqbul metod va usullarini tanlash; zarur ko'rgazmali qurollar va ta'limning o'qitish vositalarini tanlash.

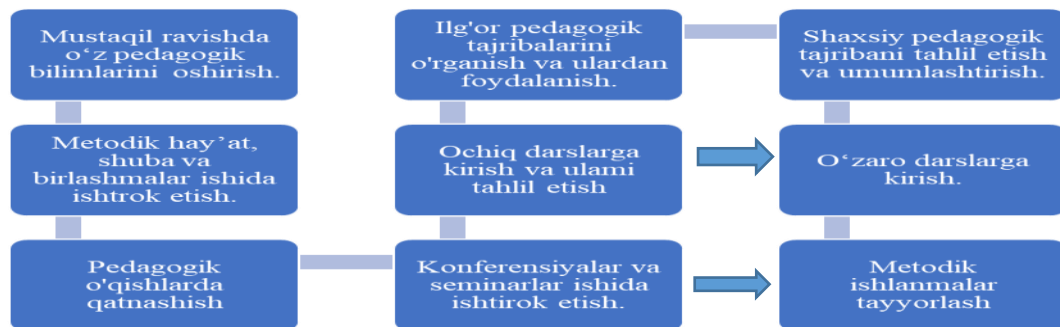
Psixologik talablar quyidagilardan iborat: pedagoglar talabalarning individual, yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olishlari kerak. Masalan, pedagog pastki kurslarda, odatda, ta'limning asosiy shakli sifatida suhbat, hikoya qilish va yuqori kurslarda esa leksiya, seminar mashg'ulotlari, muammoli holatga ega bo'lgan topshiriqlarni tanlaydi. Pedagoglardan talabalarning xotira, fikrlash, tayyorgarlik darajasi, o'qishga munosabat, bilim yurtiga kirish sabablari qiziqish va mayillari kabi psixologik va fiziologik xususiyatlarni hisobga olishni talab etadi.

Ma'naviy-axloqiy talablar, eng avvalo, pedagogning shaxsiyatiga taalluqlidir. Kasb ta'limi o'qituvchisi axloqiy jihatdan qat'iyatli, siyosiy jihatdan savodli, g'oyaviy etiqodli, xush muomalali bo'lishi, o'z kasbini, fanini, bolalarni sevishi lozim; o'z nutqi, ko'rinishiga e'tibor berishi darkor, bunday sifatlariga ega bo'lgan o'qituvchi talabalarni o'z shaxsiy ibratini, namunali yurish-turishi bilan tarbiyalaydi.

Gigienik talablarga harorat rejimiga, yoritish normalariga rioya qilish, o'quv auditoriyalari, kabinet, laboratoriya, ko'rgazmali qurollar (plakat, diopozitiv va kinofilmlar) ning estetik jihatdan yaxshi jihozlanishi kiradi.

Darsga bo'lgan texnik talablar - bu xavfsizlik texnikasi, yong'inga qarshi texnika, bolalar mehnatini muhofaza qilish bo'yicha talablar. Har bir laboratoriya, o'quv-ustaxonalarida poligonda xavfsizlik texnikasi va yong'inga qarshi texnika bo'yicha instruksiyaga ega bo'lishi kerak.

Pedagogik mahoratga erishish usullari: Pedagogik mahoratga erishish usullariga quyidagilar kiradi:

3-rasm Kasbiy mahoratga erishish usullari va uning natijadorlik paradigmasi

Pedagogik mahoratni oshirish shakllari juda xilma-xil bo'lib, ularning quyidagi turlari mavjud:

Jamoaviy uslubiy ishlar: o'quv mashg'ulotlari, pedagogik yig'ilishlar, pedagogik o'qish, ilg'or pedagogik tajribalar, muammoli seminarlar, ilmiy amaliy konferensiyalar.

Yakka tartibdagi (shaxsiy) uslubiy ishlar: jamoaga rahbarlik, pedagog va tarbiyachi kadrlarining mustaqil uslubiy ishlari; rahbar, pedagog, talabalarning o'z ustida mustaqil

ishlashi; rahbarlarning pedagog kadrlar bilan yakka tartibdagi uslubiy ishlari.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligini ta'minlash uchun Oliy o'quv yurtidagi pedagog darslarni shunday rejalashtirish, tayyorlanish, tashkil qilish lozimki, natejada talabalarning har bir darsda ta'lim olishi, tarbiyalanishi va kasbiy tayyorgarlik xususiyatlari rivojlanishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. A. Xodjaboyev, I.Husanov "Kasbiy ta'lim metodologiyasi" o'quv qo'llanma "Fan va texnologiya" T.: 2007-yil 192 bet.
2. M.M. Axmetjanov, U.A. Urinov, Sh.S. Sharipova "Kasbiy ta'lim metodikasi" darslik "Durdona" Buxoro 2020-yil 496 bet.
3. I.M. Sirojiddinova "Kasbiy ta'lim metodikasi" o'quv qo'llanma "Noshirlik" Andijon 2021-yil 220 bet.
4. Axmedova Mukarram Tursunaliyeva Pedagogik kompetentlik uslubiy qo'llanma -T.: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti 2018-yil 80 bet.
5. Elmuratova D, Misirova N. "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari" O'quv qo'llanma "Guliston" 2021-yil 161 bet.
6. M. H. Muslimov, N. A. Usmonboyev, D. M. Sayfurov, A. B. To'rayev "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari" T.: 2015-yil 120 bet.
7. J. Hasanboyeva, X. A. To'raqulov, I. Sh. Alqarov, N. O'. Usmanov «Pedagogika» darslik «Noshir» T.: 2020-yil 399 bet.
8. R. Mavlonova, N. Raxmonqulova, K. Matnazarova, M. Shirinova, S.Hafizov «Umumiy pedagogika» darslik «Fan va texnologiya» T.: 2018-yil 530 bet.

Gulasal BERDALIYEVA,

*Sirdaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
o‘quv va metodik ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari
E-mail: sirojiddin@umail.uz*

QarMII dotsenti PhD D.Ismoilov taqrizi asosida

ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE DIGITAL APPROACH TO PEDAGOGICAL PROCESSES

When implementing current tasks, it is important to improve and develop the content of professional development and retraining processes in accordance with the functional task of managers and teachers of the general secondary education system, to develop and systematically use innovative information and didactic forms of training that serve to ensure the quality and effectiveness of professional development processes.

АНАЛИЗ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ ЦИФРОВОГО ПОДХОДА К ПЕДАГОГИЧЕСКИМ ПРОЦЕССАМ

При реализации текущих задач важно совершенствовать и развивать содержание процессов повышения квалификации и переподготовки кадров в соответствии с функциональной задачей руководителей и педагогических работников системы общего среднего образования, разрабатывать и систематически использовать инновационные информационные и дидактические формы обучения, которые служат обеспечению качества и эффективности процессов повышения квалификации.

PEDAGOGIK JARAYONLARGA RAQAMLILI YONDASHISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARINI TAHLILI

Ushbu maqola dolzarb vazifalarni bajarishda umumiy o‘rta ta‘lim tizimi rahbarlari va pedagog xodimlarining funksional vazifasiga mos ravishda malaka oshirish va qayta tayyorlash jarayonlarining mazmunini takomillashtirish va rivojlantirish strategiyalarni tanlash hamda malaka oshirish jarayonlari sifat va samaradorligini ta‘minlashga xizmat qiluvchi ta‘limning innovatsion axborot-didaktik shakllarini ishlab chiqish va ulardan tizimli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kirish. Ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiya sohasining raqamli texnologiyalar asosida shiddat bilan rivojlanishi zamonaviy jamiyatda raqamli ta‘lim muhitini shakllantirish talablarini belgilab bermoqda. Bu o‘z navbatida raqamli ta‘lim muhitida mustaqil harakatlanish imkoniyatiga ega, o‘z sohasining bilimdoni bo‘lgan, professional malakalarni yuqori darajada egallay olgan, raqamli texnologiyalaridan foydalanish mahoratiga ega, axborotlarning shiddatli oqimi bilan ishlashda axborot xavfsizligini ta‘minlay olish qobiliyatlariga hamda yuqori darajali kasbiy kompetentlikka ega kadrlarga ehtiyoj tug‘dirmoqda. Shunday ekan, umumta‘lim maktablari o‘qituvchilarini malakasini oshirish jarayonida davrning mazkur talabini inobatga olish maqsadga muvofiqdir.

Maktabda faoliyat olib borishi uchun har bir fan bo‘yicha mahalliy yoki xalqaro sertifikatli talablarini belgilash.

Toifaga ega bo‘lmagan maktab o‘qituvchilarining bilim va ko‘nikmalarini diagnostikadan o‘tkazish.

Umumta‘lim maktablarini, ayniqsa, chekka hududlardagi ta‘lim maskanlarini oliy ma‘lumotli pedagog kadrlar bilan to‘ldirish ishlarini davom ettirish.

Maktablarda direktor va uning o‘rinbosarlarini tayinlash tizimini maktab o‘qituvchilari va ota-onalarning ishtiroki ta‘minlanishini nazarda tutgan holda yanada takomillashtirish.

Xalq ta‘limi tizimi tuman bo‘linmalari faoliyatini to‘liq raqamlashtirish hisobiga optimallashtirish.

Yuqorida keltirilgan vazifalarni hal etish albatta malaka oshirish sifati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bunda, umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida ta‘lim samaradorligini oshirish, o‘qituvchilarning kasbiy kompetentlik darajasini shakllantirish ta‘lim jarayonini raqamli ta‘lim muhiti bilan

uyg‘unlashtirish orqali ta‘lim sifatini oshirish, ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘zlashtirish muhim sanaladi. Bu esa o‘z navbatida umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida ta‘lim mazmunini takomillashtirish, o‘qitishning innovatsion shakl va metodlari, raqamli ta‘lim texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish zaruratini taqozo qiladi.

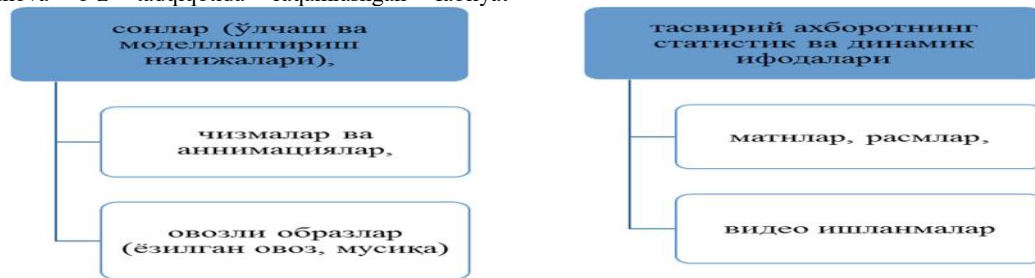
Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Hozirgi kunda raqamlashgan jamiyatda o‘qituvchilarning malaka darajasini oshirish jarayonini takomillashtirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

S.Usmenov, Z.Abduraxmonovlarning “raqamli ta‘lim muhitini yaratish konsepsiyasi”da yangicha ta‘lim muhitlarini yaratish tamoyillari tahlil qilingan va uning mazmuni ochib berilgan.

Z.L.Umarov ta‘limni raqamlashtirish sharoitida pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish pedagogikasi fani asoslarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borgan.

“Raqamli ta‘lim” o‘z mohiyatiga ko‘ra, ta‘lim jarayonining asosan raqamli texnologiyalar bilan ishlaydigan hamda ta‘lim metodlari raqamli mahsulotlar bo‘lgan elektron darslik, elektron ma‘ruzalar to‘plami, virtual laboratoriya ishlanmalari, mustaqil ishlar nazoratini tashkil etish mexanizmining elektron bazasi va masofaviy xizmatlarga asoslangan tizimlardan iborat qismi hisoblanadi. Ma‘lumki, hayotni anglash, uni o‘rganish informatsiyalarni yig‘ish va o‘zlashtirish orqali kechadi. Insonning bilimlilik darajasi ham ma‘lum davr ichida shaxs tomonidan o‘zlashtirilgan informatsiyalarning ko‘p yoki ozligi bilan belgilanadi. Shuning uchun zamonaviy bilimlar sari keng yo‘l ochish, ta‘lim tizimini takomillashtirishda raqamli texnologiyalardan unumli foydalanish bugungi kunning talabiga aylandi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish va uni biror-bir sohaga tatbiq etish o'z ichiga qator vazifalarni oladi. E.V.Paxomova o'z tadqiqotida raqamlashgan faoliyat

1-rasm. Raqamlashgan faoliyat ob'ektlarining ichki tuzilmalari

Foydalanuvchining mustaqil va ongli ravishda olib boradigan faoliyatiga raqamli texnologiyalarni qo'llash quyidagi imkoniyatlarni beradi:

raqamli texnologiyalar modellari muayyan amallarni ongli va rejali amalga oshirishda o'zlashtiriladi; multimedia vositalari asosida malaka oshirish jarayonida malaka oshirish kurslarini kompyuter asosida to'liq o'qitish;

ma'ruza matnlarini tahrir qilish;

tinglovchilar topshirgan nazorat natijalarining tahlili asosida ma'ruza matnlarini bayon qilish uslubini yaxshilash;

tinglovchiar axborot texnologiyalarini multimedia vositalari asosida animatsiya elementlarini mashg'ulot jarayonida ko'rishi, eshitishi va mulohaza qilish imkoniyatlariga ega bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogikada bir qancha metodologik yondashuvlar mavjud: tizimli, faoliyatli, kompetentli va boshqalar.

Yondashuv pedagogika metodologiyasining kategoriyasi sifatida, pedagogik paradigma va ta'lim nazariyasi o'rtasida bog'lovchi bo'g'in bo'lib tasavvur qilinadi va muayyan belgilarning: - ta'lim jarayonida foydalaniladigan asosiy tushunchalar; ta'lim faoliyatini amalga oshirishning tayanch qoidalari sifatidagi tamoyillar; ta'lim jarayonini qurishning usullari va metodlarining mavjudligi bilan tavsiflanadi.

Raqamli texnologik yondashuv axborotlarni olish, o'zgartirish, undan foydalanish jarayonlarini ko'rib chiqish bilan va subyektlarni bir-birlari, shuningdek, raqamli ta'lim muhitida ularning bilish obyektlari bilan o'zaro raqamli bog'lanish tizimini ajratib olish harakatlari bilan bog'liq.

Umumiy ko'rinishda raqamli texnologik yondashuv obyektini muayyan tomondan o'rganishni, tadqiqot natijalarini u yoki bu nazariy sohaga qo'llagan holda qilingan xulosalarni maxsus ilmiy atamalar bilan taqdim etishni ko'zda tutadi. Shundan kelib chiqib, uning asosiy vazifasi A.V.Slavinning ta'kidlashicha, raqamli ta'lim jarayonlarining umumiy tuzilmasini yoritish, ta'limni sifatli o'zgartirish usullari va amallarini ishlab chiqishdan iboratdir[4].

Metodologik ko'rsatma sifatidagi raqamli texnologik yondashuv, barcha jarayonlarni raqamli qayta ishlashning ham ketma-ket, ham parallel ravishda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan murakkab tizim sifatida ko'rib chiqadi. Bu jarayonlarning har bir bosqichida ta'lim muayyan o'zgarishlarni o'z boshidan kechiradi, uni kodlashtirish, filtrlash, anglash, fikrlash, qaror qabul qilish, javob harakatlarini ishlab chiqish amalga oshiriladi. Bu jarayonlarning natijalari, Y.F.Abramovning fikricha, "raqamli borliqning o'ta abstraktli modeli, tamoyillar darajasida umumlashtirilgan nazariy-axborotli-raqamli bilim tizimi"ni qurishdan iboratdir [9].

Raqamli ta'lim muhiti nazariyasi doirasida raqamli texnologik yondashuvning metodologiyasi R.F.Abdeyev, V.G.Afanasyev, V.B.Guxman, I.V.Melik-Gaykazyan,

ob'ektlarining ichki tuzilmalari sxemasini quyidagicha keltiradi [3] (1-rasmga qarang).

V.I.Shtanko va boshqalar tomonidan faol ishlab chiqilmoqda [7] [8] [9] [10] [11].

Ilmiy bilish muammolariga to'xtalganda, raqamli texnologik yondashuv metodologik ko'rsatma sifatida hali endigina shakllanmoqda: uning mohiyati ochilmoqda, imkoniyatlari, rivojlanish kelajagi, qo'llanish doirasiga baho berilmoqda. Shunga qaramay, bugunning o'zida undan foydalanish tabiatni, jamiyatni, shuningdek, inson va uning ta'limi va tarbiyasini o'rganish bilan bog'liq ko'pgina muammolarni yechishda ancha samarali bo'lib ko'rinadi.

Raqamli ta'lim muhiti nazariyasi rivojlanishining zamonaviy darajasi raqamli texnologik yondashuvning bazaviy tushunchasi bo'lgan raqamli ta'lim tushunchasi barcha uchun umumiylik xususiyatiga egaligi sababli so'zsiz ravishda falsafiy kategoriyaga taalluqliligini isbotlash imkonini beradi.

Hozirgi kunda axborot juda keng ma'noda tushuniladi. Raqamli ta'lim muhiti nazariyasi rivojlanishining tarixiy aspekti mavjud ekanligiga qaramay, fanda hozircha ushbu tushunchaga yagona tavsif mavjud emas. Raqamli ta'lim muhiti turlilik, noaniqlik, aks etish, energiya, tuzilma, tartibli va shu kabilar orqali talqin qilinadi.

Raqamli texnologik yondashuvning metodologlari axborot tushunchalari mavjud talqinlarining obyektiv asoslarini tan ola turib, shu vaqtning o'zida ularning nisbatan haqiqiyliги to'g'risida fikr bildiradilar. Yagona talqin qilishning murakkabligi "klassik" fanning atamalari orqali "noklassik" fenomenni uning o'ziga mos ravishda aks ettirishning mumkin emasligi; axborotli jarayonni tushunishda uning alohida qismlari, murakkablik darajalari va boshqalar nuqtai nazaridan qamrab olmaydigan o'ta tor empirik asosdan foydalanish bilan tushuntiriladi.

Falsafiy adabiyotlarda raqamli ta'lim muhiti to'g'risidagi tasavvurlar atributiv (tomonli) yoki funksional-kibernetik (ko'rinishi) yondashuvga asoslanadilar. Birinchi nuqtai nazar raqamlashgan axborotni harakatlanayotgan materiyaning xossasi, obyektiv reallikning xossasi sifatida talqin qiladi. [7].

Ikkinchi nuqtai nazar raqamlashgan axborotni mustaqil boshqariladigan, mustaqil tashkil qilinadigan tizimlarning xossasi sifatida ko'rib chiqish bilan bog'liq. [8].

Bundan tashqari, raqamlashgan axborot o'z mohiyatiga ko'ra, raqamli mazmunlar va ma'nolarning o'zaro almashuvi va o'zaro to'ldiruvchi jarayonini aks ettiruvchi shaxslararo va guruhli kommunikatsiya va kooperatsiya asosida yotishi tan olinadi. Umuman olganda esa, raqamli va samarali axborot almashuvi, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning asosiy manbalari va resurslari bo'lib xizmat qilishi ilmiy va amaliy darajada yagona ma'noda tan olingan. [3].

Tahlil va natijalar. Qarashlarda turli farqlar va o'xshashliklar bo'lsa ham, oqibat natijada munozaralar "raqamli texnologiya" atamasini borliqning u yoki bu

obyektlarini o'rganishda qo'llashning qonuniyligini asoslashga kelib taqaladi.

Bu munozara pedagogika predmeti doirasidan tashqarida qolib ketmoqda, chunki ta'lim jarayoni barcha tadqiqotchilar tomonidan raqamli ta'lim jarayonlariga kiritiladi, ular uchun esa axborot bosh tashkiliy va boshqaruv mezonini bo'lib qoladi.

"...raqamli texnologiyaning xususiyatlarini tushunish va o'rganish, raqamli ta'lim jarayonlarining umumiy qonuniyatlarini va ularning turli sohalarida ko'rinishining alohida tomonlarini o'rnatish uchun hozirgi kunda ilmiy bilimlarning turli sohalarida qo'llanadigan, lekin hozircha raqamli ta'lim jarayonlarining umumiy nazariyasi yagona ilmiy metodologiyasi bilan bog'lanmagan, taqamli ta'lim jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan hozirgacha shakllangan bir qancha tasavvurlarni qaytadan ko'rib chiqish lozim bo'ladi" degan fikrga qo'shilmasdan bo'lmaydi. [4].

Shunga ko'ra, pedagogik hodisalarni ko'rib chiqish uchun raqamli texnologiya tushunchasini doimiy harakatda bo'lgan, yig'iladigan, qayta ishlanadigan, saqlanadigan, uzatiladigan va tizim tomonidan foydalaniladigan (yoki foydalanish mumkin bo'lgan) ma'lumotlar deb hisoblash mumkin. [5].

Raqamli texnologiyaning metodologik qiymati, fundamentalligi, universalligi undan asos bo'luvchi g'oya sifatida foydalanish imkonini beradi. Aynan shu yondashuv raqamli ta'lim jarayonlarini yagona nuqtai nazardan ko'rib chiqish imkonini beradi. [6].

Shaxsning barcha ko'rinishlari raqamli texnologiyaga tayanadi va raqamli ta'lim jarayonlarini o'zida aks ettiradi. N.A.Sirelchukning haqqoniy ravishda ta'kidlashicha: "Raqamli texnologiyaning o'zini bilish subyektidan tashqarida

tasavvur ham qilish mumkin emas, u... raqamli texnologiyani, bilimlarni, ma'nolarni yaratuvchi va foydalanuvchi hamda ularning asosida rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirishning amaldagi agenti bo'lib qoladi..." [8].

Raqamli ta'lim muhiti nazariyasining yuqori evristik imkoniyatlari pedagogik hodisalarning raqamlili tabiatini ochish, ta'lim jarayonining uslubiy-didaktik ta'minotining xususiyatlarini aniqlash, pedagogik raqamlashgan axborotlarni baholashni amalga oshirish va uning asosida ta'lim jarayonini optimallashtirish imkonini beradi.

Ta'limiy faoliyat boshqa har qanday pedagogik asosdagi jarayon kabi, o'z tabiatiga ko'ra raqamlidir, chunki u turli xil raqamlashgan axborotlar bilan amallar bajarishni nazarda tutadi. Bundan tashqari ta'limiy faoliyat uni qayta ishlashdan iborat bo'lib, V.Gasparskiyning fikricha, voqe'likni o'zgartirishning raqamli tayyorgarligidir [11].

Fan va amaliyot rivojlanishining hozirgi sharoitlarida pedagogikaning fan sifatidagi chegaralarini aniqlash va pedagogik hodisalarni tavsiflash, tushuntirish va oldindan aytib berish uchun ishonchli vositaga ega bo'lish bilan birga har bir pedagogik tushunchani aniqlashtirish lozim Bu maqsad uchun pedagogik vosita sifatida biz tomonimizdan raqamli texnologik yondashuv tanlandi.

Xulosa va takliflar. Shunday bo'lsa-da, olimlarning bu muammoga yuqori darajadagi qiziqishlariga qaramay, hozirgi kunga kelib, ta'limga raqamli texnologik yondashuvning ilmiy asoslari va uning evristik salohiyati hozircha aniqlanmagan, ilmiy izlanish metodlari ishlab chiqilmagan, hal qilinishida raqamli ta'lim muhiti nazariyasining qoidalari qo'llanilishi mumkin bo'lgan pedagogik muammolar doirasi aniqlanmagan.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. Б.39.
2. Покасов В.Ф. Управление качеством образования современной школы (методические материалы) // автор-состав. – Ставрополь. 2012. – 145 с.
3. Гомулина Н.Н. Применение новых информационных и телекоммуникационных технологий в школьном физическом и астрономическом образовании: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.02. – М.: МГПУ, 2003.-332 с. РГБ ОД, 61:03-13/1698-6.
4. Хамидов В.С. Таълим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010, №1, -54-57 б.
5. Шоштаева Е.Б. Интегральная технология обучения как основа повышения качества образовательного процесса: автореф. дис. канд. пед. наук. //Е.Б. Шоштаева. – Карачаевск: 2003. – С. 23.
6. Хамидов В.С. Таълим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010.
7. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019.
8. Смолкин, А.М. Методы активного обучения: [Метод. пособие для преподавателей и организаторов проф. и экон. обучения кадров] / А. М. Смолкин. – М.: Высш. шк.,1991. – с. 175
9. Психология и педагогика /Под ред. Абульхамовой К.А., Васиной Н.В., Лаптева Л.Г., Слостенина В.А. – М.: «Совершенство», 1998.
10. Махмадиев Б.С. MathCAD тизимида ишлаш асослари. Ўқув кўланма. – Қарши. 2012. – 144 б.

UDK: 519635.1+371

Mahliyo DEHQONOVA,

Farg'ona davlat universiteti boshlang'ich ta'lim uslubiyoti kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: mahliyo1993@gmail.com.

Pedagogika fanlari doktori, professor O'. Asqarova taqrizi asosida

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING PEDAGOGIK LOYIHALASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Аннотация

Ushbu maqolada davlat taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan ta'lim mazmunida pedagogik loyihalash metodikasini samarali qo'llash orqali ta'lim samaradorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan. Zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi va talabalarda loyihalash faoliyatini shakllantirishga bo'lgan qiziqish haqida fikrlar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim mazmuni, pedagogik loyihalash, ta'lim samaradorligi, pedagogik hamkorlik, ko'nikmalarni o'zlashtirish, shaxsning shakllanishi.

РАЗВИТИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОЕКТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В данной статье особое внимание уделяется обеспечению эффективности образования посредством эффективного использования методологии педагогического проектирования в содержании образования, которая является движущей силой развития государства. Выделены мысли о заинтересованности в формировании проектной деятельности школьников и студентов в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: Содержание образования, педагогический дизайн, эффективность обучения, педагогическое сотрудничество, овладение навыками, формирование личности.

DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL DESIGN COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY TEACHERS

Annotation

This article pays special attention to ensuring the effectiveness of education through the effective use of pedagogical design methodology in the content of education, which is the driving force for the development of the state. Thoughts about interest in the formation of project activities of schoolchildren and students in the modern educational process are highlighted.

Key words: Content of education, pedagogical design, teaching effectiveness, pedagogical cooperation, mastery of skills, personality formation.

Kirish. Mamlakatimiz va xorij olimlari shaxsning turli fan asoslaridan mavjud nazariy bilimlarni mukammal egallashidan ko'ra, ularni amaliy faoliyatda qo'llash ko'nikmalarini o'zlashtirishning afzalligini ta'kidlashmoqda. Shu bois, o'tmish mutafakkirlari ijodida pedagogik loyihalash (bevosita atama ishlatilmagan bo'lsa ham) bejizga o'qituvchining yetukligi sifatida qaralmagan. Jumladan, Beruniy, Forobiy, Kaykovus, Yusuf Xos Hojib, M.Koshg'ariy, A.Navoiylar ta'lim-tarbiya jarayonini reja asosida amalga oshirish g'oyasi ilgari surilgan [5]. Yuqoridagi fikrlar buyuk ajdodlarimizning komil o'quvchi shaxsining shakllanishi va rivojlanishida pedagogik loyihalashning nechog'li ahamiyatli ekanligiga urg'u berganligidan dalolat beradi. Buyuk mutafakkirlarning mazkur fikrlari pedagogik loyihalash masalasi qadimdan jahon pedagogikasida dolzarb masala bo'lib kelganidan dalolat beradi. Biz pedagogik jarayonni jamiyat taraqqiyoti bilan hamqadam rivojlantirib, boyitib kelgan buyuk ajdodlarning vorislarimiz. O'qituvchilarni pedagogik loyihalashning mavjud imkoniyatlaridan ta'lim jarayonida maqsadga muvofiq foydalana olishga o'rgatish maktab ta'limi oldida turgan mas'uliyatli vazifalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich ta'lim jarayonida mazkur muammo o'quvchilarni mustaqil faoliyatga yo'llash, mantiqiy tafakkurini o'stirish usuli sifatida e'tirof etiladi. Shu bois ta'lim jarayonida pedagogik loyihalash va ularni tashkil etish metodikasi bo'yicha ko'pgina ishlar amalga oshirilgan.

O'.Tolipov, B.S.Abdullayeva, N.M.Muslimov, M.Barakayev, D.Yunusova, M.E.Jumayev, E.E.Jumayev kabi pedagoglarning izlanishlarida pedagogik loyihalashga didaktikaning asosiy konsepsiyalaridan biri sifatida qaraladi.

M.Barakayev, D.Yunusovalar pedagogik loyihalashni metod sifatida talqin qiladi. O'.Tolipov, B.S.Abdullayeva, N.M.Muslimov, M.E.Jumayevlar pedagogik loyihalash o'quv faoliyatining shakli; E.S.Polat, N.YU.Paxomova, D.B.Elkoninlar o'quvchilarning mustaqil bilish faoliyatining vositasi sifatida ko'rsatadilar.

A.M.Matyushkin, M.I.Maxmutov, M.N.Skatkin, V.Okon kabi taniqli olimlar ishlab chiqqan pedagogik loyihalash faoliyatini shakllantirish konsepsiyasida pedagogik loyihalashga shaxsning bilish faolligini oshiruvchi muhim omil sifatida qaraladi. Manbalarning nazariy tahlili pedagogik loyihalashga uch xil qarash mavjudligini ko'rsatdi. Ya'ni pedagogik loyihalash ta'lim metodi, o'quv faoliyatini tashkil etish shakli, o'quvchi-talabalarning bilish faolligini oshiruvchi vosita sifatida talqin etilgan. Shunga ko'ra, umumiy o'rta ta'lim tizimidagi pedagogik loyihalashning asosiy belgilari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

-talabalarning berilgan topshiriqlarni bajarishlarida, o'z ishlarini rejalashtirishi, mustaqil ijodiy bajargan ishlarining natijasini baholay bilishi;

-talabalarning topshiriqni bajarish usullarini to'g'ri tanlashi va amalda tatbiq eta bilishi;

-bilishga qiziqish uyg'otilishi, talabalarni mustaqil intellektual faoliyatga undovchi muammoli vaziyatlar yaratilishi;

-talabalarining mustaqil ijodiy faolligini namoyon qilishi.

Pedagogik loyihalash talabalarining bilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi tufayli boshlang'ich sinflarning matematika ta'limida keng ko'lamda qo'llashni taqozo etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini matematika fani o'quv materiallarini tahlil qilish, mustaqil fikrlash, egallangan bilimlarni ko'nikma va malakaga aylantirish, o'z-o'zini boshqarishga o'rgatishda pedagogik loyihalash muhim o'rin tutadi.

Pedagogik loyihalash faoliyatini yetarli darajada o'zlashtirmagan talaba kasbiy faoliyatida tabiiy ravishda muayyan qinichiliklarga uchrashi tayin. Talabalarining ta'lim jarayonidagi pedagogik loyihalash faoliyati o'quv-biluv vazifalarini bajarishga yo'naltiriladi. Pedagogik loyihalash, bir tomondan, ta'lim vositasi sifatida o'zida bir qancha topshiriqlarni mujassamlashtirsa, boshqa tomondan bilish faoliyatiga yo'naltirilgan amaliy vazifalarni ifodalaydi, o'quv-biluv faoliyatida o'ziga xos qiziqishni yuzaga keltiradi. Boshlang'ich sinflarning matematika ta'limi jarayonida o'quvchilarning muayyan darajada bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishlariga, nutq va tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan.

Pedagogik loyihalarni didaktik maqsadi, mazmuni va murakkablik darajasi hamda ijodiy yondashilishiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

Loyihada ko'zda tutilgan faoliyatning ustunligiga ko'ra: tadqiqot xarakteridagi loyihalar; ijodiy xarakterdagi loyihalar; rolli loyihalar; amaliy xarakterdagi loyihalar; izlanish va mo'ljall olishga mo'ljallangan loyihalar.

Loyihalarning predmeti va mazmuniga ko'ra: bir fan so'asini qamrab olgan loyihalar; fanlararo izlanishni talab etadigan loyihalar.

Loyihalar xarakteriga ko'ra: aniq natija olishga mo'ljallangan loyihalar; ko'p yo'nalisli natija olishga mo'ljallangan loyihalar.

Loyihada ishtirok etadigan qatnashchilar soniga ko'ra: yakka tartibdagi loyihalar; ikki o'quvchiga mo'ljallangan loyihalar; o'quvchilarning kichik guruhlarda ishlashiga mo'ljallangan loyihalar.

Loyiha ko'lamiga ko'ra: bir sinf o'quvchilariga mo'ljallangan loyihalar; maktab o'quvchilariga mo'ljallangan loyihalar; shahar miqyosida xal etilishi mo'ljallangan loyihalar; mamlakat miqyosida xal etilishi mo'ljallangan loyihalar; dunyo miqyosida xal etilishiga mo'ljallangan loyihalar.

Loyiha muddatiga ko'ra: qisqa muddatga mo'ljallangan loyihalar; uzoq muddatga mo'ljallangan loyihalarga ajratiladi. Ta'limga loyihalash metodining kirib kelishi XIX asrga borib taqaladi, aynan shu davrda AQSHda bu usuldan qishloq ho'jaligi ishchilarini o'qitishda keng foydalanilgan. J.Dyui esa XX asr boshlarida loyihalash metodini o'quvchilarning qiziqishlaridan kelib chiqib ularni yo'naltirishga asoslangan pragmatik pedagogika ta'limotiga tatbiq qilgan. 1918-yilda Kolumbiya universiteti qoshidagi pedagogika kolleji o'qituvchisi Vilyam Kilpatrik loyihalash metodining mohiyatiga bag'ishlab "Loyihalash metodi" nomli maqolani chop qildirdi. Muallifning keyingi maqolalarida ushbu atama quyidagicha talqin qilinadi: "Loyiha" atamasi faoliyatning har bir imkoniyatini, tajriba jarayonining bog'liqligini anglatishi zarur. Bunda maqsad ichki omil sifatida:

- faoliyatning maqsadini anglatadi, tajribaga ega bo'lish jarayonini boshqaradi;

- shaxsning o'z faoliyatini va ichki qobiliyatini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi.

1905-yilda rus pedagogi S.T.Shatskiy o'qitish tizimida loyihalash metodini qo'llashga harakat qildi. Keyinchalik, 20-yillarda maktablarda loyihalash metodi asosiy metod sifatida o'quv jarayoniga keng tatbiq qilina boshlandi, biroq 1931-yilda bu metod yordamida umumta'lim fanlarini o'quvchilarga chuqur o'rgatishning to'la imkoni yo'q degan xulosaga kelindi va an'anaviy ta'limga qaytildi. Loyihalash metodi uzluksizlikni ta'minlay olmagani va puxta o'ylanmagan metod sifatida tanqidga uchradi va yaqin davrgacha ta'lim jarayonida qo'llanilmasdan keldi. XX asr boshlarigacha bu metoddan kasb-hunar maktablarida foydalanilgan xolos.

Ushbu ta'lim metodi tahlili quyidagi natijalarni ko'rsatadi:

- yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlash va malaka-ko'nikmalarni hosil

qilishga zamin bo'ladi;

- o'quvchilarni mehnat faoliyatiga tayyorlashning bir shaklidir;

- ta'lim berishda amaliyot va nazariya uyg'unligi vositasidir;

- mustaqil ravishda o'z ustida ishlash orqali mavjud bilimlarni mustahkamlash va yangilarini puxtalashning asosiy negizidir;

- o'qituvchi tomonidan maxsus ishlab chiqilgan va o'quvchi tomonidan mustaqil bajariladigan harakatlar majmuasidir;

- pedagogik texnologiyadir.

Rus olimlari Ingrid Bem va Yens Shnayder loyihalash faoliyati o'quvchilarni ma'lum bir ta'lim olish davrida (o'quv yili yoki yarim yillik) bilim olish va kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etishning usuli deb hisoblaydilar. Loyihalash faoliyati o'quvchilarni ma'lum bir ta'lim olish davrida (o'quv yili yoki yarim yillik) bilim olish va kasbga yo'naltirish ishlarini tashkil etishning eng maqbul usulidir.[2] Loyiha metodining mohiyati bu holatda o'quvchilarni mustaqil ishlashga yo'naltirish orqali bilim olishga qiziqishlarini shakllantirishga, ularning oldiga aniq maqsad va muammolarni qo'yish va ularning yechimini topish orqali yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishdan iboratdir. YE.S.Polat, M.YU.Buxarina, M.V.Moiseeva, A.YE.Petrovlar "Ta'lim tizimidagi yangi pedagogik va axborot texnologiyalari" kitobida loyiha metodiga to'laroq ta'rif keltirishgan. Ularning fikricha loyiha metodi tushunchasi ostida aniq yechimga ega bo'lgan muammoni keng ko'lamda tahlil etishning didaktik maqsadi yotadi. [1] V.V.Guzeva esa loyiha metodini bugungi kunda maktab bitiruvchisining o'z bilimlarini oshirgan holda ijtimoiy muhitga faol aralashuvini ta'minlaydigan, pedagogik texnologiyalar qatoriga kiritish mumkinligini ta'kidlaydi.[2]

Pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan loyiha metodining ta'rifini N.A.Barikova quyidagicha keltiradi: "Loyiha metodi ta'limning shaxsga yo'naltirilgan usuli bo'lib, o'quvchilarning musatqil bilim olish orqali muammolarni yechish va amaliy xulosaga kelishiga yordam beradi". [3]

Ta'lim loyihalarni tasniflash masalalari YE.S.Polatning ilmiy izlanishlarida izchil o'rganilganini alohida ta'kidlash lozim. Muallif loyihalash metodining bir qancha asosiy va o'ziga xos belgilariga urg'u beradi:

- faoliyat turiga qarab izlanishga, tahlil qilishga, ijodkorlikka, rolli o'yinlarga, amaliy mashg'ulotlarga asoslangan loyihalarni ko'rsatish mumkin;

- mazmuniga ko'ra-monoloyihalar (bir fan doirasidagi), fanlararo loyihalar;

- tashkiliy xususiyatiga ko'ra-bevosita yoki yashirin;

- aloqalar xususiyatiga ko'ra-maktab, sinf, shahar, mintaqa, mamlakat, xalqaro miqyosdagi loyihalar tarzida xarakterlanadi.

Tahlil va natijalar. Loyiha metodidan foydalangan holda turli faoliyat turlariga to'xtalib o'tamiz. YE.S.Polat

loyiha metodi yordamida ishni tashkil qilishning ma'ruza, seminar mashg'uloti, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar, loyihani himoyalash, kurs ishi loyihalari kabi shakllarini alohida ajratib ko'rsatadi [2]. O'qitish tizimini faollashtirish maqsadida pedagogika amaliyotida jamoaviy loyiha metodidan foydalanish mumkin. Ushbu masalalar CH.Mayers va T.V.Jonsning ilmiy izlanishlarida o'z aksini topgan. I.Bem va Y.Shnayderlarning fikricha natijaga erishish jarayonida qaysi fan yoki sohada bo'lishidan qat'iy nazar o'quvchi mustaqil faoliyat yuritishi orqali biror "mahsulot" ga ega bo'lsa va uning mehnati natijalaridan boshqalar ham foydalana olsalar maqsadga erishgan bo'lamiz. Bu yerda "mahsulot" deganda o'quvchida o'qish jarayonida hosil bo'ladigan barcha ko'nikmalar nazarda tutiladi. Bilim, malaka, ko'nikma, g'oya, amaliy xulosalar, shu bilan birga ma'naviy qadriyatlar, insoniy hislatlarni ham shu guruhga kiritishimiz mumkin. A.V.Xutorskiy ta'kidlashicha o'quvchining bilimini o'sishi uni ichki va tashqi o'qish faoliyati natijasida yuz beradi [4]. Ichki omillarga o'quvchining o'z ustida ishlashi, zarur bilimlarni egallashga intilishi jarayoni kiritilsa, tashqi omillarga o'quvchining loyiha jarayonida ishtirok etishi va shu orqali egallagan bilimlari nazarda tutiladi.

Loyiha ta'limining asosiy xususiyatlari:

-tajribadan xulosa chiqarishga o'rganish;

-aniq muammoni hal etishning yo'llarini topishni

o'rganish;

-o'z bilimlarini umumlashtirishni o'rganish, o'z-o'zini o'qitish, ta'lim olishning shaxsiy usul va vositalariga ega bo'lish, izlash, ma'lumotlar bazasidan foydalanish;

-atrofdagilar fikrini o'rganish;

-mutaxassislardan maslahat olish;

-ma'lumot yig'ish, hujjatlar bilan ishlashni o'rganish

va ularni tasniflash, o'ylash, axborotga tanqidiy yondoshish;

Sodir bo'lgan va bo'layotgan voqealarni bir-biriga bog'lash, qiyinchiliklar va o'ziga nisbatan ishonchsizlikni yengib o'tish, munozaralarda o'z fikrini bayon qila olish, siyosiy va iqtisodiy muhitning dolzarbligiga baho berish inson salomatligi va atrof muhit bilan bog'lik har xil illatlar, odatlarga baho bera olish, hamkorlik qilish, jamoada ishlash va muloqot qila olish, qarorlar qabul qilish, kelishmovchiliklarni bartaraf qilish, murosaga kelish, shartnomalarni ishlab chiqish va bajarish, intellektual mulkni himoya qila olish, ishga kirishish, loyihaga qo'shilish, zarur sharoitda mas'uliyatni o'z zimmasiga olish va liderlik pozitsiyasini egallash, jamoaga o'z xissasini qo'shish, hamjihatlikni ko'rsata olish, ishni tashkil qila olish, hisoblash

asboblaridan foydalana olish, mahsulot va texnologiyalarni taqdimotini o'tkazish, moslashish Axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalana olish, tezkor o'zgarishlar oldida moslashuvchanlik qobiliyatlarini ko'rsata olish, mashaqqatlar oldida mustahkam irodali ekanini ko'rsata olish, yangi qarorlarni topa olish.

O'quvchida loyiha ta'limining bu kabi xususiyatlarini shakllantirishda bilim, tafakkur bilan birgalikda qobiliyat ham katta o'rin tutadi. Bu xislatlar mushtarakligida ko'zlangan maqsadga erishish oson kechadi. J.Raven o'zining tadqiqot va izlanishlarida maktabning asosiy vazifasi-o'quvchilarning qobiliyati va bilimdonligini yuzaga chiqarish va rivojlantirishga ko'maklashishdan iboratligini ta'kidlaydi.

O'quvchi qobiliyatli bo'lishi uchun mukammal bilim berilishi kerak. O'qitish orqali erishilgan bilim, tajriba, qadriyatlar, qiziqishlar yig'indisi o'quvchining qobiliyatli, iqtidorli bo'lib, zamon talablariga javob bera oladigan shaxs bo'lib shakllanishida namoyon bo'ladi.

Qobiliyat-ma'lum sohada samarali qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi bilimlar yig'indisi bo'lib, biror faoliyat bilan shug'ullanishning eng maqbul ko'rinishi hisoblanadi. Iqtidorli, qobiliyatli o'quvchi tanqidiy mushohada yurita olish xususiyatiga ega bo'lish bilan bir qatorda, fikrlar ichidan eng optimal va anig'ini tanlay olish ko'nikmasini egallagan bo'ladi.

Yuqoridagi fikrlar o'quvchi qobiliyati loyihaviy ta'limning asosiy xususiyatlaridan biri ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bir qarashda loyiha metodidan ko'zlangan maqsad ishning natijasi, yakuniy xulosaga erishishdek tuyuladi. Biroq masalaning ikkinchi tomoni ham borki, o'quvchi egallagan bilim va ko'nikmalari orqali o'z ustida ishlashi, ma'lumot yig'ishi, masalaning yechimini mustaqil tarzda izlashi va bilimlarini amalda qo'llay olish xususiyatlarining shakllanishi bilan ahamiyatli bo'lib, pedagogik samaradorlikning yaqqol ifodasi desak bo'ladi.

Yurtimizda har bir sohaga yangicha innovatsion yondashuvlar tatbiq qilinayotgan bir paytda yuqoridagi qarashlar, tushunchalar davlatimiz taraqqiyoti yo'lida o'z o'rniga ega. So'nggi yillarda bir qancha shahar va davlatlardagi ta'lim muassasalarining ijtimoiy muhim ahamiyatga ega kelajak mahsulotini loyihalash, veb-saytlar yaratish borasidagi hamkorlikdagi loyiha faoliyati katta samara berayotgani ko'zga tashlanmoqda. Ta'limda loyihalash faoliyatining samaradorligini to'laqonli anglagan holda yurtimizdagi umumta'lim maktablarida ham bu metoddan foydalanish ahamiyatga molikdir.

ADABIYOTLAR

1. Полат Е.И. Метод проектов [Электронный ресурс]. Режим доступа: [www. bgpu. ru/intel/representation/go13_04_0205.ppt](http://www.bgpu.ru/intel/representation/go13_04_0205.ppt). Загл. С экрана.
2. Перов В.И. Интеграция предприятий и формирование межотраслевого регионального кластера // Региональная экономика: теория и практика. 2008. №17.
3. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. М.: Педагогика-Пресс, 1997. 440с.
4. Хуторской А.В. Современная дидактика. СПб: Питер, 2001. 534с.
5. Алишер Навоий. Лисонут тайр. Матни нашрга тайёрловчи Ваҳоб Раҳмон.–Т.: Фафур Фулом, 1991. –462 б.
6. Asqarova O., Usmonboyeva M., Rahmatova X., Ehsonova F., Asqarova F. Pedagogika. Izohli lug'at. "Navro'z" nashriyoti– Toshkent: 2014.
7. Qurbonov Sh, Seytxalilov E. Ta'lim sifatini boshqarish. /T.: «Turon-Iqbol», 2006. -592 b.
8. Shermuhammadov B.Sh., Qurbonova B.Q., Maqsudov U.Q., Qo'chqarova M.A., Sidikova Z.M. Umumiy pedagogika. /Farg'ona: "Classic" nashriyoti-2022. –240 b.
9. Hoshimov K., Nishonova S., Inomova M., Hasanov R. Pedagogika tarixi. – T.: O'qituvchi, 1996. – 93 b.
10. Тожиёв М., Алимов А.Я., Кучкаров Д.У. Педагогик технология таълим жараёнига татбиқи (Бошланғич таълимда математика ўқитиш методикаси фани дарсларининг лойиҳаси) -Тошкент. "Тафаккур" нашриёти. 2010, -148 б.
11. Vregman L. M., "Finding the common point of convex set by the method of successive projections"
12. Youla D., "Mathematical Theory of Image Restoration by the Method of Convex Projections", In: Image Recovery: Theory and Application (H. Stark (ed.), Academic Press, 1987).

Ulug'bek JABBAROV,
Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: jabborovulugbek1985@gmail.com

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti A.Jabborova taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS

Annotation

The development of communicative competence is a critical aspect of preparing future English language teachers. Effective communication skills are indispensable in the language teaching profession, as they directly impact the quality of instruction and student learning outcomes. This article explores the multifaceted nature of communicative competence, its significance in the context of English language teaching, and various strategies and approaches for enhancing this competence among future English language teachers. By emphasizing the importance of developing communicative competence, this article aims to contribute to the ongoing discourse on teacher preparation and pedagogical effectiveness in the field of English language education.

Key words: Communicative competence, English language teachers, Language teaching, Linguistic competence, Sociolinguistic competence, Pragmatic competence, Discourse competence, Teacher preparation, Language education, Classroom communication.

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

Развитие коммуникативной компетентности является важнейшим аспектом подготовки будущих учителей английского языка. Эффективные коммуникативные навыки необходимы в профессии преподавателя языка, поскольку они напрямую влияют на качество обучения и результаты обучения учащихся. В данной статье исследуется многогранная природа коммуникативной компетентности, ее значение в контексте преподавания английского языка, а также различные стратегии и подходы для повышения этой компетентности у будущих учителей английского языка. Подчеркивая важность развития коммуникативной компетентности, эта статья призвана внести вклад в продолжающийся дискурс о подготовке учителей и педагогической эффективности в области образования на английском языке.

Ключевые слова: Коммуникативная компетентность, Учителя английского языка, Преподавание языка, Лингвистическая компетентность, Социолингвистическая компетентность, Прагматическая компетентность, Дискурсивная компетентность, Подготовка учителей, Языковое образование, Общение в классе.

BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlashning muhim jihati hisoblanadi. Samarali muloqot ko'nikmalari til o'qituvchisi kasbida ajralmas hisoblanadi, chunki ular o'qitish sifati va talabalarning o'rganish natijalariga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu maqolada kommunikativ kompetensiyaning ko'p qirrali tabiati, uning ingliz tilini o'rgatish kontekstidagi ahamiyati hamda bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida ushbu kompetensiyani oshirish bo'yicha turli strategiya va yondashuvlar o'rganiladi. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish muhimligini ta'kidlab, ushbu maqola ingliz tili ta'limi sohasida o'qituvchilarni tayyorlash va pedagogik samaradorlik bo'yicha davom etayotgan nutqlarga hissa qo'shishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Kommunikativ kompetensiya, ingliz tili o'qituvchilari, til o'rgatish, lingvistik kompetensiya, ijtimoiy lingvistik kompetensiya, pragmatik kompetensiya, nutq kompetensiyasi, o'qituvchi tayyorlash, til ta'limi, sinfdan muloqot.

Kirish. Ingliz tilida samarali muloqot qilish qobiliyati nafaqat asosiy mahorat, balki zamonaviy globallashtirilgan dunyoda muvaffaqiyatning muhim tarkibiy qismidir. Til ta'limi sohasida ingliz tili o'qituvchilari o'quvchilarni tobora o'zaro bog'langan va xilma-xil jamiyatda harakat qilish uchun zarur bo'lgan lingvistik vositalar va kommunikativ ko'nikmalar bilan jihozlash mas'uliyatini oladilar.

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari o'rtasida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish butun dunyo bo'ylab o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarining muhim jihati hisoblanadi. Bu kompetensiya nafaqat til ko'nikmalarini, balki ijtimoiy-lingvistik va pragmatik qobiliyatlarni ham o'z ichiga oladi, bu esa o'qituvchilarga turli tillarni o'rganish muhitida samarali ishtirok etish imkonini beradi va o'z o'quvchilarini ingliz tilida so'zlashuvchi bo'lishga yo'naltiradi.

Ushbu maqola kommunikativ kompetensiyaning ko'p qirrali xususiyatini o'rganadi va uning ingliz tilini o'qitish kontekstidagi ahamiyatini ta'kidlaydi. U Hymes (1972) tomonidan ta'kidlanganidek, kommunikativ kompetensiyaning to'rtta asosiy komponentini, ya'ni lingvistik, sotsiolingvistik, nutqiy va pragmatik kompetensiyani o'rganadi va ularning sinf sharoitidagi ahamiyatini yoritadi. Bundan tashqari, ushbu maqola ingliz tili o'qituvchilarining kommunikativ malakasini oshirish uchun o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida qo'llaniladigan strategiya va yondashuvlar haqida tushuncha beradi.

Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish muhimligini ko'rib chiqish orqali ushbu maqola ingliz tili ta'limi sohasida o'qituvchilarni tayyorlash va pedagogik samaradorlik bo'yicha davom etayotgan munozaraga hissa qo'shishga intiladi. Bu samarali muloqot qobiliyatlari til

o'rganuvchilarning muvaffaqiyatini shakllantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi.

Kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismlari:

Kommunikativ kompetensiya ko'p qirrali tuzilish bo'lib, u bir-biriga bog'langan turli xil tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi, ular birgalikda odamlarga samarali muloqot qilish imkonini beradi[1]. Dastlab 1972 yilda sotsiolingvist Dell Xayms tomonidan taklif qilingan kontseptsiya oddiy tilni bilishdan tashqariga chiqadi va real hayotda til qanday ishlashini nozik tushunishni o'z ichiga oladi. Kommunikativ kompetensiyaning to'rtta asosiy komponenti:

Lingvistik kompetensiya: Bu komponent insonning tilning tuzilishi va qoidalarini bilishiga taalluqlidir. U grammatika, lug'at, sintaksis va talaffuzni o'z ichiga oladi. Lingvistik kompetensiya asosdir, chunki u mazmunli jumlar tuzish va ma'lumotni to'g'ri etkazish uchun zarur bo'lgan grammatik asosni ta'minlaydi. Ingliz tili o'qituvchilari tilni samarali o'rgatish uchun kuchli lingvistik malakaga ega bo'lishi kerak.

Ijtimoiy lingvistik kompetensiya: Ijtimoiy lingvistik kompetensiya tilning turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarda qanday o'zgarishini tushunishni o'z ichiga oladi. U lahjalar, registrlar, sotsiolektlar haqidagi bilimlarni va shunga mos ravishda o'z tillaridan foydalanish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Ingliz tili o'qituvchilari uchun sotsiolingvistik kompetensiya juda muhim, chunki u talabalarga tilning turli real vaziyatlarda qanday ishlashini o'rgatish imkonini beradi va o'quvchilarga turli ijtimoiy sharoitlarda samarali kommunikator bo'lishga yordam beradi[2].

Nutq kompetensiyasi: Nutq kompetensiyasi og'zaki va yozma matnlarni izchil va samarali tarzda tuzish va tartibga solish qobiliyatiga taalluqlidir. Bu suhbatlar qanday boshlanishi va davom etishi, hikoyalar qanday tuzilganligi va dalillar qanday taqdim etilishi kabi nutq konvensiyalarini tushunishni o'z ichiga oladi. Sinfda kuchli nutqiy kompetensiyaga ega ingliz tili o'qituvchilari qiziqarli va samarali munozaralarni osonlashtirishi, o'quvchilarga yaxshi tashkil etilgan insholar tuzishda yo'l-yo'riq ko'rsatishi va o'quvchilarning samarali muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin[3].

Pragmatik kompetensiya: Pragmatik kompetensiya tildan foydalanishni boshqaradigan ijtimoiy va madaniy me'yorlarni tushunish bilan bog'liq. Bu nutq harakatlarini talqin qilish, ma'noni bilvosita etkazish va tegishli strategiyalaridan foydalanish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Aslini olganda, pragmatik kompetensiya odamlarga muloqotning nozik tomonlarini, jumladan, og'zaki bo'lmagan signallarni va kontekstga xos tildan foydalanishni o'rganishga yordam beradi. Kuchli pragmatik kompetensiyaga ega ingliz tili o'qituvchilari inklyuziv va hurmatli sinf muhitini yaratishi, sinfdagi o'zaro munosabatlarni samarali boshqarishi va o'z o'quvchilari bilan ijobiy munosabatlarni saqlab qolgan holda konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etishlari mumkin.

Kommunikativ kompetensiyaning ushbu to'rtta komponenti o'zaro bog'liq bo'lib, birgalikda shaxsning tilda samarali muloqot qilish qobiliyatiga hissa qo'shadi. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari uchun bu kompetensiyalarni rivojlantirish va oshirish nafaqat o'z muloqotlari uchun, balki ularni o'quvchilariga berish uchun ham muhimdir. Kommunikativ kompetensiyani har tomonlama tushunish o'qituvchilarni til o'rganish, madaniy xabardorlik va sinfdan samarali muloqotni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan ta'minlaydi va shu bilan o'quvchilarni tobora o'zaro bog'langan dunyoda muvaffaqiyatga tayyorlaydi[4].

Ingliz tilini o'qitishda kommunikativ kompetensiyaning ahamiyati:

Ingliz tilini o'qitish sohasida ham o'qituvchilar, ham talabalar o'rtasida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Samarali muloqot

qobiliyatlari tilni bilish chegarasidan tashqariga chiqadi va ta'lim sifatini, sinf dinamikasini va umumiy o'rganish tajribasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu erda biz ingliz tilini o'qitish kontekstida kommunikativ kompetensiyaning chuqur ahamiyatini o'rganamiz:

Modellashtirish va tilni o'zlashtirish: Ingliz tili o'qituvchilari o'z talabalarini uchun asosiy til namunasi bo'lib xizmat qiladi. Kuchli kommunikativ kompetensiyani o'zida mujassam etgan holda, o'qituvchilar o'quvchilarga to'g'ri talaffuz, grammatika va til pragmatikasining haqiqiy misollarini taqdim etadilar. Ushbu modellashtirish nafaqat tilni o'zlashtirishni osonlashtiradi, balki aksentni kamaytirishga va ona tiliga o'xshash til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi[5].

Sinfni samarali boshqarish: Aloqa ko'nikmalari sinfda uyushgan va samarali muhitni saqlash uchun ajralmas hisoblanadi. Kommunikativ kompetensiyaga ega bo'lgan o'qituvchilar ko'rsatmalarni aniq etkazishlari, sinf muhokamalarini boshqarishlari va talabalarining savollari va tashvishlarini samarali hal qilishlari mumkin. Bu o'rganish uchun ijobiy va qulay muhit yaratadi.

Madaniy sezgirlik: Kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismi bo'lgan sotsiolingvistik kompetensiya o'qituvchilarga madaniyatlararo muloqot muammolarini to'g'ri yo'naltirish imkonini beradi. Borgan sari ko'p madaniyatli va xilma-xil bo'lgan sinfda o'qituvchilar tildan foydalanishning madaniy nuanslariga sezgir bo'lishi kerak. Bu sezgirlik talabalar o'rtasida o'zaro hurmatni rivojlantiradi va inklyuziv ta'lim muhitini rivojlantiradi.

Xatolarni tuzatish va fikr-mulohazalar: O'qituvchilar talabalarining til xatolari haqida konstruktiv fikr bildirishda muhim rol o'ynaydi. Pragmatik kompetensiya o'quvchilarning o'zini o'zi qadrlashi va motivatsiyasini saqlab qolgan holda xatolarni tuzatishga imkon beradi. Xatolarni samarali tuzatish o'quvchilarning til ko'nikmalarini yaxshilash va o'rganish sayohatlarida muvaffaqiyatga erishish uchun juda muhimdir.

Kengaytirilgan sinfdagi o'zaro ta'sir: Kuchli nutq malakasiga ega o'qituvchilar sinfdagi o'zaro munosabatlarni faol ishtirok etish, tanqidiy fikrlash va hamkorlikda o'rganishni rag'batlantiradigan tarzda tuzishi mumkin. Mazmunli munozaralar va tadbirlarda qatnashish talabalarga til ko'nikmalarini mustahkamlash bilan birga ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Samarali muloqotni rivojlantirish: Ingliz tili o'qituvchilari lingvistik bilimlardan tashqari, real vaziyatlarda samarali muloqot qilish qobiliyatini ham berishlari kerak. Bu muzokaralar olib borish, ishtirok etish va muammolarni hal qilish kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Kommunikativ kompetensiyaga ega bo'lgan talabalar xalqaro biznes, akademik nutq va ijtimoiy o'zaro munosabatlarda qatnashishga ko'proq tayyor.

Global fuqarolikka tayyorgarlik: Ingliz tili global lingua franca hisoblanadi va bu tilni bilish ko'pincha xalqaro kontekstlarda ishtirok etish uchun zaruriy shartdir. Kommunikativ kompetensiya talabalarni global muloqotlarda qatnashish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan ta'minlaydi, global fuqarolik tuyg'usini rivojlantiradi va turli imkoniyatlarga eshiklarni ochadi[6].

Uzoq muddatli til o'rganish: Kommunikativ kompetensiyani ta'kidlaydigan o'qituvchilar o'z talabalarida til o'rganishga yaxlit yondashuvni singdiradilar. Faqat eslab qolishga e'tibor qaratish o'rniga, o'quvchilar tildan tabiiy foydalanish qobiliyatini rivojlantiradilar, bu esa sinfdan tashqarida ham til o'sishini ta'minlaydi.

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish strategiyalari:

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, ta'lim

yondashuvlari va tajribalarini uyg'unlashtirishni talab qiladi. Ingliz tilini o'rgatuvchi o'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun bir nechta samarali strategiyalar:

O'qituvchilar uchun keng qamrovli ta'lim dasturlari:

O'qituvchilar ta'limi dasturlari kommunikativ kompetensiyaning turli komponentlarini, jumladan, lingvistik, sotsialingvistik, nutq va pragmatik kompetensiyani aniq ko'rib chiqadigan kurs ishlarini o'z ichiga olishi kerak.

Kurslar nazariy asoslarni, amaliy strategiyalarni va haqiqiy sinf sharoitida amaliy amaliyot uchun imkoniyatlarni taqdim etishi kerak.

Tilni o'rganish tajribasi:

Bo'lajak o'qituvchilarni ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda chet elda o'qish yoki til almashish dasturlarida qatnashish kabi tilni immersio n tajribalari bilan shug'ullanishga undash.

Immersion tajribalari odamlarni tildan haqiqiy foydalanishga ochib beradi va sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi.

Amaliy tajribalar:

O'qituvchilarni tayyorlash dasturlariga o'qitish amaliyotlarini yoki talabalarni o'qitish tajribasini qo'shing. Ushbu tajribalar bo'lajak o'qituvchilarga o'zlarining kommunikativ qobiliyatlarini haqiqiy sinflarda qo'llash imkonini beradi.

Tajribali o'qituvchilar tomonidan olib borilgan maslahatlar sinfni boshqarish, xatolarni tuzatish va talabalar bilan samarali muloqot qilish bo'yicha qimmatli fikr-mulohazalar va ko'rsatmalar beradi.

Reflektiv amaliyot:

Bo'lajak o'qituvchilarni o'zlarining ta'lim tajribasi va muloqot qobiliyatlarini tanqidiy baholaydigan refleksi amaliyot bilan shug'ullanishga undash.

Muntazam ravishda o'z-o'zini aks ettirish va tengdoshlarning fikr-mulohazalari yaxshilanishi kerak bo'lgan sohalarni aniqlashga va ularning kommunikativ kompetensiyasini yaxshilashga yordam beradi.

Tilni bilish testi:

Bo'lajak o'qituvchilarning til bilimlarini baholash uchun tilni bilish testlaridan o'tishlarini talab qiling. Bu takomillashtirish zarur bo'lgan aniq sohalarni aniqlashga yordam beradi.

Grammatika, lug'at, talaffuz va tilni ravon o'zlashtirishda aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish uchun til kurslarini moslashtiring.

Madaniy sezgirlik bo'yicha trening:

Ijtimoiy lingvistik va pragmatik kompetensiyani oshirish uchun madaniy sezgirlik va madaniyatlararo muloqot bo'yicha treninglar o'tkazing.

Tildan foydalanishga ta'sir qiluvchi madaniy me'yorlar va qadriyatlarini tushunish turli sinflarda samarali muloqot qilish uchun juda muhimdir.

Professional rivojlanish imkoniyatlari:

Bo'lajak o'qituvchilarni doimiy ravishda malaka oshirish faoliyati bilan shug'ullanishga undash, masalan, seminarlar, konferentsiyalar va til kurslarida qatnashish.

Bu imkoniyatlar o'qituvchilarga ilg'or tajribalardan xabardor bo'lish, yangi o'qitish usullarini egallash va kommunikativ malakalarini oshirishda davom etish imkonini beradi.

Mentorlik va tengdoshlarni qo'llab-quvvatlash:

Tajribali ingliz tili o'qituvchilari yangi boshlanuvchilarga yo'l-yo'riq va yo'l-yo'riq ko'rsatadigan murabbiylik dasturlarini yarateng.

Tengdoshlarni qo'llab-quvvatlash tarmoqlari kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga hissa qo'shib, g'oyalar, strategiyalar va tajribalar almashinuvini osonlashtirishi mumkin.

Kuzatish va tahlil qilish:

Bo'lajak o'qituvchilarni ingliz tilini yaxshi biladigan o'qituvchilarning harakatlarini kuzatish va tahlil qilishga undash.

Tajribali o'qituvchilarni kuzatish samarali muloqot strategiyalari va sinfni boshqarish usullari haqida tushuncha berishi mumkin.

Texnologiya integratsiyasi:

Til ko'nikmalarini oshirish va bo'lajak o'qituvchilarni ingliz tilidagi asl materiallar bilan tanishtirish uchun texnologiya va onlayn resurslardan foydalaning.

An'anaviy sinfda o'rganishni to'ldirish uchun virtual til almashinuvini, webinar va onlayn kurslarda qatnashing.

Ushbu strategiyalarni o'qituvchilar ta'limi dasturlariga kiritish kelajakdagi ingliz tili o'qituvchilariga har tomonlama kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradi. Tilshunoslik, sotsiolingvistik xabardorlik, nutqni boshqarish va pragmatik ko'nikmalarga e'tibor qaratgan holda, intiluvchan o'qituvchilar o'z rollarida ustunlik qilish uchun o'zlarini yaxshiroq tayyorlashlari va ingliz tilini bilish va kommunikativ kompetensiyaga erishishda o'z talabalarini samarali boshqarishlari mumkin.

Xulosa. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish nafaqat pedagogik maqsad, balki tilni samarali o'qitishning asosiy talabidir. Ushbu maqolada kommunikativ kompetensiyaning ko'p qirrali tabiati, uning ingliz tilini o'rgatishdagi chuqur ahamiyati va intiluvchan o'qituvchilarda ushbu kompetensiyani oshirish bo'yicha bir qator strategiyalar o'rganilgan.

Kommunikativ kompetensiya til bilimidan tashqariga chiqadi va sotsiolingvistik, nutqiy va pragmatik kompetensiyani o'z ichiga oladi, ularning barchasi o'qituvchilar uchun turli tillarni o'rganish muhitida muvaffaqiyatli harakat qilishlari uchun juda muhimdir. Ingliz tilini o'qitishda kommunikativ kompetensiyaning ahamiyati uning talabalar uchun namuna, sinfni boshqarishga yordam beruvchi, madaniy sezgirlikni targ'ib qiluvchi va samarali muloqotni ta'minlovchi ro'lda namoyon bo'ladi. Bu talabalarni nafaqat ingliz tilini o'zlashtirishga, balki globallashtirish dunyoda rivojlanishga ham tayyorlaydi.

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari o'rtasida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun o'qituvchilarning keng qamrovli ta'lim dasturlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu dasturlar kurs ishlarini, tilga oid tajribalarni, amaliyotlarni, reflektiv amaliyotni, malaka testini va madaniy sezgirlik treninglarini o'z ichiga olishi kerak. Bundan tashqari, kasbiy rivojlanish, murabbiylik, tengdoshlarni qo'llab-quvvatlash, kuzatish va texnologiya integratsiyasi kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun qimmatli strategiyalardir.

Xulosa qilib aytganda, kuchli kommunikativ kompetensiyaga ega ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash yuqori sifatli til ta'limini ta'minlash yo'lidagi muhim qadamdir. O'qituvchilar ushbu strategiya va yondashuvlarni qo'llashda davom etar ekan, ular nafaqat o'zlarining professional o'sishiga, balki o'qituvchilarning muvaffaqiyatiga ham hissa qo'shadilar. Kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilarga til o'rganuvchilarni ilhomlantirish, samarali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va ingliz tilini bilish chegaralardan oshib ketadigan va turli imkoniyatlar eshiklarini ochadigan kelajakni shakllantirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.

2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47.
3. British Council. (2017). Language trends 2017/18: The state of language learning in primary and secondary schools in England. Retrieved from [URL]
4. TESOL International Association. (n.d.). Standards for teacher competence in the teaching of English to speakers of other languages. Retrieved from [URL]
5. Johnson, K. E. (1996). The role of teacher beliefs in second language teaching: A case study of four ESL teachers. *TESOL Quarterly*, 30(4), 751-773. doi:10.2307/3587362
6. U.S. Department of Education. (2001). No Child Left Behind Act of 2001, Pub. L. No. 107-110, § 115, Stat. 1425.

Raximjon IBRAGIMOV,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti PhD. D. Ismoilov taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF TEACHING PHYSICS USING COMPUTER TOOLS IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS OF VOCATIONAL SCHOOLS

Annotation

In this article we will talk about the fact that an active approach to teaching in schools allows us to determine the content and description of the student's educational activity and the teacher's pedagogical activity in accordance with educational goals in their dialectical unity. A component of modern education is a competence-based approach developed on the basis of the student's future professional activity.

Key words: Software tools, electronic resource, animation, software package, software product, professional activity, technology, project, construction.

ВАЖНОСТЬ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЗИКИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЬЮТЕРНЫХ СРЕДСТВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ УЧАЩИХСЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧИЛИЩ

Аннотация

В этой статье мы поговорим о том, что активный подход к преподаванию в школах позволяет определить содержание и описание учебной деятельности ученика и педагогической деятельности учителя в соответствии с образовательными целями в их диалектическом единстве. Компонентом современного образования является компетентностный подход, разработанный на основе будущей профессиональной деятельности студента.

Ключевые слова: Программных средств, электронный ресурс, анимация, программный пакет, программный продукт, профессиональная деятельность, технология, проектирования, конструкторский.

KASB-HUNAR MAKTABLARI O'QUVCHILARINI KASBIY TAYYORLASHDA FIZIKANI KOMPYUTER VOSITALARIDAN FOYDALANIB O'QITISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada biz maktablarda o'qitishga faol yondashish o'quvchining o'quv faoliyati va o'qituvchining pedagogik faoliyatining mazmuni va tavsifini ularning dialektik birligida ta'lim maqsadlariga muvofiq aniqlashga imkon berishi haqida gapiramiz. Zamonaviy ta'limning tarkibiy qismi talabning kelajakdagi kasbiy faoliyati asosida ishlab chiqilgan kompetensiyaga asoslangan yondashuvdir.

Kalit so'zlar: Dasturiy vosita, elektron resurs, animatsiya, dasturiy paket, dasturiy mahsulot, kasbiy faoliyat, texnologiyalar, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2018 yil 19 fevraldagi PF-5349-sonli "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi", 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi[1].

Kasbiy faoliyatida zamonaviy mutaxassis o'zining fundamental va maxsus tayyorgarligiga muvofiq quyidagi kasbiy faoliyat turlarini bajarishga tayyor bo'lishi kerak:

- texnik xizmat ko'rsatish;
- tashkiliy va boshqaruv;
- loyihalash;
- ishlab chiqarish va texnologik;
- tadqiqotchilik.

Yuqoridagi turlarga mos keladigan kasbiy faoliyat muammolarini hal qilish o'rnatilgan, ishlaydigan va ta'mirlangan uskunalarini sinovdan o'tkazish va ish faoliyatini aniqlashni o'z ichiga oladi; yangi turdagi texnik obyektlarni loyihalash va ishlab chiqishda axborot texnologiyalaridan

foydalanish; texnologik jarayonlar parametrlarini hisoblashning aniq algoritmlari va dasturlarini ishlab chiqish; turli mahsulotlar va materiallar sifatini nazorat qilishni tashkil etish va samarali amalga oshirish; texnologik jarayonlarni, mahsulot va xizmatlar sifatini ishlab chiqarish nazorati; samarali muhandislik yechimlarini amaliyotga tatbiq etish; texnik vositalardan foydalanish jarayonida texnik nazoratni tashkil etish va amalga oshirish; materiallar, mahsulotlar va xizmatlarning standart va sertifikatlashtirish sinovlarini o'tkazish; asosiy o'lchov vositalarini metrologik tekshirish va diagnostikani amalga oshirish; fundamental va amaliy tadqiqotlarda ishtirok etish va boshqalar.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bo'lajak mutaxassisni ilmiy-tadqiqot faoliyatida ishtirok etish uchun tayyorlashga alohida e'tibor qaratish lozim, chunki zamonaviy ishlab chiqarish ilm-fan intensivligining tobora ortib borishi bilan ajralib turadi. Faoliyatning ushbu turi quyidagilarni o'z ichiga oladi: zarur usul va vositalardan foydalangan holda kasbiy faoliyat obyektlarining sifat ko'rsatkichlarining holati va dinamikasini tahlil qilish; texnik obyektlarning xususiyatlarini bashorat qilish imkonini beruvchi modellarni (shu jumladan kompyuter modellari) yaratish yoki ulardan foydalanish; eksperimentlar o'tkazish rejaları, dasturlari va usullarini ishlab chiqish; o'rganilayotgan obyektlar to'g'risida axborotni qidirish va tahlil qilish; ilmiy-tadqiqot ishlarini

texnik, tashkiliy ta'minlash va amalga oshirish; olingan natijalarni tahlil qilish va ularni amalga oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish; yangi axborot texnologiyalarini asoslash va qo'llash va boshqalar.

Bo'lajak mutaxassislarni ilmiy-tadqiqot faoliyatining asosiy xususiyatlarini quyidagilardan iborat:

1. Ixtisoslik fanlarida fundamental tadqiqotlar fizik eksperimental usullar yordamida amalga oshiriladi.

2. Eksperiment o'tkazishda tadqiqotchilik; samarali empirik tadqiqotlar o'tkazish.

3. Quyidagilar bilan bog'liq muammolarni hal qilish: a) yangi ilmiy ma'lumotlardan foydalangan holda ishlab chiqarishni texnik jihatdan tayyorlash; b) ishlab chiqarish texnologiyasi; v) texnik qurilmalarni sinovdan o'tkazish va ulardan foydalanish o'quvchilarni kasbiy tayyorlashning dastlabki bosqichida ularni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini ko'rsatadi.

4. Uskunalarni ishlatish, texnik ishlarni tashkil etish uchun rejalashtirilgan kasbiy harakatlar va operatsiyalarni amaliy tekshirish imkonini beradigan eksperimental ko'nikmalar kerak.

Kasbiy faoliyatning ko'rib chiqilayotgan turlarini ularda u yoki bu darajada eksperimental faoliyatning elementlari mavjud bo'lib, ularda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish afzalroqdir. Bu kasb-hunar maktablari o'quvchilari o'rtasida eksperimental faoliyat elementlarini shakllantirishni taqozo etadi.

Dunyoda axborot jarayonlarining keskin kuchayishi va zamonaviy AKT orqali axborot olishning yangi imkoniyatlarining paydo bo'lishi munosabati bilan kasb-hunar maktablarida o'quvchilarni o'zlarining kompyuter ko'nikmalari bilan uzviy bog'liq bo'lgan eksperimental ko'nikmalarni shakllantirish zarur. AKT rivojlanishi bilan bog'liq axborot jarayonlarining jadal faollashuvidan oldin, mutaxassislar o'zlarining kasbiy faoliyatida zarur ma'lumotlarning muhim qismini ilmiy ma'lumotlardan topdilar. Shuning uchun o'quvchilar kasb-hunar maktabida o'qish jarayonida eksperimental ko'nikmalarni egallashlari kerak, buning uchun eng qulay muhit fizika kursi hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shunday qilib, kasb-hunar maktablari o'quvchilari uchun fizika fanidan laboratoriya ishlarini informatika bilan fanlararo aloqalarni hisobga olgan holda tashkil etish ularning kasbiy kompetentligini shakllantirishning muhim didaktik shartlaridan biridir.

Kasb-hunar maktablarida o'quvchilarni kasbga sifatli tayyorlashga qaratilgan ta'lim AKT nafaqat samarali vosita, balki obyekt ham ekanligini hisobga olgan holda uning kasbiy tayyorgarligining barcha bosqichlarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda amalga oshirilishi kerak [2].

Tahlil va natijalar. Shu munosabat bilan fizika fanidan laboratoriya ishi tushunchasini ko'rib chiqamiz va oydinlashtiramiz, ularning turlarini tahlil qilamiz.

S.YE.Kamenetskiy, A.V.Usovaning asarlarida quyidagi ta'riflarni ishlab chiqdilar [3].

Laboratoriya ishi o'quv mashg'ulotlari, amaliy mashg'ulotlar shakllaridan biridir. Bular: 1) frontal laboratoriya mashg'ulotlari, 2) fizika praktikumi, 3) fizikadan maxsus praktikum.

Fizika va informatika o'rtasidagi fanlararo aloqalarni amalga oshirish uchun Ismoilov D.M. ishida ko'rsatilgan laboratoriya ishlaridan tashqari ushbu ro'yxatga axborot manbai sifatida foydalaniladigan kompyuter yordamida laboratoriya ishlari ham kiritilishi mumkin. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish, shuningdek, haqiqiy fizik jarayonlarni simulyatsiya qilish, kompyuter tajribalarini o'tkazish, eksperimental ma'lumotlarni qayta ishlash, o'quv faoliyati uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni olish imkonini beradi. Maktab fizika kursida kompyuter simulyatsiyasi

imkoniyatlarini S.YE.Kamenetskiy shunday yozadi: "Maktabda fizika fanini o'qitishda kompyuter modellashtirish dasturlari keng qo'llaniladi, chunki ko'plab fundamental fizik tajribalar va ayrim jarayonlarni o'rta maktabda ularning murakkabligi va tegishli maxsus o'quv moslamalari yo'qligi sababli ko'rsatib bo'lmaydi. Bu holda samarali usul - bu ma'lum bir fizik jarayonni yoki fundamental eksperimentni o'rganish bo'yicha olimlarning ish natijalarining rasmlariga mos keladigan haqiqiy ma'lumotlarni aks ettiruvchi kompyuter simulyatsiyasidir" [3]. Bu xulosalar kasb-hunar maktablari uchun ham amal qiladi.

Kasb-hunar maktabi sharoitida fizika va informatika o'rtasidagi fanlararo aloqalarni amalga oshirish uchun, uning kasbiy yo'nalishini hisobga olgan holda, haqiqiy fizik jarayonlarni simulyatsiya qilish asosida biz "modellash" va "model" tushunchalarining ta'riflarini ko'rib chiqamiz. "

Modellashtirish - haqiqiy fizik hodisalar, jarayonlar, obyektlarni modellar bo'yicha o'rganishdir.

Model - chizma, diagramma, mantiqiy va matematik ramziy formulalar, fizik konstruksiya, og'zaki tavsif ko'rinishidagi sun'iy obyekt bo'lib, u o'rganilayotgan obyektga (hodisalar, jarayonga) o'xshash bo'lib, ko'rinishda aks ettiriladi va modellashtiriladi [4].

Fizik, real-matematik va mantiqiy-matematik modellar mavjud. Fizik hodisalar va jarayonlarni kompyuterda namoyish etish, ularni laboratoriya ishi jarayonida o'quv eksperimentida o'rganish imkonini beruvchi dasturlar orqali fizik modellar kompyuter modellari bilan almashtirilishi mumkin. Hozirgi vaqtda fizika o'qitishda kompyuter tajribasi tobora keng tarqalmoqda [5].

Kasb-hunar maktablari o'quvchilarining fizika fanini o'rganishlari, agar ular laboratoriya ishlarini bajarish jarayonida kompyuter modellashtirishdan foydalansalar, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati uchun samaraliroq bo'lishi mumkin. Bunda fizika va informatika fani o'qituvchilari tomonidan tashkil etilgan laboratoriya ishlari bo'lajak mutaxassislarda empirik va axborot-kommunikatsiya axborotlarini izlash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi.

Fizika va informatika o'rtasidagi fanlararo aloqalarni amalga oshirish o'qituvchilardan ma'lum metodologik bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishni talab qiladi [6, 19-b], ular quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1) tabiiy fanlar sikli uchun umumiy bo'lgan fundamental tushunchalarni metodologik tahlil qilish qobiliyati; 2) darsda va o'z-o'zini tayyorlash jarayonida uni yoritish uchun fanlararo materialni tanlash qobiliyati; 3) dunyoning fizikaviy va tabiiy-ilmiy manzarasi haqidagi bilimlarni shakllantirishning asosiy bosqichlari va metodologiyasini bilish, bu o'quvchilarni ilmiy nazariyalarni va usullarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'siri to'g'risida dunyoqarashini shakllanishiga imkon beradi.

Virtual shaklida bajariladigan kompyuter laboratoriya ishlarini ishlab chiqishda tizimli tahlilni asos qilib olish maqsadga muvofiqdir. Har bir laboratoriya ishi o'quvchidan amaliy va nazariy qismlar bir-biri bilan qanday bog'langanligini, aniqlikni (allaqachon empirik darajada) laboratoriya o'rnatish qismlari qanday bog'langanligini tushunishni talab qiladi (masalan: ampermetrni ulash, galvanometr; og'irliklar tizimini muvozanatlash uchun iplar orqali bir-biriga ulash va boshqalar). Agar alohida laboratoriya o'rnatishning har bir elementini ko'rib chiqsak, ular tizimning qismlarini ham topishlari mumkin. Shuning uchun biz taklif qilayotgan metodologiyani ishlab chiqish uchun tizim tushunchasini tahlil qildik.

Tizim - bu ma'lum funksiyalarni amalga oshirishga qodir bo'lgan, maxsus bog'liqlik va maqsadga muvofiqlik bilan o'zaro ta'sir qiluvchi elementlarning nisbatan izolyatsiya qilingan va tartiblangan to'plamidir [7].

Murakkab tizimlar juda ko'p sonli elementlarni, munosabatlarni va o'zaro ta'sirlarni o'z ichiga oladi, ularning tabiati tarmoqlangan, bajaradigan funksiyalari xilma-xil (tarmoqlangan elektr zanjiri, oddiy mexanik soatlar va boshqalar). Juda murakkab tizimlarda munosabatlar to'liq tushunilmagan, yetarlicha o'rganilmagan. Juda murakkab tizimlar - bu miya, koinot, jamiyat, kompyuter, operatsion tizim (kompyuterdagi dastur) [7].

Biz ishlab chiqayotgan metodologiyani juda murakkab tizim deb hisoblash mumkin. Tizimning alohida qismlari bir-biri bilan bog'lanish xususiyati orqali o'zaro ta'sir qiladi, bu uning elementlari orasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatini belgilaydi. Aynan shu xususiyat tizimni atrof-muhitdan ajratish imkonini beradi. Bog'lanish xususiyati ma'lum bir ichki tuzilish elementlari o'rtasidagi munosabatlarning ma'lum tartibligi shaklida namoyon bo'ladi [7].

Tizimli tahlil eksperiment o'tkazish metodologiyasini ishlab chiqishda bevosita kiritilmagan, ammo shunga qaramay u barcha bosqichlarda uning ajralmas qismi sifatida mavjud. Tadqiqotimizning nazariy jihatida tizimli tahlil quyidagilarni amalga oshirishga imkon berdi:

- tizimli yondashuv asosida uning muammolariga eng yaxshi yechimlarni topishga qaratilgan tadqiqot o'tkazishning metodologik yondashuvlarini belgilash;
- tadqiqot maqsadining aniq ilmiy usullari va komponentlarini tanlash;
- tizim elementlari o'rtasida ham, tizim va atrof-muhit o'rtasida ham mavjud bo'lgan munosabatlarni aniqlash;

• fizika fani mazmunini informatika fani bilan bog'lash [8].

Shunday qilib, tizimli tahlil laboratoriya ishlarini rivojlantirishning barcha bosqichlarida qo'llanilib, aloqalarni (tizim elementlari, tizim va atrof-muhit o'rtasidagi), umumiy qonuniyatlarini, ilmiy tadqiqot usullarini va boshqalarni aniqlash imkonini berdi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, eksperimental ko'nikmalarni ma'lumot qidirishga tayyorlikning muhim komponenti sifatida shakllantirish ko'p jihatdan ijodiy fikrlash sifatini, ijodiy muammolarni, kasbiy muammolarni qo'yish va hal qilish muvaffaqiyatini, ijodiy o'zini o'zi anglashni va zamonaviy AKTdan foydalanish samaradorligini belgilaydi. Eksperimental ko'nikmalar o'quvchilarning empirik ma'lumotlarini, hayotiy tajribasini to'plash qobiliyatini tavsiflaydi, bu ularning kelajakdagi hayoti va kasbiy muvaffaqiyati uchun juda muhimdir. Eksperimental ko'nikmalar bo'lajak mutaxassisga o'z mulohazalarini to'g'ri tekshirishni, "dezinformatsiyani" aniqlashni, buning uchun to'liq miqyosli eksperimentdan va uning kompyuter modelidan foydalanishni o'rganishga imkon beradi.

Yuqorida aytilganlar shuni ko'rsatadiki, AKTdan foydalangan holda fizika bo'yicha laboratoriya ishlari bo'lajak mutaxassislarni zamonaviy tarbiyalashning muhim o'quv quroli bo'lib, fizika kursida AKTdan foydalangan holda laboratoriya ishlarini bajarish jarayonida eksperimental ko'nikmalarni shakllantirish ham mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni.// O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. – T., 2017. B.39.
2. Показов В.Ф. Управление качеством образования современной школы (методические материалы) // автор-состав. – Ставрополь. 2012. – 145 с.
3. Гомулина Н.Н. Применение новых информационных и телекоммуникационных технологий в школьном физическом и астрономическом образовании: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.02. – М.: МГПУ, 2003.-332 с. РГБ ОД, 61:03-13/1698-6.
4. Xamidov V.S. Ta'lim tizimida keskin burilishga sabab bo'lgan 4 dastur haqida. «Infocom.uz», - Toshkent. 2010, №1, -54-57 b.
5. Шоштаева Е.Б. Интегральная технология обучения как основа повышения качества образовательного процесса: автореф. дис. канд. пед. наук. //Е.Б. Шоштаева. – Карачаевск: 2003. – С. 23.
6. Xamidov V.S. Ta'lim tizimida keskin burilishga sabab bo'lgan 4 dastur haqida. «Infocom.uz», - Toshkent. 2010.
7. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019.
8. Смолкин, А.М. Методы активного обучения: [Метод. пособие для преподавателей и организаторов проф. и экон. обучения кадров] / А. М. Смолкин. – М.: Высш. шк.,1991. – с. 175
9. Психология и педагогика /Под ред. Абульхамовой К.А., Васиной Н.В., Лаптева Л.Г., Слостенина В.А. – М.: «Совершенство», 1998.
10. Maxmadiyev B.S. MathCAD tizimida ishlash asoslari. O'quv qo'llanma. – Qarshi. 2012. – 144 b.

UDK: 327.8 № (575.1)

Bobirjon IZZATULLAYEV,

*O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Qonunchilik va huquqiy siyosat instituti yetakchi ilmiy xodimi,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: izzatbobur@gmail.com*

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti siyosiy fanlar nomzodi, professor Jurayev.S.A taqrizi asosida

AQSHNING MARKAZIY OSIYO TASHQI SIYOSATIDA RAQAMLI DIPLOMATIYANI OLIB BORISH USULLARI

Аннотация

Mazkur maqolada AQSHning Markaziy Osiyoga qaratilgan tashqi siyosatida raqamli diplomatiyani olib borish usullari, mexanizmlari va raqamli diplomatiya bilan shug'ullanadigan davlat idoralari keltirilgan. Shuningdek, Markaziy Osiyodagi har bir davlat bo'yicha alohida raqamli diplomatiya olib borish mexanizmlari, xususan, Internet, ijtimoiy tarmoqlar va turli dasturlarning o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: AQSH, raqamli diplomatiya, Markaziy Osiyo, Davlat departamenti, tashqi siyosat, diplomatiya, Internet, ijtimoiy tarmoqlar, zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari.

МЕТОДЫ ВЕДЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ДИПЛОМАТИИ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ США В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В данной статье представлены методы, механизмы и государственные органы, занимающиеся цифровой дипломатией во внешней политике США, направленной на Центральную Азию. Также анализируются механизмы ведения цифровой дипломатии для каждой страны Центральной Азии, в частности, роль Интернета, социальных сетей и различных программ.

Ключевые слова: США, цифровая дипломатия, Центральная Азия, Государственный департамент, внешняя политика, дипломатия, Интернет, социальные сети, современные информационно-коммуникационные средства.

DIGITAL DIPLOMACY METHODS IN US FOREIGN POLICY IN CENTRAL ASIA

Annotation

This article presents the methods, mechanisms and government agencies involved in digital diplomacy in US foreign policy aimed at Central Asia. It also analyzes the mechanisms for conducting digital diplomacy for each country in Central Asia, in particular, the role of the Internet, social networks and various programs.

Key words: USA, digital diplomacy, Central Asia, Department of State, foreign policy, diplomacy, Internet, social networks, modern information and communication tools.

Kirish. Rivojlanib borayotgan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, Internet va dunyo axborot almashinuvining jadallashuvi jamiyatning barcha sohalariga, shu jumladan, xalqaro munosabatlarga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Diplomatiyaning ma'lum o'zgarishlarga uchrashi natijasida esa yangi "raqamli diplomatiya" atamasi paydo bo'ldi.

AQSH o'z tashqi siyosatini olib borishda va dunyoning turli mintaqalarida manfaatlarini ilgari surish hamda himoya qilishda raqamli diplomatiyadan foydalanadi. AQSHning axborot texnologilar sohasidagi yetakchi maqomi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanib borishi va mintaqalardagi vaziyat raqamli diplomatiyani samarali olib borish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Raqamli diplomatiya sohasida tadqiqot olib borgan mamlakatimizdagi soha mutaxassislari ichida, ayniqsa, F.M. Muxtorov, D.B. Sayfullayev, A.S. Sayfiddinov, S.A. Jurayev, A.O. Fayzullayev, M.S. Yakubov, F.S. Jurayev kabi olimlarni alohida ta'kidlab o'tishimiz mumkin.

Rossiya va MDH mamlakatlarida N.V. Novikov, N.A. Svetkova, I.V. Surma, Ye.S. Zinovyeva, D.N. Vargishnikov, T.V. Zonova, A.A. Vlasov va V.V. Volkova kabi yetuk olimlarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Raqamli diplomatiyaning borasida tadqiqotlarning salmoqli qismi AQSH va Yevropa mutaxassislari tomonidan olib borilgan ishlarga to'g'ri keladi. Jumladan, I. Manor, E.

Segev, K. Byoola, M. Xolms, F. Xanson, U. Dizard, E. Potter, Ya. Melissen, B. Xoking, R. Kampf, P. Zayb, M. Kastels kabi olimlar mazkur soha rivojiga salmoqli hissalarini qo'shishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishida tahlil, umumiy lashtirish, mantiqiylik, tarixiylik, tizimlilik, keys-stadi, umumlashtirish, va boshqa falsafiy usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Raqamli diplomatiya AQSH tashqi siyosatida ustuvor yo'nalishlardan biriga aylunguna qadar uzoq tajribalardan o'tgan. Zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, axborotning globallashuvi va dunyo siyosatining kuchli ta'sir vositasiga ega bo'lib borishi AQSH tashqi siyosatiga ham ta'sir o'tkazdi. AQSH hukumat tizimlarida raqamli diplomatiyani olib borish bo'yicha idoraviy tizimlar XXI asr boshlaridan boshlab shakllana bordi. Bugungi kunda kelib qo'yidagi tashkilotlar axborot kommunikatsiya sohasi va raqamli diplomatiya bilan shug'ullanadi:

Milliy xavfsizlik agentligi (National Security Agency). AQSHning kommunikatsiya sohasidagi umumiy siyosati muvofiqligi ta'minlab turadi. Milliy xavfsizlik bo'yicha maslahatchi o'rinbosari va yordamchisi birgalikda Milliy xavfsizlik kengashi (National Security Council) va Ichki xavfsizlik bo'yicha kengash (Homeland Security Council) tomonidan qabul qilingan qarorlarni amalga oshirilishi va mexanizmi uchun javobgar hisoblanadi. Shuningdek, Milliy xavfsizlik agentligining Global qamrov direktorati

(Directorate for Global Engagement) va agentliklararo siyosat qo'mitasi (Interagency Policy Committee) orqali vakolatli organlar o'rtasida kommunikatsiya bo'yicha umumiy siyosatni nazorat qiladi[1].

Davlat Departamenti (Department of State). AQSH raqamli diplomatiyasini olib boruvchi asosiy tashkilot hisoblanadi. Davlat Departamenti ko'plab bo'limlari aynan ijtimoiy diplomatiya va raqamli diplomatiya masalalari uchun mas'ul hisoblanadi[2].

Mudofaa vazirligi (Department of Defence) vazifalariga axborot operatsiyalari (Information operations), ijtimoiy diplomatiyani qo'llab-quvvatlash (Defence support to public diplomacy), jamoatchilik bilan ishlash (Public affairs) va fuqarolik ishlarini (civil affairs) qamrab oladi. Ular barchasi birgalikda milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda harbiy maqsadlar erishishga qaratilgan.

Xalqaro radio uzatuv (Broadcasting Board of Governors). O'z ichiga amerika ovozi (voice of america), ozod yevropa radiosi (Radio Free Europe), ozod osiyo radiosi

(Radio Free Asia) va boshqa mintaqaviy yirik translyasiyalarni o'z ichiga oladi. Dunyoning 60 dan ortiq tillarida 200 million auditoriyani o'z ichiga oladi va AQSH hukumati tomonidan homiylik qilinadi[3].

Qo'shma Shtatlar xalqaro rivojlanish agentligi (United States Agency for International Development). AQSHning rivojlantirish bo'yicha gumanitar ko'maklari haqida ma'lumot berib keladi. Shuningdek, yordam ko'rsatish bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri mahalliy hudud bilan bog'lanadi. Gumanitar yordamlardan tashqari, hududdagi kommunikatsiya infrastrukturani rivojlantirish va OAV o'qitishga ham ko'mak ko'rsatadi[4].

Bugungi kunda AQSHning Markaziy Osiyodagi raqamli diplomatiyasi quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda: a) internet saytlarda turli mavzulardagi dolzarb ma'lumotlarni tarqatish; b) ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish; c) veb-konferensiyalar o'tkazish; d) virtual dialoglar tashkil etish.

Jadval №1

AQSHning Markaziy Osiyoda raqamli diplomatiyani olib borish mexanizmi

№	Tadbirlar	Platformalar	Vazifalar
1	Ijtimoiy tarmoqlarda AQSH davlat va nodavlat muassasalarining rasmiy profilini yaratish	Facebook Instagram Witter Google+	AQSH Davlat Departamenti rasmiy sahifasida ijobiy xabarlarni tarqatish Mintaqadagi AQSH elchilari tomonidan turli ijobiy o'zgarishlar bo'yicha video nutqlar AQSH nodavlat muassasalarining mintqa bilan o'zaro hamkorligi va o'zgarishlar bo'yicha turli materiallar chiqarish.
2	Veb-konferensiyalar o'tkazish	Twitter Facebook	AQSH va Markaziy Osiyoga daxldor bo'lgan dolzarb mavzularni onlayn shaklda muhokama qilish
3	Mahalliy onlayn nashrlarda AQSH to'g'risida materiallar chop etish	Mahalliy nashrlarning onlayn shakli	Ijtimoiy tarmoqlarning turli platformalarida oldin nashr etilgan maqolalarni joylash va tarqatish
4	Turli masalalar yuzasidan audio materiallarni yuklash	Instagram Youtube Mytube	Videoxostlarda audio va video materiallarni yuklash va tarqatish
5	Internet foydalanuvchilar bilan dialoglar tashkil etish	Facebook Instagram Twitter	AQSH uchun muhim hisoblangan masalalarni muhokama qilish uchun ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari o'rtasida onlayn subbatlar o'tkazish

Markaziy Osiyo mintqa davlatlaridagi yangiliklarni yoritish bo'yicha "Euroasia.net"[5] va AQSH markaziy harbiy havo kuchlarining USCENTCOM tahliliy-axborot manbasi doimiy ravishda eng so'nggi yangiliklarni mahalliy aholi tilida yoritib boradi. AQSH tomonidan moliyalashtiriladigan yuqoridagi ushbu axborot manbalari mintqa davlatlarining ko'pchilik aholisi tomonidan kuzatib borilishi bois, AQSHning raqamli diplomatiyasida samarali ta'sirga egadir[6].

AQSHning O'zbekistondagi raqamli diplomatiyasi asosan elchixonaning rasmiy veb sayti, ijtimoiy tarmoq sahifalari hamda mamlakatdagi yangiliklarni yoritib boruvchi turli saytlar orqali olib boriladi. Jumladan, ularga quyidagi platformalarni keltirib o'tish mumkin:

Veb sayt. AQSHning O'zbekistondagi elchixonasi rasmiy veb saytida asosan AQSH va O'zbekistonga aloqador yangiliklar, turli sohalardagi o'zaro hamkorlik, USAID doirasida amalga oshirilayotgan turli loyihalar va dasturlar yoritilib boriladi. Berib borilgan yangiliklardan umumiy xulosa chiqarilsa, AQSH va O'zbekiston aloqalarining barcha sohalarga ijobiy ta'sirini ko'rsatishdan iborat[7].

Facebook. AQSHning O'zbekistondagi elchixonasining rasmiy Facebook sahifasi (88 ming kuzatuvchi) AQSH va O'zbekiston bilan bog'liq bo'lgan yangiliklarni yuklab boradi. Shuningdek, muhim voqea, bayram va o'zgarishlar haqida AQSHning O'zbekistondagi elchisining o'zbek tilida video murojaatlar qiladi. Videolar asosan bayram tabriklari, AQSHda ta'lim, inson huquqlari bo'yicha hisobot va o'zaro tashriflarga bag'ishlangan. Bundan tashqari ikki mamlakat o'rtasida aloqalardagi ijobiy o'zgarishlar, tadbirlar, tanlovlar, O'zbekistonning turizm imkoniyatlari, AQSHda o'qish uchun imkoniyatlar, qiziqarli ma'lumot va e'lonlarni o'z ichiga oladi[8].

Twitter. Elchixonaning Twitterdagi rasmiy sahifasi 2011-yil may oyida faoliyatini boshlagan bo'lib, 25.2 ming kuzatuvchiga ega. Hozirgacha 5475 ta matn yuklangan. Unda asosan O'zbekiston va AQSHga aloqador yangiliklar va o'zgarishlar, mamlakatlararo o'zaro moddiy ko'maklar, ayniqsa USAID yordamlari, AQSH borish bo'yicha viza, ta'limga oid masalalar va O'zbekistonga haqida xorijiy maqolalar ulashilgan[9].

Youtube. AQSHning O'zbekiston elchixonasi rasmiy Youtube sahifasida 3.19 ming kuzatuvchiga ega. O'z faoliyatini boshlaganiga 10 yil bo'lgan bo'lib, 131 ta video yuklangan. Ularda asosan AQSH elchisining bayram munosabati bilan tabrik nutqlari, turli tashkil etilgan tadbirlardan qisqa parchalar, elchining uchrashuvlari va nutqlarini o'z ichiga oladi.

Instagram. Elchixonaning instagram sahifasi 29.7 ming kuzatuvchiga ega bo'lib, faoliyat boshlagandan buyon hozirgacha 1298 ta rasm va videolar yuklangan. Unda asosan AQSH elchisining O'zbekistondagi rasmiy vakillari bilan uchrashuvlari, USAIDning O'zbekistonga ko'maklari va turli tanlov bo'yicha e'lonlar yuklangan[10].

So'nggi yillarda O'zbekistonda Telegram messengeri ommalashganligi bois, elchixonona mazkur kanal orqali ham AQSH va O'zbekiston hamkorligiga oid turli yangiliklarni,

AQSHning O'zbekistondagi elchixonasining ijtimoiy tarmoqlaridagi rasmiy sahifalarida yuklanib borilayotgan ma'lumotlardan kelib chiqib, quyidagicha xulosaga kelish mumkin:

Birinchidan, eng ko'p uchraydigan ma'lumot AQSH va O'zbekistonga aloqador bo'lgan yangiliklar iborat. Ya'ni unda asosan AQSHning O'zbekistonga moddiy yordamlari ahamiyat qaratilgan.

Ikkinchidan, sobiq elchisi Deniyel Rozembluyum va hozirni elchi Jonatan Henikning o'zbek tilida video

murojaatlari kuzatuvchilarda ijobiy taassurot uyg'otgan. Buni ijtimoiy tarmoqlardagi sharhlardan bilish mumkin.

Uchinchidan, yangiliklarda O'zbekistondagi ijobiy o'zgarishlarga ko'proq ahamiyat qaratilgan. Xorijiy OAVda O'zbekiston ijobiy qarashda yozilgan maqolalar rasmiy sahifalarga ulashilgan. Ijtimoiy tarmoqlardagi foydalanuvchilarda salbiy qarashni keltirib chiqargan xabarlar munosabat bildirilmagan.

AQSHning Qozog'istondagi elchixonasi va konsulligi rasmiy veb sayti AQSHning dunyoda va Qozog'istondagi yangiliklar, shuningdek ikki mamlakat bilan bog'liq bo'lgan muhim xabarlarni yoritib boradi.

So'nggi yangiliklarni tahlil qiladigan bo'lsak, USAIDning turli turli sohalarga ko'rsatayotgan yordamlari, AQSH ishtirokidagi tadbirlar va yangi hamkorlik dasturlariga bag'ishlangan. Mintaqa davlatlaridan farqli o'laroq mazkur saytda "Sinszyan Ovozi" sarlavhasi ostida Xitoyning uyg'urlarga amalga oshirayotgan xatti-harakatlarini bo'yicha yangiliklar ko'p. Ushbu maxsus blogdagi yangiliklarning deyarli barcha uyg'urlarga olib borilayotgan bosim va tazyiqlar haqida.

AQSHning Qirg'izistondagi elchixonasi rasmiy veb saytida yangiliklar ruknini tahlil qiladigan bo'lsak, ikkala mamlakatga aloqador bo'lgan yangiliklar, USAID yordamlari, turli tanlovlar, AQSH Davlat Departamentining Inson huquqlari bo'yicha yillik hisoboti bag'ishlangan.

AQSHning Tojikistondagi elchixonasining rasmiy veb saytini tahlil etadigan bo'lsak, asosan AQSH va Tojikistonga o'zaro aloqador muhim yangilik, USAIDning mamlakatdagi turli loyihalari, grant va tanlovlardan iborat. So'nggi yangiliklar asosan o'zaro hamkorlikka oid yangiliklar, moddiy ko'maklar, madaniy tadbirlar, tanlov va ta'lim grantlari bo'yicha e'lonlar yoritilib boriladi.

AQSHning Turkmanistondagi elchixonasi rasmiy veb saytining so'nggi yangiliklarini tahlil qiladigan bo'lsak, asosan ikki mamlakatga aloqador bo'lgan muhim xabarlar. Jumladan, o'zaro hamkorlik, USAIDning ijtimoiy va iqtisodiy sohani rivojlantirish bo'yicha loyihalari, Tashqi Ishlar vazirligining bayonotlaridan iborat.

Xulosa va takliflar. AQSHning Markaziy Osiyoda raqamli diplomatiyani olib borish usullarini tahlil qilgan holda xulosa qilish mumkinki, AQSHning mintaqadagi elchixonalari tomonidan raqamli diplomatiyaning amalga oshiruvchi asosiy vositasi bo'lgan zamonaviy axborot-kommunikatsiya

vositalaridan foydalanishi tobora kuchaymoqda. Buni elchixonalarining rasmiy ijtimoiy tarmoq sahifalaridagi faolligidan ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari elchixonaga ijtimoiy tarmoq sahifalarining kuzatuv boruvchilar soni ham yildan yilga oshib bormoqda.

Bundan tashqari, AQSH elchilarining mintaqada davlatlari madaniyati, urf-odati, til va an'alariga e'tibori va ularni o'rganishi so'nggi paytlarda kuzatilmog'da. Bunday holat elchilarning mahalliy tilda nutq qilishlari va har bir bayram bilan tabriklab murojaat yo'llashidan bilinadi. AQSH raqamli diplomatiya orqali Xitoy va Rossiyaning mintaqadan uzoqlashtirishga harakat qiladi. Jumladan, AQSH Qozog'istondagi elchixonasi rasmiy veb va ijtimoiy tarmoq sahifalari orqali uyg'urlarga Xitoy tomonidan bo'layotgan bosimlarni yoritishga alohida ahamiyat beradi.

AQSHning Markaziy Osiyoda raqamli diplomatiyani olib borish usullarini tahlil qilgan holda, quyidagi takliflarni keltirish maqsadga muvofiqdir:

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasi tashqi faoliyatida raqamli diplomatiyaning keng imkoniyatlariga ahamiyat qaratish. Raqamli diplomatiyani rivojlantirish, asosiy vosita va mexanizmlarini ishlab chiqishda AQSH tajribasini o'rganish. O'zbekistonni xalqaro imidjini oshirishda raqamli diplomatiyaga imkoniyatlaridan foydalanish. Shuningdek, tashqi siyosiy va diplomatik vazifalarni amalga oshirishda raqamli diplomatiyani asosiy vositalardan biriga aylantirish maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi hamda chet eldagi diplomatik va konsullik muassasalari tomonidan raqamli diplomatiyadan keng foydalanish. Elchilar, Tashqi ishlar vazirligi va diplomatik muassasa xodimlarining ijtimoiy tarmoqlardagi faolligini oshirish. Tashqi ishlar vazirligidagi ijtimoiy diplomatiya va raqamli diplomatiyani faoliyati bilan shug'ullanadigan alohida bo'limlar tashkil etish. Tashqi ishlar vazirligi, diplomatik vakolatxonalar, konsullik muassasalari xodimlarini raqamli diplomatiya bo'yicha maxsus o'qitishni yo'lga qo'yish.

Uchinchidan, Davlat tashkilotlari, siyosiy institutlar va partiyalar zamonaviy axborot kommunikatsiyaning imkoniyatlaridan keng foydalangan holda o'z rasmiy veb va ijtimoiy sahifalarini rivojlantirish, shuningdek, aholi bilan o'zaro raqamli kommunikativ muhitini shakllantirish kerak deb o'ylayman.

ADABIYOTLAR

1. Ian Liebenberg "Defence Diplomacy and National Security Strategy: Views from the Global South" // 2020 // African Sun Media, SUN PreSS // <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1nzg1mf>
2. Jovan Kurbalija "The US is pursuing holistic digital diplomacy" // 07 September 2022 // <https://www.diplomacy.edu/blog/holistic-digital-diplomacy/>
3. Broadcasting Board of Governors // <https://www.federalregister.gov/agencies/broadcasting-board-of-governors>
4. USAID // <https://www.usaid.gov/about-us>
5. About Eurasianet.net // <https://eurasianet.org/about>
6. Mission: USCENTCOM directs and enables military operations and activities with allies and partners to increase regional security and stability in support of enduring U.S. interests. // <https://www.centcom.mil/ABOUT-US/>
7. Посольство США в Узбекистане // <https://uz.usembassy.gov/ru/>
8. U.S. Embassy Tashkent // <https://www.facebook.com/usdos.uzbekistan>
9. U.S.Embassy Tashkent // <https://twitter.com/usembtashkent>
10. Usembassytashkent // <https://www.instagram.com/usembassytashkent/>

Maftuna IMONOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti Psixologiya kafedrasida o‘qituvchisi
E-mail: imonovamaftuna949@gmail.com

TerDPI dotsenti, PhD M.Norbosheva taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF SIBLING RELATIONSHIPS IN PERSONALITY DEVELOPMENT

Annotation

This article focuses on the study and analysis of the development characteristics of sibling status relations in the family, the processes of their formation, and the importance of sibling relations in the development of a person. The impact of sibling status on personality formation is detailed.

Key words: Family, marriage, adolescence, sibling status, deprivation, egoist, sibling rivalry.

РОЛЬ СИБЛИНГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

В данной статье основное внимание уделяется изучению и анализу особенностей развития сиблинговых статусных отношений в семье, процессов их формирования, а также значения сиблинговых отношений в развитии личности. Подробно рассмотрено влияние статуса брата и сестры на формирование личности.

Ключевые слова: Семья, брак, подростковый возраст, сиблинговый статус, депривация, эгоист, сиблинговое соперничество.

SHAXS TARAQQIYOTIDA SIBLING MUNOSABATLARINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada oilada sibling maqomi munosabatlarining rivojlanish xususiyatlari, shakllanish jarayonlarini o‘rganish va tahlil qilishga, shaxs taraqqiyotida sibling munosabatlarning ahamiyatiga e‘tibor qaratilgan. Shaxs shakllanishiga sibling maqomi ta‘sirini atroflicha yoritilgan.

Kalit so‘zlar : Oila, nikoh, o‘smirlik davri, sibling maqomi, deprivatsiya, egoist, siblinglar raqobati.

Kirish. Oila psixologiyasi ijtimoiy psixologiyaning bir tarmog‘i sifatida XX asrning oxirlariga kelib shakllangan. XXI asrga kelib esa uning inson hayotidagi ahamiyati va jamiyat ma‘naviyatini barqarorlashtirishdagi roli yanada sezila boshladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Individual psixologiya asoachisi Alfred Adler (1870-1937) ilk bor oilada bolaning tug‘ilish tartibi, ya‘ni sibling maqomi va sibling munosabatlar individning hayot uslubini shakllanishiga muhim ta‘sir ko‘rsatishini aniqlagan. Ammo sibling maqomi va uning shaxsiy ko‘rsatkichlari bilan bog‘liqmasligi masalasi Sharq xalqlari xususan, O‘zbekiston uchun o‘ta muhim bo‘lishiga qaramay bizda ham kichik oilalar uchun hos bo‘lgan ma‘lumotlar G‘arbda ham juda kam o‘rganilgan. Psixologik adabiyotlarda sibling maqomi aslida-tug‘ilishdagi tartib, muayyan insonning muayyan oilada tug‘ilishi, jinsi va tug‘ruqlar orasidagi rasmiy farqni ifodalovchi tushunchani bildiradi. Sibling, “sibs” so‘zi (sibling, sibs) inglizcha bo‘lib, u “bir ota-onaning farzandlari”, “oiladagi akalar va opalar” manosini bildiradi. Hozirgacha o‘rganilgan ilmiy manbaalar va olimlarning shu sohada olib borgan ishlari natijalariga ko‘ra sibling maqomi, tug‘ilishdagi tartib bilan uyg‘un holda, shartli ravishda 4 toifaga ajratilgan: to‘ng‘ich, o‘rtacha, kenja va yolg‘iz farzand. Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Farzandlarning sibling maqomi va uning shaxsiy ko‘rsatkichlari bog‘liqligi masalasiga xaligacha to‘liq aniq ma‘lumot kiritilmagan. Shunga qaramay, ko‘pgina tadqiqotchilar (U.Toumen, J.Dann, R.Zayonts, R.B.Felson, A.Tesser, S.Shaxter, K.Isaakson, R.Richardson, G.Xomentauskas va boshqalar) shaxsning sibling maqomi uning shaxs karakter xususiyatlariga, otaonalik maqomlariga, munosabatlariga ta‘sir yetish jarayonlarini o‘rganishgan. Alfred Adler o‘zining bu sohada nodir fikrlarini bildirgan va

ularni har tomonlama o‘rganib chiqib bir insonni mukammal anglash uchun o‘sha shaxsning oiladagi o‘rni, oiladagi farzandlar soni va u kamol topgan muhitni o‘rganish kerakligini ta‘kidlagan.

Tahlil va natijalar. Bolaning sibling maqomi va uning shaxsiy ko‘rsatkichlari bilan bog‘liqligi masalasiga bag‘ishlangan konkret ijtimoiy-psixologik o‘rganilishi muhim mavzulardan biri hisoblanadi. Oilashunos olimlar sibling (inglizcha sibling, sibs – bir oiladagi akalar-ukalar va opalar-singillar ma‘nosini anglatadi) maqomini shartli ravishda to‘rt turga bo‘lib o‘rganganlar, jumladan, to‘ng‘ich, o‘rtacha, kenja va yolg‘iz farzand maqomlaridir. Sibling maqomi oilada farzandlarning bir-biriga bo‘lgan mehr-muhabbati, munosabatlarida ahamiyati katta. O‘smirlik davridagi xarakteridagi o‘zgarishlari aka-uka va opa-singillar o‘rtasidagi munosabatlarga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Bunga sabab ota-onalarning farzandlariga turli munosabatlarda bo‘lishi, ularning maqomiga qarab ishonch bildirishlari, qo‘llab-quvvatlashlari sabab bo‘ladi.

O‘smirlik – bolalikdan kattalikka o‘tish davri bo‘lib, fiziologik va psixologik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilish ortadi, xakteri shakllanadi, ma‘naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O‘smirlik balog‘atga etish davri bo‘lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taaluqli chigal masalalarning paydo bo‘lishi bilan ham xarakterlanadi. O‘smirlar nihoyatda taqlidchan bo‘lib, ularda hali aniq bir fikr, dunyoqarash shakllanmagan bo‘ladi. Oilada kichik farzandlar o‘zlaridan katta farzandlarga ko‘proq taqlid qilishadi. Ular tashqi ta‘sirarga va hissiyotlarga juda beriluvchan bo‘ladilar. Shuningdek, ularga mardlik, jasurlik, tantiqlik ham xosdir. Tashqi ta‘sirarga beriluvchanlik

o'smirda shaxsiy fikrni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi, lekin bu shaxsiy fikr aksariyat hollarda asoslanmagan bo'ladi. Shuning uchun ham ular ota-onalarning, aka-opalarining, atrofdagi kattalarning, ustozlarning to'g'ri yo'lni ko'rsatishlariga qaramay, o'z fikrlarini o'tkazishga harakat qiladilar. O'smirlarga farosatlilik, tejamkorlik, ehtiyotkorlik va uzoqni ko'ra bilishlik kabi psixik xususiyatlar hali etishmaydi. O'smir yoshdagi bola uchun do'st tanlash juda katta ahamiyatga ega. O'smirlar davrida do'stlik juda qadrli hisoblanadi. Do'stlar doimiy ravishda ruhan, qalban yaqin bo'lishga ehtiyoj sezadilar. Bu ehtiyoj o'smir do'stlarning holahol so'rashishi va ko'rishishlarida (qo'l berib, quchoq ochib ko'rishish) birga o'tirish va birga yurishga harakat qilishlarida ko'rinadi. Ko'pgina ana shunday juda yaqin munosabatlar, o'smirlarning shaxs bo'lib shakllanishida, hamkorlikdagi harakatlarining izi inson qalbi va xotirasida bir umrga saqlanib qoladi. Oilada to'ng'ich qizlar ko'proq onalariga, to'ng'ich o'g'il bolalar esa otalariga yaqinroq bo'lishadi.

O'smirlarning o'z kuchiga to'la ishonmasligi uni butun vositalar bilan shunchaki o'zini katta kishi bo'lib qolganligini ta'kidlashga majbur qilibgina qolmay, shu bilan birga bu tuyg'uni etarli baholay olmaslik holatini ham vujudga keltiradi. Bu o'z navbatida kattalarga qo'pol munosabatda bo'lish va agressivlikni hamda ota-onalar bilan o'qituvchilarning maslahat va talablarini pisand qilmaslik kabi xulq-atvor aloqatlarini ham keltirib chiqaradi.

O'smirlar kattalarning ularga bildiradigan ishonchlariga katta ehtiyoj sezadilar. Kattalarning o'smir yoshdagilarga ta'sir ko'rsatishi, tarbiya berishi uchun eng qulay sharoit - bu umumiy mehnat bilan shug'ullanishdir. Agar kichik yoshdagi bolalar yordamchi bo'lish rollaridan qoniqsalar, o'smirlar, ayniqsa katta o'smirlar kattalar bilan teng ravishda faoliyat ko'rsatayotganlaridan, lozim bo'lganda ularning o'nilariga ham ishlay olishlaridan qoniqadilar. Kattalar o'smirlar bilan do'stona, uni to'la tushunganda holda va aql bilan rahbarlik qilsalar, bunga o'smirlar ijobiy qaraydilar, lekin bu rahbarlik kattaning xohish-istagi ustunligida kechsa, unday holda ular to'la qarshilik ko'rsatadilar. Bu qarshilik ko'pincha salbiy natijalarga, ba'zan depressiya holatini ham yuzaga keltirishi mumkin. Bu holat ko'pincha ota-onasi avtoritar munosabatda bo'luvchi o'smirlarning oilalarida uchraydi. Bunday oilalarda tarbiyalanayotgan o'smirlar hayotda mustaqil holda harakat qilishlari, o'z rejalarini amalga oshirishlari, qiyin mas'uliyatni o'z zimmlariga olishlari birmuncha qiyin kechadi. Opa-singillar, ayniqsa, o'smirlar davrida tengdoshlari kabi bir-biriga ta'sir qilishlari mumkin. Bu munosabatlar hatto do'stlar yo'qligining salbiy psixologik ta'sirini qoplashi mumkin va odamlarda o'zini o'zi qadrlash hissini berishi mumkin. Katta aka-uka opa-singillar uchun yaxshi xulq-atvorni samarali tarzda modellashtirishi mumkin. Aka-uka opa-singillar ko'pincha kattalik va hatto qarilik davrida munosabatlarni saqlab qolishadi.

Qarindoshlar o'rtasidagi aloqani saqlab qolishda yaqinlik katta omil hisoblanadi; bir-biriga yaqinroq yashaydiganlar bir-biriga tez-tez tashrif buyurishadi. Bundan tashqari, jins ham muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy psixologik so'rovnomalarda oila a'zolari munosabatlaridan qoniqmasligini bildirgan, o'zi ham tengdoshlari tomonidan sotsiometriya natijasiga ko'ra hech qanday tanlov olmagan. Bu esa o'smirlarning oiladagi mavqei, munosabatlar xarakteri tengdoshlari guruhidagi mavqeida o'z aks etishini topishini yana bir bor namoyon qilmoqda. Ularning jins jihatidan yagonaligi oiladagi shaxslararo munosabatlarida ularga nisbatan e'tiborning kuchliligini hamda boshqa farzandlar orasida nufuzini yuqori darajada idrok etishlarini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. Darslik - T:Fan va texnologiya. 2008.
2. Shoumarov G'. B. tahriri ostida. Oila psixologiyasi. T.: Sharq, 2009.

Xulosa va takliflar. Oilada farzand tug'ilarkan unga bo'lgan munosabat uni parvarishlash, uni tarbiyalash, e'tibor berish, doimo u bilan birga bo'lish muhim sanaladi. Psixologlarning fikricha to'ng'ich bolaga nisbatan, keyingi farzandlarning qobiliyatlarini, iqtidori va salohiyatini, xarakteri va xususiyatini o'zgacha bo'lishi ta'kidlanadi. Ba'zi kitoblarda sog'lom farzand ko'rish uchun normal yosh deb yetuklik davri (28 - 35 yoshlar oralig'i) ko'rsatilgan. Negaki, bu davrda ota ham, ona ham har jihatdan yetilgan, barkamollikka erishayotgan bo'ladi. Er-xotin ham oilaga moslashgan va bir biriga butkul ko'nikkan bo'ladi. Ayni davrda tug'ilgan bolalar esa tez ko'nikuvchan va zehnlilik bo'lishi bilan ajralib turadi.

Birinchi marotaba bola shaxsining shakllanishida va rivojlanishida uning oilasidagi aka - ukalar, opa - singillarning bir-biriga ta'siri bor ekanligini ilgari surgan olim Avstriyalik psixolog A. Adler hisoblanadi. Oilada sibling maqomi munosabatlari shakllanishi va paydo bo'lishini quyidagicha tahlil etish mumkin.

To'ng'ich farzand - liderlik qobiliyati bor, mas'uliyatli, boshqaruvchanlikni yaxshi ko'radigan, jiddiy, har tomonlama mustaqil, ehtiyotkor hisoblanadi.

O'rtancha farzand - moslashuvchan, isyonkor, deprivatsiyaga muhtoj (lot. Deprivation - yo'qotish, mahrum qilish. Asosiy ehtiyojlarini - psixofiziologik yoki ijtimoiy qondirish qobiliyatining yo'qligi).

Kenjatoy - muloqotchan, yoqimtoy, o'zida quvonch hissini tuya oladigan, xushchaqchaq, egoistik xususiyati ham bor.

Yakka farzand - o'ziga bo'lgan ishonchi yuqori, mas'uliyatli, emotsiyaga beriluvchan.

To'ng'ich farzandlar doimo liderlik va rahbarlik qobiliyati bo'ladi degani emas bu ko'p kuzatishlar natijasidan olingan umumiy xulosadir. Shuni ham esdan chiqarmaslik kerakki, aksariyat to'ng'ich bolalar mas'uliyatli va mustaqil bo'ladi. O'rtancha bolalarni isyonkor deyximizga sabab ular aka opalarning ta'siridan ko'ra o'zlari tanlagan yo'lni va uslubni ma'qul ko'rishadilar. Kenjatoylar - oilaning eng kichigi bo'lganlari sababli erkatoiy, monopolist va egoist bo'lib yetishadi. Bunga sabab deganda oila kattalarning ularga nisbatan ko'p e'tibor berishlari va doimo ular uchun qayg'urishlari o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Yakka farzandlar - ularda hech qanday aka - ukasi yo opa-singlisi bo'lmagani sababli hamma ish yumush o'zining gardaniga tushgani uchun ham o'ziga nisbatan ishonuvchan hissiyotlarga tez beriluvchan bo'lishadi.

Psixologiya fanlari doktori, professor G'. B. Shoumarovning fikricha kenja farzandlar - xalq tilida „supraoqdi“ - ya'ni onaning 40 yoshdan keyingi ko'rgan bolasi aka va opalariga nisbatan jismoniy jihatdan kichikroq bo'ladi va bot-bot kasallikka chalinishadilar. Ammo aqliy rivojlanishda tezroq bo'ladi va yosh bosqichida anchayin ilgarilab ketadi. Buning sababi, ota - onaning tarbiyachi sifatida oldingi farzandlarini tarbiyalashda orttirgan tajribasining ko'pligi, kenja farzandga ota - ona, aka va opalarning diqqat e'tiborida bo'lganligi, doimo o'zidan kattalar bilan muloqot qilgani va tarbiya shakli demokratik shaklda bo'lgani, o'z fikrini mustaqil va erkin bildira olish imkoniyati mavjudligidadir. Oilada 13-14-15-bo'lib tug'ilgan dunyoga mashhur „supraoqdi“ olim, bastakor, davlat arboblari (ingliz fizigi I. Nyuton, bastakor Bax) chiqqanligi ko'pchilikka ma'lum.

3. Cicirelli, V. G. (1994). "Sibling relationships over the life course." Paper presented at the 49th Annual Scientific Meeting of the Gerontological Society of America, Atlanta.
4. Imonova, M. B. (2023). Oila tinchligi–jamiyat faravonligi asosi. Finland academic research science publisher, 1148-1151.
5. qizi Imonova, M. B. (2023). Musiqaning inson hissiyotiga tasiri. Results of National Scientific Research International Journal, 2(3), 156-161.
6. Имонова, М. (2023). Musiqiy tarbiya–qudratli quroldir yohud musiqiy tarbiyaning shaxs shakllanishiga tasiri. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 35-37.
7. Имонова М., & Таджиева, Д. (2023). Boshlangich sinf oquvchilarida milliy tarbiyani pedagogik va psixologik rivojlanishi qonuniyatlari. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 74-76.
8. Иманова, М. Б. (2021). Шахс характери акцентуацияси ва деструктив хулк-атвор. Academic research in educational sciences, 2(11), 1399-1403.
9. Норбошева, М. А. (2023). Классификация мотивов учения. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 255-258.
10. НОРБОШЕВА, М. А. (2020). Отражение Национальных Ценностей В Национальных Играх. ECLSS Online 2020b, 312.
11. Нарбашева М. А. (2021). Развитие компетентности у педагога дошкольных образовательных организаций. Наука и образование сегодня, (7 (66)), 65-66.
12. Norbosheva, M. (2022). Психологик маслахатда мижоз билан сухбатни бошлаш техникаси хакида. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(6).
13. Norbosheva, M. (2023). Игра как средство овладения национальных ценностей в формировании личности ребенка. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).
14. Narbasheva, M. A. (2021). The importance of pedagogical and psychological literacy of parents in preparing children for school education. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(1), 728-732.
15. Norbosheva M. A. Analysis of kid's psychological development through national games. – 2021.
16. Норбошева, М. (2023). Олий таълим тизимида таълим сифатини оширишда психологик билимдонликнинг ўрни. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 30-33.
17. Norbosheva, M. (2023). Игра как средство овладения национальных ценностей в формировании личности ребенка. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).
18. Норбошева, М. А. (2021). Мактабгача Ёшдаги Болаларнинг Оила Хакидаги Тасаввурларини Ўрганиш. Инновации В Педагогике И Психологии, 4(6).
19. Ашурова, Ш. (2023). Оилада эр–хотин муносабатларини мувофиқлаштиришнинг ўзбек психологлари томонидан таҳлил қилиниши. Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика, 1(1), 67-71.
20. Ashurova Sh. F. (2023) Sog`lom psixologik turmush tarzi to`g`risidagi tasvvurlarning shakllanishi “Журнал Педагогика и психологии в современном образовании,3(1).
21. Ashurova Sh.F. (2022) A healthy lifestyle in uzbek families from the point of view of islam religion Emergent: journal of educational discoveries and lifelong learning (EJEDL)
22. Ashurova, S. F., & qizi Karimova, M. N. (2023). Oilada o`smirlarning sog`lom turmush tarzi va oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari shakllanishining pedagogik-psixologik omillari. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 363-368.
23. qizi Karimova, M. N., & Ashurova, S. F. (2023). Professional ta`limda tahsil olayotgan qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash va ularda sog`lom turmush tarzini shakllantirishning psixologik asoslari. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 369-373.
24. qizi Ashurova, S. F. (2023). Oilada yoshlarning sog`lom turmush tarziga munosabat shakllanishining pedagogik-psixologik omillari muammo sifatida. Educational Research in Universal Sciences, 2(10), 32-35.
25. qizi Ashurova, S. F. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarni psixologik va pedagogik qo`llab-quvvatlashda psixologik xizmatning o`ziga xos jihatlari. Educational Research in Universal Sciences, 2(9), 418-421.

Davron ISMOILOV,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti PhD. Maxmanov E.B.taqrizi asosida

METHODS OF CONDUCTING PRACTICAL CLASSES IN PHYSICS IN A LEARNING SYSTEM BASED ON A CREDIT-MODULAR SYSTEM

Annotation

In this article, the process of studying physics in higher educational institutions also includes practical classes. Practical classes are designed for in-depth study of science, strengthening, career guidance and the formation of professional competencies. If the lecture involves modeling and the formation of cognitive competencies in future programmers, then practical training is aimed at the formation of design and design competencies in future programmers.

Key words: Software tools, electronic resource, animation, software package, software product, professional activity, technology, project, construction.

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИКЕ В СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ, ОСНОВАННОЙ НА КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация

В этой статье процесс изучения физики в высших учебных заведениях также включает в себя практические занятия. Практические занятия предназначены для углубленного изучения науки, укрепления, профориентации и формирования профессиональных компетенций. Если лекция предполагает моделирование и формирование когнитивных компетенций у будущих программистов, то практическое обучение направлено на формирование проектных и конструкторских компетенций у будущих программистов.

Ключевые слова: Программных средств, электронный ресурс, анимация, программный пакет, программный продукт, профессиональная деятельность, технология, проектирования, конструкторский.

KREDIT MODUL TIZIMIGA ASOSLANGAN O'QITISH TIZIMIDA FIZIKADAN AMALIY MASHG'ULOTLARINI OLIV BORISH METODIKASI

Annotasiya

Ushbu maqolada oliy ta'limda fizikadan ta'lim jarayoni amaliy mashg'ulotlarni ham o'z ichiga oladi. Amaliy mashg'ulotlar fanni chuqur o'rganish, muctahkamlash, kacbga yo'naltirish, kacbiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun mo'ljallangan. Agar ma'ruza bo'lajak dacturchilarda medellashtirish va kognitiv kompetensiyalarni shakllantirishni o'z ichiga olca, amaliy mashg'ulotlar bo'lajak dacturchilarni loyihalash va kontruksiyalash kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsion, elektron resurs, animatsiya, texnologiyalar, dasturiy mahsulot, kasbiy faoliyat, transfer, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida ta'limni isloh qilish bo'yicha keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida (2019 yil 8 oktabr, PF-5847-son) oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha chora tadbirlar amalga oshirilmoqda[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Fizikadan amaliy mashg'ulotlar jarayonida talabalarning o'zlashtirgan bilimlarini profecor-o'qituvchi bilan birgalikda kacbiy muammoli muhandiclikka yo'naltirilgan fizikaviy macalalarni hal qilish uchun qo'llash zaruriy kacbiy kompetensiyalarni (loyihalash, kontruksiyalash, modellashtirish, dacturlash va tadqiqotchilik) shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Kredit-modul tizimida amaliy mashg'ulotlar uchun ajratilgan coatlar ma'ruza mashg'ulotlari coatlariga mutanocib bo'ladi har bir ma'ruzadan keyin amalga oshiriladi.

Fizikadan amaliy mashg'ulotlar ma'ruzada olingan bilimlarni muctahkamlash va batafsil bayon etish, kacbga

yo'naltirib o'qitish hamda kacbiy kompetensiyalarni shakllantirishga ko'maklashish uchun mo'ljallangan. Ular talabaniy ilmiy, texnik, muhandiclik tafakkurini va nutqni rivojlantiradi, o'z bilimlarini cinab ko'rish imkonini beradi va tezkor teckari kommunikativ aloqa vocitaci cifatida harakat qiladi [2].

Fizikadan ma'ruza mashg'ulotining umumiy g'oyalari va kacbga yo'naltirilganligi amaliy mashg'ulotlarga mazmun jihatidan moc kelishi va u bilan mavzularning algoritmik ketma-ketligi ta'minlanishi lozim.

Kredit modul tizimiga acoclangan o'qitish tizimida o'quv mashg'ulotining bocqichlarini ko'rib chiqamiz. Bunday sharoitda o'quv jarayoni talabalarni loyihaviy-konstruktorlik kacbiy kompetentligini shakllantirishga qaratilgan ta'lim muhitini yaratish lozim. Profecor-o'qituvchi talabalarni bilim olishga undaydi, ya'ni ularni o'qitmaydi, balki o'qib o'rganishiga shart-sharoitlarni yaratadi.

Fizikadan amaliy mashg'ulotlar olib borishning blok sxemaci I-rasmda keltirib o'tilgan.

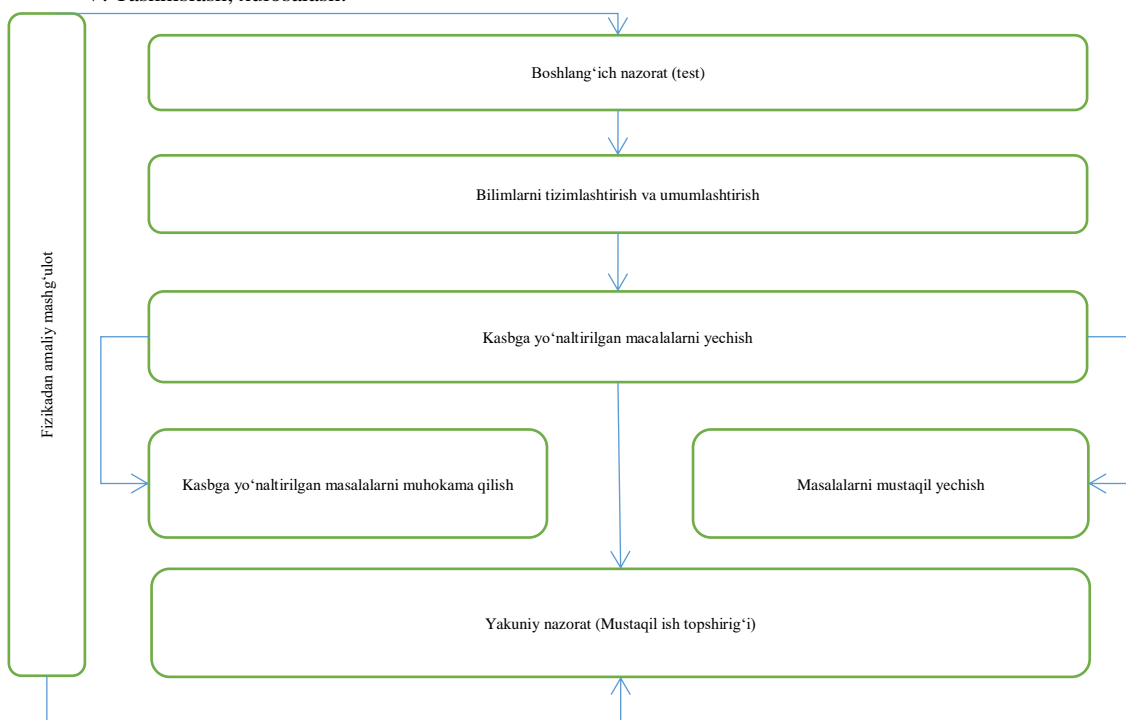
I. Tashkiliy mazmunli, motivatsion bosqich.

II. Kirish nazorat bosqichi.

III. Kognitiv, umumiy va tizimli bocqichi.

IV. Kasbiy muammolarni yechish, zaruriy kacbiy kompetensiyalarni shakllantirish bocqichi ikki qiema

bo'linadi: profeccor-o'qituvchi rahbarligida va muvtaqil ravishda kacbiy noctandart muammolarni yechish.
V. Tashhislash, xulosalash.

1-rasm. Fizikadan amaliy mashg'ulot tuzilmasi

Birinci bocqichda professor-o'qituvchi:

dars mavzusini aytish;

mavzu bo'yicha talabalarda motivatsiya hosil qilish;

talabalar bilan birgalikda faoliyatni rejalashtirish;

mavzuning maqsadini belgilash.

Keltirib o'tilgan bosqichlarning barchasi ta'lim jarayonida ma'ruza mashg'ulotini va camarali o'zaro hamkorlikni rejalashtirish, tashkillashtirish.

Shuni ta'kidlash lozimki, motivatsiya bosqichining asosiy vazifaci bo'lajak dacturchilarni loyihaviy-konstruktorlik faoliyatga tayyorlashda shaxsiy mazmun kacb etadigan jarayonidir. Motivatsiya bosqichidan maqsad talabani loyihaviy-konstruktorlik faoliyatga qiziqish uyg'otishdir. Loyihaviy konstruktorlik faoliyat maqadlari talaba tomonidan amalga oshirilganda, qabul qilinganida va shaxncning ichki ehtiyojlari natijalariga ega bo'lganda erishiladi. Mashg'ulotlarning maqsadi nafaqat o'qituvchi, balki o'quvchilarga ham aniq bo'lishi kerak.

Ikkinchi bosqichda boshlang'ich nazorat o'tkazilib, unda beshta nazariy savol yoki test dars boshida o'tkaziladi va 5-7 daqiqa davom etadi. Test o'tkazishning maqad talabani keyingi amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarligini cinovdan o'tkazish, ma'ruza mashg'ulotlarda egallangan bilimlar darajasini aniqlash va mustahkamlashdan iborat [2].

Ta'limda kompetensiyaviy, individual yondashuv va unumli pedagogik va kommunikativ muloqot katta ahamiyatga ega. Talabalar kacbiy faoliyatda o'z qobiliyatlarini, shaxsiy salohiyatini namoyon etish imkoniga ega bo'lishlari lozim. Agar talabalar barcha o'quv imkoniyatlari pactligi bo'yicha ma'lumoga ega bo'lsa, ularning motivatsiya darajasi keskin pasayadi. Professor o'qituvchi amaliy mashg'ulotni shunday tashkil etish kerakki, talabalar bajarilayotgan vazifalarning algoritmik ravishda murakkablashib borayotganligini doimo hic etib, o'qitishda o'z muvaffaqiyatlarini, ijobiy his-tuyg'ularni boshdan kechirib, qizg'in ijodiy kacbiy faoliyat bilan shug'ullanishini, to'g'ri va aniq yechimlarni topish ko'nikmasiga ega bo'lishlari kerak [4].

Test topshiriqlari fanga doir yangi bo'limlarini o'rganish uchun zarur bo'lgan acociy bilimlarni yangilash va

loyihalash va konstruktsiyalash kabi kacbiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun ma'ruza mashg'ulotlarida olingan bilimlardan foydalanishni ko'zda tutadi.

Yozma shaklda ishlab chiqilgan tectning o'ziga xos xususiyati shundaki, unda barcha talabalar qamrab olinadi. Bu esa professor-o'qituvchiga talabalar bilimni xolisona baholash imkonini beradi. Fizikadan amaliy mashg'ulot boshida boshlang'ich tect savollari berilishi va tekshirish, baholash o'tkazish talabalarning o'rganilayotgan mavzuga qanday darajada tayyorgarlik ko'rilganligini belgilaydi.

Uchinchi bosqichda fizikadan egallangan bilimlar umumlashtiriladi va tizimli holatga keltiriladi, talabalarning egallangan bilimi tekshiriladi, tushunchalar, fizik kattaliklar, atamalar, formulalar va qonunlar tushuntiriladi, dacturlash tillaridan foydalana olishi o'rganiladi, izohlanadi [2].

To'rtinchi bocqichda kasbga yo'naltirilgan muhandislik muammolari tahlil qilinadi va tushuntiriladi, chunki u fizikadan ma'ruza mashg'ulotlarida nazariy materialni o'zlashtirish va amaliy mashg'ulotlarda egallangan nazariy bilimlarni kacbiy faoliyatda camarali qo'llay olish ta'minlanadi. Mavzuning murakkabligiga qarab darcning mazkur bocqichiga yarim coat vaqt beriladi. Darsning bu qismi profeccor-o'qituvchining rahbarligi va tyutorning nazorati octida olib boriladi.

Fizikadan masala yechish biz tomonimizdan ishlab chiqilgan elektron o'quv qo'llanma va vizual dacturlash tilida ishlab chiqilgan dacturiy mahsulotlar yordamida amalga oshiriladi, u har bir talabada mavjud bo'lib, qicqacha nazariy acoc, acociy formulalar, macala yechish namunalari, fizikaning har bir mavzuci bo'yicha bilimlarni mustahkamlash uchun muvtaqil yechish uchun macalalarni va macalalarning javoblarini o'z ichiga oladi [2].

Jumladan, faollik ko'rsata oladigan, iqtidorli talabalar rag'batlantiruvchi ball oladilar, ballarni taqimlash bajarilgan topshiriqning murakkabligiga qarab belgilanadi. Talabalarni macalalar yechishda dacturlash tillaridan foydalana olishiga qarab rag'bat ballari ham beriladi.

Beshinchi bosqichda amaliy mashg'ulotni tugashi oldidan talabalarga turli darajadagi murakkablikka ega

topshiriqdan iborat muqtaqil ish shaklida topshiriqlar beriladi. Muqtaqil ish topshiriqlarida muhandislik muammolariga bag'ishlangan fizikaviy macalalarni dacturlash tillaridan faydalanib yechim topish vazifaci qo'yiladi. Muqtaqil ish yangi mavzuni o'zlashtirish darajacini refleksiylaydi, tushunchalarni belgilaydi va professor-o'qituvchiga ta'lim jarayonini boshqarish imkonini beradi.

Muqtaqil ish kompyuterda vizual dacturlash tili C++ va android dasturlash tillari RAD Studio va Android Studio dan foydalanib bajariladi, bu ham tekshirish uchun profeccor-o'qituvchiga on-layn HEMIS platformaci orqali topshiriladi.

Biz "Fizika" fanining barcha asosiy mavzularini qamrab olgan va oliy ta'limning Davlat ta'lim ctandartiga to'liq mos keladigan elektron o'quv qo'llanmani RAD Studio dasturlash muhiti tarkibidagi C++ dasturlash tilida ishlab chiqdik va amaliyotga tadbic etdik [5].

1-jadval

Dars rejasi

Bosqich	Mazmuni
I. Tashkiliy-mazmuniy bosqich	Mavzuni qicqacha tushuntirish
II. Kirish nazorat bosqichi	Kirish tectini o'tkazish.
III. Kognitiv, umumiy va tizimli bosqichi	Talabalarning bilimini aniqlash, umumlashtirish, tizimlashtirish
IV. Macala yechish	1) Kacbga yo'naltirilgan muammoli macalalarni tahlil qilish va yechish 2) Muqtaqil qaror qabul qilish.
V. Yakuniy nazorat	Kacbga yo'naltirilgan muammoli topshiriqlarni bajarish

Fizikadan amaliy mashg'ulotlarni dacturlash tillaridan foydalanib tashkil etish nazariy va amaliy, kacbiy muhandiclik muammolarni hal etishning yangi, zamonaviy yo'llarini muqtaqil izlashdan boshlanadigan faol va interfaol, induktiv va deduktiv o'qitish ucullaridan unumli foydalanishni talab etadi. Ijodiy o'quv faoliyatida yangilik cubektiv ma'noda paydo bo'ladi [3].

Macalalarni hal qilishda dacturlash tilini tanlash, rejacini izlash, ushbu vaziyatni tahlil qilish bo'lajak dacturchining kacbiy malakacini oshirishga, xucucan, kacbiy muammolarini tahlil qilish, cintezi qilish va tadbic qilishga hicca qo'shadi. Kacbiy muammolarni hal qilishni to'g'ri tashkil etish acociy tashkiliy va boshqaruv, loyihalash, konctruksiyalash kompetensiyalarini, jumladan, ishda

Elektron o'quv qo'llanma "Fizika fanidan elektron o'quv qo'llanma" 15 ta mavzulariga doir ma'lumotlar hamda muqtaqil yechish uchun macalalar keltirilgan. Muqtaqil ishlar namunaviy fan dacturiga moc ravishda murakkablik darajaci va talabalarning bilim darajaciga qarab tuzildi. Boshlang'ich nazorati uchun tect topshiriqlar ham bir nechta variantda (15 tadan 30 tagacha cavollar majmui) keltirilgan bo'lib, ularni bajarish uchun carflangan vaqt har bir variantga 10 daqiqadan oshmacligi kerak.

Fizikadan vizual va chiziqli dacturlash tillaridan foydalanib macalalar yechishning acociy metodlarini o'zlashtirgan talabaga nazorat ishlarini yuqori bal to'play oladi va macala yechish qiyinchilik tug'dirmaydi.

Misol tariqasida mexanika mavzusi bo'yicha darc rejasini keltirib o'tamiz (1-jadval).

tashabuckorlik, ijro intizomi, mac'uliyatni o'z zimmaciga olish va qaror qabul qilish qobiliyati, o'z-o'zini boshqarish qobiliyatleri, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini baholash, noctandart vaziyatlarda qaror qabul qilish, yangi vaziyatlarga moclashish qobiliyati, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Oliy ta'limda acociy diqqat-e'tibori ma'naviyatli, madaniyatli, mac'uliyatli, muqtaqil harakat qila oladigan, vaziyatni tahlil qila oladigan va noctandart vaziyatlarda eng yaxshi yo'lni topa oladigan, o'z kacbiy faoliyatini tez yo'lga qo'ya oladigan, raqobatbardosh yuqori malakali dacturchining ijodiy shaxcini shakllantirishga qaratilgan.

Bu esa talabalarning loyihaviy-konctruktorlik faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. Б.39.
2. Покасов В.Ф. Управление качеством образования современной школы (методические материалы) // автор-состав. – Ставрополь. 2012. – 145 с.
3. Гомулина Н.Н. Применение новых информационных и телекоммуникационных технологий в школьном физическом и астрономическом образовании: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.02. – М.: МГПУ, 2003.-332 с. РГБ ОД, 61:03-13/1698-6.
4. Хамидов В.С. Таълим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010, №1, -54-57 б.
5. Шоштаева Е.Б. Интегральная технология обучения как основа повышения качества образовательного процесса: автореф. дис. канд. пед. наук. //Е.Б. Шоштаева. – Карачаевск: 2003. – С. 23.
6. Хамидов В.С. Таълим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010.
7. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019.
8. Смолкин, А.М. Методы активного обучения: [Метод. пособие для преподавателей и организаторов проф. и экон. обучения кадров] / А. М. Смолкин. – М.: Высш. шк.,1991. – с. 175
9. Психология и педагогика /Под ред. Абульхамовой К.А., Васиной Н.В., Лаптева Л.Г., Сластинина В.А. – М.: «Совершенство», 1998.
10. Махмадиев Б.С. MathCAD тизимида ишлаш асослари. Ўқув қўлланма. – Қарши. 2012. – 144 б.

UDK:23.00.02

Eldor ISOMIDDINOV,

O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti mustaqil tadqiqotchisi

O'zbekiston Respublikasi Xalqaro islom akademiyasi professori V.X.Qo'chqorov taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA MAHALLIY DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARINI ISLOH QILISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya

Joriy maqolada O'zbekistonda mahalliy davlat hokimiyati organlarining faoliyati va uning takomillashtirishning konseptual asoslari ko'rib chiqiladi. Maqolada shuningdek, markaziy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasidagi funksiyalarning optimal bo'linishini hamda xizmatlar almashuvini ta'minlash, mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini takomillashtirish istiqbollari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Huquqiy asos, vakillik organlari, mahalliy budjet, ijroiya hokimiyati, kengash, mahalliy vakillik, prinsip, davlat organlari, markazlashgan hokimiyat.

CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR REFORM OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN UZBEKISTAN

Annotation

The current article will consider the activities of local government bodies in Uzbekistan and the conceptual framework for its improvement. The article will also analyze the prospects for ensuring the optimal division of functions between Central and local authorities and the exchange of services, improving the activities of local government bodies.

Key words: Legal basis, representative bodies, Local Budget, executive authority, council, local representation, principle, public bodies, centralized authority.

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВОЙ И СПЕЦИАЛЬНОЙ СЛОВЕРЕАЛИЗАЦИИ ВЕЩАТЕЛЬНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

Аннотация

В данной статье обсуждаются деятельность органов местной государственной власти в Узбекистане и концептуальные основы ее совершенствования. Также в статье анализируются перспективы обеспечения оптимального разделения функций между органами центрального и местного самоуправления и обмена услугами, совершенствования деятельности органов местного государственного управления.

Ключевые слова: Правовая основа, представительные органы, местный бюджет, исполнительная власть, совет, местное представительство, принцип, государственные органы, централизованная власть.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi mustaqillik sharofati bilan o'z milliy davlatchiligini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu imkoniyat bosib o'tilgan yo'lni to'g'ri baholash bilan birga, tarixni o'rganib, o'tmishdagi boy an'analarni yangi sharoitga tatbiq qilishga zamin yaratdi. O'zbekiston demokratik islohotlar yo'lidan borar ekan, Konstitutsiya va amaldagi qonunchilikda belgilangan tamoyil hamda normalarni hayotning barcha sohalarida amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirib borishi tabiiy jarayondir. Bu ishlarni globalizatsiya va integratsiyalashuv jarayonlarining faollashib borishi ham taqozo etmoqda.

Demokratik islohotlar yanada chuqurlashgan hozirgi bosqichda ijtimoiy fanlar oldida davlat qurilishi sohasida, xususan, mahalliy davlat hokimiyati organlariga oid tegishli yangi vazifalar yuzaga kelmoqda. Zero, ularni yechimini topmasdan turib turib demokratiya yo'lida samarali ilgari lab bo'lmaydi. Hozirgi kunda mana shu yo'lni ham nazariy, ham amaliy jihatdan yanada chuqurroq tadqiq etish, uning yangi qirralarini ochib berish barcha olim va amaliyotchilarimiz oldida turgan dolzarb vazifadir. Shu bilan birga, amaliyotda hali mahalliy davlat hokimiyati organlarining aholi bilan ishlashda mavjud samarali shakl va uslublardan yetarlicha foydalanmayotganligi bilan bog'liq muammolar uchramoqda.

Aynan yuqorida ko'rsatilgan muammolarni samarali bartaraf etish maqsadida mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini takomillashtirish zaruriyati mavjud, chunki mazkur organlar davlat organlari tizimida muhim o'rin egallaganligi va son jihatdan ko'pchilikni tashkil etuvchi bo'lganligi bois ular orqali asosan mamlakat oliy siyosiy rahbariyatining qarorlarini amalga tatbiq etilishi ta'minlanadi.

O'zbekistonda demokratik islohotlar davrida mahalliy davlat hokimiyati organlarining roli va ahamiyati mavzusi bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega bo'lib, bu quyidagilar bilan asoslanadi: Birinchidan, keyingi paytda yurtimizda xalq deputatlari kengashlarining roli, xalq noiblarining vakolatlari tubdan oshirildi. Siyosiy partiyalarning mahalliy hokimiyat idoralarini shakllantirish borasidagi vakolatlari bosqichma-bosqich kengaytirildi, deputatlik nazorati esa mustahkamlandi.

Ikkinchidan, hokimlar hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim va dolzarb masalalari yuzasidan mahalliy kengashlarga hisobotlar taqdim etadi. Kengashlar esa o'z o'rnida tegishli qarorlar qabul qiladi.

Uchinchidan, boshqaruv sohasida birinchi navbatda ijro hokimiyati organlari faoliyatini takomillashtirish, kadrlar, moddiy resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha aniq mezon va tartiblarni joriy etish zarur.

Mazkur masala O'zbekistonda ikki palatali parlament tashkil etilganligidan kelib chiqib, mahalliy davlat hokimiyati organlarining Oliy Majlis bilan, ayniqsa, uning yuqori palatasi bilan o'zaro munosabatlariga yangi shakl va uslublarni joriy etish taqozo etilayotganligida ham o'z dolzarbligini ko'rsatmoqda. Shu tariqa, mahalliy ijro hokimiyati organlari faoliyatining takomillashuvi siyosiy tizimning rivojiga bevosita xizmat qiladi. Mahalliy davlat hokimiyati organlari funksiyalarini hozirgi davr sharoitlariga mos holda shakllantirish bo'yicha maqbul bo'lgan yechimlarini topish masalasining muhim va murakkabdir.[1]

Markaziy Osiya davlatchilik tarixiga nazar solsak, davlat boshqaruvida ma'naviy-siyosiy tafakkurga alohida e'tibor berilgan. Bu fikrlar mavjud o'lkada mujassamlashgan siyosiy-huquqiy qadriyatlarini Yevropa va boshqa hududlarda shakllantirilgan qadriyatlardan ham rivojlangan holatda ekanligini isbotlaydi. Ushbu hududda vujudga kelgan qadriyatlar va xalqning ma'naviy dunyosi davlat siyosatining asosini tashkil etadi.

Boshqa manbalarda bosqacha ta'riflar ham mavjud. Rossiyalik davlat arbobi va taniqli yurist A.I. Lukyanovning fikricha, "fevral inqilobi jarayonida paydo bo'lgan ishchi va soldat deputatlari Sovetlari mehnatkash ommaning saylab qo'yiladigan organlari bo'lib, proletariat va dehqonlar inqilobiy-demokratik diktaturasini ifodalari edi, ular dastlabki qadamlardan hokimiyat organlari sifatida o'zini namoyon eta boshladi".

Mahalliy davlat hokimiyati organlari – joylardagi davlat boshqaruv idoralari. Ular mahalliy ahamiyatga molik hamma masalalarni o'z vakolatlari doirasida o'zlari hal etadilar, umumdavlat manfaatlarini shu hududda yashab turgan fuqarolarning manfaatlarini bilan uyg'unlashtiradilar, yagona davlat hokimiyati organlarining

tarkibiy bo'g'ini sifatida yuqori davlat organlari qarorlarining amalga oshirilishini ta'minlaydilar.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XX bobi mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatining konstitutsiyaviy huquqiy asoslari hamda mahalliy davlat hokimiyati organlarining faoliyati va uning takomillashtirishning konseptual asoslari o'z aksini topgan. Konstitutsiyaning 99–104-moddalarida mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimi, mavqeyi, vazifalari, tuzilish tartibi konstitutsiyaviy darajada mustahkamlab qo'yilgan. Konstitutsiya mahalliy vakillik organlarining ikki bo'g'inli tizimi (ya'ni tuman, shahar xalq deputatlari kengashlari – quyi bo'g'in; viloyatlar va Toshkent shahri xalq deputatlari kengashlari – yuqori bo'g'in)ni mustahkamladi va bu mahalliy davlat hokimiyati to'g'risidagi qonunga o'z aksini topdi. Shuningdek, mahalliy hokimiyat organlari faoliyat yo'nalishlari ham aniq ko'rsatib berilgan bo'lib ular ixtiyoriga quyidagilar kiradi: qonuniylikni, huquqiy-tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash; hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish; mahalliy budjetni shakllantirish va uni ijro etish, mahalliy soliqlar, yig'implarni belgilash, budjetdan tashqari jamg'armalarni hosil qilish; mahalliy kommunal xo'jalikka rahbarlik qilish; atrof-muhitni muhofaza qilish; fuqarolik holati aktlarini qayd etishni ta'minlash; normativ hujjatlarni qabul qilish hamda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga va O'zbekiston Respublikasi qonunlariga zid kelmaydigan boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

Mahalliy hokimiyat organlari O'zbekiston Respublikasining qonunlarini, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlarini, davlat hokimiyati yuqori organlarining qarorlarini amalga oshiradilar, respublika va mahalliy ahamiyatga molik masalalarni muhokama qilishda qatnashadilar.

“Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida”gi Qonunga muvofiq mahalliy davlat hokimiyati organlari ikkiga bo'linadi: mahalliy vakillik organlari va mahalliy ijroiya organlari. Mahalliy vakillik organlari o'z faoliyatini kollegiallik asosida olib boradi. Mahalliy kengash ishining asosiy tashkiliy huquqiy shakli sessiya hisoblanadi. Mahalliy vakillik organlarining hamma bo'g'inlari saylov yo'li bilan tashkil qilinadi. Qonun vakillik organlariga har tomonlama bilimga, tajribaga ega, keng, mustaqil fikrlovchi shaxslarning saylanishini va bu organlar ishchan bo'lishini nazarda tutadi. 1994-yil 25-dekabr va 1999-yil 5-dekabrda mamlakatimizda mahalliy davlat hokimiyati organlariga saylovlar o'tkazildi.

Mahalliy ijroiya hokimiyati organlariga viloyat, tuman, shahar hokimlari boshchilik qiladi va u yakkaboshchilik prinsipi asosida ish olib boradi. Hokimiyatlar boshqarmalar, bo'limlar va bo'limlardan iborat bo'lib, ularning tuzilishi, tashkil etilishi va faoliyati O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlaydigan tegishli nizomlar bilan belgilanadi. Viloyatlar va Toshkent shahri ijroiya hokimiyati organlarining tuzilishi va shtatlari hokim tomonidan Vazirlar Mahkamasi bilan kelishilgan holda, tegishli xalq deputatlari kengashi tasdiqlagan budjet doirasida belgilanadi va o'zgartiriladi. Tuman, shahar ijroiya hokimiyati organlari tuzilishi va shtatlari tarkibi mahalliy davlat hokimiyati to'g'risidagi qonun hujjatlari asosida tartibga solinadi.[2]

O'zbekistonda mustaqillikning so'nggi yillarida boshlangan keng ko'lamdagi islohotlarning maqsadi mamlakatimizda bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin, ochiq huquqiy demokratik davlatchilikni barpo etishdir. Bu boshqa tizimlar qatori mahalliy davlat hokimiyati tizimida ham tub o'zgarishlarni amalga oshirishni taqozo qildi.

Xalqaro va milliy davlatchilik tajribalarini o'rganish asosida joylardagi mahalliy hokimiyat organlarini yangi asosda shakllantirish konseptsiyasi ishlab chiqildi. Unga ko'ra vakillik organining kollegiallik, ijroiya hokimiyatining yakkahokimlik va shaxsiy javobgarlik tamoyillari asosida shakllantirilishi ko'zda tutildi. Ana shu konseptual asosga ko'ra mamlakatimizda hokimlik instituti qayta tiklandi. Shuni ta'kidlash lozimki, hokimlik instituti bu bugungi kunga kelib qilingan ixtiro emas. Uning ildizlari ko'hna tariximizga borib taqaladi. Shuning uchun ham hokimlik tizimida mamlakatimiz milliy davlat qurilishining ko'p asrlik tajribasi o'zining aksini topdi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XXI bobi “Mahalliy davlat hokimiyati asoslari” deb nomlangan va unda mahalliy davlat hokimiyati organlarining takomillashtirishning konseptual asoslari qonuniy tarzda belgilab berilgan. Konstitutsiyaning 99-moddasiga ko'ra, viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo'ysunadigan shaharlardan, shuningdek shahar tarkibiga kiruvchi tumanlardan tashqari) hokimlar boshchilik qiladigan xalq deputatlari kengashlari hokimiyatning vakillik organlari

bo'lib, ular davlat va fuqarolarning manfaatlarini ko'zlab o'z vakolatlariga taalluqli masalalarni hal etadilar.[3]

Konstitutsiya asosida O'zbekiston Respublikasi mahalliy hokimiyat organlarining ikki tabaqali tizimi vujudga keltirildi. Mahalliy ijro va vakillik organlari o'rtasidagi huquqiy munosabatlarning konstitutsiyaviy holati aniqlandi. Mahalliy davlat hokimiyati organlari bir-biriga bo'ysunmagan mustaqil davlat va vakillik organlari bo'lib, o'zaro munosabatlarda hamkorlik asosida o'z faoliyatlarini tashkil etadilar. Mahalliy xalq deputatlari kengashlariga hokimlarning rahbarligi uni Kengash oldidagi mas'uliyatini oshiradi.

O'zbekiston Respublikasidagi davlat hokimiyati vakillik organlarining quyi bosqichlarini ovul, qishloq, shaharcha, tumanga bo'ysunuvchi shahar va shaharlardagi xalq deputatlari sovetlari tugatilib, ularning o'rniga fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari joriy etildi. Fuqarolik jamiyati qurishning 24 ma'nosi davlatchilik rivojlana borgan sari boshqaruvning turli xil vazifalarini bosvosita xalqqa topshirish, ya'ni fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini yanada rivojlantirishdir.

Mahalliy kengashlar faoliyatida qonuniylik prinsipini ta'minlash qator talablarga javob berishni ko'zda tutadi, ularni asosiy qonunlar quyidagilardir:

Konstitutsiya va qonunlar bilan belgilab berilgan vakolatlariga rioya qilish, har bir kengash qonunlar bilan belgilangan masalalarnigina hal qilishi mumkin; masalalarni hal qilishning belgilangan tartibiga rioya qilish; qabul qilinayotgan aktlarga nisbatan qonunchilik talablariga rioya qilish, kengash faqat unga berilgan huquqlar doirasidagina aktlar qabul qilishi mumkin. Kengashning qarori o'zining mazmuniga ko'ra, qonunlar va yuqori organlarning aktlariga mos bo'lishi shart. Qaror, qonunlar ko'zda tutilgan tartibda va shaklda qabul qilinadi. Xalq deputatlari kengashlari ishini oshkoraligini ta'minlash usullari juda ham turli-tuman, lekin ular bir-biridan ajralib qolgan emas, ularni demokratik asosi va maqsadi birdir. Alohida olingan usulning o'zi kengashlarning faoliyatida oshkoralikni ta'minlay olmaydi, albatta, lekin ularning hammasi kengashlar faoliyati omma oldida va uning ishtirokida olib borilishiga muhim omil bo'ladi.

Bu talablar faqat vakillik organlari faoliyatiga tatbiq qilinib qolmasdan, balki ijroiya hokimiyati, uning organlari va hamma deputatlarning faoliyatiga ham tatbiq qilinadi, chunki deputatlarning sessiyalardagi, komissiyalardagi va saylov okruglaridagi faoliyati, boshqarish sohasidagi davlat faoliyatining bir ko'rinishidir. Xalq deputatlari kengashlarini va hokimlarni o'zini o'zi boshqarish organlarining vakolatlari, birinchi navbatda, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida, qonunlarida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlarida va boshqa hujjatlarda belgilanadi.

Huquqiy hujjatlar bilan mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari, hokimlarni funktsiya va vakolatlarini amalga oshirishdagi deputatlarni, hokimlik devonini, devon xodimi va fuqarolarni tutgan o'zni va roli tartibga solindi. Shu bilan birga huquqiy hujjatlar bilan xalq deputatlari kengashlari va hokimliklar faoliyatining asosiy tashkiliy shakl va uslublari tartibga solindi. Yuqorida aytganlardan ko'rinib turibdiki, xalq deputatlari kengashlari va hokimliklar faoliyatini huquqiy tartibga solish murakkab jarayonni tashkil etadi.

Bugungi kunda rivojlangan demokratik davlatlar deb tan olinadigan, AQSh, Ispaniya, Germaniya, Italiya, Fransiya, Yaponiya va boshqa mamlakatlarning tarixiy va zamonaviy shakllanish jarayonlarini o'rganganimizda boshqaruvning hamma sohalarini o'zini o'zi boshqarish tamoyillari asosida qurilganligiga guvoh bo'lamiz. Albatta, bu mamlakatlarning modelini ko'chirib O'zbekiston Respublikasiga tatbiq etib bo'lmaydi. Buning uchun eng avvalo xalqimizning huquqiy ongi va ma'naviy-ma'rifiy dunyoqarashi uni qabul qilish xususiyatlariga ega bo'lishi lozim. Bu masalaning bir tomonini ochib bersa, ikkinchidan, O'zbekiston xalqining milliy qadriyatlarini hisoblangan urf-odat me'yorlari bunga yo'l qo'ymaydi. Shuning uchun, har qaysi davlatning rivojlanishi uchun unda yashayotgan aholining xohish-irodasiga bo'ysundirilgan holda o'ziga xos va mos ravishda shakllanib boradi. Bu esa tabiat tomonidan har bir xalqqa in'om etilgan madaniy-ma'naviy tafakkur deb ataladi.[4]

O'zbekiston Respublikasi demokratik davlat qurishini maqsad qilib qo'ygani ekan, uni xarakterlovchi hamma xususiyatlar talabga javob berishi kerak. Shu tufayli, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida, “Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir”, deb belgilangan (7-modda). Davlat hokimiyatining tizimi qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi (11-modda) qoidalariga mos ravishda, vakillik hokimiyat organlari

tizimidan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tizimi ajratildi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari tizimi bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tizimi bir-biridan ajratilsa ham, ular bir-biridan boshqa-boshqa, mutlaqo ajralgan holda faoliyat ko'rsatmaydi. Ularning bog'liq tomonlari mavjud. Mahalliy davlat hokimiyati organlari ham, o'zini o'zi boshqarish organlari ham mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qiladi, o'z faoliyatida aholi tashabbuskorlariga tayanadi, aholini hokimiyatini amalga oshirish ishlariga jalb qiladi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro munosabatining huquqiy asosi "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonunning 4-moddasida o'z aksini topgan. Qonunning ushbu moddasi, "Hokimiyat vakillik organlari va hokimlarning o'zini o'zi boshqarish organlari bilan o'zaro munosabatlari" deb nomlanib, unga binoan, xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar hokimi tegishli hududda o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirishga ko'maklashadilar, o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyatini yo'naltirib turadilar. Qonunning mazkur moddasi vakillik va hokimlarning o'zini o'zi boshqarish organlari bilan o'zaro munosabatlari haqida so'z borsa-da, moddaning o'zida faqat hokimlar xususida so'z boradi. Bu fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining davlat hokimiyati mahalliy organlari bilan munosabati faqat hokimlar bilan o'rnatiladi, degan so'z emas. Vakillik organlari ham o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasida ma'lum munosabatlar mavjud. Qonun mazmuniga e'tibor berilsa, hokimlar va o'zini o'zi boshqarish organlarining munosabati asosini hokimlarning o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirishga ko'maklashishi va o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyatini yo'naltirib turishi tashkil etadi. Qonunda esa ular o'rtasidagi munosabat alohida modda qilib berilmagan. "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari bilan mahalliy davlat organlarining munosabati fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari vazifalarini bajarish jarayonida vujudga keladi"[5].

Har qanday organning faoliyat ko'rsatishida moddiy imkoniyatlar muhim ahamiyatga ega. Fuqarolarning o'zini o'zi

boshqarish organlari rais, mas'ul kotib, kengash devoni xodimlari belgilangan miqdorda haq olib faoliyat faoliyat yuritadi. Ushbu masalada ham mahalliy hokimiyat organlari bilan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasida munosabat vujudga keladi. O'zini o'zi boshqarish organlarining moddiy mablag'larining bir qismini xalq deputatlari, tuman va shahar kengashlari tomonidan ajratilgan budget mablag'lari tashkil etadi.

Yuqorida sanab o'tilgan tavsiyalarning amalga oshirilishi mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini yanada yaxshilashga imkon beradi. Shu bilan birga milliy davlatchilikning bundan keyin ko'tarilishi va rivojlanishiga, O'zbekiston Respublikasida huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurilishiga yordam beradi.

Amaldagi Qonunda mahalliy vakillik hamda ijroiya hokimiyati bilan bog'liq normalar umumlashgan holda bayon etilgan. Yangi loyihada esa hokimiyatlar bo'linishi prinsiplari asosida xalq deputatlari kengashlari hamda hokimlar bilan bog'liq moddalar alohida mustaqil boblarda tizimlashtirilgan. Xalq deputatlari Kengashi nazorati faoliyati va shakllarining huquqiy asoslari kuchaytirilib, u bilan bog'liq normalar alohida bob bilan belgilanmoqda. Shuningdek, ushbu bobda "xalq deputatlari Kengashi so'rovi" instituti alohida modda asosida kiritilgan. Qolaversa, hokim o'rinbosarlari va mahalliy ijro organlari rahbarlarining o'z faoliyati yuzasidan hisobot berishlari yangi nazorat shakli sifatida alohida modda bilan kiritilmoqda.

Xulosa. Jahon amaliyoti ko'rsatadiki, har qanday davlatga markaziy va mahalliy hokimiyat o'rtasidagi hayotiy muhim munosabatlarni tartibga soladigan, markaz va mintaqalarning manfaatlari optimal muvozanatini ta'minlaydigan mexanizm zarur bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy tuzumi tamoyillaridan biri hisoblangan qonun ustuvorligini ta'minlash bo'yicha bugungi kunda amalga oshirilayotgan ishlarning mavqeyi bir muncha yuqori. Markaziy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasidagi funksiyalarning optimal bo'linishini ta'minlash, shuningdek turli darajalar o'rtasidagi to'sqinliksiz mablag'lar ko'chishi va xizmatlar almashuvini ta'minlash fikrimizning umumiy mulohazalaridan biridir.

ADABIYOTLAR

1. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, (2021) 03/21/683/0375-son, 21.04.2021y.
2. Sh.M.Mirziyoyev- (2021) Erkin va farovon demokratik o'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.
3. Sh.Mirziyoyev – (2022) Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. (27.04.2022 yangilangan soni)
4. Tyurikov V., Shog'ulomov R. (2017) Mustaqil O'zbekiston Respublikasi. – T.: O'zbekiston, 1998. – 17 b.
5. <https://lex.uz/ru/docs/-112170?ONDATE=18.09.1993%2000#-121142>
6. <https://president.uz/oz/lists/view/1008>

Венера КАРИМОВА,
доцент МГИМО (Ташкентский филиал)
E-mail: venera_karimova@mail.ru

На основе рецензии директора ГНМЦ при МВОНИ РУз., PhD, Шоймардонова Т

METHODS OF SYSTEM ANALYSIS IN QUALITY MANAGEMENT OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATIONAL EXECUTIVE STAFF

Annotation

This article is devoted to the study of those methods and tools that are used in the management of advanced training. Having determined what tools are used at various levels of management, what roles are played by teachers, employees and students of advanced training centers, the article shows a variant of implementing the methodology for managing the advanced training of university managers.

Key words: Approaches, system analysis, qualitative methods, quantitative methods, advanced training.

МЕТОДЫ СИСТЕМОГО АНАЛИЗА В УПРАВЛЕНИИ КАЧЕСТВОМ ПРОЦЕССОВ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ РУКОВОДЯЩИХ КАДРОВ ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию тех методов и инструментов, которые используются в управлении повышением квалификации. Определив какой инструментарий используется на различных ступенях управления, какие роли играют преподаватели, сотрудники и слушатели центров повышения квалификации, в статье рассмотрены варианты внедрения методологии управления повышением квалификации руководящих кадров ВУЗов.

Ключевые слова: Подходы, системный анализ, качественные методы, количественные методы, повышение квалификации.

OLIY TA'LIM MUASSASALARI RAHBAR KADRLARINING MALAKASINI OSHIRISH JARAYONI SIFATINI BOSHQARISHDA TIZIMLI TAHLIL USULLARI

Аннотация

Ushbu maqola malaka oshirish jarayonini boshqarishda qo'llaniladigan usullar va vositalarni o'rganishga bag'ishlangan. Menejmentning turli darajalarida qo'llaniladigan vositalar, mazkur jarayonda malaka oshirish markazlari pedagog kadrlari, xodimlari va tinglovchilari o'rnini aniqlagan holda, maqolada oliy ta'lim muassasalari rahbar kadrlarning malakasini oshirish jarayonini boshqarish metodologiyasini amalga oshirish usullari batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: Yondashuvlar, tizimli tahlil, sifat usullari, miqdoriy usullar, malaka oshirish

Введение. В современном обществе повышение квалификации руководящих кадров является необходимым условием для успешного управления высшими образовательными учреждениями. Для эффективного управления процессами повышения квалификации необходимо использовать методы системного анализа.

Методология исследований. В управлении качеством повышения квалификации руководящих кадров высших учебных заведений используются два подхода

системного анализа: количественный и качественный (Рис.1).

Различение методов системного анализа на качественные и количественные является условным и зависит от степени формализации. В качественных методах может использоваться перевод качественной информации в количественные показатели, например, при экспертной оценке качества с помощью шкалы ранжирования. В свою очередь, количественные методы могут допускать выбор на основе субъективных предпочтений и предположений.

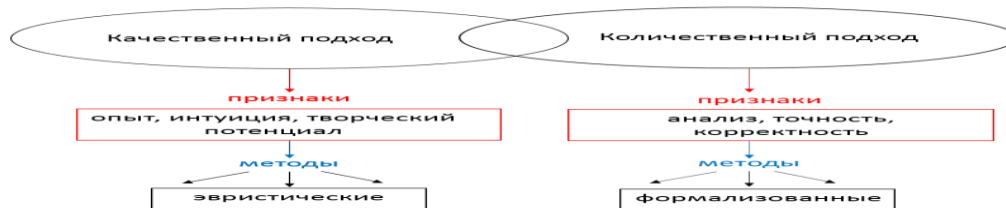

Рис.1. Качественный и количественный подходы в повышении квалификации

Качественные методы системного анализа сосредотачиваются на организации постановки задачи, формализации ее первого этапа, формировании множества альтернативных вариантов решения и выборе подходов к оценке вариантов. Они основаны на эвристических

методах и подходах, которые опираются на опыт, творческий потенциал и, зачастую, интуицию исследователя. Эти методы еще называют методами использования опыта и активизации интуиции специалистов [1].

№	Метод системного анализа	Краткое описание метода	Предназначение метода	Применение в повышении квалификации
1.	Аналитические методы контроля качества повышения квалификации	основой метода является изучение процесса повышения квалификации на основе существующих различного рода образовательных зависимостей, выраженных на языке математики	использует строгие, математически выраженные определения и понятия, описывающих процесс, и математические образовательные зависимости, работающие для фиксированной группы	мониторинг качества повышения квалификации
2.	Статистические методы (контрольная карта)	методы, основанные на использовании математической статистики – эффективный инструмент для сбора и анализа	позволяет с необходимой степенью точности и достоверности отслеживать состояние исследуемых объектов и процессов. Кроме этого использование	контроль качества обучения

Количественные методы системного анализа направлены на анализ и количественную оценку вариантов, описание законов их функционирования, установление связи между показателями эффективности и основными факторами влияния, а также определение точности и корректности используемых моделей систем. Однако, для постановки задачи эти методы имеют ограниченные возможности, и осуществление этапа постановки задачи остается за человеком. Такие методы еще называют методами формализованного представления систем [1].

Существует большое количество методов системного анализа, но они еще не получили достаточной классификации в науке. В настоящей статье исследованы методы, применимые к повышению квалификации руководящих кадров высших образовательных учреждений.

К качественным методам, применимым к управлению качеством процессов повышения квалификации можно отнести:

методы типа «мозгового штурма»;
методы сценариев;
методы типа «Дельфи»;
методы типа «дерева целей»;
методы экспертных оценок (метод прямого ранжирования, метод последовательных сравнений, метод парных сравнений, метод анализа иерархий и другие;
комбинаторно-морфологические методы;
ассоциативные;
методы организованных стратегий творчества и алгоритмы решения изобретательских задач, в основе которых лежит принципы самоуправления личности при выборе новых стратегий решения творческой задачи, отстранения (рассмотрение объекта с неожиданной точки зрения) и ряд других приемов, направленных на преодоление инерции мышления.

В таблице 1. приведено исследование применения качественных методов системного анализа в повышении квалификации руководящих кадров ВУЗов.

Таблица 1. Качественные методы в повышении квалификации

№	Метод системного анализа	Краткое описание метода	Предназначение метода	Применение в повышении квалификации
1.	Метод мозгового штурма	это метод систематической тренировки творческого мышления, нацеленный на открытие новых идей и достижений, выделяя единственный центральный пункт.	нацелен на открытие новых идей и достижение согласия группы людей на основе интуитивного мышления.	обновление курсов, модулей, программ
2.	Морфологический метод	основной идеей метода является упорядочение процесса выдвигания и рассмотрения различных вариантов решения задачи	оценка возможных альтернативных вариантов на основе критериев проблемы	отбор преподавателей
3.	Сравнительный метод	метод сопоставления двух и более объектов, выделение в них общего и различного с целью классификации и типологии	выявление закономерностей, сходства и различия, тенденции развития	программы обучения, результаты обучения
4.	Метод наблюдения	метод целенаправленного и организованного восприятия и регистрации изменения изучаемого объекта или явления	диагностика, анализ и наблюдение поведения изучаемого объекта или явления	обучение и мониторинг
5.	Метод типа Дельфи	групповой метод, при котором проводится индивидуальный анонимный опрос группы экспертов относительно их предположений о будущих событиях в различных областях, где ожидаются новые открытия или усовершенствования.	наиболее часто используется в прогнозировании качества образования, данные которого используются затем в оценке деятельности преподавателей, руководства, образовательных процессов и т.д.	оценка качества повышения квалификации, оценка преподавателей и т.д.
6.	Метод дерева целей	представляет собой упорядоченную иерархию целей, характеризующую их соподчиненность и внутренние взаимосвязи считается одним из наиболее эффективных методов планирования задач	планирование задач, прогнозирование развития повышения квалификации, курсов и т.д.	планирование направления, модулей обучения и курсов
7.	Опросный метод	методы исследования, направленные на получение информации о каком-либо явлении, фактах	осуществление мониторинга и получение информации	мониторинг удовлетворенности слушателей
8.	Метод сценариев	метод, предполагающий создание технологий разработки сценариев, обеспечивающих более высокую вероятность выработки эффективного решения в тех ситуациях, когда это возможно, и более высокую вероятность сведения ожидаемых потерь к минимуму в тех ситуациях, когда потери неизбежны	прогнозирование развития качества повышения квалификации	повышение качества повышения квалификации

Методы, приведенные в таблице 1 не претендуют на полноту, так как в системном анализе существует большое количество методов и их вариаций. Поэтому можно сказать, что таблица 1 является открытой и по мере исследования будет пополняться и обновляться.

К количественным методам описания и исследования систем относят отнести:

аналитические методы;
статистические;
теоретико-множественные методы;
графические методы;
логико-математические методы.

В таблице 2 приведено исследование применения количественных методов системного анализа в повышении квалификации руководящих кадров ВУЗов.

Таблица 2. Количественные методы в повышении квалификации

		информации и данных о качестве	данных методов помогает организациям идентифицировать проблемы, анализировать, прогнозировать и корректировать их на всех этапах деятельности, а также устанавливать возможные первопричины проблем, определять приоритеты и на основе фактов принимать оптимальные управленческие решения	
3.	Графические методы	метод агрегирования данных на этапе их первичного описательного анализа	показывают соотношение данных с помощью геометрических образов и изобразительных средств (диаграммы, статистические карты и т.д.)	выявление различий и анализ взаимосвязи на основе статистических данных (по годам, группам и т.д.)

Существуют методы и подходы, которые позволяют охватить обе стадии (постановки задачи и количественной оценки альтернативных вариантов) и сочетают разнообразные способы анализа и описания сложных систем. Эти подходы называются синтетическими и позволяют разрабатывать как концептуальные, так и формализованные модели систем, обеспечивая выработку необходимых решений на всех этапах исследования. К этим методам можно отнести:

- кибернетический подход;
- информационно-гносеологический;
- структурный подход к анализу и моделированию систем;
- объектно-ориентированный подход;
- метод ситуационного моделирования процессов принятия решений;
- метод имитационного динамического моделирования систем.

Результаты и анализы (Analysis and results). Каждый метод системного анализа имеет свои преимущества, недостатки и ограничения, поэтому для достижения поставленных целей и решения проблем необходимо использовать разнообразные методы анализа

параллельно или в сочетании на разных этапах исследования. Например, в экономической сфере деятельности человека такой интегральный подход позволяет рассматривать проблемы более объективно, и решения, принятые на основе сочетания разных методов, будут более эффективными.

Следует отметить, что количественные методы эффективно применяются в условиях большей определенности, что, как правило, соответствует экономическим системам низкого уровня сложности. При переходе к более сложным структурам количественная определенность системы уменьшается и приобретает более качественные характеристики, уровень риска и неопределенности повышается. Следовательно, субъективные, качественные методы анализа становятся более важными, а формализованные методы и их элементы уступают вспомогательной роли. Система повышения квалификации руководящих кадров относится к сложным структурам [2] и поэтому в управлении качеством повышения квалификации руководящих кадров ВУЗов в основном применяются качественные методы системного анализа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Каримова В.А., Маликова Н.Т., Исомов И.И., Отамуродов Г.Р. Тизимли тахлил ва қарор қабул қилиш асослари. Тошкент. – 2020
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 27.08.2019 г. N УП-5789 "О внедрении системы непрерывного повышения квалификации руководящих и педагогических кадров высших образовательных учреждений"

Muxayyo KARIMOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail:karimovamuxayyo91@gmail.com

Dotsenti, PhD I.I.Xojiboyev taqrizi asosida

FACTORS AFFECTING ADOLESCENT GIRLS' PERCEPTIONS ABOUT FAMILY LIFE

Annotation

This article talks about the psychological characteristics of teenage girls, what should be paid attention to in the upbringing of girls in families, and what character traits can be formed in our daughters so that they can build a successful family in the future.

Key words: Uzbek families, teenage girls, autonomy, family, society, ethnic characteristics, family values, position, independent life.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ДЕВОЧЕК ПОДРОСТКОВ О СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

Аннотация

В данной статье рассказывается о психологических особенностях девочек-подростков, на что следует обращать внимание при воспитании девочек в семье и какие черты характера можно сформировать у наших дочерей, чтобы они в будущем смогли построить успешную семью.

Ключевые слова: Узбекские семьи, девочки-подростки, автономия, семья, общество, этнические особенности, семейные ценности, позиция, независимая жизнь.

O'SMIR YOSHIDAGI QIZLAR OILAVIY HAYOT HAQIDAGI TASAVVURLARIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'smir qizlarga xos psixologik xususiyatlar, oilalarda qizlar tarbiyasida nimalarga e'tibor berish kerakligi va qizlarimizda qanday xarakter xususiyatlarini shakllantirsak ular kelajakda muvaffaqiyatli oila qurishi mumkinligi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek oilalari, o'smir qizlar, avtonomiya, oila, jamiyat, etnik xususiyatlar, oilaviy qadriyatlar, pozitsiya, mustaqil hayot.

Kirish. Hozirda O'zbekiston Respublikasi yangi davlatchiligining qaror topishida umumjahon va milliy davlatchilik taraqqiyoti qonuniyatlari uzviy ravishda uyg'unlashdi. Jamiyat hayotining o'zgarishi, ma'lum jihatdan oilaga, uning a'zolariga bog'liq bo'lganligi bois, bu muammoni o'rganish va tahlil etish dolzarb jarayon hisoblanadi. Har bir millat oila va u bilan bog'liq jarayonga alohida e'tibor qaratib, oila haqidagi bilimlarni, tasavvurlarni va qadriyatlarini avloddan-avlodga yetkazib kelmoqdalar. Oila – ijtimoiy institut sifatida uning a'zolari yoshi, kasbi, farzandlarning soni, nikoh yoshi, er-xotinlarning milliy mansubligi, hududiy jihatdan yashash joyini inobatga olgan holda tasniflanadi va o'rganiladi. Qaysi bir millatni yuksaltirmoqchi bo'lsangiz, ularning qizlarini - bo'lajak onalarini chiroyli tarbiyaga, go'zal axloqqa o'rgating" degan fikri hozirgi kunning ham dolzarb mavzularidandir. Millatning qizlari ilmiy, tarbiyali hamda aqlli, oilaviy hayotga nisbatan har tomonlama tayyor bo'lsa, oiladagi muhit ham sog'lom va oila mustahkam, farovon bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek oilasidagi hayot tarzi va undagi shaxslararo munosabatlar madaniyati buyuk muhaddis allomalar Muhammad ibn Ismoil Buxoriy, At-Termiziy ijdodlarida hamda tasavvuf falsafasining yirik namoyandalari bo'lmish Ahmad Yassaviy, Baxovuddin Naqshband, Najmiddin Kubro, Xoja Ahror Vale tariqatlarida, oilaviy turmush qoidalari, undagi shaxslararo munosabatlar madaniyati, farzand tarbiyasiga e'tibor, erkak bilan ayol munosabatining o'ziga xosligi, insoniy fazilatlarining shakllanish me'yorlari haqidagi qimmatli fikrlar sharh xalqlari, xususan, o'zbek xalqining og'zaki ijodida (Alpomish, Kuntug'mish, Go'ro'g'li, Oysuluv, Layli va Majnun, Yusuf va

Zulayho kabi qator o'zbek xalq dostonlari) atroflicha bayon qilinganligi asoslangan.

Rus olimlari Yu.I.Semenov, Masherov, Yu.T.Timofeevlarining tadqiqotlarida oilada nizoli vaziyatlarni kelib chiqishi inson turmush tarzining butunligicha qamrab oluvchi sohalaridagi o'zgarishlar bilan ham bog'liq ekanligi ko'rsatib o'tilgan. Y.O.Tarasova o'z ilmiy izlanishlarida er-xotin munosabatlaridagi o'zgarishlar yosh xususiyatlariga bevosita bog'liq bo'lishini aniqlagan. K.N. Belogay er-xotin munosabatlarini barqarorlashtiruvchi omillar va nikohning psixologik vazifalari bilan bog'liq muammolarni tahlil qiladi. K.V. Adushkina ilmiy izlanishlarida "Yosh oilalarda nikohdan qanoatlanlik determinantlari"ni (tasdiqlari, belgilari) tadqiq etgan.

Mamlakatimiz psixolog olimlari (G'.B.Shoumarov, E.G'oziev, V.M.Karimova, A.M.Jabborov, Z.B.Rasulova, O'.B.Shamsiev, M.Utepbergenov, N.A.Sog'inov, S.A.Oxunjonova, T.M.Adizova, E.Usmonov, O.Shamiyeva, N.Salayeva, F.R.Ro'ziqulov, M.Fayziyeva, H.U.Abdusamatov va boshq.) tomonidan oilaviy hayot psixologiyasi, oila-nikoh munosabatlari, oiladagi sog'lom turmush tarzi, er-xotinning o'zaro munosabatlari, undagi ziddiyatlar, ajralishlar va uning oqibatlariga yo'naltirilgan tadqiqot ishlari olib borilganligini e'tirof etishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Mustaqillik yillarida aholi sonining muttasil oshib borishi hisobiga nikohlanish koeffitsienti ham oshdi. 2019-yilda FXDYO bo'limlari orqali rasman qayd etilgan nikohlar soni 310899 mingtaga yetdi. Oilaviy ajrimlar ko'rsatkichi 2017-yil 31,9ming 2018-yil 32,3ming, 2019-yil 31,4ming, 2020-yil 28,2mingni tashkil etdi. Shuningdek, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev 2018-yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini

mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida Respublika "Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazining asosiy vazifasi sifatida zamonaviy oilani rivojlantirish, oilaning ichki munosabatlari, shaxslararo munosabatlarni, boy madaniy tarixiy me'ros va an'anaviy oilaviy qadriyatlar muammolari bo'yicha fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlarni o'tkazish, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash va oilaviy ajralishlarning oldini olish bo'yicha takliflarni ishlab chiqish va amalga oshirish" deb belgilab berishlari mazkur tadqiqotimizning o'ta muhimligi va dolzarbligidan dalolat beradi.

Tahlil va natijalar. Amerikalik psixolog J.Jadelet o'smirlik davri haqidagi biogenetik nazariyani qattiq tanqid qilib, o'smirlik davri ijtimoiy-axloqiy kategoriyadir, degan g'oyani olg'a suradi. Ammo noto'g'ri nuqtai nazardan o'smirlikni biologik va psixologik kategoriyadan tashqari, deb hisoblaydi. R.Kulening fikricha, o'smirlik davrida uchta asosiy ijtimoiy-axloqiy tamoyil mavjud bo'lib, ular emansipasiya (kattalar ta'siridan qutulish) va mustaqillikka erishish, hayot yo'li va kasb-hunar tanlashga jiddiy munosabatda bo'lish, zarur ijtimoiy-axloqiy normalarni o'zlashtirishdan iboratdir. Uning fikricha, bola yuqoridagi muammolarga e'tibor bermas ekan, o'smirlik davri qancha bo'lishidan qat'iy nazar, u bolaligicha qolaveradi. J.Jadelet o'z nazariyasida biologik omillarni ham, o'smirlik davridagi o'sishning psixologik xususiyatlarini ham hisobga olmaydi, aksincha, ularni batamom inkor qiladi.

R.Lazarus fikricha, o'smirlarga real ijtimoiy turmush shart-sharoitlari va shaxs faoliyatining mahsuli deb qarash mumkin emas, chunki o'sishning biologik va psixologik qonuniyatlarini inkor qilishi mumkin emas. Shuningdek, o'smirlik davrining muayyan hech o'zgarimas xususiyati va xarakteristikasi mavjud emas. O'smirlar o'rtasidagi o'ziga xos tipologik farqlarni ijtimoiy omillarning ta'siri bo'lgan ta'lim va tarbiya shart-sharoitlarining xususiyatlari bilan izohlash mumkin.

S.V.Kovalevning ta'kidlashicha, yoshlarda oilaviy hayot va turmush tarziga xos to'g'ri tasavvurlar yetarli emasligi sababli turmush qurganlarida oila-nikoh munosabatlaridan qoniqmaslik holatlari ko'p uchraydi. Shuning uchun yoshlar o'sib ulg'ayadigan va o'qish joylarida ularni oilaviy hayotga, turmushga tayyorlash, ularda baxtli oila va farovon turmushni ta'minlaydigan zarur sifat va fazilatlarini shakllantirish, ularni bo'lg'usi oila to'g'risidagi romantik, shirin xayollardan, har xil chalg'ishlardan qutqarish bilan bog'liq tarbiyaviy shart-sharoitlarni yaratish to'g'risidagi qimmatli maslahatlarni ilgari suradi.

D.J.Sharipova o'z izlanishlarini ota-onalar va o'smir o'rtasida tibbiy-pedagogik bilimlarni hal qilish borasida bir qancha ishlarni amalga oshirgan. U oilada o'smirning sog'lom, yetuk bo'lib tarbiyalanishi uchun ota-ona har bir o'smirning o'ziga xos xususiyatlarini bilishi xuddi shu holat oilada o'smir tarbiyasiga ta'sir qilishi, oila oldida turgan tarbiyaviy vazifalarni aniq va ravshan bilish zarurligini, o'z bilimlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishlarini, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish chora-tadbirlarini tanlashga ijodiy yondoshuvlari lozimligini ko'rsatadi.

Psixolog olimlardan M.G.Davletshin oilada ota-onalarning farzandlarga bo'lgan munosabatlarida o'zaro yordam, bir-birini qo'llab-quvvatlash, hamkorlikda ish olib borish, ular o'rtasidagi hissiy-emotsional ziddiyatlar kabi muammolar yechilmas ekan, ular o'rtasida doimiy tushunmovchiliklar, aytishib qolishuv va nizo-janjallar yuzaga kelib turishi mumkinligi to'g'risida izlanishlar olib borgan.

Oilaviy muammolarni o'rganish maqsadida olib borilgan tadqiqotlardan shu narsa ma'lum bo'ldiki, oilaviy muammolar o'zaro munosabatlardagi kelishmovchilik, o'zini tuta olmaslik, yoshlarda muomala madaniyatini shakllanmaganligi, turmush o'rtog'idan mamnun bo'lmaslik, zerikarli hayot, oilaviy burchlarning taqsimlanishi, janjalkashlik, o'ta manmanlik, xulq-atvordagi nomukamallik, moddiy qiyinchiliklar, jizzakilik kabi oila a'zolariga xos xatti-harakatlar va xarakter xususiyatlaridan kelib chiqar ekan. Yana shu narsaga amin bo'ldikki inson o'zi ideal insonni izlarkan. Ko'p holatlarda er-xotinlarning bir-biridan qoniqmaslik (ish vazifalaridan norozilik), gumonsirash, tanqid, tanbeh kabilar ham ko'pgina muammolarni keltirib chiqarishini bildik. Oila a'zolari oilada bir-birini o'zaro tushunmaslik, xarakter xususiyatlarining bir-biriga to'g'ri kelmasligida deb bilsalar, ayrimlarida ayol kishi noroziligi, tanbehleri erkakdan o'zini ustun qo'yishi deb bildilar. Shunday ekan turmushga chiqayotgan har bir qiz psixologik savodxonlikka ega bo'lishi, muloqot ko'nikmalarini egallaganligi, oilaviy muammolarni ijobiy hal qila olishi, har qanday sharoitda turmush ortog'i va bolalariga sog'lom psixologik muhitni yarata olishi hamda oilaviy munosabatlarda namunalilik ko'rsatib farzand tarbiyasidagi beminnat xizmatlari bilan o'z hissalarini qo'shmoqliklari lozimdir.

Qiz bola turmush qurgandan so'ng uning ijtimoiy muhitdagi mavqeyi tubdan o'zgarishi asosida unga nisbatan boshqarlarni va o'z-o'ziga bo'lgan munosabati o'zgarishi kuzatiladi. Mazkur o'zgarishga nisbatan o'zida ishonchni shakllantira olgan qiz bola yangi oilasida qisqa muddatda o'z o'rniga ega bo'la olishida muloqot madaniyatining ahamiyati kattadir. Oila qurishga o'zida ishonchni shakllantirishiga eng asosiy turki rolini o'ynovchi omillardan biri bu - o'z-o'ziga yo'riqnoma berishi ya'ni, oilaga tayyorlik holatining har tomonlama o'stirish hisoblaniladi. Yangi kelinlik mavqega moslashish albatta, tajriba va bilimlarga asoslanadi. Shularga ko'ra, har qanday turmush qurish yoshiga yetgan qiz o'zining yutuqlari va kamchiliklarini tafakkurida aqlan tahlil qilib o'zi kelin bo'lgach amalga oshiradigan xatti-harakatlarini tassavur eta olishi kerak.

Xulosa va takliflar. O'smir qizlarga ta'sir etuvchi har bir jabhani atroflicha o'rganib, o'sha omil uning kelajakdagi turmush hayotida qanday natija ko'rsatishi mumkinligini ilmiy prognoz qilish va ularning qadriyatlar tizimidan kelib chiqib ularga ijobiy ta'sir etuvchi omillarni yanada ko'paytirish, ularni kelajak maqsadlarini to'g'ri belgilashida ko'maklashish zarur. O'smirlik davri shaxsning qayta qurilish davri bo'lib, aynan mana shunday vaqtda unga oila borasida ijobiy tasavvurlarni shakllantirish, oilaviy qadriyatlarini to'g'ri singdira olish, ularda kelajakda muvaffaqiyatli oila barpo qilishi uchun zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - xar bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar. - Toshkent: O'zbekiston, 2017. - 104 b.
2. Shoumarov G'.B. Oila psixologiyasi:Darslik-T.: "Sharq", 2014.272-bet.
3. Fayziyeva M, Jabborov A. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi.-T.: "Sharq",2007.42-bet.
4. Karimova, M. (2023). Qizlarning muhabbat borasidagi tasavvurlarining oila mustahkamligiga ta'siri. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(2).

5. Ashurova, S. F., & qizi Karimova, M. N. (2023). Oilada o'smirlarning sog'lom turmush tarzi va oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari shakllanishining pedagogik-psixologik omillari. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(5), 363-368.
6. qizi Karimova, M. N., & Ashurova, S. F. (2023). Professional ta'limda tahsil olayotgan qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash va ularda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning psixologik asoslari. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(5), 369-373.
7. Imonova, M. B. (2023). Oila tinchligi–jamiyat faravonligi asosi. Finland academic research science publisher, 1148-1151.
8. qizi Imonova, M. B. (2023). MUSIQANING INSON HISSIYOTIGA TASIRI. *Results of National Scientific Research International Journal*, 2(3), 156-161.
9. Имонова, М. (2023). Musiqiy tarbiya–qudratli quroldir yohud musiqiy tarbiyaning shaxs shakllanishiga tasiri. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 35-37.
10. Имонова, М., & Таджиева, Д. (2023). Boshlangich sinf oquvchilarida milliy tarbiyani pedagogik va psixologik rivojlanishi qonuniyatları. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 74-76.
11. Иманова, М. Б. (2021). ШАХС ХАРАКТЕРИ АКЦЕНТУАЦИЯСИ ВА ДЕСТРУКТИВ ХУЛҚ-АТВОР. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 1399-1403.
12. Ashurova Sh. F. (2023) SOG`LOM PSIXOLOGIK TURMUSH TARZI TO`G`RISIDAGI TASVUURLARNING SHAKLLANISHI “Журнал Педагогика и психологии в современном образовании,3(1).
13. Ashurova Sh.F. (2022) A HEALTHY LIFESTYLE IN UZBEK FAMILIES FROM THE POINT OF VIEW OF ISLAM RELIGION Emergent: *JOURNAL OF EDUCATIONAL DISCOVERIES AND LIFELONG LEARNING (EJEDL)*
14. Ashurova, S. F., & qizi Karimova, M. N. (2023). OILADA O`SMIRLARNING SOG`LOM TURMUSH TARZI VA OILAVIY HAYOT HAQIDAGI TASAVVURLARI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(5), 363-368.
15. qizi Ashurova, S. F. (2023). OILADA YOSHLARNING SOG`LOM TURMUSH TARZIGA MUNOSABAT SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI MUAMMO SIFATIDA. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(10), 32-35.
16. qizi Ashurova, S. F. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK QO`LLAB-QUVVATLASHDA PSIXOLOGIK XIZMATNING O`ZIGA XOS JIHATLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(9), 418-421.
17. Ньматуллаева, С. (2020). Психология детей в возрасте 5-7 лет. *Студенческий вестник*, (5-1), 62-63.
18. Ne`Matullayeva, S. (2022). MAKTABGACHA TA`LIM TASHKILOTLARIDA O`YIN TERAPIYASINI QO`LLASHGA OID QARASHLAR. *Science and innovation*, 1(B4), 444-449.
19. Nematullaeva, S. (2023). DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH GAME THERAPY. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(4), 86-88.
20. Ne`matullayeva, S. (2022). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida oyin terapiyasini qo'llashda innovatsion usullar. *O`zbekiston milliy universiteti xabarlari*, 1(6).
21. Nematullaeva, S. (2023, April). The role of play therapy in a child's life. In *Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education (Vol. 1, No. 1, pp. 9-10)*.
22. Ньматуллаева, С. Х. (2023). Влияние Игровой Терапии В Формировании Личности Детей. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 4(2), 31-33.
23. Kizi, N. S. K. (2022). Use of Game Therapy in Preschool Educational Organizations.
24. Нематуллаева, С. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxs sifatida kamolotida o'yin terapiyasining ahamiyati . *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 43–46. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/psychological-service-education/article/view/23475>
25. Ne`matullayeva, S. X., & Ulug`bek qizi Abduqahhorova, M. (2023). BOLA SHAXSINING RIVOJIDA O`YIN TERAPIYASINI QO`LLASH SHART-SHAROITLARI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(9), 341-344.

Akmal QODIROV,

Andijon davlat pedagogika instituti dotsenti

E-mail: Akmalkodirov7830@gmail.com

Andijon davlat pedagogika instituti, p.f.d.(DSc), dotsent D.M.Isroilova taqrizi ostida

REFLEKTIV KOMPETENSIYANING MOHIYATI VA TIL O'QITISHDAGI AHAMIYATI

Annotasiya

Maqolada refleksiv kompetensiyaning mohiyati va til o'qitishdagi ahamiyati haqida ko'plab olimlarning fikr va mulohazalari tahlil etilgan. Chet tilni o'qitishda bo'lajak nemis tili o'qituvchilarining refleksiv kompetensiyasini rivojlantirish zarurati ta'kidlanib, shu o'rinda kompetensiyaga alohida ahamiyat berilgan. Shuningdek, kompetensiya va kompetentlik tushunchasiga ham alohida ko'rib chiqilgan hamda tarkibiy qismlari tadqiq etilgan. Refleksiv kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish muammolari o'rganilgan shuningdek, bir qator olimlarning refleksiv kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlari o'rganilgan. Zamonaviy sharoitda o'qituvchining "aks ettirish" qobiliyati ko'p jihatdan uning kasbiy pedagogik kompetensiyasini belgilab berishi va prinsiplari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Refleksiya, refleksiv kompetensiya, kompetentlik, kommunikativ kompetensiya, sosiyolingvistik kompetensiya, kasbiy kompetensiya pedagogik texnologiya.

СУЩНОСТЬ РЕФЛЕКТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ В ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКУ

Аннотация

В статье анализируются мнения и идеи многих ученых о сущности рефлексивной компетентности и ее значении в обучении языку. Подчеркивается необходимость развития рефлексивной компетентности будущих учителей немецкого языка при этом придается особое значение рефлексии при обучении иностранному языку. Также отдельно были рассмотрены понятия компетенция и компетентность и исследованы их составляющие. Изучены проблемы формирования и развития рефлексивной компетентности, а также научные исследования ряда ученых, направленные на развитие рефлексивной компетентности. Проанализированы принципы развития рефлексивной компетенции в современных условиях, где способность учителя «размышлять» во многом определяет его профессиональную педагогическую компетентность.

Ключевые слова: Рефлексия, рефлексивная компетенция, компетентность, коммуникативная компетентность, социолингвистическая компетентность, профессиональная компетенция, педагогические технологии.

THE ESSENCE OF REFLECTIVE COMPETENCE AND ITS IMPORTANCE IN LANGUAGE TEACHING

Annotation

The article analyzes the opinions and ideas of many scientists about the essence of reflective competence and its importance in language teaching. The need to develop the reflective competence of future German language teachers is emphasized, while special importance is attached to reflection when teaching a foreign language. The concepts of competence and competency were also examined separately and their components were examined. The problems of the formation and development of reflexive competence have been studied, as well as scientific research by a number of scientists aimed at the development of reflexive competence. The principles of development of reflective competence in modern conditions are analyzed, where the teacher's ability to "reflect" largely determines his professional pedagogical competence.

Key words: Reflection, reflective competence, communicative competence, linguistic competence, sociolinguistic competence, professional competence, pedagogical technology.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv eng asosiy omillardan biri hisoblanadi. Hozirgi kunda chet tillarni o'qitishni zamon talabidan kelib chiqqan holda tashkil etish metodik izlanishlarni taqazo etmoqda. Bu esa, chet tillarni o'qitishning nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga oid zamonaviy metodlarining yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Chet til o'qitishda zamonaviy metodlarni mohiyatini tushunish va zamon talabiga javob bera olish darajasi va chet til o'qitilayotgan o'quv maskani oldiga qo'yilgan maqsadni amalga oshirishiga qay darajada yordam bera olish nuqtai – nazaridan tahlil qilishni talab etmoqda. Chet tilni o'qitishda bo'lajak nemis tili o'qituvchilarining refleksiv kompetensiyasini rivojlantirishni ahamiyati kattadir.

Ushbu maqolamizda biz refleksiv kompetensiyaning mohiyati va til o'qitishdagi ahamiyatiga alohida e'tiborimizni qaratmoqchimiz. Ko'plab olimlarning fikriga ko'ra kompetensiyani tarkibiga quyidagilar kiradi:

Lingvistik (lingvistik) komponent - so'zlovchining o'ziga o'rgatilgan qoidalar asosida grammatik iboralar zanjirini yaratish qobiliyati.

Chet til kommunikativ kompetensiyasining ijtimoiy-madaniy komponenti bo'lgan ijtimoiy-madaniy kontekst, ushbu muhitning til shakllarini tanlashga ta'siri haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi.

Refleksiv komponentda jamiyat a'zosi ta'lim vazifalarini bajarish bilan birga amalga oshiriladi.

Kompetensiyaga asoslangan ta'lim, birinchi navbatda, talabalarni hayotga tayyorlashni, ta'lim tizimiga xos bo'lgan asosiy kompetensiyalarni amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. Ta'limning bunday yo'naltirilganligi bo'lajak o'qituvchining kasbiy fazilatlariga ega bolish darajasiga yangi talablar qo'yadi. Shuningdek, ta'limni modernizatsiya qilish sharoitida kasbiy kompetensiya bo'lajak o'qituvchini ish faoliyatiga tayyorlash ta'lim sifatining ajralmas qismidir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Izlanishlarimiz jarayonida bir qator olimlarning ishlari ko'rib chiqildi. Masalan, N.I.Xalilova reflektiv texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning psixologik jihatlari yuzasidan shug'ullangan bo'lsa, N.K.Suleymanova videokontent bo'yicha bo'lajak nemis tili o'qituvchisining kasbiy koipetensiyasini rivojlantirish bo'yicha ilmiy ishlar olib borgan. S.A.Ziyaevani oliy ta'lim muassasalari talabalarini nemis tili o'qitishda sosiolingvistik kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan. A.P.Gureeva o'qituvchining kasbiy faoliyatini shakllantirishda refleksiyaning o'rni va ahamiyatiga alohida to'htalib o'tgan bo'lsa, I.A. Mushkin o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirishda va til o'qitishda reflektiv kompetensiyaning shakllanganligi muhimligini aytib o'tgan. T.V. Belozertseva maktab o'quvchilarining reflektiv kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik texnologiyasini ishlab chiqqan bo'lsa, O.Yu. Shavrina bo'lajak o'qituvchini tayyorlashda refleksiyaning pedagogik mahoratini rivojlantirishdagi o'rni tadqiq etgan. Biroq, bo'lajak til o'qituvchilarining reflektiv kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha maxsus tadqiqotlar etarlicha ishlab chiqilmagan. Filologik OTMlarning o'quv dasturlari tahlili shuni ko'rsatdiki, bo'lajak til o'qituvchilarining reflektiv kompetensiyasini shakllantirishga doir ma'lumotlar to'liq ta'minlanmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi turli xil tarkibiy qismlarni, shu jumladan reflektivlikni o'z ichiga oladi. Shubhasiz, zamonaviy sharoitda o'qituvchining "aks ettirish" qobiliyati ko'p jihatdan uning kasbiy pedagogik kompetensiyasini belgilaydi.

Refleksiya (lot. reflexio - orqaga qaytish) sub'ekt e'tiborini o'ziga va uning ongiga, xususan, o'z faoliyati mahsullariga jalb qilish, shuningdek, ularni qayta o'ylashdir. Oddiy so'zlar bilan aytganda, aks ettirish - bu odamga diqqatni va o'z fikrlarini o'z ichiga jamlashga imkon beradigan mahorat: harakatlarni baholash, qaror qabul qilish, shuningdek, uning his-tuyg'ularini, qadriyatlarini tushunish va hokazo. Per Teilhard de Shardenning fikricha, fikrlash insonni hayvonlardan ajratib turadigan narsadir, uning yordamida sub'ekt nafaqat nimanidir bilishi, balki uning bilimlari haqida ham bilishi mumkin.

Fikrlashning ma'lum bir sinonimi - o'z "men" kabi ibora bo'lishi mumkin. Ya'ni, inson an'anaviy axloq qoidalariga rioya qilish nuqtai nazaridan o'zini qobiliyatiga ega bo'lganda boshqalar bilan tushunish va solishtirishdir. Shunday qilib, aks ettiruvchi shaxs o'zini yon tomondan hech qanday noto'g'ri qarashga qodir emas.

Mulohaza - bu fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini anglatadi, buning natijasida odam o'z xatolarining sabablarini va ularni bartaraf etish yo'llarini topadi. Shuni ta'kidlash kerakki, bu holatda odam oqilona fikr yuritadi, vaziyatni ehtiyotkorlik bilan baholaydi va taxminlar yoki xayollarga murojaat qilmaydi.

Aksincha, fikrlash darajasi past bo'lgan inson har kuni bir xil xatolarga yo'l qo'yadi, bundan o'zi ham azob chekadi. U muvaffaqiyatga erisha olmaydi, chunki uning mulohazalari noxolis, bo'rtirilgan yoki haqiqatdan uzoqlashgan bo'ladi.

Refleksiya turli sohalarida amalga oshiriladi: falsafa, psixologiya, jamiyat, fan va boshqalar. Bugungi kunda aks ettirishning quyidagi shakllari mavjud.

vaziyatli - hozirgi vaqtda sodir bo'layotgan voqealarni tahlil qilish;

retrospektiv - o'tgan tajribani baholash;

Bugungi kunga qadar bir qator pedagogik tadqiqotlar olib borilib, ularda ta'lim sohasidagi mutaxassislarining reflektiv kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish muammolari o'rganilmoqda. Jumladan bir qator olimlar

reflektiv kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar olib bormoqdalar.

Tahlil va natijalar. Ko'plab olimlar reflektiv qobiliyatlarini insonning o'zini anglash, o'zini baholash, o'z motivlari, harakatlari va faoliyatni tahlil qilish, ularni umuminsoniy qadriyatlar bilan, shuningdek, boshqa odamlarning motivlari, harakatlari va xatti-harakatlari bilan bog'lash qobiliyati deb ta'riflaydilar. Pedagogik mulohaza - bu o'qituvchining o'z ta'lim va pedagogik faoliyatiga nisbatan tashqi kuzatuvchi pozitsiyasini egallash, uni va o'zini unda qayta ko'rib chiqish, yanada samarali kasbiy faoliyatni tashkil etish va unda o'zini tutishning adekvat usulini topish qobiliyatidir. Pedagogik refleksiya ega bo'lgan talabalar pedagogik ta'lim muassasasida o'qish bosqichida ham, keyingi kasbiy pedagogik faoliyatida ham tipologik deformatsiyalarga kamroq moyil bo'ladi.

Olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, pedagogik muammolarni hal qilish usullari bilan, asosan, ularning echimi o'z faoliyatini reflektiv tushunishga asoslanganligi bilan bevosita belgilanadi. Pedagogik refleksiya o'qituvchining kasbiy faoliyatida tayanch komponent hisoblanadi. Pedagogik shart-sharoitlar o'quv jarayonini optimallashtirish va faollashtirishning asosi, o'qituvchi va talabalarining yanada samarali faoliyati uchun ichki harakatlantiruvchi kuchdir. Reflektiv kompetensiyaning tarkibiy qismini aniqlash bigza reflektiv kompetensiya komponentlarini samarali shakllantirishga yordam beradigan pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, ilmiy asoslash va amaliyotga tatbiq etish imkonini berdi. Asosiy shart sifatida o'zimiz tomonidan ishlab chiqilgan "Pedagogik mulohaza" ixtisoslashtirilgan kursini OTMlarning o'quv jarayoniga integratsiyalashuvini alohida ta'kidlaymiz. Maxsus kurs doirasida talabalarining introspektiviyaga, o'z-o'zini bilishga, o'zini va boshqalarni tushunishga, umuman, o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojini oshirish uchun yo'naltirishdir. O'qituvchi va talabaning o'zaro hamkorligi o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvga, o'quv jarayonining barcha sub'ektlari faoliyatiga asoslanadi, bunda talaba o'zining haqiqiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, o'zini o'zi rivojlantirish yo'nalishini va usullarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi. Intensiv yondashuv nuqtai nazaridan, birinchi navbatda, bu jarayonda alohida ilmiy fanlarning imkoniyatlari, o'qituvchining o'z faoliyati, nafaqat ixtisoslashtirilgan kurs doirasida, balki reflektiv kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan texnologiyalarga bo'lgan talab masalalari ham e'tiborga loyiqdir.

Xulosa va takliflar. Demak, refleksiya murakkab ko'p qirrali hodisa bo'lib, u psixologiya va pedagogikada asosan o'z-o'zini rivojlantirishning zarur sharti, mexanizmi, asosi va vositasi sifatida tushuniladi.

Bo'lajak nemis tili o'qituvchilarining reflektiv kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagilardan foydalanish maqsadga muvofiqdir:

Lingvistik kompetensiya tarkibidagi nutqiy kompetensiya - tinglab tushunish nutq faoliyati turi bo'yicha darsga oid ko'rsatmalar va o'qituvchi nutqi, hikoyalar, ma'lumotlari, e'lonlar, TV va radio dasturlar, o'rganilayotgan til sohibining tasmasiga yozilgan nutqi (qo'shiqlar, she'rlar, dialoglar va boshqalar). Rivojlantiriladigan bilim, ko'nikma va malakalar: asosiy mazmunini tushunish uchun tinglash; to'liq batafsil tushunish uchun tinglash; muayyan masalalar yoki ma'lumotlar uchun tinglash.

Gapirish nutq faoliyati turi bo'yicha dialogik va monologik nutqqa oid quyidagi malakalar o'zlashtiriladi. Dialogik nutq: rasmiy va norasmiy salomlashish, o'zini tanishtirish, rozi bo'lish va rad etish, gapni takrorlash va aniqlashtirishni iltimos qilish, ma'lumot olish va berish, tabriklash, taklif etish va taklifni qabul qilish, rad etish. Monolog nutq: voqea yoki tajribani sodda bayon qilish, qisqa

hikoyani gapirib berish, yoshiga mos mavzuda sodda va qisqa taqdimot qilish, o'rganilayotgan chet tili materiali asosida qisqa hisobot berish.

O'qish nutq faoliyati turida, tanishuv o'qish, ko'z yugurtirib o'qish va

sinchiklab o'qish, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish; xat-xabar, yozishmalar va elektron pochta o'qish; maxsus materiallarni o'zida aks ettirgan autentik matnlarni o'qish; maxsus so'z va terminlarga ega matnlarni,

ilmiy va kasbga oid adabiyotlarni, elektron manbalar va matbuot materiallarini o'qish.

Yozuv bo'yicha turli yozishmalar, xat-xabarlar va maxsus dokladlar (eslatma CV vahokazo) yozish; esse, bayon, rezyume, tadqiqot ishi (maqolalar, bitiruv malakaviy ishlar) yozish; shaxsiy xatlar (qisqa xabarlar, tabriklar, eslatmalar, xatlar va hokazolar)ni yozish, sodda anketalarni shaxsiy ma'lumot bilan to'ldirish kabilar xususida yozuv malakasi shakllantiriladi.

ADABIYOTLAR

1. Халилова Н.И. Рефлексив технологияларни таълим жараёнига татбиқ этишининг психологик жиҳатлари. Илмий мақоласи.; Эмонавий таълим журнали, 2018 йил, 17-21 бетлар.
2. Сулейманова Н.К. Видеоконтент орқали бўлажак немис тили ўқитувчисининг касбий компетенциясини шакллантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент, 2020. Б-29.;
3. Зияева С.А. Лингвистик олий таълим муассасалари талабаларини немис тилида ўқитишда социолингвистик компетенциясини такомиллаштириш. Педагогика фанлари доктоир (DSc) диссертацияси афтореферати. Тошкент, 2020. Б-72.
4. З.Ирина. Рефлексия в обучении иностранных языков студентов высших учебных заведений.
5. Шустова И.Ю. Рефлексивная компетентность – основа профессиональной деятельности педагога нового типа. Институт стратегии и теории образования РАО г. Москва, Россия. Гуманитарные науки и образование. – 2013. – №3 (15).-С.350-355.;
6. Кушеверская Ю.В. Формирование рефлексивной компетентности студентов в образовательном процессе педагогического колледжа. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Петрозаводск, 2007С.23.;
8. Кнодель Л.В. Компетенция и компетентность в сфере обучения иностранным языкам. Монография. Киев, 2019. С.297.;
9. Anne-Sophie Waag Erfassung und Förderung der Theorie-Praxis-Reflexionskompetenz bei Studierenden des Lehramts. Universität Mannheim, 2021 S 95.;
10. Laura Wilhelmer Reflexionskompetenz als Charakteristikum professioneller erwachsenenpädagogischer Arbeit. Graz, 2018. S.124
11. Artmann Herzmann, Hoffmann, Proske. Wissen über Unterricht-zur Reflexionskompetenz von Studierenden in der ersten Phase der Lehrerbildung. In A.Gehrmann, B.Kranz, S.Pelzmann, A.Reinartz (Hrsg.), Formation und Tranzformation der Lehrerbildung. Entwicklungstrends und Forschungsbefunde. (S.134-150).

Abdug'afur QOSIMOV,

FarDU professori, filologiya fanlari doktori

E-mail. a_kasimovfardu0824

Oybek DADAJONOV,

FarDU katta o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: oybek.dadajonov.89@inbox.ru

Qo'qo'n davlat pedagogika instituti professori, filologiya fanlari doktori Z.B. Qobilova taqrizi asosida

INFLUENCE OF NATURALISM IN THE DRAMA "BEFORE SUNRISE"

Annotation

The article highlights the problem of naturalism, era and hero in Gerhart Hauptmann's drama "Before Sunrise". Based on artistic analysis, poetic methods that illuminate the hero's character are studied.

Key words: Naturalism, drama, literature, life, family, woman, hero, character, environment, society, alcoholism.

ВЛИЯНИЕ НАТУРАЛИЗМА В ДРАМЕ «ПЕРЕД РАССВЕТОМ».

Аннотация

В статье освещается проблема натурализма, эпохи и героя в драме Герхарта Гауптмана «Перед восходом солнца», на основе художественного анализа исследуются поэтические приемы, раскрывающие характер героя.

Ключевые слова: Натурализм, драма, литература, жизнь, семья, женщина, герой, персонаж, среда, общество, алкоголизм.

“QUYOSH CHIQISHIDAN OLDIN” DRAMASIDA NATURALIZM TA’SIRI

Annotatsiya

Maqolada Gerhart Hauptmannning “Quyosh chiqishidan oldin” dramasi naturalizm, davr va qahramon muammosi yoritilgan. Badiiy tahlillar asosida qahramon xarakterini yorituvchi poetik usullar tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Naturalizm, drama, adabiyot, hayot, oila, ayol, qahramon, xarakter, atrof-muhit, jamiyat, ichkilikbozlik

Kirish. XX asr G'arbiy Yevropa adabiyotida dramaturgiya naturalizm, tanqidiy realizm va modernizm oqimlari ta'sirida maydonga keldi. Ushbu oqimlarning har biri o'z falsafasi, talqin yuli, kaxramonlari, kompozitsion tizimi va o'ziga xos konflikt shakliga ega edi. XIX asr oxiri va XX asrga mansub bo'lgan ushbu adabiy oqimlar dramaturgiyasi ma'rifatchilik dramaturgiyasi kabi keng ijtimoiy-madaniy qamrovga erisha olmadi. Bu davrda dramaturgiyaning keng taraqqiy etishi uchun ma'lum vaqt talab etildi. Bunga asosiy sabab qilib, proza janrlarining rivojlanishini keltirish mumkin. Drama nazariyasiga doir kuzatuvlar shundan dalolat beradiki, bu janr G'arbiy Yevropa xalqlari ijtimoiy, madaniy turmush tarzi, ayni xududdagi siyosiy o'zgarishlar, falsafiy karashlar, estetik tafakkur va diniy-e'tikodiy extiyoji natijasi o'laroq taraqqiy etdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yuqorida keltirib o'tilgan omillar XX asr nemis dramaturgiyasiga ham ta'sirini ko'rsatmay qolmadi. Nemis ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlar adabiyot va san'atda ham o'z ifodasini topdi va uning rivoji murakkab sharoitda kechdi. Ko'plab ijtimoiy, siyosiy qo'zqalonlarga qaramay Germaniyada adabiyot asosiy o'ringa ko'tarildi. Nemis adabiyotida tanqidiy realizm shakllana boshladi, naturalizm, dekadentchilik oqimlari muhim o'rin egalladi, biroq ular adabiyotda ustunlik qilolmadi. Shuni alohida aytib o'tish kerakki, nemis naturalizmi shakllanishiga fransuz adiblarning ta'siri katta edi. Sababi aynan fransuz yozuvchisi Emil Zola (1840-1902) muayyan dunyoqarashga asoslangan voqelikni badiiy idrok etishning ijodiy usuli va tamoyillari tizimi sifatida naturalizm asoschisi bo'ldi. Nemis naturalizmidagi yangi teatrning roli, avlodlar to'qnashuvi nuqtai nazaridan qaraganda, ayollarning oiladagi mavqeini ko'rsata oladigan yangi dramaning ahamiyati asosiy planga chiqdi. XX asr nemis dramaturgiyasining atoqli yozuvchilaridan biri

Gerhart Hauptman (1862-1946) naturalizm oqimida yashab ijod qildi. Uning dramaturgiyasida hayotning turli tomonlari tasvirlanib, naturalizm ta'siri sezilib turadi. Biroq tadqiqotchi Karl S.Guthke fikriga ko'ra, Hauptmanning asarlari "naturalizmga aldamchi o'xshash"ligini, umuman olganda naturalizmga qarama-qarshi pozitsiyani egallashini aytib o'tadi. [1] Bu bilan Hauptman Naturalist bo'lmaganligini anglatadimi? Aksincha yozuvchining bir nechta asarlari naturalizm davrida yozilgan bo'lib, naturalizm talablariga mos tushadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Davr nuqtai nazaridan qaraganda naturalizmning maqsadi asardagi voqelikni to'g'ridan-to'g'ri aks ettirishdan iborat bo'lib, uni shevaga, kundalik tilga (muloqot) murojaat qilingan. Karl Hillebrand 1884 yilda shunday yozgan edi: "Zamonamizning deyarli barcha muhim fantastik asarlari xalqning quyi tabaqasiga tegishli, chunki til va tuyg'u o'rtasida hali ham to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjud." [2]

Darhaqiqat, asarda til va tuyg'u o'rtasidagi bog'liqlikning doimiy mavjudligi asar muvaffaqiyati uchun muhim hisoblanadi. Asar tili oddiy xalq tilidan berilgani esa asarning jonli chiqishiga, kitobxon qalbiga oson kirib borishiga sabab bo'ladi.

Gerhart Hauptmanga dastlabki shon-shuhrat keltirgan “Quyosh chiqishi oldidan” (Vor Sonnenaufgang, 1889) dramasi bo'lib, biologik determinizm [3] mavzusi bilan chambarchas bog'liq. "Quyosh chiqishidan oldin" dramasi nemis teatridagi naturalizmning yutug'iga xos bo'lib, inson o'z taqdirini o'zi belgilab yashamaydi, balki uning rivojlanishi allaqachon atrof-muhit, irsiyat va tarbiya bilan, undagi qahramonlar esa iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlar va atrof-muhit ta'siri bilan belgilanadi, degan qat'iylik nazariyasi bilan bog'liq.

Qahramonlarga nisbatan obyektivlikka ega bo'lgan muallifning his-tuyg'ulari va fikrlari dramaning dastlabki qismida chetda qoladi. Bu ham naturalizmning o'ziga xos belgisi bo'lib, asarda uni atrof-muhitni tasvirlash orqali ko'rish mumkin. Dramada har bir harakatdan oldin joy va vaqt aniq tasvirlangan.

Das Zimmer ist niedrig; der Fussboden mit guten Teppichen belegt [4]

Xona quyida; Pol yaxshi gilamlar bilan qoplangan. (Tarjima bizniki – O.D.)

Dramada tasvirlanishicha, ko'mir sotish evaziga boyib ketgan va shu moliyaviy yutuqlar tufayli ichkilikbozlik qurboniga aylangan dehqon oilasi haqida so'z yuritiladi. Mana shunday dehqonlardan biri Krauzedir. Boylik uning ko'zini ko'r qiladi. Natijada Krauze ichkilikka mukkasidan ketadi, achinarlisi uning bu holati ayoli va qiziga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi va ular ham ichkilikka tobe bo'ladi. Hattoki kuyovi Martaning eri injener Hofman, konda ishlovchilarni qattiq ekspluatatsiya qiladi. U ham o'zini ichkilikdan tiyolmaydi. Yozuvchi Hauptman jamiyatda ichkilikbozlik haqida fikr bildirib, "oilaning buzilishi ko'pincha haddan tashqari spirtli ichimliklarni iste'mol qilish bilan bog'liqligini, ammo mavjud imkoniyatdan foydalanib bu bilan kurashish lozimligini, aks holda kelajak avlodga katta havf bo'lishligini" [5] aytib o'tadi. Bu ayanchli muhitda, ayniqsa, injener Hofmanga uning universitetda birga o'qigan do'sti, sotsialist Alfred Lot qarshi qo'yilgan. Yozuvchi asarda har bir qahramonini batafsil tasvirlashga harakat qilgan.

Loth ist mittelgroß, breitschultrig, untersetzt, in seinen Bewegungen bestimmt, doch ein wenig ungelent; er hat blondes Haar, blaue Augen und ein dünnes, lichtblondes Schnurbärchen, sein ganzes Gesicht ist knochig und hat einen gleichmäßigen ernsten Ausdruck. Er ist ordentlich, jedoch nichts weniger als modern gekleidet. [4]

Lot o'rta bo'yli, keng yelkali, gavdali, harakatlarida qat'iylik, ammo biroq noqulaylik bor; uning sochlari sarg'ish, ko'zlari ko'k va ingichka, mo'ylovi och sariq, butun yuzi suyakli jiddiy ifodaga ega. U zamonaviylikdan kam bo'lmagan chiroyli kiyingan. (Tarjima bizniki – O.D.)

Adib qahramoniga ta'rif berish orqali kundalik hayotning haqiqati va oddiyligini ko'rsatishga harakat qiladi. Shu tarzda inson hayotining umumiy manzarasini ham ochib berish, jamiyat va uning muammolarini, shu jumladan jamiyatning ayanchli tomonlarini kengroq tasvirlashga urinadi. Drama bosh qahramonlaridan biri Lot burjua jamiyati yuzaga keltirgan adolatsizliklarni qattiq qoralaydi. "ter to'kib ishlagan mehnatkash och qolib, tekinox'r farog'atda yashasa, bu bema'nilik emasmi! Barcha odamlar baxtli bo'lsalar, men ham baxtliman", [6] deydi Lot. Shunday yuksak maqsadlar bilan yashagan Lotda salbiy harakatlar ham tasvirlanadi. Krauzelar naslida alkogolizm ta'siri borligini bilgach, u oilaning kichik qizi sof, pokiza hislatlarga ega Yelenani qo'rqoqlik qilib tashlab ketadi. Vaholanki Yelena alkogolizmdan umuman yiroqda edi.

Tahlil va natijalar. Timofeyev L.N fikriga ko'ra "Drama – o'tkir, ammo qahramon taqdiri turli shakllarda namoyon bo'ladigan, muayyan darajalarda yechimga ega bo'lgan konfliktlarni aks ettirish", [7] deb yozadi. Darhaqiqat

"Quyosh chiqishidan oldin" dramada Yelena xarakteri shahiddek tasvirlangan. Jamiyat muommolaridan uzoqda o'sgan Yelena o'z uyiga qaytganidan so'ng o'ziga kela olmadi. Oilasining har bir a'zosi alkogolga qaramligini ko'rgan Yelena qattiq iztirob chekadi. Yelenaning kelajagi oiladagilarga umuman qizig' yo'q edi. U otasining fermasida yashaydi va uning atrofidagi odamlar yo kambag'al ko'mirchilar yoki dalalarini sotib boyib ketgan savodsiz dehqonlar edi. U ijtimoiy jihatdan zaif, o'qimagan muhitga moslasha olmaydi.

Asarda Yelenaning boshqa muhitda tarbiyalangani unchalik ahamiyatli emasdek tuyulsa-da, uning ichkilikka berilib ketmasligining asosiy sababi shu edi. Onasining o'limi va otasining ikkinchi turmushi Yelenaning mehribonlik uyida voyaga yetishiga olib keladi, ammo uning bolaligi bir qarashda fojiali ko'rinsa-da, bu fojiali bolalik uni spirtli ichimlikdan qutqaradi.

Alfred Lot Krauzelar oilasida yagona obektiv shahs bo'lib, oilaning qolgan a'zolaridan farqli o'laroq, ichkilikning oqibatlarini kelajakka ta'siri haqida ko'p o'ylaydi va uni qanday oqibatlariga olib kelishini biladi. Bu uning Yelenani tark etishining asosiy sababi edi. Uning oilasi alkogolga tobeligi oila merosi uchun juda katta xavf edi. Lot Yelenaga uylangan taqdirda unga nima taklif qila olaman deb o'ylaydi. U juda tanqidiy va instinktga ega odam sifatida har doim shubhali hayollarga berilar edi.

"Loth: Auch habe ich dir, soviel ich weiß, bereits einmal gesagt, daß ich in Bezug auf das Heiraten nichts verschworen habe; was ich fürchte, ist: daß es keine Frau geben wird, die sich für mich eignet." [8]

"Loth: Bundan tashqari, bilishimcha, men senga bir marta aytdimki, men nikoh haqida hech qanday qasam ichmaganman; Men qo'rqaman, menga mos keladigan ayol bunday bo'lmaydi. (Tarjima bizniki – O.D.)

Bu masalada Hauptman o'sha vaqtda keng tarqalgan fiziologik ta'limotga suyanadi. Qahramon Lotning chegaralangan qarashlari Yelenani baxtsizlikka olib boradi va uning o'limiga sababchi bo'ladi. Lekin dramadagi bosh konflikt alkogolizm masalasi emas, balki sotsialist Lot bilan kapitalist Hofman o'rtasidagi ziddiyat asosiga qurilgan sinfiy kurashdir.

Xulosa va takliflar. qilib shuni aytish mumkinki, Gerhart Hauptman naturalizm oqimida o'z o'rniga ega bo'lgan nemis ijodkorlaridan biridir, sababi adib asarlarida hayotning haqiqiy tasvirini bera olgan. U jamiyatdagi siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarini diqqat bilan kuzatadi. Shu sababli yozuvchi asarlarida asosiy e'tibor hayotni birlashtirgan ijtimoiy adolatni izlash, insoniy qadriyatlarini tiklash yo'lida jon kuydirib kurashadi. Uning asarlaridan sezish mumkinki, suv oqimiga qarshi suzuvchi odam ekanligi yaqqol ko'rinib, ikkiyuzlamachilik va ijtimoiy adolatsizlikni qoralaydi. Gerhart Hauptmanning "Quyosh chiqishidan oldin" dramasini "tabiiy drama" deb atash mumkin. Adib asari orqali ana shu ijtimoiy maqsadni ko'zlaydi. "Quyosh chiqishidan oldin" dramasi ilmiy aniqlik bilan obyektiv idrok qilinsa, asar bugungi kun uchun ham ahamiyatlidir. Bugungi davr asarlarida tabiiylikka ko'p murojat qilinishi, suniylardan uzoqlashish tilimiz va badiiy adabiyotimiz yuksalishiga sabab bo'lgan bo'lur edi.

ADABIYOTLAR

1. Karl S. Guthke: Gerhart Hauptmann. Weltbild im Werk. Zweite veränderte Auflage. München: Franske 1980, S. 55.
2. Schmähling, W. Die deutsche Literatur. Ein Abriss in Text und Darstellung: Naturalismus. Philipp Reclam. Jun. GmbH. 1999. S. 22.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-томли. – Москва: Рус тили, 1981. – Б.222.
4. Gerhart Hauptmann. Vor Sonnenaufgang. Soziales Drama. Herausgegeben von Peter Langemeyer. reclaims universal-bibliothek. www.reclam.de. S. 10.
5. Hauptmann, Gerhart: Sämtliche Werke Hrsg. Von Hans Egon Hass. Ullstein GmbH, Berlin, 1996. S. 55
6. Каримов Ш. Немис адабиёти тарихи. Мумтоз сўз. Тошкент. 2010. – Б. 109.

7. Жўрақулов У. Адабий-тарихий жараён: Иждокор. жанр. Хронотоп. Фафур Ғулом нашриёти. Тошкент. 2015. – Б. 9.
8. Hauptmann, G. Vor Sonnenaufgang; Soziales Drama. Berlin: Ullstein Buchverlage GmbH. 2006. S. 73.
9. Dadajonov O. Nemis ma'rifatparvarlik dramasida qahramon xarakteri talqini/ O'zMU Xabarlari, 202-204 betlar. Toshkent-2022, 1/3. 3 bet.
10. Dadajonov O. Emergence stages of uzbek drama/ international bulletin of applied science and technology, ibast ISSN: 2750-3402, Volume: 3, Issue: 4 April 2023. SJIF Impact Factor: 8.2. Germaniya, 380-384 betlar. 5 bet.
11. Dadajonov O. STAGES OF DEVELOPMENT OF THE MODERN DRAMA/ ACADEMIC INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTI-DISCIPLINARY STUDIES AND EDUCATION Hosted from Pittsburgh, USA.97-99 betlar. 3 bet.
12. Kasimov, A. A. (2020). PECULIARITIES AND SIMILARITIES OF SYMBOLIC EXPRESSION IN THE NOVELS "THE PICTURE OF DORIAN GRAY" AND "THE MAN AT THE MIRROR". Theoretical & Applied Science, (5), 590-592.
13. Қосимов А. Ғарбий Европа романтизм адабиётида мифологизмлардан фойдаланиш хусусида/ ЎзМУ ХАБАРЛАРИ,227-229 бетлар. Тошкент-2022, 1/3. 3 бет.

Mamlakat LATIPOVA,

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti o'qituvchisi

E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti PhD D.Ismoilov taqrizi asosida

METHODS OF TEACHING STUDENTS TO MODEL A LITERATURE LESSON

Annotation

In this article we have shown how important it is (and how to do it) to use the speech and aesthetic possibilities of introductory literature lessons in your work. Clear, imaginative, expressive speech of a teacher should be used in the process of his professional training. Knowledge of the mechanisms of speech formation makes it possible to widely and effectively use the methodology of expanding the circle of associations to create motivation for further speech activity at the beginning of the literature lesson. Artistic and cognitive activity allows you to predict successful communication.

Key words: Software tools, electronic resource, animation, software package, software product, professional activity, technology, project, construction.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ МОДЕЛИРОВАНИЮ УРОКА ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация

В этой статье мы показали, насколько важно (и как это сделать) использовать в своей работе речевые и эстетические возможности вводных уроков по литературе. Ясная, образная, выразительная речь педагога должна использоваться в процессе его профессиональной подготовки. Знание механизмов формирования речи позволяет широко и эффективно использовать методику расширения круга ассоциаций для создания мотивации к дальнейшей речевой деятельности в начале урока литературы. Художественно-познавательная деятельность позволяет предсказать успешное общение.

Ключевые слова: Программных средств, электронный ресурс, анимация, программный пакет, программный продукт, профессиональная деятельность, технология, проектирования, конструкторский.

TALABALARGA ADABIYOT DARSINI MODELLASHTIRISHGA O'RGATISH METODIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada biz o'z ishimizda adabiyotga kirish darslarining nutqiy va estetik imkoniyatlaridan foydalanish qanchalik muhimligini (va buni qanday qilish kerakligini) ko'rsatdik. O'qituvchining aniq, obrazli, ta'sirli nutqi uning kasbiy tayyorgarligi jarayonida qo'llanilishi kerak. Nutqni shakllantirish mexanizmlarini bilish adabiyot darsining boshida keyingi nutq faoliyati uchun motivatsiya yaratish uchun assotsiatsiyalar doirasini kengaytirish usulidan keng va samarali foydalanish imkonini beradi. Badiiy va kognitiv faollik, muvaffaqiyatli muloqotni bashorat qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Innovatsion, elektron resurs, animatsiya, texnologiyalar, dasturiy mahsulot, kasbiy faoliyat, transfer, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. Badiiy matnni o'qib, tushuna oladigan, o'zlashtirgan bu bilimlarini nutq amaliyotida unumli foydalanishdan xabardor bo'lgan talaba adabiyot o'qituvchisi mehnatining ideal natijasidir. Bunday o'qituvchining kommunikativ qobiliyatlarini shubhasizdir. Uning muvaffaqiyatli ta'lim modeli to'rt komponentga asoslangan bo'lib, u o'rganish bosqichlarini nomlaydi va har bir bosqichning mohiyatini quyidagicha tushuntiradi: "aniqlik" – diqqat, "assotsiatsiya" - kutish, "tizim" - izlash, "usul" - harakat. Ushbu komponentlarning har biri, bizning fikrimizcha, adabiyotni o'qitishning zamonaviy metodologiyasi tomonidan o'z foydasiga quyidagicha talqin qilinishi mumkin: nutqning "aniqligi" tinglovchining e'tiborini tartibga soladi, "assotsiatsiya" - modellashtiradigan muloqotning zarur elementi "tizim" sizga intellektual qidiruvlarni maqsadli qilish imkonini beradi va "metod" - bu zarur ta'lim va kognitiv harakatlar algoritmini amalga oshirish[1].

Talabalarning bilim olish asosi faollik va dialogik yondashuvlariga asoslanadi. Faoliyat quyidagicha amalga oshiriladi: modellashtirish orqali – rejani ishlab chiqish va amalga oshirish - so'ngra ishlab chiqilgan o'quv vaziyatlari va adabiyot darslarining kommunikativ imkoniyatlarini aks ettirish va anglash. Kirish nutqining kommunikativ salohiyati, badiiy asarni tahlil qilish usullari, o'qish va takrorlashning

turli turlari, yakuniy darslar amaliyotda ochib berildi: birinchi navbatda auditoriyada imitatsion modellashtirish, so'ngra maktabda adabiyotni o'qitishning real jarayoni sharoitida.

Dialog yondashuvi ta'lim muhitini modellashtirish sharoitida turli kommunikativ kompetensiyalarni namoyish qilish imkoniyati sifatida taqdim etildi. Olimlarning fikriga ko'ra [Selemenov 2007], dialog yondashuvi turli xil kompetensiyalarni namoyish etishga imkon beradi: nafaqat kommunikativ, balki kognitiv, ijtimoiy va madaniy, qadriyatli-semantik[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Modellashtirish yordamida biz bo'lajak o'qituvchining aqliy va xulq-atvor strategiyalarini bashorat qildik. Ushbu idrok strategiyalarini aniqlash uchun biz D.A.Leontiyevning tasnifidan foydalandik.

Quyida ushbu tavsif strategiyalarining qisqacha tavsifi keltirilgan [Leontiyev 1991, 114]:

1. Emotsional strategiya yaxlit asarga hissiy baho berish, asarning bevosita taassurotini ifodalashda namoyon bo'ladi.

2. Syujet strategiyasi personajlarning harakatlarini, voqealar rivojini, syujetni tasvirlashdan iborat.

3. Analitik strategiya yuqoridan "Adabiy tanqid namunasida va adabiy terminologiyadan foydalangan holda" "asarni bo'laklab tahlil qilish"da namoyon bo'ladi.

4. Stilistik strategiya asar uslubi, tili, badiiy shakli xususiyatlarini belgilovchi so'z va mulohazalarning mavjudligi bilan belgilanadi.

5. Izohlash strategiyasi asar g'oyalaridan assotsiativ tarzda boshlab, shaxsiy, ijtimoiy va umumiy falsafiy muammolar mavzulari bo'yicha hukmlarda ifodalanadi.

6. Muallifning strategiyasi aniq bir asarni emas, balki muallifning yondashuvini tavsiflashga, boshqa mualliflar bilan, xuddi shu muallifning boshqa asarlari bilan taqqoslashga qaratilgan.

7. Xulosa strategiyasi asarning umumiy ma'nosini, g'oyasini, yo'nalishini, axloqini ifodalovchi hukmlarda namoyon bo'ladi.

A.Navoiyning she'riyatini o'rganish metodikasini talabalarga o'rgatish jarayonini tadqiqot pedagogik modellashtirish eksperimenti asos bo'ldi. Bunday modellashtirish biz uchun berilgan ta'lim tizimining muvaffaqiyatini bashoratli tahlil qilish vositasidir.

Ishning birinchi bosqichi.

Qisqacha aytganda, ushbu ishning mazmuni quyidagicha:

1. Modellashtirish obyekti - A.Navoiyning she'riyatni o'rganish uchun metodologik konsepsiyani qurish qonuniyatlarini o'rganish jarayoni.

2. Maqsad - bo'lajak o'qituvchining aqliy va xulq-atvor strategiyalarini shakllantirish.

3. A.Navoiyning she'riyatini o'qitish tizimini qurish modelini o'rganamiz.

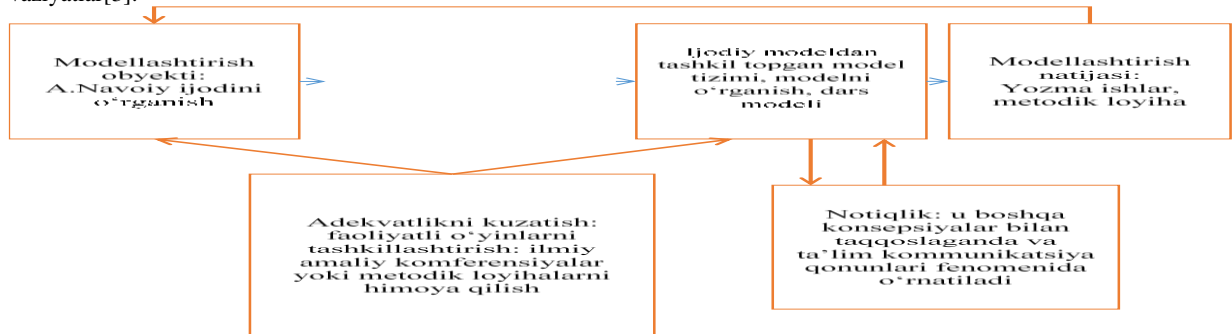
4. Natijada a) shoir ijodining o'quvchilar tomonidan qurilgan adabiy konsepsiyasi modeli, b) o'rganish uchun tavsiya etilgan she'rlar ro'yxati, v) batafsil mavzuli rejalashtirish (metodik tizim modeli), e) mavzuning konspekti.

5. Talabalar tomonidan ishlab chiqilgan modellarning bir-biriga mos kelmasligini belgilab, o'quvchi yozma ishini o'qituvchi tomonidan baholash. Talabalar tomonidan she'riyatni idrok etish strategiyalarini aniqlash va bu strategiyalarning nutq timsoli xususiyatlarini aniqlash.

6. Ishning ikkinchi bosqichida fikrni tekshirish.

Ishning ikkinchi bosqichi.

O'quvchilarni adabiyot darslarini modellashtirishga o'rgatishning ikkinchi bosqichi, birinchidan, faoliyatning metodi va usuli sifatida modellashtirishning mohiyati va tuzilishi haqidagi bilimlarini yangilash (yoki kerak bo'lganda, o'zlashtirish), ikkinchidan, o'zlashtirish bilan bog'liq har bir uslubiy tushunchalar tomonidan ishlab chiqilgan qiymatni amalga oshirishga yordam beradigan kommunikativ vaziyatlar[3].

1-rasm. "Modellashtirish jarayonining mazmuni"

Keyin subyekt-subyekt munosabatlari o'ynaydi. "Metodik loyihalarni himoya qilish" kommunikativ faoliyat o'yinida ishtirok etish uchun talabalar ijodiy guruhlariga bo'lingan. Guruhlarni birlashtirish uchun asoslar o'qituvchi tomonidan taklif qilinishi mumkin – idrok strategiyasiga ko'ra - emotsional, analitik yoki syujet. Har bir guruh o'zlar yaratgan konsepsiyalarni sinab ko'rish uchun ikkita ssenariy bo'lishi

Talabalar bilimini yangilash uchun "Adabiyot darslarini modellashtirish muammolari va o'quv muloqoti muammolari" mavzusida seminar o'tkazish mumkin. Bu yerda o'qituvchi ta'sir obyekti bo'lib chiqadi: ma'ruzachilar o'z fikrlarining to'g'riligini unga va boshqa talabalarga isbotlaydilar.

Bunday yangilash quyidagi hisobotlar, savollar va vazifalar mavzulariga asoslanishi mumkin:

1. Ta'limda "model" va "modellashtirish" tushunchalaridan foydalanish imkoniyatlari.

2. Filologik tahlil modellari va ularni maktab amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlari (uchtadan ko'p bo'lmagan modellarni ko'rsating).

3. Tematik rejalashtirish muammosi: nimani rejalashtirish kerak va nima uchun. (Mavzuli rejalashtirishni model deb atash mumkinmi? Uning turini qanday aniqlagan bo'lardingiz?) Uslubiy adabiyotlarda berilgan ikki turdagi rejalashtirishni solishtiring.

4. Konseptual-terminologik modellashtirish: a) "nutq janrlari", "adabiyot janrlari", "muloqot", "faoliyat", "ehtiyoj", "motiv", "munosabat", "muloqot" atamalarining ma'nolarini yozing; b) "dars janri", "o'quv va nutq vaziyati", "uslubiy texnika", "optimal aloqa" tushunchalariga ta'rifingizni bering, uni o'qituvchi tomonidan taklif qilingan narsalar bilan taqqoslang. Muvaffaqiyatsiz ta'riflarda qanday semantik tungan yetishmayapti? Bu atama nimani aks ettiradi va terminologiya nima uchun kiritilgan?

5. Maktabda qanday dars modellarini eng maqbul deb hisoblaysiz?

Bunday dars natijalarini sarhisob qilishni quyidagi savolga qisqartirish kerak: shoir ijodining uslubiy konsepsiyasini takomillashtirish nuqtai nazaridan siz uchun qaysi bilim ko'proq mos keladi?

Tadqiqot metodologiyasi. Barcha ishlar aloqa xususiyatlarini tushunish bilan o'tadi, ko'rib chiqilayotgan modellarning kommunikativ salohiyati baholanadi.

Dars modellashtirish bo'yicha talabalar faoliyatini retrospektiv tahlil qilishdan iborat diagrammani to'ldirish bilan yakunlanadi (1-rasm).

Vizual ravishda taqdim etilgan modellashtirish jarayoni talabalarga birinchi bosqichda bajarilgan ishlarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishga yordam beradi va ular mustaqil ravishda ular tomonidan taqdim etilgan modellarning izchilligini aniqlash uchun ularni taqqoslash kerak degan xulosaga kelishadi[4].

ma'ruza qiladi, ijodiy guruh a'zolari darsdan parchalarni namoyish etadi, o'quv nutqi vaziyatlarini o'ynaydi[5].

Tahlil va natijalar. Darslar va o'qitish metodlarini tahlil qilinganda ularning kommunikativ salohiyati baholanadi: sinfda ta'lim o'zaro ta'sirini qo'llash muloqotning muammoli sohalarini darhol ko'rsatadi.

Algoritmik modellashtirish tipik harakatlarni ajratib olish imkonini berdi va bu, o'z navbatida, ulardan ba'zilarini ishlatishdagi muvaffaqiyatsizliklarni tushunishga yordam berdi.

Modellashtirish prognozlash usuli va modellashtirishni o'rgatish vositasi sifatida amalsha oshirildi.

O'tgan o'n yillik amaliyotimiz davomida talabalar yuqorida ko'rsatilgan metodika jihati bo'yicha turli mazmundagi asarlarni ijro etdilar. Maktabdagi amaliyot bunday ishlarning samaradorligini tasdiqladi, o'quvchilarning badiiy kompetensiyaning yuqori darajasiga, shuningdek, kommunikativ kompetensiyaga ko'tarilishini ko'rsatdi.

Bugungi kunda multimedia vositalaridan foydalangan holda darsni, o'quv mavzusini modellashtirish imkoniyatlari alohida qiziqish uyg'otadi. Adabiyot darslari uchun multimediali didaktik materiallarni ishlab chiqdik va maktab va OTM amaliyotiga joriy qildik, ularni amalga oshirish metodikasini belgilab oldik[6].

Power Point dasturi talabalarga adabiyotda axborot obyektini modellashtirish qobiliyatini o'z ichiga olgan

vazifalarni qo'yish imkonini beradi. Katta hajmdagi materialni sig'imli "Taqdimot" matniga siqish zamonaviy talaba uchun muhim mahorat bo'lib, u shoir ijodining asosiy semantik bosqichlarini bir butun yoki alohida badiiy asar sifatida ko'rishi kerak. Bundan tashqari, bunday o'quv "Taqdimot"da adabiy asarni talqin qilish imkoniyatlari rangli, tovushli, animatsion yechimlar hisobiga kengaytiriladi[7].

"Dunyoning umumiy ilmiy manzarasi doirasida dunyoning axborot tasviri tushunchasi paydo bo'ldi va shakllantirilmoqda - uning ko'p o'lchovli makon-vaqt axborot modeli, dunyoning o'ziga xos axborot xronotopidir" [8].

Didaktik materialning retseptiv tashkil etilishi vizual, eshitish kabilarni belgilaydi. Didaktik materialning moddiy va texnologik amalga oshirilishi uning bosma, kompyuter va mavzu-model variantlarini farqlash imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Didaktik materialni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari ko'p jihatdan u xizmat ko'rsatadigan ta'lim sohasi - gumanitar yoki tabiiy fanlarning semantikasi bilan belgilanadi. Ushbu omillarning kombinatsiyasi didaktik material modelining umumiy tasnifining asosini tashkil qiladi. Shunday qilib, talabalar uchun ushbu yo'nalishdagi darsdan tashqari mashg'ulotlari axborot texnologiyalarini doimiy ravishda takomillashtirishni hisobga olgan holda adabiyot darslarini modellashtirish ko'nikmalarini oshirishga imkon berdi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. Б.39.
2. Покасов В.Ф. Управление качеством образования современной школы (методические материалы) // автор-состав. – Ставрополь. 2012. – 145 с.
3. Гомулина Н.Н. Применение новых информационных и телекоммуникационных технологий в школьном физическом и астрономическом образовании: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.02. – М.: МГПУ, 2003.-332 с. РГБ ОД, 61:03-13/1698-6.
4. Хамидов В.С. Таълим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010, №1, -54-57 б.
5. Шоштаева Е.Б. Интегральная технология обучения как основа повышения качества образовательного процесса: автореф. дис. канд. пед. наук. //Е.Б. Шоштаева. – Карачаевск: 2003. – С. 23.
6. Хамидов В.С. Таълим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010.
7. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019.
8. Смолкин, А.М. Методы активного обучения: [Метод. пособие для преподавателей и организаторов проф. и экон. обучения кадров] / А. М. Смолкин. – М.: Высш. шк.,1991. – с. 175.

UDK:324

Ergash MAXMANOV,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti
E-mail:emaxmanov.1976@mail.ru

QarMII dotsenti PhD. D.Ismoilov taqrizi asosida

FORMATION OF PRACTICAL COMPETENCE OF FUTURE PHYSICS ENGINEERS

Annotation

The article gives an idea of the methods of increasing the practical competence in physics of students in teaching physics and teaching them to solve problems in physics, about the stages of formation of problem solving skills.

Key words: Competence, competence, engineer, problem solving, problem solving methods; teaching methods for solving physical problems; stages of formation of physical problem solving skills.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАКТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ ПО ФИЗИКЕ

Аннотация

В статье дается представление о методах повышения практической компетентности по физике студентов в преподавании физики и обучении их решению задач по физике, об этапах формирования умений решения задач.

Ключевые слова: Компетентность, компетентность, инженер, решение задач, методы решения задач; методика обучения решению физических задач; этапы формирования умений решения физических задач.

BO'LAJAK MUHANDISLARINING FIZIKADAN AMALIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada fizika o'qitishda talabalarning fizikadan amaliy kompetentligini oshirish va ularni fizikada masalalar yechishga o'rgatish usullari, masala yechish ko'nikmalarini shakllantirish bosqichlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Kompetentlik, kompetensiya, muhandis, masalalar yechish, masalalar yechish usullari; fizik masalalar yechishga o'rgatish usullari; fizik masalalarini yechish ko'nikmalarini shakllantirish bosqichlari.

Kirish. Muhandislik ta'limini modernizatsiyalash tushunchasi mehnat bozori talablarini hisobga olgan holda ta'lim tizimining barcha bo'g'larida o'qitishda kompetentli yondashuvni joriy etish asosida mutaxassis tayyorlash sifatini oshirish vazifasini qo'yadi. Shuning uchun ham ushbu tadqiqot muammosi fizika kursini o'rganishda texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarida kompetensiyalarni shakllantirish jihatlarini ko'rib chiqishdan iborat. Tadqiqotning maqsadi kadrlar tayyorlash mazmuni, usullari, shakl va vositalariga fundamental va kasbiy yo'naltirilganlikni singdirishni hisobga olgan holda kasbiy tayyorgarlikni kompetentli yondashuv doirasida isloh qilish va kompetensiyalarni aniq mazmun bilan to'ldirishdan iborat. Fizika o'qitishda talabalarga fizik masalalarini yechishga o'rgatish usullari, masala yechish bosqichlari haqidagi bilimlarni shakllantirish, ko'nikmalarini va fizikadan amaliy kompetentligini oshirish lozim. Malakali mutaxassisning asosiy sifati professional vazifalarni malakali va o'z vaqtida hal qilish qobiliyatidir. Faqat shu sifat bilangina muhandis ilmiy - texnik jarayonning markazida bo'la oladi. Hozirgi kunda davlat ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bu – bilimlar asosidagi paradigmadan kompetentlikka asoslangan yondashuvga o'tishdir.

Asosiy qism. Fizika kursini o'rganishda texnika ta'lim muassasalari talabalarini uchun kasbiy kompetentlikni shakllantirishda o'quv jarayonining mazmuni - talabalarda shakllanishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifat va fazilatlar majmui hamda maqsadga erishish usullari, shakllari va vositalarini aniqlash lozim. O'qitish maqsadlari nafaqat bilimlarni, balki faoliyatning ayrim turlarini, shu jumladan, fizik kompetentlikni shakllantirishni ko'zda tutgani uchun ham o'qitish mazmuniga faoliyatli tarkibiy qismi kiritilishi lozim. Shuning uchun, texnika oliy ta'lim

muassasalarida fizika kursining mazmunini tuzishda umumiy fizikaning mazmunini (fizik hodisalar, qonunlar va nazariyalar, dunyoning zamonaviy fizik manzarasi, ilmiy dunyoqarashlari, fizika fanida bilish usullari haqidagi g'oyalari haqida bilimlarni shakllantirish) hamda aniq maqsadlarni hisobga olish kerak: umumkasbiy, ixtisoslik va maxsus fanlarni o'rganish uchun ilmiy baza yaratish, fizik kompetentlikka asoslangan professional muammolarni hal qilish; muhandis kasbiy faoliyatiga mos keladigan faoliyatni shakllantirish lozim. Shuning uchun mavzuning didaktik modeli ikkita blokni o'z ichiga olishi kerak: eng avvalo fizika kursining mazmunini o'z ichiga olgan asosiy mavzu o'quv dasturiga kiritilgan va vositalar bloki yoki protsessual blok, bilim olish, turli ko'nikmalar, jumladan, kasbiy faoliyat bilan bog'liq ko'nikmalarini shakllantirishni ta'minlaydi. Fizika fani uchun asosiy blok mavzuiy bilimlarini va protsessual kompleks yordamchi bilimlarni mantiqiy, uslubiy, tarixiy, mavzulararo va baholovchi) o'z ichiga oladi.

Aksariyat hollarda talabalar tadqiq qilindigan masalalar bilan yuqori kurslarda to'qnashadilar, bunday topshiriqlarni bajarish (masalan, kurs ishi yoki diplom loyihalari) oldindan jiddiy tayyorganlik ko'rishni ko'zda tutadi. Tadqiqot faoliyatining asoslar umumiy ko'rinishda yaxshi ishlab chiqilganligiga qaramasdan, texnika OTMLar talabalarini bunday faoliyatga tayyorlash metodikalari yetarli darajada ishlanmagan; ta'lim oluvchilarning aksariyati uni mustaqil amalga oshirishga tayyor bo'lmaydi: ishini nimadan boshlashni va uning qanday zaruriy bosqichlari borligini bilmaydilar.

Tadqiqot faoliyatini shakllantirishda tadqiqot elementlariga ega masalalar katta ahamiyatga ega. Bunday masalalar faoliyatning ushbu turi uchun funksional jihatdan qo'llash mumkin hisoblanadi va uni shakllantirish hamda

talabalarni uni bajarishga tayyorligini diagnostika qilish vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Tadqiqot faoliyatni shakllantirish uchun fizik laboratoriya praktikumi ishlari optimal hisoblanadi, lekin ushbu faoliyatning ba'zi elementlarini yaxshi o'zlashtirilishi uchun ba'zi o'quv fizik masalalardan ham foydalanish mumkin.

Tadqiqotchi faoliyatining bosqichlarini sodda qilib modellashtiruvchi topshiriq misolini keltiramiz. Qarshiligi 10Ω ga teng to'rtta bir xil yoritgichni har biri iste'mol qilishi mumkin bo'lgan eng katta quvvatni hosil qilish uchun EYK 50 V va ichki qarshiligi 10Ω ga teng tok manbaiga qanday ulash kerakligini aniqlang? Mazkur masalani yechishda talabalarga tadqiqot faoliyatiga taqlid qiluvchi quyidagi harakatlar ketma-ketligi taklif qilingan: yoritgichlarni ulashning mumkin bo'lgan variantlari haqida bir nechta faraz ilgari surish, taklif qilingan har bir farazni tekshirish, farazning to'g'riligi haqida xulosalarni ta'riflash.

Bunday masalalar yechilishining tuzilishi tadqiqot masalalarini yechish bo'yicha faoliyatning tuzilishini sodda holda aks ettiradi va unga ularga xos quyidagi asosiy elementlar kiradi: shartni tahlil qilish, bitta yoki bir nechta farazni ilgari surish, olingan natijalarni talqin qilish. Bunday mashq masalalarining jiddiy tadqiqotlarga qaraganda afzalligi ularni yechish atigi bir necha daqiqa vaqt olishi, va ushbu bir necha daqiqa davomida talaba tadqiqot faoliyatining tuzilishini, ya'ni uni amalga oshirishning asosiy bosqichlari va ketma-ketligini o'zlashtirib olishidan iborat. So'ng ushbu tuzilishni yanada murakkab bo'lgan tadqiqiy topshiriqlarga qo'llash mumkin.

Tizimli talablari buzilgan (fizik jihatdan noto'g'ri masalalar) masalalar. Mutaxassislar nafaqat "tayyor", biron kishi ta'riflagan fizik va metodik masalalarni yechishni bilishi, balki o'z kasbi sohasida masalalarni "ko'rishi", ta'riflashi kerak. Bunday ko'nikmalarning asosini kognitiv tayanch kompetensiyalar tashkil qiladi, bular — mustaqil fikrlash va ta'lim olish, tahlil, sintez qilish qobiliyati, ijodiy qobiliyatlar, bir kasbiy faoliyat turiga tegishli bilimlar va ko'nikmalarni boshqasida qo'llash qobiliyati, muammolarni hal qilish, baholash, tanqidiy fikrlash qobiliyati. Sanab o'tilgan qobiliyatlarining ba'zilari tug'ma bo'lishi mumkin, boshqalari muayyan mashqlarni bajarish davomida rivojlanadi.

Ta'limga kompetensiyali yondashuvga mos ustuvor ta'lim usullaridan biri sifatida muammoli ta'lim hisoblanadi. Bunday usulda ta'lim oluvchilarga bilishga oid, shartida biron ziddiyat bo'lgan (ortiqcha, yetishmagan, muqobil, qisman noto'g'ri va h.k. ma'lumotlar) masalalar taklif qilinadi, bu masalalarning oxirida mazkur ziddiyatni obyektivatsiya (ifoda) qiluvchi savol turadi.

Tizimli obyekt sifatida masala ko'plab ilmiy ishlarda o'rganilgan. Masalaning tarkibiy qismlariga muayyan talablar qo'yiladi, ularga rioya qilmaslik masala noto'g'ri bo'lishiga olib keladi. Bunday masalalarga ma'lumoti yetishmagan yoki ortiqcha bo'lgan masalalarni, shartida ziddiyat bo'lgan yoki har xil yechimlarga ega masalalar, shuningdek berilgan shartlariga ko'ra yechilganda izlanayotgan kattaliklarning haqiqatga to'g'ri kelmaydigan qiymatlari kelib chiqadigan masalalar kiradi. Bunday masalalarning o'ziga xos xususiyatlari ular bilan ishlaganda nomutanosiblikni, kutilmagan to'siqni aniqlash, so'ng uni tuzatish yoki masala to'g'ri bo'lishi uchun uning shartini oxirigacha aniqlash zarurligi hisoblanadi.

Talabalarga tizimli talablarida buzilish bo'lgan masalani yechish taklif qilingan holda, bunday masalaning yechimini izlash davomida talaba uni tizimli obyekt sifatida ko'rishni, kattaliklar o'rtasidagi tizim tashkil qiluvchi bog'lanishlarni aniqlashni o'rganadi va oqibatda ushbu bog'lanishlarga qo'yiladigan talablarga ega bo'ladi. Klassik fizikaga tegishli masalalarda, qoidaga ko'ra, fizik kattaliklar o'rtasidagi makon-vaqtdagi bog'lanishlar, shuningdek

funksional aloqalarni ifodalovchi butun va qism nisbatlari tizim tashkil qiluvchilar sifatida namoyon bo'ladi. Talabalarga ikki turdagi masalalarni taklif qilish mumkin: 1) "...shartlarni qanoatlantiruvchi masalani tuzing" yoki 2) "Masalani yeching. Nima uchun u yechimga ega emasligini tushuntiring". Ikkinchi holda talabaga tuzuvchi tomonidan tizimga oid talablarning biri ataylab buzilgan holdagi masala taklif qilinadi.

Misol tariqasida amaliy mashg'ulotda talabalarga taklif qilingan kinematikaga tegishli masalani ko'rib chiqamiz: "Yo'ning birinchi yarmini turistlar $V_1=4$ km/soat urtacha tezlik bilan bosib utishdi. Butun marshrutda ularning urtacha tezligi $V_o=9$ km/h tashkil qilishi uchun ular yo'ning ikkinchi yarmini qanday v_2 tezlik bilan o'tishlari kerak?"

Uni yechish davomida talabalar keltirilgan sonli qiymatlar bilan masala fizik ma'no tashkil qilmasligiga ishonch hosil qiladilar. So'ng ular masala hech bo'lmaganda bitta javobga ega bo'lishi uchun qanday talablar yoki shartlar bajarilishi lozimligini aniqlaydilar.

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, fizik jihatdan anglangan javobga ega "oddiy" masalalarga qaraganda tizimli talablari buzilgan masalalar fizik ilmiy tadqiqot jarayoniga ko'proq to'g'ri keladi, chunki ular har qanday tizim elementlari o'rtasidagi bog'lanishlar va nisbatlar turlarini o'zlashtirishni ko'zda tutadi, xususan, o'rganilayotgan hodisalarni tavsiflovchi fizik kattaliklar o'rtasidagi bog'lanishlarni chuqurroq o'zlashtirilishiga yordam beradi.

Fizik masalalarning boshqa turlarini yechish ham talabalar tomonidan ilmiy tadqiqotning umumiy usullarini egallashlari va tahliliy faoliyatning rivojlanishi, bilimlarning uzluksiz takomillashishiga yordam beradi.

Muhokamalar va natijalar. O'quv fizik masalalarni yechish bo'yicha faoliyatni kasbiy masalalarni yechish bo'yicha faoliyat bilan taqqoslash. Mazkur ishda kasbiy masalalar deganda texnika OTM talabalarini turli yo'nalishlar bo'yicha tayyorlash ta'lim standartlarida ro'yxati keltirilgan namunaviy masalalar va o'quv jarayonida talabalarni ularni bajarishga tayyorlash zarurligi tushuniladi.

Psixologlar ta'kidlashicha, masalalarni yechishda inson tomonidan foydalaniladigan aniq qoidalar masalaning xarakteriga bog'liq, lekin masalalarni yechishdagi xulq-atvorning umumiy tuzilishi har doim bir xil bo'ladi. Inson tomonidan har qanday onda egallangan muvaffaqiyatni xabardorlik holati tushunchasi orqali tavsiflash mumkin. U o'sha paytgacha yig'ilgan ma'lumotni ifodalaydi. Masalani yechuvchi inson xabardorlikning bir holatidan boshqasiga - u ega bo'lgan operatsiyalar to'plamidan operatsiyalarni tanlab, ishlatib ko'rishga urinishlar orqali o'tib boradi. Muvaffaqiyatga erishgan holda u yangi ma'lumotga ega bo'ladi va shu tariqa xabardorlikning yangi holatiga o'tadi. U sinab ko'rish va xatolar qilish, turli usullarning maqbulligini tekshirib, mazkur operatsiyalar ketma-ketligi boshi berk ko'chaga olib borganda orqaga qaytish va qaytadan boshlash yo'li bilan harakat qiladi.

Muammoviy vaziyatlarni yechishning universal algoritmi yo'q, lekin yechish variantlarini izlash doirasini anchagina toraytirish mumkin. Buning uchun masalani yechuvchi kishi yechilayotgan masalaning turini aniqlashni o'rganib olishi, va tafakkurning qanday usullari va ularning qanday ketma-ketligi mazkur turdagi masalani yechishga yordam berishini bilishi zarur. Ba'zi hollarda yechish jarayoni ma'lum bo'lgan o'quv fizik masala yechish kerak bo'lgan boshqa masala, shu jumladan kasbiy masala uchun analog bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Masalan, usullar to'plami va ketma-ketligi ikki turdagi faoliyatda mos keladi: texnik obyektning ishini sozlash va fizik masalaning shartini tuzatish yoki shuningdek texnik

faoliyat obyektlarini modellashtirish va masaladagi vaziyatni modellashtirish.

Texnik yo'nalish talabalari uchun bunday faoliyatning muhimligini keltirilgan misollarni batafsil ko'rib chiqish va 1-jadval

Fizik jihatdan noto'g'ri masalani tuzatish va loyihalash kompetensiyalari o'rtasidagi analogiya

konstruktorlik yoki masala tuzish kabi faoliyatning turli ko'rinishlarini qiyoslash orqali tushunish mumkin (1-jadval).

Fizik jihatdan noto'g'ri masalani tuzatish bo'yicha talabalarga shakllantiriladigan kompetensiyalar	Texnik obyektning tuzatish bo'yicha bo'lajak muhandislarda shakllantiriladigan kompetensiyalar
Taklif qilingan masalani yechish va olingan javob fizik mazmunga egaligini tekshirish. Masalani tuzatish, hisoblash formulasiga kirgan kattaliklarni tahlil qilish. Masala yechimga ega bo'ladigan fizik kattaliklarni tanlash.	Moslamani ishga tushirish va u dastlabki talablariga javob berishini tekshirish. Moslamani sozlash: uning ishiga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilish. Moslama ishiga ta'sir qiluvchi omillar va parametrlarni tartibga solish. Moslamani yangi parametrlarda ishlash qobiliyatini tekshirish maqsadida qayta ishga tushirish.
Hosil qilingan masalani yechish.	

Shuningdek o'quv tadqiqiy masalani yechish bo'yicha faoliyatni tadqiqot faoliyati bilan, hamda masalani loyihalash bo'yicha faoliyatni kasbiy faoliyat obyektlarini loyihalash faoliyati bilan solishtirish ham mumkin. O'quv fizik masalalarning boshqa turlari va DTSda tavsiflangan namunaviy masalalarda o'rtasida ham o'xshashlik kuzatiladi. Ularni solishtirish bo'yicha misollar 2- va 3-jadvallarda keltirilgan.

2-jadval

Fizik tadqiqiy masalani yechish bo'yicha faoliyat	Tadqiqot faoliyati
Yechish uchun taklif qilingan masalani qabul qilish;	Empirik faktlarni yig'ish, masalani ta'riflash (yoki yechish uchun taklif qilingan masalani qabul qilish);
Masalani yechish bo'yicha bir nechta farazlarni ilgari surish;	Tadqiq qilishning bir nechta farazini ilgari surish;
Har bir ilgari surilgan farazning to'g'riligini tahlil qilish va tekshirish;	Har bir ilgari surilgan farazning to'g'riligini tahlil qilish va tekshirish;
Noto'g'ri farazlardan voz kechish;	Noto'g'ri farazlardan voz kechish;
Masala javobini ta'riflash va talqin qilish.	O'tkazilgan tadqiqotdan xulosalar chiqarish.

Fizik masalani loyihalash bo'yicha faoliyatni kasbiy texnik faoliyatda obyektning loyihalash bilan qiyoslash

3-jadval

Fizikadan tadqiqiy masalalarni yechish bo'yicha faoliyat bilan tadqiqot faoliyati o'rtasidagi o'xshashlik

Fizik masalani loyihalash bo'yicha faoliyat	Muhandislik faoliyatda obyektning loyihalash
Masala shartiga kirgan fizik kattaliklarni aniqlash;	Loyihalanuvchi obyektning tarkibiy qismlarini aniqlash;
Foydalanilayotgan fizik kattaliklarning to'g'ri raqamli qiymatlarini belgilash va noma'lum kattaliklarni aniqlash;	Ob'ktning alohida tarkibiy qismlari optimal parametrlarini belgilash va amal qilish uchun yetishmagan parametrlarni aniqlash;
Ma'lumotlarni masala ta'rif ko'rinishida birlashtirish va hosil qilingan masalani yechish.	Tarkibiy qismlarni amala qiluvchi obyekt sifatida birlashtirish va uning ishga layoqatini tekshirish.

Xulosa. Jadvallar tahlilidan o'quv va kasbiy masalalarni yechishning ba'zi bosqichlari o'xshash ekanligi kelib chiqadi. Shuningdek mazkur faoliyat turiga kiradigan mantiqiy usullar ham o'xshash. Masalan, 3-jadvalda birinchi bosqichda ikkala holda ham obyektning tarkibiy qismlarga bo'lishda elementar tahlil usuli qo'llaniladi; ikkinchisida — alohida elementlar o'rtasida bog'lanishlar va nisbatlarni o'rnatishda relatsion-mantiqiy usuldan foydalaniladi, uchinchisida — elementlarni yaxlit obyektga birlashtirish sifatida sintezdan foydalaniladi. Yuqorida ko'rsatilganlardan masalalarni loyihalash bo'yicha faoliyat asbob va moslamalarni loyihalash bo'yicha faoliyatning soddalashtirilgan analogi bo'lib, konstruktsiyalar faoliyatini amalga oshirishga umumiy yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi. Ushbu analogiyani ilmiy bilimlarni integratsiyalashning dolzarb g'oyalarini aks ettirish uchun o'tkazdik, ular «nafaqat fan doirasidagi, balki fanlararo o'zgarimas tushunchalar, tizimini asoslab berish imkonini beradi» [2], ularga shuningdek universal mantiqiy fikrlash usullari kiradi. Shuningdek faoliyatning boshqa turlari

tarkibiga kiruvchi mantiqiy usullarni ajratib ko'rsatish mumkin. Shunday qilib, biz tasniflash uchun ajratilgan mantiqiy va kompetensiyaviy asoslarga tayanib masalalarning ba'zi turlarini ajratdik, ulardan foydalanish, bizning fikrimizcha, qo'yilgan maqsadlarga erishish doirasida eng samarali hisoblanadi. Har bir hol uchun o'quv masalalar turlarini ularning soddalashtirilgan prototipi, DTSda sanab o'tilgan namunaviy kasbiy masalalar bilan solishtirdik, shuningdek ham o'quv, ham kasbiy masalalarni yechish uchun zarur bo'lgan mantiqiy usullar va ko'nikmalarni hamda mazkur topshiriqlarni u yoki bu turga tegishligini ko'rsatadigan belgilarini ajratdik..

Fizik masalalarni loyihalash, tuzatish va yechish bo'yicha faoliyat bu holda mutaxassisning bo'lajak faoliyatining soddalashtirilgan modeli hisoblanadi. Bundan tashqari, bunday analogiyalarni anglagan talabalar tafakkurning uchinchi – refleksiv darajasiga ko'tariladilar. Refleksiya, o'z navbatida, talabalar mustaqil bilish faoliyatining zaruriy sharti hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Махманов Э. Б. Бўлажак муҳандисларни тайёрлашда мантикий фикрлаш компетенцияларини такомиллаштириш //наманган давлат университети-2021. – Т. 1. – С. 581.
2. Binokulovich, Makhmanov Ergash. "The development of laboratory practice-trainings in the identification of comparative specific heat capacity in liquids and solids." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 8.9 (2020).
3. Ишмуродова Г.И., Махманов Э.Б. Талабаларнинг физикадан мантикий масалалар ечиш кўникмаларини шакллантириш //“Замонавий таълим журналі”, 2020, 3-сон 16-23-бет
4. Махманов Э. Б. Физика таълими жараёнида талабаларнинг ўқув компетенцияларини ривожлантириш //А ИLM. – С. 75.
5. Ишмуродова Г. И., Махманов Э. Б. Физика фанидан лаборатория машғулотларини инновацион ёндашув асосида утказиш //Современное образование (Узбекистан). – 2019. – №. 8 (81). – С. 16-22.
6. Ишмуродова Г. И., Махманов Э. Б. Мастер-класс асосида физикадан масалалар ечиш машғулотларини ташкил

- қилиш //Современное образование (Узбекистан). – 2020. – №. 10 (95). – С. 11-17.
7. Беспалько. В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989. — 192 с.
 8. Дамитов, Б.К., Фридман, Л.М. Физические задачи и методы их решения. – Алма-Ата: Мектеп, 1987.–100с.
 9. Байденко, В.И. Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного подхода) [Текст] / В;И. Байденко // Высшее образование в России. - 2004. - № 11. - С. 3-18.
 10. Балаш В.А. Задачи по физике и методы их решения [Текст]: Пособие для учителя. - 4-е изд., перераб. и доп. / В.А. Балаш. - М.: Просвещение, 1983. - 432 с. 196

Navro'zxon MUZAFFAROV,
Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti o'qituvchisi
E-mail: jtaniqulov140@gmail.com

Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instituti dotsenti S.Ro'zimurodov taqrizi asosida

XVI ASR MOVAROUNNAHR IJTIMOY – SIYOSIY HAYOTIDA SHAYX HUDOYDODI VALINING TUTGAN O'RNINI

Аннотация

Maqolada xalq ma'naviyatini boyitishga xizmat qilib kelgan tasavvuf ta'limoti haqida so'z yuritiladi. SHu bilan birga SHayx Xudoydod Valiyning faoliyatida an'anaviy yassaviya g'oyalari, xususan, tarki dunyochilikdan farqli ravishda jamiyat hayotiga faol aralashish haqidagi ijtimoiy-falsafiy g'oyalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Tafakkur, ma'naviyat, milliy qadriyat, milliy ruh, tasavvuf, insonparvarlik, poklik, mehnatsevarlik, tariqat, fano.

THE ROLE OF SHEIKH KHUDOYDODI VALI IN THE SOCIAL AND POLITICAL LIFE OF MOVAROUNNAHR IN THE 16 TH CENTURIES

Annotation

The article deals with the teachings of mysticism, which have served to enrich the spirituality of the people. At the same time, the work of Sheikh Khudoydod Wali reflects the socio-philosophical ideas of traditional Yassavi ideas, in particular, the active involvement in the life of society, in contrast to the secular world.

Key words: Thinking, spirituality, national value, national spirit, mysticism, humanity, purity, diligence, sect, fano.

РОЛЬ ШЕЙХА ХУДОЙДОДИ ВАЛИ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ МОВАРОУННАХРА В XVI ВЕКЕ

Аннотация

В статье рассматриваются учения мистицизма, которые способствовали обогащению духовности людей. В то же время творчество шейха Худойдода Вали отражает социально-философские идеи традиционных идей Яссави, в частности, активное участие в жизни общества, в отличие от светского мира.

Ключевые слова: Мышление, духовность, национальная ценность, национальный дух, мистика, человечность, чистота, трудолюбие, секта, фано.

Ma'naviy merosga yangicha yondashish va yangicha fikrlash taqozasi tufayli bizga noma'lum bo'lgan ko'pgina tafakkur va tasavvuf allomalari bo'lgan yurtdoshlarimizni yangidan kashf etdik. Ularning ilmiy-ma'rifiy meroslarini o'rganmoqdamiz, hayotga tadbiq etmoqdamiz va ul buyuk zotlarning hayot-faoliyatlariga bag'ishlangan ilmiy-amaliy anjumanlar o'tkazmoqdamiz. Shak-shubha yo'qkim, bu kabi ishlar xalqimizning va asosan, o'sib kelayotgan yosh avlod dunyoqarashining ijobiy shakllanishiga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi, albatta.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning "Ma'lumki, qadimiy madaniyat va sivilizatsiyalar chorrahasi bo'lgan yurtimiz zaminidan o'rta asrlarda minglab olimlar, buyuk mutafakkir va shoirlar, aziz-avliyolar etishib chiqqan. Ularning aniq fanlar va diniy ilmlar sohasida qoldirgan bebaho merosi, butun insoniyatning ma'naviy mulki hisoblanadi[6]" – deb ta'kidlashlari bejiz emas, albatta.

Islom dinining quvvati bo'lgan Buxoro kabi Karmanadan ham ko'plab shayxlar, din peshvolari etishib chiqqan. Qosim Shayx Azizon, Mavlono Orif Deggaroniy, Mir Said Bahrom, Temurshayx Azizon, Shayx ustod Sulaymon al-Karminiy va yana shu kabi ko'plab allomalar jahon tarixi sahifalaridan joy olgan.

Qosim Shayx Azizon: Qosim Shayx Azizon, Buxoro hududi bo'ylab yashagan shayx bo'lib, Islom dini va tarixi haqida yuqori darajada ilmiy bilimga ega bo'lgan. U, dinning tashqi tarqatuvlariga qarshi turdi va o'z fikrlarini ifodalagan shayxlardan biri sifatida taniladi.

Mavlono Orif Deggaroniy: Orif Deggaroniy, Islom dini va ma'naviyatning o'zgaruvchiligi va islohotlari bo'yicha mashhur bo'lgan bir shayx edi. Uning ijodiy yaratqichligi va fikrlari, uning hayoti va faoliyati bo'yicha bir qator ilmiy maqolalar mavjud.

Mir Said Bahrom: Mir Said Bahrom, Buxoro hududida yashagan mashhur shayxlardan biri edi. U, Islom dinini yuqori darajada o'rganib, uning ma'nosi va amaliyoti bo'yicha ilmiy asarlar yozgan.

Temurshayx Azizon: Temurshayx Azizon, Buxoro hududi bo'ylab etiborga ega bo'lgan shayxlardan biri edi. U, o'z davri davrida diniy va ilmiy yuksak darajada bilimga ega edi.

Shayx Ustod Sulaymon al-Karminiy: U ham Buxoro hududi bo'ylab mashhur bo'lgan shayxlardan biri edi. Islom dinini o'rganib, uning diniy fikrlari va yuksak ma'naviyatiga ega edi.

Bu shayxlar, Buxoro va undan atrof joylashgan hududlarda Islom dini va ma'naviyatning o'zgaruvchiligi va rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan shaxslardan ba'zilari hisoblanadi. Ular, tarixiy yozma asarlar, maqolalar va ta'limoti orqali Islom dinini o'qitgan, ta'lim berishgan va uning tashqi tarqatuvlariga qarshi turib, dinning muqaddasligini himoya qilgan shayxlardan ba'zilari bo'lib taniladi.

Shunday buyuk insonlardan biri XV asrning ikkinchi yarmida Karmanada tug'ilib, voyaga etgan mashhur alloma Shayx Xudoydod Validir.

Ul zotning XV-XVI asrlarda tasavvufdagi yassaviya-jaxriya tariqatining rivojlanishida qo'shgan xissasi, adabiy

merosi, tariqatdagi silsilalari, avlodlari shajarasi, piru muridlari kabi masalalarni o'rganib, uni zamondoshlarimizga havola etish bugungi va kelajak avlodlar uchun muhim ma'naviy ozuqadir.

Murakkab bir vaziyatda voyaga etgan Shayx Xudoydod Valining ma'naviy faoliyatida hayotdan bezib, umidsizlangan xalq ommasi, adolatsiz hukmdorlardan jabr ko'rgan mehnatkash xalqning hayoti o'z aksini topgan. Shayx Xudoydod zamona beklari, oqsuyaklar, askar boshliqlari qatorida bo'lmadi, aksincha mazlum sinfning orasida, ular bilan hamnafas yashadi. Mehnatkashlarning qayg'ulari bilan yig'lashga majbur bo'ldi. Shayboniy xukmdorlar Shayx Xudoydodga o'zlar uchun madad so'rab, ko'plab sovg'a va in'omlar yuborsalar ham, o'z saroylariga taklif qilsalar ham Hazrat Xudoydod ularni qaytarib, ayrimlarini esa beva-bechoralarga tarqatar edi. Shayx Xudoydod "Al-faqrun faxrun" ya'ni, "faqirligim fahrimdir", degan naqlga doimo amal qilar edi[7].

Shayx Xudoyberdi yoshlik chog'larida Registon maydoni yaqinidagi Ko'i Bo'stonixon mavze'sidagi boloxonali odmiyona uyda uch yil faqirona umr kechiradi. Kezi kelganda, bu yerda shu voqeani eslab o'tish o'rinli bo'lardiki, Hazrati Shayx umrlarining oxirgi yillarida Samarqand podshosi Abu Sa'idxon ibn Kuchkunchixon (Shayboniy hukmdor, 1530-33 yillar hukm surgan)) ul zotga muxlis bo'lib, o'z saroyiga taklif qilganida, Hazrati Shayx saroyga borayotib, o'zlarining boloxonali ushbu faqir kulbalariga qaragan holda hayqirib, afsus chekkan ekanlar. Demak, Hazrati Shayxning mijoz shunday tuzilgan ediki, saroydagi koshonadan ko'ra ushbu faqirona kulbani afzal ko'rar va bu fano darajasiga etishganlikning belgisi edi.

Ilm va riyozatchilik tufayli yuqori martabalarga yetishgan Shayx Xudoyberdi o'ziga ma'naviy pir axtarib, Jahriya tariqatining mashhur arbobi Shayx Jamoliddin Azizning huzurlariga boradi. Manba'larda qayd etilishicha, uchrashuv chog'ida Shayx Jamoliddin ul kishidan-"nomingiz nima?" deb so'raganlarida: "Nomim Xudoyberdi", deb javob berganlar. Shunda Shayx Jamoliddin: "Moro Xudoydod (Menga sizni Xudo etkazdi), endi sizning nomingiz Xudoydod bo'lg'usidir",- degan ekanlar. Va shundan e'tiboran, ul zot Xudoydod nomi ila mashhuru manzur bo'lganlar. Sohibi karomatu maqomat va haddan tashqari xoriq adat sifatlariga ega bo'lgan Shayx Xudoydod kibru-havoyi nafslardan parhezda bo'lgan eng taqvodor tabaqa namoyandalaridan biri bo'lib, sabru-qanoat va riyozatchiliklari tufayli fano darajasiga yetganlar hamda "Vali" degan ulug' nomga sazovor bo'lganlar.

Shayx Xudoydod Vali beva bechoralarning tarafini olish bilan birga o'z davrining taniqli polvonlaridan bo'lgan. Naql qilishlaricha, bir kuni Shayx Xudoydod Vali Qarnab dashtiga boradi. Qarnab begining xalqqa adolatsizligini ko'rib, juda g'azablanadi, qishloq oqsoqollari bilan kengashib, hokimga arz qilish maqsadida Buxoro Sharifga boradi. Hukmdor uyushtirgan saylga qatnashib, mamlakat polvonlari bilan kurashib, barchasini engadi va hokimning e'tiborini qozonadi. Shunda hokim Shayx Xudoydod Azizni qabul qilib, orzu-tilagini so'raydi. Hazrat Qarnab begining adolatsizligini aytib, xalqni undan xalos qilishini so'raydi. Iltimosni qondirgan hokim Qarnab begini jazolaydi va u erda adolat o'rnatadi[8].

Shunga o'xshash voqea yana bir manbada keltiriladi: Azizon Shayx Xudoydod Vali 1490 yillar atrofida Buxoro shaxrida Gulisurh musobaqasida Movarounnahrning

maydonga da'vogar jami ellik olti polvonini yiqitadi. Shunda temuriy hukmdor Muhammad Boqiy Mirzo Shayx Xudoydoddan tilak so'raganlarida hozirgi Nurobod tumani o'rnidagi Ulus elatining adolatsiz begini vazifasidan ozod etishni so'ragan ekan[9].

Qirg' yoshgacha Karmanada yashagan Hazrat Xudoydod Samarqandning G'azira maskanida (hozirgi Jomboy tumani) ham o'ttiz yil yashash asnosida o'z mehnati bilan kun ko'rib, halol va pok luqma, pokiza iymon va kuchli e'tiqod bilan umrguzaronlik qilib, o'z subhatdoshlari-yu muridlarini ham shunga da'vat etadi.

Shayx Xudoydod Valining sodiq muridlaridan hisoblanmish Hazrati Olim Shayx qalamiga mansub "Lamahot min nafahot ul-quds"(forscha, O'zFA Sharqshunoslik institutida uch nusxada saqlanmoqda), Hofiz Tanish al-Buxoriy qalamiga mansub "Abdullanoma" tarixiy asari ("Sharq" nashriyatida 1999-2000 yillarda to'liq nashr etildi), "Manoqibi Shayx Xudoydod Vali"(forscha, hozirgi kunda Hazratning G'aziradagi avlodlari qo'lida saqlanmoqda), Abu Tohirxo'ja Samarqandiyning "Samarriya" asari (1991 yilda nashr etilgan), Hasanxo'ja Nisoriyning "Muzakkir ul-axbob" qo'lyozmasi (forschadan Ismoil Bekjon tarjimasi, 1993 yilda Toshkentda nashr qilingan), Abdulg'ani Kashmiriyning "Rivzat ul-rizvon" asari (XII asrda yozib tugatilgan asarning turli nushalari mavjud), Qozi Mir Muhammad Vafo Karminagiyning "Tuhfai al-Xoniy" tarixiy asari (bu asar 395 betdan iborat bo'lib, O'zFA Sharqshunoslik institutida 1359/raqami bilan saqlanadi), Muhammad Sharif Husayniy al-Alaviy al-Buxoriyning (XIX asrda yashagan) "Hujjat ul-zokirin" tazkisasi (Samarqand shahridagi muzeyda saqlanadi), Abdul Baqo ibn Xoja Bahovuddin tomonidan 1617 yilda yozilgan "Jome' ul-maqomat" asari (O'zFA Sharqshunoslik institutida saqlanadi), Fitratning asarlari va boshqa shunga o'xshash ko'plab risola va hujjatlarda Xazrat Xudoydod Vali shaxsiyatlarini, hayoti va faoliyati haqida ma'lumotlar keltiriladi[10].

Hazrat Xudoydodi Vali o'zining yassaviy-jahriyai sultoniy tariqatidagi faoliyati bilan bir qatorda she'riyatda ham qobiliyat sohibi bo'lib, turkiy va forsiy tillarda g'azal, hikmat va fardlar bitgan. Bu she'riy meros uning haqidagi manoqib tarkibida bizgacha etib kelgan. Mavjud she'rlar yozma adabiyotdagi g'azal, qasida janrlari qonun-qoidalariga rioya qilingan holda bitilgan bo'lib, mavzu jihatdan esa orifona va nasihatomezdir.

Ma'lumki, tasavvuf falsafasining yetuk namoyandalari Xoja Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirg'oniylar o'zlarining bu sohadagi aqidalarini she'riy shaklda ifoda etib, o'zlaridan salmoqli meros qoldirganlar. Hazrat Xudoydod ham mana shu an'anani davom ettirib o'z aqidalarini she'riy tarzida yozganlar. Shuni alohida uqitirish kerakki, bu she'rlar tilining ravonligi, badiyatning soddaligi, fikrning aniq ifodasi, musiqiyliigi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan olib qaraganda, hazrat Xudoydodning she'riy merosi XVI asr o'zbek adabiyotidagi uslubiy rang-baranglikni, mavzu ko'lamining kengligini, badiyat va tilda tushunarlikka intilishni chuqur tahlil etishda yaxshi vosita bo'lib xizmat qila oladi. Shu naitai nazardan hazrat Xudoydodni XV asr oxiri va XVI asr birinchi yarmidagi tasavvufnng vakili sifatidagina emas, balki shu davrdagi badiiy jarayonning o'ziga xos namoyandasi sifatida ham ardoqlab, adabiy jarayon tarixiga nomini kiritish ayni muddaodir. Bu esa shayx Xudoydod Vali xotirasini ham mutasavvuf hamda shoir sifatida kerakli darajada abadiylashtirishga asos bo'la oladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2017 yil.
2. Inoyatov S., Qandahorov A. Shayx Xudoydod Vali – Karmana farzandi. T.: 2008.
3. Valixojaev B., O'rinboev B. Xudoydodi Vali. Samarqand, 1995.
4. Bo'ldieva S. Nurota. Esse. T.: "Sharq" 2003.

5. Inoyatov S., Nayitova O. Karmana tarix ko'zgisida. T. "Sharq". 2006.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 2017 йил
7. Иноятлов С., Қандаҳоров А. Шайх Худойдод Вали – Кармана фарзанди. Т.: 2008. 4-бет
8. Валихўжаев Б., Ўринбоев Б. Худойдоди Вали. Самарқанд, 1995, 10- бет:
9. Бўлдиева С. Нурота. Эссе. Т.: "Шарқ" 2003, 122-бет.
10. Иноятлов С., Ҳайитова О. Кармана тарих кўзгусида. Т. "Шарқ". 2006, 148-бет.

Ulug'bek MUSURMANOV,
O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: uamirkulovich@gmail.com

PhD M.Niyozov taqrizi asosida

INFORMATIKA O'QITUVCHILARINI ZAMONAVIY METODIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TAYYORLASH

Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak informatika o'qituvchilari uchun texnologiyaga asoslangan uslubiy mashg'ulotlarni takomillashtirishning ahamiyati o'rganilgan. U bunday treningning ahamiyati haqida tushuncha beradi, innovatsion pedagogik usullarni ta'kidlaydi, tadqiqotga asoslangan natijalarni taqdim etadi va samarali amalga oshirish bo'yicha takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Metodik tayyorgarlik, informatika o'qituvchilari, texnologiyalar asosida o'qitish, pedagogik strategiyalar, o'qituvchilarni o'qitish.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ

Аннотация

В этой статье исследуется важность совершенствования методического обучения на основе технологий для будущих учителей информатики. Он дает представление о важности такого обучения, подчеркивает инновационные педагогические методы, представляет результаты, основанные на исследованиях, и завершается предложениями по эффективному внедрению.

Ключевые слова: Методическая подготовка, учителя информатики, обучение на основе технологий, педагогические стратегии, обучение учителей.

THE USE OF MODERN METHODOLOGICAL TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF COMPUTER SCIENCE TEACHERS

Annotation

This article explores the importance of improving technology-based methodological training for future Informatics teachers. It provides insight into the importance of such training, emphasizes innovation pedagogical methods, provides research-based results, and concludes with proposals for effective implementation.

Key words: Methodological training, Informatics teachers, technology-based training, pedagogical strategies, teacher training.

Kirish. Raqamli asrda informatika o'qituvchilarining roli talabalarni texnologiyaga asoslangan dunyoga tayyorlashda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Informatika ta'limi sifatini ta'minlash uchun kelajakdagi informatika o'qituvchilariga taqdim etiladigan uslubiy tayyorgarlikni kuchaytirish zarur. Ushbu maqola o'quv jarayonini optimallashtirish, malakali va innovatsion informatika o'qituvchilarining rivojlanishiga ko'maklashish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan strategiya va texnologiyalarni o'rganadi.

Aralash ta'lim yondashuvi: an'anaviy pedagogik usullarni zamonaviy texnologiyalar bilan birlashtirish samarali o'qitishning asosidir. Aralash ta'lim yondashuvi shaxsiy seminarlarni onlayn modullar bilan birlashtiradi, moslashuvchanlikni ta'minlaydi va faollikni rag'batlantiradi.

Interfaol simulyatsiyalar: interfaol simulyatsiyalarni kiritish kelajakdagi informatika o'qituvchilariga murakkab tushunchalarni tasavvur qilish va turli stsenariylar bilan tajriba o'tkazish imkonini beradi. Ushbu amaliy tajriba ularning tushunchalarini va talabalarga mavhum tushunchalarni tushuntirish qobiliyatini oshiradi.

Haqiqiy loyihalar: informatika bilan bog'liq Real loyihalarni tayinlash amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Hamkorlikdagi loyihalar jamoaviy ish va muammolarni hal qilishni rag'batlantiradi, bu ularning o'qituvchilik kareralarida duch keladigan qiyinchiliklarni aks ettiradi.

Virtual sinflar: simulyatsiya qilingan virtual sinflar o'qitish texnikasini mashq qilish uchun platformani taqdim

etadi. Kelajakdagi informatika o'qituvchilari o'zlarining o'qitish usullarini takomillashtirishlari, fikr-mulohazalarini olishlari va talabalarning turli ehtiyojlariga moslashishlari mumkin.

Natijalar. Bo'lajak informatika o'qituvchilari uchun uslubiy mashg'ulotlar texnologiyasini takomillashtirish ushbu shaxslarni informatika tushunchalari va ko'nikmalarini samarali o'qitishga tayyorlash uchun ishlatiladigan ta'lim usullari va yondashuvlarini takomillashtirishni o'z ichiga oladi. Bu erda ba'zi strategiyalar va g'oyalarni ko'rib chiqish kerak:

Yangilangan o'quv dasturi: bo'lajak informatika o'qituvchilarini tayyorlash bo'yicha o'quv dasturining dolzarbligi va informatika va texnologiyalarning so'nggi yutuqlari bilan mos kelishiga ishonch hosil qiling. Bu nazariy bilimlarni ham, amaliy ko'nikmalarni ham o'z ichiga olishi kerak.

Loyihaga asoslangan ta'lim: loyihaga asoslangan ta'limni o'quv dasturiga kiritish. Ushbu yondashuv kelajakdagi o'qituvchilarga Real muammolar bilan shug'ullanish, amaliy loyihalar ustida ishlash va informatikani samarali o'qitish uchun zarur bo'lgan muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Hamkorlikda o'rganish: kelajakdagi informatika o'qituvchilari o'rtasida hamkorlikni rag'batlantirish. Guruh muhokamalari, tengdoshlarning sharhlari va hamkorlikdagi loyihalar ularga bir-birining tajribasi va istiqbollarini o'rganishga yordam beradi.

Pedagogik tayyorgarlik: informatika ta'limiga xos zamonaviy pedagogik texnika va o'qitish usullarini o'rgatish. Bu dasturlash, disk raskadrovka, algoritim dizayni va boshqa texnik mavzularni o'qitish strategiyasini o'z ichiga olishi mumkin.

Texnologiya integratsiyasi: bo'lajak informatika o'qituvchilari o'z sinflarida foydalanishlari mumkin bo'lgan ta'lim texnologiyalari vositalarini birlashtirish. Bu ularga o'qitishni yaxshilash uchun onlayn kodlash platformalari, interaktiv simulyatsiyalar va boshqa raqamli resurslardan qanday foydalanishni o'rgatishni o'z ichiga olishi mumkin.

Inklyuziv o'qitish: bo'lajak o'qituvchilarni turli xil ta'lim uslublari, kelib chiqishi va qobiliyatiga ega bo'lgan o'quvchilarga mos keladigan inklyuziv o'qitish amaliyotiga o'rgatish. Bu ularga inklyuziv va adolatli sinf muhitini yaratishga yordam beradi.

Baholash strategiyalari: bo'lajak informatika o'qituvchilariga nafaqat o'quvchilarning bilimlarini, balki ularning muammolarni hal qilish qobiliyatlari, ijodkorligi va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini ham baholaydigan samarali baholarni loyihalashni o'rgatish.

Kasbiy rivojlanish: kelajakdagi informatika o'qituvchilari uchun doimiy malaka oshirish imkoniyatlarini taklif eting. Kompyuter fanlari tez rivojlanayotgan sohadir, shuning uchun o'qituvchilar uchun eng so'nggi tendentsiyalar va texnologiyalar haqida xabardor bo'lish muhimdir.

Amaliy tajriba: bo'lajak o'qituvchilarga tajribali murabbiylar rahbarligida sinf sharoitida haqiqiy talabalar bilan ishlash orqali amaliy tajriba orttirish imkoniyatlarini taqdim etish. Bunga talabalarni o'qitish yoki amaliyot o'tash kiradi.

Tadqiqot va innovatsiyalar. Bo'lajak informatika o'qituvchilarini ta'lim tadqiqotlari va innovatsiyalar bilan shug'ullanishga undash. Bu yangi o'qitish usullarini o'rganish, o'quv dasturlarini loyihalash yoki yangi o'quv materiallarini ishlab chiqishga hissa qo'shishni o'z ichiga olishi mumkin.

Sanoat aloqalari: kelajakdagi informatika o'qituvchilari va texnologiya sanoati o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirish. Mehmon ma'ruzalari, seminarlar va sanoat hamkorliklari kompyuter fanining amaliy qo'llanmalari va uning Real dunyoda qanday rivojlanishi haqida tushuncha berishi mumkin.

Qayta aloqa mexanizmlari: bo'lajak informatika o'qituvchilari o'qitish amaliyoti bo'yicha konstruktiv fikr-mulohaza olishlari va shunga mos ravishda takomillashtirishlari mumkin bo'lgan qayta aloqa mexanizmlarini yaratish.

Murabbiylik dasturlari: tajribali informatika o'qituvchilari o'qituvchilik faoliyatini endi boshlayotganlarga rahbarlik qiladigan va qo'llab-quvvatlaydigan murabbiylik dasturlarini yaratish. Bu nazariy mashg'ulotlar va amaliy sinflarni amalga oshirish o'rtasidagi farqni bartaraf etishga yordam beradi.

Aks ettirish amaliyoti: bo'lajak informatika o'qituvchilariga aks ettirish amaliyotining ahamiyatini o'rgatish. O'qituvchilik tajribalarini muntazam ravishda aks ettirish doimiy yaxshilanishga olib kelishi mumkin.

Esingizda bo'lsin, kelajakdagi informatika o'qituvchilarining uslubiy tayyorgarligini takomillashtirish-bu ta'lim tizimining ham, texnologiya landshaftining ham rivojlanayotgan ehtiyojlariga moslashishi kerak bo'lgan doimiy jarayon. Bu nazariy bilimlarni, amaliy ko'nikmalarni va samarali pedagogik amaliyotni chuqur tushunishni talab qiladi.

Texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan uslubiy mashg'ulotlarni amalga oshirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar istiqbolli natijalarni ko'rsatdi. Aralash ta'lim usullariga duchor bo'lgan ishtirokchilar ma'lumotni yuqori darajada ushlab turish darajasini namoyish etdilar va texnologiyalarni o'qitish strategiyalariga yaxshiroq kiritilishini

namoyish etdilar. Interfaol simulyatsiyalar ularning kontseptual tushunchasini va qiyin mavzularni ko'rib chiqishga bo'lgan ishonchini sezilarli darajada yaxshiladi. Haqiqiy loyihalar tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga va informatika tushunchalarini amaliy qo'llashga yordam berdi.

Onlayn kurslar va seminarlar: ko'pgina ta'lim muassasalari va tashkilotlari Informatika bo'yicha o'qituvchilarni tayyorlash uchun maxsus mo'ljallangan onlayn kurslar va seminarlarni taklif qilishadi. Ushbu kurslar dasturlash tillaridan tortib, sinfda ta'lim texnologiyalari vositalaridan samarali foydalanishgacha bo'lgan turli mavzularni qamrab oladi.

Ta'lim texnologiyalari vositalari: o'qituvchilar ko'pincha Informatika tushunchalarini o'qitishda yordam beradigan turli xil ta'lim texnologiyalari vositalaridan foydalanishga o'rgatiladi. Bunga ta'limni boshqarish tizimlari, kodlash platformalari, virtual laboratoriyalar va interaktiv o'quv muhitini yaratishga yordam beradigan hamkorlik vositalari kiradi.

Amaliy kodlash: samarali Informatika mashg'ulotlari ko'pincha amaliy kodlash tajribasini o'z ichiga oladi. O'qituvchilarning o'zlari dasturlash tillari, dasturiy ta'minotni ishlab chiqish muhiti va tegishli vositalar bilan qulay bo'lishlari kerak. Bu ularga o'z o'quvchilariga yaxshiroq rahbarlik qilish va savollarini hal qilish imkonini beradi.

Pedagogik yondashuvlar: o'qituvchilar Informatikani o'qitish uchun samarali bo'lgan pedagogik yondashuvlar bo'yicha o'qitiladi. Bunga loyihaga asoslangan ta'lim, so'rovga asoslangan ta'lim va o'g'irilgan sinflar kabi texnikalar kiradi. Ushbu usullar talabalarni jalb qilishi va o'rganishni yanada interaktiv qilishi mumkin.

O'quv dasturlarini loyihalash: o'qituvchilar samarali Informatika o'quv dasturlarini ishlab chiqishda o'qitiladi. Bunga tegishli o'quv maqsadlarini tanlash, baholashni loyihalashtirish va turli xil tushunchalarni o'qitish doirasi va ketma-ketligini yaratish kiradi.

Malaka oshirish bo'yicha seminarlar: muntazam seminarlar va seminarlar o'qituvchilarni Informatika sohasidagi so'nggi tendentsiyalar bilan yangilab turadi. Bunga dasturlash tillari, rivojlanayotgan texnologiyalar va o'qitishning eng yaxshi amaliyotlari haqidagi yangilanishlar kirishi mumkin.

Hamkorlik va tarmoq: o'qituvchilar o'rtasida hamkorlik va tarmoqni rag'batlantirish qimmatli o'quv yondashuvi bo'lishi mumkin. O'qituvchilar bir-birlarining tajribalarini o'rganishlari, resurslar bilan bo'lishishlari va samarali o'qitish strategiyalarini muhokama qilishlari mumkin.

Amaliy loyihalar: o'qituvchilarni informatikaning Real qo'llanilishi bilan bog'liq amaliy loyihalarga jalb qilish ularning tushunchalarini va mavzuni samarali o'qitish qobiliyatini oshirishi mumkin.

Tadqiqotlar va nashrlar: o'qituvchilarni o'quv tadqiqotlarida ishtirok etishga va o'z natijalarini nashr etishga undash Informatika ta'limi sohasidagi bilimlar bazasini kengaytirishga yordam beradi.

Murabbiylik va murabbiylik: tajribali o'qituvchilar yangi yoki kam tajribali o'qituvchilarga ustozlik qilishlari va murabbiylik qilishlari mumkin. Bu amaliy o'qitish ko'nikmalari va strategiyalarini uzatishda yordam beradi.

Texnologik o'zgarishlarga moslashish: Informatika sohasi jadal rivojlanayotganligi sababli o'qituvchilar o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishlari kerak. Training o'qituvchilar so'nggi o'zgarishlar bilan joriy qolish yordam haqida o'ylash kerak.

Shuni ta'kidlash kerakki, Informatika bo'yicha o'qituvchilarni tayyorlash uchun ishlatiladigan usul va texnologiyalar ta'lim kontekstiga, o'qitish darajasiga va mavjud resurslarga qarab farq qilishi mumkin. O'zingizning

mintaqangiz yoki kontekstingizda Informatika bo'yicha o'qituvchilarni tayyorlashda eng zamonaviy amaliyotlarni o'rganish har doim yaxshi fikr.

Uslubiy mashg'ulotlarda texnologiyaning integratsiyasi rivojlanayotgan ta'lim manzarasini tan oladi. Kelajakdagi informatika o'qituvchilarini haqiqiy o'quv tajribalariga jalb qilish ularni ushbu sohadagi yutuqlar bilan bog'liq dinamik muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. Biroq, texnologiya manbalariga kirish va o'qituvchilar o'rtasida o'zgarishlarga potentsial qarshilik kabi muammolarni diqqat bilan hal qilish kerak.

Xulosalar. Bo'lajak informatika o'qituvchilarining texnologik uslubiy tayyorgarligini oshirish yuqori sifatli ta'limni ta'minlash yo'lidagi muhim qadamdir. Aralash ta'lim, interaktiv simulyatsiyalar, real loyihalar va virtual sinflarning kombinatsiyasi o'qituvchilarni o'z rollarida ustun bo'lish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va ishonch bilan ta'minlaydi.

Takliflar. Uzlusiz kasbiy rivojlanish: uzlusiz kasbiy rivojlanish uchun resurslar bilan ta'minlash orqali

doimiy o'rganish va yangi texnologiyalarga moslashishni rag'batlantirish.

Hamkorlikdagi o'quv jamoalari: informatika o'qituvchilari o'qitish usullarini boyitish uchun eng yaxshi amaliyot, resurslar va tajribalar bilan bo'lishadigan Foster jamoalari.

Tadqiqot va innovatsiyalar. Informatika ta'limida paydo bo'layotgan tendentsiyalarni aniqlash va o'qitish metodologiyasini mos ravishda moslashtirish uchun tadqiqotlarga sarmoya kiriting.

Inklyuziv yondashuv: informatika o'qituvchilarining turli ehtiyojlarini qondiradigan texnologiya resurslaridan adolatli foydalanishni ta'minlash.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion pedagogik usullar va texnologiyalardan foydalanish orqali bo'lajak informatika o'qituvchilari uchun uslubiy tayyorgarlikni yangi cho'qqilarga ko'tarish mumkin. Ushbu yondashuv o'qituvchilarning keyingi avlod o'quvchilarini raqamli asrning nozikliklari orqali boshqarish, texnologik savodli jamiyatni rivojlantirish uchun yaxshi tayyorlanishini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2007.
2. Xoliqov A.A. "Pedagogik mahorat" – Toshkent.: Iqtisod – moliya, 2011.
3. Yunusova D.I. Bo'lajak matematika o'qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlash nazariyasi va amaliyoti: Ped.fan.dok..diss.-T.:.-2012.
4. A.Ж. Сейтов, Ф.Х. Абдумавлонова. Решение геометрических задач с помощью математического пакета MAPLE. Academic research in educational sciences, 2021. T.2 №6 Pp.933-941.
5. S.Kh.Khasanova A.J.Seytov, A.J. Khurramov, S.N.Azimkulov, M.R.Sherbaev, A.A.Kudaybergenov. Optimal control of pumping station operation modes by cascades of the Karshi main canal. International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology, 2021. Tom 8. №4. Pp. 17177-17185.
6. А. Ж. Сейтов А. Р. Кутлимурадов Р. Н. Тураев Э. М. Махкамов Б. Р. Хонимкулов. Оптимальные управления водных ресурсов крупных магистральных каналов с каскадом насосных станций ирригационных систем. academic research in educational sciences volume 2 | ISSUE 2 | 2021 ISSN: 2181- 1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 DOI: 10.24411/2181-1385- 2021- 00193. Стр. 265- 273.
7. А.В. Кабулов, А.Ж. Сейтов, А.А. Кудайбергенев. Критерий управления задач оперативного управления водными ресурсами объектов водохозяйственных систем. ILIM hám JAMIYET. Стр. 6-8

UDK:371.1:372.3(045)

Nilufar MUHAMMADIYEVA,
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: nilufarmuhammadiyeva_@mail.ru

P.f.f.d. B.R. Muqimov taqrizi asosida

BO'LG'USI O'QITUVCHILARNI AMALIY JARAYONLARGA TAYYORLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH MUAMOSINING KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya

Mazkur maqola mazmunida bo'lg'usi o'qituvchilarni amaliy jarayonlarga tayyorlash metodikasini takomillashtirish muamosining konseptual asoslari keltirib o'tilgan. Bundan tashqari, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlashning mazmuni va texnologiyasini rivojlantirish holati ta'limning zamonaviy paradigmasini amalga oshiradigan konseptual yondashuvlarni batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: Kognitiv paradigma, shaxsiy orientatsiya, konseptual yondashuvlar, kasbiy ta'lim, pozitsiya, ob'yekt, sub'yekt, uzluksiz ta'lim.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К ПРАКТИЧЕСКИМ ПРОЦЕССАМ

Аннотация

В содержании данной статьи представлены концептуальные основы проблемы совершенствования методики подготовки будущих учителей к практическим процессам. Кроме того, подробно описано состояние развития содержания и технологии подготовки специалистов в педагогических вузах, концептуальные подходы, реализующие современную парадигму образования.

Ключевые слова: Когнитивная парадигма, личностная ориентация, концептуальные подходы, профессиональное образование, позиция, объект, субъект, непрерывное.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE PROBLEM OF IMPROVING THE METHODOLOGY FOR PREPARING FUTURE TEACHERS FOR PRACTICAL PROCESSES

Annotation

In the content of this article, the conceptual foundations of the problem of improving the methodology of preparing future teachers for practical processes are presented. In addition, the state of development of the content and technology of specialist training in pedagogical higher education institutions, the conceptual approaches that implement the modern paradigm of education are detailed.

Key words: Cognitive paradigm, personal orientation, conceptual approaches, professional education, position, object, subject, continuing education.

Kirish. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlashning mazmuni va texnologiyasini rivojlantirish holati ta'limning zamonaviy paradigmasini amalga oshiradigan konseptual yondashuvlarni batafsil ko'rib chiqishni taqozo etadi. Bugungi kasbiy ta'limning shaxsiy orientatsiyasi, fikrimizcha, quyidagilar bilan bog'liq:

-birinchidan, ta'limning har bir darajasi Rossiyada uzluksiz ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida tan olingan;

-ikkinchidan, ta'lim jarayoni subyektlararo munosabatlari o'zaro ta'sirning ijobiy yo'nalishiga ega bo'ladi;

-uchinchidan, o'qituvchilar va talabalarining teng huquqli sheriklar sifatidagi hamkorligi universitetda insonparvarlik muhitini yaratish uchun asos bo'ladi;

-to'rtinchidan, oliy kasbiy ta'limning shaxsning o'zini-o'zi namoyon etishiga yo'naltirilganligi, har bir talabaning o'z ta'lim yo'nalishini tanlash erkinligi tamoyilini amalga oshirish imkonini beradi.

Biroq, oliy ta'limda yana ikkita paradigma mavjud: kognitiv va faollik. Kognitiv paradigmaga ko'ra, tarkibni va uning barcha tarkibiy elementlarini tanlash kvazi-tadqiqot faoliyati sifatida qabul qilinadi va shaxsiy jihatlar kognitiv faollikni rivojlantirishga qaratilgan. Faoliyat paradigmasi esa aniq funksional yo'nalishga ega, chunki ta'limning maqsadi

mehnat faoliyatining muvaffaqiyatini ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va ko'nikmalarning barqaror tizimini shakllantirishdir. E.F. Zeyer, A.M. Pavlova, E.E.Symanyuk paradigmalarini tanlash kasb va mutaxassislikning o'ziga xos xususiyatlari, o'quv fanining mazmuni va o'qituvchining talabalar bilan ishlash tajribasi bilan belgilanadi degan xulosaga keladi. Barcha olimlarning pozitsiyasini inobatga olgan holda, hozirgi ijtimoiy-madaniy va pedagogik vaziyat oliy pedagogik ta'limni shaxsga yo'naltirilgan paradigmaga yanada faolroq qayta yo'naltirishni talab qiladi deb ta'kidlashni zarur deb hisoblaymiz. Bu har xil turdagi ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etish pozitsiyasi bilan bog'liq. Pedagoglar talabaga yo'naltirilgan paradigma zarurligini tushunadilar, ammo mavjud pedagogik stereotiplar tufayli uni amalga oshirmaydilar. Shu bois bo'lajak o'qituvchilarga tayyorgarlik jarayonida shaxsga yo'naltirilgan munosabatlar modelini xis etish, uslubiy vositalarga ega bo'lish, insonparvarlik pozitsiyasini tushunish, qabul qilish va amalga oshirish imkoniyatini berish talab etiladi [1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mavzuning metodologiyasi sifatida V.M.Polonskiynig V.V.Krayevko tadqiqotlarini ko'rib chiqamiz tadqiqot mazmuniga ko'ra tizimlashtirilgan kontseptuallikning mazmunli tamoyillari dolzarb hisoblanadi. Olim kontseptuallik tamoyillariga

pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalarining kasbiy tayyorgarligining taklif etilayotgan mazmunining to'liqligi tamoyili; universitetda ta'limni talabalarining pedagogik tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirish tamoyili; ilmiy nashrlarda va qonun hujjatlarida o'z aksini topgan oliy ta'limning zamonaviy talablariga muvofiqligi tamoyili; talabalarining metodik madaniyatini shakllantirishga asoslangan bilim olishning faol-konstruktiv usuli tamoyillarini kiritadi.

E.N. Shiyonov boshchiligidagi Shimoliy Kavkaz ijtimoiy institutining bir guruh olimlari ta'limni insonparvarlashtirishni madaniyat, jamiyat, shaxsiyat qadriyatlariga asoslangan shaxs va jamiyatning yaxlit o'zaro ta'siri sifatida qaraydi: altruistik munosabatlardan qo'yidagi ko'rinishda foydalanadi zo'ravonlik qilmaslik, adolat, ixtiyoriylik, erkinlik, o'ziga va boshqa odamlarga ijobiy munosabat, o'zaro munosabatlarda, ijtimoiy faollikda, konstruktiv birdamlikda, hamkorlikda va hamdardlikda amalga oshirilishi ma'qul.

I.S.Yakimanskaya shaxsiga yo'naltirilgan ta'limni, qadriyatlarini uyg'unlashtirish va ularni almashish shaklida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsning subyektiv tajribasi bilan birlashtirish uchun asos bo'lishi haqida fikr yuritadi. Pedagogik jarayonda tajriba almashish uchun har bir talabaning xususiyatlarini hisobga olgan holda, uning imkoniyatlariga moslashtirilgan ta'lim dasturi yaratilishi lozim. Y.V.Bondarevskaya shaxsiga yo'naltirilgan ta'limni madaniyatdagi ta'lim deb biladi, uning asosiy g'oyasi, madaniyatli shaxsni erkin va gumanistik yo'naltirilgan shaxs sifatida shakllantirishdir. Y.N.Stepanov va uning hamkasblari shaxsiga yo'naltirilgan yondashuvni pedagogik faoliyatda o'qituvchiga o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini kashf etish, o'quvchi shaxsini o'z-o'zini anglash, uning shaxsiyatini rivojlantirish jarayonlarini ta'minlash va qo'llab-quvvatlash imkonini beradigan uslubiy yo'nalish deb ataydilar. O'zaro bog'liq tushunchalar, g'oyalar, harakat usullari tizimiga tayangan holda individuallikni ustun deb hisoblaydi[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Germaniya, Fransiya, Angliya, AQSH universitetlarining ta'lim jarayonida talabaga yo'naltirilgan yondashuvdan foydalanish bo'yicha mahalliy tadqiqotchilar va xorijlik hamkasblarning fikrlari bilan tanishamiz. A.Bolotov Germaniyada ta'limning gumanitar yo'nalishi V.Diltey, K.Rodgers, E.Shpanger, R.Shtaynening shaxsiga yo'naltirilgan konsepsiyasiga asoslanadi, unga ko'ra pedagogik jarayon subyektlari o'rtasidagi munosabatlar gumanitarlashtiriladi, shundan kelib chiqib, o'qituvchi shaxsiga yo'naltirilgan gumanistik talablarni qo'yish imkoniyati paydo bo'ladi.

Shaxsiy o'sishni rag'batlantirish tamoyiliga asoslangan o'qituvchilarni tayyorlash dasturi juda foydali bo'ldi. Dastur uchta blokni o'z ichiga oladi:

uchta modul bilan ifodalangan o'quv faoliyati bloki: o'z shaxsiyatini rivojlantirish, jamiyatdagi ta'lim muammolarining ijtimoiy asoslash, o'zlikni anglash va shaxslararo o'zaro ta'sir jarayonida psixologik va shaxsiy rivojlanish;

"asosiy ko'nikmalar bilan uchrashuv" bloki, uning vazifasiga talabani bilim berishga oid shaxsiy tajribasini ta'lim nazariyasi bilan bog'lashga o'rgatish;

"O'qituvchi bilan uchrashuv" bloki quyidagi modullarni o'z ichiga oladi: o'qituvchining roli bilan tanishish va tajribali o'qituvchi bilan uchrashuv.

Tahlil va natijalar. Fransuz olimlari ham shaxsiga yo'naltirilgan yondashuv pozitsiyasini qo'llab-quvvatlaydilar. Kontekstual yondashuv A.A.Verbitskiy tomonidan ishlab chiqilgan. O'quv jarayonining tuzilishi o'quvchilarning o'quv faoliyati mazmuni va jarayonini ularning kelajakdagi kasbiga imkon qadar yaqinlashtirish imkonini beradi. Kontekst - subyekt tomonidan ma'lum bir vaziyatni idrok etish, tushunish

va o'zgartirishga ta'sir ko'rsatadigan, umuman ushbu vaziyatga va uning tarkibiy qismlariga ma'no va ahamiyat beradigan inson xatti-harakati va faoliyatining ichki va tashqi sharoitlari tizimidir. Kasbiy kontekstda kasbiy faoliyatning ma'lum bir sohasiga xos bo'lgan mavzu vazifalari, faoliyatning tashkiliy, texnologik shakllari va usullari, ijtimoiy-psixologik ta'sir holatlari yig'indisini tushunadi [1].

"Zamonaviy insonparvarlik asoslari" kitobi mualliflari gumanizmning ikkita ideali haqida yozadilar: demokratik jamiyat barpo etishni nazarda tutuvchi jamoat ideali va demokratik jamiyatda ijodiy shaxsni shakllantirishga qaratilgan shaxsiy ideal mavjud bo'ladi. Olimlarning fikricha, insonparvarlik ta'limi va tarbiyasining asosiy vazifasi, o'quvchilarda hayotiy muammolarni hal qilish yo'llarini erkin tanlash mas'uliyatini rivojlantirishdan iborat.

I.Gotye "Ta'lim nazariyasi" jurnalida chop etilgan "Ramzlar va ta'limning tabiati" nomli maqolasida ta'limni o'qituvchining harakatlarini oddiy kuzatish yoki ko'rsatmaqoida asosida tashkil etib bo'lmaydi, degan xulosaga keladi. Ta'lim jarayonida o'quvchining intellektual yaxlitligi va mustaqil fikr yuritish qobiliyatiga hurmat ko'rsatilishi kerak. Faqat insonparvarlik yondashuvigina ta'lim maqsadi - o'quvchining bilim olishiga erishishni ta'minlaydi.

"Hamkorlik pedagogikasi" (M.N. Berulava, O.S. Gazman, V.V. Serikov, G.A. Sukerman) lar tomonidan yaratilgan asr bo'lib, unga ko'ra hamkorlik subyektiv o'zaro ta'sirda, munosabatlar ishtirokchilarning mulohazalari, harakatlari, pozitsiyalariga qarshilik ko'rsatishning doimiy harakatida qurilgan va shakllangan.

Hamkorlik nafaqat protsessual, balki o'zaro munosabatlarning mazmuni, shaxsiy tajriba manbalaridan biri sifatida ham ifodalanadi. Rivojlanish omili sifatida ta'lim sohasidagi hamkorlik quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- ta'lim berish, rivojlantirish va tarbiyalash hamkorlikda va yagona munosabatlar tizimi orqali amalga oshiriladi. O'zaro hamkorlik ishtirokchilarini birlashtiradigan, xamda yechimini topishni talab qiladigan vazifadir;

- bir predmetli ta'lim sohasidagi hamkorlik doimo qisman bo'ladi, chunki hamkorlar turli g'oyalar egalardir. Bir subyektivlikni ta'minlash doimiy o'zaro tushunishni talab qiladi;

- bir predmetli hamkorlikni yaratish va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan harakatlar ikki tomonlama bo'lishi lozim. Hamkorlikdagi ta'limiy faoliyatni shakllantirishda o'qituvchi va talabalardan faollik talab etiladi, chunki bu xususiyat ta'lim mustaqilligining o'lhoviga aylanadi.

D.Eliot "Ta'limni boshqarish va uzliksiz ta'lim islohotining inqirozi" maqolasida ta'kidlaganidek, uzliksiz ta'limning zamonaviy konsepsiyalari o'qituvchi faoliyatida jiddiy o'zgarishlarni talab qiladi, ularning asosiy o'quvchiga yo'naltirilganligi va o'quvchidan foydalanishi mumkin bo'lgan markazlashtirilgan ta'lim uslubi. Ushbu ta'lim uslubi quyidagilarni nazarda tutadi: o'qituvchilar va talabalar ta'lim jarayonining teng huquqli ishtirokchilari sifatida hamkorligi; ta'lim mazmuni va kasbiy muhit talabani ehtiyojlariga mos kelishi; o'quv reja va o'quv dasturi doirasida ta'lim mazmuni o'quvchilarning tanqidiy, faol ongini rivojlantirishga yordam beradigan o'qitish usullariga qaratilishi[3].

Xulosa va takliflar. Pedagogik texnologiyaning mazmunini tanlash va ishlab chiqishda yuqoridagi yondashuvlarni amalga oshirish quyidagilarga imkon beradi:

- ta'limning barcha darajalari o'rtasida mazmun va texnologiya darajasida uzliksizlikni ta'minlash;

- o'quvchilarning o'quv faoliyatida ijodkorligini, mustaqilligini rivojlantirishga maksimal yo'nalishni amalga oshirish;

- o'quvchilarni o'quv jarayoniga faol jalb etish, olingan bilim va kasbiy ko'nikmalarni pedagogik amaliyotda qo'llash imkoniyatini namoyish etish uchun sharoit yaratish;

• o'quvchilarning shaxsiy talablarini hisobga olgan holda, o'quv faoliyatini rag'batlantirish, ijtimoiy va kasbiy tajribani boyitish.

Har bir yondashuv tadqiq etilayotgan hodisalarni o'rganishning sifat jihatidan yangi usulini ifodalaydi.

ADABIYOTLAR

1. Ochilova G.O. "Kasbiy kompetentlik" o'quv qo'llanma T.: «Innovatsion rivojlantirish nashriyot maatba uyi» 2021. 228 bet
2. Axmedova M.T. "Pedagogik kompetentlik" uslubiy qo'llanma T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2018 - 80 bet.
3. N.A. Muslimov, M.X. Usmonboyeva, D. M. Sayfurov, A.B. Turayev "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari" T.: 2015. 120 bet
4. Axmetjanov M. M. "Kasbiy ta'lim metodikasi" darslik Buxoro: «Sadriddin Salim Buxoriy» Durdon nashriyoti, 2020. 456 bet.
5. Xodjaboyev A. R., Husanov I. A. "Kasbiy ta'lim metodologiyasi" T.: «Fan va texnologiya» 2007. 192 bet.

Raxmat NAVRUZOV,

*O'zbekiston Milliy universiteti harbiy tayyorgarlik o'quv markazi katta o'qituvchisi
rahmatnavruzov99@gmail.com*

Mansur IMINJANOV,

*O'zbekiston Milliy universiteti harbiy tayyorgarlik o'quv markazi o'qituvchisi
mansurjoniminjonov@gmail.com*

Zarifboy JABBAROV,

*O'zbekiston Milliy universiteti harbiy tayyorgarlik o'quv markazi dotsenti
jabborovzarifboy70@mail.com*

Harbiy tayyorgarlik o'quv markazi dotsenti X.Uralov taqrizi asosida

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM MUASSASALARINING HARBIY TAYYORGARLIK O'QUV BO'LINMALARIDA HARBIY TOPOGRAFIYA FANINI O'RGATISHNING ISTIQBOLLARI

Аннотация

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, hozirgi vaqtda oshib borayotgan harbiy xavflar mudofaa qobiliyatini, xususan barcha sohalarida ilmiy - texnik taraqqiyotni oshirishni taqozo etmoqda. Rivojlangan davlatlar armiyalarida yangi turdagi, yuqori aniqlikka ega jangovar qurol-aslaha va o'q-dorilarni paydo bo'lishi, jangovar harakatlarning manyovrchanligi va tezkorligi qo'shinlarning yashovchanligini oshishi, harbiy topografiya bo'yicha vazifalarni bajarishni yanada takomillashtirishni talab etadi. Harbiy topografiya joyni batafsil o'rganish, baholash va jangovar texnikani samarali qo'lash, jangovar qarorlarni qabul qilishda, joyning taktik xususiyatlarining jangovar harakatlarni olib borishda ko'rsatadigan ta'sirini o'rganuvchi fanining ilmiy-nazariyasi haqida keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Harbiy topografiya fani, topografik xarita, taktika, joyning taktik xususiyatlari, joyni baholash va o'rganish.

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА ВОЕННОЙ ТОПОГРАФИИ В ВОЕННО-УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация

Актуальность данной статьи заключается в том, что в настоящее время растущие военные угрозы требуют увеличения обороноспособности страны и научно-технического прогресса во всех областях. Появление в армиях развитых стран новых видов высокоточного боевого оружия и боеприпасов, повышение маневренности и скорости боевых действий, повышение живучести войск требует дальнейшего совершенствование задач военной топографии. Военная топография – это детальное изучение места, оценка и эффективное использование боевой техники, принятие военных решений, а также научная теория изучения влияния тактических особенностей места на ведение военных действий.

Ключевые слова: Предмет военной топографии, топографическая карта, тактика, тактические характеристики местности, оценка и изучения местности.

PROSPECTS FOR TEACHING THE SUBJECT OF MILITARY TOPOGRAPHY IN MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Annotation

The relevance of this article lies in the fact that currently growing military threats require an increase in the country's defense capability and scientific and technological progress in all areas. The emergence of new types of high-precision military weapons and ammunition in the armies of developed countries, increased maneuverability and speed of combat operations, and increased survivability of troops require further improvement of military topography tasks. Military topography is a detailed study of a place, the assessment and effective use of military equipment, military decision-making, as well as the scientific theory of studying the influence of the tactical features of a place on the conduct of military operations.

Keywords: Military topographic science, topographic map, tactics, tactical characteristics of the terrain, terrain assessment and strikes.

Kirish. Jahondagi yetakchi davlatlarda fan va texnikaning rivojlanib borayotganligi hamda jang turi keskin o'zgarayotganligi sababli xarbiy topografiya tayyorgarligi xususan joy haqida ma'lumotlar va topografik xaritalardan foydalanish ehtiyoji va talablari ham oshib bormoqda. O'zbekiston Respublikasida bu yo'nalishda tizimli ishlar olib borilib Oliy ta'lim muassasalarining harbiy tayyorgarlik o'quv bo'linmalarida topografik tayyorgarligini qo'llab quvatlash uchun me'yoriy hujjatlar qabul qilingan va ular imkoniyatlaridan foydalanib kelinmoqda.

Harbiy topografiya fani jangda joyni batafsil o'rganish, baholash va qo'shinlarni jangovar harakatlarini rejalashtirish, texnikalarini va qurol yaroqlarni qo'llash, to'g'ri

qaror qabul qilish hamda topografik xaritalarda ishlash va uni jangda qullash harbiy bilim yurtlarida kadrlarni tayyorlashda keng foydalanilmoqda.

Hozirgi kunda mavjud bo'lgan xarbiy topografik tayyorgarligini ilmiy jihatdan takomillashtirish ixtiyoji tugulmoqda. Shu sababli topografik tayyorgarligi qo'shinlarni jangovar shayligini ta'minlash maqsadida fanni ilmiy-amaliy takomillashtirish lozimligi zaruriyati tug'ildi.

Hozirgi zamonaviy jangni tashkillashtirish va uni olib borishda sezilarli darajada ta'sir o'tkazganligi tufayli joy jangovar vaziyatning eng muhim elementlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Joyning taktik xususiyatlaridan ustalik bilan

foydalanish bo'linmalar tomonidan qo'yilgan jangovar vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish uchun imkon yaratadi.

Bo'linmalarni har qanday joyda, kecha-kunduz jangovar harakat qilishi uchun tayyorgarlikka qo'yilayotgan zamonaviy talablar tinglovchilarning topografik tayyorgarligini yanada takomillashtirish, ularga joyni o'rganish, baholash va undan foydalanishda, kunduzi hamda tunda joyda ishonch bilan mo'ljallanishda, aniq nishon ko'rsatishda, topografik xaritalardan, aerofotosuratlardan, zamonaviy navigatsiya apparatlaridan hamda gyeografik ma'lumotlar tizimidan ustalik bilan foydalanishda mustahkam bilim va ko'nikmalar berish zaruratini tug'dirmoqda. Mazkur vazifalarni aniq va sifatli bajarishning eng maqbul yo'li topografik tayyorgarlikni to'g'ri tashkillashtirish, uni taktika va boshqa fanlar bilan chambarchas bog'lash, har bir mashg'ulotning sifati va samaradorligini oshirish bilan bog'liq [1].

Topografik tayyorgarlikni tashkillashtirish, tinglovchilar bilan olib boriladigan mashg'ulotlar uslubining o'ziga xos xususiyatlari, joy to'g'risidagi ma'lumotlarni va unda kechasi va kunduzi mo'ljallanish usullarini tushinarli tarzda bayon etish, harbiy topografiya o'quv dasturi hajmida barcha mavzular bo'yicha uslubiy ishlanmalar bajarish hamda me'yorlarni ishlab chiqish bo'yicha tavsiyalar bajarishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

Tinglovchilarga topografiya fanini o'rganish oson bo'lishi uchun ularni illyustrativ (mavzuga oid rasm va jadvallar) materiallar bilan to'ldirilib ochib berish, misollar va tavsiyalarga vaziyat shart-sharoitlari hamda bo'linma tomonidan bajariladigan vazifaning mohiyatini hisobga olgan holda ijodiy yondashish lozim bo'ladi [2].

Topografik tayyorgarlik bo'linmalar jangovar tayyorgarligining tarkibiy qismidir. U shaxsiy tarkibning jangovar harakatlardagi malakalarini oshirish imkoniyatini yaratadi.

Zamonaviy sharoitda jangovar harakatlar xarakterining o'zgarganligi bois, bo'linmalarining topografik tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar ancha oshdi. Juda harakatchan bo'linmalar va alohida ekipajlarga kecha va kunduz alohida va juda tez, notanish joydan o'nlab kilometr harakatlanishga to'g'ri keladi. Hujumda, razvedkada, safarda, quriqlikda va hak. havo desanti tarkibida muvaffaqiyatli harakatlanishi uchun avvaldan xarita orqali jangovar harakatlar olib borish rejalashtirilayotgan joyni o'rganish zarur, uning himoya va niqoblash xususiyatlaridan oqilona foydalanish, ishonch bilan mo'ljallanish va harakat davomida yo'nalishni saqlab turish, aniqlangan nishonlar va to'siqlarning joylashish o'rnini tez va aniq ko'rsata bilish muhimdir.

Bu narsalar ayniqsa tog'li, mo'ljallar kam bo'lgan cho'l hududlarida, shu jumladan ko'rish imkoniyati past bo'lgan sharoitda va tunda harbiy harakatlar olib borishda juda zarur. Joyning o'ziga xos xususiyatlarini bilish, joyda mo'ljallanish borasidagi mustahkam ko'nikmalar komandirlarga murakkab vaziyatlarda ishonch bilan harakat

qilish, texnika va qurollarning muntazam oshib borayotgan imkoniyatlaridan samaraliroq foydalanish imkoniyatini yaratadi [3].

Topografik tayyorgarligi o'quv dasturi asosida tashkillashtirilib, asosan, harbiy topografiya mashg'ulotlarida amalga oshiriladi. Bunda esa albatta joylashuv joyining o'ziga xos xususiyatlari, hamda bo'linma tomonidan bajarilishi lozim bo'lgan vazifaning xarakteri ham hisobga olinadi.

Topografik tayyorgarligi fanining asosiy savollari (masalan: joyni o'rganish, unda mo'ljallanish, masofa va burchaklarni o'lchash, nishonlar koordinatalarini aniqlash va boshqalar) taktik, o't ochish va muhandislik tayyorgarligi fanlari bilan uzviy bog'liqdir.

Harbiy topografiya mashg'ulotlarida o'rganilgan boshlang'ich bilimlar boshqa predmetlar bo'yicha bo'ladigan amaliy va o'quv mashg'ulotlarida takomillashtirilishi va mustahkamlanishi zarur. Masalan: vzvod-taktik (taktik maxsus) o'quv rejasini ishlab chiqish vaqtida shaxsiy tarkibning joyda mo'ljallanish, o'lchash bilan bog'liq masalalarni yechish, joy chizmasi va turli jadvallar tuzish borasidagi ko'nikmalarini takomillashtirish masalalarini ham ko'zda tutish foydadan xoli bo'lmaydi.

Qoidaga ko'ra topografik tayyorgarlik mashg'ulotlari joyda guruh tarkibida olib boriladi. O'qitishning asosiy uslubi guruh komandirining qisqa tushintirishi va ko'rsatib berishidan so'ng o'rganuvchilarning mustaqil ravishdagi amaliy ishlashidir. Bunda, ayniqsa me'yorlarni bajarishda, musobaqalarni to'g'ri tashkillashtirish eng yuqori samara beradi. Komandir tomonidan o'quv savollari mazmunini taktik vazifani yechish bilan, yoki me'yorlar bajarish bilan bog'langan mashg'ulotlar qiziqroq va foydaliroq bo'ladi. Bu narsalar o'rganuvchilarning u yoki bu harakatlarini va ko'nikmalarini ob'yektiv baholash imkoniyatini ham yaratadi.

Topografik tayyorgarlikning ba'zi savollarini taktik tayyorgarlik mashg'ulotlarida o'rganish o'qitishda yaxshi natijalar beradi. Shunday bo'lsa ham bunda me'yordan chiqib ketmaslik zarur. Komplyeks mashg'ulotlarda harbiy topografiyadan butun bir mavzuni to'liq o'rganishni rejalashtirish maqsadga muvofiq emas, chunki bunday mashg'ulotlarda o'rganuvchilarning diqqati taktik savollarga qaratilgan bo'lib, topografik tayyorgarlik savollari ikkinchi darajali savollar qatoriga tushib qoladi va mavzu yuzaki o'zlashtiriladi.

Ommaviy sport ishlari soatlarida bo'linmalar o'rtasida joyda mo'ljallanish bo'yicha musobaqalarni tashkillashtirish va vaqti-vaqti bilan o'tkazib turish maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan, ikki bo'linmaga turli yo'nalishlarda azimut bo'yicha harakatlanish va bitta yakuniy nuqtaga chiqish vazifasi qo'yiladi. Bunda o'yin va bahs elementlari kiritilsa foydali bo'ladi.

O'zlari uchun noodatiy joy sharoitlariga tushib qolgan yosh askarlar joyning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganuvchilarga qadar ishonchsiz harakatlanishadi. Shuning uchun ham asosiy e'tibor joyning o'ziga xos xususiyatlarini

o'rganishga qaratiladi. Avvalo joyni umumiy jihatdan o'rganish foydali, bunda tinglovchilarda tabiatga munosabat, vatanparvarlik tuyg'ulari, o'simlik va hayvonot dunyosi boyliklariga munosabat va boshqalar tarbiyalanadi. Keyinchalik joy shart-sharoitlari batafsilroq o'rganila boshlanadi. Bunda suv iste'mol qilish rejimi, sovuq va issiqdan himoyalaniş, qushlar va hayvonlarning odatlari, zaharli va iste'mol qilsa bo'ladigan mevalar va o'simliklar to'g'risidagi ma'lumotlar muhim. Joy turiga qarab shaxsiy tarkibini o'rmonda, butazorda, baland o'tli o'tloqda tez va shovqinsiz harakatlanish, chuqur botqoqlik va suvli to'siqlarni yengib o'tish, tog'li sharoitda va boshqa murakkab sharoitlarda harakatlanishga o'rgatish zarur. Tunda azimut bo'yicha harakatlanishda yo'nalishini yo'lsiz qiyin o'tiladigan joylardan o'tkazish foydali [4].

Ko'ngilsiz hollarning oldini olish uchun butun shaxsiy tarkibga xavfsizlik qoidalari yaxshilab yetkazilishi, va ularning bunday qoidalarni yaxshi bilishi zarur. Har bir mashg'ulot oldidan mashg'ulot rahbari xavfsizlik qoidalarini shaxsiy tarkibga yetkazishi va unga rioya qilinishini nazorat qilishi shart.

Topografik tayyorgarlikdan mashg'ulotni tashkillashtirish va o'tkazish usul va uslublari boshqa mashg'ulotlarniki bilan o'xshash. Shuning uchun ayrim tinglovchilar bilan o'tiladigan mashg'ulotlar davomida hisobga olinadigan harbiy topografiya mavzulariga tegishli ba'zi uslubiy maslahatlar ustida to'xtalamiz.

Topografik tayyorgarlik bo'yicha har bir mashg'ulot rejasini shunday tuzish kerakki, o'quv vaqtining asosiy yarmidan ko'proq qismi o'rganuvchilar mashq qilishlari uchun sarflansin. Bunda mavzular va o'quv savollarini o'rganish ketma-ketligining to'g'ri va mukammal bo'lishi muhimdir. Bundan tashqari bilimlar doimo oshirib borilishi, malakalar va ko'nikmalar doimo takomillashtirib borilishi zarur. Masalan, o'quvchilarni tunda azimut bo'yicha harakatlanishga o'rgatish uchun avval ularga azimut bo'yicha kunduzi harakatlanishni o'rgatish zarur.

Sinf xonasida o'tkaziladigan mashg'ulotlarda va mustaqil tayyorgarlik soatlarida ko'rgazmali qurollar va o'qitishning texnik vositalaridan keng foydalanish zarur, bu esa o'quv materialini kam vaqt evaziga tushinarli va ko'rgazmali qilib yetkazish imkoniyatini yaratadi. Bunday holatlarda dala mashg'ulotlarining asosiy o'quv vaqtidan o'quvchilarga amaliy ko'nikmalarni hosil qilish uchun foydalaniladi.

Shu tariqa, sinf mashg'ulotlarini dala mashg'ulotlari bilan mantiqiy bog'lash bo'linmalar sifatli topografik tayyorgarligining eng muhim shartlaridan biridir.

Mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rish. Har qanday dala mashg'ulotlarida harakat yo'nalishlari shunday belgilanadiki, ulardan joylashish o'rnidan chiqqandan toki qaytib kelingunicha o'quv maqsadlarida foydalanish mumkin bo'lsin. Yo'nalishni o'rmon va jarliklar chekkalari bo'ylab, butazor va yonbag'irlar orqali belgilash foydali. Ish nuqtalarini esa tinglovchilarning niqoblanishga harakat qilishi va pana joylardan yadro portlashining nobud qiluvchi omillaridan himoyalaniş uchun foydalanishni o'rganishlari uchun tabiiy pana joylar yaqinida belgilash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Har bir mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rish mazmuni manbalarda batafsil yoritilgan. Dala mashg'ulotlari uchun ko'rgazmali qurollarni oldindan tayyorlab qo'yish zarur: masalan kompas va quyosh maketlari. Ularni qanday tayyorlash bo'yicha maslahatlar ilovalarda keltirilgan. Mashg'ulotlarga tayyorlanish uchun tavsifa qilinadigan darslik va o'quv qo'llanmalarda keltirilgan. Har bir mashg'ulotni o'tish uchun reja tuziladi.

Mashg'ulotni olib borish. Topografik tayyorgarlik bo'yicha olib boriladigan har bir mashg'ulot uchga: kirish, asosiy va yakunlovchi qismlarga bo'linadi.

Mashg'ulotning kirish qismida o'rganuvchilarning tashqi ko'rinishi, mashg'ulot uchun zarur bo'lgan moddiy ta'minot hamda o'quvchilarning o'tilgan mavzuni qanday o'zlashtirganliklari tekshiriladi. So'ngra esa yangi mashg'ulotning mavzusi, maqsadi va o'quv savollari e'lon qilinadi.

Mashg'ulotning asosiy qismi qoidaga ko'ra uning kamida 80% ni tashkil qilishi kyerak. Unda o'quv savollari o'rganilib, o'quvchilarning mashq qilishi tashkillashtiriladi.

Yakuniy qism esa o'z ichiga o'quvchilar harakatini tahlil qilish, ularning bahosini e'lon qilish va mustaqil tayyorgarlikka vazifa belgilash, foydalanilgan moddiy ta'minot, ayniqsa topografik xaritalar va aerofotosuratlarining to'liqligini, tekshirishni oladi.

Topografik tayyorgarlik tinglovchilar uchun jangovar harakatlarda muhim sanalgan jihatlar: ko'z bilan chamalash, aniqlik va ko'rish orqali xotirada saqlash kabilarni shakllantirishga imkon yaratadi. Mashg'ulot rahbari doimo o'rganuvchilarda shunday jihatlarini takomillashtirib borishi shart. Masalan: tinglovchilarni bosib o'tilgan yo'nalishlarini tavsiflashga mashq qildirsa juda foydali. Bunda ularda kuzatuvchanlik, ma'lumotni xotirada saqlash va ularni tahlil qilib baho berish jihatlarini rivojlanadi.

Har bir o'quv savolini o'rganish mashg'ulot rahbari tomonidan guruh shaxsiy tarkibiga savolni tushintirishi va ish tartibini ko'rsatib berishi bilan boshlanadi. Biror usulni mashq qilish albatta guruh ichidagi bo'linmalar tarkibida amalga oshiriladi. Mashg'ulot vaqtida mashg'ulot mavzusini tez tushinib va uning mazmun mohiyatini ilg'ab olgan, ilg'or va faol tinglovchilarni rag'batlantirish, eng yaxshi o'quvchilarni ta'kidlab ko'rsatish, hamda qoloq tinglovchilarga yordam ko'rsatish maqsadga muvofiq [5].

Tinglovchilarning mavzuni qay darajada o'zlashtirganliklarini tekshirib borish, uni hisobga olish o'qitish jarayonining ajralmas qismidir. Tekshiruvni to'g'ri tashkillashtirish tinglovchilarda intizomlilik, tirishqoqlik, qat'iyatlilik, o'z bilimlarini takomillashtirishga intilish kabi jihatlarini shakllanishiga zamin yaratadi. Tekshiruvning asosiy shakllari bu: og'zaki savol-javob, test o'tkazish, nazorat mashqlari hamda turli interaktiv uslublar – blis so'rov, blis o'yin, charxpalak, chaynvord, assisment va tushunchalar tahlili kabilardir. Bunday tekshiruv usullari individual yoki butun guruh tarkibida ham o'tkazilishi mumkin. Amaliy mashqlar bajarish asosan letuchkalar orqali amalga oshirilishi mumkin. Bunda har bir tinglovchini individual baholash imkoniyati yaratiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, oliy harbiy ta'lim muassasasi sharoitida kursant faoliyatining asosiy turi – ixtisoslikni kombinatsiyasi sifatida qaralishi mumkin bo'lgan harbiy-kasbiy faoliyat va mutaxassislik o'zlashtirish jarayonidir.

Shuni ta'kidlash lozimki, harbiy topografiya fani Qurolli Kuchlar va oliy harbiy bilim yurtlarida qo'llashning istiqbollari juda kengdir. Hozirgi harbiy mojarolarni taxlil qilgan holda topografik tayyorgarlikni zamonaviy, interfaol

usul va uslublarini qo'llab kelajakda jangovar harakatlarni talofatlarni kamaytirish va oldini olish imkoniyatini beradi. tashkillashtirish, tezkorligini oshirish, unga jangdagi

ADABIYOTLAR

1. Sultanov B.A. Harbiy topografiya. 2021 yil. Toshkent.
2. Latipov F. Harbiy topografiya, O'R MV KM Toshkent – 2015 y.
3. Tashmetov X. Harbiy topografiya, Toshkent, "Sharq" – 2003 y.
4. Topografik tayyorgarlik uslubiyoti. Toshkent-2020 y.
5. Harbiy topografiya «Topografik xarita bilan ishlash hamda joyda mo'ljallanish uchun qisqa qo'llanma» Toshkent - 2013 y.
6. Филатов В.Н. "Военная топография" (учебник для курсантов ВВУЗ), М., 2008 г.

UDK: 159.922.7:371

Sadriiddin NASIMOV,
Samarqand davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi dotsenti, M.B.Raximqulova taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MAKTABGA ADAPTASIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich sinif o'quvchilarini maktabga adaptasiyasi psixologik-pedagogik o'rganishning samaradorligi va natijalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Adaptasiya, o'quv motivasiyasi, xulq-atvor, maktab xavotiri, motivasion komponent.

АДАПТАЦИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ К ШКОЛЕ

Аннотация

В данной статье анализируются эффективность и результаты психолого-педагогического изучения школьной адаптации учащихся начальной школы.

Ключевые слова: Адаптация, учебная мотивация, поведение, школьная тревожность, мотивационный компонент.

ADAPTATION OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS TO SCHOOL

Annotation

This article analyzes the effectiveness and results of psychological-pedagogical study of school adaptation of elementary school students.

Key words: Adaptation, learning motivation, behavior, school anxiety, motivational component.

Kirish. Bugungi kunda boshlang'ich sinif o'quvchilarini maktabga adaptasiyasi shakllanishining ichki va tashqi stimullarini aniqlash va bolada maktabga nisbatan ijobiy xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Butun jahon bolalar huquq va manfaatlarini himoya qilish tashkiloti UNICEF tomonidan «...har qanday mamlakatning kelajagi bevosita bolalarning farovonligiga va ularning rivojlanish imkoniyatlariga bog'liq»[7]ligi qayd etilib, boshlang'ich sinif o'quvchilarini rivojlantirishni amalga oshirishning o'ziga xos psixologik yondashuvlariga e'tibor berish, shu jarayonni tashkil etishni takomillashtirish orqali boshlang'ich sinif yoshdagi bolalarni ijtimoiy-psixologik shakllantirish, tafakkur erkinligi, fikrlashi va muloqot faolligini tarbiyalash masalalari dolzarb muammolardan bo'lib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bu borada boshlang'ich sinif o'quvchilarni maktabga adaptasiyasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini shakllantirish orqali o'qituvchi, psixolog, pedagog hamda ota-onalarning ishtirokini ta'minlash, bola shaxsini kamoloti uchun xizmat qiladigan mexanizmlarini yaratishga qaratilgan tadqiqotlarni olib borish zarurati yuzaga kelmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda boshlang'ich ta'lim bilan qamrab olingan bolalarning har tomonlama sog'lom va ruhan yetuk shaxs etib kamol toptirishga oid belgilangan vazifalarning xuquqiy-me'yoriy zarur asoslari yaratildi. «Yangi O'zbekiston maktab ostonasidan, ta'lim-tarbiya tizimidan boshlanadi, degan g'oya asosida keng ko'lamlil islohotlarni amalga oshirish...»[1] ni ustuvor etib belgilanganligi mamlakat kelajagi bo'lgan yoshlarni boshlang'ich sinif o'quvchilarini maktabga adaptasiyasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish yuzasidan yangicha ilmiy yondashuv asosida ilmiy-amaliy tadqiqotlarni amalga oshirish hamda nazariy yechimlarini topish uchun keng imkoniyatlar yaratildi.

Bolaning o'quv faoliyati barcha oldingi faoliyatlar (mavzu, o'yin) kabi asta-sekin, unga kirishish tajribasi orqali rivojlanadi. O'quv faoliyati-o'quvchining o'ziga qaratilgan

faoliyatidir. Bola nafaqat bilimlarni, balki bu bilimlarni qanday o'zlashtirishni ham o'rganadi.

A.N.Leontiyevning ta'rifiga ko'ra, bolaning yetakchi faoliyati bu uchta belgi bilan tavsiflanadi. Birinchidan, bu faoliyatning boshqa, yangi turlari paydo bo'lishi va uning ichida farqlanishi shaklidagi faoliyatdir. Ikkinchidan, bu xususiy ruhiy jarayonlar shakllanadigan yoki qayta tiklanadigan faoliyatdir. Uchinchidan, bu yoshda kuzatilgan bolaning shaxsiyatidagi asosiy o'zgarishlar eng yaqin bog'liq bo'lgan faoliyatdir.

D.B.Elkonin va V.V.Davidov konsepsiyasiga ko'ra, o'quv faoliyati bir nechta komponentlarning birlashmasi hisoblanadi.

O'quv faoliyati elementlari va malakalari shakllanmaganligining dastlabki ko'rsatkichi-taraqqiyotning sustligi bo'lib, bu boshlang'ich sinflarda bolaning maktab o'quv dasturini o'zlashtirishini sezilarli darajada murakkablashtiradi. Bu guruh bolalar o'quv-tarbiya ishlarining shakllangan metod va metodlarining yo'qligidan iborat bo'lgan o'quv jarayonida kuchsiz o'z-o'zini tashkil etish bilan xarakterlanadi.

N.A.Menchinskaya nafaqat ta'lim berishda, balki har qanday aqliy faoliyatda o'zini namoyon qiladigan shaxsning past faolligi bilan kam o'rganish qobiliyatini bevosita bog'laydi. Kognitiv faoliyatning yetishmasligi har qanday patologiya bo'lmasa, aqliy funksiyalarning (xotira, e'tibor) pasayishiga olib keladi. O'z navbatida, bilish faoliyati tonusining pasayishi o'quvchilarning motivasion sohasi bilan uzviy bog'liqdir.

N.I.Murachkovskiy aqliy faoliyat sifati, o'qishga bo'lgan munosabati, o'quvchining pozitsiyasiga asoslanib, uch turdagi o'quvchilarni belgilaydi.

Birinchi turdagi bolalar uchun past akademik ko'rsatkichlar xarakterlidir. Fikrlash jarayonlarining yomon rivojlanishi o'quv materialini o'zlashtirishda jiddiy qiyinchiliklarga sabab bo'ladi. Ular kognitiv qiziqishlarning yetishmasligi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, ular

o'quvchining mavqiyini saqlab qoladi va ijobiy axloqiy axloqni shakllantiradi.

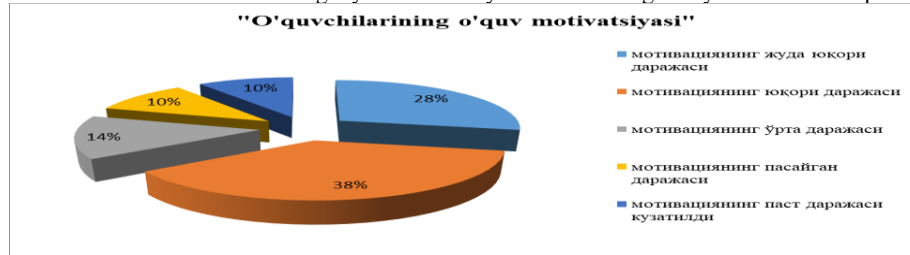
Ikkinchi turdagi maktab o'quvchilari uchun aqliy faoliyatning yetarlicha yuqori sifati o'rganishga salbiy munosabat bilan xarakterlidir. Ushbu o'quvchilarning umumiy yo'nalishi o'qitish bilan bog'liq emas.

Aqliy faoliyatning yomon sifati va o'quvchining mavqiyini qisman yoki to'liq yo'qotish bilan o'rganishga beparvo munosabat uchinchi turdagi maktab o'quvchilariga xosdir. O'quv topshiriqlarini bajarishda bu o'quvchilarda tanqidiylik yetishmaydi, ular o'quv materialini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Adaptasiya organizmni, shaxsni atrof-muhitga moslashtiradigan yangi ko'nikmalar, odatlar, fazilatlarini rivojlantirish bilan muayyan organlar, xususiyatlar, mexanizmlar faoliyatini qayta qurish bilan bog'liq. Inson moslashuvining regulyatorlari motivlar, fikrlash, iroda, qobiliyat, bilim, tajriba sanaladi. Adaptasiya jarayonida hosil bo'ladigan yangi xususiyatlar va fazilatlar soni ko'p emas, chunki mavjud bo'lganlar qayta tiklanadi va faoliyat samaradorligini saqlab qolish, yangi sharoitlarga ko'nikish va ularning rivojlanishi bilan bog'liq. Adaptasiya nafaqat organizmning yangi sharoitlarga moslashuvida, balki asosan qiyinchiliklarni bartaraf etishga imkon beradigan qat'iy xatti-harakatlarning rivojlanishida ifodalanadi.

Biz ko'rib chiqayotgan muammoni o'rganish uchun O.V.Xuxlayevaning yondashuvi qiziqarli bo'lib, u bolalarning psixologik salomatligini o'rganish doirasida umuman adaptasiya va bolaning ijtimoiy muhitga adaptasiyasi muammosiga alohida e'tibor beradi.

Boshlang'ich sinflarda sinfdoshlari bilan bir birini tushunishi, qo'llab-quvvatlash va o'zaro hurmatlashishga asoslangan emosional munosabat muhitining yaratilishi

1-rasm. "Maktab o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini o'rganish"

Motivatsiyaning juda yuqori darajasi 28 %, motivatsiyaning yuqori darajasi 38 %, motivatsiyaning o'rtacha darajasi 14 %, motivatsiyaning pasaygan darajasi 10 %, motivatsiyaning past darajasi 10 % kuzatildi.

Biroq, bu motivlarning hammasi ham maktabda o'qish uchun etarli deb hisoblanmaydi. Metodika bizga bolalarning maktabga borish istagini aniqlashda yetakchi bo'lganlarni aniqlash imkonini beradi.

Olingan natijalarni tahlil qilib, ko'rishimiz mumkinki, bolalar birinchi o'rinda ijtimoiy va pozision motivlarga tayanadi. Ahamiyatligi bo'yicha ikkinchi o'rinni o'quv va baholash motivlari egalladi. Ushbu motivlarga tayanadigan bolalar maktabga bilim olish uchun boradilar va ularga o'qish yoqadi yoki o'qituvchi hamda ota-onadan maqto'v eshitish uchun boradilar. Ayrim bolalar o'z tanlovlarini o'yin motivi foydasiga belgiladilar, ularga maktabga borish yoqadi. Chunki tengdoshlari bilan yangi tanishuvlar, muloqot qilish, o'ynash va vaqtni quvnoq o'tkazish ularga yoqadi. 10 % bola savollarga javob berib tashqi motivni tanladilar. Bu bolalar o'zlarini pasiv, tashabussiz, yopiq sifatida ko'rsatdilar.

Navbatdagi tadqiqotimiz metodikasi bu - N.I.Gutkina tomonidan taklif qilingan «O'quvchining ichki pozitsiyasini o'rganish»dir. Bu o'quvchining ichki pozitsiyasini aniqlashtirishga qaratilgan bo'lib, u kognitiv va o'qish motivatsiyasi rivojlanganligi darajasini nazarda tutadi, kognitiv ehtiyojlar va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish, maktabda

o'quvchilarda o'quv topshiriqlarini tushunish, anglash, tahlil qilish va fikrlarni bayon etish ko'nikmalarini kuchaytirish natijasida o'quvchilarda o'quv materiallarini o'zlashtirishning kognitiv komponentlari rivojlanadi.

Bolaning maktabga adaptasiyasi uchun qulay sharoit yaratish, uning namoyon bo'lish xususiyatlarini hisobga olgan holda, uning rivojlanishida uzluksizlikni ta'minlash yeng muhim omilidir. Kelajakdagi o'quvchining psixofizik holati ko'p jihatdan adaptasiya jarayonining qanday kechishiga bog'liq. Birinchi sinf o'quvchilarining adaptasiya shartlari har xil bo'lishi mumkin. Odatda, maktabga barqaror moslashuvchanlik o'quv yilining birinchi yarmida qayd etiladi.

Biz o'qituvchi tomonidan o'quv faoliyatini tahlil qilish qulayligi uchun bolani sinfda kuzatishdan tashqari, ota-onalar bilan uy vazifalarini tayyorlash, o'quvchilar faoliyati mahsulotlarini o'rganish bo'yicha suhbatlar utkazdik.

Biz tadqiqotimizning dastlabki bosqichida M.R. Ginzburg tomonidan ishlab chiqilgan va biz tomonimizdan modifikasiya qilingan «O'quvchilarning o'quv motivatsiyasini o'rganish» metodikasidan foydalandik. Ushbu metodika boshlang'ich sinf o'quvchilarni maktabda o'qish va o'rganishga undaydigan turli xil motivlarni aniqlashga imkon berdi. Etti yoshli bolalar uchun quyidagi motivlar xarakterlidir:

- o'z-o'zini anglashi tarbiyaviy motivi.
- O'qishning ijtimoiy ehtiyojini tushunishga asoslangan keng ijtimoiy motiv.
- boshqalar bilan munosabatlarda yangi pozitsiyani egallash istagi bilan bog'liq "pozision" motiv.
- o'rganishga nisbatan "tashqi" motivlar, masalan, kattalar talablariga bo'ysunish va boshqalar. - ta'lim sohasiga yetarlicha o'tmagan o'yin motivi. - Yuqori ball olish motivi.

muvaffaqiyatli o'qishga to'sqinlik qiladigan shaxsiy xususiyatlarni aniqlash. Ushbu metodika bizga bolaning ta'limning maqsadi va zarurligini anglashini, shuningdek, o'quv jarayonini qanday qabul qilishini kuzatish imkonini beradi.

2-rasm. Hissiy holati o'rganish metodikasi bo'yicha olingan dastlabki umumiy ma'lumotlarning diagramma ko'rinishi (% hisobida)

Sinaluvchilardan 43,2% o'quvchilarda ichki pozitsiyasi shakllangan bo'lib, bolalar maktabga borishni xohlaydi, o'qishni yaxshi ko'radi. O'qishning maqsadi, ahamiyati va zarurligini biladi. Qiziquvchanlik ko'rsatadi. Yetakchi faoliyat - o'qish hisoblanadi. 48,3% o'quvchilarda ichki pozitsiyasi o'rtacha shakllangan bolalar o'qishni maktabga borishni yaxshi ko'radi, lekin u o'rganishning maqsadi va ahamiyatini anglamaydi va o'rganishga bo'lgan ishtiyoq o'rini "Men o'qishim kerak" munosabati egallaydi. 8,5% o'quvchilarda ichki pozitsiyasi shakllanmagan - bola o'rganishning maqsadlari va ahamiyatini bilmaydi, maktabni faqat tashqi

tomondan biladi. Bola maktabga o'ynash, bolalar bilan muloqot qilish uchun keladi. Bolani ta'lim faoliyati o'ziga jalb qilmaydi, yetakchi faoliyat o'yin hisoblanadi.

Natijalardan ko'rinadiki, boshlang'ich sinflarda sinfdoshlari bilan bir birini tushunishi, qo'llab-quvvatlash va o'zaro hurmatlashishga asoslangan emosional munosabat muhitining yaratilishi kerka. Bu bejizga emas, sababi, quvchilarda o'quv topshiriqlarini tushunish, anglash, tahlil qilish va fikrlarni bayon etish ko'nikmalarini kuchaytirishi natijasida o'quvchilarda o'quv materiallarini o'zlashtirishning kognitiv komponentlari rivojlantiriladi.

Adaptasiya bosqichida birinchi sinf o'quvchilarini psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashni amalga

oshirishning zarur sharti-bu bolaning yangi jamoadagi holati va maktab ta'limi jarayonida uning aqliy rivojlanish dinamikasini tizimli monitoring qilish; maktabda o'quv jarayonini moslashuvchan sxemalar asosida qurish orqali o'quvchilar shaxsini rivojlantirish va ularni muvaffaqiyatli o'rganish uchun ijtimoiy-psixologik imkoniyatlarni yaratish.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining maktab hayotiga adaptasiyasi bolaning ta'lim-tarbiyasi va uning shaxsiy farovonligi muvaffaqiyatining kalitidir. Maktabga ko'nikish davri maktab o'quvchilari hayoti va faoliyatini alohida tashkil etishni talab etadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020 yil 29 dekabr. / "Xalq so'zi" gazetasi, 2020 yil 30 dekabr.
2. Vigotskiy L.S. Voprosi detskoy psixologii / L.S.Vigotskiy. – Spb.: Piter, 2010. – 568 S.
3. Gutkina N.I. Psixologicheskaya gotovnost k shkole. – M.: Proyekt, – 3-ye izd., pererab. i dop., 2000. - 184 s.
4. Davidov V.V. Teoriya razvivayushyego obucheniya / V. V. Davidov. – M.: Intor, 1996. - 544 s.
5. Leontyev A.N. Izbranniye psixologicheskiye proizvedeniya. V 2-x t.- M.: Pedagogika, 1983. – 772 s.
6. Elkonin D.B. K probleme periodizatsii psixologicheskogo razvitiya v detskom vozraste // Vopr. psixol. 1971. № 4. S.6-20
7. Конвенция о правах ребенка. <https://www.un.org/ru/global-issues/children>

Bo'ritosh NE'MATOV,
Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD D.Shabbozova taqrizi asosida

IMPROVING THE CREATIVE ACTIVITY OF MODERN PRIMARY CLASS TEACHERS

Annotation

This article is written about the forms and methods of improving the creative activity of primary school teachers, the model of improving the creative activity of primary school teachers and the factors, principles and means of improving the creative activity of primary school teachers.

Key words: Culture, cognitive, acmeological, axiological factors, students, natural sciences, natural literacy.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В данной статье написано о формах и методах совершенствования творческой активности учителей начальных классов, модели совершенствования творческой активности учителей начальных классов и факторах, принципах и средствах совершенствования творческой активности учителей начальных классов.

Ключевые слова: Культура, познавательный, акмеологический, аксиологический факторы, студенты, естествознание, природоведческая грамотность.

ZAMONAVIY BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KREATIV FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kreativ faoliyatni takomillashtirish shakl va metodlari, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini takomillashtirish modeli va boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativ faoliyatini takomillashtirish omillari, tamoyil va vositalari haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: Madaniyat, kognitiv, akmeologik, aksiologik omillar, o'quvchilar, tabiiy fanlar, tabiiy savodxonlik.

Kirish. Uzluksiz ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quv-dars jarayonini tashkil etish bo'yicha pedagogik kreativ faoliyatini nazorat qilish va baholash, avvalo, uning maqsadi, mazmuni, shakllari, omillari, vositalari va ob'ektlari namoyon qilishni zaruriyat deb biladi.

Ma'lumki, maktabda o'quv jarayonining asosiy shakli sinf-dars tizimi.

Dars jarayonida o'qituvchilarga fanlar bo'yicha bilimlar asoslari o'rgatiladi, ularning shaxsiy sifatleri rivojlantiriladi, ilimi, ko'nikma malaka va kompetentsiyalari shakllantiriladi. Dars berish jarayonida o'quvchining kreativ faoliyatini, pedagogik mahoratini, namoyon qilishi uchun keng imkoniyatlar mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Boshlang'ich ta'limni kreativ tashkil etishning nazariy asoslari, ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsning ijodiy fikrlash imkoniyatlarini kengaytirish, bevosita shaxsda kreativlik qobiliyatini shakllantirish bo'yicha turli usul va metod masalalari mamlakatimiz olimlaridan B.Adizov, N.Dilova, R.Ibragimov, G.Ibragimova, M.M. Madraximova, R.A.Mavlonova, N.A.Muslimov, X.J.Xudoyqulovlar, shuningdek, kreativ fikrlash psixologiyasi G.Davletshin, E.G'oziyev, Z.Nishonovalar tomonidan tadqiq etilgan.

Tahlil va natijalar. O'qituvchi - mutaxassislar va nazariyotchilar har bir turdagi dars mashg'ulotlariga tayyorlanishda, nazorat qilish orqali baholashni o'tkazish qoidalariga rioya qilishlari kerak. O'quvchilarni baholash, savol-javob qilishda juda ehtiyotkor bo'lishlik lozim, ularni shaxsiyatiga tegmaslik zarur. O'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida norozilik chiqmasligi kerak. Chunki bunday norozilik yaxshilikka olib kelmaydi. Chunki ta'lim jarayonini

samarali boshqarish va pedagogik noroziliklarni hal etish, juda muhim kasb etadi. Ma'lumki o'qituvchi ta'lim jarayonida rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish, natijalarni baholash va tahlil qilish kabi vazifalarni bajaradi.

O'qituvchi tomonidan ta'lim jarayonini boshqarish - o'qituvchi tomonidan muayyan mavzu bo'yicha yoki nazorat ishlarini o'tkazish maqsadida tashkil etilayotgan o'quv mashg'ulotlarining ilmiy-pedagogik va amaliy-metodik jihatdan to'g'ri tashkillashtirilishi, olib borilishi, natijalarning tahlil etilishini ifodalaydi.

Odatda, ta'lim jarayonini samarali boshqarish o'qituvchilar tomonidan o'quv mashg'ulotlarini ilmiy-pedagogik va ilmiy-metodik jihatdan to'g'ri tashkillashtirish, olib borish va natijalarni xolis, tizimli tahlil etishga doir bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarga ega bo'lishiga bog'liq. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilar hamda malaka oshirish kurslarining tinglovchilarida bu boradagi bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi tomonidan ta'lim jarayonini boshqarish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi.

O'qituvchi ta'lim jarayonini tashkil etishni rejalashtirishda taqvim mavzuyi yoki darslar rejalarini tuzishga e'tibor qaratadi. O'qituvchining ta'lim jarayonini tashkil etishdagi roli o'quvchilar oldiga o'quv masalalarini qo'yish, ularning samarali bajarilishi uchun zarur sharoitni yaratishdan iborat. Agar ta'lim jarayonida o'quvchilar faoliyatini boshqarishda o'qituvchi to'g'ri yo'naltirish vazifasini bajarsa, nazorat o'quvchilar faoliyatining maqsadga muvofiq, samarali tashkil etilishini ta'minlaydi. Ta'lim jarayoni bo'yicha natijalarni baholash va tahlil qilishda o'qituvchi ta'lim jarayonning qanday kechganligini bilish,

yutuqlar omillarini o'rganish, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf etish choralari belgilashga e'tibor qaratish lozim.

Imom G'azzoliy aytganidek: "O'zingga nisbatan kichiklardan qanday muomalani kutsang, ularga nisbatan ham huddi shunday muomalada bo'lg'in". Kaykovus o'g'liga nasihat qilib deydi: "Halq oldida gapiradigan so'zing go'zal bo'lsin, bu so'zni xalq qabul qilsin. Haloyiq sening so'zing bilan baland darajaga erishganingni bilsin, chunki kishining martabasini so'z orqali biladilar. So'zning martabasini kishi orqali bilmaydilar, chunki har kishining ahvoli o'z so'zi ostida yashiringan bo'ladi. Ya'ni bir so'zni bir ibora bilan aytsa bo'ladi, eshitgan kishining esa ko'ngli parishon bo'ladi, shu so'zni boshqa bir ibora bilan aytsa, eshitgan kishining ko'ngli baxra oladi.

Ey, farzand, so'zning yuz va orqa tomonini bilgin, ularga rioya qilgin, so'zlaganingda ma'noli gapir, bu notiqlikni alomatidir. Har bir so'zga quloq sol, tezlik qilma. O'ylamasdan so'zlama. Har bir so'zni o'ylab gapir, to' aytgan so'zgingdan pushaymon bo'lmagaysan. Sovuq so'z so'zlama... Ko'p bilu, oz so'zla: kam bilsang, ko'p so'zlama, chunki aqlli kishi ko'p so'zlamaydi deganlarki, jim o'tirish salomatlik garovidir".

Donishmandlarimiz aytganlaridek: "Diling og'rib, asabiylashishni tilamasang, johil, ablah kishilar bilan so'zga borishib o'tirma".

Insonga ziynat bag'ishlaydigan fazilat odob-axloq. Axloq ilmi yaxshilik bilan yomonlik o'rtasidagi murakkab muammolar haqida bahs yuritib boradi. Har bir odam bir olam bo'lgani kabi, o'sha insonning odob-axloqi ham juda murakkab bo'lib, uni ikkinchi olam desak adashmaymiz.

Go'zal fe'l-atvorning nishonasi o'n ikki narsadir: birinchi nishonasi - yaxshilik; ikkinchi - insofli bo'lish; uchinchi - boshqa odamdan ayb qidirmaslik; to'rtinchi - biror odam nojo'ya harakat qilsa, uni yaxshi yo'lga solish; beshinchi - bir odam o'z aybiga iqrar bo'lib, uzr aytsa, uzrini qabul qilish; oltinchi - boshqalar uchun mashaqqatni o'z ustiga olish; yettinchi - faqat o'z manfaatini ko'zlamaslik; sakkizinchi - ochiq yuzli, shirin so'zli bo'lish; to'qqizinchi - muhtojlarning hojatini chiqarish; o'ninchi - muloyim va xushmuomala bo'lish.

O'n birinchi - kamtarlik, insonning go'zal fazilatlaridan. Ayniqsa, ko'pchilik bilan muomala qiladigan kishilar nihoyatda kamtar, shirinsuxan bo'lishlari kerak. Dag'allik, kishilarga samimiy munosabatda bo'lmaslik, ularning talab-ehtiyojlariga e'tiborsizlik kabi salbiy odatlar jamiyatimiz uchun nizolar manbai bo'lsa-da, hamon uchrab turadi.

Kamtar kishi kibrga aslo yaqin yurmaydi. CHunki kibr va manmanlik, takabburlik kishini xor, xalq qancha ilm va davlat sohibi bo'lsa ham bir pulcha qadr va qimmatini bo'lmaydi.

Shunday ekan, o'qituvchi, murabbiy, ota-ona va har bir kishining faxrli burchlaridan biri bo'lib, unda kreativ faoliyat qay darajada ekanligi bilan belgilanadi. O'qituvchi esa o'g'il-qizlarda ana shunday fazilatlarini uzluksiz ravishda tarbiyalab borishdan iborat, shundagina noroziliklar kam bo'ladi.

O'n ikkinchi - suxandonlik xushodob, madaniyatli kishilar odamlarga nisbatan e'tiborli va sezgir bo'ladi. Halqimizda "Suxandonlik salomdan, ish intizomdan boshlanadi", degan hikmatli ibora bor. Darhaqiqat, salom bilan boshlangan suhbat, yomon niyatni qaytarib, yopiq eshiklarni ochar va nifoqlarni yo'qotar, nizolarni kamaytirar ekan. Ochiq yuzli, xushxulq, xushmuomala odam andisha va farosat egasi bo'ladi, hamda kreativlik salohiyati yetarli darajada rivojlanganligini ko'rsatadi.

Shirinso'zlik va go'zal nutq hech qachon, hech qaerda sotilmaydi. Bunga erishmoqlikning birgina yo'li bor, bu ham bo'lsa, tinimsiz shirin so'zlashash mashq qilmoqlik. Bu esa,

asosan, ko'p kitob o'qish yo'li bilan amalga oshiriladi. Muomala o'qituvchilik kasbini egalagan insonning kimligini ko'rsatuvchi yuzidir. Ular nizolardan uzoqda bo'ladi va kreativlik san'atiga ega mutaxassislardir.

Nizoni hal qilishning ma'muriy usullari, nizoga kirishuvchilar manfaatlarini kuch bilan bostirish; ularni boshqa ishga o'tkazish; nizo qatnashchilarini turli ko'rinishlarda o'zaro ajratish; axloq komissiyasining qarori; rahbar buyrug'i; sud qarori.

Pedagogik kreativ salohiyati, mahoratni, faoliyatni Ilmiy-metodik jihatdan, pedagogik norozilik ishtirokchilariga pedagogik yoki pedagogik yordam berish orqali ko'rsata olish imkoniyatiga ham ega bo'lishlari zarur.

Tadqiqot ishida boshlang'ich ta'limi bo'yicha ta'limiy-tadbirlarning boshlang'ich, to'liqsiz o'rta maktab DTS bo'yicha qoniqarli bajarilmayotgani mashg'ulotlarining muhim bo'g'ini, o'quvchilarning ishlab chiqarish amaliyotiga tayyorgarlik ko'rish, tashkil etishi va uni o'tkazish darajasi hamda mazkur ishlarda boshlang'ich sinf o'qituvchisining tutgan o'rmini alohida o'rganishga to'g'ri keldi.

Bu borada mazkur amaliyotning mazmuni, tashkil etish shakllari, mehnat ob'ektlari, shart-sharoitlari pedagog olimlardan N.S.Sayidaxmedov, B.I.Muranov, R.M.Sarsenbayeva va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlarida o'rganilgan. Biroq maktabda uyushtiriladigan sinfdan va maktabdan tashqari tashkil etilgan boshlang'ich sinf o'qituvchisining kreativ faoliyati to'g'risida, sifat va baholash darajasi to'g'risida fikr berilmagan.

Ilmiy-tadqiqot natijasida, shu narsa aniq bo'ldiki, kreativ faoliyat asosida ishlab chiqarish amaliyoti davrida o'quvchilarga ishlab chiqarish guruhlarini tashkil etib, uni xo'jalik maydonchalari bo'yab amaliyotni bajarish rejasini, ya'ni ishtirok etish kunlarini belgilash maqsadga muvofiq.

Mazkur amaliyot, odatda, iyun yoki iyul oylarida o'tkaziladi hamda rejalashtiriladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi bunday amaliyotni o'tkazish uchun uning vaqtini, kuchlarini ham amaliyot mazmuni belgilab olishlari kerak, uni tashkil etish usullarini, shakl va metodlarini, vositalarini aniqlashlari zarur. CHunki amaliyot quyidagi maqsadlarni amalga oshirishni nazarda tutadi:

DTSda amaliyot bo'yicha tegishli o'quv soatlari ajratilgan bo'lsa ham, hozirgi vaqtda mamlakatimiz umumta'lim maktablarida uning mazmuni, shakl va metodlari qonuniy ravishda ishlab chiqilmaganligi bois uni amalda ro'yobga chiqarish bo'yicha bir talay qiyinchiliklar tug' ilmoqda. Shunga qaramasdan mazkur masalani xalq etishda, ta'lim tizimining kreativ faoliyatini aniqlash sifatleri orqali baholash tizimli darajasi aniqlandi. Shu bois, ushbu ishda kreativ faoliyatni ro'yobga chiqarishning ilmiy-metodik tomonlarini yoritishga harakat qilindi.

Kreativ faoliyatni amalga oshirishdi, amaliyot dasturida quyidagilar belgilanishi zarur: amaliyotning aniq maqsadi va vazifalari; amaliyot davrida ish mazmuni; ishlab chiqarish va jamoat topshiriqlarining aniq tavsifnomasi; mehnat amaliyot davrida o'tkaziladigan mashg'ulotlarning mazmuni va rejasini; ishlab chiqarish ob'ektlariga uyushtiriladigan sayohatlarning mazmuni va rejasini; amaliyot davrida yuritiladigan ish, o'quv, metodik, ma'muriy hujjatlarga qo'yiladigan talablar; amaliyot vaqtida mehnatni me'yorlash, pedagogik nazorat, amaliyot bo'yicha sinov-ixtixonlarining shakllari va mazmuni; amaliyot yakunida hisobotlarni tayyorlashga qo'yiladigan talablarni boshlang'ich sinf o'qituvchisi bilishi shart deb hisoblaymiz.

Kreativ faoliyat boshlang'ich sinf o'qituvchisi qobiliyatini aniqlash davrida yuritiladigan barcha hujjatlarning nusxalari amaliyot uchun maxsus bo'lgan mehnat ta'limi boshlang'ich sinf o'qituvchisida saqlanadi. Shu bois mehnat ta'limi Boshlang'ich sinf o'qituvchisining mehnat amaliyotiga

rahbarlik qilishi va o'tkazishi bo'yicha kreativ faoliyatni nazorat qilish va baholashda 100 balli shkaladan foydalaniladi.

Nazoratchi tomonidan o'quvchining amaliyotga rahbarlik faoliyatini nazorat qilish va baholashni uch xil mezonda belgilash maqsadga muvofiqdir:

mehnat amaliyotga tayyorgarlik darajasi yuqori saviyada - 86-100 ball.

mehnat amaliyotga tayyorgarlik darajasi - o'rtacha saviyada - 71-85 ball.

mehnat amaliyotiga tayyorgarlik darajasi past saviyada - 55-70 ball.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining sinfdan va maktabdan tashqari ishlarini tashkil etish va mashg'ulotlarni o'tkazishga tayyorgarlik darajasini aniqlash maqsadida kreativlik yondashuv orqali pedagogik nazoratda quyidagilarni nazarda tutish lozim:

Demak, umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'qituvchilari chorvachilik faoliyatini namoyon etish orqali kreativlik faoliyatni, qobiliyatni sinfdan va maktabdan

tashqari paytlarda tashkil etishda, pedagogik mahorat, umumpedagogik qobiliyat tushunchalarni ilmiy-metodik jihatdan o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga tushuntirish o'ziga xos bo'lgan ilmiy muhim jihatdan kasb etadi. Ushbu tadbirlarni o'tkazishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining tashkilotchilik, rahbarlik mahorati namoyon bo'ladi va o'quvchilar faoliyati jarayonida tayyorlangan o'tkazilgan va bajarilgan ishlarni kreativlik sifati bilan o'lchanadi.

Xulosa. Kreativ faoliyatni o'rganishda mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirish fanlarining davlat ta'lim standartlari asosida umumiy o'rta ta'lim maktabi ish faoliyati mazmuni va tuzilishiga mos holda mehnat ta'limi boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy mahorat tavsifnomasi ishlab chiqildi va amalga joriy qilish yo'llari sinab ko'rildi. Mazkur bobda mehnat ta'limi boshlang'ich sinf o'qituvchilari kreativ faoliyati mahoratini, qobiliyatini nazorat qilish va baholashda testlar tizimidan foydalanish metodikasi yaratilib, amaliyotga joriy qilish mexanizmlari ishlab chiqildi.

ADABIYOTLAR

1. Ahmedov B. O'zbekiston tarixi manbalari (qadim zamon va o'rta asrlar). -T. "O'qituvchi", 2001.
2. Akkari, Abdeljalil. (2018). International agenda Education 2030: An uncertain consensus or a tool to mobilize education actors. *British Journal of Educational Studies*. 5. 1-12.
3. Babayev E. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish. //Fan sohasida innovatsiyalar: nazariya va amaliyot, Iqtidorli talabalar ilmiy-amaliy anjumani materiallari.-Toshkent, 2011-yil 12-may.
4. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности. –спб: СПбГУТД. 2006.
5. Дружинин В.Н. Структура и логика психологического исследования. М., 1993. – с.168.
6. Egamberdiyeva N. Talaba-yoshlarni tarbiyalashda kompetentlik va kreativlik pedagogik faoliyat. –T.: "Navro'z", 2013.
7. Fayzullayev O. Falsafa va fanlar metodologiyasi. -T.: "Falsafa va huquq", 2006, 238 bet.

UDK:53.37.013.42

Dildora NURMATOVA,
Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: davronismoilov864@gmail.com

Qarshi DU professori f.m.f.d. Tashatov A.Q. taqrizi ostida

TO BUILD A METHODOLOGICAL MODEL OF TEACHING PHYSICS BASED ON SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL METHODS FOR FUTURE ENGINEERS

In this article, the methods of effective use of the methods of teaching physics to future engineers in higher education institutions are discussed. In addition, potential engineers have been shown ways of developing their professional activities such as design, construction, through the use of educational methods in lectures, practical, laboratory and practical training.

Key words: Scientific cognition, empirical cognition, animation, rational cognition, methodology, conceptual, technology, design.

ПОСТРОИТЬ МЕТОДИЧЕСКУЮ МОДЕЛЬ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЗИКИ НА ОСНОВЕ НАУЧНЫХ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ ДЛЯ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются методы эффективного использования методики обучения физике будущих инженеров в высших учебных заведениях. Кроме того, потенциальным инженерам были показаны пути развития их проектирование и конструирование профессиональной деятельности, такие как через использование образовательных методов в лекционных, практических, лабораторных и практических занятиях.

Ключевые слова: Научное познание, эмпирическое познание, анимация, рациональное познание, методология, концептуаль, технология, конструкторская.

BO'LAJAK MUHANDISLARGA ILMIY VA O'QUV BILISH METODLARI ASOSIDA FIZIKA O'QITISHNING METODIK MODELINI QURISH

Аннотация

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhandislarga fizikadan ta'lim metodlaridan samarali foydalanish uslublari keltirib o'tilgan. Bundan tashqari bo'lajak muhandislarga ma'ruza, amaliy, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarda ta'lim metodlaridan foydalanish orqali konstruksiyalash, loyihalash kabi kasbiy faoliyatini rivojlantirish yo'llari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Ilmiy bilish, empirik bilish, animatsiya, ratsional bilish, metodologiya, konseptual, texnologiyalar, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida ta'limni isloh qilish bo'yicha keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida (2019 yil 8 oktabr, PF-5847-son) oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha chora tadbirlar amalga oshirilmoqda[1].

Fizikaviy tushunchalarni rivojlantirishning dastlabki bosqichi bizni o'rab olgan moddiy dunyodagi predmetlar, hodisa va jarayonlar bilan bevosita tanishishni o'zida qamraydi. Bu bosqichning asliy tub mohiyati yakka-yakka holda fizikaviy hodisa va jarayonlarni kuzatish, o'rganish, tajriba o'tkazish va ularning muhim belgisi ko'rinishlarini aniqlashdan iborat. Lekin ular bilan tanishish, kuzatish va tajriba o'tkazishni turli xil vaqtlarda amalga oshirish mumkin; agar u avvallari amalga oshgan bo'lsa, u holda uning bilan tanishish asosida qayta tiklanadigan fizikaviy ilmiy tasavvur paydo bo'ladi; agar u ma'lum vaqtda amalga oshirilsa, u holda uning asosida sezish, idrok qilish, tahlillash, sintezlash yotadi [2].

Yuqorida qayd etilganidek, gnoseologik nuqtai nazaridan ilmiy va o'quv bilish jarayoni bosqichlarini yagonalikdan, ya'ni eksperiment ma'lumotlari va empirik

qonunidan umumiylikka, fizikaviy nazariya aksiomalari sifatidagi asosiy qonunlardan, undan esa chegaraviy umumiylikka, ya'ni aniq fizik tizimlarni tavsiflovchi qonunlar tomon qaragan uzluksiz zanjir sifatida tasavvur qilish mumkin. Fizikaviy nazariyaning mazmunli tuzilishi gnoseologik jihatdan ushbu ilmiy va o'quv bilish jarayoni zanjiriga o'xshashdir. Ilmiy va o'quv bilish faoliyati amaliyotida va shunga mos ravishda ushbu gnoseologik zanjirli ilmiy va o'quv bilishning empirik va nazariy metodlaridan foydalangan holda amalga oshiriladi. Empirik metodlar eksperimental ma'lumotlarni induktiv umumlashtirish orqali aniq ilmiy dalillarni tavsiflashga yo'naltirilgan bo'ladi. Empirik asosda ta'riflangan gaz qonunlari ana shunday induktiv umumlashtirishga misol bo'la oladi. Nazariy metodlar o'rganilayotgan olamning bir qismidagi tub sabab-oqibat aloqalarini nafaqat formal, balki dialektik mantiqdan foydalangan holda aniqlashga imkon beradi [3].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Molekulyar fizika va termodinamikaning rivojlanib borishi energiyani uzatishda va bir turdan ikkinchi turga aylantirish hodisalarini o'rganishdan tortib, dissipativ tizimlar va muvozanatsiz jarayonlar tavsiflashgacha bo'lgan davmi o'z ichiga oladi. Xuddi shunday, fizik tafakkurning rivojlanib borishida mexanik harakatni tavsiflashdan tortib, matematik obrazlar, modellar bilan tushuntiriladigan kvant mexanikasigacha bo'lgan yo'lni bosib o'tdi. Xususan, issiqlik hodisalarini tadqiq qilishda ikkita ilmiy yo'nalish mavjud:

Fizikada energiyani saqlanish va aylanish qonunining kashf qilinishi odatda D.Joul, R.Mayer, G.Gelmgols nomlari bilan bog'lanadi. 1850 yilda termodinamikaning ikkinchi qonuni birinchi marta R.Klauzius tomonidan va 1851 yilda U.Tomson tomonidan ma'lum bir empirik qoida sifatida ifodalangan. Klauzius fizikaga ichki energiya tushunchasini hamda entropiya deb ataluvchi fizik kattaliklarni kiritdi [4, 23–b]. Keyinchalik termodinamikaning birinchi va ikkinchi qonunlari mazmuniga termodinamik tizimlarning fundamental qonunlari sifatida qarala boshlanib, termodinamikani molekulyar–kinetik ta'riflash jarayoni Bolsman va Gibbs ishlarida statistik fizikani asoslarini yaratish bilan yakunlandi [5].

So'nggi yillarda termodinamikaning uchinchi rivojlanish bosqichi boshlandi, ya'ni muvozanatsiz jarayonlar fizikasi, dissipativ tizimlar fizikasi yuzaga keldi (I.Prigojin) [6]. Termodinamika istalgan jarayonlardagi eng umumiy ko'rinishdagi energetik jarayonlarni tavsiflovchi izchil fenomenologik nazariyaga aylandi [7].

Tabiatning bir qismi haqidagi ilmiy va o'quv bilim sifatidagi fizikaviy nazariyaning tizimliliigi tavsiflanayotgan borliq qismining tizimli xususiyatlari bilan determinatsiyalanadi. Metodik jihatdan fizikaviy nazariya shu jumladan, fizikaning termodinamika bo'limi ham ilmiy va o'quv bilishning konseptual tizimi ekanligi muhim hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Fizikaviy nazariyalarning mazmuniy-ilmiy bilimlarini rivojlantirish bo'yicha metodik vazifa tizimli yondashuvga asoslanishi kerak, bunda o'quv–bilish faoliyatida fizikaviy nazariya, alohida nazariy va amaliy fizika masalalarini kasbiy faoliyatga yo'naltirib yechish bo'yicha tarqoq fikrlar, tushunchalar va ko'rsatmalar to'plami sifatida emas, balki nazariyaning tizim xususiyatlarini hisobga olgan holda aynan ilmiy bilimlar tizimi sifatida fanlararo integratsion o'qitish orqali o'rganilishi kerak [8].

Boshqarish tushunchasi ilmiy va pedagogik-psixologik adabiyotlarda tizimlarning muayyan tuzilishini e'tiborga olib, kasbiy faoliyat rejasini amalga oshirishni, kasbiy faoliyat maqsadi va vazifalarini amalga oshirishni ta'minlovchi turli tabiatga ega bo'lgan biologik, ijtimoiy, texnik, fizik tashkillashtirilgan va rejalashtirilgan tizim osti va tizim usti elementlarning funksional birligi sifatida talqin qilinadi [9].

Muhandislik bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalarining o'qish orqali bilishini boshqarishni va uning xususiyati va meyoriy-huquqiy funksiyalarini bajaruvchi metodologiyasini tashkil qiluvchi tamoyillar, yondashuvlar va qonuniyatlar tizimidan foydalangan holda tashkillashtirish va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Har qanday tashkillashtirish va rivojlantirish uning komponentlari tuzilmasi va ularning o'zaro uzviy aloqasi bilan belgilangan butun qismlarining ichki tartibini, muvofiqligini refleksiylaydi. Tashkillashtirish va kompetensiyalarni rivojlantirish jarayon sifatida bir butunning qismlari o'rtasidagi o'zaro kommunikativ aloqalarni hosil qilish takomillashtirishga olib keladigan mazmuniy harakatlar majmuidan iboratdir [9].

Deming sikliga muvofiq boshqarish nazariyasida har qanday jarayonni tashkillashtirishda to'rtta komponentga ajratiladi:

- a) maqsad komponenti: maqsad va vazifalarni belgilash, maqsadlarga erishish usullarini, strategiyalar yo'llarini belgilash;
- b) jarayon komponenti: o'quv ishlarini bajarish;
- v) tashxislash komponenti: bajarilgan ishlar natijalarini tekshirish;
- g) natija komponenti: xatolarni to'g'rilash bo'yicha tegishli boshqaruvchi ta'sirlarni amalga oshirish.

O'qish orqali bilish maqsadlariga asoslanib va Deming siklidan foydalangan holda, texnika oliy o'quv yurtlarida

molekulyar fizika va termodinamikani o'rganishda talabalarining o'qish orqali bilishini boshqarishning metodik modelini qurish mumkin (1–rasm).

Oliy ta'lim maqsadlari jamiyat va davlat buyurtmasining ehtiyojlari bilan belgilanadi. Bunda, global maqsad sifatida bo'lajak muhandisni har tomonlama uyg'un ravishda kasbiy kompetensiyalarini fizika o'qitish orqali rivojlantirish maqsadini ajratib ko'rsatish mumkin.

Oliy ta'lim maqsadlariga tizimli ravishda fizikaviy bilimlarning shakllanishini, kasbiy kompetensiyalarning rivojlanishi, tarbiyaviy va kasbiy maqsadlarga yo'nalgan ilmiy dunyoqarashning shakllanishini, rivojlantirish maqsadlariga esa tafakkur va mustaqillikning tarkib topishini qo'llab-quvvatlaydi [10].

Maqsadlarning yakuniy natija bo'yicha tasnifi shunga olib keladiki, muhandislik yo'nalishi talabasi uchun uning yuqori kasbiy darajasi maqsadga aylanadi, professor-o'qituvchi uchun esa asosiy maqsad bo'lajak muhandisni haqiqiy mutaxassisga aylanishi va uni kasbiy muammoli masalalarni yechishni o'rgatish uchun vazifalarni tanlash va qo'llashdan iborat bo'ladi. Bunday maqsadlarning algoritmik ketma–ketligining bajarilishi aynan muhandislik ta'limi maqsadlarini qoniqtira oladi [11, 30–b.]. Maqsadlar ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchilarning o'zaro teng hamda sinergetik imkoniyatlarini rivojlantiradi. Boshqacha aytganda, «obyekt–subyekt» ta'limdan, o'qituvchi va talabalar orasida «subyekt–subyektning o'zaro aloqasi» yuzaga keladi (S.I.Yakimanskaya va YE.V.Bondarevskaya)[11]./

O'qish orqali bilishni boshqarish modelida ushbu kommunikativ aloqa 1–rasmda ko'rsatilgan bo'lib, subekt–subyektning o'zaro kommunikativ aloqasi sharoitlarida professor-o'qituvchi bo'lajak muhandislarining o'qish orqali bilishini boshqaradi. Ammo uni boshqarish uchun yagonalik, umumiylik va chegaraviy umumiylik o'rtasidagi kommunikativ aloqani, ya'ni fundamental fizikaviy nazariyaning ilmiy va o'quv bilish metodlarini empirik asosi, nazariy yadrosi va deduktiv (dialektik) natijalari o'rtasidagi tamoyillarni va yondashuvlarni yaxshi tushunishi lozim bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, agar o'qish orqali bilishning mazmunli va jarayoniy tomonlari o'zaro muvofiqlikda kompetensiyaviy yondashuvli va uzluksizlik tamoyili asosida keltirilsa, bunday komponentlar nafaqat tashxislashni, balki olingan natijalarning to'g'irlanishini ham o'z ichiga olib, boshqarishning natijadorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Fizika o'qitishda qo'yilgan asosiy maqsadlarga erishish uchun quyidagi algoritmik ketma–ketlikni bajarish zarur:

–fizika o'qitish metodlari (tushuntiruvchi–illyustrativ, reproduktiv, muammoli bayon qilish, evristik, tadqiqotchilik), shakllari (ma'ruza, seminar, laboratoriya ishi) va vositalarini (verbal, ko'rgazmali, maxsus, texnik, kompyuterli) o'z ichiga oluvchi o'qish orqali bilishning samarali texnologiyasini tanlash;

–o'qish orqali bilishni yuqori malaka bilan mahoratli bilan boshqarish. Ilmiy bilishning mantiqiy zanjiriga muvofiq fizikaning empirik asoslari, uning yadrosi va deduktiv natijalarga qo'yiladigan talablar yaqqol namoyon bo'lishi (kompetentli muhandisni tayyorlashni); o'qish orqali bilish jarayoni natijalarini uning barcha bosqichlarida tashxis qilish va fizikaviy bilim olishning keyingi bosqichlarini bajarish [12].

Tahlil va natijalar. Tadqiqot ishimizning ilmiy va o'quv bilish metodlari asosida muhandislik yo'nalishi talabalariga fizika o'qitish orqali zaruriy kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi quyidagicha olib boriladi:

Ma'ruza mashg'ulotlarida (metodologik (nazariy yadro)):

Reproduktiv–yangi tushuncha, hodisa va qonunlarni bilishdagi ijodiy faolliklari darajasini baholash asosida qismlarga ajratiladi. Bunda talabalarning o'quv materiallarini mustahkamroq eslab qolishlarini ta'minlash, bilishga doir faoliyatni bevosita boshqarish, kamchiliklarni tez aniqlash uchun amaliy ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirish maqsadida qo'llaniladi.

Laboratoriya mashg'ulotlarida (metodologik (empirik asos)):

Tushuntiruvchi-illyustrativ– Ilyustrativ – tushuntirish metodi talabalarda loyihalash va konstruksiyalash kompetensiyalarini shakllantirishda qo'llaniladi. Masalan, o'qituvchi laboratoriya bajarish texnikasini ko'rsatadi.

Amaliy mashg'ulotlarda (metodologik (empirik asos)):

Muammoli bayon qilish metodi– Ta'lim jarayonida talabalarning ilmiy bilish faoliyatini faollashtirish hamda ularning intellektual imkoniyatlaridan yuqori darajada foydalanishga o'rgatishni nazarda tutadi

Mustaqil ta'limda (gnoseologik, didaktik (Dialektik natija)):

Loyihalash metodi – ta'lim jarayonida talabalarni ilmiy bilish metodini pedagogik dasturiy mahsulotlar yaratishga o'rgatish orqali loyihalash, konstruksiyalash kabi kompetensiyalarini takomillashtirishni nazarda tutadi.

To'garakda (gnoseologik, didaktik (Dialektik natija)): Tadqiqotchilik metodi – ilmiy loyiha doirasida talabalarni kuzatish, tajriba, o'lchash, tahlil qilish, sintez qilish, formallashtirish, modellashtirish, avtomatlashtirishga o'rgatish orqali ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash bosqichlari amalga oshiriladi:

Kuzatish. Sanoat korxonalarining ishlab chiqarish salohiyati, geografik o'rni, iqlim sharoitlarini o'rganish;

Tajriba. Tajriba jarayonida sanoat zonalarini atrofidagi namunalarni yig'ish;

O'lchash. Tajriba davomida keltirilgan namunalar tarkibini maxsus laboratoriya qurilmasida o'lchash;

Tahlil qilish. Laboratoriyada olingan o'lchash natijalarini tahlil qilish va namunalarning tarkibini, tuzilishini o'rganish;

Sintez qilish. Namunalar tarkibini va tashkil etuvchilarning o'zaro aloqasini o'rganish;

Formallashtirish. Olingan natijalarga matematik formulalarni qo'llash;

Modellashtirish, avtomatlashtirish. Formallashtirilgan natijalarni o'zaro funksional bog'lash orqali umumiy xulosaga kelish, modellashtirish, modellashtirilgan jarayonni kompyuterda dasturlash, jadval hamda grafik ko'rinishdagi natijalarni olish va taqdim qilish.

Xulosa va takliflar. Bo'lajak muhandislarga fizikani fundamental fizikaviy nazariya sifatida o'qitishni metodik model asosida ochib berish maqsadga muvofiqligi aniqlandi, ushbu metodik tizim maqsadli, mazmunli, jarayonli va tashxislash kabi komponentlarni o'z ichiga oladi. Metodik model komponentlari: maqsadli (bo'lajak muhandislarni tayyorlash bo'yicha oliy ta'limga bo'lgan ijtimoiy buyurtma hamda oliy ta'lim DTS va malaka talablarining mazmunini ochib beradi), mazmunli (ilmiy bilishning metodologik, gnoseologik va didaktik metodlari asosida amalga oshiriladi), jarayonli (tegishli ta'lim metodlari, shakllari va vositalarining tanlovini refleksiyalaydi) va diagnostik (ta'limning natijaliligini baholash imkonini beradi, mazmunli va jarayoniy komponentlarning o'zaro kommunikativ aloqasini ko'rsatadi).

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston respublikasi Farmoni " O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi "2019 yil 8 oktabr, PF-5847-son .
2. Abduqodirov A.A., Tursunov S.Q. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik. T.: "Adabiyot uchqunlari", 2019 y
3. Baydenko V.I. «Bolonskiy protsess: rezultati obucheniya i kompetentnostniy podxod. - M.: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki spetsialistov. 2009. – S. 482-492.
4. Bepalko V.P. Bumajnyaya versiya elektronogo uchebnika. Shkolniye texnologii. -M.: «Narodnoye obrazovaniye», 2007. -№ 2. - C.54-55.
5. Prigojin I. Vvedeniye v termodinamiku neobratimix protsessov. — Ijevsk: NITS «Regulyatornaya i xaoticheskaya dinamika», 2001. — s. 160.
6. Nikolis G., Prigojin I. Samoorganizatsiya v neravnovesnix sistemax. — M:Mir, 1979. — s. 512.
7. Djo'rayev M. Fizika o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma. — Toshkent: ABU Matbuot — Konsalt, 2015. — 280 b.
8. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/55>
9. Ismoilov D.M. <http://www.idpublications.org/wpcontent/uploads/2020/06/Full-Paper.METHODS-OF-SCIENTIFIC KNOWLEDGE-AND-RESEARCH-IN-THE CONTENT OF SECONDARY EDUCATION.pdf>.

Munisa ORIPOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi
E-mail: munisaoripova1980@mail.ru

Psixologiya fanlari doktori, professor U.Qodirov taqrizi asosida

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODKORLIGINI DIAGNOSTIKA QILISH USULLARI

Annotatsiya

Maqolada "ijodkorlik" tushunchasining mohiyati ochib berilgan, umuman shaxsning ijodkorligini, xususan, maktabgacha yoshdagi bolalarga nisbatan o'rganishning zamonaviy usullari tavsiflangan va tahlil qilingan. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda bolaning ijodiy vazifasini hal qilish jarayonini o'rganishga qaratilgan bolaning ijodining sifat xususiyatlarini aniqlashga imkon beradigan usullardan foydalanish eng maqbul ekanligi ko'rsatilgan. Maktabgacha yoshdagi bolaning ijodini o'rganishda kuzatish va suhbat usullarining imkoniyatlari tavsiflangan.

Kalit so'zlar: "Ijodkorlik" tushunchasi, maktabgacha ta'lim muassasalari, zamonaviy usul, ijodiy vazifa, diagnostikakuzatish va suhbat usullari.

МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ ТВОРЧЕСТВА ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье раскрывается сущность понятия «творчество», описывающая и анализирующая современные методы изучения творчества человека в целом, в частности, применительно к детям дошкольного возраста. В работе с дошкольниками показано, что оптимально использовать методы, позволяющие определить качественные характеристики творчества ребенка, направленные на изучение процесса решения творческой задачи ребенка. Описаны возможности методов наблюдения и интервью в изучении творчества дошкольников.

Ключевые слова: Понятие «творчество», дошкольные образовательные учреждения, современный метод, творческое задание, методы диагностического наблюдения и беседы.

DIAGNOSIS METHODS OF CREATIVITY IN PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

The article reveals the essence of the concept of "creativity", describes and analyzes modern methods for studying human creativity in general, in particular, in relation to preschool children. In work with preschoolers, it is shown that it is optimal to use methods that make it possible to determine the qualitative characteristics of a child's creativity, aimed at studying the process of solving a child's creative problem. The possibilities of observation and interview methods in studying the creativity of preschoolers are described.

Key words: The concept of "creativity", preschool educational institutions, modern method, creative task, methods of diagnostic observation and conversation.

Kirish. Inson qobiliyatlari muammosi doimo gumanitar fanning turli sohaları olimlarining alohida e'tiboriga sazovor bo'lgan. Psixologik va pedagogik tadqiqotlarda rivojlanish davrida ijodiy qobiliyat va ijodkorlik muammosi ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Chunki bolaning qanday ulg'ayishi, uning tabiiy iste'dod va qobiliyatlari qanchalik rivojlanib borishi, nostandart fikrlash, yangi sharoitlarga tez moslashish, hayot muammolarini hal etishga ijodiy yondashishga qanchalik qodir bo'lishi tarbiyasi-pedagoglarga bog'liq.

Maktabgacha ta'lim muassasasi sharoitida bolalar ijodkorligini rivojlantirish amaliyotchilardan ma'lum bir yosh davrida ulardan foydalanish imkoniyatlarini izlash bo'yicha umumiy nazariy qoidalarni tushunishni talab qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rus olimlari N.S.Leites, N.N.Poddyakov, L.A.Venger, O.M.Dyachenko, V.T.Kudryavtsev, O.K.Tixomirovlar maktabgacha ta'lim muassasasi sharoitida bolalar ijodiy qobiliyatlari intellektual rivojlanish darajasi bilan belgilanadi, deb hisoblaydilar [1].

N.N.Poddyakovning fikricha, ijodiy qobiliyatlarning asosiy tarkibiy qismi muammoli fikrlash bo'lib, u bolaning yangi narsalarga ochiqligida, nomuvofiqlik va qarama-qarshiliklarni izlashda, savol va muammolarni o'zi shakllantirishda namoyon bo'ladi [2]. Hatto muvaffaqiyatsizlik ham kognitiv ehtiyojni keltirib chiqaradi, tadqiqot faoliyatini

qo'zg'atadi va ijodiy rivojlanishning yangi bosqichiga o'tish imkoniyatini beradi. Asosiy tadqiqot usuli muammoli vaziyatdir.

O.M.Matyushkin ijodkorlik harakatini yashirin, aniq belgilanmagan elementlar va munosabatlarga ega bo'lgan muammoni hal qilish deb tushunadi[3]. Muammoli vaziyatni hal qilish natijasini olish ijodkorlikning yakuniy aktidir.

Tahlil va natijalar. Muayyan sifatni rivojlantirish yo'lidagi birinchi bosqich – uning shakllanish darajasini diagnostika qilish hisoblanadi[4]. Ijodkorlik shaxsning mulki sifatida integral, murakkab xususiyatga ega, shaxsni bir butun sifatida tavsiflaydi. Ijodkorlikning intellektual parametrlari orasida olimlar quyidagilarni ajratib ko'rsatishadi:

tezlik (vaqt birligida paydo bo'ladigan g'oyalar soni);
moslashuvchanlik (bir g'oyadan ikkinchisiga o'tish, ob'ektni yangi burchakdan ko'rish, undan yangi foydalanish imkoniyatlarini kashf qilish, amaliy qo'llanilishini kengaytirish qobiliyati);

o'ziga xoslik (umumiy qabul qilingan qarashlardan farq qiladigan g'oyalar, tasvirlar, assotsiatsiyalarni yaratish qobiliyati);

qiziquvchanlik (atrofdagi dunyodagi muammolar va qarama-qarshiliklarga nisbatan sezgirlik);
gipotezalarini taklif qilish qobiliyati [5; 6].

Ijodkorlik nafaqat shaxsning intellektual fazilatlarini, balki motivatsion fazilatlar bilan ham bog'liq bo'lib, ular orasida quyidagilar muhim:

o'zini yaxshiroq anglash, o'z imkoniyatlarini iloji boricha qondirish, o'zi uchun yangi, g'ayrioddiy ishlarni bajarish istagi.

faoliyat turlari va yangi usullarni qo'llash, tavakkal qilish va o'z imkoniyatlari chegaralarini sinab ko'rish istagi [6].

Ijodkorlik uchun dastlabki sinovlardan biri shaxsda so'zdan foydalanish darajasini, qulayligi va assotsiatsiyalardan foydalanishni aniqlashga qaratilgan [6].

Ko'proq keng tarqalgan ijodiy tadqiqot testi E.P.Torrens testi bo'lib, unda topshiriqlar og'zaki, vizual va ovozli guruhlarga bo'lingan [6].

Og'zaki test yordamida ijodkorlikni tekshirganda, sub'ektlarga quyidagilar taklif etiladi:

ma'lum bir tasvirga va muammoli savollarga imkon qadar ko'proq savollar berish;

rasmda ko'rsatilgan narsaning iloji boricha ko'proq sabablari va oqibatlarini taxmin qiling;

rasmda ko'rsatilgan o'yinchoqni o'zgartirish (yaxshilash)ning ko'proq usullarini, tanish ob'ektdan foydalanishning qiziqarli va g'ayrioddiy usullarini va boshqalarni o'ylab topish [7].

D.Bogoyavlenska ta'kidlaganidek, "ijodiy qobiliyatlarini o'lchash birligini – "intellektual tashabbus"ni ajratib ko'rsatdi, bu aqliy qobiliyatlar va shaxsning motivatsion tuzilishi sintezi bo'lib, "aqliy faoliyatning zaruriy yechimdan tashqarida davom etishida namoyon bo'ladi" [2].

Intellektual tashabbusni aniqlash uchun D.Bogoyavlenska ijodkorlikni o'lchashning an'anaviy test modelidan voz kechdi. Uning fikricha, bu aniq keng ko'lamli tadbirlarni tashkil etishni talab qiladi va umumiy tasvirlarni o'z ichiga olgan o'xshash vazifalar tizimidan foydalanishni taklif qiladi. Bu tizim, bir tomondan, berilgan ko'rsatmalar bo'yicha topshiriqni bajarish jarayonida intellektual tashabbusni aniqlashni ta'minlaydi.

Intellektual tashabbus tadqiqot muammosini mustaqil ravishda shakllantirishda namoyon bo'ladi. Bu metodologiya vazifasini bajarish uchun utilitar ehtiyoj bilan rag'batlantirilmaydi. Berilganidan tashqariga chiqish, vaziyat talablaridan tashqari o'rganishni davom ettirish qobiliyati kognitiv va motivatsion omillarning birligini aks ettiruvchi shaxsiy xususiyatdir.

Ijodkorlik diagnostikasining yuqorida tavsiflangan yondashuvlari bir-birini istisno qilmaydi, balki to'ldiradi. Ijodkorlik ko'p o'lchovli mavjudot bo'lganligi sababli uning turli tomonlarini ma'lum texnikalar yordamida o'rganish maqsadga muvofiqdir. Bolalar ijodini diagnostika qilishning zamonaviy usullari moslashuvchan xatti-harakatlar algoritmi va sifatli talqini bilan eksperimental testlar xarakteriga ega.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorligini aniqlash usullaridan biri 4–5 yoshli bolalarning universal ijodiy qobiliyatlarini diagnostika qilish usuli (V. Sinelnikov, V. Kudryavsev) to'rt diagnostika vazifasidan iborat. Ular bolaning xayolot realizmining shakllanish darajasi, qismlardan oldin butunni ko'rish qobiliyati, vaziyatdan tashqari va o'zgartiruvchi xarakterdagi ijodiy qarorlar, tajriba o'tkazish qobiliyatini aniqlashga imkon beradi [8].

1–topshiriq. "Xonadagi quyosh".

Tashxis qilinadigan sifat: Tasavvurning realligi.

Maqsad: Nomuvofiqliklarni bartaraf etish orqali bolaning ma'lum bir vaziyatda "noreal"ni "haqiqiy"ga aylantirish qobiliyatini aniqlash.

Material: odam, quyosh, qalam bo'lgan xonaning tasviri bilan chizish.

O'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar. Psixolog bolaga rasmni ko'rsatib, shunday deydi: "Men sizga bu rasmni

beraman. Ehtiyotkorlik bilan qarang va unda nima chizilganligini aytin". Rasmda tasvirlangan tafsilotlarni (stol, stul, odam, chiroq, quyosh va boshqalar) sanab o'tgach, psixolog quyidagi vazifani qo'yadi: "To'g'ri. Biroq, ko'rib turganingizdek, bu erda quyosh xonada bo'yalgan. Iltimos, aytin-chi, bu mumkin-mi? Rassom bu erda xato qildimi? Chizma to'g'ri bo'lishi uchun uni tuzatishga harakat qiling".

Bolaga qalam ishlatish shart emas, u chizilgan rasmni "to'g'rilash" uchun nima qilish kerakligini tushuntirishi mumkin.

Ma'lumotlarni qayta ishlash. Tekshiruv davomida psixolog bolaning rasmni tuzatishga urinishlarini baholaydi.

Ma'lumotlarni qayta ishlash besh balli tizim bo'yicha amalga oshiriladi:

1 ball: Javob yo'q, topshiriqni rad etish ("Men qanday tuzatishni bilmayman", "Chizimni tuzatish kerak emas").

2 ball: Nomuvofiqlikni rasmiy ravishda yo'q qilish (o'chirish, quyoshga bo'yash).

3 ball: Nomuvofiqlikni mazmunli bartaraf etish, ammo yechim oddiy (boshqa joyda chizish – "Ko'chada quyoshli").

4 ball: Nomuvofiqlikni mazmunli bartaraf etish, ammo yechim qiyin (rasmni qayta ishlash).

5 ball: Konstruktiv javob (nomaqbul elementni boshqalardan ajratib, uni ma'lum bir vaziyat kontekstida saqlang ("Rasm chizish", "Deraza chizish", "Quyosh atrofida ramka chizish" va boshqalar).

2–topshiriq. "Murakkab rasm" Tashxis qilinadigan sifat: qismlardan oldin butunni ko'rish qobiliyati.

Maqsad: Nomuvofiq vaziyatda tasvirning ajralmas kontekstini saqlab qolish qobiliyatini aniqlash.

Materiallar: To'rtta burmali (o'lchami 10 x 15 sm) o'rdak tasviri bilan katlanadigan karton rasm.

O'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar. Psixolog bolaga rasmni ko'rsatib, shunday deydi: "Endi men sizga bu rasmni beraman. Iltimos, diqqat bilan qarang va unda nima chizilganligini aytin?".

Javobni tinglagandan so'ng, psixolog rasmni chizadi va so'raydi: "Agar biz rasmni shunday chizsak, o'rdak bilan nima bo'ladi?". Bolaning javobidan keyin rasm to'g'rilanadi; qayta yasalani va bolaga xuddi shu savol beriladi. Beshta yig'ish varianti ishlatiladi: "burchak", "ko'prik", "uy", "quvur", "akkordeon".

Ma'lumotlarni qayta ishlash. Bolani tekshirish vaqtida psixolog topshiriqni bajarish vaqtida uning javoblarining umumiy mazmunini qayd etadi. Ma'lumotlarni qayta ishlash uch nuqtali tizim bo'yicha amalga oshiriladi.

Har bir vazifa rasmni egishda bitta pozitsiyaga mos keladi. Har bir topshiriq uchun maksimal ball – 3 ball. Jami – 15 ball. Javoblarning quyidagi darajalari ajratiladi:

1 ball: Javob yo'q yoki topshiriqni rad etish ("Bilmayman", "Hech narsa bo'lmaydi", "Bo'lmaydi").

2 ball: Tasvirning ko'rish sohasida yoki undan tashqarida joylashgan tafsilotlarini sanab o'tgan tavsifli javob, ya'ni rasm kontekstini yo'qotish ("O'rdakning boshi yo'q", "O'rdak singan", "O'rdak qismlarga bo'linadi" va boshqalar).

3 ball: Birlashtirilgan turdagi javoblar: chizmani egishda tasvirning butunligini saqlash, chizilgan belgini yangi vaziyatga qo'shish ("O'rdak sho'ng'idi", "O'rdak qayiq orqasida suzdi"), yangi kompozitsiyalar qurish ("Aytishlaricha, ular quvur yasashgan va ustiga o'rdak chizishgan") va hokazo.

Ba'zi bolalar tasvirning umumiy kontekstining saqlanishi ma'lum bir vaziyatga emas, balki rasm yig'ilgandan keyin olinadigan o'ziga xos shaklga "bog'langan" javob beradilar ("O'rdak uyga aylandi", "Bu shunday bo'ldi" ko'prik" va boshqalar). Shunga o'xshash javoblar birlashtirilgan turga tegishli bo'lib, ular ham uch ball bilan baholanadi.

Topshiriqlar bajargandan so'ng tashxis natijalari umumlashtiriladi va bolaning ijodiy fazilatlarini shakllantirish darajasi quyidagi parametrlar bo'yicha aniqlanadi: yuqori, o'rta, past.

A. Raxmonqulova va boshqalar [9] ijodkorlikni ikki ko'rsatkich bo'yicha tashxislashni taklif qiladilar:

faoliyat mahsulotlarining ijodiy qiymatini, ya'ni yangilikni aks ettiruvchi mahsuldor ko'rsatkich;

ijodiy xulq-atvorning motivatsion asosini aks ettiruvchi motivatsion va shaxsiy ko'rsatkich.

Ijodkorlikning diagnostikasi teatrlashtirilgan o'z-o'zidan paydo bo'lgan o'yin jarayonida sodir bo'ladi, uning davomida bolalar tomonidan ixtiro qilingan o'yin hodisalarining tabiati va ularning o'rnini bosuvchi ob'ektlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari qayd etiladi.

Spontan o'yin jarayonida o'qituvchi tashqi kuzatuvchi rolini o'ynaydi: u ijodiy jarayonga aralashmaydi, izoh bermaydi, baholamaydi, o'z harakat rejasini taklif qilmaydi. Uning vazifasi ishtirokchilarning jismoniy va ruhiy xavfsizligiga g'amxo'rlik qilish, shuningdek, sodir bo'layotgan voqealarning "Kuzatuv xaritasi" ni yuritishdir. O'yinchilar soni 7-8 kishi. O'yin ishtirokchilari har qanday ertak yoki hayoliy hikoyani o'ylab topishga taklif qilinadi. Hikoyaning boshlanishi va qahramonlar o'qituvchi tomonidan taklif qilinishi mumkin. Keyinchalik, bolalar ushbu syujet qanday rivojlanishini kelishib olishlari kerak, uni sahnalashtirish (o'z-o'zidan teatrlashtirish), teatrlashtirilgan harakatlar va sahna ko'rinishlari uchun kerakli ob'ektlar va materiallardan foydalangan holda.

Yuqorida tavsiflangan maxsus ijodiy diagnostika usullaridan tashqari, boshqa empirik usullarni – kuzatish va suhbatni qo'llash ham maqsadga muvofiqdir. Usullarning har biri, bir tomondan, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan, u boshqasini to'ldiradi, o'rganilayotgan mavzu bo'yicha ko'p qirrali va chuqur bilim beradi.

Kuzatish usuli maktabgacha ta'lim muassasasi sharoitida katta guruh maktabgacha yoshdagi bolalarning hayotiy faoliyatini takroriy kuzatishni o'z ichiga oladi. Ushbu usuldan foydalanish quyidagilar haqida ob'ektiv ma'lumot olish imkoniyatini beradi:

katta yoshdagi bolalarning ijodkorligini rivojlantirish bo'yicha pedagoglar faoliyatini tashkil etish;

bolalarning ijodiy faoliyatga qiziqishining mavjudligi. Kuzatish natijalarini bayonnomada qayd etish maqsadga muvofiqdir, bu esa olingan ma'lumotlarning hisob-kitoblari va tahlilini xolis va aniq amalga oshirish imkonini beradi. Bayonnomada quyidagilar qayd etilishi kerak:

ijodiy faoliyatga qiziqish mavjudligi/yo'qligi; ijodiy faoliyat jarayonida bolalarning hissiy ko'rinishlari;

bolalarning ijodiy mahsulotlari haqidagi gaplarining mazmuni;

tarbiyachi faoliyatini katta guruh maktabgacha yoshdagi bolalar ijodkorligini rivojlantirishga yo'naltirish.

Kuzatish jarayonida olingan ma'lumotlarni aniqlashtirish va chuqurlashtirish uchun bolaning ijodiy faoliyatga munosabatini chuqurroq bilish va tushunish imkonini beradigan suhbat usulidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Katta guruh maktabgacha yoshdagi bolalar bilan suhbat o'tkazish uchun taxminiy savollar quyidagicha bo'lishi mumkin:

Siz biror narsa yaratishni yo chizish, loyihalash, qo'shiq aytish, ertak yaratish yoqtirasizmi?

Siz buni qanchalik tez-tez qilaisiz?

Sizga nima ko'proq yoqadi?

Bir vaqtning o'zida qanday his-tuyg'ularni his qilaisiz?

O'zingiz yoki kimdir bilan biror narsa yaratishni yoqtirasizmi?

Xulosa. Mavzuga oid psixologik-pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish asosida xulosa qilishimiz mumkin:

ijodkorlik – bu ijodiy bo'lish, hayot sohalarida yangi narsalarni yaratish va turli sohalarda nostandart vazifalarni hal qilish qobiliyatida namoyon bo'ladigan individual xususiyatdir;

maktabgacha yoshdagi bolalar bilan pedagogik faoliyatda bolaning ijodining sifat xususiyatlarini ochishga imkon beradigan va ijodiy vazifani hal qilish jarayonini tadqiq qilishga qaratilgan usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir;

ko'plab tadqiqotchilar ijodiy tasavvur va fikrlashni ijodkorlikning majburiy tarkibiy qismlari sifatida ajratib ko'rsatishadi, bu esa, ushbu shaxsiy fazilatlarini tashxislash usullarining yo'nalishini belgilaydi;

kuzatish va suhbat usullari har bir bolada ijodkorlik darajasini tushunishni chuqurlashtirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Психологические исследования творческой деятельности / [под ред. О.К. Тихомирова]. – М.: Наука, 1975. – 253 с
2. Поддьяков А.Н. Мышление дошкольников в процессе экспериментирования со сложными объектами / Поддьяков Н.Н. // Вопросы психологии. – 1996. – № 4. – С. 14-23.
3. Матюшкин А.М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности / Матюшкин А.М. // Вопр. психологии. – 1982. – № 4. – С. 5-17.
4. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества [Текст] / Д. Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону, М., 2002
5. Анастаси А. Психологическое тестирование: в 2 кн. [Текст] / А. Анастаси; под ред. К. М. Гуревича, В. И. Лубовского. – М., 1982. – Кн. 1-2.
6. Психологическая диагностика: учеб. для вузов [Текст] / под ред. М. К. Акимовой, К. М. Гуревича. – СПб.: Питер, 2003. – 652 с.: ил.
7. Бердалиева Г.А. Мактабгача таълим муассасалари нутқ ўстириш машғулларида болаларни мустиқил фикрлашга ўргатиш методикасини такомиллаштириш. 13.00.08 – “Мактабгача таълим ва тарбия назарияси ва методикаси”. педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент – 2019.
8. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – М.: Астрель: АСТ: Транзиткнига, 2006.
9. Рахмонкулова А. ва бошқ. Мактабгача ёшдаги болаларни атроф-муҳит билан таништириш (илк, кичик, ўрта гуруҳлар учун). Т.: 2015.

Mironshoh ORTIQOV,
Toshkent davlat transport universiteti dotsenti, PhD
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti PhD. D.Ismoilov taqrizi asosida

FEATURES OF PROFESSIONAL TRAINING AND PROBLEMS OF IMPROVEMENT OF SPECIALISTS WITH HIGHER EDUCATION IN THE FIELD OF RAILWAY TRANSPORT

Annotation

In this article, we will continue to consider the features of training specialists working at railway transport enterprises by correspondence for professional activity and in connection with the traditional system of training technical specialists in full-time education at a university. The validity of this approach lies in the fact that the values of the diploma of higher technical education of a university graduate, determined by the qualification requirements of the DTS to the level of knowledge and the universal and professional competencies formed, are combined and diversified by forms of training.

Key words: Software tools, electronic resource, animation, software package, software product, professional activity, technology, project, construction.

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ И ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СПЕЦИАЛИСТОВ С ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ В ОБЛАСТИ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА

Аннотация

В данной статье мы продолжим рассмотрение особенностей подготовки специалистов, работающих на предприятиях железнодорожного транспорта по заочной форме обучения, к профессиональной деятельности и в связи с традиционной системой подготовки технических специалистов на очной форме обучения в вузе. Правомочность такого подхода заключается в том, что значения диплома о высшем техническом образовании выпускника вуза, определяемые квалификационными требованиями ДТС к уровню знаний и формируемым универсальным и профессиональным компетенциям, объединяются и диверсифицируются по формам обучения.

Ключевые слова: Программных средств, электронный ресурс, анимация, программный пакет, программный продукт, профессиональная деятельность, технология, проектирования, конструкторский.

TEMIR YO'L TRANSPORTI SOHASIGA OLIY MA'LUMOTLI MUTAXASSISLARNI KASBIY TAYYORLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI

Аннотация

Ushbu maqolada biz temir yo'l transporti korxonalarida sirtqi ta'lim shaklida ishlaydigan mutaxassislarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlari va OTMda kunduzgi bo'limda texnik mutaxassislar tayyorlashning an'anaviy tizimi bilan bog'liq holda ko'rib chiqishni davom ettiramiz. Ushbu yondashuvning qonuniyligi shundan iboratki, OTM bitiruvchisining oliy texnik ma'lumot to'g'risidagi diplomining bilim darajasi va shakllangan universal va kasbiy kompetensiyalari uchun DTSning malaka talablari bilan belgilanadigan qadriyatlarini birlashtirilgan va ta'lim shakllariga ko'ra diversifikatsiya qilingan.

Kalit so'zlar: Innovatsion, elektron resurs, animatsiya, texnologiyalar, dasturiy mahsulot, kasbiy faoliyat, transfer, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2018 yil 19 fevraldagi PF-5349-sonli "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi", 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi[1].

Shu sababli, sirtqi bo'lim talabalarini tayyorlash ko'p hollarda kunduzgi ta'lim shakli bilan bir xil o'quv rejalarini, bir xil o'quv fanlari dasturlari, bir xil darsliklar va o'quv qo'llanmalar bo'yicha amalga oshiriladi. Biroq, oliy ta'limning kunduzgi va sirtqi tizimlarining maqsadlari bir xilligiga qaramay, ular "avtoritar ta'lim - o'z-o'zini o'rganish" didaktik aloqasidagi akademik ta'lim va talabalarining mustaqil ishi vaqti nisbatida tubdan farq qiladi" [2] va o'quv faoliyati subyektlari (OTM, o'qituvchilar, tyutorlar) va ta'lim

subyektlari (sirtqi bo'lim talabalarini) o'rtasidagi kommunikativ aloqalar ta'minlanadi [3].

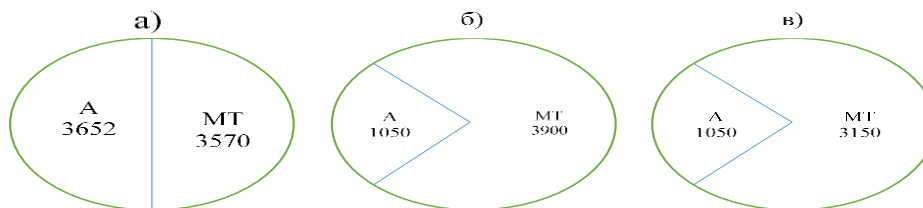
Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Talabalarining sirtqi ta'limning o'ziga xosligini belgilovchi asosiy, eng muhim omil - bu ularning asosiy ta'lim dasturlarini o'zlashtirishi uchun o'qish vaqtining yetishmasligidir. Bu omil, bir tomondan, oliy ta'limning DTSlarining kadrlar tayyorlash mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablari bilan, ikkinchi tomondan, cheklangan 5 yillik o'qitish muddati bilan, ishlab chiqarishdagi mehnatini OTM ta'limi bilan birlashtirgan shaxsning cheklangan psixofiziologik imkoniyatlari bilan obyektiv ravishda belgilanadi.

Inson hayotining barcha turlarini uyg'un qondirish uchun zarur bo'lgan vaqt balansining tahlili, ishlab chiqarishdagi ishni OTMda o'qish bilan birlashtirgan holda pedagogik tajriba-sinov ishlari bilan tasdiqlangan (aniqlovchi eksperimentida 450 dan ortiq respondent ishtirok etgan). Toshkent transport universitetining 1-4-kurs sirtqi talabalarining aloqa vositalari shuni ko'rsatdiki, o'rtacha sirtqi talaba (sanitariya-gigiyena meyorlari, psixofiziologik va sog'liqni saqlash cheklolariga rioya qilingan holda) aslida

tegishli mutaxassislik bo'yicha kunduzgi o'quvchiga qaraganda ta'lim faoliyati uchun 1,5 - 1,8 baravar kam vaqtga ega [5,6]. Masalan, "Temir yo'l qurilishi, temir yo'l va temir yo'l inshootlari" mutaxassisligi bo'yicha muhandislar tayyorlash o'quv rejasida kunduzgi bo'lim talabari uchun 7222 soat, shundan auditoriya mashg'ulotlari uchun 3652 soat, mustaqil ishlash uchun 3570 soat belgilangan. Xuddi shu mutaxassislik bo'yicha sirtqi bo'lim talabari uchun o'quv rejasida o'quv yilida atigi 200 soat auditoriya mashg'ulotlari (5 yillik o'qish muddati uchun 1050 soat) va mustaqil ish uchun 3900 soat belgilangan. Hatto sirtqi bo'lim talabasining rejadagi o'quv yuklamasi ham kunduzgi bo'lim talabari yuklamasidan 1,45 baravar kam ekanligini ko'rish qiyin emas. Yuqorida qayd etilgan aniqlovchi pedagogik tajriba sinov ishlariga ko'ra sirtqi bo'lim talabalarining o'rtacha kunlik

vaqti bor-yo'g'i 3150 soatni tashkil etadi, ya'ni ularning real o'quv yuklamasi kunduzgi bo'lim talabalarining o'quv yuklamasidan 1,7 marta kam (1.2-rasm).

Hozirgi vaqtda sirtqi ta'limda deyarli hech qanday cheklolvar mavjud bo'lmaganda, ishlab chiqarishda ishlaydigan sirtqi bo'lim talabalarining katta qismi OTMda o'zlashtirgan mutaxassislik profilidan tashqarida tahsil oladi. Shunday qilib, tashiruvchi pedagogik tajriba-sinovga ko'ra, Toshkent transport universitetida sirtqi fakulteti talabalaridan (142 nafar respondent) faqat 17% muhandislik lavozimlarida, 36% - texnik lavozimlarida, 28% - master lavozimda ishlaydi, qolganlari (19%) ular o'zlashtirgan muhandislik mutaxassisliklari profiliga mos kelmaydigan ishchi lavozimlarda ishlaydi [6].

1-rasm. Asosiy ta'lim dasturini o'zlashtirish uchun vaqt miqdori (soatlarda): kunduzgi (a) va sirtqi (b) talabalar uchun rejalashtirilgan, haqiqiy (v) - sirtqi bo'lim talabari uchun (aniqlovchi pedagogik tajriba-sinov bo'yicha)

Ko'rinib turibdiki, sirtqi bo'lim talabari o'rtasida obyektiv ravishda mavjud bo'lgan o'quv vaqti tanqisligi sharoitida ularning asosiy ta'lim dasturlarini samarali o'zlashtirishi va buning natijasida yuqori darajada umummadaniy va kasbiy kompetensiyalarning tegishli klasterlarini shakllantirishda darajasi yuqori intensiv pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llagandagina amalga oshishi mumkin. Mahalliy va ilg'or xorijiy pedagogika arsenalida bunday innovatsion texnologiyalar mavjud bo'lib, ularni masofaviy ta'lim jarayoniga, o'rganilayotgan va o'zlashtirilgan fan sohasiga, o'quv faniga, o'quv faoliyati turiga moslashtirish orqali muvaffaqiyatli qo'llash mumkin [7, 8,9].

Tadqiqot metodologiyasi. Masofaviy ta'lim o'rtasidagi sezilarli farq sirtqi bo'lim talabalarining ta'lim faoliyati uchun vaqt qoidalarining o'ziga xosligidir. Talabalarining o'quv faoliyatining vaqt jadvali deganda biz OTMdagi o'quv/auditoriya mashg'ulotlarining vaqt bosqichlarining darsdan tashqari mustaqil ishlari bilan, shuningdek, ta'til vaqtlarining kombinatsiyasi va ketma-ketligini tushunamiz.

Ko'pgina OTMlarda olti kunlik o'quv haftasi mavjud. Talabalarining o'rtacha yuklamasi haftasiga 54 soat yoki o'quv kuniga 9 soat (5-6 soat akademik ta'lim va 4-3 soat talabalar mustaqil ishi) bo'lishi umumiy qabul qilingan. Haftalik akademik ta'lim soatlari (HATS) va mustaqil ish soatlari (MIS) nisbati taxminan (0,5-0,6): (0,5;0,4) bo'lishi kerak. Bunday tartibga solish bir xil nisbatda uzluksiz va teng taqsimlangan yuklama bilan tavsiflanadi. Ko'rinib turibdiki, bu holat talabalarining muvaffaqiyatli o'qishi, ular tomonidan tayanch ta'lim dasturlarini samarali ishlab chiqishlari, OTM o'qituvchilarining o'qitishning samarali texnologiyalaridan foydalanishlari uchun qulay shart-sharoitlardan biri hisoblanadi.

OTMda sirtqi ta'lim shakli bo'yicha mutaxassislar tayyorlashning muhim o'ziga xosligini belgilovchi omillardan yana biri bu toifadagi talabalarining "kattalar" deb ilmiy asoslangan e'tirof etilishidir [3,4,5]. Bunday e'tirof ularning ta'lim olishida individual va talabaga yo'naltirilgan yondashuvdan foydalanishni qonuniy va didaktik jihatdan maqsadga muvofiq qiladi [6,7,8,9]. Sirtqi bo'lim talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda individual va talabalariga yo'naltirilgan yondashuvdan foydalanish "kattalar" ni

o'qitishning asosiy tamoyillarini amalga oshirishga imkon beradi:

- talabalarining shaxsiy qiziqishlari va kasbiy ehtiyojlarini, ularni tayyorlashning boshlang'ich darajasini hisobga oladigan individual ta'lim dasturlaridan foydalanishni ta'minlaydigan ta'limni individuallashtirish;

- o'qitish profili va talabalar tomonidan o'zlashtirilgan asosiy o'quv dasturlari mazmunining ularning ishlab chiqarish faoliyatining mavzulariga, ularning o'z-o'zini rivojlantirish va malakasini oshirish ehtiyojlariga muvofiqligini ta'minlaydigan kontekstli ta'lim:

- talabalarining kasbiy va hayotiy tajribasiga tayanish, ularni o'rganish manbalaridan biri sifatida foydalanish;

- ta'limning selektivligi, ya'ni talabalariga ta'lim maqsadlari, mazmuni, metodlari va vositalarini, ta'lim vaqti va joyini tanlash, uning natijalarini baholashda ma'lum erkinlik berish;

- o'z kasbiy faoliyati doirasida olingan bilim, ko'nikma, malaka, shaxsiy sifat va fazilatlar bilan amaliy foydalanishni ta'minlovchi ta'lim natijalarini dolzarblashtirish;

- ta'lim mustaqilligining ustuvorligi, bu nafaqat talabalarining mustaqil ishini, balki o'quv faoliyatining ustun turini, balki ularni o'rganish jarayonini mustaqil boshqarishni ta'minlaydi va buning natijasida talabalarining motivatsiyasi va akademik faolligi, asosiy ta'lim dasturlarini o'zlashtirish samaradorligi, ish beruvchilarning bitiruvchilarning sifatli kasbiy tayyorgarligidan qoniqish darajasi.

Tahlil va natijalar. Tanlagan mutaxassisligi bo'yicha ishlaydigan talabalarining masofaviy ta'lim jarayoni kunduzgi bo'lim talabalarini o'qitish jarayonidan ta'lim natijasiga erishish uchun beqiyos katta imkoniyatlar - talabalar o'rtasida umummadaniy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish imkoniyatlari bilan sezilarli darajada farq qiladi. Bu juda muhim omil va didaktik jihatdan muhim ustunlik kompetensiyalarning shakllanishining o'ziga xos xususiyati bilan bog'liq - ularning rivojlanishi va shakllanishi faoliyat kasbiy jarayonida sodir bo'ladi.

Sirtqi ta'lim talabari faoliyati haqiqiy kasbiy faoliyat bilan bog'liq bo'lsa, kunduzgi talabalar bu faoliyatni sun'iy simulyatsiya qilingan kvaziprofessional muhitda amalga oshiradilar.

Biroq, talabalar ishlaydigan temir yo'l transporti korxonalarini bilan integratsiyaviy tashkiliy-metodik aloqalar

mavjud bo'lgan va faol faoliyat ko'rsatgan taqdiridagina korxonalarda ishlaydigan sirtqi bo'lim talabalarining barcha potentsial qadriyatları va afzalliklaridan to'liq foydalanish va amalga oshirish mumkin.

Masofaviy ta'lim jarayoni va kunduzgi bo'lim talabalarini o'qitish jarayoni o'rtasidagi yana bir muhim farq shundaki, sessiyalararo vaqtlarda (va bu o'quv yilining ko'p qismi) sirtqi bo'lim talabaları OTMdan tashqarida o'qituvchilarsiz, sof mustaqil tarzda o'qishlari kerak. Ushbu obektiv mavjud voqeliklar, bir tomondan, qo'shimcha ravishda, sirtqi bo'lim talabalarining mustaqil o'quv ishlari orqali o'zini o'zi tashkil etish va o'zini o'zi boshqarishga o'rgatishini, ikkinchi tomondan, sirtqi bo'lim talabalarini

ta'minlashni o'z ichiga olgan muammolar va ehtiyojlarni keltirib chiqaradi.

Xulosa va takliflar. Shuni takidlash lozimki Dissertatsiya tadqiqotimizda kompetentli yondashuvga asoslangan modulli ta'lim dasturlari va ularni o'z-o'zini boshqarish mustaqil ta'lim faoliyati rejimida rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlaydigan mavjud o'quv qo'llanmalarini yaratish muammosi yechimi uchinchi bobda keltirib o'tiladi. Sirtqi ta'lim bo'limi talabalarining o'z-o'zini boshqarish mustaqil ishlarni qo'shimcha o'rganish bo'yicha ishlab chiqilgan va sinovdan o'tgan tavsiyalar to'rtinchi bobda keltirib o'tiladi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харажатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. Б.39.
2. Покасов В.Ф. Управление качеством образования современной школы (методические материалы) // автор-состав. – Ставрополь. 2012. – 145 с.
3. Гомулина Н.Н. Применение новых информационных и телекоммуникационных технологий в школьном физическом и астрономическом образовании: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.02. – М.: МГПУ, 2003.-332 с. РГБ ОД, 61:03-13/1698-6.
4. Хамидов В.С. Таълим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010, №1, -54-57 б.
5. Шоштаева Е.Б. Интегральная технология обучения как основа повышения качества образовательного процесса: автореф. дис. канд. пед. наук. //Е.Б. Шоштаева. – Карачаевск: 2003. – С. 23.
6. Хамидов В.С. Таълим тизимида кескин бурилишга сабаб бўлган 4 дастур ҳақида. «Infocom.uz», - Тошкент. 2010.
7. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019.
8. Смолкин, А.М. Методы активного обучения: [Метод. пособие для преподавателей и организаторов проф. и экон. обучения кадров] / А. М. Смолкин. – М.: Высш. шк.,1991. – с. 175
9. Психология и педагогика /Под ред. Абульхамовой К.А., Васиной Н.В., Лаптева Л.Г., Слостенина В.А. – М.: «Совершенство», 1998.
10. Махмадиев Б.С. MathCAD тизимида ишлаш асослари. Ўқув қўлланма. – Қарши. 2012. – 144 б.

Gulora RAXIMOVA,

Urganch davlat pedagogika instituti boshlang'ich ta'lim kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: raximovagulora1976@gmail.com

UrDPI kafedra mudiri, Phd. Nafasov D taqrizi asosida

HISTORICAL ASPECTS OF STUDYING THE NATIONAL MORAL HERITAGE OF SHIHABUDDIN SUHRAWARDI

Annotation

The article examines the national moral heritage of Shihabuddin Suhrawardi, the significance of his moral views in the work "Avorif al-Maarif" for the education of modern youth, as well as the "Suhrawardiya" sect associated with the name of Shihabuddin Umar Suhrawardi, one of the directions of Islamic mysticism

Key words: Behavior, morals, manners, thinking, religious-philosophical thinking, Sufism, avorif al-maarif, theological philosophy, misbah-hidaya and miftah-ul-kifaya, museum-religion, sufism, asceticism, sunni, al-kabair, suhrawardia.

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВСТВЕННОГО НАСЛЕДИЯ ШИХАБУДДИНА СУХРАВАРДИ

Аннотация

В статье рассматривается национальное нравственное наследие Шихабуддина Сухраварди, значение его моральных взглядов в произведении «Авориф аль-Маариф» для воспитания современной молодежи, а также секта «Сухравардия», связанная с именем Шихабуддина Умара Сухраварди, одного из направлений исламского мистицизма.

Ключевые слова: Ишрак, мораль, манеры, мышление, религиозно-философское мышление, суфизм, Авориф аль-маариф, богословская философия, мисбах-хидая и мифтах-уль-кифая, музей-заповедник, суфизм, аскетизм, сунниты, аль-кабир, Сухравардия.

SHIHOBUDDIN SUHRAVARDIY MILLIY AHLOQIY MEROSINI O'RGANISHNING TARIXIY JIHLARI

Annotatsiya

Maqolada Shihobuddin Suhravardiy milliy ahloqiy merosi, uning "Avorif ul-maorif" asaridagi ahloqiy qarashlarini bugungi kun yoshlari tarbiyasi uchun ahamiyatli jihatlari, islom tasavvufi yo'nalishlaridan biri Shihobuddin Umar Suhravardiy nomi bilan bog'liq "Suhravardiya" tariqati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ishroq, axloq, odob, tafakkur, diniy-falsafiy tafakkur, so'fiylik, Avorif ul-maorif, ilohiy-falsafa, Misbah-ul-hidaya va miftoh-ul-kifoya, muzey-qo'riqxonasi, tasavvuf tariqati, zohidlik, sunniylik, al-Kabir, suhravardiya.

Kirish. Ko'p asrlik milliy va diniy qadriyatlarimizni asrab-avaylash, dunyo ilm-fani va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan ajdodlarimizning bebaho merosini o'rganish, ular asosida yoshlarni komil inson etib tarbiyalash jamiyatda barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhitni ta'minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda mamlakatimizda tashkil etilgan Islom sivilizatsiyasi markazi, Islom akademiyasi, Mir Arab oliy madrasasi, Imom Buxoriy va Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari boy ilmiy-tarixiy merosimizni o'rganish va targ'ib qilishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, dunyoda ro'y berayotgan voqeahodisalar va ijtimoiy-siyosiy vaziyatning tahlili diniy-ma'rifiy sohadagi faoliyat samaradorligini oshirishni va malakali kadrlar tayyorlashning yaxlit tizimini yaratishni taqozo etmoqda. Xalqimizga azal-azaldan xos bo'lgan ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik, mehr-muruvvat, bunyodkorlik kabi ezgu fazilatlar va qadriyatlarimizni keng targ'ib qilish, jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlashda diniy-ma'rifiy soha vakillarining o'rni va ishtirokini oshirish, yosh avlodni milliy ma'naviy qadriyatlarimizga mos ravishda tarbiyalash, ular ongida kichik maktab yoshidan boshlab hadis ilmi saboqlari asosida insoniy fazilatlarini shakllantirish, ularga vatanparvarlik kabi tushunchalarni singdirish muhim vazifa hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Dastlabki adabiyotimiz Suhravardiyning asosiy asari so'fiy uchun haqiqatni anglash yo'lida o'ziga xos hidoyat bo'lgan "Avorif ul-maorif" ("Ilohiy ilm tuhfalari") risolasidir.

"Suhravardiya"ni o'rganish va targ'ib qilishga hissa qo'shgan XIII asrning ilohiyotshunos olimlari orasida Izzuddin Mahmud Koshoniyning "Misbah-ul-hidaya va miftoh-ul-kifoya" kitobi alohida o'rin tutadi. Suhravardiyning "Avorif al-maorif" kitobini fors tiliga, muallif sharhlari va izohlari bilan to'ldirilgan holda tarjima qilganlar. Shahobiddin Abu Hafs Umar Suhravardiyning "Avorif al-maorif" asarining qo'lyozma nusxasi Buxoro davlat muzey-qo'riqxonasida saqlanadi. Bu kitobni xattot Abdulg'ani (1133 – 1721) ko'chirgan, kitob juda yaxshi saqlangan bo'lib, uning kengligi 11,5 sm, balandligi 20,5 sm, og'irligi 400 g.

"Suhravardiya"ni o'rganish va targ'ib qilishga hissa qo'shgan XIII asrning ilohiyotshunos olimlari orasida Izzuddin Mahmud Koshoniy (hijriy 735, 1335 yilda vafot etgan) ning "Misbah-hidaya va miftoh-ul-kifoya" kitobi o'z davrining nodir asarlari qatoridan o'rin egallab, fors-tojik nasrining bebaho yodgorligi hisoblanadi.

Asar hidoyatga chorlovchi ilohiy ilmlar majmuidan iborat bo'lib o'z davrining tarixiy va ijtimoiy voqealarini qamrab olgan. Insonlarni ruhan poklanishi, bir-biriga bo'lgan mehr-muhabbatini oshishi uchun dasturil amal vazifasini bajargan. Bu asar 13-asr oxiri 14-asr boshlaridagi so'fiy fors-tojik nasrining qimmatli yodgorliklaridan hisoblanadi. Bu asar aslida Shixobuddinining "Avorif ul-maorif" asarining badiiy tarjimasidir. "Avorif ul-maorif" kitobi 63 bobdan iborat bo'lib, asar birinchi navbatda, tasavvuf gnoseologiyasi, etika va psixologiya amaliyotiga bag'ishlangan, asarda tasavvuf tarixi, nazariyasi va amaliyotiga oid qimmatli ma'lumotlar mavjud,

asar tuzilishi va mazmuniga ko'ra tasavvuf nazariyasiga bag'ishlangan;

Tadqiqot metodologiyasi. 1. "Avorif al-ma'arif" asari ikki jildan iborat bo'lib, asli arab tilida yozilgan. Birinchi jildi "al-juz al avval" deb nomlanib doktor Ahmad Abdurrahim as-sayya muharrirligida 2006 yil Qohirada islom madaniyati (maktaba al-sakafa ad-diniya) kutubxonada nashriyoti tomonidan nashr etilgan.

Asarning ikkinchi jildi "al-juz as-saniy" deb nomlanib 2000 yilda Qohirada Abdulhalim Mahmud muharrirligida "Dor-ul-ma'arif" nashriyotida chop etilgan. "613-hijriy yilda chop etilgan nashr asosida tayyorlangan" [4, so'zboshi].

2. Fors tilida Izzuddin Mahmud Koshoniyning "Misbah-ul-hidaya va miftoh-ul-kifoya" asari, Iffat Karbasiy va doktor Muhammad Rizo Barzgar Xoliqiy muharrirligi ostida 1969 yil Tehrondagi "Eron Milliy kutubxonasi" nashriyotida nashr etilgan. Mahmud Koshoniyning "Misbah-ul-hidaya va miftoh-ul-kifoya" asari fors tilida, Jaloliddin Xumaiy nashriyoti tomonidan tahrirlangan va qo'shimcha sharh bilan 1974 yil "Suxun" nashriyotida Tehronda nashr qilingan.

Sharq ma'naviy merosida alohida o'rin tutgan Shahobiddin Umar Suhvardiy 1145-yilda Eronning Suhvord qishlog'ida tug'ilgan. 1160-1161 yillarda 16 yoshida o'sha davrda ilm-fan markazi hisoblangan Bag'dod shahriga keladi. So'fiy olim uzoq umr ko'radi, u hayoti davomida olita abbosiy xalifa qo'l ostida xizmat qiladi. Bular: Muktafi biloh (1136-1160), Mustanjid biloh (1160-1170), Mustazi biloh (1170-1180), Nosir ad-Dinolloh. (1180-1225), Zohir Biloh (1225-1226) va Mostansir Biloh (1226-1243) [3-80]. Suhvardiy Abbosiylar sulolasining tanazzuliga guvoh bo'lgan shaxsdir.

Shahobiddin Abu Hafs Umar ibn Abdulloh as-Suhvardiyning asl ismi Umar, otasining ismi Muhammad bo'lgan. U Abu Hafs, Abu Abdulloh ismlari bilan ham mashhur edi. "Shihobuddin" yoki "Shayx ul-islom", "Shayx Ulorifin" ismlari bilan ham atashgan. Suhvardiy nasabnomalari xalifa Abu Bakr Siddiqga borib taqaladi. Shuning uchun ham ayrim manbalarda al-Bakriy, at-Taymiy va al-Qurayshiy kabi ulug' zotlar qatorida tilga olinadi. Aflaqiy Umar Suhvardiy Abu Bakrning Mavloni Jaloliddin Rumiya qarindoshligi haqidagi e'tiqodiga asoslanib, Siddiqga mehrlil munosabatiga e'tibor qaratadi.[6, 45].

Ibn Zahabiy Ibn ul-Hojib fikriga asoslanib, Suhvardiy va Abul Faraj ibn ul-Javziy bir nasldan ekanliklarini ta'kidlaydi. Suhvardiyning ajdodlari Abu Bakr Siddiq, Sulton Bakriddin, Sayyid Muhammad, Muhammad Qosim Shayx, Shayx Abdurahmon, Sayyid Qosim Qutbul-Axtab, Sayyid Muhammad Nazir, Shayx Sayyid Qosim, Sayyid Husayn Shayx, Abdulloh Sayyid Muhammad Abdulloh, Sayyid Muhammad shayx shajaralaridan iborat. . , Muhammad Shayx G'avsil Saqlin A'zam, Shayx Shahobiddin Abu Hafs Umar Suhvardiy[2, 35-36].

Suhvardiylar oilasidan bir qancha so'fiy va ulamolarda yetishib chiqqan:

Abu Najib Ziyuddin Abdulqodir as-Suhvardiy "Nahj us-" kitobining muallifi edi.

Suluk" ("Yo'l boshchi*"), shuningdek, Suhvardiyning amakisi va ustozlari bo'lgan. Suhvardiyning otasi Abu Jafar Muhammad as-Suhvardiy, bobosi esa Abdulloh Saad Ammayiy edi.[7,108].

Otasi Abu Jafar Muhammad Suhvardiga borib, Bag'doddagi Nizomiy madrasasida muallim Asad al-Mihoniyan fiqh ilmini o'rgangan, bir muddat Nizomiy madrasasida ham muallimlik qilgan. Shu bilan birga, "Qasr" masjidida va'z qilib, ma'ruzalar o'qigan. Ayrim manbalarda Abu Jafar Muhammad Suhvardiyning qozilik faoliyati haqida ham ma'lumotlar keltirilgan. Abu Jafar Muhammad Suhvardida bo'lganida tuhmat uchun o'limga hukm qilingan.

Shahobiddin Umar Suhvardiy bu vaqtda dunyo yuzini ko'rgan olti oylik chaqaloq edi. Manbalarda Bag'dodda Abdulmalik Muhammad ismli boshqa onadan tug'ilgan Suhvardi ismli ukasi borligi haqida so'z boradi.[6, 139].

Suhvardiyning hayotida uning amakisi Abu Najib as-Suhvardiy muhim o'rin tutgan. Suhvardiyning "Avorif ul-ma'arif" ("Ma'rifat tuhfalari*") asarida amakisi haqida ko'plab ma'lumotlar mavjud. "Suhvardiy nomi bilan mashhur yana bir olim bor, ko'pchilik uni Umar Suhvardiyning qarindoshi deb biladi. Biroq, ular o'rtasida hech qanday aloqa yo'q. Bu olim Yahyo Habash al-Maqtul (1154-1190-yilda Halabda tanqidiy fikrlari uchun qatl etilgan. [9, 345]. Shuning uchun u "al-Maktul" ("qatl" degan ma'noni anglatadi) deb nomlangan.

Suhvardiy Bag'dodda kalam, fiqh, tafsir, hadis va so'fiylik ilmlarini o'rgangan.

Manbalarda Suhvardiyning hadis ilmidagi mukammallikka erishganligi qayd etilgan.

Shahobiddin Suhvardiy so'fiylik ta'limini dastlab amakisi Abu Najibdan, so'ngra Abdulqodir Jiloniyaning olgan. Ayni paytda u o'z davrining yirik shayxlari bilan ko'p suhbatlar qilgan. Bu vaqtda olim namoz, ro'za va zikr bilan mashg'ul bo'lib, kamolotga yetganidan so'ng Dajld daryosi bo'yida joylashgan madrasa va xonaqohlarda vaz ilmini o'rgana boshlaydi. Olimning so'zlaridan turli darajada ta'sirlangan odamlar orasida uning muxlislari ko'payadi.

Rivoyatda u 1194 yilda Maqbar yaqinidagi chang bosgan minbarda ma'ruza o'qigan.

Aytishlaricha, u murshid darajasiga yetgan (*to'g'ri yo'lga ishora qilib). Valiyning xalq orasida tan olinishi Xalifa Nosirga o'xshaganlarning ziyoratiga kelishlariga sabab bo'ldi. Bundan tashqari, Ibn us-Sayning "Zuhod" (Zohid*) asarida xalifaning Bag'doddagi "Marzaboniya" nomli xonaqosida Suhvardiy bilan ko'p suhbatlashgani haqida ma'lumotlar mavjud. "Misboh ul Hidaya" (yo'l boshchining nuri*) muallifi Izuddin Ali al-Koshiy Suhvardiyni uning nomiga xalifalik qurgan xonga shayx etib tayinlaganini yozadi.[8-98]. Shuningdek, manbalarda Nosiriya, Bistomiya va Ma'muniya xonliklarida Suhvardiy shayxlik vazifasini ham bajaraganligi qayd etilgan.

Shahobiddin Suhvardiy Abbosiylar xalifaligida va boshqa musulmon mamlakatlarida yuqori lavozimni egallagan. Uni xalifalar va xalq hurmat qilgan. Bag'dodda uning izdoshlari ko'p bo'lgani uchun boshqa mamlakatlarda ham shuhrati ortdi. Xalifa Nosir Suhvardiyning salohiyatidan, xalqning unga bo'lgan hurmatidan sustlashgan paytda foydalanib, Bag'dod hokimiyatini ta'minlab, saljuqiylardan keyingi og'ir vaziyatni o'z qo'lga oldi. Suhvardiy Damashqda (Suriya) Ayyubiylar sultoni Malik Ashraf bilan bir necha bor uchrashgan. U Xorazmshohlar sultoni bilan uchrashib, Bag'doddagi harbiy yurishini to'xtatmoqchi bo'ldi. Suhvardiy Otabeklarga elchi sifatida Erbilga ham tashrif buyurgan (1146-1232 yillarda Erbil tashkil etilgan beklilik hukmdori Ko'k Bo'ri 1232 yilda vafot etgan. Beylik merosxo'ri bo'lmaganidan keyin Abbosiylarga qo'shib olingan).

Suhvardiy (milodiy 1221) hijriy 618-yilda Koniya'dagi Saljuqiy sultoni Alauddin Kayqubodga xalifa Nosirdan xabar olib kelganida, sayohat chog'ida u Najmiddin Dayyo bilan uchrashib, o'zining "Mirsad-ul-Ibod" ("Ilohiylar uchun tuzoq") qo'lyozmasini sovg'a sifatida oladi. Kitobdan hafsalasi pir bo'lgan Suhvardiy uni Alouddin Qayqubodga hadya qiladi. Suhvardiy Konyaga yetib kelganida Sulton Kayqubod Gaval qal'asida bo'lib, u yerda Sulton ul-ulamo nomi bilan mashhur bo'lgan Jaloliddin Rumiyning otasi Bahouddin Valad uni o'zi bilan olib ketgan edi. Suhvardiy xalifadan xabar olib kelganini eshitgach, Sulton uni Gaval qal'asiga ham olib kelishni buyuradi. Gaval qasrida Kayud bilan rasmiy uchrashuvdan keyin Suhvardiy Bahouddin

Valadning mehmoni bo'ladi. Bir paytlar Bag'dodga Balxdan kelgan Bahouddin Valad ham o'sha yerda mehmoni bo'lgan Suhruvardiy bilan uchrashgan. Ikkala tomonning bir-birini hurmat qilishining sabablaridan biri ikkalasi ham Abu Bakrning avlodlari ekanliklari edi. Aytish mumkinki, bu uchrashuvga o'sha paytda o'n to'rt-o'n besh yoshlardagi voyaga yetgan Rumi ham guvoh bo'lgan.

Shahobiddin Konyada bo'lganida, albatta, Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy bilan uchrashib, nega o'zaro suhbat bo'lmagan, deb so'rganlarga "Xal xalqi yonida kal tili emas, xol tili kerak" tarzida javob berar edi. [6-74].(Ichki qalb ko'ziga ega bo'lganlar oldida bunday ko'zi bo'lmagan odamlar bo'lishi mumkin emas.Sh.B

Suhruvardiy umrining deyarli har yili haj ziyoratiga borgan. Eng oxirgi ziyoratga manbalarda ko'rsatilishicha - 628 (milodiy 1230)yilda mashhur mutafakkir shoir Ibnul-Farid bilan birga borgan.

Suhruvardiy Makkada bo'lganida "Ilom ul-huda va aqidatu arbob-it tuka" ("Taqvodorlarning to'g'ri yo'li va iymoni haqida xabar") nomli asarini yozib tugatadi.

Tafakkur tarixidan ma'lumki, 13 asr sektalarning paydo bo'lgan davri bo'lgan. Shu ma'noda Suhruvardiy tariqat shayxlarining aksariyati bilan zamondosh edi. Ular orasida Ahmad Ar-Rifoiy, Ahmad Yassaviy, Abu Maydon al-Mag'ribiy, Najmiddin Kubro kabilar bor edi. Ibn Arabiy, Bahouddin Valad, Ibn ul-Farid kabi yirik diniy ulamolar ham Suhruvardiyning zamondoshlari bo'lgan.

Suhruvardiyning Bag'dodda Ibn Arabiy bilan uchrashgani haqida ham ma'lumotlar mavjud. Ibn Arabiydan so'rashganda Suhruvardiy "boshdan-oyoq sunnatga to'la" deb ta'riflagan. Suhruvardiydan, o'z navbatida Ibn Arabiy haqida so'ralganda: "Haqiqat daryosi kabi zot". Ibn Arabiyning mazhabga munosabati Abdulqodir Jiloniy bilan bog'langan. Tabiiyki, Suhruvardiy ham bu tarafdagi halqadir, chunki u Jiloniyning shogirdi edi.

Faylasuf Suhruvardiyning yana bir zamondoshi Ibnul-Farid bo'lib, asl ismi Umar Ali bo'lgan, "Sulton ul-oshiqin" nomi bilan mashhur bo'lgan. Qohirada tug'ilgani uchun uni "Misri" deb ham atashgan. 1230 yilda Suhruvardiy va Ibnul-Farid Makkada uchrashadilar. Suhruvardiy Ibnul-Farid o'zining she'riy tasavvufiy ohangi bilan she'riyatidan katta

taassurot qoldirganini manbalarda uchratish mumkin. Suhruvardiyning g'oyat chuqur falsafiy ma'noga ega bo'lgan she'rlari uning Ibnul-Farid ijodiga ta'siri natijasida yaratilgan.

Hayotida katta muvaffaqiyatlarga erishgan Suhruvardiy umrining so'nggi yillarini ziyoratga kelganlar bilan o'tkazgan. Ma'lumotlarga ko'ra, Suhruvardiy umrining so'nggi davrlarida ko'rish qobiliyatini yo'qotgan. Ammo juma namozlarida shogirdlari yordamida vaz o'qishni to'xtatmagan. Biroq, o'limidan biroz oldin u to'shakka bog'langan, juda oz vazn yo'qotgan va 1234 yil 26 noyabrda vafot etgan. O'limining ertasiga uning dafn marosimida katta jamoa qatnashgan va u Bag'dod yaqinidagi qabristonga dafn qilingan. Keyinchalik bu yerni ziyoratgohga aylantirgan Saljuq amiri Jaloliddin Qoratoy Suhruvardiy qabri ustiga maqbara qurdirgan.

Suhruvardiy insonparvarligi bilan juda mashhur bo'lib, butun umri davomida yig'ilgan pul va sovg'alarni muhtoj va darveshlarga tarqatgan. Xuddi shu sabab bilan vafot etganidan so'ng, uning uyidan hatto o'ralgan mato ham topilmagani haqida ma'lumot keltiriladi.

Suhruvardiyning ma'naviy merosi juda boy bo'lib, undan ko'plab asarlar saqlanib qolgan. Olimning bizgacha yetib kelgan mashhur risolalaridan biri "Avorif ul-maorif" ("Ma'rifat tuhfalari") asari bo'lib, quyida bu asarga qisqacha to'xtalib o'tamiz:

"Avorif ul-maorif" ("Ma'rifat in'omlari") asari.[1]tasavvufiy-falsafiy qarashlar ustida ishlaganliklarini aytish mumkin. Darhaqiqat, ushbu mehnat tufayli mutaxassis unvoni abadiylashtirildi. Mazhab davrining ilk asarlaridan biri bo'lgan bu asar Abu Bakr Kalabadiyning so'fiylik ahlining at-Taaruf bisektalari kabi so'fiylik g'oyalarini targ'ib qilish va tushuntirish maqsadida yozilgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, Abu Hafs Umar Suhruvardiy tarixning eng ziddiyatli davrida yashab ijod etgan, ijtimoiy tafakkur shakli bo'lgan tasavvuf ta'limotining yorqin namoyon bo'lish darajasiga ko'tarilgan olimdir. U munozarali davrda o'zining chuqur falsafiy tafakkur fanini yaratdi. Bugungi kunda bu fan insoniyat adashmasligi va o'z yo'lini topishi uchun hidoyatga boshlovchi sifatida xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Buxoro Davlat muzeyi qo'riqxonasi 21125/11 raqamli "Avorif al-Maorif" asar qo'lyozmasi. 1133-hijriy Milodiy 1721 yil, Abulg'oniyy Xattot.
2. Ozod Shomansur "Shayx Zayniddin kuyi Orifon Toshkandiy" risola. T: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti. 2006.-B 35-36.
3. Shodmon Vohidov, Alisher Qodirov "Sharqning mashhur sulolalari" T: Akadem nashr. 2013.-B.
4. Eflaki, Menakibul-Orifn, Neshr. Tahsin Yazici, Anqara, 1947, gr.1, s. 45.
5. Ez-Zehabi, Tarix, c.IV, b. 98; Alamun-Nubel, taxminan. XXII, p. 375; Suxreverdi, Avorif, (Girish) b. XVII
6. Ibn Xallikon, Vefoyat, c.II, b. 345; Corbin, Henri, La 2 Faylasuf Shahoboddin Sohruvardi Maktool, Parij, 1935, p. 21; Cebecioglu, "Avorif", 1.5, s.12, s.1; Uolbridge, Jon, Tasavvufiy Sharq hikmatlari: Suhruvardiy va Platonik sharqshunoslik, Nyu-York universiteti nashriyoti, Nyu-York, 2001, bet.
7. Abed Al-Jabri, Muhammad, Arab-islom falsafasi: zamonaviy tanqid, fransuz tilidan Aziz Abbosiy tomonidan tarjima qilingan, Texas universiteti, Ostin, TX, 1999, p. 62; Houtsma, M.T., E.J. Brillning Islomning Birinchi Entsiklopediyasi, 1913-1936, Van Der Berg, "Suhruvardi" Brill Akademik Publishers, Leiden-Nyu-York-Köln, 1993, p. VII, 506-7-bet;
8. Sefne egasi Sühreverdi el-Maktulün, Shihabeddin Sühreverdi'nin birader zadesi ekanligini qayd etuvchi. Vassaf, Sefne, cI, p. 284.
9. Narziev Z.I. "Tasavvuf Hujviriy falsafiy dunyoqarashining genezisi" Fanda ilg'or tadqiqotlar: nazariya va amaliyot" Ilmiy maqolalar to'plami (Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari, London, Buyuk Britaniya, 18-19 aprel 2016-yil)
10. Narziev Zubaydillo Ibodullaevich. "Kashf ul mahjub": manbalar, tarjimalar, nusxalar va effektlar.
11. Namozov B.B. Tasavvufda irfon muammosi //Europaische Fachhochschule. – 2014. 8. – 67-68-betlar.
12. Baxrievich N.B. Bilim, amaliyot va olim // AKADEMIYA: Xalqaro fanlararo tadqiqot jurnali. –2020 yil. -T. 10. - 6. –P. 1745-1756 yillar.
13. Namozov B.B. Vidi Xoja Muhammad Posro inson ruhi va tasavvuf gnoseologiyasi haqida // Nazariy va amaliy fanlar. – 2018 yil. 5. – 393-399-betlar.
14. Namozov B.B. Xoja Muhammad Porsoning inson ruhi va tasavvuf gnoseologiyasi haqidagi qarashlari // Theoretical & Applied Science Filadelfiya, AQSH. – 2018 yil. 5. – S..

UDK 331.105.44(575.1)

Dildora RAHIMOVA,
UNIVERSITY OF SCIENCE AND TECHNOLOGIES
"Ijtimoiy fanlar" kafedrasini, o'qituvchisi
E-mail: dildor7575@mail.ru

USAT Fan va texnologiyalar universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasini o'qituvchisi Rahimova Dildora Abzalovna taqrizi asosida

IJTIMOY FALSAFANING JAMIYATDAGI O'RNI VA ASOSIY FUNKTSIYALARI

Аннотация

Mazkur maqola ijtimoiy falsafa va uning tarixiy taraqqiyoti hususan, yurtimiz tarixi bilan bog'liqlik jihatlari yoritilgan. Shuningdek, bugungi kunda ijtimoiy falsafaning jamiyatda tutgan roli va uning asosiy funksiyalari ko'rib o'tilgan.

Kalit so'zlar: jamiyat falsafasi, falsafiy qarashlar, Xorun ar-Rashid, tafakkur, intellektual salohiyat, deviant xulq-atvor, sotsial kataklizmlar, aksiologik.

РОЛЬ И ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В данной статье рассмотрены аспекты социальной философии и ее исторического развития, особенности ее связи с историей нашей страны. Также рассматривается роль социальной философии в современном обществе и ее основные функции.

Ключевые слова: философия общества, философские взгляды, Харун ар-Рашид, мышление, интеллектуальный потенциал, девиантное поведение, социальные катаклизмы, аксиологический.

THE ROLE AND MAIN FUNCTIONS OF SOCIAL PHILOSOPHY IN SOCIETY

Annotation

This article describes aspects of social philosophy and its historical development, especially its connection with the history of our country. Also, the role of social philosophy in society today and its main functions are considered.

Key words: philosophy of society, philosophical views, Harun ar-Rashid, thinking, intellectual potential, deviant behavior, social cataclysms, axiological.

Kirish. Hozirgi davrda butun jaxonda va mamlakatimiz xayotida sodir bo'layotgan ijtimoiy xodisa va jarayonlarini to'g'ri tushunib olish, ularga to'g'ri munosabatni shakllantirish, ularni hozirgi zamanning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib to'g'ri baxolash, ulardan to'g'ri xulosalar chiqarish va pirovard natijada ijtimoiy voqeylikni bilish xar bir kishidan falsafa fanining soxalaridan biri bo'lgan ijtimoiy falsafa haqida chuqur bilimga ega bo'lishi lozim. Ma'lumki, ijtimoiy borliq haqida xaqqoniy bilimga ega bo'lish uchun avvalo "ijtimoiy falsafa" tushunchasining mohiyati va mazmuniga to'xtalishga to'g'ri keladi. Bu tushuncha ba'zan "jamiyat falsafasi" "sotsial falsafa" "inson falsafasi" shaklida xam qo'llaniladi. Ijtimoiy falsafa tushunchasi ijtimoiylik, ijtimoiy xodisa ijtimoiy jarayon tushunchalari bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning tarkibi va mazmunida muxim o'rin tutadi. Bu tushunchalar jamiyatda ro'y beradigan voqea va xodisalar jarayonlarni ifodalaydi.

Ijtimoiy falsafiy bilimlar qadim-qadimdan mavjud bo'lgan. Markaziy Osiyodan inson va tabiatga oid ijtimoiy falsafiy qarashlar "Avesto"da hikmat maqol va rivoyatlarda o'z ifodasini topgan. Qadimgi yunonlarning Sharq mamlakatlari bilan savdo aloqalari ilmiy-madaniy sohalardagi aloqalari uchun keng yo'l ochib bergan edi. Ayni paytda bu aloqalar qadimgi Yunonistondagi ijtimoiy falsafiy bilimlarning rivojlanishi uchun ham qulayliklar yaratgan. Eramizdan avvalgi VI-IV asrlarda Evilet, Suqrot, Aflotun, Protogar, Geraklit, Arastuning inson davlat, jamiyat, xaqidagi bilimlarning rivojiga oid ta'limotlarini alohida ta'kidlash lozim. Qadimgi yunonlarga xos izlanuvchanlik xurfikrlik, ko'plab ijtimoiy falsafiy oqimlarning, to'garak va maktablarning shakllanishiga olib kelgan. Antik dunyo yaratgan inson

va jamiyat falsafasi Osiyo mutafakkirlarining ijodiy faoliyatida rivojlantirildi, ularning ilmiy qarashlari jamiyat inson xaqidagi fanining taraqqiyotida muxim rol o'ynagan. Rim imperiyasining qulashi faqat siyosiy sohadagi emas, balki ilmiy-madaniy soxalarda ham tanazzulini kuchaytirgan edi. Biroq, inson va jamiyat hayoti bilan bog'liq ta'limotlar, izlanishlar butunlay to'xtab qolmagan. Bu davrda yaratilgan ilg'or ijtimoiy falsafiy an'analar Markaziy Osiyoda yanada rivojlandi va bu sohada yangi kashfiyotlar qilindi. IX-XP asrlarda arab xalifalari Xorun ar-Rashid, uning o'g'li Ma'mun va xorazmshoh Ma'munning xomiyligida o'sha davrning o'ziga xos fanlar akademiyalari vujudga kelgan. Xususan, IX asr o'rtalarida Bag'dodda «Bayt al-hikma» (Donishmandlar uyi), Xorazmda «Ma'mun akademiyasi» vujudga keldi. Markaziy Osiyodan yetishib chiqqan Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oni, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Marg'iloniy va boshqalar matematika, astronomiya, meditsina, jamiyatshunoslik, fikh va siyosatga oid fanlarni rivojlantirdilar. Sharqda ilmiy ijtimoiy falsafiy bilimlarning rivojlanishi diniy aqidalarni inkor etmagani holda insonni yanada kamol toptirishga, borliq mohiyatini aql va tafakkur vositasida bilishga asoslangan edi. Sharq olimlari qadimgi yunon mutafakkirlarining ilg'or an'alarini davom ettirganlar, ilmiy bilishning yangi usullarini taklif etganlar.

Asosiy qism. Jahon ijtimoiy-falsafiy ta'limotining vujudga kelishi va rivojlanishiga Sharq va G'arb olimlari munosib hissa qo'shganlar. Ijtimoiy taraqqiyotning ma'lum bir davrlarida Sharq mamlakatlari yetakchi mavqei egallaganlar. Osiyo va Yevropa mamlakatlari xalqlarining jahon falsafa fani rivojidlari rolini biryoqlama bo'rttirish yoki kamsitish nazariy jihatdan xatodir. Har qanday fan o'z mohiyatiga qo'ra

umumbashariydir. Yer yuzidagi har bir xalq kattakichikligidan qat'iy nazar, uning rivojiga o'z hissasini qo'shib keldi.

Ijtimoiy falsafa konkret jamiyatda ro'y berayotgan barcha hodisa va jarayonlarni miridan sirigacha ularning juz'iy tomonlarini batafsil o'rganishni o'z olidga maqsad qilib qo'ymaydi. (Bu-sotsiologiya fanining vazifasidir). Biron bir ijtimoiy fan jamiyat hayotida ro'y berayotgan barcha hodisa va jarayonlarni to'raligicha qamrab ololmaydi. Ijtimoiy falsafa esa jamiyatni bilishda faqat fan xulosalarigagina emas, balki badiiy adabiyot, san'at, din, siyosat, mafkura sohasida erishilgan yutuqlarga ham tayanadi. Hozirgi paytda ijtimoiy falsafada xilma xil oqimlar va maktablar vujudga kelganligining boisi ana shundadir. Ijtimoiy falsafa jamiyatda ro'y berayotgan jarayon va hodisalarning tub mohiyatini to'laroq aks ettirishiga, ijtimoiy amaliyotdan uzilib qolmasagina qadr-qimmatga, ilmiy nazariy ahamiyatga ega bo'ladi. Ijtimoiy falsafaning buyuk insonparvarlik, taraqqiyparvarlik mohiyati shundaki, u jamiyatni aniq bir maqsadga muvofiq ravishda oqilona boshqarishga yordam beradi. Biroq boshqa sistemalarda bo'lgani singari jamiyatda ham ongillilik ongsizlik bilan, tartibsizlik tartiblik bilan ba'zan almashinib turadi. Jamiyat a'zolarining intellektual salohiyati ortib borishi bilan jamiyatni ongli ravishda boshqarish, uni aniq bir maqsadga yo'naltirish imkoniyati ortib boradi.

Ijtimoiy falsafaning dunyoqarash va metodologik ahamiyatga ega bo'lgan qoidalari barcha ijtimoiy va gumanitar fanlarning rivojlanishiga jamiyatni ongli boshqarishga yaqindan yordam beradi. Ijtimoiy falsafa qator funktsiyalarni bajaradi. U avvalo kishilarda ijtimoiy voq'eyelik to'g'risidagi qarashlarni shakllantiradi, kishilarning ijtimoiy borlig'i bilan ularning ongi o'rtasidagi munosabat muammosini hal etishga yordam beradi. Insonning jamiyatdagi o'rni, roli, inson hayotining ma'nosi singari masalalari haqida bahs yuritadi. Ijtimoiy falsafaning metodologik funktsiyasi ijtimoiy fanlarning rivojlanishi, xodisa va jarayonlarni tadqiq etishning umumiy yo'nalishlarining belgilashda, uning qoidalari dasturul amal sifatida foydalanishda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Ijtimoiy falsafaning prognostik funktsiyasi shunda namaoyon bo'ladiki, uning qoidalari jamiyatning rivojlanish istiqbollari oldindan ko'rishga, kishilar faoliyatini bilishga yordam beradi; kishilar faoliyati esa jamiyat taraqqiyotining mazmunini belgilaydi.

Kishilar falsafiy bilim, dunyoqarash va metodologiyani chuqurroq egallab borgani sayin ijtimoiy falsafaning yuqorida ko'rib chiqilgan funktsiyalari to'laroq namoyon bo'ladi. Falsafiy tafakkur madaniyatiga ega bo'lgan kishilarda izchil va sistemali fikrlash, ijtimoiy hodisa va jarayonlarni dialektik bog'liqlikda o'rganish qobiliyati shakllanadi. Jamiyatning har bir ongli a'zosi o'z kasb-kori va ixtisosidan qat'i nazar jamiyat to'g'risidagi falsafiy bilim va ta'limotlarni chuqur egallash orqaligina tevarak-atrofdan ro'y berayotgan ijtimoiy hodisa va jarayonlarning kelib chiqishi sabablari va oqibatlarini bilish, ularni boshqarish qobiliyatiga ega bo'ladi; bunyodkor, yaratuvchan kuchga aylanadi, ijtimoiy falsafaning inson hayotidagi ahamiyati ham ana shundadir. Jamiyatni falsafiy bilish – jamiyat to'g'risida eng umumiy bilimga ega bo'lish, jamiyatni bir butun holda idrok etish demakdir. Bunday bilimga ega bo'lish orqaligina jamiyatni ijtimoiy tizim sifatida o'rganishga, uni tashkil etuvchi elementlar faoliyatini muvofiqlashtirishga erishishi, jamiyatning yaxlitligi va barqarorligini ta'minlash mumkin.

Ijtimoiy falsafaning falsafiy bilimlar va ijtimoiy fanlar tizimidagi o'rni, roli va bahs mavzui singari masalalarga aniqlik kiritish muhim vazifalardan biri bo'lib qoldi. Ayniqsa, ijtimoiy falsafa va sotsiologiya, tarix falsafasi va ijtimoiy falsafaning o'zaro munosabatini aniqlash hayotiy zaruriyatga aylandi. Gap shundaki, uzoq yillar davomida sobiq sovet jamiyatida o'qitib kelingan tarixiy materializmga ayni bir

vaqtda ham ijtimoiy falsafa, ham sotsiologiya sifatida qarab kelindi. Holbuki, ijtimoiy falsafa sotsiologiyadan o'z predmeti, tushunchalari, bilish usullariga ko'ra tubdan farq qiladi: ijtimoiy falsafa umumbashariy falsafaning tarkibiy qismi, yaxlit jamiyat to'g'risidagi ta'limotdir u empirik tadqiqotlar va ilmiy faktlarga tayanib konkret jamiyat to'g'risida aniq tushunchalar, beradi. Ijtimoiy falsafa sotsiologiya fanining hamda boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlarning xulosalari, yutuqlariga tayanib, jamiyatning umumiy manzarasi, ijtimoiy borliqning o'ziga xos taraqqiyot qonunlari to'g'risida eng umumiy tasavvurlar hosil qilishga imkon beradi. Ijtimoiy falsafa umuman kishilik jamiyatining paydo bo'lishi, jamiyatning mohiyati, insonning ijtimoiy tabiati, uning jamiyatdagi o'rni va roli to'g'risida bahs yuritadi.

Ijtimoiy falsafa jamiyatni tadqiq etish bilan emas, balki jamiyat to'g'risidagi fanlarning yutuqlariga tayangan holda ijtimoiy-falsafiy dunyoqarashni shakllantirishga alohida e'tibor beradi. Ijtimoiy falsafaning bilish tushunchalari (jamiyat, ijtimoiy borlik, ijtimoiy munosabat, industrial jamiyat, postindustrial jamiyat, xalq, millat, shaxs va h.o.) hayotda ko'p qo'llaniladigan tushunchalardir. Ijtimoiy falsafa tushunchalar umumbashariylik va teran mazmundorligi bilan ajralib turadi. Sotsiologik tushunchalar esa onkret va ilmiyligi bilan ajralib turadi. Chunonchi, sotsiologik tushunchalar (sotsial struktura, sotsial strafikatsiya, ijtimoiy harakat, ijtimoiy rol, ijtimoiy makon, mobillik, deviant xulq-atvor, ijtimoiy jarayon, ijtimoiy birlik, ijtimoiy institut va h.o.) alohida olingan konkret jamiyat (ijtimoiy tizim) ning turli tomonlari to'g'risida ilmiy bilimlar beradi. Boshqacha qilib aytganda, ijtimoiy falsafa jamiyatning eng umumiy tomonlarini yaxlit holda bilishga imkon bersa, sotsiologiya konkret jamiyatning dolzarb muammolarini hal etishga, uning rivojlanish istiqbollari oldindan ko'rishga, sotsial kataklizmlar (buxronlar) ni oqilona hal etishga imkon beradi.

Ijtimoiy falsafa va sotsiologiyaning o'zaro munosabati umumiylik va alohidalikning o'zaro munosabati singaridir. Har bir alohidalikda umumiylik va o'ziga xoslik bor. Ijtimoiy falsafa o'zining butun e'tiborini alohidalikdagi umumiylikka qaratadi. Har bir xalq, mamlakat yoki konkret jamiyat taraqqiyoti qanchalar noyob, o'ziga xos va betakror bo'lishiga qaramay o'zida umumbashariylik, umumiylikning muhim belgilarini mujassamlashtiradi. Ana shu umumiy jihatlardan qanchalik to'laroq, yaqqolroq namoyon bo'lishi bilan yaxlit jahon ham jamiyatning shakllanishi, umumiy tinchlik va totuvlikning qaror topishi uchun qulay imkoniyatlar vujudga kela boshlaydi. Ijtimoiy falsafa barcha ijtimoiy va gumanitar fanlarga, xususan, sotsiologiyaga yo'nalish beradigan metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ijtimoiy falsafa ijtimoiy fan vakillarining e'tiborini ijtimoiy organizmning normal faoliyat ko'rsatishida har bir a'zo (element) ning qanday rol o'ynashiga, ijtimoiy taraqqiyotning bosh maqsadi nimadan iborat ekanligiga qaratadi. Ijtimoiy falsafa jamiyat hayotining moddiy, ma'naviy, siyosiy, huquqiy, madaniy, badiiy-estetik, ekologik, etnik, milliy, demografik jihatlari alohida e'tibor beradi.

Bu masalalar sobiq sovet falsafasida biryozlama va xato talqin etilgan edi. Hech shubxa yo'qki, jamiyat hayotining moddiy asosini inson ehtiyojlari uchun zarur bo'lgan tirikchilik ne'matlari ishlab chiqarish tashkil etadi. Agar jamiyat moddiy ne'matlar ishlab chiqarmasa, muqarrar ravishda o'zini o'zi halokatga mahkum etgan bo'lardi. Biroq moddiy ne'matlar ishlab chiqarish jamiyat hayotining bosh maqsadiga aylanmasligi kerak, chunki inson hayotining ma'nosi, maqsadi qorin to'ydirish, tanani semirtirish, maishatbozlik emas, balki ma'naviy kamolotga erishish, ilohiy ruh, mutlaq ruh bilan uyg'unlashish bo'lgani singari jamiyat hayotining bosh maqsadi ma'naviy kamolotga erishish,

istiqbolda erkin grajdanlik jamiyatini yaratishdir. Moddiy ne'matlar ishlab chiqarish esa ana shu kamolotga erishish vositasi bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. A. Karimov tomonidan olg'a surilgan «yuksak ma'naviyat - jamiyat taraqqiyotining asosidir» degan g'oya ijtimoiy falsafaning mohiyati, mazmuni va vazifalarini yangicha tushunishda muhim ahamiyatga egadir. Zero, ijtimoiy amaliyot sobiq sovet jamiyatining inqirozga yuz o'girishi shunchaki siyosiy xatoliklar oqibati emas, balki markscha tarixiy materializm (ijtimoiy falsafa) ning biryoqlama va xato ekanligini ko'rsatdi. Endi eng muhim, murakkab va dolzarb vazifa uzoq yillar davomida ijtimoiy fan vakillari ongiga turli yo'llar bilan singdirilgan markscha ijtimoiy falsafaning o'lik va aqidaparastlikka aylangan qoidalarining yaroqsizligini ko'rsatish va jamiyat hayotining eng muhim falsafiy muammolari xususida fikr yuritish, ilg'or dunyoqarashni shakllantirishdir.

Xulosa va takliflar. Bugungi kunda ijtimoiy falsafa va sotsiologiyani bir-biridan farqlash muhim nazariy va metodologik ahamiyatga egadir. Bunda quyidagi holatlarni inobatga olish zarur:

1) sotsiologiya aniq fan sifatida konkret sotsiologik tadqiqot natijalarini umumlashtirish, tahlil qilish orqali konkret jamiyatning ilmiy nazariyasini ishlab chiqadi; mavjud ijtimoiy tuammolarni oqilona hal etishga yordam beradi;

2) Ijtimoiy falsafa tadqiq etish bilan shug'ullanmaydi, balki fan, ijtimoiy amaliyot, san'at, siyosat va h.o. xulosalariga tayanib, jamiyat to'g'risida yaxlit ta'limot yaratadi; ijtimoiy muammolarning mohiyati to'g'risida eng umumiy tasavvur va qarashlar sistemasini yaratadi;

3) sotsiologiya boshqa ijtimoiy fanlar singari o'ziga xos ilmiy tushunchalar va kategoriyalar bilan ish kuradi; ilmiy faktlar to'plashning o'ziga xos usullaridan foydalanadi;

4) Ijtimoiy falsafaga oid tushunchalar mavxumligi, obrazlilik va ayni aqtda oldoabopligi bilan ajralib turadi;

5) Ijtimoiy falsafa o'z mazmuniga ko'ra ilmiy, diniy, siyosiy, badiiy bo'lishi mumkin;

Ijtimoiy falsafa boshqa ijtimoiy fanlar: iqtisodiy nazariya, sotsiologiya, politologiya, tarix, huquq, statistika va boshqa fanlar bilan yaqin aloqadordir. Ijtimoiy falsafa bu fanlardan quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

a) ijtimoiy hayotni yuqori darajada umumlashtiradi, mavxum tushunchalar, qonunlar va tendentsiyalarni ochib

beradi, o'z xulosalarini umumiy nazariya shaklida umumlashtiradi;

b) konkret ijtimoiy fanlar uchun ijtimoiy hodisalarni bilishda metodologik asos hisoblanadi;

v) jamiyat rivojlanishining umumiy qonunlari va tendentsiyalarini o'rganadi. U tarixiy taraqqiyotning umumiy nazariyasi hisoblanadi.

Ijtimoiy falsafa quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

1. Gnoseologik funktsiya: yaxlit jamiyat rivojlanishining umumiy qonun va yo'nalishlarini tadqiq etadi, yirik ijtimoiy guruhlar, ijtimoiy jarayonlar to'g'risida ilmiy bilimlar beradi.

2. Metodologik funktsiya: soidad hodisalarni bilishning ilmiy metodlari to'g'risida bilimlar beradi; nazariya, kategoriya, qonun, printsialarni ishlab chiqadi. Ijtimoiy falsafa boshqa ijtimoiy fanlar uchun metodologiya rolini o'ynaydi.

3. Ilmiy bashorat funktsiyasi.

4. Dunyoqarash funktsiyasi.

5. Tanqidiy funktsiyasi (hamma narsaga tanqidiy qarashni o'rgatadi).

6. Aksiologik (qadriyatlar) funktsiyasi.

Bu funktsiyalar bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Ular yaxlit holda ijtimoiy falsafiy bilimlarning o'ziga xosligi va mohiyatini belgilaydi. Ijtimoiy falsafa o'z mohiyati bilan jamiyat istiqbolini ilmiy asosda ko'ra oladigan fandır. Uning asosiy vazifasi tarixiy voqealarni va ijtimoiy sistemaning rivojlanish qonuniyatlarini va yo'nalishlarini (tendentsiyalarini)ning hal qiluvchi omillarini aniqlashdir.

Ijtimoiy falsafa bilishning turli-tuman nazariy modellaridan foydalanadi. Bilish ob'yektiga har tomonlama yondashadi. Tarixiy jarayonga jahon tarixi nuqtai nazaridan yondashadi. Unda formatsiyali, tsivilizatsiyali, ko'p variantli shakllar mavjud. Shuningdek, tsikli rivojlanish jamiyatning rivojlanishida tarixiy bosqich va xakozolar o'z ifodasini topadi. Turli-tuman yondashuv jamiyat xaqida to'liq tasavvur beradi. Ijtimoiy falsafa insonga tarixning sub'yekti va ob'yekti sifatida qaraydi. Insoniyat tarixi turli-tumanlikdan iboratdir.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, ijtimoiy falsafa jamiyat haqidagi falsafiy bilimlarni o'zida mujassamlantiradi. Falsafa fanining shakllanishi va taraqqiyot tarixi ayni vaqtda ijtimoiy falsafaga ham bevosita dahldor, zotan falsafiy bilimlar eng qadimiy davrlardan boshlab inson va uning olamga munosabati muammosini o'z ichiga oladi.

ADABIYOTLAR

1. Ijtimoiy falsafa. (o'quv qo'llanma. Toshkent 2008
2. S. E. Krapivenskiy. Sotsialnaya filosofiya. M., 1998. gl. XIV. Str.356
3. Osnovi filosofii. T., 1998. 327-329, 349-351 betlar.
4. Falsafa. Ma'ruzalar matni. T., 2000. V-bo'lim. 4-mavzu. 257-267 betlar

Azam RAXMATOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent G.Ishmurodova taqrizi asosida

O'QUVCHILARNING KONSTRUKTORLIK QOBILIYATLARINI IJODIY MASALALARNI YECHISH ORQALI TAKOMILLASHTIRISH

Annotasiya

Mazkur maqolada texnologiya darslarida ijodiy masalalarni yechish orqali o'quvchilarda konstruksiyalash qobiliyatini rivojlantirish haqida to'xtalib o'tilgan. Buning uchun 5-7 sinflarda "Buyumlarni konstruksiyalashning asosiy talablari" mavzusi bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Konstruksiyalash, model, material, texnologik, ijodkorlik, madaniyat, ijodiy faoliyat.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ДИЗАЙНЕРСКИХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ТВОРЧЕСКОЕ РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ

Аннотация

В данной статье основное внимание уделяется развитию умений учащихся конструировать путем решения творческих задач на уроках технологии. Для этого в 5-7 классах были даны рекомендации по теме «Основные требования к конструкции изделий».

Ключевые слова: Конструкция, модель, материал, технология, творчество, культура, творческая деятельность.

IMPROVING STUDENTS' DESIGN SKILLS THROUGH CREATIVE PROBLEM SOLVING

Annotation

This article aims to develop students' design skills by solving creative problems in technology classes. For this purpose, recommendations were made on the topic "Basic requirements for product design" in grades 5-7.

Key words: Design, model, material, technology, creativity, culture, creative activity.

Kirish. Umumiy o'rta ta'lim maktablari texnologiya darslarida o'quvchilarni mehnat jarayonlariga o'rgatish, zamonaviy texnika va texnologiya bilan tanishtirish imkoniyati mavjud. Axborot oqimlarining ko'pligi va texnikaning shiddat bilan rivojlanishi bugungi yoshlarni zamonaviy kompetensiyalar bilan qurollantirishni talab etadi. Bular kiyim-kechaklarni, mebel va uy jihozlarni, transport vositalarini, qurulish inshootlarini va h.k. larni konstruksiyalashni o'rgatishni talab etadi.

Texnologiyadan 5-7 sinflarni o'qitish jarayoniga "Texnologiya darslarida konstruksiyalash elementlari" mavzusini kiritish orqali o'quvchilarning texnik va texnologik tafakkurini, ijodiy qobiliyatini shakllantirish, aqliy o'sish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatish mumkin.

Dars maqsadlari:

fazoviy vakillik va fikrlashni rivojlantirish;

- tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, mustaqil ravishda bilim olish, nostandart vaziyatlarda ijodiy harakat qilish qobiliyatini shakllantirish;

- qog'oz, yog'och, metall, plastmassa, chiqindi materiallardan mahsulotlar ishlab chiqarish jarayonida konstruktorlik va texnologik, ijodiy va dizayn muammolarini hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish;

-muloqot madaniyatini tarbiyalash, qiyinchiliklarni yengish, birgalikda harakat qilish, harakatlarini rejalashtirish qobiliyatini shakllantirish.

Konstruksiyalash faoliyatining dastlabki ko'nikmalarini o'rgatish usullariga quyidagilar kiradi: amaliy, vizual, og'zaki, qidiruv, o'yin.

Fanlararo aloqadorlik va integrativ yondashuv: matematika, geometriya, chizmachilik, rasm, kasbga yo'naltirish kelajakdagi kasblar, tarix -inson rivojlanishi uchun dizaynning roli.

Kerakli asbob va uskunalar: karton, iplar, igna, o'lchagich, qalam.

Darsning borishi.

I Tashkiliy qism.

O'quvchilarni darsga va sinfni darsga tayyorligini tekshirish, navbatchini aniqlash.

II Takrorlash:

O'tgan darsda biz "Buyumlarni konstruksiyalashning asosiy talablari" mavzusini o'rgandik.

Keling, o'tilgan mavzuni bir takrorlab chiqamiz.

Frontal so'rov.

1. Texnik estetika fani nimani o'rgatadi?

Yangi mahsulot va dizaynlarni yaratish, ranglar uyg'unligiga erishish, mahsulot qismlari orasidagi muvaffaqiyatli nisbat, jozibali ko'rinishga erishishni o'rganadi.

2. Insonning kundalik faoliyati uchun qaysi ranglar afzalroq?

Tinch va neytral ranglar: kulrang, och yashil, ko'k.

3. Yaratilayotgan yangi mahsulot dizayniga qanday talablar qo'yiladi?

Xavfsiz, ekologik toza, iqtisodiy samara beradigan, ergonomika talablariga javob beradigan bo'lishi talab etiladi.

4. Ergonomika nima?

Ishlab chiqarish sharoitida inson va uning faoliyatini o'rganadigan fan sohasi.

5. Barqarorlik nima?

Bu atrof-muhitga zarar etkazmasdan mahsulotlarni ishlab chiqarish va ulardan foydalanish.

O'zlashtirishni nazorat qilish va baholash.

III Yangi materialning bayoni

Darsning mavzusi "Texnologiya darslarida konstruksiyalash elementlari"

Loyihalash -ijodiy jarayon

Ijod-bu insonning moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratish faoliyati bo'lib, unda inson tafakkuri, xotirasi, tasavvuri, diqqati va irodasi faol ishtirok etadi hamda butun bilimi, tajribasi va iste'dodi namoyn bo'ladi[1].

B. M. Teplovga ko'ra, ijodiy faoliyat, so'zning ma'nosi, yuqori ijtimoiy ahamiyatga ega, yangilik va ahamiyatga ega bo'lgan yangi original mahsulotlarni yaratish faoliyatiga aytiladi.

Psixolog olim N.D.Levitov ijodiy faoliyatni quyidagi mezonlar asosida vujudga kelishini isbotladi:

tafakkurning mustaqilligi;

o'quv materialining o'zlashtirilishi, tezligi va mustahkamligi;

standart bo'lmagan vazifalarni hal qilishda, aqliy chamalashning (topqirlikning) tezligi;

o'rganib chiqilayotgan hodisalarning mohiyatiga chuqur kirib borish orqali muhim bo'lmagan narsadan muhimini ajrata bilish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. I. P. Volkovning fikriga ko'ra, ijodiy faoliyat inson tomonidan ma'lum bir mahsulot, buyum (muammoni hal qilish) yaratilishi, uning ustida ishlash jarayonida o'rganilgan bilim, malaka, ko'nikmalar mustaqil ravishda qo'llanilishi, shu jumladan ularni o'tkazish, ma'lum faoliyat usullarini birlashtirish yoki talaba uchun yangi yondashuvni yaratish, vazifani hal qilish (bajarish)tushuniladi. Ijodiy faoliyatda kelajakdagi ob'ektning tasviri aqliy ravishda yaratiladi, kerakli natijaga erishish uchun eng yaxshi variantlarni doimiy ravishda mustaqil izlash mumkin bo'ladi.

Ijodkorlikni ma'nosiz xayolotdan (ob'ektlarni tasodifiy manipulyatsiya qilish) ajratish kerak.

Ijodiy faoliyat turlaridan biri bu konstruksiyalashdir. O'zining tabiatiga ko'ra konstruksiyalash, texnik vazifani hal qilish qidiruv faoliyati bilan bog'liq bo'ladi.

Konstruksiyalash - turli xil ob'ektlar, qismlar, elementlarning qurilishi, ma'lum bir nisbiy holatiga keltirilishini anglatadi. Dizayn jarayoni rejalashtirilgan ob'ektning shakli va mazmuniga muvofiqlik talablariga javob beradigan modelni yaratishga qaratilgan.

Konstruksiyalash faoliyat turi sifatida qismlarning shaklini, ularni ishlab chiqarish uchun materiallarni, ishlab chiqarish texnologiyasini, shuningdek, belgilangan xususiyatlarga ega mahsulotni yaratish uchun qismlarni va ularning kosmosdagi o'rni birlashtirish usullarini maqsadli izlash bilan tavsiflanadi. Tadqiqot metodologiyasi. Dizayn aqliy va amaliy harakatlarning murakkab majmuasini anglatadi. Ushbu jarayonni taxminan 2 bosqichga bo'lish mumkin:

-o'quvchining fikrlash va tasavvurining o'ziga xos transformatsion faoliyati aks ettirilgan dizayn bosqichi;

-rejani amaliy amalga oshirish bosqichi.

Ushbu bosqichlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq, chunki o'quvchilarning rejalarini amaliyotga, amalga oshirish jarayonida rivojlantiriladi va takomillashtiriladi. Maktab o'quv dasturining biron bir mavzusi nazariyani amaliyot bilan chambarchas birlashtirishga imkon bermaydi, chunki o'quvchilar o'zlarining xatolarini mulohaza yuritishda, chizishda, hisoblashda, o'qituvchini tuzatish shaklida emas, balki qayta tiklanishi kerak bo'lgan nuqsonli mahsulot shaklida ko'rishadi.

Konstruksiyalashning quyidagi turlarini ajratish mumkin:

1. Model bo'yicha dizayn (tayyor bino, diagramma, chizma, reja, rasm, batafsil og'zaki ko'rsatmalar). Bu dizayn faoliyatini rivojlantirishning birinchi zarur bosqichidir.

2. Mahsulotning yetishmayotgan qismlarini loyihalash.

3. Model bo'yicha konstruksiya. O'quvchining oldida-model; uni tashkil etuvchi tafsilotlar, shuningdek qismlarni ulash usullari ko'rinmaydi yoki hamma ham tushuna olmaydi. O'quvchilar mustaqil ravishda qismlarni loyihalashtiradilar (yoki mavjudlarini tanlaydilar) tayyor), ko'rinadigan nisbatlarga, umumiy shaklga, maqsadga muvofiq ravishda ularni ulash usullarini aniqlaydilar.

4. Konstruksiyaning yangi (berilgan) xususiyatlarini olish uchun namunani o'zgartirish.

5. Shartlar bo'yicha konstruksiya-kelajakdagi dizayn qondirishi kerak bo'lgan talablar.

6. Konstruksiya bo'yicha dizayn. O'quvchi strukturaning mazmunini ham, uni amalga oshirish usullarini ham mustaqil ravishda belgilaydi.

Konstruksiyalashning har bir turi muammoli vazifalar tizimini o'z ichiga oladi.

Tahlil va natijalar.

Konstruksion vazifalar:

Mahsulotning mustahkamligi, ishonchliligi, barqarorligini yaxshilash;

Optimal shaklni, qismlarning sonini, ularni mahkamlash usullarini aniqlash, mahsulotni ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan materiallarni tanlash yoki almashtirish.

Uning ishlashini yanada qulayroq qiladigan o'zgarishlarni amalga oshirish uchun.

O'lchamlarni o'zgartirish uchun.

Mahsulotning chidamliligini oshirish uchun.

Texnologik vazifalar:

Belgilash va boshqarishning oqilona usullarini tanlash;

Kuch, vaqt va materialni tejaydigan, shuningdek juda qiyin operatsiyalarni bajarishga imkon beradigan qurilmalardan foydalanish;

Mahsulotni ishlab chiqarish va yig'ish paytida operatsiyalar sonini, materialni kamaytirish, tejamkorlik bilan foydalanishga imkon beradigan texnologiyani tanlash.

Ishlab chiqarilgan mahsulot sifatini yaxshilashga imkon beradigan texnologiyani tanlash.

Tashkiliy va texnik vazifalar:

Brigadada mehnatni oqilona tashkil etish;

Ish joyini ratsional tashkil qilish;

Asbob yoki jihozdan foydalanish parametrlarini kengaytirish;

Mehnat texnikasini takomillashtirish.

Mehnat ob'ektning murakkabligiga qarab, ijodiy dizayn muammosini amaliy hal qilishning besh bosqichini ajratish mumkin (xususan, barcha bosqichlarning mavjudligi har doim ham zarur emas):

vazifa shartlarini tahlil qilish (mahsulotning maqsadi, unga qo'yiladigan talablarni aniqlash);

dizayn (eskiz yoki chizma tayyorlash);

mahsulotni ishlab chiqarish texnologiyasini ishlab chiqarish (operatsiyalar ro'yxati va ketma-ketligini aniqlash, materiallar, asboblar, moslamalar, uskunalar va boshqalarni tanlash);

mahsulotni ishlab chiqarish (ish jarayonida eng maqbul texnikani, qayta ishlash usullarini izlash, shuningdek, agar kerak bo'lsa, mahsulot dizayni va uni ishlab chiqarish texnologiyasiga o'zgartirishlar kiritish va boshqalar).;

tayyor mahsulot sifatini nazorat qilish, uning kamchiliklarini, ularni yo'q qilish usullarini aniqlash.

Mehnat ob'ektlarini murakkablik darajasiga ko'ra guruhlariga bo'lish ushbu shartni bajarishga yordam beradi:

IV amaliy mashg'ulot.

1. Modellashtirish vazifalari.

a) Taqdim etilgan 1-rasmlarga asoslanib, o'zingizga ko'proq yoqadigan va oson ishlab chiqariladigan taqinchoqlar-qutisi versiyasini tanlang va keyin uni yasang.

1-rasm.

Taqdim etilgan modellardan foydalanib, bolalar fartugini tayyorlang 2-rasm.

b)

g)

2-rasm.

Konstruksiyalashgacha bo'lgan davrdagi vazifalar.

a) Tikilgan belbog'li to'g'ri bichimli yubka modeli mavjud. Qoplama cho'ntaklar va kamar ilmoqlarini qo'shish orqali ushbu modelni o'zgartiring.

b) bolg'ani shunday qilib modellashtirinki, u ham mixni sug'uruvchi bo'lsin.

c) Idish tutqichini bir vaqtning o'zida issiq stend bo'lib xizmat qilishi uchun qayta tuzing.

d) bolalar xonasini kitob javonlari va belanchak uchun qayta konstruksiyalang.

3. Vazifalarni qayta loyihalash.

a) Qahva qutisini qalamdonga aylantiring.

b) Plitalarni gulli idishlar uchun likopchaga aylantiring.

c) 1,5 litrli plastik idishni umivalnikka aylantiring.

Konstruksiyalashga oid vazifalar.

a) Qo'lga taqiladigan bilaguzuk konstruksiyasi va texnologiyasini ishlab chiqish.

Texnik talablar: kiyish va yechish oson, qalinligi o'rtacha, munchoqlar bilan bezatilgan bo'lsin.

b) Kesuvchi taxta majmuasini loyihalash va texnologiyasini ishlab chiqish. Texnik talablar: 5 mm qalinlikdagi fanerdan tayyorlangan, taxtalar bir xil shakl va o'lchamlarga ega bo'lishi kerak.

V. Uyga vazifa. Xulosalash.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, texnologiyadan amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarni konstruksiyalash qobiliyatlarini rivojlantirishda har hil turdagi

qiziqarli topshiriqlarni berish orqali olib borilsa darsning samaradorligi yuqori bo'ladi, tarbiyaviy masalalar hal qilinadi, fan asoslariga oid bilimlar beriladi, konstruksiyalashga o'rgatish bo'yicha chuqur bilim va ko'nikmalar hosil qilinadi.

ADABIYOTLAR

1. Алимов Н.Н. Аликулов С.Т. Ўқувчиларни техник ижодий фаолиятга тайёрлашнинг психологик-педагогик муаммолари. <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5130>
2. Абдуллаева Қ.М. Касбий фанлар орқали талабаларда ижодкорлик кўникмаларини шакллантириш // Педагогик таълим. -Т.: 2004. -№ 6. –38-40 б.

UDK: 152.7:100.5:152.2 (044)

Nargiza RAHMATOVA,
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: Nargizarahmatova91@gmail.com.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti Z. Kenjayev taqrizi asosida

YOSH OILA TUSHUNCHASI, MOHIYATI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqolada mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning oilalarda namoyon bo'layotgani, oilalar tinchligi, jamiyat osoyishtaligi, farovonligi, farzandlarning ma'naviy-ruhiy muhitda voyaga yetishidagi ta'siri va ma'naviy barkamol, jismonan sog'lom avlodni tarbiyalashda oilaning o'rni muhim ekanligi, ularning tarbiyasini umumbashariy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish, oila va nikohning muqaddasligini yosh avlod ongiga chuqur singdirish yo'li bilan oilalarning mustahkamligini ta'minlash masalasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Islohot, oila, qadriyatlar, nikoh, sog'lom muhit, barkamol avlod, jamiyat, millat.

КОНЦЕПЦИЯ МОЛОДОЙ СЕМЬИ, СУЩНОСТЬ И ЕЕ ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Аннотация

В статье освещаются проводимые в стране реформы, влияние семьи на воспитание духовно зрелого, физически здорового поколения, гармония их воспитания с общечеловеческими ценностями, неприкосновенность семьи и брака, обеспечение стабильности семей через привитие святости семьи и брака в умах молодого поколения.

Ключевые слова: Реформа, семья, ценности, брак, здоровая среда, гармонично развитое поколение, общество, нация.

YOUNG FAMILY CONCEPT, ESSENCE AND ITS DISTINCTIVE CHARACTERISTICS

Annotation

The article highlights the reforms carried out in the country, the influence of the family on the upbringing of a spiritually mature, physically healthy generation, the harmony of their upbringing with universal human values, the inviolability of the family and marriage, ensuring the stability of families through instilling the sanctity of the family and marriage in the minds of the younger generation.

Key words: Reform, family, values, marriage, healthy environment, harmoniously developed generation, society, nation.

Kirish. Mamlakat hayotida yuz beradigan har qanday o'zgarish, amalga oshirilayotgan islohotlar, avvalo, oilalarda namoyon bo'ladi. Shu bois ham, oilalarda tinchlik va osoyishtalig, sog'lom muhit mo'tadilligini ta'minlash oldimzda turgan eng muhim vazifalardandir. Zero, ahil va mustahkam oila-yurt tayanchi, uning ishonchli kelajagi, millat sharafini yuksaklarga ko'taradigan mehr-muruvvat, ma'naviyat o'chog'i hisoblanadi. Zero, oilalarimiz tinch bo'lsa, jamiyatimiz osoyishta, farovon, farzandlarimiz esa to'la-to'kis ma'naviy-ruhiy muhitda voyaga yetadi. Bizning asosiy maqsadimiz jamiyat taraqqiyotida, ma'naviy barkamol va jismonan sog'lom avlodni tarbiyalashda oilaning o'rni muhim ekanligini hisobga olib, oilaga taalluqli boy va sermazmun milliy an'analarni asrab-avaylash, ularni umumbashariy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish, oila va nikohning muqaddasligini yosh avlod ongiga chuqur singdirish yo'li bilan oilalarning mustahkamligini ta'minlashni ilmiy o'rganishdan iborat. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi PF-5325-sonli "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida"gi Farmoni hamda 2018-yil 27-iyundagi "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-3808-sonli Qaroriga muvofiq, davlat siyosatida oila, uning barqarorligi, baxt-u saodati va farovonligiga qaratilgan yangi bosqich belgilandi. Oila davlat poydevorining kichik bir bo'lagi sanalib, jamiyatdagi barcha islohotlarning o'ziga xos barometri hisoblanadi. Ana shu nuqtayi nazardan, oila iqtisodiyot, ijtimoiy soha, madaniyat va umuman, jamiyatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi.

Ma'lumki, oila har bir jamiyatning boshlang'ich xujayrasi hisoblanadi. Oila mustahkam, tinch, halol va pok bo'lsa, jamiyat ham osoyishta, mustahkam, farovon bo'ladi. Aksincha, oilalarda parokandalik, buzg'unchilik bo'lsa, halol-haromning farqi qolmasa, o'sha jamiyat buziladi, tinchi yo'qoladi, oxir-oqibat u chuqur tanazzulga yuz tutadi[1;5]. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgan dastlabki kunlardanoq oila institutini mustahkamlashni o'zining ichki siyosati qilib belgiladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIV bobi oila institutini huquqiy, tashkiliy va ijtimoiy mustahkamlashga bag'ishlangan. 1998 yilda O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi qabul qilindi. Ayni paytda 2017 yil 7 fevral kuni qabul qilingan "Harakatlar strategiyasi"da, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning "Taraqqiyot strategiyasi"da "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash, Jamiyatda xotin-qizlarga tazyiq va zo'rvonlikka nisbatan murosasizlik muhitini yaratish, xotin-qizlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, Yoshlarning hayoti va sog'lig'ini saqlash, ular uchun malakali tibbiy xizmatdan foydalanish shart-sharoitlarini yaxshilash, yoshlar o'rtasida tibbiy savodxonlikni oshirish va sog'lom turmush tarzini mustahkamlash, Yosh oilalarni ma'naviy va moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ular uchun munosib uy-joy va ijtimoiy-maishiy sharoitlarni yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar tizimini amalga oshirish, O'zbek xalqining milliy qadriyatlarini va ma'naviy merosini asrab-avaylash, keng ommalashtirish hamda rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash" zarurligi ta'kidlanadi[2;33-34].

Muhokama va natijalar. Mamlakatimizda yosh oila doimo davlatimiz diqqat-e'tiborida bo'lib kelgan. Agarda

xronologiyaga e'tibor qaratsak, 1998-yil O'zbekistonda "Oila yili", undan keyingi yillar esa mos ravishda "Ayollar yili", "Sog'lom avlod yili", "Ona va bola yili", "Sihat-salomatlik yili", "Yoshlar yili", "Barkamol avlod yili", "Mustahkam oila yili", "Sog'lom bola yili", "Sog'lom ona va bola yili" hamda joriy yil "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili" deb e'lon qilindi. Ta'kidlash o'rinliki, har bir yil uchun oila hayotining barcha jihatlarini, xususan, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, pedagogik, huquqiy va boshqa omillarni qamrab olgan Davlat dasturi ishlab chiqildi. Ushbu dasturlarning ijrosini ta'minlashda davlat muassasalari va tashkilotlari, xotin-qizlar hamda yoshlar tashkilotlari, keng jamoatchilik, qolaversa, butun xalqimiz faol ishtirok etdi. Shu bilan bir qatorda, respublikada aholini ijtimoiy himoya qilish bo'yicha keng ko'lamli siyosat va islohotlar amalga oshirildi, bunda, tabiiyki, oila birinchi o'ringa qo'yildi. Nikohga va yaqin qarindoshlikka asoslangan axloqiy mas'uliyat, o'zaro hurmat, tushunish va mehruhahabat umumiyliigi bilan bog'langan kichik ijtimoiy guruh oila deyiladi. Bevosita yosh oilaga huquqiy baho beradigan bo'lsak, yosh oila – er-xotinning ikkisi ham o'ttiz yoshdan oshmagan oila hisoblanadi. Aytish joizki, yosh oila yangi munosabatlarni (shaxslararo va oila ichidagi), yangi maqom (kelinning, yosh oilaning haq-huquqlari), yangi iqtisodiy holat (yosh oilaning moliyaviy ta'minoti, shaxsiy moliyaviy manbalar), yangi turmush yo'nalishlarini shakllantirish bosqichida bo'ladi. Olimlar tomonidan o'tkazilgan ko'plab tadqiqotlar natijalariga ko'ra, yangi maqom va munosabatlarni shakllantirishda yosh oilaning barqarorligi, asosan, yoshlarning oilaviy hayotga tayyorligi bilan bog'liqligini tasdiqladi. Farzandni tarbiyalashdagi yondashuvlar oiladagi munosabatlarning qanday barpo bo'lgani, o'rtadagi rollarni taqsimlanishiga qarab shakllantiriladi. Mamlakatimizda yosh oilalarni ma'naviy-moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, ularning uy-joy va turmush shart-sharoitlarini yaxshilash, ularni tadbirkorlik faoliyatiga jalb etishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish bilan bir qatorda, ularning bilim saviyasini oshirish bo'yicha ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda, bo'lajak oila quruvchi yigit-qizlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha innovatsion maktablar yaratilmoqda. Yosh oilalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashga qaratilgan islohotlarga qaramay, bu borada bir qator kamchiliklar mavjud bo'lib, ularni chuqur o'rganish va ijobiy hal etish maqsadga muvofiqdir. Avvalo, o'sib kelayotgan avlodni oilaviy hayotga tayyorlash dolzarb masala sanaladi. Bunda, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda uyg'un ravishda qator yo'nalishlarda samarali faoliyatni olib borish zarur.

Birinchiidan, ma'naviy-axloqiy yo'nalishda yoshlarda ma'naviy-axloqiy, jumladan, ota-ona, kattay-u kichikni hurmat qilish, farzand tarbiyasi; mas'uliyat, sodiqlik, rostgo'ylik; vatanparvarlik va rafiqasi (turmush o'rtog'i), oila, farzandlar va, umuman, jamiyat oldidagi burchdorlik hissi, jinsiy yaqinlik odoblarini o'rgatib borish lozim.

Ikkinchiidan, oilaning ijtimoiy jihatlarini, ya'ni nikoh va oilaviy munosabatlarning mohiyati, oilaning jamiyatdagi o'rni, turmush o'rtoq va ota-onalarning ijtimoiy funksiyalari mohiyati har tomonlama tushuntirilib borilishi muhimdir.

Uchinchiidan, psixologik jihatlariga e'tiborni kuchaytirish kerak. Bu borada erkak va ayol, er-xotin, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar psixologiyasining o'ziga xos xususiyatlari, turmush va oilaviy hayot uchun zarur bo'lgan his-tuyg'ular, muloqot qilish ko'nikmasini shakllantirish maqsadga muvofiq sanaladi.

To'rtinchiidan, huquqiy yo'nalishda nikoh va oila qonunchiligi asoslarini bilish; er-xotinning bir-biriga, farzandlari va jamiyatga munosabati bilan bog'liq majburiyatlarini bilish va o'zlashtirish talab etiladi.

Beshinchiidan, yosh oilalarda pedagogik jihatlarini – ota-onalarning pedagogik salohiyatini shakllantirish, ularning

tarbiyaviy vazifalari va ota-onalarning pedagogik madaniyatini yuksaltirish muhim o'rin tutadi.

Oltinchiidan, xo'jalik-iqtisodiy jihatlar, ya'ni oila byudjeti, turmush tarzi madaniyati, uy xo'jaligini boshqarish qobiliyatlari va bilimlarini mustahkamlash orqali yosh oilalarda katta oilaviy hayotga moslashuv yanada osonroq kechadi.

Yettinchiidan, yoshlar (bo'lajak kelin-kuyov)ning jismoniy va reproduktiv salomatligiga e'tiborni qaratish lozim.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda jinsiy-axloqiy tarbiyaning ahamiyati muhim o'rin tutadi. Jinsiy tarbiyaning asosiy vazifasi yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, yoshlarni o'z jinsiga monand fiziologik, tibbiy, ijtimoiy-ma'naviy, ruhiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirish, yosh avlodning sog'lom voyaga yetishi, reproduktiv (nasl qoldirish) qobiliyatga ega bo'lishini ta'minlash, nikoh va oilani mustahkamlashga yordam berishdan iboratdir.

Jinsiy tarbiya o'g'il va qiz bolalarda erkak-ayol munosabatlari, jins masalalariga nisbatan to'g'ri munosabatni qaror toptirishni ko'zda tutadi. Jinsiy tarbiya ma'naviy-axloqiy, jismoniy, aqliy-intellektual, estetik tarbiya bilan uyg'unlikda olib borilishi, oilada boshlanishi, ota-onalar, shifokorlar, pedagoglar hamkorligida amalga oshirilishi, bolaning yoshi, jinsi hamda boshqa xususiyatlariga monand bo'lmog'i darkor.

Zero, tarbiya faqat jinsiy hayot asoslari bilan tanishtirish, bolalarga gigiyenik ko'nikmalar, erkak va ayol tanasining tuzilishi, jinsiy rivojlanish bosqichlari va qonuniyatlarini anglatish bilan cheklanmaydi, balki jinsga nisbatan qarashni to'g'ri singdirib borish, yigit va qizlarning o'ziga xos tarbiyasiga e'tibor, gender tengligi, farzandlarning o'zaro muomalada masofa saqlashi, jinsga oid nozik tushunchalar, uylanish va turmush qurish bilan bog'liq masalalarni yoshiga mos ravishda yetkazish, bu borada ruxsat va taqiqlar, halol va haromning farqiga borishni anglatishni o'z ichiga oladi. Yoshlarga oila qurishning asl maqsadi, jinsiy hayot zaruriyati, uning qoidalarini anglatish o'ziga xos uslubda, mental xususiyatlar, dinimiz ko'rsatmalari va milliy urf-odatlarimizga muvofiq tarzda tibbiyot va salomatlikka oid zamonaviy bilimlardan foydalangan holda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Ba'zi oilalarda ota-onalar jinsiy tarbiyaga befarq bo'ladi yoki bu mavzuda suhbatlashishga istihola qiladi, natijada farzandlar turmush qurganidan keyin, ushbu masalalar sababli turli muammolar, nizolar va kelishmovchiliklar kelib chiqadi. Ota-bobolarimiz farzandni halol va haromning farqiga boradigan, oilaning sha'ni, g'ururi uchun kurashadigan axloq sohiblari bo'lishi, yigitlarning or-nomusli, qizlarning iffatli, ibohayoli bo'lib voyaga yetishi uchun jinsiy tarbiya uslublarini qo'llab kelganlar.

O'smirlik chog'idan boshlab yigit-qizlarga oilaviy hayot sirlari, er-xotinlik odobi, boshqa jins vakiliga bo'lgan hurmat, farzandni dunyoga keltirish va tarbiyalashga oid bilimlarni samarali yetkazish orqali kelgusi yosh oilaning mustahkamligiga zamin yaratiladi. O'zbek oilasining ma'naviy-ruhiy poydevori bo'lgan diniy qadriyatlardan muhim o'rin egallaydi. Islom ta'limotida oila, nikoh hamda er-xotin munosabatlariga juda katta e'tibor beriladi. Bu masala farz va sunnat darajasiga ko'tarilib, Qur'oni Karim va hadisi shariflarda alohida sura va oyatlar hamda payg'ambar nasihatlarida alohida o'rin berilgan. Shundan kelib chiqib, Imom G'azzoliy xotinlarning erlariga haqlari ko'p, deb ta'kidlaydi. Eng avvalo, ularning jins sifatida jismoniy o'zligi, ma'naviy joziba, husnu halovati ham ularga alohida nazar va marhamat bilan qarash, bergan azoblariga chidash hamda ayrim gunohlarini kechirishni taqozo qiladi.

Xuddi shu fikr Islom dinining muqaddas kitobi Qur'oni Karimda: "Ey mo'minlar, xotinlarga zo'rlik bilan voris bo'lishingiz halol emas. Agar ochiq buzuqlik qilgan bo'lmasalar, bergan mahrlaringizning bir qismini qo'lga

kiritish uchun ularni ezmang. Ularga yaxshi muomala qilinglar. Agar ularni yomon ko'rsangiz ham sabr qiling, sizlar yomon ko'rgan narsada Alloh ko'p yaxshiliklarni qilib qo'ygan bo'lishi mumkin"[3] deyiladi.

Jamiyat yomonlik va buzg'unchilikning barcha turlaridan xoli tinch va obod bo'lishi, avvalo, ushbu kichik jamiyatning tinchligiga bog'liq". Alohida qayd etish joizki, yosh oilaning mustahkamligi, undagi ma'naviy muhitning barqarorligi yoshlarning salomatligiga, sog'lom turmush tarziga rioya qilishi va bu boradagi malakaga ega ekanligiga ham bog'liq. Sog'lom turmush tarzining beshta asosiy sharti bo'lib, bular, eng avvalo, to'g'ri ovqatlanish, jismoniy faollik, zararli odatlardan saqlanish, mehnat qilish va faol dam olishni to'g'ri tashkillashtirish hamda gigiyenik ko'nikmalarga amal qilishdir. Shuni alohida mas'uliyat bilan ta'kidlash joizki, davlatimiz asosini tashkil etgan yosh oilalar ravnaqi, kelajagimiz poydevorini sog'lomlashtirish uchun targ'ibotni, eng avvalo, oiladan boshlash kerak. Olimlarning fikricha, inson salomatligining 51,6% i sog'lom turmush tarziga, 20,5 % i irsiyatga, 19,3 % i tashqi ekologik muhitga, 8,6% i sog'liqni saqlash tizimiga bog'liq ekan. Shundan ham ma'lumki, salomatlik har bir insonning qanday hayot kechirishi, nima iste'mol qilishi, kimlar bilan muomala qilishi, o'zi uchun munosib, qulay hayot tarzini ishda ham, dam olishda ham to'g'ri tashkil eta olishiga bevosita aloqador ekan.

Bugungi kunda, butun dunyo bo'ylab salomatlik va sog'lom turmush tarziga katta e'tibor berilmoqda. Misol uchun, amerikalik olimlar bu narsaga panja ortidan qarash nimaga olib keladi, degan savolga ko'proq ularni agressiv xulq-atvor bilan bog'lamoqdalar. Ya'ni odam urushqoq, salga tajang bo'ladigan, sabrsiz bo'lib qoladi. Bu narsa oxir-oqibat giyohvandlikka berilish, ichkilikka ruju qo'yish, oilada er-xotin o'rtasida nosog'lom munosabatlarning kelib chiqishi, ayolga nisbatan zug'umning ortishi, sportga nisbatan befarqlik, shaxslararo ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Barkamol avlodni voyaga yetkazishda har tomonlama sog'lom oilaviy muhitning ahamiyati beqiyosdir. Zero, sog'lom oila sog'lom jamiyat asosi, ertangi kun egalarning poydevoridir.

Yosh oilalar xususiyatlari borasida so'z ketganda, umumiy kesimdagi oilani ham unutmaslik lozim. Zero, oilaviy qadriyatlar negizida, uning tub poydevorida "katta oila" turadi, ya'ni bobo-buvi, ota-ona, farzandlar va boshqa shakllardagi oilaviy munosabatlar. Dunyo amaliyotiga nazar tashlansa, oila modeli uchta asosiy turga ajratiladi: an'anaviy, zamonaviy va sobiq ittifoq davridan keyingi (innovatsion) oila. Ushbu modellar parallel tarzda harakatda bo'lishi mumkin, biroq yaqqol ifodalangan tarixiy ketma-ketlikka ega. Bunda, "An'anaviy oila modeli"da erkaklar va ayollarning roli aniq taqsimlangan va birlashtirilgan bo'ladi. Erkak moliyaviy resurslarga ega oila boshlig'i hamda asosiy qarorlarni qabul qiluvchi hisoblanadi. Shu munosabat bilan oila ichidagi rollarning birlashtirilishi paydo bo'ladi. Ayol erkakka bo'ysunadi, u uy yumushlari va farzandlar tarbiyasi bilan shug'ullanadi. Bolalar, o'z navbatida, ota-onalariga bo'ysunadilar, har qanday oila a'zosining nufuzi uning jinsiga va yoshiga bog'liq. Oilaviy qadriyatlar "ota-onalar – bolalar" munosabatlari uchun asos hisoblanadi. "Zamonaviy oila modeli"da esa ayolning siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy maqomining oshishi oila ichidagi rollar va oila hayoti me'yorlarining o'zgarishiga olib keladi. Ota-ona professional karyerasini va oilaviy majburiyatlarini mutanosib ravishda (tengma-teng) olib boradi. "Innovatsion oila modeli" (postsotvet makon oilalari)ga to'xtaladigan bo'lsak, ushbu turdagi oila jamiyatni rivojlantirish istiqbollari, jahon iqtisodiyoti talablariga hamohang bo'ladi. Bu, bir tomondan, asosiy madaniy qadriyatlar va munosabatlarning avlodlararo aylanishini, boshqa tomondan esa oila muammolarining

alohida emas, balki global tarzda namoyon bo'lishiga e'tibor qaratiladigan, shuningdek, har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirish, innovatsion g'oyalarni yaratish va amalga oshirishga qodir bo'lgan yoshlar sonini oshirish mas'uliyatini nazarda tutadi.

Hozirgi davrda olimlar an'anaviy, zamonaviy oila turlarini alohida ajratib ko'rsatishmoqda. Xalqimizga xos bo'lgan shakl an'anaviy oila bo'lib, bu o'zaro hurmat va hamjihatlik asosida qurilgan, oila boshlig'ining yuqori obro'si va yoshi kattalarni qadrlash hamda farzandlar haqida qayg'urish bilan tavsiflanadigan bir necha avlodli oiladir. Oilalarda o'tkazilgan so'rovlar natijalari bo'yicha O'zbekistonda oila a'zolari o'rtasida muayyan bir aniq iyerarxiya, ya'ni oila a'zolarining funksiyalari va vazifalari taqsimlanishi bilan tavsiflanadigan oila modeli mavjudligi ma'lum bo'ldi. Ya'ni oilada yetakchi – uydagi tartib hamda oila a'zolari mas'uliyatiga javob beradigan, yuzaga keladigan kelishmovchiliklarni hal qilish va oila byudjetini boshqarish kafolati hisoblangan oila boshlig'i bor.

Bunday so'rovlar natijalari bo'yicha erkaklar oila a'zolari oldida muayyan majburiyatlarga egaligi ma'lum bo'ldi. Xususan, bular qatoriga moddiy farovonlik (respondentlarning 90 foizi) va qoniqarli turar-joy sharoitlari (47 foiz), farzandlarga ta'lim olish uchun imkoniyat yaratish (22 foiz), farzandlar tarbiyasida ishtirok etish (34 foiz) kiradi. Ayolning majburiyatlariga esa farzandlar tarbiyasi (64 foiz) va ularni parvarishlash (55foiz), uy xo'jaligini yuritish (50 foiz) va oilada qulay psixologik muhit uchun javobgarlik (30 foiz) kiradi.

Shu bilan birga, oilada mustahkam munosabatlar o'rnatish uchun, o'zaro tushunish, hurmat va sabr-toqat (61 foiz), moddiy farovonlik (28 foiz) va boshqalar bo'lishi kerak.

Ta'kidlash joizki, yosh oilalarning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lib, ularning ijobiy muvozanati va uyg'unligini ta'minlash oilaning mustahkamligiga xizmat qiladi. Shuningdek, olimlarning ta'kidlashlaricha, yosh oilaning mustahkamlanib, oyoqqa turib ketishi, turli maishiy muammolarni o'zi mustaqil hal qilishi uchun zarur bo'lgan muddat aslida turmush qurgan ikki shaxsning bir-biriga bo'lgan samimiy munosabatiga, oila va uning atrofidagi turli qadriyatlarga nisbatan uyg'un qarashlariga, ota-ona oilasida ibrat sifatida ko'rgan-kechirganlarini o'z oilasida qo'llay bilish mahoratiga bevosita bog'liqdir. Ammo baribir har bir oila aynan yoshlik davrida muayyan qiyinchiliklarni boshdan kechiradiki, bu muammolar quyidagi asosiy holatlarga bog'liq tarzda namoyon bo'ladi:

- oilaviy hayotni bir maromda kechishini ta'minlash, ishlash, o'qish yoki boshqa masalalarni hal qilish uchun vaqtning yetishmasligi;

- vaqtini yaxshi o'tkazish, ko'ngilxushliklarning cheklanganligi;

- yangi sharoitda ham erkakning, ham ayolning jismonan toliqishi, asablarning charchashi;

- iqtisodiy qiyinchiliklar.

Xulosa. Ma'lumki, oila- avlodlar davomiyligini ta'minlovchi, an'analarni, qadriyatlar, urf-odatlarini qolaversa, xalqimiz asrlar davomida shakllangan ma'naviy merosining avloddan avlodga o'tishini, uzoq yillar saqlanib qolishini ta'minlovchi maskandir. Shu tufayli oila instituti insoniyat taraqqiyotining har bir bosqichida siyosiy hokimiyat tomonidan qo'llab-quvvatlanib, rivojlanishi uchun sharoit yaratilib kelingan. Ushbu masala bugun uchinchi renesansni amalga oshirayotgan davlatimizning doimiy diqqat e'tiborida turibdi. Bu haqda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "Oila kichik vatan, oila tinch bo'lsa, baxtli bo'lsa, vatan tinch bo'ladi....!», – deya ta'kidlagan[4].

ADABIYOTLAR

1. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf, — Baxtiyor oila. – T: — Sharq 2011. 5-bet.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". Toshkent: Adolat, 2022. 33-34 b.
3. Abdulaziz Mansur. "Qur'oni karim ma'nolarining tarjimai". — Toshkent.:Toshkent islom universi-teti nashriyoti, 2009. ("Niso" surasi 19-oyat).
4. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018 yil 19 yanvar kuni xalq deputatlari Surxondaryo viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyasidagi nutqi.

UDK:811.1

Shaxnoza RASHIDOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti,
E-mail: rashidovashaxnoza2804@gmail.com

O'zDSMI professori, sot.f.d. A.Umarov taqrizi asosida

SOCIAL FACTORS OF JUVENILE DELINQUENCY

Annotation

The article analyzes the impact of antisocial behavior and interests on the origin of deviant behavior in children and adolescents. In particular, the issue of the influence of antisocial behavior and social environment, circle of friends on the origin of deviant behavior in children and adolescents was discussed.

Key words: Minors, antisocial, deviant behavior, society, family, social group, social institutions, youth.

СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация

В статье анализируется влияние асоциального поведения и интересов на возникновение девиантного поведения у детей и подростков. В частности, обсуждался вопрос о влиянии асоциального поведения и социального окружения, круга общения на возникновение девиантного поведения у детей и подростков.

Ключевые слова: Несовершеннолетние, асоциальное, девиантное поведение, общество, семья, социальная группа, социальные институты, молодежь.

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING IJTIMOY OMILLARI

Аннотация

Maqolada g'ayriijtimoiy xatti-harakat va qiziqishlarning bolalar va o'smirlarda xulq og'ishining kelib chiqishiga ta'siri masalasi tahlil qilingan. Xususan, g'ayriijtimoiy xattiharakatlar va ijtimoiy muhit, do'stlar davrasining bolalar va o'smirlarda xulq og'ishining kelib chiqishiga ta'siri masalasi muhokama etilgan.

Kalit so'zlar: Voyaga yetmaganlar, g'ayriijtimoiy, xulq og'ishining, jamiyat, oila, ijtimoiy guruh, ijtimoiy institutlar, yoshlar.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida ham rivojlanishning mohiyati, uning sur'ati insonlarning ma'naviy kamoloti darajasiga bog'liq bo'lgan. Yosh avlodni har tomonlama kamol toptirish uchun ta'lim-tarbiyaning barcha sohalarida, ularning omillari va vositalarini ishga solishni taqozo etmoqda.

Shu yuzasidan O'zR Prezidentining "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi 2017 yil 5 iyuldagi PF-5106-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 martdagi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 5153-sonli qarori va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 14.03.2017 yildagi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2833-son qarorlari, shuningdek, Xalq ta'limi vazirligi tomonidan 24.05.2017 yildagi "Huquqbuzarlik profilaktikasining samaradorligini baholash mezonlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 173-sonli buyrug'i tasdiqlangan. Ushbu farmon va qarorlarni amalga oshirishda 2017 yilning 1 mayida tasdiqlangan "Xalq ta'limi vazirligining 6 voyaga yetmagan yoshlar orasida Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha respublika idoralararo komissiyasining 2017 yilga mo'ljallangan ish rejasida belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha muvofiqlashtiruvchi kengashning 2017 yilga mo'ljallangan 01-62 - sonli ish rejasini hamda 2017 yilning 1 mayida tasdiqlangan "Xalq ta'limi vazirligining voyaga yetmagan yoshlar orasida 2017 yilda o'z joniga qasd

qilish holatlarining oldini olishga qaratilgan 01-62 - sonli chora tadbirlar rejasini ishlab chiqilgan.

- Mazvuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Respublikamizda bir qator olimlar voyaga yetmaganlar orasida jinoyatchilik va huquqbuzarlik muammolariga o'z ilmiy ishlarida murojaat qilganlar. Pedagog va psixolog olimlar Sh.A.Isroilov, O'Q.Tolipov, Yu.M.Asadov, R. Musurmonov, N. Taylaqov, Z. Dexkanbaeva, J. Yakubov, S.Fayziev, K. Normatov, D. Sharipova, G.Xudoyarova, G.T.Yadgarova, O.U.Avloevlar o'z ilmiy izlanishlarida jinoyatchilik va huquqbuzarlikka moyilvoyaga yetmaganlar xulq-atvoriga xos salbiy illatlarning oldini olish, unga qarshi kurashish, ularni qayta tarbiyalashning ijtimoiy-psixologik, pedagogik masalalarini o'rgangan bo'lsalar, faylasuflar E.Yusupov, X.Shayxova, Q.Nazarov, N.Komilov, M.Xolmatova, M.Imomnazarovlar shaxs tarbiyasida ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalarini, sotsiolog M.Bekmurodov shaxs axloqini shakllantirishda hamda axloqiy buzilishlarni oldini olishda jamoatchilik fikrining tutgan o'rni masalalarini o'rganishgan.

Mamlakatimizda voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlikni oldini olish mexanizmlarini yaratish va ularni hayotda qo'llash, bu sohadagi ishlarni takomillashtirish muhim va zaruriy bo'lib, uning dolzarbligi quyidagilar bilan belgilanadi:

- birinchidan, mamlakatimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritishi bilan buyuk ma'naviyatimizni tiklash, sog'lom turmush tarzini barcha fuqarolarga, eng avvalo, yoshlarga singdirish davlatimiz siyosatida ustuvor yo'nalish qilib belgilanishi, ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarida tarbiyalanayotgan yoshlarda yuksak ma'naviy madaniyat,

axloq va ma'rifat fazilatlarini shakllantirish va singdirish muammolarining yechimini davr taqozo etishi;

- ikkinchidan, davlatimizning eng muhim vazifalaridan birima'naviy jihatdan barkamol, jismoniy va ruhiy jihatdan sog'lom, vatan sarhadlarini himoya qilish uchun jismonan chiniquqan, fidoyi insonni tarbiyalash, ta'lim tizimini takomillashtirish, milliy istiqlol g'oyasi asosida ma'naviy va ruhiy jihatdan yangi avlodni voyaga yetkazishga ijtimoiy zarurat tug'ilishi;

- uchinchidan, milliy ma'naviyatimizni tiklash borasida olib borilgan, davom etayotgan ishlar, xalq ta'limining tubdan isloh qilinayotgani jamiyatimizda har tomonlama barkamol, sog'lom avlod tarbiyasiga keng e'tibor qaratilishi tendentsiyasining kuchayishi;

- to'rtinchidan, universal texnologiyalar bilan bog'liq globallashtirish jarayonida inson huquqlari va manfaatlarini himoya qilishga zarurat tug'ilishi;

- beshinchidan, jamiyat tomonidan belgilangan huquq normalariga rioya qilish hamda uning natijasi jamiyat manfaatlarini bilan bog'liqligi, yoshlarni ijtimoiy munosabatlar tomon yo'llashi, ijtimoiy tajriba orttirish uchun insondagi tabiiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarishi;

- oltinchidan, voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlikni oldini olish va ular bilan ishlashda profilaktik mexanizmlarini yaratish zaruratining oshishi;

- yettinchidan, pedagogik (ta'lim, tarbiya) jarayonda voyaga yetmaganlar faoliyatini boshqarish, ularni barkamol shaxs qilib tarbiyalash tendentsiyasining kuchayishi. Demak, bularning barchasi hozirgi zamonning dolzarb muammolaridan biri bo'lmish bola huquqlari va erkinliklarining har tomonlama ta'minlanishi va himoyalashini qonunlar asosida bajarilishini ta'minlash bilan uyg'un holatda olib borilishiga zamin yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Deviatziya — bu ijtimoiy pedagogik muammo bo'lib, inson ruxiy olamidagi, uning atrofidagi muhitning o'zgarish xollari bilan bog'liq. Bu xol, ayniqsa, o'smir va ilk o'spirin yoshdagilarga xosdir. Chunki bu yoshdagi shaxslarda anatomo — fiziologik, intellektual, axloqiy va boshqa jihatlarida o'zgarishlar ruy beradi. Bu o'zgarishlar, o'z navbatida, yoshlar psixikasidagi anomallik holatini keltirishga zamin yaratishi mumkin. Tarbiyasi “qiyin” o'smir va o'spirinlar - kichik ijtimoiy munosabatlar (oila, maktab, litsey, kasb-hunar kollejlari) hamda xarakter, jinsiy va yosh xususiyatlari jihatidan yaqin kichik ijtimoiy guruhlariga xos ijtimoiy me'yorlardan, xatti — xarakterlar va qoidalardan chekinishi natijasida ularning bu turdagi harakatini intizomsizlik, deb ham qaraladi. Tarbiyasi “qiyin” ilk o'spirin yoshdagilarning ba'zi holatlarda agressiyaga moyilligi, o'qishda va boshqa faoliyatida o'zboshimchalikka yo'l qo'yishi, ichkilikka, assotsial harakatlarga berilishi kuzatiladi. Ma'lum vaziyatlarda o'smir va o'spirinlarning shu kabi xatti — harakatlarini namoyon etishi deviant harakatlarning tipik xususiyatidir. Voyaga yetmaganlar orasida jinoyatchilik va huquqbuzarlikning kelib chiqishining bir qator sabablari mavjud. Mana shu sabablarni o'rganib, ularni bartaraf etish pedagog va psixologlar, keng jamoatchilik, huquq tartibot organ hodimlari oldida turgan dolzarb masalalardan biridir.

Voyaga yetmaganlar orasida deviant harakatlarni vujudga keltiruvchi qator sabablar mavjud. Jumladan: biologik omillar, ya'ni bolalarning ijtimoiy hayotga moslashuvini murakkablashtiruvchi noxush fiziologik va anatomik holatlar: Ularga:

- genetik (aqli zaiflar, ko'rlar, karlar va x.k);
- psixofiziologik (ya'ni inson organizmiga salbiy ta'sirko'rsatuvchi, somatik harakatlar, allergiyalar va toksik kasalliklarni keltiruvchi turli xil ziddiyatlar, kimyoviy moddalar, energiyalar va h.k);
- fiziologik (atrofdagilarda noxush kayfiyat uyg'otuvchi tashqi qiyofa, tilning dudo'qligi va boshqalar);

- psixologik omillar, ya'ni insondagi psixopotologik yoki aktsentuant(muayyan vaziyatga haddan tashqari urg'u berish) holatlar.

Bu omillar asabkasalliklari: psixopatiya, nevrasteniya kabi kasalliklar bilan bog'liq;

- ijtimoiy-pedagogik omillar, ya'ni bolalik davridan boshlab maktab, oila va jamoatchilik tarbiyasidagi nuqsonlar;

- ijtimoiy-iqtisodiy omillar, ya'ni bu jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikdir: jamiyatning boylar va kambag'allar, deb ajratilishi, halkning ma'lum qismining qashshoqlanib qolishi, oylik maoshining kamligi, ishsizlik, inflyatsiya va boshqalar;

- ma'naviy-axloqiy omillar, ya'ni jamiyatdagi ma'naviy kadriyatlarining qadrsizlanishi, insonlarning ma'naviy qashshoqlanishi yoki muayan jamiyatdagi ijtimoiy institutlarning unda ro'y berayotgan deviant harakatlarga befarqligi, loqaydligi kiradi.

Jahon tajribasiga murojaat qilsak, Germaniyada xulqdan og'ishgan voyaga yetmaganlar uchun maxsus yordam xizmati tashkil qilingan bo'lib, bu holat Qonunlarda o'z aksini topgan. Bu boradagi AQShdagi mavjud qonunlardan farqli ularoq Germaniyada yoshlarga yordam ko'rsatish umumilliy Qonuni (1991 y.) qabul qilingan. Ushbu Qonunga muvofiq majburiy tarbiya o'rni differentsial tarbiya, ya'ni voyaga yetmaganlar yashash joylarida voyaga yetmaganlar bilan ishlash idoralari tomonidan tashkil qilingan xizmat mexanizmlarini takomillashtirish ishlari amalga oshiriladi. Qonunga muvofiq barcha xizmat turlari davlat tomonidan muvofiqshatiriladi va voyaga yetmaganlar holishiga binoan yashash joylarida amalga oshiriladi. Tarbiyasi “qiyin” o'smir va o'spirinlar - kichik ijtimoiy munosabatlar (oila, maktab, litsey, kasb-hunar kollejlari) hamda xarakter, jinsiy va yosh xususiyatlari jihatidan yaqin kichik ijtimoiy guruhlariga xos ijtimoiy me'yorlardan, xatti — xarakterlar va qoidalardan chekinishi natijasida ularning bu turdagi harakatini intizomsizlik, deb ham qaraladi.

Tarbiyasi “qiyin” ilk o'spirin yoshdagilarning ba'zi holatlarda agressiyaga moyilligi, o'qishda va boshqa faoliyatida o'zboshimchalikka yo'l qo'yishi, ichkilikka, assotsial harakatlarga berilishi, suitsid holatlarini keltirib chiqarishi kuzatiladi. Voyaga yetmaganlar orasida profilaktik va reabilitatsion ishlarni amalga oshirish natijasida jamiyatimiz yoshlarini o'qishga, ishga qaytarish va jamiyatimiz a'zolarining teng huquqli qismi sifatida faoliyat yuritishga zamin hozirlanadi. “Reabilitatsiya — bu bola shaxsining huquqi, ijtimoiy-huquqiy nufuzi, sog'ligi, o'qishga layoqatsizligini tiklashga qaratilgan kompleks, ko'p darajali, bosqichli va dinamik tizim. U profilaktika va korreksiya singari aspektlarni o'z ichiga oladi. Profilaktika — bu reabilitatsiya tizimidagi shaxsning rivojlanishidagi yoki bu chekinishlarni yo'kotishga shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan tadbirlardir. U ko'proq ijtimoiy muhit bilan bog'liqdir”. Reabilitatsiya jarayonida ijtimoiy ta'limdan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy ta'lim (hamjamiyat orqali ta'lim berish) – tashabbuskor guruhlar, hamjamiyatlar, jamoalar, odamlarning o'zini- o'zi boshqaradigan uyushmalari, hayoti va ixtiyoriy faoliyatining bir qismi sifatida muntazam, uzluksiz ta'limni tashkil etish kontseptsiyasi va amaliyoti, tarbiya sotsiologiyasidir.

Tahlil va natijalar. Voyaga yetmaganlar orasida jinoyatchilik va huquqbuzarlikning kelib chiqish sabablarini diagnostika qilish metodikalarini yaratish va amaliyotga qo'llashda tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan ishlashda xilmaxil metodlar, usullardan foydalanish maqsadga muvofiq. Jumladan: - darsda va ta'lim jarayonida axloqiy tarbiyaning samarali ta'siridan foydalanish; - ahil, inoq uyushtirilgan intizomli jamoa orqali axloqiy tarbiya berish; - samarali natijalarni kafolatlaydigan tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish; ijobiy emotsional muhit yaratish orqali ta'sir ko'rsatish. Shunday qilib, o'rta-maxsus ta'lim muassasalari va akademik

litseylarda tarbiya ishlari izchil olib borilsagina, yigit va qizlarda chinakam, barqaror e'tiqodlar shakllanadi. Yoshlarda axloqiy tushunchalarni oqilona shakllantirish, ularga nojo'ya xulq-atvor, ma'naviyati va ruhiyatiga salbiy ta'sir qiladigan xatti-harakatlardan holi bo'lishga yordam berish, ijtimoiy hayotda uchraydigan negativ illatlarga zarba berish, ularning ta'siridan yigit va qizlarni asrash pedagogik diagnostika va korrektsiyalashning muhim vazifasi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil noyabrda e'lon qilingan saylovoldi dasturida bayon qilinganiga asosan mahalliy davlat boshqaruvi organlarining ikkala bo'g'inida, ya'ni viloyat hamda shahar-tumanlar hokimliklarida shuningdek, ichki ishlar vazirligining quyi tizimlarida bevosita yoshlar masalalari bilan shug'ullanuvchi tizimlar, lavozim va mutaxassislar shtatlari tashkil qilindi. Amalga oshirilgan bu tadbir 2017 yilning o'tgan davrida o'zining samarasini bera boshladi. Agar biz shu davrda mamlakatimizda voyaga yetmaganlar orasidagi jinoyatchilik va huquqbuzarlikning holatini tahlil qiladigan bo'lsak, bu xulosamizga yana bir bor amin bo'lamiz. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) dunyo mamlakatlaridagi o'lim holatlariga doir ma'lumotlarni aniqladi. Unga ko'ra, O'zbekistonda o'z joniga qasd qilish holatlari har 100 ming kishiga 9,2 kishi to'g'ri kelmoqda. Shuningdek jadvalda har 100 ming erkakning 13,6 nafari, har 100 ming ayolning esa 5,2 nafari o'z joniga qasd qilayotgani qayd etilgan. 2010 yilda har 100 ming kishidan 7,0 nafari o'z joniga qasd qilgan. Jadvalda 2010 yili (har 100 mingdan) 10,4 nafar erkak, 3,8 ayol o'z joniga qasd qilgani ta'kidlangan. 2005 yilgi ko'rsatkichlar ham 2010 yil ko'rsatkichlariga yaqin: umumiy hisobda har 100 ming kishidan 7,0 nafari o'z joniga suiqaqd qilgan. Har 100 ming erkakning 11,3 nafari, ayollarning esa 3,0 nafari hayot bilan vidolashgan. 2000 yilda esa o'z joniga qasd qilish holatlari har 100 ming kishiga 9,1 kishini tashkil qilgan. Bu yili erkaklarning 14,0 nafari, ayollarning 4,4 nafari o'z joniga qasd qilgan. Joriy yilning besh oyida voyaga yetmaganlar orasida qayd etilgan jinoyatchilik va huquqbuzarlik holatlari 2016 yilning shu davriga nisbatan 89 taga kamayib, o'tgan yildagi 567 ta o'rniga 478 tani tashkil qilgan. Jumladan maktab o'quvchilari o'rtasida sodir etilgan jinoyatlar 31 taga (155 tadan 124 taga), kasb-hunar kollejlari, litseylar o'quvchilari orasida esa 521 tadan 424 taga kamaygan.

Tahlillar o'quvchilar tomonidan jinoyat sodir etish holatlarining aksariyati darslardan keyingi yoki kechki paytlarga to'g'ri kelayotganini va ular asosan notinch oilalar

farzandlari tomonidan sodir etilayotganligini ko'rsatmoqda. Maktab o'quvchilari tomonidan jinoyati sodir etilishiga asosan ota yoki onaning (ayrim holatlarda ikkilasi ham) xorijsa mehnat muhojirligiga chiqib ketishi va farzandlarining nazoratsiz qolishi, oilaviy kelishmovchilik va ajralishlar, ayrim ota-onalarning ichkilikka ruju qo'yganligi tufayli farzandlar tarbiyasiga e'tiborsizlik, maktab o'quvchilarining ayrim katta yoshdagi huquqbuzarlar ta'siri doirasiga tushib qolishi, ba'zi maktablarda fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlari bilan hamkorligi to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi, profilaktik nazoratga olingan o'quvchilar bilan yakka tartibda shug'ullanishda ayrim hollarda mas'ullarning to'liq shug'ullanmasligi kabi omillar sabab bo'lmoqda.

Ta'lim muassasalarida ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo'lgan, shuningdek ta'lim muassasalaridagi mashg'ulotlarga uzrli sabablarsiz kelmayotgan bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berishga doir 19 ko'rilgan chora-tadbirlar yetarli samara bermagan. Oqibatda ichki ishlar idoralarining profilaktik hisobida turuvchi umumta'lim maktablari o'quvchilari soni 1 608 nafarga yetib, 2016 yilga nisbatan 351 nafarga ko'paygan. Bu asosan Toshkent shahrida 265 nafar, Samarqandda 155, Namanganda 147, Andijonda 138, Sirdaryoda 134, Farg'onada 125, Toshkentda 114, Buxoroda 111, Qashqadaryoda 98 nafar profilaktik hisobda turuvchi o'quvchilar hisobiga to'g'ri kelgan.

Xulosa va takliflar. Bizningcha, voyaga yetmaganlar xulqida delikvent ko'rinishlar ildizi, ularning tarbiyaviy va ijtimoiy jihatlarini yetarli darajada ishlanmaganligi, bu illatning bartaraf etish metodikalarining ozligi tarbiyaviy ta'sir samarasini pasaytiradi. Natijada, bunday xulqning amaldagi in'ikosi sifatida voyaga yetmaganlarning atrofda odamlar bilan keskin munosabatini kuzatish mumkin. Bundan tashqari, oiladagi nosog'lom muhit bolada ko'pollik, odamovilik, yolg'onchilik kabi xususiyatlarni uyg'otadi, u o'z xarakterlari bilan barchaga «teskari» ish qilmoqchi, bo'ysunmaslik, agressiya kabi tuyg'ularni keskin ko'rsatmoqchi bo'ladi, bu holatuning jinoyat va huquqbuzarlikka moyilligini oshiradi.

Oila – bolani tarbiyalashning asosiy dorilfununi hisoblanadi. Bolalar xulq namunalari o'z ota-onalaridan o'rganadilar, chunki aynan ota-onalar xulq-atvorni baholash me'yorlarini aniqlab beradilar. Bolalar ko'pincha ota-onalariga taqlid qiladilar, ular kabi xatti-harakatlarni bajaradilar, ularning rolini ijro etadilar, shu sababli boladagi xulqiy buzilishlar korrektsiya qilinar va zarur maslahatlar berilar ekan, buni nafaqat bolalar bilan, balki ularning ota-onalari bilan ham amalga oshirishga to'g'ri keladi.

ADABIYOTLAR

1. Yadgarova G.T., Avlaev O.U. Tarbiyasi qiyin, qaltis guruhga mansub bolalar bilan ishlash (Uslubiy qo'llanma)T.: 2007 y.
2. "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimida psixologik xizmat to'g'risida"gi Nizom.- Toshkent, 2002 yil 1 avgust.
3. "1001 savolga psixologning 1001 javobi" o'quv qo'llanma. / G'.B. Shoumarov tahriri ostida / – Toshkent: "Sharq", 2001. – 296 b.
4. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2010. – 544 b.
5. G'oziev E., Jabborov A. Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi: O'quv.qo'll/M.Ulug'bek nomidagi UzMU.- T., 2003.- 124 b.
6. Internet-resurs: Korrektsiya delikventnogo povedeniya podrostkov turboreferat.ru/pedagogy/... Ponyatie Antisotsial'noe povedenie / rudocs.exdat.com/notion/... Psixologicheskie osobennosti prestupnogo povedeniya nesovershennoletnix vuzlib.su/beta/html... www.edu.uz www.ziynet.uz www.tvpkqtmoi/zn.uz

UDK: 835 (09) 146

Siroj RO‘ZIMURODOV,
SamSI, ijtimoiy fanlar kafedrası kafedrası (PhD) dotsenti
E-mail: rozimurodov86@mail.ru

SamSI, ijtimoiy fanlar kafedrası (PhD) dotsenti Sh.Hoshimov taqrizi asosida

MAHALLADA YOSHLARNI SOG‘LOM MUHITNI YUKSALTIRISHNING TARIXIY – AXLOQIY ASOSLAR

Annotsatsiya

Mazkur maqolada jamiyatimizda mahalla instituti yosh avlodni tarbiyalash borasidagi vazifalar yoritilgan. Oila va mahallani davlat siyosati darajasiga ko‘tarilganligi bejiz emasligi ko‘rsatib o‘tilgan. Sag‘lom ona, sog‘lom bola va sog‘lom jamiyat kansepsiyasining amaldagi natijasini bugungi kundagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Mahalla, oila, axloqiy-estetik tarbiya, globallashuv, reproduktiv, axloqiy qadriyatlar, sog‘lom farzand, go‘zallik, an‘ana.

HISTORICAL AND ETHICAL FOUNDATIONS OF CREATING A HEALTHY ENVIRONMENT FOR YOUNG PEOPLE IN THE NEIGHBORHOOD

Annotation

This article describes the tasks of the family and neighborhood institution in the education of the young generation in our country. It has been shown that it is not for nothing that the family and neighborhood have been raised to the level of state policy. The practical result of the concept of healthy mother, healthy child and healthy society is highlighted in today's importance.

Key words: Family, neighborhood, moral-aesthetic upbringing, globalization, reproductive, moral values, healthy child, beauty, tradition.

ИСТОРИКО – ЭТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ ЗДОРОВОЙ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ ДЛЯ МОЛОДЕЖИ ПО СОСЕДСТВУ

Аннотация

В данной статье описаны задачи института семьи и соседства в воспитании подрастающего поколения в нашей стране. Показано, что недаром семья и соседство возведены в ранг государственной политики. В сегодняшней важности подчеркивается практический результат концепции здоровой матери, здорового ребенка и здорового общества.

Ключевые слова: Семья, соседство, нравственно-эстетическое воспитание, глобализация, репродуктивность, нравственные ценности, здоровый ребенок, красота, традиция.

Jamiyat sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda ma‘naviy va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirmay, xalqning milliy ruhini uyg‘otmay va mustahkamlamay turib, taraqqiyot darajasiga ko‘tarila olmaydi. Bu haqda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev “Chunki, tinchlik va sog‘lik bu har bir inson, butun aholimiz uchun hech narsa bilan o‘lchab, baholab bo‘lmaydigan buyuk ne‘matdir. Faqat sog‘lom inson va sog‘lom xalk mislsiz ishlarga kodiriligini hammamiz yaxshi anglaymiz”[1-382] – deb ta‘kidlaydi.

Bizga tarixdan ma‘lumki sog‘lom turmush tarzini rivojlantirish borasidagi ijtimoiy-falsafiy, ma‘naviy-axloqiy g‘oyalar Markaziy Osiyo mutafakkirlari ijodida ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nosir Forobiy, Firdavsiy, Nosir Xisrav, Umar Xayyom, Mahmud Qoshg‘ariy, Ahmad Yugnakiy, Ahmad YAssaviy, Bahouddin Naqshband, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Husayn Voiz Koshifiylarning ijtimoiy-siyosiy qarashlarida jamiyat taraqqiyotining asosi sifatida ma‘naviy va jismoniy salomatlik ekanligini ta‘kidlab o‘tganlar. Tibbiyot ilmining otasi Gippokrat “Insonning faoliyati qanday bo‘lsa, uning o‘zi ham, tabiati ham, kasalliklari ham shunday” deb ta‘kidlab, insoniyatning sog‘ligi va kasalligini uning turmush tarzi, fikrlash doirasi, o‘zini tuta bilishi kabilarni o‘rganish orqali bilib olish mumkin ekanligini ko‘rsatib o‘tgan edi. Gippokrat «Sog‘lom turmush tarzi haqida» nomli risolasida bu fenomenni tibbiy nuqtai nazaridan qarab chiqib “insonning estetik tuyg‘ulari va jismoniy salomatligiga, shu bilan birga, tashqi muhit omillari iqlim,

tuproq, suv, kishilarning hayot yo‘li, mamlakat qonunlari va boshqalarni odamga, unda jismoniy va ruhiy xususiyatlarning shakllanish ta‘siriga bog‘lab tushuntiradi” [2] deb F.Asmusning ta‘kidlashicha, “Demokrit sog‘lom turmush tarzi haqida fikr yuritganda, birinchi galda moddiy ehtiyojlarni qondirish haqidagi g‘oyani ilgari suradi, ularni jamiyat taraqqiyotida ro‘y beradigan estetik o‘zgarishlarning tub sababchisi deb hisoblaydi, jamiyat rivojlanishiga olib keladigan o‘zgarishlarning moddiy sabablari esa manfaatni anglab yetish bilan uyg‘un holda ro‘y beradi” [3], degan xulosaga kelgan. Demak turmush tarzi inson faoliyatining shunday – “tayanch nuqtasiki”, tibbiyot ilmi unga tayangan holda, odamlar salomatligini tubdan yaxshilashga erishishga yo‘l topadi.

Umuman olganda sog‘lom turmush tarzi bu hayot kechirishning maqsadga muvofiq ravishda tashkil etishni, umr qadrini anglab etishni nazarda tutadi. Sog‘lom turmush tarzi yomon illatlar bilan kelisha olmas ekan, oilaviy sharoitni yaxshilash, ya‘ni undagi ma‘naviy-psixologik muhitni barqarorlashtirish muhim vazifalardan bo‘lib qolaveradi. Shu tufayli ham odamlarga nafaqat davlat, nodavlat va jamoat tashkilotlarining, balki oilaning dolzarb muammosi ekanligini fuqarolar ongiga etkazish lozim.

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta‘kidlaganidek, «Biz mustaqilligimizning ilk yillaridanog sog‘lom avlod tarbiyasini eng ustuvor vazifa deb belgiladik. Barkamol avlodni tarbiyalash masalasini davlat siyosati darajasiga ko‘tardik»[4]. Mustaqillik yillari davomida

mamlakatimizda sog'lom avlod g'oyasi asosidagi davlat siyosati bosqichma-bosqich rejalashtirilgan, maqsadli va manzilli tarzda amalga oshirildi. Uning amalga oshirilishi jarayoni muntazam moddiy, moliyaviy hamda eng ilg'or moddiy-texnik baza bilan ta'minlandi. Sog'lom avlod g'oyasi o'z mazmuniga: yangidan barpo etilayotgan demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatida inson qadriyatlarini ustuvor anglash; millat genofondini sog'lom saqlash va e'zozlash; sog'lom avlod g'oyasini targ'ib va tashviq qilish; uning amalda joriy etilishi uchun moddiy, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, tibbiy va pedagogik omillarni va shartsharoitlarni ta'minlash; o'sib kelayotgan avlodni sog'lom tafakkur egasiga aylantirish uchun, uning sog'lom turmush tarzi asosida hayot kechirishiga zamin tayyorlash uchun mamlakat miqyosida sog'lomlashtirish infrastrukturasi (tibbiy, ijtimoiy, sog'lomlashtirish, jismoniy tarbiya va sport) yaratish; inson omilini tibbiy, ekologik, mafkuraviy, informatsion huruj va tahdidlardan muhofaza qilish tizimini tashkil qilish; jismoniy tarbiya va sportni yoshlar salomatligini mustahkamlash tizimi sifatida qarash hamda mamlakatning har bir hududida uning keng tarqoqlangan infrastrukturasi yaratish kabi ma'lalarni qamrab oldi.

Darhaqiqat, mahallada va oilada turmush tarzini sog'lomligi kishilarni jamiyatda egallab turgan sotsial statuslarini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. Chunki turmush tarzi kishilarning ma'naviy dunyosi bilan ham uzviy bog'liqlik va ularning fikrlash tuyg'usi borasida ham muhim o'rin tutadi. Kishilarning turmush tarziga mavjud ijtimoiy shart-sharoitlar ma'lum darajada sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kundalik hayot faoliyatida ularning axloqiy-estetik qarashlari, xulqi, muomalasi, hayotiy turmush tasavvurlari, ularning ichki dunyosiga, e'tiqodiga singib ketadi va turmush tarziga, fikrlash tarziga aylanadi. Turmush tarzining eng muhim ijtimoiy tomoni jamiyat a'zolarining ijtimoiy mehnati, o'zaro munosabatlar, oila, kundalik turmushidagi faolligi, kishilarning jismoniy va ma'naviy imkoniyatlarini atrof-dagi tabiiy va ijtimoiy muhit bilan qay tarzda namoyon bo'lishidadir.

Bundan tashqari mahallada sog'lom turmush tarzini shakllantirish orqali jamiyatimiz a'zolarini, ayniqsa, yoshlarni milliy vatanparvarlik, insonparvarlik g'oyalari, shu bilan bir qatorda milliy va umuminsoniy qadriyatlariga sadoqatli qilib tarbiyalash ham muhim axamiyatga ega. Hozirgi davrda yoshlarni uzoq boy ma'naviy merosimizga bo'lgan madaniyatimizni yuksaltirishda mahallada va oiladagi sog'lom turmush tarzi o'z ta'sirini ko'rsatadi. mana shularni inobatga olgan holda hukumatimiz tomonidan mahallada sog'lom turmush tarzini shakllantirish va uni takomillashtirish uchun etarli shart-sharoitlar yaratib berilmoqda. Chunki kishilarning turmushi jamiyat taraqqiyotining iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy-madaniy jihatlari o'zida aks ettiradi va bu oiladagi sog'lom muhitni belgilaydi. "Sog'lom tanda sog' aql" degan xalqimizning ulug' bir naqli bor. Har bir odam sog'lom bo'lsagina yaxshi mehnat qilishi, ilhom bilan ijod qalamini tebrata olishi, egan luqmasi taniga singishi, tiniqib, uxlay olishini bilsa-da, o'sha sog' holatni saqlash, ham vujudga, ham aqlga, ham ruhga o'z vaqtida madad berib turish kerakligini, bu faqat o'zimizning manfaatimizga aloqadorligini ba'zan unitib ham qo'yamiz.

Demak, tani sog'liq xalqimiz uchun eng muhim qadriyatlardan bo'lishi bilan birgalikda u har birimizning dunyoqarashimiz, falsafamiz, mafkuramizning, oqilona turmush tarzimizning ajralmas bo'lagi bo'lmog'i dardor. SHu bois ham davlat dasturining bandlarini sinchiklab o'rganar

ekanmiz, unda har bir shaxsning o'z salomatligini saqlashga to'g'ri va mas'uliyatli munosabatda bo'lishi, sog'lom turmush tarzini eng avvalo o'zi, qolaversa yaqinlari uchun tashkil etishga bog'liq shart-sharoitlar o'z ifodaini topganligining guvohi bo'lamiz.

Mahalladagi ota-onalarga ko'p narsa bog'liq. Ular oiladagi barcha hodisalarning balogardonlari sifatida eng avvalo o'z sog'liqlariga o'zlari mas'ul ekanliklarini unutmasalar, uni saqlashda barcha ehtiyoj choralarini o'z vaqtida ko'rgani holda oilaviy hayotga to'g'ri munosabatni shakllantira olsalar, murod-maqsadlariga albatta erishadilar. Sog'lom odam, u otami, yoki onami, turmush va ro'zg'ordagi barcha past-balanliklar, turli vaziyatlar, kerak bo'lsa, qiyinchiliklarga tez moslashib, ulardan oqilona chiqish yo'llarini bilishi kerak. Oddiy oila muhitida bir narsadan toliqqanda yoki asab buzilganda, dardimizni aytadigan hamdard, yaqin kishimiz bo'lgani ma'qul. Ana shunday hayotiy falsafa va yo'nalish bilan yashagan inson albatta, baxtli va sog'-salomat bo'ladi. Muhimi, bunday hayotiy mo'ljallar, jismoniy va ruhiy tetiklik, bardamlik u tarbiyalayotgan bolalarning baxti va kelajakka intilishiga ishonchli zamin bo'ladi. Ana shunday ota-ona tarbiyalagan farzandlarga ortiqcha o'gitlar, tarbiyaviy tazyiqlar dardor emasligini ta'kidlash kerak. Chunki inson aqlini, uning tafakkurini peshlaydigan, tanini sog', vujudini go'zal qiladigan ma'naviy ozuqani oilasida olgan farzandning o'z baxti va kamoli yo'lidan og'ib ketishiga ishonish qiyin.

Bizga ma'lumki Amir Temur farzandlari va nabiralarini oila qurishiga alohida e'tibor berganligi hamda bu sohada o'zini nozik didiga ishonganligi bu o'sha davr tarixchilar tomonidan aytilgan edi. Oila qurayotgan yoshlarni tashqi go'zalligidan tashqari ularni ichki dunyosi hamda aqlini teranligiga ham alohida e'tibor bergan. Shuni oqibatida Amir Temur davrida davlat ishlaridagi ko'plab muammolarni oldi olingani tarixda ma'lum. Hozirda ham oila qurishda ayrim ota-onalar shu kabi munosabatlar farzandlarni oila qurishda o'zlarini shaxsiy tashabbuslari bilan quriladi. Agar o'sha ota-onani dunyo qarashi kengroq bo'lsa yaxshi lekin buni teskarisi bo'lsa ko'plab nosog'lom munosabatlarni shakllanishiga olib kelish bilan birga atrof-dagilarning ichki ruhiy holatiga ham salbiy ta'sir qiladi.

Hozirda dunyoda ko'plab hududlarda notinchlik, urushlar va janjallarning saqlanib qolayotganligi nosog'lom muhitning shakllanishiga olib kelmoqda. Natijada jamiyatda turli ko'ngilsizliklar ortib bormoqda. Chetdan turib g'arazli manfaatdor kuchlarning ta'sir ko'rsatayotganligi ijtimoiy – siyosiy ziddiyatlarni keltirib chiqarmoqda. Birinchi Prezidentimiz I. A. Karimov ta'kidlaganlaridek "yaqin mingyillikda davlatlarning, xalqlarning taqdirini moddiy boylik emas intellektual ya'ni ma'naviy-ma'rifiy boyligi hal etadi" [1]. Bunday holatlarga erishish uchun yurtimizda sog'lom muhit va sog'lom turmushning o'rni katta.

Xulosa o'rmda shuni ta'kidlaymizki yoshlarning sog'lom turmush kechirishi o'zaro munosabatlarga bog'liq ekanligini uqtirganlar. Insonda ma'naviy-axloqiy fazilatlarini tarkib toptirish orqali sog'lom turmush madaniyatini rivojlantirish, biologik va ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish, atrof-muhit musaffoligini saqlash, shaxsiy gigiena talablariga rioya etish, turli zararli odatlarning inson salomatligiga ta'siri va uning oldini olish, xalq tabobatining jismoniy va ma'naviy salomatlikka ta'siri juda kata ekanligini ta'kidlaganlar. Xalqning asrlardan asrlarga meros bo'lgan axloqiy tarbiyasi bugungi kunda yoshlarni tarbiyalashda, ular ongida adoldtli, vatanparvar qilib tarbiyalash maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев.Ш.М Ўзбекистон соғлиқни сақлаш соҳаси ходимларига // Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. Т. 4. Т.: „Ўзбекистон“, 2020, 382-бет.
2. О'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 3 - jild. –T.: O'zME davlat ilmiy nashriyoti, 2002 .- B. 28.

3. Асмус В.Ф. Античная философия.-М.:Высшая школа, 1999, - С.118-119.
4. Karimov I. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. «Xalq so'zi» gazetasi, 1999-yil. 8- dekabr.
5. Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va faravon hayot piraovard maqsadimiz. –T.:O'zbekiston. 2000. – B.438.

Ramziddin SUYUNOV,
SamDVMCHBU akademik litseyi o‘qituvchisi
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti PhD D. Ismoilov taqrizi asosida

PEDAGOGICAL ASPECTS OF QUALITY MANAGEMENT OF EDUCATION IN ACADEMIC LYCEUMS

Annotation

In this article, the problem of quality management of education in the academic lyceum requires clarification of the content of the main concepts of the study. In determining the characteristics of the quality management of education at the academic Lyceum, we relied on models developed in accordance with the standards of the new generation. The effectiveness of the assessment of the quality of education is determined by such methods as monitoring the assessment of the quality of education in an academic lyceum, a qualitative, unified state exam.

Key words: Software tools, electronic resource, animation, software package, software product, professional activity, technology, project, construction.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАНИЯ В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ

Аннотация

В данной статье проблема управления качеством образования в академическом лицее требует уточнения содержания основных концепций исследования. При определении характеристик управления качеством образования в академическом лицее мы опирались на модели, разработанные в соответствии со стандартами нового поколения. Эффективность оценки качества образования определяется такими методами, как мониторинг оценки качества образования в академическом лицее, качественный, единый государственный экзамен.

Ключевые слова: Программных средств, электронный ресурс, анимация, программный пакет, программный продукт, профессиональная деятельность, технология, проектирования, конструкторский.

AKADEMIK LITSEYLARDA TA'LIM SIFATINI BOSHQARISHNI PEDAGOGIK ASPEKTLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada akademik litseyda ta'lim sifatini boshqarish muammosi tadqiqotning asosiy tushunchalari mazmunini aniqlashtirishni talab qiladi. Akademik litseyda ta'lim sifatini boshqarish xususiyatlarini aniqlashda biz yangi avlod standartlariga muvofiq ishlab chiqilgan modellarga tayandik. Ta'lim sifatini baholash samaradorligi akademik litseyda ta'lim sifatini baholash monitoringi, sifatli, yagona davlat imtihoni kabi usullar bilan belgilanadi.

Kalit so'zlar: Dasturiy vosita, elektron resurs, animatsiya, dasturiy paket, dasturiy mahsulot, kasbiy faoliyat, texnologiyalar, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. Shunday qilib, sifatning asosiy tushunchalariga muvofiq, ushbu konsepsiyaning mazmuni iste'molchilarning (jamiyat, davlat, mehnat bozori, talabalar, ota-onalar) standarti, ehtiyojlari va umidlariga mos kelishi kerak. Sifatning asosiy tavsifli belgilari: dinamizm va tuzilma, uni doimiy ravishda yaxshilash imkoniyati, natija sifatining jarayon sifatiga bog'liqligi.

“Sifat” tushunchasi “ta'lim sifati” tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Ta'lim sifati fenomenini aniqlashda ko'plab yondashuvlar mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. G.P. Bortsovskiy, A.A. Nesterov, S.Y. Trapitsin ta'lim jarayonining sifatini pedagogik tizimning shaxs va jamiyatning mavjud va potensial qobiliyatlarini, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashga qo'yiladigan davlat talablariga javob berish qobiliyatini belgilaydigan yaxlit xususiyat sifatida belgilaydi.

S.V.Shishov va V.A.Kalney ushbu konsepsiyani "jamiyatdagi ta'lim jarayonining holati va samaradorligi, uning shaxsning fuqarolik, maishiy va kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirish va shakllantirishda jamiyat ehtiyojlariga muvofiqligi" deb tavsiflaydi. Bu ular tomonidan ta'lim muassasasi ta'lim faoliyatining turli tomonlarini tavsiflovchi ko'rsatkichlar to'plami bilan belgilanadi: ta'lim mazmuni, o'qitish shakllari va usullari, kadrlar. Ushbu tadqiqotlar ta'lim sifati va iqtisodiy jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlaydi va standartlar, xarajatlar va jamiyat ehtiyojlariga muvofiq ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim sifati ko'p qirrali pedagogik fenomendir. B.K.Kolomiyets bir nechta fazilatlarini, xususan, o'qituvchilik, o'quv jarayoni va pedagogik faoliyat, ilmiy va pedagogik kadrlar, ta'lim dasturlari, axborot va ta'lim muhiti, talabalar, boshqaruv, tadqiqotni ajratib turadi. Bu talqinda sifat mulkka tengdir.

Shu munosabat bilan A.I.Subetto ta'lim sifati sivilizatsiyalashgan, ijtimoiy-tizimli, madaniy, milliy-estetik, tarbiyaviy-pedagogik, shaxsiy jihatlariga ega bo'lgan murakkab kategoriya, deb hisoblaydi. Ushbu "o'lchovlar"dagi asosiy tushunchalar quyidagilardir: adekvatlik munosabatlari, ta'limning tegishli ijtimoiy, madaniy institutlar va tizimlarni rivojlantirish talablariga, shu jumladan inson rivojlanishi va professional mutaxassis tayyorlash talablariga muvofiqligi. Shuning uchun u ta'lim sifatini shaxs sifati, mazmun sifati, o'z navbatida murakkab tuzilishga ega bo'lgan ta'lim texnologiyalari sifati bilan bog'laydi.

J.Piaje maktab o'quvchilarining kognitiv tuzilmalarining rivojlanishiga, ularning tajribasiga, ijtimoiy o'zaro ta'siriga, hissiy-harakat, operativ, anif va rasmiy operatsiyalariga qarab ta'lim sifatining psixologik komponentini ochib beradi.

A.M.Moiseyev va M.M.Potashnik ta'lim sifati ham shaxsning potentsial rivojlanishi bilan bog'liq. "Ta'lim sifati - bu maqsad va natijaning nisbati, maqsadlarga (natijaga) erishish o'lchovidir". Ularning fikriga ko'ra, ta'lim natijalari "bu natijalarning narxini (yo'qotishlar va xarajatlar hisobiga) baholashni o'z ichiga olishi kerak" [4, 5].

Tor ma'noda "ta'lim sifati" tushunchasining mavjud ilmiy talqinlari uni ochib berishga imkon beradi: maktabni a'lo va yaxshi baholar bilan tamomlaganlarning miqdoriy tavsifi sifatida; o'quvchilarning rivojlanish darajasi sifatida, bilim, ko'nikma, shaxsning aqliy, jismoniy, axloqiy rivojlanishining ma'lum darajasi sifatida.

Bizning tadqiqotimiz uchun hozirgi bosqichda ta'lim sifati tushunishning uchta asosiy paradigmasi muhim: bilimli-operatsion, funksional-faoliyatli va kompetentli. Ular ta'limning yangi avlod standartlari asosida fanga yo'naltirilganlikdan talabaga o'tishini ta'minlaydi. Ularning ta'lim sifati tushunish va o'zlarining pedagogik tajribasini tushunishni talqin qilishlari ushbu paradigmalarda bir-birini aniqlaydi va to'ldiradi degan xulosaga keldi. Shuning uchun biz ular haqida batafsilroq to'xtalamiz.

Bilimli-operatsion paradigma tarafdorlari ta'lim sifati bilan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish sifati o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatadilar. Ular ta'lim sifati maktab rivojlanishining individual imkoniyatlariga muvofiq ta'lim jarayonining turli bosqichlarida o'quvchi tomonidan ta'lim mazmunini ma'lum darajada o'zlashtirish bilan bog'laydilar (T.M.Davidenko, P.I.Pidkasiy, V.M.Polonskiy, V.P.Panasyuk, T.P.Shamova va boshqalar).

Psixologik va pedagogik adabiyotlarda bilim sifati quyidagi qoidalarni o'z ichiga oladi:

Birinchi qoida: bilimlarning foydaliligi o'rganishning aniq maqsadlariga qarab belgilanishi va ilmiy bilimlarga ega bo'lish, o'rganilayotgan materialni amaliy yo'naltirish, dialektik-materialistik dunyoqarashni shakllantirish, kognitiv qiziqishlarni rivojlantirishni o'z ichiga olishi kerak.

Ikkinchi qoida esa berilgan bilim sifatlari talabalarda ularning shakllanish darajasini diagnostika qilish uchun mavjud bo'lishi kerakligi bilan bog'liq.

Ushbu qoidalarni amalga oshirish quyidagi aspektlarni nazarda tutadi: tushunchalarga ega bo'lish; faktlarga ega bo'lish; ilmiy masalalarni bilish; nazariyalar, qonuniyatlar va qoidalarga egalik [2, 3].

O'quvchilarning bilim sifati modellashtirish T.A.Davidenko, T.I.Shamova, G.I.Shibanovlar tadqiqotlarida quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olishi kerak deb hisoblaydilar:

Birinchi bosqich - tizimning yaxlitligini o'rnatish va uning funksiyalarini aniqlash. Bilim sifati tizimining shakllanish darajasi talabalarning bilim olishining yakuniy natijalaridan biri bo'lib, o'qituvchilarning ta'lim faoliyati samaradorligining mezonini bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchi bosqich - tizim elementlarini aniqlash.

Samaradorlik, kuch va izchillik integral xususiyatni - talabalar bilimlarining foydaliligini ta'minlaydi, bu ularga turli sharoitlarda harakat qilish, faoliyatni aks ettirish, maqsad va vositalarning yangi variantlari paydo bo'lishi bilan uning rejasini o'zgartirish imkonini beradi [2].

Tahlil va natijalar. Shunday qilib, shaxsiy bilim sifati - bu intellekt rivojlanishining mazmuni, ijtimoiylashuv jarayonlari, psixika, ong sohasi va ta'limning yuqori darajasini ta'minlashning markaziy tendensiyalari o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan.

Funksional-faoliyatli paradigma vakillari ushbu konsepsiyani ta'limning oldindan belgilangan talablarga muvofiq qilib o'lchovi yoki "ta'limni fuqaroning, jamiyatning, davlatning muayyan ehtiyojlarini qondirish qobiliyatini belgilaydigan xususiyatlarini to'plami" sifatida tavsiflaydi [3].

Kompetentli paradigma tarafdorlari uni o'quvchilarning egallagan bilimlari asosida harakat qilish qobiliyati, uzluksiz shaxsiy rivojlanish qobiliyati sifatida belgilaydilar [4; 5; 6; 7]. Davlat Ta'lim Standartlarida ta'lim sifati qo'yiladigan asosiy talab o'quvchilarning shaxsiy yutuqlarini baholashda mezonlarni belgilaydigan va o'quvchilarning mustaqil bilim olishlari uchun asos bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirishdir.

Qadriyatli-semantik kompetensiyalar o'quvchining qadriyatli yo'nalishlari, uning atrofidagi dunyoni ko'rish va tushunish, unda harakat qilish, o'z roli va maqsadini amalga oshirish, o'z harakatlari uchun maqsadli va semantik parametrlarni tanlash, qaror qabul qilish qobiliyati bilan bog'liq. Ushbu kompetensiyalar o'quvchilarning o'quv va boshqa faoliyat holatlarida o'zini o'zi belgilash mexanizmini ta'minlaydi.

Umummadaniy kompetensiyalar milliy va umuminsoniy va estetik madaniyat sohasidagi tajriba bilan bog'liq; inson va insoniyat, alohida xalqlar hayotining ma'naviy-axloqiy asoslari; ijtimoiy, jamoat hodisalari va an'analari; madaniyat va dam olish sohasi.

O'quv va kognitiv kompetensiyalar - o'quvchilarning mustaqil bilish faoliyati sohasidagi kompetensiyalari majmui bo'lib, ularda mantiqiy, metodologik, umumta'lim faoliyati elementlari, maqsad qo'yishni tashkil etish usullari, rejalashtirish, tahlil qilish, mulohaza yuritish, o'z-o'zini baholash, ijodiy qobiliyatlarni egallash kiradi. Ushbu kompetensiyalar doirasida funksional savodxonlik talablari aniqlanadi: faktlarni tahlil qilish qobiliyati, o'lchash ko'nikmalariga ega bo'lish, statistik va boshqa bilish usullaridan foydalanish.

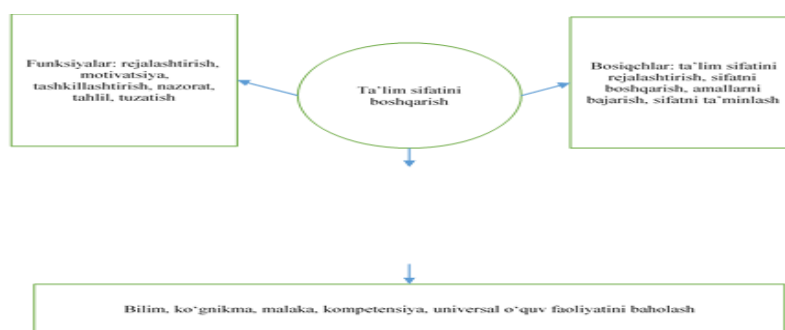
Axborotli kompetensiyalari zamonaviy ommaviy axborot vositalari (televizor, magnitafon, telefon, faks, kompyuter, printer, modem, nusxa ko'chirish va boshqalar) va axborot texnologiyalariga (audio-video yozuvlar, elektron pochta, multimedia texnologiyalari, kompyuter savodxonligi) ega bo'lish bilan bog'liq.

Kommunikativ kompetensiyalar tillarni bilish, boshqalar bilan muloqot qilish usullarini o'z ichiga oladi; guruhda, jamoada ishlash, turli ijtimoiy rollarga ega bo'lish ko'nikmalari. O'quvchi o'zini tanishtirishi, xat, anketa, ariza yozishi, savol berishi, munozara olib borishi kerak.

Shaxsiy o'z-o'zini takomillashtirish kompetensiyalari jismoniy, ma'naviy va intellektual o'zini o'zi rivojlantirish, hissiy o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi qo'llab-quvvatlash usullarini o'zlashtirishga qaratilgan. Bu kompetensiyalarga o'z sog'lig'i haqida qayg'ura olish, xavfsiz hayot, ekologik madaniyat kiradi [8].

Tayanch kompetensiyalarni o'zlashtirish darajasi biz tomonidan aniqlovchi tajriba-sinovda aniqlandi va ularning shakllanishi akademik litseylarning ikkinchi pedagogik shartni shakllantirish tajriba-sinovida amalga oshirishdagi uslubiy ish yo'nalishida o'z aksini topdi.

Bizning tadqiqotimizda kompetentli-faoliyatli paradigmasiga muvofiq umumiy ta'lim sifati boshqarish jarayonini takomillashtirish U.YE.Deming [9], turli bosqichlarda ta'lim sifati ta'sir qiluvchi o'zaro bog'liq komponentlarni ifodalaydi (1-rasm). Bunday komponentlarga bilim, ko'nikma, malaka va universal ta'lim ko'nikmalarini nazorat qilishning vazifalari, bosqichlari, funksiyalari, omillari, mazmuni va bahosi kiradi.

1-rasm. Ta'lim jarayonini boshqarish tuzilmasi

Ta'lim sifatini boshqarish bosqichlari uni doimiy takomillashtirish sikliga muvofiq belgilanadi U.YE.Deming sifatga erishish uchun ishning to'rt bosqichini amalga oshirishni tavsiflaydi: rejalashtirish, ishni bajarish - harakat, natijalarni nazorat qilish, tuzatish harakati. Rejalashtirilgan natijaga erishilgunga qadar sikl takrorlanishi mumkin [10].

Ta'lim sifati shaxs shakllanishining barcha bosqichlarini, ta'lim jarayonining shartlari va natijalarini, amalda erishilgan natijalarning normativ talablarga, ijtimoiy va shaxsiy talablarga muvofiqligi mezonlarini umumlashtiruvchi kompleks ko'rsatkich sifatida qaraladi.

Ta'lim sifatini baholashni o'rganish akademik litseylarda dolzarb amaliy muammolarni hal qilishning kalitidir.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda shuni dakidlash lozimki akademik litseylarda o'quvchilarning ta'lim sifatini boshqarish - bu tadqiqotda ta'lim subyektlarining boshqaruv harakatlari tizimi mavjud bo'lgan yaxlit, maxsus tashkil etilgan jarayon sifatida ko'rib chiqiladi. Akademik litseylarda ta'lim sifatini boshqarish xususiyatlarini aniqlashda biz yangi avlod standartlari bo'yicha ishlab chiqilgan modellarga tayandik. Ta'lim sifatini baholash samaradorligi ta'lim sifatini baholash bo'yicha akademik litseyda monitoring, sifatologiya, yagona davlat imtihoni kabi usullar bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston respublikasi Farmoni " O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi "2019 yil 8 oktabr, PF-5847-son .
2. Abduqodirov A.A., Tursunov S.Q. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik. T.: "Adabiyot uchqunlari", 2019 y
3. Baydenko V.I. «Bolonskiy protsess: rezultati obucheniya i kompetentnostniy podxod. - M.: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki spetsialistov. 2009. – S. 482-492.
4. Bepalko V.P. Bumajnyaya versiya elektronogo uchebnika. Shkolniye texnologii. -M.: «Narodnoye obrazovaniye», 2007. -№ 2. - C.54-55.
5. Prigojin I. Vvedeniye v termodinamiku neobratimix protsessov. — Ijevsk: NITS «Regulyatornaya i xaoticheskaya dinamika», 2001. — s. 160.
6. Nikolis G., Prigojin I. Samoorganizatsiya v neravnovesnix sistemax. — M:Mir, 1979. — s. 512.
7. Djo'rayev M. Fizika o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma. — Toshkent: ABU Matbuot — Konsalt, 2015. — 280 b.
8. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/55>
9. Ismoilov D.M. <http://www.idpublications.org/wpcontent/uploads/2020/06/Full-Paper.METHODS-OF-SCIENTIFIC KNOWLEDGE-AND-RESEARCH-IN-THE CONTENT OF SECONDARY EDUCATION.pdf>.

Kusharbay SUYAROV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dosenti, PhD
E-mail: suyarov.k@cspi.uz

PhD G'. Otamurodov taqrizi asosida

FIZIKA FANINI O‘QITISHDA STEM TA‘LIMI

Annotatsiya

Maqolada umumta‘lim maktablari fizika fani darsligi mazmuniga STEM ta‘limining singdirilishi va o‘quv-loyiha ishlarini fanlarni o‘qitishdagi ahamiyati muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: Darslik, umumta‘lim maktablari, STEM ta‘limi, loyiha ishi, ijodiy faoliyat.

STEM ОБРАЗОВАНИЕ В ПРЕПОДАВАНИИ ФИЗИКИ

Аннотация

В статье обсуждается интеграция STEM-образования в содержание школьного учебника по физике и важность учебно-проектной работы в преподавании естественных наук.

Ключевые слова: Учебник, общеобразовательные школы, STEM-образование, проектная работа, творческая деятельность.

STEM-EDUCATION IN TEACHING PHYSICS

Annotation

The article discusses the integration of STEM education into the content of a school textbook on physics and the importance of educational and project work in the teaching of natural sciences.

Key words: Textbook, secondary schools, STEM education, project work, creative activity.

Kirish. Jahonda fan va texnika taraqqiyoti davrida iqtisodiyotdagi raqobatlar, yuqori texnologiyali ishlab chiqaruvchilar tomonidan mehnat bozori va ta‘limga bo‘lgan talablar, umumiy ta‘limda tabiiy-texnik bilimlarning zaif berilishi va ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirishning sustligi, o‘z navbatida, ta‘lim tizimiga nisbatan taraqqiyparvar talablarni qo‘ymoqda. Asrimizning boshida bunday muammoning yechimi yo‘lida STEM ta‘limi yangi bir trend sifatida ta‘limga kirib keldi. Chikago universiteti professor-o‘qituvchilari tomonidan “The STEM School Stadi”, Yevropa davlatlari umumevropa darajasida STEM ta‘limini joriy etish bo‘yicha milliy va global ta‘lim standartlari ishlab chiqilgani hamda xalqaro (In Genious, MASCIL, INSTEM, Mind the Gap, ER4STEM kabi) loyihalarni olib borayotganligi zamonaviy kompetentli kadrlar tayyorlashda mazkur ta‘lim yo‘nalishiga bo‘lgan ehtiyojning mavjudligini anglatadi.

Mamlakatimizda umumiy o‘rta ta‘limni yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, ta‘lim tizimining faoliyatini takomillashtirish zarurati, vatanimizning barqaror rivojlanish taraqqiyotini ta‘minlay olishga qodir bo‘lgan mutaxasislarni tayyorlay oladigan ta‘lim mazmunini yaratish borasida konseptual tadqiqot ishlarining olib borish masalasi bugungi kunda dolzarbligni qo‘ymoqda. Bu yo‘lda muvaffaqiyat bilan qo‘llanilib kelinayotgan ilg‘or xorij tajribasi va xalqimizning tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakllangan pedagogik an‘analari va zamon talabidan kelib chiqqan holda o‘quv fan dasturlari, o‘quv darsliklari hamda fanlarni o‘qitish metodikasi yaratish pedagogik jihatdan muhim hisoblanadi.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Jahonda STEM ta‘limiga keng e‘tibor qaratilmoqda. STEM ta‘limining ahamiyati to‘g‘risida siyosatchilar va iqtisodchilar tomonidan ham ta‘kidlanilmoqda. STEM ta‘limiga o‘tish zaruriyati dastlab AQShda Tadqiqotlarning Milliy Kengashi (National Research Council) va Milliy Ilmiy Fondi (National Science Foundatio) tomonidan targ‘ib qilingan. AQSH Prezidenti B.

Obama AQSH ta‘lim tizimida islohotlarni olib borish va STEM ta‘limiga o‘tish dolzarbligini ta‘kidlagan [3].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentabrdagi “Xalq ta‘limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ–3931-son, 2021 yil 19 martdagi “Fizika sohasidagi ta‘lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–5032-son qarorlarida fizika fanlari bo‘yicha ta‘lim sifatini oshirish va fizika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning natijadorligini ta‘minlash hamda umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida fizika fanini kengroq o‘qitiladigan variativ o‘quv rejalarni joriy qilish, “STEM” fizika klublarini tashkil etish, STEM ta‘limini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish kabi vazifalar belgilangan [1-2].

Jahonda iqtisodchilar va siyosatchilar STEM ta‘limiga nisbatan o‘z fikrlarini bildirishmoqda. Masalan, M. Sanders STEM ta‘limini tahlil qilib “Mehnat bozorini insondagi kuchli mushaklar endi hal qilmaydi” – deb ta‘kidlaydi [4]. Endilikda zavod va fabrikalarda insondan bunday sifatlarini talab qilinadigan barcha ishlarni robotlar, ya‘ni suniy intellekt vositasida bajariladi. M. Sanders ta‘lim oluvchilarda ertaroq intellektni rivojlantirish vositasi sifatida STEM ta‘limini ko‘rsatadi.

Bugungi kunda STEM ta‘limi yoki STEM yondashuv to‘g‘risida tadqiqotchilar tomonidan keng nashr ishlari ommaviy axborot manbalarida berilayotganligiga guvohmiz. STEM ta‘limi aksariyat mamlakatlarda asosiy maktab fani emas. STEM ta‘limining asosiy xususiyati shundaki, bunda o‘quvchilar fanlarni samarali o‘rganishda o‘z aqli va qo‘l mehnatidan foydalanadilar. O‘quvchilar dars davomida kichik tajriba va amaliy ishlarni o‘tkazish uchun turli modellardan ustida ishlab o‘z g‘oyalarini amalga oshiradilar va mahsulot yaratishadi. STEM ta‘limining afzalligi shundaki, fanlarni o‘qitishda o‘quvchi bilimlarni alohida emas, o‘zaro integrativ holda o‘zlashtiradi. O‘quvchi nostandart muammolarni yechish uchun tayyor modellardan hamda izlanish faoligini

rivojlantirib yangi modellar ustida ishlaydi va bu kelgusida unga qo'l keladigan ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishga imkon beradi.

Amaliy natijalar. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11maydagi PF-134-son farmonida Milliy o'quv dasturining amaliyotga joriy qilinishi hamda umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun yangi zamonaviy darsliklar va o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalarni yaratish vazifasi qo'yilgan. Mazkur farmonning ijrosiga ko'ra bosqichma-bosqich zamonaviy o'quv darsliklari amaliyotga joriy qilinmoqda. Masalan, hozirda umumiy o'rta ta'limning 7-sinfi fizika o'quv darsligi va o'qituvchi kitobi amalyotda foydalanilmoqda. Mazkur darslikning mazmuni o'quvchilarning qiziqishi va qobiliyatlarini hisobga olgan holda mantiqiy fikrlashga undovchi keyslar, PISA topshiriqlari hamda STEM ta'limiga oid loyiha ishlarini kiritish orqali boyitilgan [5], o'qituvchi kitobi esa o'qituvchilarga o'qitishda turli zamonaviy yondashuvlardan foydalanish va fanni o'rgatish uchun turli manbalardan olingan go'ya va o'quv materiallaridan foydalanish tavsiya qilingan [6].

7-sinfda "Gidrostatika" bo'limini o'qitishda "Favora yasash", "Issiqlik hodisalari"ni bo'limini o'qitishda o'quvchilarga "Termosni yasash" loyiha ishi tavsiya qilingan. Har qanday yondashuv ta'lim sohasiga taqdim qilinganda qo'yidagilar nazarga olinishi lozim. Birinchidan, taklif qilinayotgan, masalan, loyiha ishining qo'yilishida o'quvchining yoshi va uning psixologik xususiyatlari inobatga olish, bajarishda gigenik qoidalarga amal qilinishi (uning sog'ligiga zarar yetkazmaslik); ikkinchidan, o'tilgan mavzularga mosligi va uzviylikning ta'minlanishi; uchinchidan, u ta'limiy natijani berishi, ya'ni o'quvchida bilim, ko'nikma va kompetensiyalarga shakllantirishni ta'minlashi lozim.

STEM yondashuv asosida o'quvchilarni "Termosni yasash" loyiha ishini bajarishda quyidagilar muhim sanaladi.

STEM yondashuv asosida "Termosni yasash"

Kerakli jihozlar ro'yxati: Chizg'ich, shisha idish, plastik idish, alyuminiy folga, qaychi, suv isitgich, termometr, voronka, rangli lenta, yopishqoq lenta, o'lchovli stakan va salqin suv, ikkita plastik stakan.

1. Plastik idishning yuqori qismi shisha idishning bo'g'zi sig'adigan qilib qirqiladi.	
2. Plastik idishning o'rtasidan ikkiga bo'ling. Umumiy uchta qismdan iborat qilishingiz kerak: eng yuqori qopqoq, plastik idishning yuqori va pastki yarmi.	
3. Plastik idish qopqog'ining ustiga bir bo'lak ikki tomonlama yopishuvchi elim qo'ying, so'ngra teskari qopqoqni plastik idishning pastki qismiga bosing.	

<p>4. Taxminan 30 cm uzunlikdagi alyuminiy folga shisha idish ko'rinmaydigan qilib atrofiga hamda shishaning tagiga o'rang.</p>	
<p>5. Shisha idishni plastik idish ichidagi yopishtirilgan plastik idish qopqog'ining ustiga qo'ying. Keyin plastik idishning yuqori yarmini shisha idish ustiga kiydiring, so'ngra ikkala yarmini bir-biriga yopishtiring</p>	
<p>6. Qalin folga bo'lagini shisha idishning shisha qopqog'iga o'rang.</p>	

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3931-son Qarori. <https://lex.uz/docs/3893416>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 19 martdagi "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5032-son Qarori. <https://lex.uz/docs/5338558>.
3. http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-at-the-National-Academy-of-Sciences-Annul-Meeting/.
4. Sanders. M. STEM, STEM education.//The Technology Teacher. 2009, №68. – P.20-26.
5. Suyarov K., Usarov J., Z. Sangirova Z., Y.Ravshanov Y., Buranova N. Fizika 7-sinf darsligi. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi. 2022. – 192 b.
6. Suyarov K., Sangirova Z., Rasulov Q., Paupov I., Abdullayev B. Fizika 7. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi. 2022. – 160 b.
7. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. – Воронеж, 1977. – 304 с.

UDK: 1/14; 370; 17.

Tuxtasin TASHMETOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, PhD
E-mail: toshmetovtuxtasin@gmail.com

F.f.d. prof, N.A.Nazarov taqrizi asosida

DYNAMICS AND TRENDS OF IDEOLOGICAL FACTORS IN IMPROVING THE MORALITY OF YOUTH

Annotation

This article analyzes the dynamics and directions of ideological factors in the upbringing of youth spirituality. The law of the dynamics of increasing the spirituality of youth depends on the consistency of the educational system. The article also discusses the issues of enriching the worldview of young people on the basis of interactive methods of spirituality in educational institutions, the formation of loyalty to the Motherland, a sense of ownership in its development, national pride.

Key words: Education, spirituality, culture, idea, culture, propaganda, technology, innovation, dynamics, trend, cultural heritage, national value, universal value, education, educational process, thinking, method, modernization, concept, national group.

ДИНАМИКА И ТЕНДЕНЦИИ ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В ПОВЫШЕНИИ ПРАВСТВЕННОСТИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье анализируются динамика и направления идеологических факторов в воспитании духовности молодежи. Закон динамики повышения духовности молодежи зависит от системности воспитательной системы. Также в статье рассматриваются вопросы обогащения мировоззрения молодежи на основе интерактивных методов духовности в образовательных учреждениях, формирования лояльности к Родине, чувства сопричастности к ее развитию, национальной гордости.

Ключевые слова: Образование, духовность, культура, идея, культура, пропаганда, технология, инновация, динамика, тенденция, культурное наследие, национальная ценность, общечеловеческая ценность, образование, образовательный процесс, мышление, метод, модернизация, концепция, национальная группа.

YOSHLAR MA'NAVIYATINI YUKSALTIRISHDA G'OYAVIY OMILLAR DINAMIKASI VA TENDENSIYALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada, yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda g'oyaviy omillar dinamikasi va tendensiyalari tahlil qilingan. Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish dinamikasining qonuni ta'lim tizimining izchilligiga bog'liqdir. Shuningdek maqolada, ta'lim muassasalarida ma'naviyatni interfaol metodlar asosida yoshlarning dunyoqarashini boyitish, ularda Vatanga sadoqat, uning taraqqiyotiga daxldorlik hissi, milliy g'ururni shakllantirish masalalari ham o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, ma'naviyat, madaniyat, g'oya, axborot, targ'ibot, texnologiya, innovatsiya, dinamika, tendensiya, madaniy meros, milliy qadriyat, umuminsoniy qadriyat, tarbiya, o'quv jarayon, fikrlash, metod, modernizatsiya, konsepsiya, milliy g'urur.

Kirish. Ma'lumki, mustaqillik bizga o'z tariximizga, madaniy meros va qadriyatlarimizga xolis, sog'lom nazar bilan qarash, ularni har tomonlama chuqur ilmiy o'rganish, asrab-avaylash, ijodiy rivojlantirish imkoniyatlarini berdi. Ana shunday imkoniyatlardan biri yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning g'oyaviy ta'sirchanligini yanada oshirishga yo'naltirilganligi hamda turli xil targ'ibot usullarini ishlab chiqishning dinamikasi va tendensiyalarini rivojlantirishdan iborat bo'ldi. Binobarin bu yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishning asosiy shartlaridan biri sifatida etirof etilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Globallashuv sharoitida ma'naviyatning namoyon bo'lish xususiyatlari, uni yoshlar ongiga singdirish hamda mazkur jarayonni zamonaviy texnologiyalar asosida rivojlantirish bilan bog'liq masalalar E.Yusupov[2, 32] milliy g'oya va mafkuraning o'zaro munosabati, ularning mohiyati, ijtimoiy-tarixiy mazmuni va ahamiyatini, I.Soifnazarov[3], ma'naviy barkamollik va siyosiy madaniyatni, A.Begmatov[4] globallashuv sharoitida ma'naviy taraqqiyot va ma'naviy tarbiya, B.Umarov[5] globallashuv ziddiyatlari, S.Otamuratov[6] globallashuv: millatni asrash mas'uliyatini, N.Jurayev[7] Mafkuraviy immunitetni, K.Tulenova[8, 11] milliy g'oyaning ijtimoiy, falsafiy ahamiyatini, B.To'ychiyev, Sh.Paxrutdinov[9] innovatsion g'oyalarning jamiyat transformatsiyalanishga

ta'sirini, G.Tulenova[10, 80] barkamol yosh avlod – istiqloq tayanchini, A.Achildiyev[11] millatlararo munosabatlarni takomillashtirishda milliy g'oyaning o'rini, M.Quronov[12, 113] ogohlilik tarix va zamon saboqlarini, J.Mavlonov[13] davlat va xalq o'rtasida samarali muloqotni ta'minlashda fuqarolik jamiyati institutlarining rolini oshirish masalalari o'zbekistonlik faylasuf olimlari tomonidan ham o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning ilmiy-siyosiy merosida ma'naviyatning konseptual asoslari yoritilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning siyosiy qarashlarida esa ma'naviyat va uning targ'iboti globallashuv sharoitiga mos talablarni asosida yanada takomillashtirilmoqda.

Tahlil va natijalar. Shu o'rinda, "dinamik" tushunchasining ma'nosiga e'tibor qaratsak: dinamik qonun alohida olingan (individual) ob'ekt hatti-harakatini boshqaradigan, uning holatlaridagi bir xil, muhim aloqadorliklarni aniqlash imkonini beradigan qonundir[14]. Shu ma'noda, yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish dinamikasining qonuni ta'lim tizimining izchilligiga bog'liqdir. Zero, ilg'or zamonaviy texnologiyalarini qo'llash tendensiyalarini yanada rivojlantirish, yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan jihat hisoblanadi. Hozirda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya

konsepsiyasi" xalqimizning yangicha fikrlash tarziga o'tishida muhim omillardan biri bo'lib xizmat qilmoqda. Buning natijasida, islohotlar ko'lami mamlakatimizning eng chekka hududlarini ham qamrab olib, hududlarning nafaqat me'moriy qiyofasini tubdan yangilanishi, xalqimizning turmush farovonligini yuksaltirish, balki olib borilayotgan islohotlar mazmunini chuqur anglagan holda shukronalik hissini tuyib yashashlariga sabab bo'lmoqda. O'z navbatida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Bugungi kunda ushbu yo'nalishdagi yangilanishlar bu sohada ham zamon talablarini e'tiborga olish, islohotlarni amalga oshirish jarayonida jamiyatimiz ilm-fanning yangi qiyofasini yaratish va ushbu sohada o'zgarishlar dinamikasining samarali bo'lishiga erishish masalalariga yangicha qarashlar va yondashuvlarni talab qilmoqda. Ayni paytda islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur. Shu boisdan ham bog'chadan boshlab oliy o'quv yurtigacha ta'limning barcha bo'g'inlarini izchil isloh qilmoqdamiz"[1] deb ta'kidlaydi. Haqiqatan ham, tarbiya, ma'naviyat va milliy g'oya fanlarni uzluksiz ta'lim tizimida yoshlar ongi, qalbi va ichki dunyosiga singdirishda yangicha yondashish, noan'anaviy usullar (texnik asoslar)dan foydalanish davr talabidir. "Texnologiya" tushunchasi "usul", "uslub", "mahorat" ma'nolarini anglatadi[15].

Shu nuqtai nazardan qaraganda, demokratiyaning umuminsoniy tamoyillarini yoshlar ongiga singdirish ham texnika imkoniyatlaridan foydalanib amalga oshirishni taqozo etmoqda. Uzluksiz ta'lim tizimida tarbiya, ma'naviyat va milliy g'oya fanlarni o'qitishda har bir bosqich uchun darslik va o'quv qo'llanmalari, ma'ruza matnlari, dars ishlanmalari, yordamchi materiallar, izohli lug'atlar, ko'rgazmali qurollar, elektron manbalar yaratilib, ular muntazam takomillashtirib borilmoqda. Yurtimizda har jihatdan sog'lom, ma'naviyatli, ma'rifatli, kelajakka ishonchi mustahkam vatanparvar avlod voyaga yetayotgan ekan, shu o'rinda ta'lim tizimi yo'nalishida olib borilayotgan yangilanishlarning ham salmoqli hissasi bor. Biroq ayni jabhada qilinishi lozim bo'lgan, bartaraf etilishi zarur bo'lgan kamchilik va qusurlar ham yetarli. Masalan, "Ma'naviyat"ning mazmuni real hayot, yoshlarning ma'naviy qiziqishlari va faoliyat sohalarida o'zaro bog'liqlik, integratsiya ta'minlanmagan, o'quv rejaları va dasturlarida takrorlanish holatlari mavjud, mazkur fanlarni o'qitishga tizimli yondashuv bilan bog'liq masalalarga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Shuning uchun ham, ma'naviyat turkumidagi fanlarning alohida xususiyati shundan iboratki, ular bolaning, o'spirinning, yoshlarning faqat aqli, tushunchalarigagina emas, balki, birinchi navbatda, qalbi, shuuri, hissiyotlari, tuyg'ulariga ta'sir o'tkazishi uchun tizimli yondashuv bo'lishi lozim. Zero, "Har qanday aqlli, bilimli odam avtomatik tarzda, o'z-o'zidan ma'naviyatli, odob-axloqli, farosatli kishi bo'lib qolmaydi"[16].

Darhaqiqat, insonning vijdonini uyg'otish, uning kimligini o'ziga kashf ettirish, qalbida imon-e'tiqodni yanada mustahkamlash, milliy g'urur va iftixor tuyg'usi bilan tarbiyalash, ularning barkamol shaxs – komil inson bo'lib yetishishlari ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuniga bog'liq. Bu esa, o'z navbatida, ushbu soha mutaxassislaridan yuksak mahorat va mas'uliyat talab qiladi. Bugungi shiddatli rivojlanish va axborot asrida o'quvchi-talabalar diqqat-e'tiborini, ongu tafakkurini to'g'ri yo'naltirishda har bir fan o'qituvchisining darsni to'g'ri tashkil etishi, fanning o'ziga xos jihatlaridan kelib chiqib, turli xil innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda ma'naviyatni targ'ib qilishlari lozim. Bu haqda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev quyidagicha ta'kidlaydi: "Dunyoqarashi keng, ma'nalan barkamol insonni shakllantirishga xizmat qiladigan g'oyaviy tarbiya mexanizmining ta'siri kamaygani sezilmoqda. Jumladan,

uzluksiz ta'lim tizimida milliy g'oya turkumidagi fanlarga yetarlicha e'tibor berilmayotgani yosh avlod qalbi va ongida mustahkam mafkuraviy immunitetni shakllantirish bo'yicha ishlarining samaradorligini oshirishni taqozo etmoqda"[1] deb fikr bildiradilar. Darhaqiqat, o'quvchi-talabalarni turli xil ma'naviy tahdidlardan, mafkuraviy tajovuzlardan himoya qilishda tarbiya, ma'naviyat va milliy g'oya fanlarning o'rni katta. Mazkur fanlardan o'quvchi-talabalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini rivojlantirishi, ularni ma'nalan yetuk qilib tarbiyalashlari, dars mashg'ulotlarida shakl, usul va vositalarni to'g'ri tanlashlariga, targ'ibot texnologiyalaridan to'g'ri foydalanishlariga bog'liq. Bejizma yunon olimi Aristotel "Axloqi bilimidan past odam – orqaga ketayotgan odamd"[16], - deb uqtirmagan.

Tadqiqotimiz davomida "Ma'naviyat"ni yoshlar ongi va qalbiga singdirishda innovatsion yondashuv va pedagogik texnologiyalarning quyidagi shakllaridan unumli foydalanish maqsadga muvofiq:

birinchidan, "Ma'naviyat"ni singdirishda axborot-kommunikatsion texnologiyalardan unumli foydalanish ularda kurs mazmunini puxta o'zlashtirishlariga, barkamol shaxsni tarbiyalash ishini yanada samarali hal etishga xizmat qiladi;

ikkinchidan, darslarda ko'rgazmalilikka – turli albom, plakatlar, badiiy asarlardan namunalar o'qishga alohida ahamiyat berish ham yaxshi natija beradi;

uchinchidan, turli muzeylarga, tarixiy joylarga, buyuk allomalarga uchun mustaqillik yillarida barpo etilgan majmualarga ekskursiyalar uyushtirish o'quvchi-talabalarning ma'naviy-ruhiy, ichki – botiniy dunyosiga kuchli ta'sir o'tkazishini ham nazardan qochirmaslik lozim;

to'rtinchidan, tarixiy mavzulardagi, shu bilan bir qatorda, mustaqillik yillarida xalqimizning ma'naviy poklanish, ma'naviy tiklanish va milliy g'oyani rivojlantirishga oid yaratilgan filmlar namoyishi orqali darslarni tashkil qilish bilim piramidasiidagi "ko'rib – tushunish"ni ta'minlaydi;

beshinchidan, darslarni o'tkazishga fanimiz, adabiyot va san'atimizning ko'zga ko'ringan vakillarini taklif qilish, ular bilan jonli muloqotda bo'lish milliy va umuminsoniy qadriyatlarining targ'iboti samaradorligini yanada oshiradi.

Zamonaviy texnologiya o'qituvchi va o'quvchi-talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritishni anglatib, bu jarayonni amalga oshirishda, asosan, interfaol usullardan foydalaniladi. Zamonaviy texnologiyalarning asosi bo'lgan interfaol texnologiyalar ma'naviyat, milliy mafkurani teran fikrlash bilan anglab olishda yoshlarning faoliyatini faollashtiradi, ularni mustaqil fikrlashga, faollikka, birdamlikka, jamoa bo'lib ishlash, bir-biriga qayg'urish orqali jipslikka chorlaydi va bilimlarni boyitishda samarali ta'sir o'tkazadi. Bu jarayonda, bevosita, ta'lim jarayoni markaziga o'quvchi-talaba shaxsi qo'yiladi.

Aytish kerakki, zamonaviy texnologiya jarayon sifatida uchta qoida bilan tavsiflanadi:

"jarayonni o'zaro bog'liq bosqichlarga taqsimlash; izlanayotgan natijaga (belgilangan maqsad) erishishga qaratilgan harakatlarni izchil va bosqichma-bosqich bajarish; qo'yilgan maqsadga mos natijaga erishishning zaruriy sharti hisoblangan texnologik muolaja va amallarni bajarishning alohida ahamiyat kasb etishi bilan bog'liq.

Zamonaviy sharoitda O'zbekiston Respublikasining uzluksiz ta'lim tizimida yangi g'oyalarga asoslangan Zamonaviy texnologiyalar va bu boradagi ilg'or xorij tajribalarini samarali qo'llashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yetakchi xorijiy mamlakatlarning respublika uzluksiz ta'lim tizimi amaliyotiga samarali tatbiq etilayotgan ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashga doir tajribalari orqasida ta'lim oluvchilarning o'quv faolligini oshirishga xizmat qiladigan innovatsion texnologiyalarning asosi bo'lgan zamonaviy interfaol metodlar alohida o'rin tutadi.

“Innovatsion ta’limning maqsadlari quyidagilarni nazarda tutadi:

ta’lim oluvchilarning yuqori darajadagi ma’naviy hamda intellektual-shaxsiy rivojlanishini ta’minlash;

zamonga yangicha yondashuv asosida yangi texnologiyalar, loyihalar yaratish va ular yordamida o’quv reja dasturlarining yangi, mos turlarini yaratish;

ta’lim oluvchilarning ilmiy tafakkur ko’nikmalarni egallashga shart-sharoit yaratish;

ijtimoiy-iqtisodiy hamda kasbiy sohalarga yangiliklarni kiritish metodologiyasini o’rgatish;

nazariyani amaliyot bilan, amaliyotni esa ishlab chiqarish bilan bog’lash;

o’quv-uslubiy materiallar bazasini mustahkamlash;

ta’lim sharoitlarining sotsial va iqtisodiy asoslarini kuchaytirish”[17].

Bilim qanchalik mustahkam bo’lsa, o’quvchi-talaba dunyoqarashi, intellektual salohiyati shunchalik rivojlanadi. O’quvchi-talabalar uchun informatsion savodxonlik ta’lim samaradorligini oshirishning muhim shartidir. Uzluksiz ta’lim tizimi oldiga qo’yilgan davlat talablariga ko’ra, mazkur ta’lim muassasalari ta’lim-tarbiya jarayonining samardorligini oshirish, ilm-fanning so’nggi yutuqlarini amaliyotga joriy etish orqali ijodkor, yuksak ma’naviyatli, milliy va umuminsoniy qadriyatlarini hurmat qiladigan, ijodiy va mustaqil fikr yurita oladigan, davlat, jamiyat va oila oldida o’z burchi va javobgarligini his etadigan barkamol shaxsni kamolga yetkazish, ularning ongi va qalbiga milliy g’oyani singdirish kabi muhim vazifalarni amalga oshirish nazarda tutiladi.

Ta’limning muhim vazifalaridan biri – bu dunyoning globallashuvi va axborot kommunikatsiyalarining rivoji bilan bog’liq. Ta’lim tizimini yangilashda ta’limning barcha bo’g’inlarida tobora faol qo’llanilayotgan ilg’or pedagogik texnologiyalarning turli yo’nalishi o’quvchi-talabalarining ma’naviy kuchini ochish uchun maqbul sharoit yaratib bermoqda. Ta’lim tizimida yil sayin rivojlanib borayotgan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim jarayonini sifat va mazmun jihatdan yangi bosqichga ko’tarishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, ta’lim jarayonini mazmunli tashkil etish uchun zamonaviy texnik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, texnologiya, internet, masofaviy ta’lim, yagona axborot muhiti va shunga o’xshash axborot-kommunikatsion texnologiyalarning zamonaviy vositalaridan foydalanish o’zining samarasini bermoqda. Ushbu vazifalarni samarali hal etish ta’lim-tarbiya jarayonida o’qituvchi-talabadan innovatsion texnologiyalarning asosi bo’lgan zamonaviy interfaol ta’lim usullaridan foydalanishni taqozo etadi.

Bizning fikrimizcha, bugungi kunda o’quvchi-talabalar ichki dunyosi, ongi va qalbiga ma’naviyatni singdirish hamda sog’lom dunyoqarashni rivojlantirishda

yuqori sifatli bo’lgan ta’limning asosiy maqsadlariga quyidagi yo’nalishlarni rivojlantirish bilan erishish mumkin:

ta’lim maskanlari faoliyatini raqobatdosh kadrlar orasidagi tayyorgarlikdan yuqori darajaga ko’tarish lozim;

ma’naviyat va milliy g’oya asoslari turkum fanlarini zamonaviy didaktik va yordamchi vositalardan foydalangan holda o’qitish;

ta’lim berish guruhlarining intellektual salohiyatini zamona talabi darajasiga ko’tarish;

ta’lim jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilish;

yoshlar ongida mafkuraviy bo’shliqning bo’lishiga yo’l qo’ymaslik;

malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimi o’quv reja va dasturlari mazmuniga yoshlar ongida ma’naviyatni shakllantirish bilan bog’liq o’zgartirish va qo’shimchalar kiritish.

O’qish jarayonida yosh avlodning qiziqishi, xohishi, yangi bilimlarga ega bo’lishi, o’z ustida tinimsiz ishlashi va javobgarlikni his qilishi muhim. Shuning uchun, bizningcha, ta’lim jarayoni quyidagi muhim qoidalarga asoslanishi kerak: o’quvchi-talabalarining psixologik holatini tushunish; o’quvchi-talabalarni real hayotiy muammolar bilan qiziqitira olish; nazariya bilan amaliyotni bog’lagan holda yoshlarni fikrlashga o’rgatish; yosh avlod bilan guruh bo’lib ishlashga qodir bo’lish va kerakli ijodiy darajaga erishish; o’qituvchilarning ilmiy bilimlaridan qat’iy nazar, ularning dars bera olishi, yoshlar bilan birga ishlay olishiga erishish lozim.

Ma’naviyat”ni yoshlar ongiga singdirish quyidagi 3 ta muhim shartga bog’liq: “birinchidan, ma’naviyat fanini o’qitadigan malakali kadrlarning zarurligi; ikkinchidan, mashg’ulotlarni tashkil etishda o’quvchi-talabalarining yoshi, psixologiyasi va bilim bazalarini hisobga olish; uchinchidan, o’qituvchilarning metodik jihatdan qurollangan bo’lishi maqsadga muvofiqdir.

Yuqorida sanab o’tilgan barcha chora-tadbirlarni bir-biri bilan chambarchas bog’lagan holda uzluksiz ravishda olib borilishini ta’minlash va doimiy nazoratni o’rnatish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Zero, bu kabi islohotlar jahon hamjamiyatida O’zbekistonning mustahkam o’rni va rivojlanishini ta’minlaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o’rnida shuni aytish kerakki, har qanday davlatning kelajagi yoshlar qo’lida bo’lganligi bois himoyalani chorasini ham avvalo yosh avlod ongini milliylik ruhida tarbiyalashdan boshlash zarur. Milliy qadriyatlarimizni yoshlarimiz ongiga singdirish orqali ularda ma’naviy, axloqiy, tarbiyaviy sifatlar shakllanadi. Bizning milliy qadriyatlarimiz urf-odat, an’analar va marosim ustunlariga qurilgan bino kabidir. Umumbashariy ma’naviyat hamisha milliy ma’naviyatimiz negizida shakllanib, har safar milliy ma’naviyatimizdan milliy qadriyatlarimiz oziqlanib boradi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston – taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: “O’zbekiston”, 2022. – B.440.
2. Yusupov E. Milliy g’oya va mafkura: mohiyati, ijtimoiy-tarixiy ildizlari, ahamiyati. –Shimkent, 2001. – B 37.
3. Soifnazarov I. Ma’naviy barkamollik va siyosiy madaniyat. -Toshkent: Sharq, 2001;
4. Begmatov A. Ma’naviyat falsafasi yoxud Islom Karimov asarlarida yangi favlsafiy tizimning yaratilishi. -Toshkent: Sharq, 2000; Ma’naviyat falsafasi. 2-kitob.-Toshkent, 2006; Ma’naviy tarbiya. -Toshkent.: Akademiya, 2006;
5. Umarov B., Jabbarov Sh. Globallashuv sharoitida ma’naviy tarbiya muammolari. -Toshkent.: Akademiya, 2011;
6. Otamuratov S. Globallashuv: millatni asrash mas’uliyati. –Toshkent: O’zbekiston, 2018. – 346 b.
7. Jurayev N. Mafkuraviy immunitet. – Toshkent: Ma’naviyat nashr, 2000. –B 15.
8. Tulenova K., Tillavoldiyeva M. Milliy g’oyani falsafiy masalalari. –Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU 2008. – B 11.
9. Shermuxamedova N. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. –Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021. – 229 b.
10. Tulenova G. Barkamol yosh avlod – istiqloq tayanchi . –Toshkent: Fan va texnologiya 2004. – 80 b
11. Achildiyev A. Milliy istiklol g’oyasi – millatlararo munosabatlarni takomillashtirish omili. - Toshkent: 2004. – B 19.
12. Quronov M. Ogohlik: tarix va zamon saboqlari. –Toshkent: Ma’naviyat, 2015. –113 b.
13. Mavlonov J. Davlat va xalq o’rtasida samarali muloqotni ta’minlashda fuqarolik jamiyati institutlarining rolini oshirish. – Siyo.fan. doktori dis. ... avtoref, –Toshkent, 2019. – 233 b.

14. Nazarov Q. – Jahon falsafasi qomusi. Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati”, 2019. – B.112.
15. Milliy g‘oya: targ‘ibot texnologiyalari va atamalar lug‘ati. – Toshkent: “Akademiya”, 2007. – B.23.
16. Qo‘chqorov R., Tojiboyeva D. Milliy g‘oya: asosiy tushuncha va tamoyillar. –Toshkent, “Ma‘naviyat”, 2015. – B.233.
17. Quronov M. Ezgu g‘oyalar ro‘yobi. – Toshkent: “Ma‘naviyat”, 2011. – B.38.
18. Mardonov Sh., Ergashev E. Pedagogik innovatsiyalarning mohiyati // Psixik taraqqiyot va ta‘lim muammolari: ilmiy maqolalar to‘plami. –Toshkent: “Tamaddun”, 2016. – B.5.

G‘anisher TO‘G‘ONBOYEV,

O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti o‘qituvchisi

E-mail: togonboyevganish@gmail.com

P.f.b.f.d.(PhD), dotsent Sh.To‘laganov taqrizi asosida

MUSOBAQA DAVRIDA YUQORI MALAKALI GANDBOLCHILARNING HUJUM HARAKATLARINI NAZORAT VA TAHLIL QILISH

Аннотация

Maqolada musobaqa davrida yuqori malakali gandbolchilarning hujum harakatlarini nazorat va tahlil qilish davomida hujum harakatlarining samaradorligi o‘rganildi, hamda olingan ma‘lumotlar asosida musobaqa oldi tayyorgarlik jarayoni uchun hujum harakatlarini takomillashtirishda chaqqonlik sifatining ahamiyatini xarakterlaydigan sifatlar o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: texnik-taktik harakatlar, chaqqonlik sifati, mashg‘ulot, musobaqa faoliyati, muvaffaqiyatli urinish, hujum harakatlari, to‘p otish, rivojlantiruvchi mashq.

КОНТРОЛЬ И АНАЛИЗ АТАКУЮЩИХ ДЕЙСТВИЙ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ ГАНДБОЛИСТОВ В ПЕРИОД СОРЕВНОВАНИЙ

Аннотация

В статье изучена эффективность атакующих действий при контроле и анализе атакующих действий высококвалифицированных гандболистов в соревновательный период, а также на основе полученных данных изучены качества, характеризующие значение ловкости в совершенствовании атакующих действий для процесса предконтактной подготовки.

Ключевые слова: технико-тактические действия, качество ловкости, тренированность, соревновательная активность, успешная попытка, атакующие действия, метание мяча, развивающее упражнение.

CONTROL AND ANALYSIS OF ATTACKING ACTIONS OF HIGHLY QUALIFIED HANDBALL PLAYERS DURING THE COMPETITION

Annotation

In the article, the effectiveness of attack movements during the control and analysis of the attack movements of highly skilled handball players during the competition period was studied, as well as attributes characterizing the importance of agility in improving the attack movements for the preparation process of the competition took place on the basis of the information received.

Key words: technique-tactical movements, quality of dexterity, training, competition activity, successful attempts, attacking movements, throwing balls, developing exercises.

Kirish. Pedagogik tadqiqot davomida – Musobaqa davrida yuqori malakali gandbolchilarning hujum harakatlarini nazorat va tahlil qilish davomida hujum harakatlarining samaradorligi o‘rganildi, hamda olingan ma‘lumotlar asosida musobaqa oldi tayyorgarlik jarayoni uchun hujum harakatlarini takomillashtirishda chaqqonlik sifatining ahamiyatini xarakterlaydigan sifatlar o‘rganildi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Tadqiqot boshida universitetning “O‘zDJTSU” jamoasi o‘yinlaridan tajriba guruhi tashkil etildi.

“O‘zDJTSU” jamoasi mashg‘ulotlari tarkibiga hujumda darvozaga to‘p otish texnik harakatlarini rivojlantiruvchi mashqlar kiritildi. Oliy liga baxslarining III-tur o‘yinlari oldidan o‘tkazilgan o‘quv-yig‘in mashg‘ulotlarida jamoa ushbu mashqlar asosida tayyorgarlik ko‘rdi.

Mavzuni yoritish uchun quyidagi usullardan foydalandik:

Tadqiqot muammosiga oid ilmiy va uslubiy nazariy adabiyotlar tahlili;

Jamoa o‘yinlarining hujumdagi texnik faoliyatini nazorati va tahlili;

Matematik statistik uslub.

Asosiy qism. Tadqiqot ishining obekti Xorazm viloyati “Yoshlik” sport kompleksi, “OKMK” ning sport kompleksi hisoblanib, unda O‘zbekiston Respublikasi oliy liga musobaqalarida ishtirok etuvchi “O‘zDJTSU” jamoasining musobaqada hujum harakatlari (darvozaga to‘p otish) samaradorligini nazorat va tahlil qilish bo‘yicha tadqiqot ishlarini olib bordik.

1-jadval

“O‘zDJTSU” jamoasining O‘zbekiston Respublikasi oliy liga III-tur baxslaridan o‘rin olgan dastlabki 3 o‘yinidan olingan natijalar

	Ampula bo‘yicha o‘yinlarining joylashishi																	
	O‘ng burchak o‘yinchi			O‘ng yarim o‘rta o‘yinchi			Markaz o‘yinchi			Chap yarim o‘rta o‘yinchi			Chap burchak o‘yinchi			Chiziq o‘yinchi		
Bajarilgan harakatlar	ubh	abh	nbh	ubh	abh	nbh	ubh	abh	nbh	ubh	abh	nbh	ubh	abh	nbh	ubh	abh	nbh
1 Bir qadamda sakrab otish	8	5	3	9	7	2	9	5	4	7	5	2	8	6	2	9	6	3

2	Uch qadamda sakrab o'tish	10	8	2	18	14	4	8	5	3	13	9	4	17	12	5	7	5	2
3	Tayanib o'tish	2	1	1	8	5	3	8	5	3	8	4	4	4	2	2	2	1	1
4	Tayangan holda o'ng tomonga egilib o'tish	4	3	1	4	1	3	6	4	2	4	3	1	4	1	3	8	6	2
5	Tayangan holda chap tomonga egilib o'tish	6	4	2	5	3	2	5	3	2	3	1	2	2	1	1	7	5	2
6	7 metrlik	1	0	1	8	6	2	4	3	1	2	1	1	1	1	0	3	1	2
7	Jami	31	21	10	52	36	16	40	25	15	37	23	14	36	23	11	36	24	12
8	Umumiy samaradorlik	67,7%			69,2%			62,5%			62,1%			63,8%			66,6%		

Izoh: Samaradorlik % hisobida ko'rsatilgan, ubh-umumiy bajarilgan harakatlar, abh- aniq bajarilgan harakatlar, nbh- noaniq bajarilgan harakatlar.

Tadqiqot muhokamasi. Yuqoridagi jadvalni qisqacha tahlil qilar ekanmiz, o'ng burchak o'yinchisining darvozaga to'p o'tish samaradorligi 67,7 %, (6 m dan o'tilgan to'plari xam xisobga olingan). O'ng yarim o'rta o'yinchisining darvozaga to'p o'tish samaradorli 69,2 %, markaz o'yinchisining darvozaga to'p o'tish samaradorligi 62,5 %, chap yarim o'rta o'yinchisining darvozaga to'p o'tish samaradorligi 62,1 %, chap burchak o'yinchisining darvozaga to'p o'tish samaradorligi 63,8 %, chiziq o'yinchisining darvozaga to'p o'tish samaradorligi 66,6 % ni tashkil etdi.

Biz tadqiqotimiz davomida "O'zDJTSU" jamoasining darvozaga to'p o'tish texnik harakatlarining samaradorligini oshirish va o'yinda yanada samarali o'yin namoyish etishi

uchun chaqqonlik sifatini tarbiyalovchi mashqlar majmuasini jamoaning o'quv-mashg'ulot dasturiga kiritdik.

Bundan tashqari gandbolchilarning jismoniy tayyorgarlikka oid maxsus guruhli va individual mashg'ulotlar, texnika va taktikaga doir guruhli hamda individual mashg'ulotlar, ikkiyoqlama o'yinlar o'tkaziladi. Muntazam ravishda nazorat sinovlari o'tkazilib turildi.

Tadqiqotimizning ikkinchi qismini Olmaliqning "OKMK" sport majmuasida O'zbekiston Respublikasi oliy liga baxslari IV-tur o'yinlarining dastlabki 3 o'yinida "O'zDJTSU" jamoasi gandbolchilarining hujum harakatlari (darvozaga to'p o'tish) samaradorligini nazorati va tahlilini davom ettirdik.

2 – jadval

"O'zDJTSU" jamoasining O'zbekiston Respublikasi oliy liga IV-tur baxslaridan o'rin olgan dastlabki 3 o'yinidan olingan natijalar.

№	Техник харакатлар	Ампула бўйича ўйинчиларнинг жойлашиши																	
		Ўнг бurchak ўйинчиси			Ўнг ярим ўрта ўйинчиси			Марказ ўйинчиси			Чап ярим ўрта ўйинчиси			Чап бurchak ўйинчиси			Чизик ўйинчиси		
		убх	абх	нбх	убх	абх	нбх	убх	абх	нбх	убх	абх	нбх	убх	абх	нбх	убх	абх	нбх
1	Бир кадамда сакраб о'тиш	7	5	2	10	7	3	12	9	3	9	7	2	6	4	2	10	8	2
2	Уч кадамда сакраб о'тиш	115	14	1	19	16	3	10	8	2	14	12	2	15	12	3	8	5	3
3	Таяниб о'тиш	3	2	1	7	5	2	8	6	2	8	5	3	6	4	2	5	4	1
4	Таянган холда ўнг томонга эгилиб о'тиш	3	2	1	3	2	1	7	5	2	5	3	2	4	3	1	7	5	2
5	Таянган холда chap томонга эгилиб о'тиш	3	1	2	8	6	2	5	4	1	5	3	2	5	4	1	5	2	3
6	7 метрлик	4	3	1	10	7	3	6	5	1	3	1	2	1	1	0	2	2	0
7	Жами	35	27	8	57	43	14	48	37	11	43	31	12	37	28	9	37	26	11
8	Умумий самарadorlik	77,1%			75,4%			77,1%			72,1%			75,6%			70,2%		

Izoh: Samaradorlik % hisobida kўrsatilgan, ubh-umumiy bajarilgan harakatlar, abh- aniq bajarilgan harakatlar, nbh- noaniq bajarilgan harakatlar.

IV-turdagi o'yinlarni ushbu jadvalda qisqacha tahlil qilar ekanmiz o'ng burchak o'yinchisining darvozaga to'p o'tish samaradorligi 77,1 %, (6 m dan o'tilgan to'plari xam xisobga olingan). O'ng yarim o'rta o'yinchisining darvozaga to'p o'tish samaradorli 75,4 %, markaz o'yinchisining darvozaga to'p o'tish samaradorligi 77,1 %, chap yarim o'rta o'yinchisining darvozaga to'p o'tish samaradorligi 72,1 %,

chap burchak o'yinchisining darvozaga to'p o'tish samaradorligi 75,6 %, chiziq o'yinchisining darvozaga to'p o'tish samaradorligi 70,2 % ni tashkil etdilar, qayd etilgan natijalarni solishtiradigan bo'lsak, samaradorlik tadqiqotdan keyin anchagina o'zgarish borligini jadvaldan ko'rishimiz mumkin.

3-jadval

"O'zDJTSU" jamoasi gandbolchilarining tadqiqotdan oldin va keyingi natijalarining ko'rinishi.

Ампула бўйича ўйинчиларнинг жойлашуви	Ўнг бurchak ўйинчиси		Ўнг ярим ўрта ўйинчиси		Марказ ўйинчиси		Чап ярим ўрта ўйинчиси		Чап бurchak ўйинчиси		Чизик ўйинчиси	
	Т/о	Т/к	Т/о	Т/к	Т/о	Т/к	Т/о	Т/к	Т/о	Т/к	Т/о	Т/к
	Фарқи	67,7	77,1	69,2	75,4	62,5	77,1	62,1	72,1	63,8	75,6	66,6

Xulosalar.

1. Musobaqa faoliyatida yuqori malakali gandbolchilarning hujum harakatlarini o'rganganimizda,

ko'plab jamoalar hususan Olmaliqning "OKMK" jamoasi ham hujumdagi samaradorlikni aynan gandbolchilardagi chaqqonlik sifatining rivojlanganlik darajasi yuqori bo'lganligi

sababli qo'lga kiritishgan. Tadqiqotimizning so'ngida "O'zDJTSU" jamoasining hujumdagi texnik harakatlari samaradorligining sezilarli darajada o'sganligini guvohi bo'ldik.

2. Tadqiqot ishlari universitetimizning "O'zDJTSU" jamoasi gandbolchilarida olib borilgan edi va ularning darvozaga to'p otish texnik harakatlari nazorat qilindi va natijalar o'zaro taqqoslandi.

3. O'zbekiston chempionatining 2023 yil sarxisobiga ko'ra bizning "O'zDJTSU" jamoamiz sovrindorlar qatoriga

kira olmadi, lekin 2024-yilgi O'zbekiston chempionatida munosib ishtirok etishni rejalashtirgan. "O'zDJTSU" jamoasi hozirgi kunda yakunlangan chempionatda yo'l qo'yilgan xatolar ustida ish olib bormoqda va boshlanajak chempionatga yuqori sport formasida borishni maqsad qildilar. Musobaqalarga tayyorgarlik davrida jamoa o'yinchilarini avvalambor maxsus dastur asosida tayyorgarlik ko'rishini tashkil qilish va shu dastur bilan tanishtirish zarur deb hisoblaydilar.

ADABIYOTLAR

1. Абдурахманов Ф.А., Павлов Ш.К., Кариева Р.Р. Исследование эффективности защитных гандболистов различного возраста и квалификации в условиях соревновательной деятельности: Фан-спортга илмий-назарий журнал 4/2007., 17-20 б.
2. Мўминов А.Ш., & Розибоев М.М., & Азимкулов Б.А. (2021). Tools and methods of development of handball players at the preliminary preparation stage / Proceedings of 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference Global Technovation, Granada, Spain – С. 5-6.
3. Мўминов А.Ш. (2021). Гандболчи-талабаларда танани чап ва ўнг томонга айлантириш таъсирида вақт-ораликни фарқлаш реакцияларининг ўзгариш динамикаси. International Multidisciplinary Scientific Conference on Educational Advancements and Historical Developments. Berlin, Germany -Sydney, Australia – С. 5-6.
4. Хабибжанова Х.М., & Мўминов А.Ш., & Юсупова З.Э., (2021). Мусобақа шароитида марказ амплуасида ўйновчи гандболчиларнинг ҳужумдаги техник-тактик ҳаракатларини таҳлил қилиш ва баҳолаш. "ФАН-СПОРТГА" илмий назарий журнал, Чирчик – Б. 36-38.
5. Мўминов А.Ш. (2021). Точность дифференцировки пространственно-временных отношений по данным РДО у гандболистов до и после вестибулярной нагрузки на разных этапах годичного цикла подготовки. ФАН-СПОРТГА илмий назарий журнал, С. 69-71.

Sirojiddin TURAYEV,
TATU Qarshi filiali Telekommunikatsiya injiniringi kafedrasi dotsenti, PhD
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti D.Ismoilov taqrizi asosida

METHODS OF USING PROGRAMMING LANGUAGES IN THE EDUCATIONAL PROCESS FOR FUTURE PROGRAMMERS

Annotation

This article discusses the preparation of students for design, construction, research and professional activities using software, as well as in addition to the types of software tools and their types, the direction of education is studied software engineering for the creation of pedagogical software products.

Key words: Software tools, electronic resource, animation, software package, software product, professional activity, technology, project, construction.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЯЗЫКОВ ПРОГРАММИРОВАНИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ДЛЯ БУДУЩИХ ПРОГРАММИСТОВ

Аннотация

В данной статье рассматривается подготовка студентов к проектированию, конструированию, научно-исследовательские профессиональной деятельности с использованием программных средств, а также помимо видов программных средств и их видов, изучение направление образования программный инжиниринг для создания педагогических программных продуктов.

Ключевые слова: Программных средств, электронный ресурс, анимация, программный пакет, программный продукт, профессиональная деятельность, технология, проектирования, конструкторский.

BO‘LAJAK DASTURCHILARGA DASTURLASH TILLARIDAN TA‘LIM JARAYONIDA FOYDALANISH METODIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda dasturiy vositalardan foydalanish orqali loyihalash, konstruksiyalash, ilmiy-tadqiqot kabi kasbiy faoliyat turlariga tayyorlash keltirib o‘tilgan, bundan tashqari dasturiy vositalar va ularning turlari, dasturiy injiniring bakalvriat ta‘lim yo‘nalishi talabalarini pedagogik dasturiy mahsulotlar yaratishga o‘rgatish amalga oshirilgan.

Kalit so‘zlar: Dasturiy vosita, elektron resurs, animatsiya, dasturiy paket, dasturiy mahsulot, kasbiy faoliyat, texnologiyalar, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi, “Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta‘minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi”, 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli “Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi[1].

Ta‘limda dasturlash tillaridan foydalanishning ahamiyati shundan iboratki, ular nafaqat ma‘lum pedagogik vazifalarni hal qilish vositalari sifatida qo‘llaniladi, balki didaktik hamda metodik rivojlanishga turtki beradi, ta‘limning zamonaviy va yangi shakllarini yaratishga imkoniyat yaratadi. Ta‘limda dasturlash tillaridan foydalanishning ahamiyati shundan iboratki, ular nafaqat ma‘lum pedagogik vazifalarni hal qilish vositalari sifatida qo‘llaniladi, balki didaktik hamda metodik rivojlanishga turtki beradi, ta‘limning zamonaviy va yangi shakllarini yaratishga imkoniyat yaratadi. Ta‘limning metodik va didaktik jihatdan rivojlanishida dasturlash tillari hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, uning natijasida ta‘lim sifati va samaradorligini oshirish, talabalarni loyihalash, konstruktorlik, yaratuvchanlik va ilmiy-tadqiqot kabi kasbiy kompetensiyalarini rivojlanishini ta‘minlaydi.

Dasturiy injiniring ta‘lim yo‘nalishi malaka talablarida bakalvrlar kasbiy faoliyat turlarining barchasida dasturiy ta‘minot ishlab chiqish ko‘nikmasiga ega bo‘lishlari shart ekanligi keltirib o‘tilgan. Shuni inobatga olib bo‘lajak dasturchilarni amaliy mashg‘ulotlar jaryonida dasturiy mahsulotlar ishlab chiqish hamda eng sodda masalalar yechimini topishda dasturlash tillaridan foydalanish metodikasini keltirib o‘tamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dasturlash tillari asosan ikki guruhga bo‘linadi: quyi darajali dasturlash tili va yuqori darajali dasturlash tili. Quyi darajali dasturlash tillari mikroprotssessorlarni dasturlashda ishlatilib ancha murakkabdir. Hozirgi kunda yuqori darajali C++, Delphi, Python, Java kabi dasturlash tillari, Maxmadiyev B.S., Xamidov V.S., Shoshtayeva YE.B. adabiyotlardan foydalanilmoqda. Bunga sabab dastur tuzishda soddaligi, vizual komponentalarga egaligi va interfeysining mukammalligidir[4,5,12].

Borland C++ builder6 dasturlash tili obyektga yo‘naltirilgan vizual dasturlash tili bo‘lib Borland firmasi tomonidan ishlab chiqilgan va hozirgi kungacha ishlatilib kelinmoqda. Borland C++ dasturlash tili C va C++ dasturlash tillarining uzviy davomi bo‘lib yuqori imkoniyatlarga ega, ya‘ni innovatsion muhiti mavjud. Borland C++ dasturlash tilini yaxshi o‘rganish uchun avvalo matematik va tabiiy-ilmiy fanlarga doir oddiy hodisa va jarayonlarni modellashtirish,

vizual komponentalarini formaga joylashtirish va o'zaro bog'lash, xossalari aniqlash zarur. Bo'lajak dasturchilarni dastur komponentalari tarkibiga dastur kodlarini kiritishi va mukammal dizaynga ega bo'lgan dasturiy mahsulotlar ishlab chiqishi ularni kasbiy faoliyatga yo'naltiradi. Turli kasb egalari uchun zarur bo'lgan dasturiy mahsulotlar yaratish va kompyuter texnologiyalari sohasida texnik xizmat ko'rsatish dasturiy injiniring ta'lim yo'nalishi bitiruvchilari kasbiy faoliyatining asosi hisoblanadi. Iсталgan turdagi dasturlash tilidan foydalanib dasturiy mahsulotlar ishlab chiqish uchun oddiylikdan boshlash va aniq bir yo'nalishda reja asosida natijaga erishishga intilishi kerak bo'ladi [1, 2].

Tadqiqot metodologiyasi. Fizika fanidan amaliy mashg'ulotlar jarayonida talabalarga S++ dasturlash tilida hodisa va jarayonlarni vizuallashtirishni o'rgatish metodikasini ko'rsatib o'tamiz.

Amaliy mashg'ulotlarda talabalarni hadisa va jarayonlarni dasturlash tillari yordamida vizuallashtirishga o'rgatishda FSMU metodidan foydalanish samarali natijalar beradi. Bunda talabalar:

O'z fikrlarini bildiradilar;

Fikrlarini asoslovchi sabab ko'rsatadilar;

Misol keltiradilar;

Fikrlarini umumlashtiradilar.

Amaliy mashg'ulot darsi quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

Amaliyot o'qituvchi talabalarga dinamik jarayonga doir masalani analitik yechimini topish vazifasini beradi.

Gorizontga burchak ostida otilgan jism harakatida uchish uzoqligi, ko'tarilish balandligi va uchish vaqtini aniqlash formulalari 16-ilova keltirilgan (3-masalaga qarang).

Amaliyot o'qituvchisi talabalar bergan fikrlarga asoslanib analitik yechilgan masalani dasturlash tili formasiga vizual komponentalarini joylashtiradi;

Borland C++ dasturlash tilida vizuallashtirish quyidagicha bo'ladi: Dasturlash tili ishga tushiriladi Borland C++->File->New->Application. Yangi formaga komponentalar palitrasidan kerakli komponentalarni formaga joylashtiriladi. Standard tarkibidan label va button tugmachalarni formaga ketma-ket joylashtiriladi. So'ngra System tarkibidan TPaintBox formaga joylashtiriladi. Funksiyaga doir argumentlarni kiritishda qadam berish va otilish burchak kattaliklariga alohida e'tibor berish kerak bo'ladi.

Amaliyot o'qituvchisi talabalar ishtirokida dastur kodlarini kiritadi;

Dasturlash ishlari yakuniga yetgach kompilyatsiya jarayoni amalga oshiriladi va otilish burchagi va tezlik qiymatlarini ketma-ket kiritilgandan so'ng tegishli natijalarga ega bo'linadi;

Talabalar ishlab chiqilgan dastur bo'yicha o'z fikrlarini beradilar;

Fikrlariga sabab ko'rsatadilar;

Masalada berilgan kattaliklarni o'zgartirib misol keltiradilar;

Formaga otilish burchagi va boshlang'ich tezlikning istalgan qiymatini kiritilsa aniq natija kelib chiqishi bilan birgalikda grafik tasvirlari ham namoyon bo'ladi.

1-jadval

Masofa, tezlik va tezlanishning vaqtga bog'lanishi

t	1	2	3	3.5	3.8	4	4.7	5	5.3	5.9
x	8	15	26	33	37.68	41	53.88	60	66.48	80.52
\mathcal{G}	5	9	13	15	16.2	17	19.8	21	22.2	24.6
a	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4

Borland Delphi7 dasturlash tilini ishga tushirib argument "t" va funksiya "x", " \mathcal{G} ", "a" nomli maydonlardan iborat ma'lumotlar bazasini tuziladi va grafiklar hosil qilinadi (1-rasm).

Amaliyot o'qituvchisi talabalar fikrlarini umumlashtiradi va yakuniy xulosa beradi.

Borland C++ dasturlash tilida gorizontga burchak ostida otilgan jism harakatida uchish uzoqligi, uchish vaqti, maksimal ko'tarilish balandligini hisoblash, harakat trayektoriyasining vizual dasturini tuzish amalga oshirildi. Bunday dasturlarni ishlab chiqish talabalarni kasbiy faoliyat turlariga tayyorlashda va undan amaliy mashg'ulotlarida foydalanish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi [3].

Matematika, sonli usullar va dasturlash fanlaridan amaliy mashg'ulotlar jarayonida yuqorida keltirib o'tilgan ta'lim metodikasini qo'llagan holda C++ va Delphi dasturlash tillari yordamida hodisa va jarayonlarni vizuallashtirishni ko'rsatib o'tamiz.

Delphi7 muhitida ishlash Turbo Paskal dasturlash tilida ishlashga qaraganda qulay va yuqori imkoniyatlarga ega hisoblanadi hamda vizual komponentalardan foydalanilishi bilan ajralib turadi. Agar talaba Pascal dasturlash tilini yaxshi o'zlashtirgan bo'lsa qiyinchilik bo'lmaydi. Vizual dasturlash dastur tuzishni osonlashtiradi va talabada dasturiy vositalar yaratishga bo'lgan qiziqishini oshiradi [5].

Amaliy mashg'ulot jarayonida ko'rsatib o'tilgan uslublar bo'yicha talabalar o'z fikrlarini bildiradi, sabab ko'rsatadi, misollar keltiradi. Amaliyot o'qituvchisi fikrlarni umumlashtiradi va yakuniy xulosaga kelinadi.

Fizika fanidan amaliy mashg'ulotlarda Delphi 7 dasturlash tilida ishlab chiqilgan axborot almashinuvchi ma'lumotlar bazasini yordamida grafiklar hosil qilish, elektr zanjirlariga doir masalalarning yechimini topish metodikasini keltirib o'tamiz.

Amaliyot o'qituvchisi o'qitishning ko'rgazmali metodi yordamida talabalarning nazariy egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishga o'rgatadi.

Masala sharti bilan tanishtiradi;

Masalani yechimini keltirib chiqaradi;

Dasturlash tilida jarayonni vizual dasturini ishlab chiqadi;

Grafiklar hosil qilinadi;

Grafiklar tahrir qilinadi;

Yakuniy xulosaga kelinadi;

Talabalarga qo'shimcha topshiriqlar beriladi.

Masala. To'g'ri chiziqli tekis tezlanuvchan harakat

tenglamasi $x = x_0 + \mathcal{G}_0 t + \frac{at^2}{2}$ ko'rinishda berilgan

bo'lsin. $x_0 = 5m$, $\mathcal{G}_0 = 1m/s$, $a = 4m/s^2$ bo'lgan hol uchun harakatni grafik tasvirini hosil qiling.

Yechilishi: Berilgan kattaliklarni o'rniga qo'ysak harakat tenglamasi $x = 5 + t + 2t^2$ ko'rinishdaga keladi.

Tezlik $\mathcal{G} = \frac{dx}{dt} = 1 + 4t$, tezlanish

$a = \frac{d^2x}{dt^2} = \frac{d\mathcal{G}}{dt} = 4m/s^2 = const$ $x = x(t)$,

$\mathcal{G} = \mathcal{G}(t)$, $a = a(t)$ grafiklarini ma'lumotlar bazasini

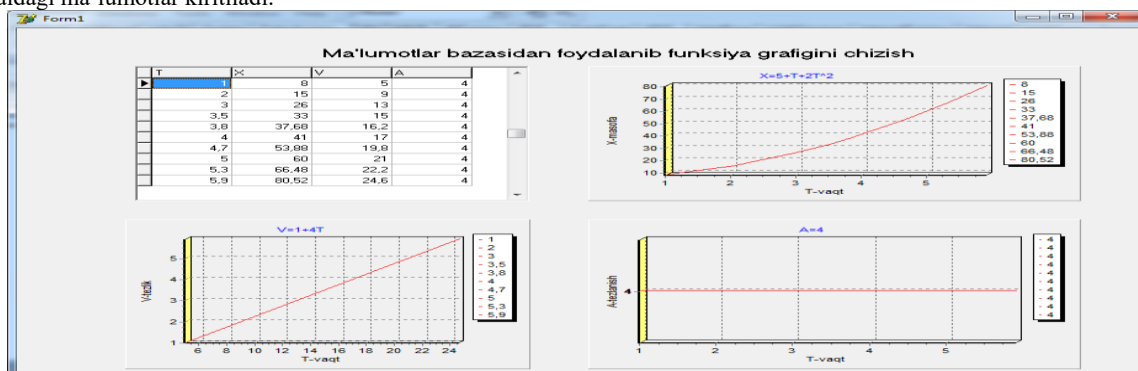
shakllantirish orqali hosil qilamiz. Argument t ga ixtiyoriy qiymatlar berib funksiyaning x , \mathcal{G} , a qiymatlarini quyidagi jadvalda tushiramiz (1-jadval).

1. DataBase DeskTop utilitasi ishga tushiriladi. Pusk=> Programmi=> Borland Delphi=> DataBase DeskTop.

2. DataBase DeskTop oynasining bosh menyusidan quyidagi buyruq beriladi: File=> Working Directory.

3. Jadval nomini mbgr1 kabi saqlab DataBase DeskTop oynasi menyusidan File=>Open->Edit Data orqali jadvaldagi ma'lumotlar kiritiladi.

4. Ma'lumotlar bazasini boshqarish algoritmi tuziladi.

1-rasm. Delphi7 muhitida grafik tasvir

Ushbu oynada berilgan funksiyalarning jadval qiymatlari o'zgarva grafik ham mos ravishda o'zgaradi [6].

Talabalar ishlab chiqilgan dastur yordamida kinematika qonunlariga doir bir nechta masalalarning yechimini topadilar.

Talabalarga amaliy mashg'ulot yakunida ishlab chiqilgan dasurlarning imkoniyatlarini yanada kengaytirish bo'yicha topshiriqlar beriladi.

Tahlil va natijalar. Ta'lim jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan pedagogik dasturiy vositalar, matematik dasturiy paketlar va dasturlash tillarining turlari bugungi kunda yetarlicha ko'p, shunga qaramay ulardan foydalanish imkoniyati ham chegaralanmagan. Matematik va tabiiy-ilmiy fanlarning har bir bo'limiga ijodiy yondashgan holda metodik nuqtai-nazar bilan qarab bo'lajak dasturchilar kasbiy faoliyatiga mos zamonaviy dasturiy vositani tanlash muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy dasturiy vositalarning imkoniyatlaridan foydalanib ilmiy-amaliy, ijodiy ishlarda uzluksiz ravishda foydalanish zamonaviy ta'lim metodikasi va zamonaviy dasturlash tillarining bir xilda rivojlanishini ta'minlaydi [8], [9].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib biz dasturiy injiniring bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalariga matematik tabiiy-ilmiy fanlardan amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'quv rejaga va kasbiy faoliyatiga mos dasturiy vositalarni tanlab oldik va tadbir etdik.

Microsoft Excel dasturining jadval va imkoniyatlaridan foydalanib fizikaviy jarayonlarni matematik

modellashtirish, birinchidan sonli usullarda jadval imkoniyatidan foydalanib grafik usulida yechimini topish, ikkinchidan dasturlash orqali jadval kattaliklarini hosil qilgan holda muammoli masalalarning yechimini topish usullari ko'rsatib o'tdik.

Matlab va MathCAD matematik dasturiy paketlari yordamida dinamik jarayonlarni, funksiya grafiklarini modellashtirish orqali fizikaviy masalalar va matematik misollar yechimini topishda foydalanildi. Qo'shimcha ravishda Matlab dasturining dasturlash imkoniyatidan ham foydalanildi.

Bo'lajak dasturchilar kasbiy faoliyatga tayyorgarligini shakllantirish maqsadida Borland firmasi tomonidan ishlab chiqilgan C++ va Delphi dasturlash tillarining imkoniyatlaridan ta'lim jarayonida foydalanish ko'rsatib o'tildi.

Kuzatuvlar shuni ko'rsatmoqdaki, pedagoglar va dasturchilarning o'zaro hamkorligida dasturiy mahsulotlar ishlab chiqishlarida ayrim tushunmovchiliklar kelib chiqmoqda. Bunga sabab dasturchining tegishli fan bo'yicha bilimining pastligi yoki pedagogning dasturiy tillariga doir ma'lumotlarga ega emasligidir. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun bo'lajak dasturchilarga ta'lim berayotgan har bir pedagog fanning barcha bo'limlariga dasturlash tillarini qo'llashi va talabalarni kasbiy faoliyatga yo'naltirishi lozim. Bunday yondashuv bo'lajak dasturchilarni mukammal pedagogik dasturiy mahsulotlar ishlab chiqishi bilan birga kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantiradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni.// O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. – T., 2017. B.39.
2. Покасов В.Ф. Управление качеством образования современной школы (методические материалы) // автор-состав. – Ставрополь. 2012. – 145 с.
3. Аладьев В.З., Харитонов В.Н. Программирование: Maple или Mathematica. – Таллинн, 2011. –415 с.
4. Гомулина Н.Н. Применение новых информационных и телекоммуникационных технологий в школьном физическом и астрономическом образовании: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.02. – М.: МГПУ, 2003.-332 с. РГБ ОД, 61:03-13/1698-6.
5. Xamidov V.S. Ta'lim tizimida keskin burilishga sabab bo'lgan 4 dastur haqida. «Infocom.uz», - Toshkent. 2010, №1, -54-57 b.
6. Шоштаева Е.Б. Интегральная технология обучения как основа повышения качества образовательного процесса: автореф. дис. канд. пед. наук. //Е.Б. Шоштаева. – Карачаевск: 2003. – С. 23.
7. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019.
8. Смолкин, А.М. Методы активного обучения: [Метод. пособие для преподавателей и организаторов проф. и экон. обучения кадров] / А. М. Смолкин. – М.: Высш. шк.,1991. – с. 175
9. Психология и педагогика /Под ред. Абульхамовой К.А., Васиной Н.В., Лаптева Л.Г., Слестенина В.А. – М.: «Совершенство», 1998.
10. Maxmadiyev B.S. MathCAD tizimida ishlash asoslari. O'quv qo'llanma. – Qarshi. 2012. – 144 b.

Jasur TURG'UNBOYEV,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: jasurbek9600@gmail.com

Istiqbolli xalqaro tadqiqotlar instituti dotsenti A.Seitov taqrizi asosida

ZAMONAVIY DAVRDA AQSH "AQL MARKAZ" LARI FAOLIYATINING ASOSIY JIHATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada bugungi kunda AQSHdagi "aql markaz"lari faoliyatining asosiy o'ziga xos jihatlari va farqli tomonlari yoritildi. Xususan, "aql markaz"larining siyosiy jarayonlardagi o'rni, tadqiqot yo'nalishlari, buyurtmachilari, moliyalashtirish manbalari hamda tashkiliy-tuzilmaviy jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, bugungi kunda AQSH "aql markaz"larining kadrlar siyosati hamda faoliya sohasidagi o'zgarishlar tendensiyalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: "Aql markazi", tahlil markazi, AQSH, tadqiqot, faoliyat, siyosiy jarayonlar, rivojlanish, mutaxassislar, buyurtmachilar, RAND korporatsiyasi, Bruking Institutu.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ «МОЗГОВЫХ ЦЕНТРОВ» США В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД

Аннотация

В данной статье выделены основные специфические аспекты и отличия деятельности «мозговых центров» в США на сегодняшний день. В частности, проанализирована роль «мозговых центров» в политических процессах, направления исследований, заказчики, источники финансирования, организационно-структурные аспекты. Также представлены тенденции изменений в сфере кадровой политики и деятельности «мозговых центров» США на сегодняшний день.

Ключевые слова: «Мозговой центр», аналитический центр, США, исследования, деятельность, политические процессы, разработки, специалисты, заказчики, Корпорация RAND, Институт Брукинга.

MAIN ASPECTS OF THE ACTIVITY OF US "THINK TANKS" IN THE MODERN PERIOD

Annotation

This article highlights the main specific aspects and differences in the activities of "think tanks" in the United States today. In particular, the role of "think tanks" in political processes, areas of research, customers, sources of funding, organizational and structural aspects are analyzed. It also presents the trends of changes in the field of personnel policy and the activities of the "think tanks" of the United States today.

Key words: Think tank, analytical center, USA, research, activities, political processes, developments, specialists, client, RAND Corporation, Brookings Institution.

Kirish. Dunyo bo'ylab "aql markaz"larining faoliyat yo'nalishlari, maqsad va vazifalarining umumiy jihatlari bir-biriga o'xshash bo'lishiga qaramasdan, turli mamlakatlarda ma'lum o'ziga xoslik hamda farqli xususiyatlar bilan ajralib turadi. Mazkur o'ziga xoslik, "aql markaz"larining faoliyat olib borayotgan davlatning siyosiy rejimi, aholining siyosiy ongi, tahlil markazlarining o'rni va boshqa jihatlarga bog'liqdir.

AQSH "aql markaz"lari faoliyatining o'ziga xos jihatlari boshqalaridan farqlash uchun siyosiy jarayonlarda ishtirok etishi, tashkiliy masalalari, tuzilmaviy shakli, kadrlar masalasi, moliyashtirish masalalari, buyurtmachilari va tadqiqot yo'nalishlar kabi asosiy jihatlarga ahamiyat qaratish lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda AQSH "aql markaz"lari sohasida tadqiqot ishlari amalga oshirilmagan bo'lsa-da, tadqiqot va tahlil marklari bo'yicha Sh.M. Abdullayev, A.O. Fayzullayev, A.A.Umarov, S.A.Jurayev, A.A. Otajonov, Sh.A. Yovqochev, D.B. Sayfullayev, F.X. Otaxonov ilmiy ishlarda to'xyalib o'tishgan.

MDH olimlari ichida mazkur sohada M.M. Meyer, A.Yu. Sungurov, V.L. Rimskiy, V.V. Igrunov, A.S. Makarichev, S. Brukner, N.Yu. Belyayeva, D.G. Zaysev, V.B. Yakubovskiy tadqiqotlar amalga oshirishgan.

Ushbu yo'nalishda ayniqsa AQSH va Yevropa mamlakatlari olimlar salmoqli tadqiqotlar olib borishgan bo'lib, ular orasida "aql markaz"larini siyosat subyekti

sifatida, ularning tipologiyasi, vazifalari, siyosiy jarayonda ishtirok etish shakllari, siyosiy tizimdagi o'rni haqida umumiy xulosalar bo'yicha P.Dikson, J.Smit, T.Kornell, E. Jonson, V. Dann, B Villegas, J. MakGan, K. Uiver, E. Rich kabi olimlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Shuningdek, AQSH tahlil markazlari sohasida R. Xaas, D. Ebelson, D. Stoun, R. Strayka, R. Rankvita, D. Stoun, Y. Bramlya kabi olimlar salmoqli tadqiqotlar olib borishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishida tahlil, sintez, umumiyashtirish, mantiqiylik va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Bundan tashqari, "aql markaz"lari imkoniyatlarini prognoz qilish va baholash, tarixiy tavsiflash (descriptive history) va bir mamlakat ichida tahlil qilish (single-country analysis) kabi maxsus usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. "Aql markaz"larining siyosiy jarayonlarda ishtirok etishi asosiy faoliyat yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. AQSHdagi siyosiy plyuralizm va raqobatning yuqori darajasi, tahlil markazlariga o'z siyosiy faolligini samarali namoyon qilish uchun ko'proq imkoniyatlar va qaror qabul qiluvchilarga ta'sir etishda ko'proq kanallar taqdim etadi. [1]

Brukings instituti rasmiy kanal sifatida Kongress tinglovlarida nutq so'zlash, ommaviy axborot vositalari bo'lgan radio va televideniye orqali intervyular berish, gazeta va jurnallarda maqolalar chiqarish kabi usullarni qo'llaydi. Bundan tashqari, Bruking Institutu intervyular uchun o'zining tele va radio studiyasiga ega bo'lib, turli brifing, seminar,

davra suhbatı va forumlar orqali manfaatdor auditoriyaga fikrlarini yetkazadi. "Aql markazi" norasmiy kanallar sifatida esa Kongress a'zolari va hukumatning ijro etuvchi organlari vakillarini bilan shaxsiy uchrashuvlar tashkil etish usullaridan foydalanadi. [2]

Brukings institutining yuqoridagi usullar bilan siyosiy jarayonlardagi faol ishtiroki natijasida, "aql markazi"ning xulosa, taklif va tavsiyalarining aksariyati Kongress a'zolari va hukumat vakillari tomonidan qo'llab-quvvatlaniladi. Tahlil markazining ko'pgina tadqiqot loyihalari natijalari kitob va hisobotlar shaklida taqdim etilgan. Biroq, so'nggi yillarda siyosatchilar har doim ham kitoblar va uzun hisobotlarni o'qishga vaqt topa olmasligi ma'lum bo'lgach, Brukings

2-Jadval.

Siyosiy jarayondagi asosiy vazifasi	Siyosiy rayonda ishtirok etishning faol shakli
Siyosiy kursni shakllantirish	Rasmiy jarayonlarda ishtirok etish
Siyosiy kursni ekspert-tahliliy ta'minlash	Norasmiy maslahatlarda ishtirok etish
Siyosiy kursni axborot (targ'ibot) ta'minoti	Muloqot shakllarini muhokama qilishda ishtirok etish

Kongress a'zolari va Vashington jurnalistlari o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, "Heritage Foundation" va Brukings Instituti siyosiy jarayonga eng katta ta'sir ko'rsatadigan "aql markaz"lari sifatida qayd etilgan. [3]

Tahlil markazlarining muvaffaqiyati faolligining yuqori darajasi va siyosiy jarayonda ishtirok etishning eng xilma-xil shakllaridan (rasmiy va norasmiy) foydalanishi bilan belgilanadi. Shu bilan birga tayyorlagan mahsulotlari shakli va joriy siyosiy vaziyat talablariga yuqori darajada moslashganligi bilan ahamiyatga egadir. Misol uchun, – Heritage Foundation tashkil topgan ilk kunlardan, ya'ni 1970-yillardan buyon tayyorlagan tahliliy axborotlari qisqalik va tezkorlikka asoslanadi.

So'nggi yillarda ko'plab eski tahlil markazlari "Heritage Foundation" tahlil usullariga taqlid qilmoqda. Xususan, 1996-yil iyul oyida Brukings Instituti 5-10 sahifali siyosat byulletenlarining yangi seriyasini ishga tushirdi. Mazkur tadbir Brukings Instituti olimlariga dolzarb mavzularda qisqa va tushunarli tarzda munosabat bildirish imkoniyati yaratmoqda. Amerika tadbirkorlik instituti esa (American Enterprise Institute) siyosiy hayotdagi o'zgarishlarga javoban avvalgiga nisbatan kamroq kitoblar nashr etib, asosiy e'tiborni tayyorlash va ishlab chiqarish kamroq vaqt talab etadigan monografiyalar va boshqa kichikroq to'plamlarga qaratmoqda.

AQSHda hokimiyatlar bo'linishi tizimi ya'ni prezidentdan tashqari Kongressning ham muhim vakolatlarga egaligi tahlil markazlarini tegishli aloqa guruhlarini yaratish orqali parlament a'zolari bilan yaqin munosabatlar o'rnatishga undaydi. Mazkur usul orqali tahlil markazlari muntazam ravishda o'z siyosiy takliflarini qonun chiqaruvchi organ a'zolari e'tiboriga taqdim etish va Kongress muhokama qilayotgan eng dolzarb masalalardan xabardor bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bundan tashqari, parlament a'zolari va tahlil markazlari o'rtasidagi muloqot ko'pincha konferensiyalar va seminarlar doirasida amalga oshirilishi mumkin. Xususan, 1980 yildan boshlab Guver instituti parlamentdagi har ikki partiya vakillari ishtirokida "Vashington seminarlari" deb ataladigan seminarlarni tashkil qila boshlagan. Soha mutaxassisi E. Abelson mazkur seminarlarni Guver instituti olimlari va parlament a'zolari o'rtasida fikr almashishda muhim rol o'ynaydi deya ta'kidlaydi. [4]

Norasmiy uchrashuvlar tez-tez bo'lib o'tishi tahlil markazlariga o'z tadqiqotlarini qonun loyihalarini ishlab

3-Jadval. AQSHdagi nufuzli "aql

markaz"laridagi mutaxassis xodimlar soni

"Aql markazi"	Xodimlar soni
RAND korporatsiyasi	2100

institutı, o'z tadqiqot natijalarini qo'shimcha ravishda qisqa va qulay qilib "Siyosat bayonnomalari" nomi ostida nashr etishni yo'lga qo'ydi. Boshqa tahlil markazlari ham mazkur usulni afzal bilmoqda.

Brukings olimlari ko'pincha o'z xulosalarini siyosatchilar e'tiboriga Kongress tinglovlarida ishtirok etish orqali to'g'ridan-to'g'ri yetkazadi, shaxsiy maslahatlar beradi, Kongress va ijroiya idoralari xodimlari bilan turli uchrashuvlar o'tkazadi. AQSHdagi ko'pgina tahlil markazlari jurnalistlarga ma'lum bir siyosiy masalasi bo'yicha tajribaga ega bo'lgan olimlarni topishga va intervyu olishga yordam beradigan "jurnalistlar uchun qo'llanmalar"ni nashr etadi.

chiquvchilar bilan muhokama qilish va muammolar bo'yicha turli xil muqobil yechimlarni e'tiborga olish uchun qo'shimcha imkoniyat yaratadi. Shuni ta'kidlash kerakki, partiyalar ichidagi zaif ifodalangan mafkuraviy jipslik tahlil markazlariga kongressmenlarning qarashlariga ta'sir o'tkazish imkonini beradi.

"Aql markazlari"ning kadrlar masalasi tahlil markazlarining yana bir o'ziga xos jihatlardan biridir. AQSH tahlil markazlarini odatda tashkilotning kundalik ishlarini boshqarish va vazifalarni o'z vaqtida ta'minlash uchun mas'ul bo'lgan prezident yoki bosh direktor tomonidan boshqariladi. Rahbarlar odatda nufuzli shaxslardan iborat vasiylar kengashi tomonidan tayinlanadi va ularga ko'pincha nafaqadagi davlat amaldorlari yoki taniqli biznesmenlar kiradi. Bundan tashqari, ko'plab "aql markaz"larida o'zlarining yirik loyihalari uchun maslahat panellari yoki kengashlari mavjud bo'lib, ular ham xuddi shu elitalardan iborat. "Aql markaz"lari uchun davlat amaldorlari yoki taniqli biznesmenlarni rahbarlik lavozimlariga tayinlash uchun ahamiyatga egadir. Xususan, ular tadqiqotlarni keng targ'ib etish va xayriyalarni jalb etishda muhim o'rin egallaydi. [5]

AQSHda "aql markazlari"ga yuqori martabali amaldorlar o'zaro manfaatli shartlarda asosida ishga taklif qilinib, mutaxassis orqali yuqori siyosiy doiralar bilan aloqalar o'rnatishga keng imkoniyatlar ochiladi. Misol uchun, B.Klinton ma'muriyati davrida AQSH Davlat kotibining sobiq o'rinbosari Straub Talbott Brukings instituti prezidenti bo'lgan. [6] 2000 yildan AQSHdagi Strategik va xalqaro tadqiqotlar markaziga AQSH mudofaa vazirining sobiq o'rinbosari Jon Hamri rahbarlik qiladi. Markaz maslahatchilaridan biri Genri Kissinjer hisoblanib, vaqtida Z. Bjezinskiy ham faoliyat ko'rsatgan. Iqtisodiy strategiyalar instituti prezidenti K. Prestovitz R. Reygan ma'muriyatida savdo bo'limi maslahatchisi bo'lgan. Amerika tadbirkorlik instituti xodimi Jon Bolton kichik Jorj Bush boshqaruvidagi AQSHning BMTdagi doimiy vakili bo'lgan. [7]

Alohida qayd etish kerakki, AQSHda yetakchi tahlil markazlarida ikki yuzga yaqin kishi (Brukings Instituti, Heritidge Foundation, Amerikalik tadbirkorlik instituti) mehnat qilishadi. RAND korporatsiyasida esa mingdan ziyod mutaxassis faoliyat yuritadi. Aynan mazkur jihat ham AQSHda "aql markaz"larining o'ziga xos tomonlaridan biridir. Ya'ni boshqa mamlakatlarda AQSHdagi kabi mingdan ziyod xodim faoliyat yuritadigan tahlil markazlari mavjud emas.

Brukings Instituti	927
Shaharsozlik Instituti (Urban Institute)	600 ga yaqin
"Heritage" jamg'armasi	500 ga yaqin
Tashqi aloqalar bo'yicha kengash (Council on Foreign Relations)	457
Amerika taraqqiyot markazi (Center for American progress)	415
Xalqaro tinchlik uchun Karnegi jamg'armasi	300 dan ortiq
Kato Instituti (Cato Institute)	288

"Aql markaz"larining tadqiqot yo'nalishlari, buyurtmachilari va moliyalashtirish manbalari masalasi tahlil markazi faoliyatida muhim ahamiyatga ega. AQSH "aql markaz"lari juda keng ko'lamli masalalar (masalan, RAND korporatsiyasi yoki Heritage Foundation kabi markazlari milliy xavfsizlik masalalaridan tortib demografiya va sog'liqni saqlash sohalarigacha) bo'yicha tadqiqot olib boradi. Shu bilan birga, o'z oldiga qo'yilgan tadqiqot vazifalarini amalga oshirish uchun turli xil moliyalashtirish manbalarini (xayriya, grantlar, davlat va xususiy buyurtmalar) jalb qiladi. Agar AQSHda "aql markazi" ma'lum bir sohasiga ixtisoslashgan bo'lsa, unda ancha tor ixtisoslik bo'ladi. Misol uchun, "Fuqarolar uchun soliq adolati" tadqiqot markazi soliqqa oid qonunlarini ishlab chiqishda fuqarolarga o'z so'zini berish uchun harakat qiladi.

Bundan tashqari, mamlakatda tor ixtisoslikka mo'ljallangan savdo siyosati masalalari bo'yicha tadqiqot olib boradigan "Soliq iqtisodiyoti instituti" va "Iqtisodiy strategiyalar instituti" kabi tahlil markazlari, shuningdek, "Xalqaro iqtisodiyot instituti", "Immigratsiya tadqiqotlari markazi" va "Vashington Yaqin Sharq siyosati instituti" kabi "aql markaz"lari mavjud.

AQSH "aql markazlari"ning asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, ularning bevosita vazifalariga nafaqat konseptsiyalarni ishlab chiqish va intellektual mahsulotni yaratish, balki uni oxirgi foydalanuvchiga yetkazish ham kiradi. Xususan, soha tadqiqotchi olimlari Vladimir Rimskiy va Aleksandr Sungurov fikricha, AQSH tahlil markazlari tomonidan ishlab chiqilgan ma'lum masalalarni hal etish bo'yicha muqobil usullar yoki takliflar birinchi navbatda zamonaviy ijtimoiy fanlar yutuqlariga asoslanadi, ikkinchidan esa ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalarni amalga oshirish mexanizmlari hamda qaror qabul qiluvchiga yetkazish bo'yicha amaliy harakatlarni o'z ichiga oladi. [8]

Shu o'rinda qayd etish kerakki, AQSH hukumati doimiy ravishda "aql markazlari"ni rivojlantirish va ularning ilmiy salohiyatini kengaytirishga alohida ahamiyat qaratadi. Xususan, hukumatning tadqiqot markazlarini rivojlantirishga e'tiborini davlat tuzilmalari vakillarining bayonotlari ham, amaliy harakatlari ham tasdiqlaydi. O'z vaqtida Tadqiqot va ishlanmalar bo'limiga rahbarlik qilgan olim Vannevar Bush prezident F. Ruzveltga yozgan hisobotida tadqiqot yutuqlari hukumatning birinchi darajadagi e'tibori va diqqatida bo'lishi kerakligini ta'kidlagan edi. [9]

"Aql markaz"larining tayyorlangan hujjatlari faoliyat samaradorligini ko'rsatadigan asosiy jihati hisoblanadi. AQSH tahlil markazlari turli xil tahliliy mahsulotlarni ishlab chiqaradi. Jumladan, shaxsiy nashrlar (kitoblar, broshyuralar), ilmiy jurnallardagi maqolalar, hukumatning dolzarb masalalari bo'yicha gazeta va jurnallar maqolalari, davra suhbatlarida ma'ruzalar, chiqishlar, seminarlar va taqdimotlar, davlat organi, partiyalar va siyosatchilar topshirig'iga binoan hisobotlar va tahliliy sharhlar, dolzarb siyosiy masalalar bo'yicha aniq tavsiyalarni o'z ichiga olgan qisqa axborot (1-3

bet), buyurtmachi talablariga ko'ra taqdimot va chiqishlar va boshqa turdagi materiallarni o'z ichiga oladi. Yana bir o'ziga xos jihat, AQSH tahlil markazlari o'zlarining intellektual mahsulotlarini "PR" maxsus aksiyalar va tadbirlarni tashkil etish orqali yanada faolroq targ'ib qilishadi. Shuningdek, AQSH "aql markaz"lari hukumat va parlament tuzilmalari (qo'mitalar, komissiyalar, ishchi guruhlar va boshqalar) ishida hamda parlament eshituvlarida ishtirok etishda qolgan davlatlarga nisbatan ancha faol hisoblanadi.

AQSH "aql markaz"lari tomonidan ishlab chiqilgan tahliliy materiallar pragmatik xarakterga ega hisoblanadi. Hatto mamlakatdagi eng oddiy tahlil markazi tuzilmasi ham pragmatik xususiyatga ega bo'lib, tijorat tashkilotlarining moslashuvchan xususiyatlarini, jamoat tashkilotlariga xos bo'lgan diversifikatsiyalangan moliyalashtirishni va ilmiy, siyosiy hamda biznes muhitiga yuqori darajadagi "kadrlar integratsiyasini" o'zida mujassam etgan. AQSH "aql markaz"lari Amerika demokratiya g'oyasining aksidir degan qarash mavjud.

Xulosa va takliflar. Umumiy xulosa qiladigan bo'lsak, xalqaro o'zgarishlarning jadallashuvi, tahdidlar va beqarorlikning kuchayishi yetakchi siyosatchilar uchun uzun tahliliy sharhlarning ahamiyatini kamaytiradi. Tezkor va qisqa tavsiyalarga talab ortdi. Umuman olganda, AQSH tahlil markazlari aniq siyosiy masalalar bo'yicha siyosiy ko'rsatmalarini berishga moyil bo'lib, endigina paydo bo'lgan muammolarga unchalik ahamiyat bermaydilar. Bu tendensiyalar bosma nashrlar bilan raqobatlashadigan va "tezkor javob berish"ni qo'llab-quvvatlaydigan elektron axborot manbalarining ko'payishi bilan kuchaymoqda.

Tahlil markazlari faoliyatida tajriba muhim rol o'ynaydi. Chunki tahlilchilar odatda ko'p yillar davomida (ba'zan o'zlarining faoliyati davomida) cheklangan muammolarga doirasida ishlaydilar va shu sababli masalani to'g'ri anglash, tarixiy bilim, muammolarni chuqur va har tomonlama tushunish ko'nikmalariga ega.

Mavzu doirasidan kelib chiqib quyidagi takliflari keltirib o'tish maqsadga muvofiqdir:

Birinchi, AQSH tajribasidan kelib chiqib ta'kidlash lozimki, mamlakatimizda "aql markaz"larini rivojlantirish uchun avvalo soha qonunchilik bazasini takomillashtirish zarur. Hozirgi kunda, "aql markaz"lari faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Ikkinchi, xususiy "aql markaz"larini rivojlantirish va ko'paytirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash zarur. Chunki, tadqiqot markazlari ko'p bo'lsa, fikrlar xilma-xilligi hamda sifatli tadqiqot ishlanmalarida raqobat yuzaga keladi.

Uchunchidan, "aql markaz"larini siyosiy jarayonlarda ishtirokini yanada faollashtirish hamda qarorlar qabul qilishda ularning ta'siri oshirishga alohida ahamiyat qaratish zarur. Buning uchun OAVlar keng imkoniyat va moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlash zarur.

ADABIYOTLAR

1. Зайцев Дмитрий Геннадьевич – «Аналитические центры как субъекты политического процесса» // Диссертации, Москва 2009, -с 129.
2. Тэлботт Строб. Институт Брукинса: как работает «мозговой центр». 2002 г. // <http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijpr/pj73talbot.htm>.

3. Рич Э., Уивер К. Пропагандисты и аналитики: «мозговые центры» и политизация экспертов // Pro et contra. Том 8, № 2. М. 2003. С.84.
4. Donald E. Abelson, Do Think Tanks matter? Assessing the impact of public policy institutes. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002
5. Wiarda, Howard (2008), "The New Powerhouses: Think Tanks and Foreign Policy" American Foreign Policy Interests vol. 30.
6. Strobe Talbott // <https://www.brookings.edu/experts/strobe-talbott/>
7. John J. Hamre - CSIS President and CEO, and Langone Chair in American Leadership // <https://www.csis.org/people/john-j-hamre>
8. В. Римский, А. Сунгуров. «Фабрики мысли», Центры демократии и Центры публичной политики. // Фабрики мысли и Центры публичной политики. Международный и первый российский опыт / Под редакцией А. Ю. Сунгурова. — СПб., 2002
9. Диксон П. «Фабрики мысли», 1976. www.stra.teg.ru/library/institutes/
10. А.О. Зур, Институт США и Канады РАН «Роль научно-исследовательских центров в США и тенденции их развития» <https://defense-network.livejournal.com/106382.html>

UDK:091

Uyg‘un **TURDIYEV**,
O‘zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi

O‘zMU professori B.To‘ychiyev taqrizi asosida

GLOBAL O‘ZGARISHLAR KONTEKSTIDA O‘ZBEKISTONDA KIBERXAVFSIZLIK SOHASIDAGI DAVLAT BOSHQARUVINING ROLI VA AHAMIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada kiberxavfsizlikning globallashuv jarayonida tutgan roli, uning salbiy oqibatlari ochib berilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida kiberxavfsizlikni ta‘minlash borasida olib borilayotgan islohotlar va ularning amaliy ahamiyati tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Kiber, kiberjinoyat, kiberxavfsizlik, kiberekstremizm, kiberxavfsizlik arxitekturasi, global makon, davlat boshqaruvi.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ОБЛАСТИ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ УЗБЕКИСТАНА В КОНКУРСЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ПЕРЕМЕН

Аннотация

В данной статье раскрывается роль кибербезопасности в процессе глобализации и ее негативные последствия. Также анализируются проводимые в Республике Узбекистан реформы по обеспечению кибербезопасности и их практическая значимость.

Ключевые слова: Кибер, киберпреступность, кибербезопасность, киберэкстремизм, архитектура кибербезопасности, глобальное пространство, правительство.

ROLE AND SIGNIFICANCE OF STATE ADMINISTRATION IN THE FIELD OF CYBER SECURITY OF UZBEKISTAN IN THE COMPETITION OF GLOBAL CHANGE

Annotation

This article reveals the role of cybersecurity in the process of globalization and its negative consequences. It also analyzes the ongoing cybersecurity reforms in the Republic of Uzbekistan and their practical significance.

Key words: Cyber, cyber crime, cyber security, cyber extremism, cyber security architecture, global space, government.

Kirish. Bugungi global axborot makonida xavfsizlikni ta‘minlash prinsipial ahamiyatga ega. Xalqaro kiberxavfsizlik arxitekturasi nafaqat zamonaviy talablarga javob berishi, balki texnologik taraqqiyot istiqbollari ham hisobga olishi zarurligini ko‘rsatmoqda. Bu ilm-fan yutuqlari yana bir global muammoni kun tartibiga qo‘yish kerak ekanligini ko‘rsatmoqda. Sababi, turli virusli dasturlarni tarqatish, parollarni buzish, qonunga zid axborotlar tarqatish, xakkerlik hujumlari, veb-saytlarga noqonuniy kirish, firibgarlik, mualliflik huquqiga zid harakatlar, kredit kartochkalaridan pul o‘g‘irlash bilan bog‘liq jinoyatlarning yangi turi paydo bo‘lishiga olib keldi. Ma‘lumotlarga ko‘ra, kiberhujumlar natijasida bir yilda dunyo iqtisodiyotiga o‘rtacha 26 milliard AQSH dollari miqdorida zarar yetkazilmoqda [1]. Chunonchi, dunyo bo‘ylab har yili 500 milliondan ortiq kiberhujumlar uyushtiriladi. Har soniyada 12 nafar insondan biri kibermakonda sodir etilgan hujumlar qurboniga aylanadi. Amerika Qo‘shma Shtatlari, Fransiya, Angliya, Germaniya, Belgiya, Lyuksemburg kabi rivojlangan davlatlarda jinoyatlarning 60-65 foizi kiberhujumlar orqali sodir etilmoqda [2]. Mutaxassislarning ta‘kidlashicha, kibertahdidlar soni va ko‘lamining ortib borishiga asosan davlat organlari va tashkilotlarining belgilangan xavfsizlik talablariga javob bermaydigan qurilmalardan foydalanayotgani sabab bo‘lmoqda. Qolaversa, kibertahdidlarning oldini olish bo‘yicha qonunchilik hujjatlari mukammal emasligi, bu bo‘yicha vakolatli davlat organi, aloqa operatorlari va tarmoq egalari o‘rtasida o‘zaro hamkorlikning qonunchilik asoslari ham ta‘minlanmaganligi hamda axborot va kiberxavfsizlikni ta‘minlaydigan yagona organ belgilanmaganligi dunyo bo‘yicha muammo darajasiga

ko‘tarildi. Hatto Markaziy Osiyo mintaqasida ham kiberxavfsizlik masalasi dolzarb ahamiyatga ko‘tarilmoqda. Bu borada Turkmaniston Respublikasi Prezidenti Serdar Berdimuhamedov ham e‘tirof etadi. YA‘ni, “Markaziy Osiyo mintaqasi uchun zamonaviy chaqiriq va tahdidlarni, jumladan, jahondagi asosiy muammolardan biri bu xavfsizlik sektori ekanligini belgilab “axborot texnologiyalaridan noqonuniy ravishda yod g‘oyalar yaratish va Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy an‘analari, asosiy qadriyatlarini va hayotining ko‘p asrlik negizlariga zid bo‘lgan munosabat”ni alohida ta‘kidlaydi [3]. Turkmaniston Prezidenti Serdar Berdimuhamedov o‘z nutqida aniqlangan muammolarga, jumladan, Markaziy Osiyo barqarorlik va farovonlik muhitida rivojlanishini davom ettirish maqsadida axborot texnologiyalaridan noqonuniy foydalanishga qarshi kurashish uchun birgalikda harakat qilish, besh davlat uchun yaxlit xavfsizlik tizimini barpo etish zarurligini ta‘kidlaydi. Misol uchun, 2021 yilda dunyodagi eng ko‘p hujum qilingan sanoat tarmoqlari orasida birinchi o‘rinni ta‘lim va tadqiqot sektori egalladi – 1605 (hujumlarning 2020 yilga nisbatan 75 foizga oshishi). Davlat va mudofaa tashkilotlariga 1136 ta hujum amalga oshirildi (+47%); aloqa – 1079 (+51%); sog‘liqni saqlash – 830 (+71%)ni tashkil etgan [4] ligini o‘z ham kiberxavfsizlikni ta‘minlash qanchalik dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda ham kibermakondagi muammolar va xatarlarning ko‘payishi, kiberjinoyatchilikning keskin oshishi, onlayn hujumlarning ortishi va dunyoda kibermakon rivojlanishining oldindan aytib bo‘lmaydigan dinamikasi O‘zbekiston Respublikasida kiberxavfsizlikni ta‘minlash uchun meyoriy – huquqiy bazani ishlab chiqish bu borada davlat boshqaruvi organlarini funksional majburiyatlarini

belgilashga zarurat borligini ko'rsatdi. Sababi, "Kiberxavfsizlik markazi" davlat unitar korxonasi ma'lumotlariga ko'ra, 2020 yil davomida milliy internet segmentida axborot va kiberxavfsizlikka tahdid soluvchi 27 000 000 dan ortiq zararli va shubhali tarmoq hodisalari kuzatilgan. Shuningdek, axborot tizimlari va veb-saytlarining xavfsizligini ta'minlash doirasida 680 ta hodisa ro'y bergan, shu jumladan, nosozliklar tufayli 1 000 000 daqiqa vaqt mobaynida veb-saytlarning ishdan chiqish holati kuzatilgan bo'lsa [5], 2021 yilda esa milliy internet segmentida axborot va kiberxavfsizlikka tahdid soluvchi 17 097 478 dan ortiq zararli va shubhali tarmoq hodisalari kuzatilgan. Bundan tashqari, axborot tizimlari va veb-saytlarining xavfsizligini ta'minlash doirasida 636 ta hodisa ro'y bergan, xususan, nosozliklar 1 048 216 daqiqa vaqt mobaynida veb-saytlarning ishdan chiqishiga sabab bo'lgan [6].

Xususan: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 24 noyabrda "Ommaviy kommunikatsiyalar sohasida boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 555-sonli qarori bilan "Ommaviy kommunikatsiyalar sohasida monitoring markazi" davlat muassasasi tashkil etildi. Mazkur qarorda Markazning asosiy vazifalari etib, milliy axborot makoni va ommaviy kommunikatsiyalar vositalari faoliyatining, shu jumladan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, yo'ldosh tizimlar, Internetning global tarmog'i, axborotni uzatish va tarqatishning boshqa elektron vositalarining hamda matbaa mahsulotlarining tizimli monitoringini olib borish, yangi texnologiyalar joriy etilishiga qarab, ommaviy kommunikatsiyalar sohasida monitoring tizimini takomillashtirish, axborot resurslarini, axborotni uzatish va tarqatish tizimlari va vositalarini shakllantirish hamda boshqa shu kabi vazifalar nazarda tutildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 4 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi PF-4702-sonli Farmoni bilan O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi tashkil qilinib, u aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi vakolatli organ etib belgilandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 fevraldagi "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida ham kiberxavfsizlikni ta'minlash va tarmoqlar, dasturiy mahsulotlar, axborot tizimlari va resurslarini joriy qilishni ta'minlash bo'yicha kompleks choralarni amalga oshirish, shaxsiy va biometrik ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va saqlash bo'yicha texnologiyalarning qo'llanishini tartibga solishda ishtirok etish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 14 sentabrda "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarining joriy etilishini nazorat qilish, ularni himoya qilish tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4452-sonli qarori qabul qilindi. Mazkur qarorga asosan Vazirlar Mahkamasi, Davlat xavfsizlik xizmati hamda Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligining "Texnik ko'maklashish markazi" davlat unitar korxonasi Davlat xavfsizlik xizmatiga o'tkazildi va "Kiberxavfsizlik markazi" davlat unitar korxonasi etib, qayta nomlandi. Shuningdek, bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish sohasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsadida O'zbekiston Respublikasining "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi O'RQ-444-son Qonuni qabul qilindi. Qonun bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot

va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish sohasidagi maxsus vakolatli davlat organi etib belgilandi.

Ushbu Qonunda Maxsus vakolatli davlat organining o'z vakolatlari doirasida bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish sohasidagi yagona davlat siyosatini amalga oshirishi, bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish sohasidagi davlat dasturlarini hamda boshqa dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etishi, bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risidagi qonunchilikning ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirishi va boshqa shu kabi vazifalari nazarda tutildi. O'z navbatida, mazkur sohadagi islohotlarni davom ettirish, shu jumladan, kiberxavfsizlik sohasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsadida 2022 yil 15 aprel kuni O'zbekiston Respublikasining "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi O'RQ-764-sonli Qonuni qabul qilindi [7]. Ushbu qonun 40 ta moddadan iborat. Mazkur Qonunga muvofiq, davlatning kiberxavfsizligini ta'minlashda kibermakonda shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilish ustuvor vazifa sifatida qayd etildi. Qonunda kiberjinoyatchilik, kibermakon, kibertahdid, kiberxavfsizlik, kiberhimoya, kiberhujum sohasidagi asosiy tushunchalarga ta'rif berilgan.

Ushbu qonunda kiberxavfsizlikni ta'minlashning quyidagi jihatlar qonuniylik; kibermakonda shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishning ustuvorligi; kiberxavfsizlik sohasini tartibga solishga nisbatan yagona yondashuv; kiberxavfsizlik tizimini yaratishda mahalliy ishlab chiqaruvchilar ishtirokining ustuvorligi belgilangan. Qolaversa, O'zbekiston Respublikasining kiberxavfsizlikni ta'minlashda xalqaro hamkorlik uchun ochiqligi kabi asosiy tamoyillari belgilangan. Kiberxavfsizlik sohasidagi yagona davlat siyosatini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti belgilashi nazarda tutildi. O'z navbatida, kiberxavfsizlik sohasidagi vakolatli davlat organi etib O'zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati belgilandi. Kiberxavfsizlik talablariga muvofiqlik yuzasidan ekspertiza majburiy tartibda yoki kiberxavfsizlik subyektlarining tashabbusiga ko'ra amalga oshirilishi, quyidagilar kiberxavfsizlik talablariga muvofiqlik yuzasidan majburiy tartibda ekspertizadan o'tkazilishi nazarda tutildi: – davlat organlarining axborot resurslari; – davlat organlarining axborot tizimlari; – muhim axborot infratuzilmasi obyektlari toifasiga kiritilgan axborot tizimlari.

Davlat organlari va tashkilotlari axborot tizimlari hamda resurslarining, shuningdek, muhim axborot infratuzilmasi obyektlarining kiberxavfsizligini ta'minlash maqsadida qo'llaniladigan apparat, dasturiy-apparat va dasturiy vositalar majburiy tartibda sertifikatlashtirilishi lozimligi belgilandi. Shuningdek, Qonunga ko'ra, kiberxavfsizlik subyektlari tomonidan kiberxavfsizlik hodisalariga nisbatan choralar ko'rish quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

dasturiy ta'minotdagi va qurilmalardagi zaifliklarni hamda xatoliklarni bartaraf etish;

zararli dasturlarni yo'q qilish, ularning tarqalishini cheklash, kiberhujumlar manbaini texnik jihatdan cheklash;

axborotlashtirish obyektlarini mavjud kibertahdidlardan ajratib qo'yish;

huquqni muhofaza qiluvchi organlarga kiberxavfsizlik hodisalari to'g'risida ma'lumotlar taqdim etish.

Xulosa. Mazkur Qonun davlatning kiberxavfsizligini ta'minlashda kibermakonda shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilishning huquqiy mexanizmi sifatida muhim ahamiyatga egaligini ta'kidlash lozim. Qolaversa, mamlakatimizda kiberxavfsizligini ta'minlash sohasidagi davlat siyosati Kiber

xavfsizligi sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan bo'lib, bu davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining asosiy vazifalari hamda faoliyat yo'nalishlarini, shuningdek fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari,

jamoat birlashmalari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlarining, fuqarolarning o'rni va ahamiyatini belgilashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. <http://hudud24.uz/kiberhavfsizlik-zamon-talabivaziyat-ta%20%9bozosi/>.
2. <https://iiv.uz/oz/news/kiber-makonda-sodiretilayotgan-jinoyatlarga-qarshi-kurashish-muammolar-va-yechimlar>
3. <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/68980/informacionnaya-bezopasnost-prioritetnaya-zadacha-centralnoaziatskogo-regiona>
4. O'sha manba.
5. Kiberxavfsizlik markazi" davlat unitar korxonasi tomonidan tayyorlangan 2020-2021 yillar yakuniy hisobotlari.https://tace.uz/upload/iblock/9d5/1.%20%D0%98%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%B8%202021_%D1%83%D0%B7.pdf
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 24 noyabrdagi "Ommaviy kommunikatsiyalar sohasida boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 555-sonli qarori.
7. O'zbekiston Respublikasining 2022 yil 15 aprelda qabul qilingan "Kiberxavfsizlik to'g'risida"gi O'RQ-764-sonli Qonuni.// <https://lex.uz/uz/docs/5960604>

Lochin TURSUNOV,
Samarqand davlat universiteti dotsent, PhD
E-mail: luchanno7777@gmail.com

SamDU dotsenti G.Sultonova taqrizi asosida

HUQUQIY NIGILIZM TUSHUNCHASI HAQIDA

Аннотация

Ushbu ilmiy maqola bu kabi ijtimoiy hodisaning mohiyati va oqibatlarini o'rganadigan tadqiqotdir. Muallif ushbu maqolada huquqiy nigilizm tushunchasini qonunga qarshi xatti-harakat shakli sifatida qaraydi va uning asosiy xususiyatlari va ko'rinishlarini tavsiflaydi. Maqolada huquqiy nigilizm shakllanishiga sabab bo'luvchi omillar, jumladan, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va mafkuraviy omillar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Jamiyat hayotiga huquqiy nigilizmning oqibatlariga, ya'ni jinoyatchilikning o'sishi, huquq tartibotning susayishi va ijtimoiy xavfsizlikka tahdidlarga alohida e'tibor qaratilgan.

О ПОНЯТИЕ ПРАВОВОГО НИГИЛИЗМА

Аннотация

Данная научная статья представляет собой исследование сущности и последствий данного социального явления. Автор рассматривает понятие правового нигилизма как форму антиправового поведения, описывая его основные характеристики и проявления. В статье подробно анализируются причины, способствующие развитию правового нигилизма, включая социальные и экономические факторы, а также культурные и идеологические влияния.

Ключевые слова: Особое внимание уделяется последствиям правового нигилизма для общества, таким как увеличение уровня преступности, ослабление правопорядка и угроза общественной безопасности.

ABOUT THE CONCEPT OF LEGAL NIHILISM

Annotation

This scientific article is a study of the essence and consequences of this social phenomenon. The author considers the concept of legal nihilism as a form of anti-legal behavior, describing its main characteristics and manifestations. The article analyzes in detail the reasons contributing to the development of legal nihilism, including social and economic factors, as well as cultural and ideological influences.

Key words: Particular attention is paid to the consequences of legal nihilism for society, such as increased crime rates, weakened law and order and a threat to public safety.

Introduction. The study of legal nihilism in Uzbekistan may be important for understanding and addressing specific problems related to respect for the law and the rule of law in this country. Here are some aspects that can be taken into account when researching this problem in Uzbekistan.

In his speech at the solemn ceremony dedicated to the 24th anniversary of the adoption of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev emphasized "that if innovations introduced into legislation are not promptly put into practice, especially at the level of managerial structures, how can their implementation be guaranteed? The only effective way to solve this problem, in his opinion, is to establish a strict mechanism of control over law and order" [1].

The study may begin by analyzing the historical context, including periods of Uzbek and Soviet history that may have influenced the formation of attitudes towards the law and the rights of citizens. The study could include an analysis of Uzbekistan's existing legal framework and an assessment of its compliance with international human rights standards. Examination of the education system and activities aimed at improving the legal literacy of citizens and the availability of accessible information on rights and obligations. To analyze the effectiveness of the work of law enforcement agencies and access to justice, including issues of court proceedings and respect for the rights of citizens in

court. Examining cultural and social norms that may influence attitudes towards the rule of law in Uzbekistan. A comparative analysis of the situation of legal nihilism in Uzbekistan with other countries and regions may also provide valuable information. Based on the results of the study, recommendations and proposals can be developed to improve compliance with laws and the rule of law in Uzbekistan, as well as to strengthen the rule of law and increase the legal literacy of citizens.

To investigate the problem of legal nihilism, it is possible to analyze the causes of legal nihilism, examine the sociocultural and economic factors that may influence the spread of nihilism in society, and develop strategies and measures to combat the problem. Such research can help to strengthen the legal system and ensure that laws are enforced in society.

Legal nihilism is a problem in Uzbekistan and its goals and objectives may include the following aspects:

- Evasion of laws: The purpose of legal nihilism may be to avoid compliance with laws and regulations, allowing individuals or organizations to avoid responsibility for illegal actions.

- Protecting interests: Some individuals may use legal nihilism to protect their interests by ignoring laws that could affect their profits, power or influence.

- Covering up corruption: Legal nihilism can be used to cover up corruption, where officials or businessmen may ignore laws to ensure their illegal activities.

- Pursuit of political or religious goals: In some cases, legal nihilism can be used as a means to pursue political or religious goals when opposition groups or faiths ignore laws to express their dissatisfaction with government or religious organizations.

The objectives of legal nihilism may include the following aspects:

- Ignoring laws - the main objective of legal nihilism is to ignore existing laws and regulations.

- Avoiding punishment - people and organizations may use legal nihilism to avoid punishment for violations of the law.

- Destruction of law and order - legal nihilism can contribute to the breakdown of law and order and disrupt social stability.

- Strengthening positions - some groups may use legal nihilism to strengthen their position in society or in the political arena.

Combating legal nihilism involves not only strengthening the rule of law and law enforcement, but also ensuring justice, fighting corruption, and improving citizens' awareness of the importance of legal norms and principles in society.

The problem of legal nihilism remains relevant and has scientific significance in the modern world. Here are some arguments that emphasize the relevance and scientific significance of this problem:

Strengthening the rule of law - in many countries, legal nihilism can lead to a weakening of the rule of law and a loss of citizens' trust in government. Research on this problem can help develop strategies to strengthen the rule of law.

Human rights protection - Legal nihilism can lead to human rights violations. Research in this area can help identify specific cases of violations and develop measures to prevent them.

Fighting corruption - legal nihilism is often linked to corruption, as some individuals and organizations may use it to cover up illegal activities. Research on this issue can help identify mechanisms of corruption and propose solutions to address them.

Literature review. Analyzing the literature on the topic of legal nihilism allows us to understand the many facets of this problem and examine it from different perspectives. It is possible to analyze a number of scientific studies within the topic of legal nihilism. The literature on legal nihilism can be divided into the scientific research of our national scientists, the views of scientists from CIS states on legal nihilism and, of course, the right of scientists from Western countries on scientific research on nihilism.

Legal nihilism is a concept that represents unwillingness or disbelief in the system of law and legality. The term is used to describe people's attitude towards the legal order, in which they do not respect norms and laws, and often even ignore them. Each of the given definitions emphasizes the most important, from the point of view of the authors, features that characterize the essence of legal nihilism. Thus, for V.A. Tumanov, L.A. Morozova - it is disbelief in the possibility of ensuring the realization of the interests of society and the individual with the help of law. For N.I. Matuzov and A.P. Semitko it is a manifestation of negative, negative, disrespectful attitude to law, law and legal forms of organization of social relations. For V.V. Lazarev, V.Y. Lyubashits, A.Yu. Mordovtsev, I.V. Timoshenko, A.V. Demin, V.M. Protasov, V.I. Goiman - it is, first of all, the denial of the social value of law. V.A. Rybakov and A.B. Vengerov, solidifying with the opinion of N.I. Matuzov and A.P. Semitko, add that legal nihilism is a defect of legal consciousness, a characteristic of its deformed sides.

A.B. Vengerov, considering the causes of legal nihilism as one of them, calls "quite justified protests against certain laws" [3]. H. B. Varlamova interprets the notion of legal nihilism too broadly, not taking into account the various motives in the violation of the law by subjects of law. "Legal nihilism is characterized, firstly, by legal incompetence (lack of legal knowledge), secondly, by negative evaluation of law (denial of its positive role as a way to regulate social relations), thirdly, by the prevalence of skills and stereotypes of non-legal and illegal behavior" [4].

N.I. Matuzov rightly points out: "The powerlessness of law cannot generate a positive attitude to it, but only causes irritation, dissatisfaction, protest. Law as if it is the cause of nihilism" [5].

To the forms of legal nihilism N.I. Matuzov refers: [6]

1. Direct deliberate violations of existing laws and other normative-legal acts.

2. Mass non-observance and non-fulfillment of legal prescriptions.

3. War of laws (issuance of normative-legal acts contradictory in content).

4. Substitution of legality by political, ideological or pragmatic expediency.

5. Confrontation of representative and executive power.

6. Violation of human rights.

7. Theoretical form of legal nihilism.

Signs of legal nihilism:

1) widespread and pervasive;

2) uncontrollability;

3) the presence of various forms of its manifestation in the state;

4) complementation with other types of nihilism (in particular, religious, moral, etc.);

5) combining nihilism with various forms of protest;

6) the spread of nihilism in the media, literature, movies [7].

German philosopher Martin Heidegger, investigating European nihilism from the point of view of phenomenology, identified its main characteristics. First of all, he emphasized that the worldview of nihilism is characterized by the dominance of meaninglessness and the identity of the value of everything that exists. The absence of a stable hierarchy of values based on an absolute leads to the understanding of all values as equal and relative, and ultimately as lacking a common meaning. Second, nihilism manifests itself in the belief that the human world and society are made up of "psychological needs" and are merely a collection of overlapping individual interests. From this follows the idea that there is no unified organization, meaningful structure, and integrity in the world and society. [8].

The term «nihilism» was first introduced in Western philosophical thought by Friedrich Heinrich Jacobi, a German philosopher, in his letter to his contemporary and esteemed friend Johann Gottlieb Fichte. However, Jacobi did not provide a detailed definition of the term, nor did he comment further on it. Later, another prominent German thinker, Friedrich Nietzsche, developed this concept thoroughly and comprehensively. He asked himself the question: "What is meant by nihilism?" and answered it himself: "It is when the highest values lose their significance, when there is no purpose and no answer to the question «why?»" [9].

Legal literature distinguishes three types of legal nihilism: infantile, frustration and vindictive.

Infantile nihilism, as a rule, is characteristic of minors, especially children. In this age group, people do not sufficiently understand the essence of property rights and sometimes interfere with them. For example, many children may accidentally damage gardens or orchards by picking

sweet fruits. It is important to note that their actions in this form of legal nihilism are not motivated by hatred and are not aimed at destruction.

Frustration legal nihilism occurs when the desires or needs of a person in the realization of his natural rights remain unsatisfied [10]. Today we observe that frustration nihilism is becoming a widespread phenomenon, and one of its main reasons is the inability of the state and its institutions to solve actual social problems. Many people remain unsatisfied with the need for security and respect for the rule of law. Obviously, in such situations people lose faith in the operation of the law and stop turning to state bodies for protection of their rights.

One of the main problems of legal nihilism, in our opinion, is the increase in the crime rate. People's refusal to seek help from official justice, primarily due to disappointment in the actions of state structures, pushes them to solve problems on their own, sometimes resorting to illegal methods of self-defense.

Research Methodology. The study of legal nihilism represents an important area of legal science and requires the application of appropriate methodology for a deeper understanding of this phenomenon. Research on legal nihilism requires a comprehensive and multidimensional approach, and the methodology may include a combination of the above methods to obtain a more complete picture of the phenomenon and possible ways to prevent it. The methodology of legal nihilism research is a system of approaches and methods used to analyze this phenomenon in the legal sphere.

Analyzing court decisions related to cases of legal nihilism can help to understand what types of violations are most common and how the judicial system responds to them. Exploring the social and cultural factors that influence the development of legal nihilism, including public opinion, stereotypes and values. Conducting empirical research, such as surveys, questionnaires, interviews, observation and data collection, to obtain specific information about individuals' views and experiences of legal nihilism. Developing and applying ethical standards and principles in the conduct of the research, taking into account the sensitivity of the topic and the protection of the rights and confidentiality of research participants. Comparing different countries or regions in order to identify similarities and differences in legal nihilism and its causes. Examining specific cases of legal nihilism and analyzing their dynamics in a historical context. Developing recommendations and strategies to combat legal nihilism and improve the rule of law based on the findings of the study.

The research methodology on legal nihilism should be comprehensive and integrated, taking into account the many factors that influence the phenomenon and providing a basis for developing practical measures to prevent and overcome it.

Analysis and results. The analytical part of the legal nihilism research performs an important function in the process of analyzing and interpreting the collected data. This part of the research utilizes pre-defined methods of analysis to identify and explain the patterns and features of this

phenomenon. This part of the study mainly presents the results of the methods of analysis, while the discussion and interpretation of the results will be presented in the subsequent sections of the paper.

The analytical part of the legal nihilism research may include the following elements:

Here the general characteristics of the data collected, such as sample size, period of data collection and sources of information are presented.

This describes the process of data preparation and processing, including cleaning data from errors, coding variables and other manipulations to improve data quality.

This specifies the methods that were used to analyze the data, such as statistical methods, mathematical models, content analysis, and others.

This section presents the specific results of the methods applied. For example, this could be the statistical significance of certain relationships, the identification of patterns in the data, or the numerical characterization of the phenomenon of legal nihilism.

Graphs, tables and other illustrations showing the main findings may be presented for clarity and better understanding of the research results.

The analytical part of the research is a key stage in the process of revealing the essence and characteristics of legal nihilism based on the collected data. It provides the actual results of the analysis, which will be discussed and interpreted in the subsequent sections of the article.

Conclusion/Recommendations. The conclusion of this study of legal nihilism begins with a concise summary of the key findings of the study. Having analyzed the data and conducted the research procedures, the following key conclusions can be drawn:

The study made it clear that legal nihilism is a serious social phenomenon characterized by a refusal or indifference to law and order. It can have different forms of manifestation, from passive apathy to active opposition to the law.

The study revealed that the roots of legal nihilism can be related to socio-cultural, economic, and individual factors. For example, resentment toward the rule of law may be due to low levels of trust in the justice system or experiences of injustice.

Legal nihilism can have serious social consequences, such as increasing crime rates, undermining trust in justice, and weakening social control.

It is important to realize that legal nihilism represents a serious challenge to modern society and the state. It is necessary to develop and implement interventions and policies to combat this phenomenon and restore confidence in the rule of law.

Based on the findings of this study, there is a need for further research to better understand legal nihilism and develop effective strategies to overcome it. It is important to explore different aspects of this phenomenon, including its impact on different societal groups and regions.

REFERENCES

1. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. / Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. // «Халқ сўзи», 2016 йил 8 декабрь.
2. Таджиданов У., Саидов А. Хукукий маданият назарияси. 1-том. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1998, 11-бет.
3. Венгеров А.Б. Теория государства и права. - М., 1998. - С. 583.
4. Варламова Н.В. Правовой нигилизм: прошлое, настоящее и будущее в России? // Конституционное право: Восточно-европейское обозрение. — 2000. - № 1. — С. 90.
5. Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм // Теория государства и права. - М., 1997. - С. 606.
6. Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм / Теория государства и права / Под ред. Матузова Н.И. и Малько А.В. - М., 1997. - С. 596.

UDK:314.148(575.1)(09)

Matlyuba XADJAMURATOVA,
Andijon davlat tibbiyot instituti dotsenti, tarix fanlari nomzodi

O'zMU professori A.Yermetov taqrizi asosida

YOSHLARNI IJTIMOY HIMOYA QILISH - DAVLAT SIYOSATIDAGI INNOVATSION YONDOSHUVNING SAMARALI MAHSULI

Аннотация

Maqolada respublikada yoshlarni ijtimoiy himoya qilish, ularni kamol topishi, iqtidorlarini jamiyat ravnaqi yo'lida ro'yobga chiqarish uchun huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy jihatdan shart-sharoitlar yaratish maqsadidagi davlat siyosatining innovatsion yondoshuvi masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Yoshlar, fond, grant, patronaj, kvota, SOS.

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА МОЛОДЕЖИ – ЭФФЕКТИВНЫЙ ПРОДУКТ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКЕ

Аннотация

В статье освещены вопросы инновационного подхода государственной политики в целях создания правовых, социально-экономических и организационных условий для социальной защиты молодежи республики, ее взросления, реализации талантов для развития общества.

Ключевые слова: Молодежь, фонд, grant, patronaj, квота, SOS.

SOCIAL PROTECTION OF YOUTH IS AN EFFECTIVE PRODUCT OF AN INNOVATIVE APPROACH IN PUBLIC POLICY

Annotation

The article highlights the issues of the innovative approach of state policy in order to create legal, socio-economic and organizational conditions for the social protection of the youth of the republic, their maturation, the realization of talents for the development of society.

Key words: Youth, fund, grant, patronage, quota, SOS.

Kirish. Mustaqil O'zbekiston tarixida dastlabki eng ustuvor vazifa yoshlarni ijtimoiy himoya qilish masalasi davlat siyosatidagi innovatsion yondoshuvning samarali mahsuli bo'ldi. "Yoshlarning ijtimoiy shakllanishi va kamol topishi, ijodiy iqtidori jamiyat manfaatlarini yo'lida imkon boricha to'la-to'kis ro'yobga chiqishi uchun ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy jihatdan shart-sharoit yaratish hamda ularni kafolatlash"[1] maqsadida qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi qonuni (20.11.1991) asosida:

birinchidan, O'zbekistonning yoshlarga oid vakolatlari, shuningdek Qoraqalpog'iston Respublikasining ushbu sohadagi vakolatlari belgilandi. Davlat siyosatining sub'ektlari qonuniylashtirildi. Bu sohada qonunchilikni rivojlantirishga yo'l ochildi.

ikkinchidan, yoshlarni huquqiy va ijtimoiy himoya qilish, ya'ni ta'lim olishi, iste'dodini rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash qonuniylashtirildi.

uchinchidan, yoshlarga oid davlat siyosatini tashkiliy-huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy yo'nalishlarini rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlarini qabul qilinishi, bu borada davlat yordami, nodavlat notijorat tashkilotlarining vakolatlari, yoshlar jamg'armalari vakolatlari, yoshlarning jamoat birlashmalari va yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash qonuniylashtirildi. Ushbu qonun 2016 yil 15 sentyabrda o'z kuchini yo'qotdi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Zamoni shiddat bilan o'zgarib borishi, yuzaga kelayotgan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy o'zgarishlar yoshlar masalasida yangicha yondoshuvni talab etmoqda. Buni inobatga olib, O'zbekistonda yoshlarni ijtimoiy himoya qilish, ularni manfaatlarini himoya qilish, ta'lim-tarbiya berish, ma'lum

kasb egasi bo'lishiga ko'maklashish, iqtidorini namoyon etishlariga yo'l ochib berish, yoshlar o'rtasida tadbirkorlikni rivojlantirish, jamiyatda o'z o'rnini topishiga ko'maklashish, ularni siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy hayot jarayonlariga tortish masalalari mujassamlashgan yoshlarga oid davlat siyosati yuritilmoqda.

Shuningdek, 2016 yil 14 sentyabrda qabul qilingan "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun davlatning yoshlarga oid siyosatini qonuniyatlarini va uni amalga oshirish yo'nalishlarini belgilab beruvchi hujjat hisoblanadi. Mazkur hujjat katta ahamiyatga ega bo'lib, davlatni yoshlarga munosabati, yoshlarni rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratishdan iborat yoshlar bilan ishlashning yaxlit tizimi joriy etildi. Ushbu hujjat davlatning yoshlarni ijtimoiy himoya qilishdagi innovatsion siyosatining yana bir mahsuli sifatida e'tirof etiladi va yoshlar masalasini alohida qonuniy tartibi sifatida uning bajarilishida samaradorligini oshirishga, barcha vakolatli davlat organlari va nodavlat tashkilotlarining mas'uliyat bilan yondoshishga da'vat qiluvchi rasmiy hujjat sanaladi.

2016 yildagi qonun dastlabki qonundan keng qamrovligi bilan farq qiladi. Yangi qonunda yoshlarni ijtimoiy himoya qilish masalasi quyidagicha mustahkamlandi: Birinchidan, asosiy tushunchalarga ta'rif berilgan, prinsiplar, yo'nalishlar, yoshlar siyosatida qatnashuvchi davlat va nodavlat organlari vakolatlari belgilandi. Yoshlarni himoyalashni kafolatlari, iqtidorli va iste'dodli yoshlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, nizolarni hal qilish masalalari belgilandi. Ikkinchidan, respublikadagi barcha davlat va nodavlat organlarining yoshlarga oid davlat siyosatida ishtiroki masalasi hal etildi. Barcha davlat organlarining ushbu sohadagi vakolatlari, NNTlar, OAV

ishtirok etishi hamda yoshlarni nodavlat notijorat tashkilotlari masalalari qonuniylashtirildi.

Uchinchidan, "yoshlarga oid davlat siyosati - davlat tomonidan amalga oshiriladigan hamda yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo'nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini nazarda tutadigan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlar tizimi"[2], deb ta'rif keltirilgan.

To'rtinchidan, "ochiqlik va shaffoflik, yoshlarga oid davlat siyosatini ro'yobga chiqarishda yoshlarning ishtirok etishi, yoshlar tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ma'naviy, ahloqiy va madaniy qadriyatlarining ustuvorligi, yoshlarning kamaitilishiga yo'l qo'yilmasligi"[2] kabi prinsiplar belgilangan.

Beshinchidan, qonunning "yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari"[2], belgilangan, shuningdek, "yoshlarni ijtimoiy himoya qilish kafolatlari"[2] mustahkamlangan. Yoshlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari, unga asosan iqtidorli va iste'dodli yoshlarni hamda yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish, yoshlar ijtimoiy xizmati kabi muhim masalalar huquqiy asoslangan. Ushbu qonun yoshlar masalasida yangicha yondoshuvga yo'naltirdi.

Oltinchidan, moddalar asosida ushbu qonun majburiyatlarini bajarishda davlat va nodavlat notijorat tashkilotlari hamkorligi yanada mustahkamlandi. Vazirlar Mahkamasining "yoshlarga oid davlat siyosatini ro'yobga chiqarish masalalari bo'yicha davlat organlari va muassasalari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining hamkorligini"[2], "yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda xalqaro hamkorlikni amalga"[2] oshirish vakolatlari yuklatilgan. Yoshlar ishlari agentligiga "yoshlarga oid davlat siyosatini ro'yobga chiqarishda nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan hamkorlik"[2], "yoshlarga oid davlat siyosati sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar"[2] va boshqa vakolatlari qo'yildi. Vakolatli davlat va nodavlat organlari faoliyatini moddalarda chegaralanib qolishini oldi olinib, davlat organi va nodavlat tashkilotlari belgilangan vakolatlardan tashqari qonuniy faoliyatga ruxsat etilgan.

"O'zbekiston «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakatining 2017 yil 30 iyun kuni bo'lib o'tgan IV qurultoyi qaroriga muvofiq, O'zbekiston yoshlar ittifoqi tashkil etildi"[3]. 30 iyun sanasi mamlakatimizda «Yoshlar kuni» deb e'lon qilindi. Yoshlar Ittifoqining tashkil etilishi natijasida mamlakatimiz yoshlarini ezgu ishlarga yo'naltirishda va porloq kelajagini ta'minlashda muhim rol o'ynadi. Yoshlar ishlari bilan shug'ullanuvchi davlat va nodavlat tashkilotlarining tashkil etilishi yurtimizda yoshlarni ijtimoiy himoya qilish samaradorligini oshishiga xizmat qildi. Jumladan, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Yoshlar masalalari bo'yicha komissiyasi"[4] tuzildi. Mazkur komissiya yoshlar sohasida olib borilayotgan islohotlarda Oliy Majlis Qonunchilik palatasi rolini yanada oshirish, shuningdek yoshlarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishdagi ishtiroki va ta'sirini amalda ta'minlash, ularning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy faolligini qo'llab-quvvatlash, zamonaviy dunyoqarash, bilim va ko'nikmaga ega yoshlarning bilimlarini va demokratik ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida tashkil etildi.

Ma'muriy hududlarda yoshlar masalalari bo'yicha "Idoralaro Kengash"lar, mahalliy davlat hokimiyatlarida yoshlar masalalari bo'yicha hokim o'rinbosari, hamda ichki ishlar organlarida ichki ishlar boshlig'i o'rinbosari lavozimi joriy etildi. "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi qoshidagi yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash

institutlari"[5] faoliyat yurita boshladi. "Yoshlar Ittifoqi qoshida yoshlarning nodavlat notijorat tashkilotlari, ya'ni "Imkoniyati cheklangan yoshlar va bolalar Markazi", "Yosh olimlar respublika kengashi", "Yosh fermerlar kengashi", "Yoshlar turizmi agentligi", "O'zbekiston yoshlari umumjahon assotsiatsiyasi", "Ijodkor yoshlar respublika kengashi", "Yoshlar media markazi", "Yoshlar nashriyot uyi" va boshqa 26 ta HHTlar tashkil etildi.

Yoshlarga davlat tomonidan e'tiborni yanada kuchaytirib, ularni har tomonlama kamol topishi uchun ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirishga maqsadida Yoshlar ishlari agentligining xizmati ta'minlandi. Uning Nizomiga asosan "agentlik O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini ishlab chiquvchi va amalga oshiruvchi, shuningdek, yoshlarning intellektual, ijodiy va boshqa yo'nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlarni tizimli ravishda amalga oshiruvchi davlat boshqaruvi organi hisoblanadi hamda o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga"[6] bo'ysunadi.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarni ijtimoiy himoya qilishda davlat siyosatining innovatsion yondoshuvi ta'lim sohasiga bo'lgan e'tiborda ham yaqqol namoyon bo'lmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi (24.09.2020) qonunga ko'ra: - "ta'lim tashkilotlarida ta'lim oluvchilar qonunchilikka muvofiq imtiyozlar, stipendiyalar va vaqtincha yashash joylari bilan ta'minlanadi; to'lov-shartnoma asosida ta'lim oluvchilarga imtiyozli bank kreditlari berilishi mumkin; nodavlat ta'lim tashkilotlari ta'lim oluvchilarni ijtimoiy himoya qilishni qonunchilikka, o'z ustaviga va (yoki) boshqa ta'sis hujjatiga muvofiq amalga oshiradi. Davlat ijtimoiy himoya qilishni ta'minlash maqsadida kam ta'minlangan oilalardagi bolalar, jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun, shuningdek mazkur toifadagi ta'lim oluvchilarning kasbiy o'sishi uchun shart-sharoitlar yaratadi"[7].

Qonunga ko'ra "etim bolalarni va ota-onasining yoki boshqa qonuniy vakillarining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni o'qitish va ularning to'liq ta'minoti"[7] davlat byudjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Davlat jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalarning (shaxslarning) davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional ta'lim muassasalarida inklyuziv shaklda bepul umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta'lim olishini ta'minlaydi"[7]. Ularga ta'lim muassasalari ixtisoslashtirilgan holda davlat ta'minoti asosida tashkil etiladi. Demak, yoshlarni ijtimoiy himoya qilish bo'yicha qonunchilik hujjatlari: xalqaro hujjatlarga, barcha jismoniy shaxslarni ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan huquqiy hujjatlar va yoshlarni huquqlarini himoya qilishga yo'naltirilgan qonuniy hujjatlarga bo'linadi.

Natijalar va muhokama. Shuni ham aytib o'tish kerakki, "oliy ta'lim muassasalariga kirish imtihonlarida eng yuqori ball to'plagan 200 nafar yoshlar uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti granti joriy"[8] etildi. Oilalarda 2 va undan ko'p bolasi shartnoma asosida o'qiyotgan bo'lsa o'qish davri tugagandan keyin to'lash sharti bilan ta'lim krediti berila boshladi. Oliy ta'lim uchun davlat granti 25%ga oshirildi. "Ehtiyojmand oilalar farzandi bo'lgan xotin-qizlar uchun davlat grantlari soni 2 baravarga"[8] oshirildi.

Shuningdek, akademik ta'til olish taklifi bilan chiqqan talabalar, ushbu muddatni sirtqi yoki masofaviy ta'limga o'zgartirish imkoniyati yaratildi. Agar yuqoridagi ta'lim shakli muassasada tashkil etilmagan taqdirda talabalar uzluksiz masofaviy ta'lim orqali bilim olishlari mumkin. Oilada bemor parvarishi bilan mashg'ul bo'lgan talabalar ham o'z xohishlari bilan akademik ta'til olishlari mumkin. Bunday ta'tilni

miqdoriy cheklovlari mavjud emas. Talabalar akademik ta'tildan an'anaviy o'qishga qaytganlarida "ilgari o'zlashtirilgan fanlar bo'yicha qaytadan o'qitish amaliyoti bekor qilindi"[8].

"Bolalarni qo'llab-quvvatlash fondi tashkil etildi va Davlat byudjetidan 100 milliard so'm"[8] ajratildi. Bu mablag'lar himoyaga muhtoj bolalarga ta'lim-tarbiya berish, kasbga yo'naltirish hamda og'ir kasallikni boshidan kechirayotgan bolalarni davolash uchun sarflandi.

Yetim va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar maktabgacha ta'lim muassasalari va maktablarga navbatsiz o'qishga joylandi, "ular texnikum, kollej, akademik litsey yoki oliy ta'lim muassasasida o'qiyotgan davrida har o'quv yilida bir marotaba o'quv, ilmiy va badiiy adabiyotlar (kitoblar) xarid qilish xarajatlari uchun Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan bazaviy hisoblash miqdorining 5 baravari miqdorida subsidiyalari"[9] ajratildi va b.

"Oliy ta'lim muassasalariga abituriyentlarni qabul qilishning umumiy sonidan «Mehribonlik» uyi va Bolalar shaharchasining bitiruvchilari bo'lgan chin yetimlar uchun qo'shimcha ravishda bir foizgacha davlat granti asosidagi qabul kvotalari 2021/2022 o'quv yilidan boshlab SOS — bolalar mahallalari va oilaviy bolalar uylari bitiruvchilari, shuningdek, vasiylikka, homiylikka yoki oilaga tarbiyaga olingan (patronat) yetim bolalar (yigirma besh yoshga to'lmagan) uchun ham"[9] belgilandi.

Yetim, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni yangi tarbiya tizimi joriy etildi. "Vazirlar Mahkamasi, Xalq ta'limi vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi va Milliy gvardiyaning «Mehribonlik» uylari, Bolalar shaharchalari, oilaviy bolalar uylari va Sog'liqni saqlash vazirligi tizimining Bolalar uylari"[10] Milliy gvardiyaga birlashtirildi. "Milliy gvardiya «SOS — O'zbekiston bolalar mahallalari» uyushmasining bolalar mahallalari bilan hamkorlik"[10] o'rnatib, bolalar uyida tarbiyalanayotgan bolalar xalqimiz orasidan vasiylikka da'vo qilayotgan namunali oilalarga birlashtirildi.

Yetim bolalarni uy-joy bilan ta'minlash tartibi o'rnatildi. 2021 yil 15 avgustdan boshlab yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni uy-joy bilan ta'minlashning quyidagi tartibi[11] o'rnatildi: o'zlariga birlashtirilgan turar joyga ega bo'lmagan va turar joyga muhtojlar sifatida hisobda turgan yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarga ular 18 yoshga

to'lgan yilda ko'p kvartirali uy-joylardan umumiy maydoni 25 kvadrat metr dan kam bo'lmagan 1 xonali, voyaga yetgan yetim bolalar o'rtasida nikoh tuzilgan hollarda, 50 kvadrat metr dan kam bo'lmagan 2 xonali kvartiralar ajratiladi[11].

Prezidentning PQ-92-son qaroriga asosan "Yoshlar bilan ishlashning yangicha boshqaruv mexanizmlarini joriy etish, ular bilan ishlashning vertikal tizimini yaratish, yoshlar muammolarini bevosita mahallalarda hal etish, ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarning samaradorligini yanada oshirish maqsadida har bir shaharcha, qishloq, ovulda, shuningdek, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar hamda ovullardagi har bir mahallada yoshlar yetakchisi lavozimi"[12] joriy etildi va vazifalari belgilandi. Ushbu vazifalarni sidqidildan bajarib, faoliyatida samaradorlikka erishgan, shaxsiy hayoti va ish faoliyatida namuna ko'rsatgan yetakchilar "Yangi O'zbekiston islohotchisi" ko'krak nishoni bilan mukofotlanadi. Mahalladagi yoshlar yetakchilari tavsiyasi asosida yoshlarga beriladigan yordam turlari belgilandi va "tuman va shaharlarda «Yoshlar haftari»ga kiritilgan yoshlarni qo'llab-quvvatlash jamg'armalari"[13] tashkil etildi, Nizomi ishlab chiqildi. Unga ko'ra jamg'armadan foydalanish yo'nalishlari ishlab chiqildi

"Kam ta'minlangan oilalarni aniqlash va ularga manzilli yordam ko'rsatish maqsadida «Ijtimoiy himoya yagona reestri» axborot tizimi joriy qilindi; kam ta'minlangan nafaqa oluvchi oilalar soni oxirgi uch yilda to'rt barobarga oshib, 1,9 millionga yetdi; ishsizlik nafaqalarining eng kam miqdorlari 3,2 baravarga oshirildi"[14].

2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan maksadlardan kelib chiqib hamda ijtimoiy himoya sohasida tizimli islohotlarni izchil davom ettirish va yanada takomillashtirish, aholini ijtimoiy himoya olish huquqlarini ta'minlash, davlat ijtimoiy yordami va xizmatlarini ko'rsatishda samarali idoralararo muvofiqlashtiruvchi tizimni yaratish maqsadida[14] 2022 yil 25 iyul kuni Prezidentning "O'zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni tasdiqlandi. Strategiyaga asosan O'zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasining maqsadli ko'rsatkichlari ishlab chiqildi, "Yo'l xaritasi" belgilandi. Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda demokratik davlat sifatida yoshlarni har tomonlama ijtimoiy himoya qilishning huquqiy asoslari tizimli, bosqichma-bosqich yaratildi.

ADABIYOTLAR

1. "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi qonun. 20.11.1991. 429-XII-son. /https://lex.uz/docs/140894
2. O'zbekiston Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonuni, 14.09.2016. O'RQ-406-son. /https://lex.uz/docs/3026246
3. Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida. 05.07.2017. PF-5106-son. /https://lex.uz/docs/3255680
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining yoshlar masalalari bo'yicha komissiyasini tuzish to'g'risida. 11.03.2020. 167-IV-son. /https://lex.uz/docs/5175895?ONDATE=12.12.2022%2000
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi qoshidagi yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida. 14.08.2017. PQ-3206-son. /https://lex.uz/docs/4922152
6. O'zbekiston Respublikasi yoshlar ishlari agentligi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida. 11.09.2020. VM-550-son. /https://lex.uz/docs/4993790
7. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. 24.09.2020. 637-son. /https://lex.uz/docs/5013007
8. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida. 03.02.2021. PF-6155-son. /https://lex.uz/docs/5260791
9. Kam ta'minlangan va ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar farzandlarini qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida. 30.07.2021. PQ-5204-son. /https://lex.uz/docs/5540980
10. Yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni tarbiyalashning tubdan yangilangan tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida. 09.08.2021. PQ-5215-son. /https://lex.uz/docs/5570968
11. Yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning yangi tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida. 09.08.2021. PQ-5216-son. /https://lex.uz/ru/docs/5569689

12. "Mahallalarda yoshlar bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". 19.01.2022, PQ-92-son. /<https://lex.uz/uz/docs/5831865>
13. Yoshlar muammolarini o'rganish va hal etish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. 07.06.2022. VM-312-son. /Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 07.06.2022 y., 09/22/312/0493-son.
14. O'zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida. 25.07.2022. PF-175-son. /Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 26.07.2022 y., 06/22/175/0676-son.

Mahliyo XAYDAROVA,
Termiz davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi, (PhD)
E-mail: mahliyoxabibullayevna@mail.ru

TDPU p.f.d. professor B.S.Abdullayeva taqrizi asosida

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TARBIIYA FANINI O‘QITISHNING MAZMUNI

Аннотация

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda tarbiya fanini o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari va shu bilan birga, mamlakatimizda umumta‘lim maktablarida ta‘lim-tarbiyaga qaratilayotgan e‘tibor, ta‘lim jarayonlari haqida so‘z boradi. Tarbiyaning ob‘yektiv qonunlarini – o‘quv tarbiyaviy jarayonni tashkil etish va ijtimoiy hayotda insonlarning o‘ziga xosligi va sifatlarini rivojlantirish, o‘quvchilarda mavjud bo‘lgan ilk tarbiya ko‘rinishlarini (oilada olgan tarbiyaviy bilimlar) yanada takomillashtirish o‘qituvchilar, tarbiyachilar, murabbiylarning oldida turgan muhim vazifa ekanligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: Tarbiya, o‘quv jarayoni, vazifa, o‘quvchilar, pedagog, o‘qitish, inson, e‘tibor, umumta‘lim, boshlang‘ich sinflar.

СОДЕРЖАНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ НАУКИ ОБРАЗОВАНИЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

В данной статье написано о научно-теоретических основах преподавания образования в начальных классах, и в то же время внимание, уделяемое обучению в общеобразовательных школах нашей страны, обсуждаются процессы воспитания. Объективные закономерности воспитания - организация учебного процесса и развитие индивидуальности и качеств людей в общественной жизни, дальнейшее совершенствование доступных учащимся первых форм воспитания (хорошие воспитательные знания в семье) считаются важными задачами, стоящими перед педагогами, воспитателями, тренерами.

Ключевые слова: Образование, образовательный процесс, задача, учащиеся, педагог, учение, человек, внимание, общеобразовательные, начальные классы.

THE CONTENT OF TEACHING SCIENCE OF EDUCATION IN PRIMARY CLASSES

Annotation

The objective laws of education - the organization of the educational process and the development of the individuality and qualities of people in public life, the further improvement of the first forms of education available to students (good educational knowledge in the family) are considered important tasks facing teachers, educators, coaches. The objective laws of education - the organization of the educational process and the development of the individuality and qualities of people in public life, the further improvement of the first forms of education available to students (good educational knowledge in the family) are considered important tasks facing teachers. , educators, coaches.

Key words: Education, educational process, task, students, pedagogue, teaching, human, attention, general education, primary classes.

Kirish. Jahonda zamon talablariga mos pedagogik tayyorgarlikka ega bo‘lgan pedagog kadrlarni tayyorlash, bo‘ljak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini Tarbiya fanini o‘qitishga tayyorgarligini takomillashtirish mexanizmlari ta‘lim jarayoniga tatbiq etib borilmoqda. Jumladan, Janubiy Koreyada o‘tkazilgan Xalqaro ta‘lim forumida 2030-yilgacha qabul qilingan «Incheon declaration»da «davlat tomonidan moliyalashtiriladigan, teng sifatli boshlang‘ich va o‘rta ta‘limni ta‘minlash» fan va ta‘lim yutuqlarini o‘quv materiallari mazmuniga singdirib borish, ta‘lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish, erishilgan natijalarni aniqlash imkonini beruvchi mexanizmlarni amaliyotga joriy etish ishlari olib borilmoqda. Shuningdek, oliy ta‘lim va umumta‘lim muassasalarining didaktik imkoniyatlarini integratsiyalash, boshlang‘ich sinf yoshidagi o‘quvchilarni tartib-intizomga o‘rgatish va rivojlantirishga qaratilgan sifatli ta‘lim xizmatlarini tashkil etish bo‘yicha yirik loyihalarni amaliyotga tatbiq etishga qaratilgan tizimli ishlar bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etilmoqda.

Ushbu masalaga yanada chuqurroq yondashish va amaliyotga joriy etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi vazirligi tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2019-yilning 23-avgust kuni Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta ta‘lim

muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish choralarini to‘g‘risida”gi qaror loyihasi ishlab chiqildi. 2020-yil 6-iyulda “Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 422-sonli qaror qabul qilindi.

Tahlil va natijalar. Jahon ta‘lim muassasalari va tadqiqot markazlarida yoshlar ta‘lim-tarbiyasi, ularning munosib kasb-hunar egallashlari, ta‘lim-tarbiya tizimini isloh qilish va kadrlar tayyorlashni zamon talabi darajasiga ko‘tarish, umumta‘lim maktablarining boshlang‘ich sinflarida ta‘limni zamonaviy talablar asosida tashkil etish hamda mazmunan yangilash bo‘yicha ilmiy taqqiqotlar ishlari olib borilmoqda. Shu bilan birga uzluksiz ta‘lim tizimini fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvi, pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish, raqobatbardosh o‘qituvchining pedagogik faoliyatida pedagogik, metodik tayyorgarlikni kuchaytirish bo‘yicha tadqiqotlarga e‘tibor qaratilmoqda.

Respublikamizda so‘nggi yillarda uzluksiz ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish yo‘lini davom ettirish, sifatli ta‘lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlarni tayyorlashning me‘yoriy asoslari yaratilmoqda. Natijada ish

beruvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan mutaxassisliklar bo'yicha kadrlarni tayyorlash hamda oliy ta'lim tizimida faoliyatining sifati va samaradorligini oshirish imkoniyatlari yanada kengayadi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida «Tarbiya» fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 422-son qarori umumta'lim muassasalari o'quvchilarining yoshiga xos psixo-fiziologik jihatlarni hisobga olgan holda ularda umuminsoniy qadriyatlar va barkamol ma'naviyatni, sog'lom tarbiyaviy muhitni chuqur singdirish, o'quvchilarni vatanparvarlik, insonparvarlik ruhida tarbiyalash, umumta'lim muassasalarida ma'naviy va tarbiyaviy ishlarni yangicha ko'rishda tashkil etishga qaratilganligini anglashimiz mumkin.

Qarorga muvofiq umumta'lim muassasalarida «Vatan tuyg'usi», «Odobnoma», «Dunyo dinlari tarixi» hamda «Milliy istiqbol g'oyasi va ma'naviyat asoslari» fanlarini birlashtirib yagona Tarbiya fani 1-9-sinf o'quvchilariga 2020/2021-o'quv yilidan boshlab, 10-11-sinf o'quvchilariga esa 2021/2022-o'quv yilidan boshlab o'quv soatlariga ajratilgan asosiy soatlar doirasida ketma-ketlikda amalga oshirilishi belgilab qo'yilgan.

Insonlarning umr kechirishi davomida olgan ta'limlari, orttirgan saboqlari va intellektual salohiyatlarining o'zgariga o'rgatish, baham ko'rish jarayoni tarbiya deyiladi. Biz tarbiyani keng ma'noda ijtimoiy hodisa sifatida qo'llaganimizda jamiyatimizning barcha bo'g'inlarida tarbiyaviy vositalarni o'z ichiga olganini qo'ramiz. Tarbiyaning ob'yektiv qonunlarini – o'quv tarbiyaviy jarayonni tashkil etish va ijtimoiy hayotda insonlarning o'ziga xosligi va sifatlarini rivojlantirish, o'quvchilarda mavjud bo'lgan ilk tarbiya ko'rinishlarini (oilada olgan tarbiyaviy bilimlar) yana ham takomillashtirish o'qituvchilar, tarbiyachilar, murabbiylarning oldida turgan muhim vazifalardan hisoblanadi. Zero, tarbiyani ajdodlarimiz azal-azaldan ijtimoiy hayotimiz uchun kerakli bo'lgan hodisalarning asosi sifatida ko'rganlar. Avvalo, tarbiyaning mazmun-mohiyatiga, turlariga to'xtalib o'tishni lozim topdik. O'zbek tilining izohli lug'atida quyidagicha ta'rif berilgan: Tarbiya- 1) parvarish qilmoq; ta'lim bermoq; o'rgatish; 2) navozish; mehribonlik ko'rsatish; ko'z-quloq bo'lish; himoya qilish kabi ko'p qirrali ma'nolarga ega. Tarbiya so'ziga ko'plab olimlar va o'z sohasining yetuk mutaxassislari ham fikr-mulohazalarini bildirib o'tganlar. Jumladan, rus pedagogi Makarenko: «Hamma narsani tarbiyalashadi: odamlar, narsalar, hodisalar, hammasidan ko'ra ko'proq-odamlarni. Ulardan, birinchi navbatda, ota-onalar va o'qituvchilarni», deb aytgan edi. Pedagogning mazkur mulohazasini asosli fikr sifatida qabul qilamiz, zeroki, bolalarni tarbiyalovchi insonlarni tarbiyalamasdan turib maqsadga erishib bo'lmagligiga yana bir karra amin bo'ldik. Tarbiyachi-pedagog o'zi tarbiyalangan, axloq-odobli, xush xulq-atvorli ya'ni o'quvchiga har tomonlama namuna bo'la olishi lozim. Tarbiyani amalga oshirishning vosita, usullari va omillari ko'pdir. Bular: xalq ta'limi tizimi, ommaviy axborot vositalari, targ'ibot va tashviqot guruhlari va h.z. Tarbiya doimiy, izchil va maqsadli bo'lishi lozim. Yo'qsa tarbiyadan ko'zlangan maqsadga erishib bo'lmaydi. N.M.Koshanovanning fikricha, tarbiya mavsumiy, ma'lum bir vaqtga mo'ljallangan ish emas, balki jamiyat va davlat ahamiyatiga molik kechiktirib bo'lmay, uzluksiz davom etadigan jarayon va strategik masaladir. Tarbiya jarayoni o'qituvchi va o'quvchining o'zaro ta'sirida amalga oshiriladigan dinamik tizim sifatida qaraladi. Tarbiya jarayoni ta'lim muassasasi pedagogik faoliyatining yadrosidir. Bolalarimizni har taraflama yetuk xulq-atvorga ega, talantli, qobiliyatli, o'ziga

ishongan shaxs qilib tarbiyalash va buning uchun barcha kerakli, zaruriy shart-sharoitlar yaratish, o'z taqdirini o'zi belgilay oladigan, jamiyatda o'z o'ringa ega, doimo oilam, yurtim deyidigan sog'lom fikrli o'quvchilarni tarbiyalash tarbiya fanining asosiy mazmun mohiyati va maqsadidir. Shunday ekan, avvalo biz tarbiyani oiladan, bog'cha va maktabning boshlang'ich sinflaridan boshlashimiz kerak.

Yuqorida joriy etilgan qarorlardan kelib chiqib, maktablardagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshi va psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda «Tarbiya» fani bosqichma-bosqich joriy qilinishi belgilandi. Boshlang'ich sinflarda tarbiya fanini o'qitishning pedagogik jihatlarni asoslash, o'qitish amaliyotiga qanday tadbir qilish va ushbu fanni o'quvchilar ongiga chuqur singdirish va shu kabi bir qator masalalar yuzasidan tadqiqotchilar ishlanish olib bormoqdalar. Shuningdek, konseptual asoslar, nazariyalar va modellarni qanday qo'llashni bilishni o'z ichiga oladi. Konseptual asoslar - bu dunyoning keng ko'lamli qarashlari. Nazariy asos - bu bizning tadqiqotimizni boshqaradigan muammoni tushuntirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan rasmiy, ko'rib chiqilgan nazariy modeldir. Shu o'rinda o'z o'zidan savol tug'iladi. Nima uchun nazariy asos muhim? U o'qituvchilarni mavjud bilimlarga tegishli nazariya bo'yicha yo'l-yo'riq orqali bog'lashga, shuningdek, gipotezalar asosini va tadqiqot usullarini tanlashni ta'minlaydi. Bu tarbiya fanini o'quvchilarga o'rgatishda kuzatilgan qiyinchiliklarni turli tomonlarini oddiy tasvirlashdan va tushuntirishdan umumlashtirishga yordam beradi va ularning chegaralarini ham aniqlaydi. Tarbiya fani orqali maktab o'quvchilarini kelajakka yo'naltirish: o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirish, ularga o'ziga xosligini tushunishga, boshqa odamlarning fikrlarini hurmat qilishga o'rgatish, o'zini xolis baholash, o'z qobiliyatlarini, malakalarini hisobga olgan holda kelajak uchun real rejalar tuzish, o'z-o'zini anglashi, o'zini boshqarish tizimini takomillashtirish ishbilarmonlik, axloq va tashabbuskorlikni tarbiyalash, ularning oilalari, o'qituvchilar bilan o'zaro aloqalarini faollashtirish lozim. Bizning fikrimizcha tarbiya jarayoni maxsus ishlab chiqilgan bo'lishi, ya'ni bolaning o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini boshqarish imkoniyatlarini bilan uyg'unlashtirilgan maqsadga muvofiq tizim bo'lgandagina haqiqiy bo'ladi.

Ta'limsiz shaxs ham, insoniyat jamiyati ham mavjud bo'lolmaydi. Chunki inson va jamiyatning mavjudligini ta'minlovchi qadriyatlar avloddan-avlodga faqat tarbiya tufayligina o'tib boradi. Pedagogik adabiyotlarda «Ta'lim» atamasi keng va tor ma'noda qo'llaniladi. Keng ma'noda ta'lim deganda shaxs shaxsini shakllantirish, uning jamiyat ishlab chiqarish va ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy hayotdagi faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan barcha ta'sirlar, faoliyatlar, harakatlar va intilishlar yig'indisi tushuniladi. Bu tushunchada ta'lim nafaqat oila, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlar, balki butun ijtimoiy tizim, uning yetakchi g'oyalari, adabiyot, san'at, kino, radio, televideniya va hokazolarni ham o'z ichiga oladi. Ta'lim keng ma'noda ta'lim va axborotni o'z ichiga oladi.

Yoshlarimizni tarbiyalash uchun birinchi galda sharq mutafakkirlarining duru javohiriga teng ma'naviy meroslari dasturlamal bo'la oladi. Abu Nasr Forobiy, Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshband, Ismoil Al-Buxoriy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Al-Xorazmiy, Al-Farg'oni, Firdavsiy, Amir Temur, Navoiy va Bobur singari jahonga taniqli va shular singari boshqa aql egalarning ijtimoiy-siyosiy, falsafiy ta'limotlariga tayanib ish ko'rsila tarbiya ta'sirchanligi yanada mukammallik kasb etadi. O'zining o'tmish madaniy merosini chuqur bilmagan va e'zozlamagan odam, o'z shajarasini, avlod-ajdodlari bosib o'tgan yo'lni, milliy istiqbolimiz, erkimiz va ozodligimiz yo'lida jasorat ko'rsatgan Shiroq, To'maris, Jaloliddin Manguberdi va boshqa buyuk zotlar, xalq qasoskorlarining nomlari, kurashlarining

tub mohiyatini ilg'ay olmaydi. Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, yosh avlodlarni tarbiyalab yetishtirish – muqaddas burchimiz, or-nomusimiz. Lekin, ijobiy axloqiy hislatlarni tarbiyalab yetishtirish oddiy, jo'n ish emas. U kunlab, oylab, yillab va hatto o'n yillab oliy maqsad yo'lida sabr-toqat, chidam va qat'iyatlilik, irodaviy sifatlarni safarbar etishimizni taqozo etadigan insoniy vazifamizdir.

Xulosa. Axloq kishining oilaga, mehnatga va jamiyatga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladi. Musulmon axloqining asoslari mazmunan boy va rang-barang ko'rinishlarda o'zligini namoyon etadi. Demak, barkamol inson tarbiyasining yetakchi bo'g'inini tarkibiy qismi axloqiy tarbiya-insoniy sifatlarni yaratuvchi, shakllantiruvchi mukammallikka erishtiruvchi vositadir. Abdulla Avloniy

ta'kidlaganidek insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytarguvchi bir ilmdir. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurg'on kitobdir. Xuddi shu ma'noda axloq kishining xulq-atvorida, e'tiqod-iymonida, yurish-turishida, kundalik turmushida, fikr-mulohazasida, mushohada va muloqotida ko'rinadi. Axloqli inson o'zini qattiq hurmat qiladi, unda ichki intizom kuchli bo'ladi. Musohib ko'ngilga qarab gapiradi, kishining dilini og'ritmaydi, tashqi muomalasi bilan uning qalbini yashnatadi, muloqot odobiga rioya qiladi. Yuqoridagi fikrlar shundan dalolat beradiki, jamiyatimizning kuchi fan-texnika taraqqiyoti, moddiy boyligimiz bilan bir qatorda ma'naviy boyligimiz, hayotimiz ma'nosi bo'lmish axloqiy kamolotdadir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi O'RQ-406 son Qonuni. 2016 yil 14 sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida" O'RQ-637-son Qonuni. <https://lex.uz/docs/5013007>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni. 2017-yil 7-fevral.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/4545884>.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4623-son Qarori. <https://lex.uz/docs/4749364>
6. Nilufar Maxsudovna Koshanova. Umumta'lim maktablarida "Tarbiya" fanini o'qitish: davr talabi, etiyoj va zaruriyat. 2022. Volume 3.
7. Haydarova M.X. Boshlang'ich sinflarda tarbiya fanini o'qitishning pedagogik asoslari // O'zbekiston milliy universiteti xabarlari. –Toshkent, 2022. B-221-224. ISSN 2181-7324.
8. Haydarova M.X. Model and psychological and pedagogical conditions conducive to the formation of managerial competence of future primary school teachers // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences (EJRRS). - Vol. 7 No. 11, 2019. ISSN 2056-5852. P-90.

Irodakhon KHAMIDOVA,
Trainee-teacher of Namangan State University
E-mail: irodaxonbobirgizi@gmail.com

Based on the review of Associate Professor M. Ruzmetova

HISTORICAL SURVEY OF USING AUTHENTIC MATERIALS IN TEACHING IN THE FOREIGN LANGUAGE CLASSROOM

Annotation

This article focuses on revealing the methodical problem related to the effective organization of the English language teaching process, actively using authentic materials related to the speech activities of reading and listening comprehension. Foreign experiences related to this issue, results of effective research achieved in recent years, and practical and theoretical ideas implemented by scientists and researchers in our country will be discussed.

Key words: Authentic Materials; Advantages of Authentic Materials; Language Skills; EFL; educational resources.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АУТЕНТИЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ НА КЛАССЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье основное внимание уделяется раскрытию методической проблемы, связанной с эффективной организацией процесса обучения английскому языку с активным использованием аутентичных материалов, связанных с речевой деятельностью по чтению и аудированию. Будет обсужден зарубежный опыт по данному вопросу, результаты эффективных исследований, достигнутых в последние годы, практические и теоретические идеи, реализованные учеными и исследователями в нашей стране.

Ключевые слова: Аутентичные материалы; Преимущества аутентичных материалов; Языковые навыки; Английский как иностранный язык; образовательные ресурсы.

CHET TIL SINFIDA O'QITISHDA AUTENTIK MATERIALLARDAN FOYDALANISH TARIXI

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz tilini o'qitish jarayonini samarali tashkil etish bilan bog'liq uslubiy muammoni ochib berishga, o'qish va tinglab tushunish nutq faoliyati bilan bog'liq autentik materiallardan faol foydalanishga qaratilgan. Bu boradagi xorijiy tajribalar, keyingi yillarda erishilgan samarali tadqiqotlar natijalari, mamlakatimizda olim va tadqiqotchilar tomonidan amalga oshirilayotgan amaliy va nazariy g'oyalarni muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Autentik materiallar; Autentik materiallarning afzalliklari; Til bilimlari; EFL; ta'lim resurslari.

Introduction. Nowadays it is very important to know at least one foreign language. Students at school in Uzbekistan study English as foreign Language (EFL) and we should not only rise their learning interest but also give knowledge of the subject. There is no doubt that today English teachers have a lot of choices in terms of teaching materials. Choosing them we are to keep in mind that we should focus students' attention not only on vocabulary and grammar but prepare them for real communication where the knowledge of culture is sometimes crucial. Thus, the use of authentic materials can help to solve this problem.

Literature analysis on the topic. There are different views on the research of Authentic Materials at home and abroad Ferit Kilickaya from Middle East Technical University in Ankara, Turkey answers the questions of when and how authentic materials should be used in EFL classrooms, and how cultural content may be included in the curriculum. To address these questions, the research is organized in two parts. In the first part, the definition of authentic materials is given. Then advantages and disadvantages of the use of authentic materials are discussed. In the second part, the definition of culture is given and then, why and how cultural content should be used is discussed.

Using authentic materials in the foreign language classrooms: Teachers' perspectives in EFL classes by Omid Akbari and Azam Razavi from Imam Reza International University, Mashhad, Iran. Their work attempted to

investigate Iranian EFL teachers' attitudes and beliefs regarding the use of authentic materials at high school level in Iran according to communicative language principles, focusing on both reading and listening skills.

Scholars of Uzbekistan are also conducting their researches in Teaching English to young learners and problems of foreign language teaching at different stages of continuous education for instance, J.J. Jalolov, T.Q.Sattarov, G.T.Mahkamova, L.T.Ahmedova, M.J.Djusupov, D.U.Hoshimova, H.S.Mukhiddinova and studied in detail in the research of others.

One of the influential researcher docent G. Sh. Tajibayev made a great contribution to the development of this new area. His dissertation work was dedicated to investigate the effectiveness of communicative approach in teaching English in the primary classrooms. Also, M.SH. Ruzmetova made a significant research on the Technologies of Developing Competences in Teaching English to 5-7 Forms.

Research Methodology. Using Authentic Materials (AMs) in teaching English has been examined by many scientists since the approach of Communicative Language Teaching (CLT) introduced in 1970s.

The idea was to acknowledge to the use of written pedagogic materials for language teaching. The task with authenticity has its etymology in ethnographic intention of elicitation, description, and explanation of linguistic data.

The use of authentic materials in the language classroom has been extensively discussed to be productive to the language learners in different points. Achievements have been made in studying the advantages that the authenticity of language materials could bring and beneficial results have been described.

Harmer, J. (1994) states that authentic materials can provide great benefits to learners in the production and acquisition of language with a boost in their confidence in real-life use [1]. Additionally, Peacock, M. (1997) claims that learners' levels of on-task behavior, concentration and involvement can be increased by using authentic materials greater than employing artificial ones [2].

Setting too much emphasis on the elements of authenticity in selecting teaching materials, some researchers and teachers prefer to take the influence of native speakers in the creation of the selected materials for granted. Consequently, they ignore using those not produced by native speakers in their research and teaching practice. The ideas of using authentic materials are also in order with the need of real communication that is the characteristic of CLT. The language classroom activities should be a mirror of the real world and use the real world or "authentic" sources as the basis for classroom learning. This idea is also argued by Richards, C. (2006:20), "Classroom activities should parallel the „real world“ as closely as possible. Since language is a tool of communication, methods and materials should concentrate on the message, not the medium [3]. Using authentic materials in language teaching is recommended among references and many scientists in the field of language pedagogy. Authentic material provides the learners with many significant advantages and promotes them with high motivation and interest in language learning and lead to improving communicative competence (Guariento, W & Morley, 2001; Wilcox et al., 1999) [4].

Authentic materials are the most important and useful tools for teachers in order to make his/her teaching in the class go interesting and be effective in giving the knowledge to all students. The use of authentic materials is considered to be a useful means to motivate learners, expand their interest and show them the real language they will face in the real world. Authentic materials are identified to be an important component in language learning and teaching at all levels. It is

argued by most of experts as an emotive and a debated notion. It reviews the history of using authentic materials, identify the most suitable authentic materials for the learning purposes since it will bring many advantages. The use of authentic materials gives to learners a lot of interest and motivation in order not feel bored and tired. Authentic materials reduce the boringness of text material. The importance of educational quality in today's globalizing era needs to be modernized. To reach this quality, more effective, creative and arguable approaches should be taken. As well as, regarding the language learning classes, authentic atmosphere of target language should be created with the usage of authentic materials. Martinez, A. (2002), defines authentic materials as the materials which are prepared for native speakers and not designed to be used for teaching purposes. Kilickaya, F. (2004) has another definition for authentic materials, which is "exposure to real language and use in its own community [5]. Nowadays, preparing students for real life situations is of almost concern for English language teachers, especially in EFL classes. Teachers especially in places where English is a foreign language, need to use effective teaching materials, in order to help their students to learn English better, as well as prepare them to communicate with the outside world. Bacon, S. M and Fineman, M. D (1990: 459), state that teachers need to "find ways and means of exploiting authentic materials in classroom instructions." Many researchers state that if students are willing to use English language sufficiently, they must be exposed to the language, exactly as it is used in real life situations by native speakers. Researchers claim that when authentic materials are used with the purpose of students learning, students will have a sense that the real language for communication is being learnt, as opposed to classroom language itself. In contrast to the design of the text books, authentic materials are intrinsically more active, interesting and stimulating (Lee, 1995; Little, Devitt & Singleton, 1988; Peacock, 1997; Shei, 2001).

There is a considerable range of meanings associated with authenticity, and therefore it is little surprise if the term remains ambiguous in most teachers' minds. What is more, it is impossible to engage in a meaningful debate over the pros and cons of authenticity until we agree on what we are talking about. We showed four possible meanings from the literature below:

a) Authenticity relates to the language produced by native speakers for native speakers in a particular language community (Porter & Roberts 1981; Little 1989).	b) Authenticity relates to the language produced by a real speaker for a real audience, conveying a real message (Morrow 1977; Porter & Roberts 1981; Nunan 1988; Benson & Voller 1997).	c) Authenticity relates to the qualities bestowed on a text by the receiver, in that it is not seen as something inherent in a text itself, but is imparted on it by the reader/listener (Widdowson 1978/9; Breen 1983).	d) Morrow (1977: 13): defines "An authentic text is a stretch of real language, produced by a real speaker or writer for a real audience and designed to convey a real message of some sort."
--	--	--	---

The definition of authentic materials is a bit different in literature. The similarity of definitions is exposure to real language and its use in its own community. Authentic material is any material written in English that was not created for intentional use in the English language classroom. Using these materials to teach the English language can make the learning process even more engaging, imaginative and motivating for students. It can also be useful to obtain true responses from learners. Rogers, C.V (1998, pp 467-478) defines it as "appropriate" and "quality" in terms of goals, objectives, learner needs and interest and "natural" in terms of real life and meaningful communication [6], Jordan, R. R. (1997, p. 113) refers to authentic texts as texts that are not written for language teaching purposes [7]. Authentic materials are

significant since it increases students' motivation for learning, makes the learner be exposed to the 'real' language as discussed by Guariento, W & Morley (2001, p.347).

When people first think of authentic materials, they usually think that we are talking about newspaper and magazine articles. However, the term can also include such things as songs, web pages, radio & TV broadcasts, films, leaflets, flyers, posters, indeed anything written in the target language and used unchanged in the classroom. The materials used, will of course, depend on the "usual" factors: topic, target language area and students need and interest. It's no good trying to get your students fascinated by a text on the latest art movie if they are all fans of action films. You might as well save your time and energy and just use the text book.

Gebhard, J.G (1996) classified the authentic materials as below:[8]

1. Authentic Listening-Viewing Materials:	2. Authentic Visual Materials:	3. Authentic Printed Materials:
TV commercials, quiz shows, cartoons, news clips, comedy shows, movies, soap operas, professionally audio-taped short stories and novels, radio ads, songs, documentaries, and sales pitches.	Slides, photographs, paintings, children' artwork, stick-figure drawings, wordless street signs, silhouettes, pictures from a magazine, ink blots, postcard pictures, wordless picture books, stamps, and X-rays.	Newspaper articles, movie advertisements, astrology columns, sports reports, obituary columns, advice columns, lyrics to songs, restaurant menus, street signs, cereal boxes, candy wrappers, tourist telephone books, maps

As the essential aim of teaching process is to encourage learners to learn the target language well, teachers try to fill necessity into teaching process by sharing different sources with classroom. A language teacher should be very careful and selective in choosing teaching materials and presenting them to learners. However, it is not an easy task to deal with selection of teaching materials since it is a major challenge for teachers regarding appropriateness and reliability of sources.

Teachers are looking for such appropriate materials with the help of which learners come close to using language in real life situations. In other words, learners should experience actual usage of the language with the help of sources generally referred as "authentic" materials. In fact, the term "authentic material" is a central point of heated debates for the last period as scholars hold diverse opinions concerning whether to present these materials into classroom or not. The premise derived from the above-mentioned definitions can be expressed that "authentic" implies something created for real purposes and free from imitation. Bearing this in mind, scholars provided their own explanations for authentic materials. According to Harmer. J (1991), authentic texts are «real designed not for language students, but for the speakers of the language in questions».

The idea can be implemented in a way that authentic text is created to fulfill some social intentions rather than teaching learners. M. Peacock pays a close attention to social aspect of the term while defining it: "Authentic materials are the materials that have been produced to fulfill some social purpose in the language community"[9].

In our opinion, Peacock, M (1997, 51 pp. 2-6) tries to generalize the notion of authentic materials by deliberately excluding the implication to classroom usage, more patently, the idea of accomplishing "social purpose" denotes that it is not intended for teaching. Coming out of the above-mentioned scholars' opinions, it can be emphasized that authentic materials are considered to be sources that are produced by native speakers of the language and not initially designed for the purpose of teaching. At the same time, according to Clark, J.L (1987:178) authentic reading and listening materials (such as announcements, instructions, timetables, pricelist, newflashes, weather reports, etc.) are incorporated into a variety of multi-skill communicative activities such as games, simulations, projects, and drama activities [10]. Without doubt, authentic materials are valuable sources of information to arise learner's interest and motivation if they are applied

appropriately during lessons. Nuttal, C (1996) puts the term of suitability a little bit differently that sources should correspond with learning needs (so suitability is merely confined to learning needs) [11]. Exploitability means a source is supposed to be useful for enhancing skills and adequately interesting to elicit learners' attention while readability refers to coincidence of materials with students' current level. Additionally, motivation and interest serve to enhance learning process in most respect. Mc Grath also mentions about learners' level when explaining linguistic demands [12]. Concerning all opinions, it can be concluded that an instructor should bear in mind the following criteria while choosing authentic sources for class:

- a) To be relevant learners' needs and their levels;
- b) To be in accordance with the course objectives;
- c) To be skill-oriented (they need to target at developing certain skills);
- d) To be gripping enough for learners (they should attract learners' attention);
- e) To be informative (they should provide new information).

Analysis and Results. We studied the textbook "Guess What!" for 5th and 6th grades. While studying this textbook, we concluded that materials in this textbook can be authentic but they are difficult to perceive by students as they are EFL students. The materials are challenging to accomplish. To solve this problem, we enriched the textbook exercises with authentic materials and techniques. We did the experimental teaching process by enriching the lesson with authentic materials and communicative teaching methods such as: "Define It, Drawing Dictation, Playful Pictures, Memory Story, Opinion/Running Dictations and Word by Word Story". The result shows that authentic materials and teaching method above make the lesson effective, interesting and easy to understand by all students including the students with a low level of knowledge.

Conclusion. Classroom activities should parallel the „real world“ as closely as possible. Since language is a tool of communication, methods and materials should concentrate on the message, not the medium. Apply authentic materials with communicative teaching methods such as: "Define It, Drawing Dictation, Playful Pictures, Memory Story, Opinion/Running Dictations and Word by Word Story" to EFL classroom to make the lesson effective, interesting and easy to understand by all students including the students with a low level of knowledge.

REFERENCES

1. Harmer, J. (1994). *The Practice of English Language Teaching*. London: Longman., pp. 81-102
2. Peacock, M. (1997). The Effect of authentic material on the motivation of EFL learners. *ELT Journal*, 51(2), pp.144-156. <http://dx.doi.org/10.1093/elt/51.2.144>
3. Richards, C, *Communicative Language Teaching Today*, Cambridge University, 2006., pp. 138-143
4. Guariento, W., & Morley. (2001). Text and task authenticity in the EFL classroom. *ELT Journal*, 55(4), pp. 347 - 353.
5. Kilickaya, Ferit, *Authentic Materials and Cultural Content in EFL Classrooms*, it was Retrieved on 5th April from <http://www.metu.edu.tr.kilickay/>. pp.8-14
6. Rogers, C. V. & F. W. Medley (1988). Language with a purpose: Using authentic materials in the foreign language classroom. *Foreign Language Annals* 21/5, pp.467-478
7. Jordan, R. R (1997). *English for Academic Purposes: A Guide and Resource for Teachers*. Cambridge. Cambridge University Press., pp. -267-281
8. Gebhard, J.G. (1996). *Teaching English as a foreign language: A teacher self-development and methodology*. Ann arbor: the university of Michigan press, pp-. 321-345
9. Peacock M. The Effect of Authentic Materials on the Motivation of EFL Learners. //English Language Teaching Journal. 1997, 51. pp 2-6.
10. Clark J. L. Curriculum renewal in school. *Foreign language learning*. // Oxford University Press, 1987. pp. - 4-21
11. Nuttall C. *Teaching Reading Skills in a foreign language*. Oxford: Heinemann, 1996.pp.-83-88
12. Mc Grath, I. (2002). *Materials Evaluation and Design for Language Teaching*. Edinburgh: EUP, pp.-10-15

S.B.XAMRAYEV,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti assistent-stajyori

TDIU Samarqand filiali dotsenti L.Eshonqulov taqrizi asosida

YOSHLARDA KASB ETIKASI RIVOJLANISHINING IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada yoshlarni kasbiy etika va axloqiy munosabatlarning jamiyatda tutgan o'rnini falsafiy tadqiq etilgan. Unda kasbiy ahloqning mohiyati – axloqiy murakkablik, bilim qobiliyatlari, ya'ni aql-idrokning ahloqiy masalalarda aniq fikr yuritish va ahloqiy jihatdan maqbul yo'llar bilan harakat qilishi, ahloqiy majburiyat va mas'uliyatli hatti-harakatlar bilan samarali kurashish qobiliyatini oshirish ekanligi ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Amaliy etika, klassik kasblar, professionallik, kasbiy ahloq kodeksi, kasbiy qadriyatlar, xizmat ideali, kasblar sotsiologiyasi.

СОЦИО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье философски исследуется роль профессиональной этики и нравственных отношений молодежи в обществе. В нем, научно проанализированы того, что суть профессиональной этики заключается в моральной сложности, когнитивных навыках, то есть способности ясно мыслить в моральных вопросах и действовать морально приемлемыми способами, эффективно справляться с моральными обязательствами и ответственным поведением.

Ключевые слова: Практическая этика, классические профессии, профессионализм, профессиональный этический кодекс, профессиональные ценности, идеал службы, социология профессий.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF PROFESSIONAL ETHICS DEVELOPMENT IN YOUTH

Annotation

The article philosophically examines the role of professional ethics and moral relations of young people in society. It scientifically analyzes that the essence of professional ethics lies in moral complexity, cognitive skills, that is, the ability to think clearly on moral issues and act in morally acceptable ways, effectively dealing with moral obligations and responsible behavior.

Key words: Practical ethics, classical professions, professionalism, professional code of ethics, professional values, ideal of service, sociology of professions.

Mamlakatimizda yoshlarning xar tomonlama shakllantirishda kasb etikasi asosiy o'rin ega bo'lib yoshlarni kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorgarligini shakllantirish masalalari zamonaviy oliy ta'lim muassasasi faoliyatini takomillashtirish nazariyasi va amaliyotida muhim ahamiyatga ega. Buning sababi shundaki, aynan kasbni birlamchi "o'zlashtirish" bosqichida yosh shaxsning hayotda o'z taqdirini o'zi belgilash jarayoni amalga oshiriladi, uning hayotiy va mafkuraviy pozitsiyalari shakllanadi, individual uslublar, faoliyat, xulq-atvor va muloqot usullari o'zlashtiriladi va o'z-o'zidan shakllanadi. Binobarin, ikki komponentning o'zaro bog'liqligi va o'zaro bog'liqligini aniqlash muammosi, ya'ni, kasbiy yo'nalish va yoshlarning hayotiy yo'nalishi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Shu o'rinda har bir shaxs hayotidagi rolini, ayniqsa, farzandlar tarbiyasini Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tushuntirib berar ekan, "Tarbiya mukammal bo'lishi uchun esa bu masalada bo'shliq paydo bo'lishiga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Barchangizga ayon, hozirgi kunda dunyo miqyosida beshafqat raqobat, qarama-qarshilik va ziddiyatlar tobora keskin tus olmoqda. Diniy ekstremizm, terrorism, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migrasiya, "ommaviy madaniyat" kabi xavf-xatarlar kuchayib, odamzot asrlar davomida amal qilib kelgan e'tiqodlar, oilaviy qadriyatlarga putur etkazmoqda"[1], deb ta'kidlaydi. Mana shu jaaryonlarning yoshlarni kasb etikasini asosida tarbiyalash lozim. Shu o'rinda ahloq falsafasi fan sifatida eramizdan avvalgi ming yillik o'rtalarida ma'naviy-nazariy faoliyatni moddiy va amaliy faoliyatdan ajratish natijasida yuzaga kelgan ahloqiy me'yorlarni rasmiylashtirish zarurati tufayli

vujudga keladi. Insonning moddiy va amaliy faoliyati turlaridan biri kasbiy faoliyat edi. "Faoliyat - bu shaxs tomonidan faoliyat, muloqot va xulq-atvorni modellashirish va o'zini o'zi anglashning qiymatga asoslangan usuli"[2].

Shuning uchun ham antik davrlarda ham umumiy ahloqiy nazariyaning tarkibiy qismi sifatida kasbiy etika vujudga keladi. Uning paydo bo'lishi kasbiy ahloqning paydo bo'lishi bilan bog'liq edi.

Kasbning jamiyat bilan munosabatlarini tartibga soluvchi normalar bilan bir qatorda, kasbiy guruhlar ichida bir-biriga qaratilgan talablar ham shakllangan. Misol tariqasida 13-14-asrlarda G'arbiy Yevropa shaharlaridagi ustaxonalar hayotini belgilab bergan nizomlarni keltirishimiz mumkin. Ular jamiyat a'zolarini xom-ashyo sotib olish, shogirdlar tayyorlash, buyurtmalarni taqsimlash va hokazolarda teng huquqli bo'lgan qoidalarni o'z ichiga olgan. Axloqiy yo'nalish mazmuni - bu tarbiya elementi mazmunining tarkibi. Ezgulik, mehr-oqibat va boshqalar qadriyatlar ushbu ta'lim elementining mazmunini aniqlash manbai bo'lgan. Ular ta'lim mazmunining kunlik elementining tuzilishini belgilaydi: o'quvchilarning dunyoga, tabiatga, odamlarga va o'zlariga bo'lgan qadriyat munosabatlari tizimi, bu o'quvchilarni ta'lim (tarbiya) mazmunining boshqa barcha elementlariga singib ketadi. Yoshlarning axloqiy yo'nalishini shakllantirishning eng muhim pedagogik shartlaridan biri bu axloqiy yo'nalish mazmunini tashkil etuvchi qadriyatlar bo'lgan axloqiy ko'rsatmalarni o'z ichiga olgan faoliyatning axloqiy kontekstini yaratishdir.

Ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi va murakkablashishi, individual mutaxassisliklar va kasblar

sonining ko'payishi bilan kasbiy etikaga bo'lgan ehtiyoj har qanday muayyan kasbdagi odamlarning munosabatlarini tartibga solish uchun mo'ljallangan ahloqiy bilimlarning maxsus sohasi sifatida o'sib bordi.

Ahloqiy talablarning umuminsoniy tabiatiga va yagona mehnat ahloqining mavjudligiga qaramay, kasbiy faoliyat turlarining ko'payishi uchun o'ziga xos hatti-harakatlar normalari ham aniqlandi. Bunday me'yorlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi, kasbiy hatti-harakatlar va baholash uchun mos motivatsiya insoniyatning ahloqiy rivojlanishining yo'nalishlaridan biridir. Kasbiy ahloq me'yorlari shaxsning qadr-qimmatini oshirishni aks ettirdi va kasbiy faoliyatning insoniy mezonlarini belgilab berdi. Sivilizatsiya rivojlanishi va kasbiy tabaqalanishning chuqurlashishi munosabati bilan hozirgi vaqtda kasbiy etikaning roli ortib bormoqda. Bu o'rinda juda muhim tushunchalar, chunonchi, "g'ayrat", "shijoat", "fidoiylilik", "mehnatsevarlik" kabi mohiyati jihatidan bir-biri bilan uzviy bog'liq insoniy fazilatlariga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Darhaqiqat, mana shu to'rtta tushuncha – "g'ayrat", "shijoat", "fidoiylilik", "mehnatsevarlik" asosida gavdalanadigan insoniy faoliyat ulkan ijtimoiy-ma'naviy o'zgartiruvchanlik qudratiga egadir. Tabiiyki, bu ijobiy xislatlarni bir-biri bilan bog'lab, ularni amalga oshirishga safarbar qiladigan asosiy ma'naviy omil bu - inson ongi tushunchasi, ya'ni dunyoqarashi va tafakkuridir.

Shu ma'noda sog'lom turmush tarzini yangilash va rivojlantirish o'ta muhimdir. "Bugun hayotning o'zi bizdan professional, tezkor va samarali davlat xizmati tizimini shakllantirish, yangicha fikrlaydigan, tashabbuskor, el-yurtga sadokatli kadrlarga keng yul ochish buyicha samarali tizim ishlab chikishni talab etmokda"[3], Deydi Sh.M.Mirziyoyev.

Shaxsni o'ziga yuklangan muayyan vazifaning talablarini bajarish uchun ega bo'lgan ta'lim, aniq bilim va ko'nikmalar standartlariga asoslanib, mutaxassis deb atash mumkin. Mutaxassislik muhim va o'rganilgan kasb, chunki u odamlarning hayot sifatiga bevosita va dinamik ta'sir ko'rsatadi. Kasbiy etikani professionaldan kutilayotgan xulq-atvorning shaxsiy, ijtimoiy, tashkiliy va korporativ mafkuralari deb hisoblash mumkin. Etika professional uchun majburiy kompetensiya sifatida qaraladi va keng jamoatchilik professional amaliyotchidan olishni kutishi mumkin bo'lgan ishlab va xizmat ko'rsatish standarti sifatida hisoblanadi. Etika mutaxassislarni bozordagi boshqalardan ajratib turadi.

Kasbiy ahloq boshqa kasblarda ham shakllanadi, ularda mutaxassislar va jamiyat, menejerlar va boshqa xodimlar o'rtasidagi ahloqiy munosabatlar ham rivojlanadi. Bu munosabatlar ish etikasi bilan tartibga solinadi. Zamonaviy boshqaruv tuzilmasi va ishini tashkil etishning rivojlanishi bilan ma'muriy ahloq kodekslarini, boshqaruv etikasini ishlab chiqishga tobora ko'proq ahamiyat berilmoqda.

Etika faqat qonunga rioya qilish bilan bog'liq emas, balki qonunga odatiy rioya qilishdan tashqariga chiqadigan xulq-atvor kodeksi. Faylasuflar tomonidan ishlab chiqilgan ikkita asosiy nazariya ahloqiy absolyutizm va madaniy relativizmni o'z ichiga oladi. Ahloqiy absolyutizm halollik, adolat, javobgarlik va boshqalarni hurmat qilish kabi asosiy ahloqiy qadriyatlarni global tamoyillar sifatida tushuntiradi va har qanday individual mutaxassis uchun qo'llaniladi, madaniy relativizm esa biz yashayotgan jamiyatning xususiyatlariga ko'ra maxsus shakllangan ahloqiy qadriyatlar haqida gapiradi.

"Kasbiy etika" – bu turli yo'llar bilan tushunilishi mumkin bo'lgan atama.

Birinchi, kasbiy etika – bu professional tomonidan qabul qilingan amaliy qarorlarni amalga boshqaradigan qadriyatlar va normalar kodeksi. Shunday qilib, kasbiy etika harakatning ko'proq yoki kamroq aniq va ongli belgilovchisi bo'lishi mumkin. Kasbiy etikaning bu jihatini o'rganish ijtimoiy psixologiyaga tegishli.

Ikkinchidan, kasbiy etika to'liq ideallashtirilgan qadriyatlar to'plami bo'lib, maqsadi ushbu kasb ishlashi mumkin bo'lgan eng yaxshi dunyoni tushuntirishdir. Hozirgi kunda barcha kasblar o'zlarining eng yaxshi qadriyatlarini, xulq-atvori va oqibatlarini ochib beradigan o'zlarining xulq-atvor qoidalarini ishlab chiqdilar. Bunday kasbiy etika ekspressiv va ko'rgazmali sifatida tavsiflanishi mumkin va shuning uchun uni ritorika deb ataladigan fanning usullari bilan eng yaxshi o'rganish mumkin. Ammo bunday bayonot qabul qilinishidan oldin aniqlanishi kerak. Masalan, ritorika tushunchasi hech qanday salbiy ma'noda tushunilmasligi kerak. Aytish mumkinki, kasbiy etika - bu ma'lum bir kasbni tavsiflashi kerak bo'lgan yaxshi niyatlarning e'lon qilinishi va namoyon bo'lishi.

Uchinchi, kasbiy etika tanqidiy falsafiy intizom va amaliy ahloqning kengroq sohasining bir qismi bo'lishi mumkin. Bunday holda, falsafiy ahloqning normal usullari ularni baholash, tanqid qilish va rivojlantirish uchun kasbiy qarorlar, rejalashtirish va harakatlarga nisbatan qo'llaniladi.

Falsafiy kasbiy etikada bir qancha tendentsiyalarni ajratish mumkin. Birinchisini ikkilamchi ahloq deb atash mumkin, birinchi navbatda E. Pincoffs tomonidan ishlatiladigan atamani qabul qilish. Ushbu g'oya kasbiy etikaga tatbiq etilganda, kasbiy hayot uning dramatik muammolari yoki ahloqiy dilemmalar nuqtai nazaridan o'rganiladi. Masalan, advokat o'zining oqlanishi jamoatchilikka jiddiy zarar yetkazadigan xavfli jinoyatchining vakili ekanini biladi. U hali ham bu odamni himoya qilishi kerakmi? Har bir inson o'zini himoya qilish huquqiga ega, ammo bu huquqni huquqshunos yordamisiz amalga oshirib bo'lmaydi. Bu huquq sohasidagi odatiy ahloqiy dilemma.

Etik dilemmalar - bu faqat faktlar va texnik qoidalardan foydalanish bilan qoniqarli tarzda aniqlab bo'lmaydigan harakat yo'nalishini aniqlash uchun ahloqiy qadriyatlar tizimidan foydalanishni talab qiladigan muammolar. Etik dilemma turli qoidalar o'rtasida tanlov qilishga to'g'ri keladigan vaziyat sifatida ko'rib chiqilishi mumkin yoki aniq qoidalar yoki kuzatilishi kerak bo'lgan holatlar tarixi yo'q yoki xulosa qilish uchun bir nechta harakat yo'nalishini talab qilishi mumkin bo'lgan vaziyat.

Etik dilemma bilan bog'liq har qanday masala baholash uchun mutaxassisga topshirilganda, birinchi qadam ularni birinchi o'ringa qo'yish va bu borada yetarli ma'lumotlar va faktlar mavjudligini yoki yo'qligini tekshirish va har doim faktlarni hissiy javoblardan ajratishga harakat qilishdir. Agar yetarli ma'lumotlar mavjud bo'lsa, ularning qonuniy yoki yo'qligini tekshirib ko'ring va ko'proq ma'lumot olishga harakat qiling yoki tengdoshlar yoki qariyalardan maslahat so'rang. Mavjud ma'lumotlar yetarli ekanligi aniqlansa va ularning kasbiy va ahloqiy standartlarga muvofiqligini qonuniy ravishda tasdiqlaydi. Agar ular etika me'yorlarga muvofiq bo'lsa, xavf omillarini baholang va mavjud variantlarni ko'rib chiqing. Turli xil variantlarni taroziga soling va muvozanatlashtiring va xulosaga kelish uchun aniq asoslar taqdim etilishi mumkin bo'lgan eng yaxshi variantni tavsiya eting. Agar ushbu savollarning birortasiga javob qoniqarli bo'lmasa, tavsiyalar berish tavsiya etilmaydi.

Ikkinchidan, kasbiy ish va umuman kasbiy mahoratning asosiy tushunchalari falsafiy kontseptual tahlil orqali tekshirilishi mumkin. Ko'pchilik faylasuflar bu sohadagi asosiy falsafiy yondashuv, qonuniyligi aniq va foydasi yaqqol ko'rinib turadi, deb o'ylashni xohlaydi. Masalan, avtonomiya va hokimiyat tushunchalari tahlilning tipik ob'ektlari hisoblanadi.

Uchinchi, falsafiy yondashuv kasbiy hayotning tarixiy olamiga qaratilishi mumkin, bu esa barcha kasbiy faoliyatlar amalga oshiriladigan kontekst va muhit sifatida tushuniladi. Bunday yondashuvni Fuko yaratgan. Ko'p jihatdan bu yondashuv eng samarali hisoblanadi, chunki u

kasbiy hayotning umumiy rasmini shakllantirishga va ushbu doirada joylashtirishga imkon beradi. yuqorida sanab o'tilgan kasbiy etikaning boshqa jihatlarini Ahloq etikadan quyidagi jihatlar bilan farq qiladi:

Axloq	Etika
Ko'proq umumiy va ko'rsatmalarga asoslangan 1. Urf-odat va an'analar.	Maxsus va tavsiflovchi. Bu tanqidiy aks ettirish 1. Ahloq.
Ko'proq noto'g'ri natijalar bilan tashvishlanadi 2. Harakat, bajarilganda.	To'g'ri harakatning natijalari bilan ko'proq tashvishlansa 2. Bajarilmagan.
Sud hukm va jazoga qaratilgan 3. Xudoning nomi yoki qonunlar bo'yicha.	Ta'sir, ta'lim, kodlar orqali o'qitish, 3. Yo'riqnomalar va tuzatishlar
Ikki o'rtasida ziddiyat yuzaga kelgan taqdirda, ahloq-odobga ustuvor ahamiyat beriladi, chunki zarar 4. Ko'proq. Bu yanada keng tarqalgan va asosiy.	Kamroq jiddiy, shuning uchun faqat ikkinchi o'rinda. Kamroq tarqalgan. Ammo murakkab o'zaro ta'sirlar tufayli bugungi kunda dolzarbdir 4. Zamonaviy jamiyat
Misol: Xarakterning nuqsoni, korruptsiya, 5. Tovlamachilik va jinoyat.	Misol: Tushunchalar yoki odob-ahloq haqidagi e'tiqodlar, ta'mi, 5. Urf-odatlar va qonunlarga nisbatan

Axloq va etikaga zid bo'lgan qonunlar davlat, hokimiyat yoki milliy yoki xalqaro siyosiy organlar tomonidan rasman tasdiqlangan normalardir. Normalarni buzish jinoyat deb ataladi va muayyan jazoni taklif qiladi.

1-jadval.

Rivojlanish etikasi paradigmasining ahloqiy asoslari

Axloqiy nazariyaning kichik kategoriyalari	Xalqaro rivojlanish uchun ahloqiy masalalar	Rivojlanish etikasi
Meta-etika	Rivojlanishning predmeti nima?	Yaxshi hayot, adolat va tabiat bilan barqarorlik
Normativ etika	Xalqaro taraqqiyotni hal qilishda intellektual soha nimani aniqlashi kerak? (meta-etik tomonidan belgilanganidek)	Etika maqsadlari va etik strategiyalar
Amaliy etika	Qo'llaniladigan siyosatning oqibatlarini	Global rivojlanish etikasi

Etika nazariyasining kichik toifalari va ularning har birida xalqaro rivojlanish uchun yuzaga keladigan etika savollari o'rtasida parallellik o'rnatish rivojlanish etikasi paradigmasining ahloqiy asosini tashkil qiladi. "Taraqqiyot korxonasi uchun ushbu etika muammolarni hal qilishning o'ziga xos usuli bormi?" degan savol tug'ilishi mumkin. Mening javobim shuki, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy voqelik butun etika nutqini belgilaydi. Boshqa tomondan, ahloqiy javoblar rivojlanish agentlarini aks ettiradi va iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy haqiqatni belgilaydi.

Ma'lumotlar talqiniga asoslanib, biz respondentlarning kasbiy etikani tarbiyalash jarayoniga ovozlarini xaritalash modelini ishlab chiqdik. Ushbu model to'rt bosqichni o'z ichiga oladi: qadriyatlarini rivojlantirish, ahloqiy kamolot, professionallikni rivojlantirish va egalik. Kasbiy etikani rivojlantirish uchun ushbu to'rt elementni amalga oshirish va qo'llash kerak. 1-rasmda ushbu to'rt elementning kasbiy etika rivojlanadigan muhitni qanday tashkil etishi ko'rsatilgan.

Shunday qilib, kasb etikasi turli xil fikrlar maktabi ostida yoki siyosiy iqtisod an'analari doirasida boshqacha mafkuraviy va ahloqiy naqshlar ostida tekshirilishi kerak. Tadqiqot xalqaro taraqqiyotning kasb etikasi paradigmasi

Etika nazariyasi prizmasida xalqaro rivojlanish bo'yicha etika savollarining o'ziga xos tipologiyasi[4] va uning rivojlanishidagi ahloqiy javoblar 1-jadvalda keltirilgan.

sifatida belgilaydigan narsa aynan har bir jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy shakllanishining xalqaro rivojlanishning metaetik, me'yoriy va amaliy ahloqiy jihatlariga aks etishidir. Shunday qilib, tadqiqot xalqaro rivojlanish uchun meta-etik, me'yoriy va amaliy ahloqiy savollar orasida yangi tipologiyani taklif qildi. Amaliy siyosat ta'sirida tadqiqot ob'ekt (insoniyat) bilan uyg'un bo'lgan sub'ektning (insonning) haqiqiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda xalqaro rivojlanish bo'yicha ahloqiy siyosatni amalga oshirish uchun vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan inson rivojlanishining yangi paradigmasini taqdim etishga qaratilgan. Klark tavsiya qilganidek, "Taraqqiyot odob-ahloqini tarbiyalash taraqqiyot siyosati va tafakkuriga rahbarlik qilish uchun inson farovonligi to'g'risida izchil hisobot yaratish imkoniyatiga ega"[5].

Yuqorida aytilganlardan ko'rinib turibdiki, professionallik isboti bo'lishi uchun professionaldan kutilgan muayyan munosabatlar yoki odatiy fazilatlarini amalga oshirish uchun professional kerak. Ya'ni, professional ahloqiy ideallarni bilish amaliyoti bilan jamoat manfaatiga erishish bilan bog'liq xizmatlarni ko'rsatishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. -Т.: Ўзбекистон, 2018, 505-бет.
2. Коган Л.Н. Теория культуры / Л.Н.Коган. - Екатеринбург, 1993.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд, -Т.: Ўзбекистон, 2018. Б. 90
4. For classification methods see Barley (1994) and Marradi (1990)
5. Clark, A. D., 2002, Development ethics: A research agenda, International Journal of Social Economics, 29(11): 830-848.
6. Hausman, M, D. and McPherson S, M., 1993, Taking ethics seriously: Economics and contemporary moral philosophy, Journal of Economic Literature, 31(2): 671-731.

UDK:130002

Nilufar XASANOVA,
AFRAGANUS universiteti o'qituvchisi
Saida NIZAMOVA,
Turin PU akademik lisey o'qituvchisi, p.f.d
E-mail: nilufarxasanova@inbox.ru

O'zMU analitik kimyo kafedrasida dotsenti J. Todjiyev taqrizi asosida

CHEMISTRY IN OUR COUNTRY IN THE GERMAN STATE OF HAM.

Annotation

The article provides information about the educational system of the Federal Republic of Germany and the methodology of teaching chemistry. Specific characteristics of the German education system, similarities with the Uzbekistan education system, advantages and disadvantages are shown. Proposals and recommendations have been developed to study the advantages of the German educational system and the teaching of chemistry, to improve and implement them methodologically, and to introduce them to the educational system of Uzbekistan.

Key words: Primarstufe, sekundarstufe I, sekundarstufe II, real school, gymnasium, complex school, private school.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ В ГЕРМАНИИ И В НАШЕЙ СТРАНЕ

Аннотация

В статье представлена информация о системе образования Федеративной Республики Германии и методике преподавания химии. Показаны особенности немецкой системы образования, сходство с системой образования Узбекистана, достоинства и недостатки. Разработаны предложения и рекомендации по изучению преимуществ немецкой системы образования и преподавания химии, их методическому совершенствованию и внедрению в систему образования Узбекистана.

Ключевые слова: Начальная школа, основная школа, реальная школа, гимназия, комплексная школа, частная школа.

GERMANIYA DAVLATI XAMDA MAMLAKATIMIZDA KIMYO FANINI O'QITISHNING SOLISHTIRMA TAHLILI

Аннотация

Maqolada Germaniya Federativ Respublikasining ta'lim tizimi va kimyo fani o'qitish metodikasi haqida ma'lumotlar berilgan. Germaniya ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari, O'zbekiston ta'lim tizimi bilan o'xshash jihatlari, afzallik va kamchiliklari ko'rsatilgan. Germaniya ta'lim tizimi va kimyo fanini o'qitishning afzallik tomonlarini o'rganish ularni metodologik jihatdan takomillashtirish hamda O'zbekiston ta'lim tizimiga joriy qilish bo'yicha ham taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich maktab, asosiy maktab, real maktab, gimnaziya, kompleks maktab, xususiy maktab.

Kirish. 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 avgustdagi PQ-4805-son "kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijalarini oshirish chora tadbirlari to'g'risida"gi, O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi PQ-637-son "ta'lim to'g'risida" gi qonun, "umum o'rta ta'lim va o'rta maxsus, kasb-xunar ta'limining Davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-son qarori ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish borasidagi ustuvor vazifalarga mos holda, fanlarni o'qitishni tubdan qayta ko'rib chiqish, xalqaro standartlar darajasida malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratish maqsadida qabul qilingan.

Mustaqillik yillarida iqtisodiyot, sanoat, ijtimoiy hayotning jadal rivojlanishi natijasida, mamlakatimizda o'rta ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, unga o'qitishning zamonaviy shakl va pedagogik texnologiyalarini joriy etish, o'qituvchilarni malakasini oshirish, yangi darsliklar, o'quv adabiyotlar tayyorlash bo'yicha katta ishlar qilindi.

O'zbekiston ta'lim tizimini takomillashtirish uchun Buyuk Britaniya, Fillandiya, Germaniya, Italiya, Niderlandiya, Yaponiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Turkiya va shu kabi boshqa davlatlarning etakchi ilmiy-ta'lim

muassasalari o'qitish tizimini o'rganish va afzallik tomonlarini tadbiq etish kerak bo'ladi. O'zbekistonning shiddat bilan rivojlanishi xorijiy davlatlar bilan olib borayotgan iqtisodiy va siyosiy hamkorligi mahsulidir.

Ta'limning takomillashuviga erishish maqsadida turli mamlakatlardagi ta'lim tizimlarini qiyosiy tahlil qilish zarurligi hozirgi kunning talabidir. XIX asrning ikkinchi yarmida Frantsiya, Belgiya va Germaniyada qiyosiy-pedagogik tadqiqotlar keng miqyosda amalga oshirila boshlagan.

Jahonning rivojlangan mamlakatlarining deyarli barchasi o'sib kelayotgan yoshlarga sifatli ta'lim berish birinchi darajali ahamiyat kasb etishi, uning bilish faoliyati pedagog-tadqiqotchilar diqqat markazida bo'lib, o'z ta'lim tizimlarini isloh qilish zarurligini anglab etganlar.

Hozirgi zamon jamiyatida ta'lim tizimlarini rivojlantirishning strategik yo'nalishlari quyidagilardir: insonni bilimning turli sohalarida rang-barang mustaqil faoliyatga jalb qilish orqali uning aqliy va ma'naviy kamol topishini ta'minlash.

Ta'limning takomillashuviga erishish maqsadida turli mamlakatlardagi ta'lim tizimlarini qiyosiy tahlil qilish zarur. XIX asrning ikkinchi yarmida Frantsiya, Belgiya va Germaniyada qiyosiy-pedagogik tadqiqotlar keng miqyosda amalga oshirila boshlagan.

O'zbekiston uchun turli sohalaridagi o'z bilim va ko'nikmalarini mustaqil takomillashtirishga, zarur holda yangi bilimlar va kasblarni o'zlashtirishga qodir bo'lgan yoshlar etishib chiqishi muhimroqdir.

Qilingan adabiyotlar tahlili chet el pedagogik tajribasini, xorijiy ta'lim va tarbiya nazariyalarini qiyosiy o'rganish o'z mamlakatimizdagi ta'lim tizimlarini takomillashtirish va yanada oqilona ta'lim tizimlarini yaratish uchun andoza bo'lib xizmat qiladi.

Xalqaro miqyosda kimyo fanini o'qitish sifatini yaxshilash, ta'lim jarayoniga ishlab chiqarish texnologiyalarni o'rganish, mavzularga bog'lash, o'quvchilarni kimyo sanoatiga qiziqtirish va yangi texnologiyalarni tatbiq etish, integratsiyalash, aralash ta'lim texnologiyasi (blended learning) imkoniyatlaridan foydalanish, o'quvchilarning aqliy salohiyati, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy metodik ta'minotni yaratishga qaratilgan samarali tadqiqotlar olib borilmoqda.

Shu jumladan maqolada Germaniya Federativ Respublikasining ta'lim tizimi va kimyo fanini o'qitish metodikasini o'rganishga va tahlil qilishga harakat qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XIX asr boshida "Qiyosiy pedagogika" atamasini birinchi bor frantsuz olimi M. A. Julen qo'llagan. Julen ta'limning uzluksiz takomillashuviga erishish uchun

turli mamlakatlardagi ta'lim tizimlarini qiyosiy tahlil qilish

kerakligini asoslab bergan. XIX asrning ikkinchi yarmida Frantsiya, Belgiya va

Germaniyada qiyosiy-pedagogik tadqiqotlar olib borilib, ilmiy asarlar nashr qilina boshlagan. 1898 yil AQShda talabalarga qiyosiy pedagogikadan darslar o'tilgan (Kolumbiya universitetida).

Tadqiqot metodologiyasi

Germaniya ta'lim tizimiga xaqidagi ushbu maqolada Germaniya ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari, O'zbekiston ta'lim tizimi o'xshash jihatlari, kimyo fanini o'qitish usullarini afzallik va kamchiliklari, metodologik jihatdan takomillashtirishga oid o'z fikrlarimizni bildirganmiz. Unda tajriba-sinov, qiyosiy tahlil, kuzatish, ilmiy-tadqiqot, statistik tahlil, ko'rgazmali, amaliy metodlardan foydalanildi.

Germaniya – ta'lim va kasbga yo'naltirish, ilm va ilmiy tadqiqotlar davlati. Ko'plab Nobel mukofoti laureatlari, yuqori darajadagi ilmiy izlanishdagi yutuqlarga ega bo'lgan, ko'p loyihalarga moliyaviy yordam berib kelayotgan, har xil davlatlardan kelgan o'quvchilarni o'qitadigan davlatdir.

Germaniya Konstitutsiyasiga muvofiq, maktab ta'limi davlat nazoratida. Mamlakatda o'n oltita federal er mavjud bo'lsa, ularning har biri o'zining ta'lim to'g'risidagi qonuniga ega. Shu sababli federal erlarda maktab ta'limida ayrim farqlar bor.

Germaniyada maktab ta'limi majburiy va bepul. 6 yoshdan 18 yoshgacha fuqarolar majburiy tartibda ta'lim olishi shart. Maktab ta'lim tizimi quyidagi bosqichlarga bo'linadi:

1. Bolalar bog'chasi 2. Boshlang'ich maktab 3. Asosiy maktab 4. Real maktab

5. Gimnaziya 6. Birlashgan maktab 7. Oliy ta'lim

Umuman olganda Germaniya ta'lim tizimi bir necha bosqichni o'z ichiga oladi:

1. Elementar ta'lim: maktabgacha ta'lim muassasalar kiradi: bolalar bog'chalari, tayyorlov sinflari va kirish guruhlari bo'lib, 3 yil davomida qatnashish ota-onalar xohishiga ko'ra ixtiyoriydir.

2. Boshlang'ich maktab (Primastufe) unga 6 yoshdan qabul qilinadi. O'qish muddati 4 yil, Berlin va Brandenburgda 6 yil. Bu bosqichdagi ta'limning maqsadi – bolalarga ta'limni davom ettirishga imkon beruvchi asosiy bilimlarni berishdan iborat.

3. Ta'limning birinchi bosqichi (Sekundastufe I) yo'naltirilgan bosqich, unda o'quvchilar iqtidoriga ko'ra yo'naltiriladi: asosiy maktablar, Real maktablar, gimnaziyalar, kompleks maktablar. O'quvchilar ta'lim haqidagi attestatni Real va asosiy maktablarni bitirganda beriladi.

4. Ta'limning ikkinchi bosqichi (Sekundastufe II)ga gimnaziyaning yuqori sinflari, shuningdek kasbiy ta'lim va muassasalarda kasbiy ta'lim kiradi. Muassasalarda kasbiy ta'lim "Dual tizim" deb ham ataladi, unda ta'lim va ishlab chiqarishda amaliyot 2 yil davomida olib boriladi, bu o'qishni tugatish o'rta ta'limni tugatish bilan teng bo'lib, yakunida faqat kasbiy sohada o'qishni davom ettirish mumkin. Gimnaziya 3 yil o'qib, o'quvchilar umumiy shahodatnoma "etuklik attestati" – Abitur oladilar, bu ularga istagan oliy o'quv yurtiga kirishga imkon beradi.

5. Ta'limning uchinchi bosqichi oliy ma'lumot haqida diplom beruvchi oliy o'quv yurtlari.

Germaniya baholash tizimi:

Germaniyada 6 ballik baholash tizimi qabul qilingan. 1 ball eng yuqori baho hisoblanadi. O'quvchilar fanlarni eng kamida "4"ga o'zlashtirishi kerak. Boshlang'ich bosqichda bolalarga matematika, nemis tili, tabiatshunoslik, musiqa, estetika fanlari o'qitiladi.

Dastlabki 2 yil mobaynida o'quvchilar baholanmaydi. O'qituvchilar baho o'rniga bolaning individual rivojlanish holati xususida hisobot tayyorlaydi va o'zlashtirish tavsifnomasi beriladi. O'quvchilarga 3-sinfdan baho qo'yila boshlanadi.

5-6 sinflar bolalarning rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu bosqichda bolalar keyingi ta'lim turiga yo'naltirilishi uchun kuzatuvda bo'ladi. Bolaning boshlang'ich sinflardan keyin qaysi maktab turida o'qishni davom ettirishi boshlang'ich maktab tavsifnomasi, uning o'zlashtirishi hamda ota-onasining xohishlariga bog'liq.

O'quvchilar o'rta ta'limning eng muhim bo'g'ini gimnaziya (Gymnasium) to'qqiz yil 5-13 sinfgacha ta'lim oladi. Real maktabning 10-sinfini tamomlagan yoshlar esa gimnaziya 3 yil o'qiydi. Mazkur ta'lim dargohida gumanitar, tabiiy fanlar va xorijiy tillar chuqur o'rgatiladi. O'quvchilar 11 sinfdan tanlagan yo'nalishidan kelib chiqib, asosiy vaqtini bir necha fanni chuqur o'rganishga sarflaydi.

Gimnaziya - oliy ta'limga tayyorgarlikning hal qiluvchi bosqichi bo'lib gimnaziyaning tugatganlik to'g'risidagi etuklik shahodatnomasi (Abitur) universitetga imtihonsiz kirish huquqini beradi. Ammo etuklik shahodatnomasini olish oson emas. O'quvchiga ushbu hujjatni berishda uning o'n uch yil davomidagi natijalari hamda 4 fan bo'yicha yakuniy imtihon baholari inobatga olinadi.

Xususiy ta'lim

Germaniyada davlat maktablar bilan birga xususiy ta'lim muassasalari mavjud. Xususiy maktablar o'rta ta'lim maskanlarining 2% foizini tashkil etadi. Xususiy maktablarni Federal ta'lim va madaniyat vazirligi nazorat qiladi. O'quv dasturlari an'anaviy maktablardan birmuncha farq qiladi. Xususiy maktablar sanoat, sport, til, uy xo'jaligi kabi ixtisoslashgan yo'nalishlarda ta'lim beradi. Shuningdek, nogiron va aqliy qobiliyati cheklangan bolalar uchun maxsus maktablar ochilgan.

Nemis pedagoglari iste'dodsiz o'quvchining o'zi yo'q, deb hisoblashadi. Ular o'quvchilarni yangilik va ixtirolar ruhida tarbiyalashga intiladi. Pedagoglar birinchi navbatda o'quvchining mustaqil fikri bo'lishiga erishishni maqsad qiladi.

Universitetlarda bakalavr bosqichi to'rt yarim yilgacha, magistratura bir yildan to'rt yilgacha, doktorantura ikki yildan besh yilgacha. Odatda, bakalavriat va magistratura talabalari o'qish yakunida davlat imtihoni (Statspruefung) topshiradi va dissertatsiya himoya qiladi. Talaba o'qish uchun qishki yoki yozgi o'quv mavsumini tanlash huquqiga ega.

Yozgi mavsum aprel-sentyabr, qishkisi esa oktyabr-mart oylarini o'z ichiga oladi. Germaniya chet ellik talabalar soni

bo'yicha dunyoda AQSh va Buyuk Britaniyadan keyingi o'rinda turadi.

Tahlil va natijalar.

Yo'nalishlar	O'zbekiston	Germaniya-Berlin
Kimyo fanini o'qitishi	7-11 sinf - o'rta maktab, 10-11 akademik litsey, kollej, OTM	5-13 sinf - gimnaziyalar 7-10 sinf - Real maktablar, 11-13 sinf - kollej OTM
Fanga oid dasturlar	standart talablari asosida ishlab chiqiladi	maktab talablaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqariladi
Fanning nomi	umumiy kimyo, anorganik kimyo, organik kimyo	umumiy kimyo, anorganik kimyo, organik kimyo
Fanga ajratilgan soatlar	xaftasiga 2 soat	xaftasiga 2 soat 1 - semestr ximiya 2-semestr fizika
Darsliklar	har bir sinflar buyicha darsliklar mavjud	darslik va o'quv qo'llanmalar Internet materiallari asosida
Texnik ta'minot	laboratoriya xonalari bor, kimyoviy jixozlar va moddalar etishmovchiligi mavjud.	Har bir maktab bazasidan kelib chiqqan holda 3-6 sinflar mavjud
Didaktik materiallar	darslik, o'quv qo'llanma, tarqatma materiallar, texnik vositalar, kompyuter taqdimotlari	Internet materiallari va unda foydalaniladigan platformalar
Baholash usullari	umumta'lim maktablarida chorak va yakuniy akademik litsey va kolleжда joriy, oraliq va yakuniy nazorat	yillik baholash va imtihon (6 balli tizim)

Jadval mualliflar tomonidan tuzilgan.

Xulosa va takliflar. Germaniya o'quv tizimida turli xil interaktiv metodlardan foydalaniladi: jamoali o'qish, hamkorlikda o'qitish, guruhli ishlash, intervyu, fidbek, mustaqil o'qish, svetofor kabiklar. Bu usullar kimyo fanini o'qitishda keng qo'llaniladi.

Germaniya ta'lim tizimining yutug' tomonlari ko'p, masalan: qiyosiy tahlili mavjudligi, sifatni mustahkamlashga alohida e'tibor berilishi; o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida do'stona munosabat o'rnatilganligi; ijodiy muhit yaratilganligi; ishlab chiqarish korxonalarida o'quvchilar uchun shartnoma asosida ishlash imkoniyati yaratilganligi; har bir o'quvchiga tarqatma material kelgusi dars uchun berib yuborilishi; javob bera olmagan o'quvchilarni ham o'qituvchi xushmuomalalik bilan to'g'ri yo'naltira olishi; ta'lim maqsadi individuallashtirilganligidir..

O'rganilgan ma'lumotlar asosida xulosa qilib quyidagilarni O'zbekiston ta'lim tizimiga ham joriy qilish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

1. Germaniyadagi kimyo fanini o'qitish samaradorligini oshirishni ta'minlovchi metodlarni mamlakatimiz ta'lim tizimiga tatbiq etish;
2. Kimyo fanini o'qitish samaradorligini oshirish maqsadida o'quv dastur va o'quv reja, dars soatlarini xorij davlatlari asosida qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish;
3. Kimyo fanini ishlab chikarish bilan bog'lab o'qitish
4. Mamlakatimizda xususiy maktablarni ko'paytirish;
5. Ishlab chiqarish korxonalarida o'quvchilar uchun shartnoma asosida ishlash imkoniyati yaratish;

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oli ta'lim berdi tizimin yanada rebohlanting chorasi-samarali chora" gi PK-2909-sonli qarori. 2017 yil, aprel 20.
2. Qiyosiy Ta'lim.Sohail Naqvi.Jurnal-srpnumber No. 6. 2012yil / sahifa 55/
3. Miraliev D. Jahon tizimidan dars beradi. Vinkvu uslubi majmua. T.: Iqtisodiyot., 2016 y, 30-darajasi
4. Qiyosiy Ta'lim. Sohail Naqvi. Jurnal-srpnumberatakliflar 6. 2012yil / sahifa 56
5. Fayzullayeva N. Jahon tizimidan dars beradi. T.: TDIU. Onkuv kulanma. "Iqtisodiyot"., 2016 y
6. Fayzullayeva D. zamonaviy ta'lim texnologiyalari. Bin uslubidagi majmua. T.: TDIU., "Iqtisodiyot"., 2017 y
7. Miraliev D. Jahon tizimidan dars beradi. Bin uslubidagi majmua., T.: Ekonomika., 2016 y
8. Mamadjonov I. T. D., "Iqtisodiyot va texnologik innovatsiyalar" elektron fan jurnali. # 6, noyabr-dekabr, 2017 yil

UDK: 379,9

Sheraxon XASHIMOV,

Samarqand Iqtisodiyot va servis instituti, Ijtimoiy fanlar kafedrasida katta o‘qituvchisi, f.f.b.f.d. (PhD)

E-mail – sheraxon64@mail.ru

Samarqand “O‘zbekiston-Finlyandiya” pedagogika instituti professori, f.f.d. J.Ya.Yaxshilikov taqrizi asosida

O‘ZBEKISTONNING XALQARO IMIDJI YUKSALISHIDA MILLIY TURIZMDAGI MODERNIZATSION VA INTEGRATSION JARAYONLAR

Annotsatsiya

Maqolada O‘zbekistonning xalqaro imidji yuksalishida milliy turizmning tutgan o‘rni, ushbu holatdagi modernizatsion va integratsion jarayonlar tahlil qilingan. O‘zbekistondagi modernizatsion jarayonlar, mamlakatning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvi, madaniyatlararo muloqotning kuchayishi, axborot kommunikatsiya tizimining yanada takomillashuvi va uning turizm sohasi rivojlanishiga ta‘siri kabi masalalar ko‘rib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Xalqaro imidj, milliy turizm, modernizatsiya, integratsiya, madaniyatlararo muloqot, axborot kommunikatsiya tizimi, turizm sohasi, turistik tashkilotlar, modernizatsion, integratsion jarayonlar.

ПРОЦЕССЫ МОДЕРНИЗАЦИИ И ИНТЕГРАЦИИ В ПОВЫШЕНИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ИМИДЖА УЗБЕКИСТАНА В НАЦИОНАЛЬНОМ ТУРИЗМЕ

Аннотация

В статье анализируется роль национального туризма в подъеме международного имиджа Узбекистана, процессы модернизации и интеграции в этой ситуации. Были рассмотрены такие вопросы, как процессы модернизации в Узбекистане, интеграция страны в мировое сообщество, усиление межкультурных отношений, дальнейшее совершенствование информационно-коммуникативной системы и его влияние на развитие туристической сферы.

Ключевые слова: Международный имидж, национальный туризм, модернизация, интеграция, межкультурная коммуникация, информационно-коммуникационная система, туристическая отрасль, туристические организации, модернизация, интеграционные процессы.

MODERNIZATION AND INTEGRATION PROCESSES IN NATIONAL TOURISM IN IMPROVING THE INTERNATIONAL IMAGE OF UZBEKISTAN

Annotation

The article analyzes the role of national tourism in the rise of the international image of Uzbekistan, the processes of modernization and integration in this situation. Issues such as modernization processes in Uzbekistan, integration of the country into the world community, strengthening of intercultural communication, further improvement of the information communication system and its impact on the development of the tourism sector were considered.

Key words: International image, national tourism, modernization, integration, intercultural communication, information communication system, tourism sector, tourism organizations, modernization, integration processes.

O‘zbekistonda demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayonida mamlakatning xalqaro imidjini yuksaltirish, ushbu jarayonni milliy turizm sohasiga ham tatbiq etish masalasiga katta e‘tibor qaratilmoqda. O‘zbekistonning xalqaro imidjining yuksalishida milliy turizm modernizatsion va integratsion jarayonlar amalga oshirilmoqda. Imidj so‘zi lotin tilidan olingan so‘z bo‘lib, “ko‘rinish”, “qiyofa”, “timsol” degan ma‘nolarni anglatadi. Imidj biron bir shaxs, ob‘yekt, predmetning tashqi ko‘rinishi, xolatini aks ettiradi. Har sohaning o‘z imiji mavjud bo‘lganidek, O‘zbekistonda milliy turizm rivojlanishining ham o‘z imidji mavjuddir.

Modernizatsiya fransuz tilida eng yangi, zamonaviy degan ma‘noni bildirib, biror narsani yangilash, unga zamonaviy tus berish, uni zamonaviy talablarga muvofiq o‘zgartirish jarayonini o‘zida ifodalaydi. O‘zbekistonda milliy turizm tizimini rivojlantirish sohasida ham yangilanish, modernizatsiya jarayonlari amalga oshirilmoqda. Milliy turizm tizimi yangilanmoqda, turistlarni qabul qilish, ularga xizmat ko‘rsatish, xizmatlar turini ko‘paytirish, axborot texnologiyalari, texnik xizmat ko‘rsatish sohasida yangi tizimlar joriy etilmoqda. Turizm sohasi rivojlangan mamlakatlarning tajribasini o‘rganish, ularning ilg‘or

yutuqlarini milliy turizmga joriy qilish masalasiga e‘tibor kuchaytirilmoqda.

Integratsiya lotin tilida tiklash, to‘ldirish degan ma‘noni bildirib, tizimning ayrim qismlari va funksiyalarining o‘zaro bog‘liqlik holatini hamda shunday holatga olib boruvchi jarayonini, fanlarning yaqinlashishi va o‘zaro aloqasini, davlatlar o‘rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish va birlashtirish jarayonlarini o‘zida ifodalovchi tushunchadir. Hozirgi davrda O‘zbekistonning milliy turizm tizimida ham integratsiya jarayonlari sodir bo‘lib, turizm turlari o‘rtasida, turizm sohasining iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy, ma‘naviy tomonlari o‘rtasida, turizm xizmatini tashkil qilish, boshqarish, xizmat ko‘rsatish sohasini tashkil qilish, turizmning xavfsizligini ta‘minlash sohasida, milliy turizmning xalqaro turizm tashkilotlariga integratsiyalashuvi sohasidagi aloqalari kuchayib bormoqda.

“Bugungi kunda ushbu sohada olib borilayotgan davlat siyosati - deydi Prezident Shavkat Mirziyoyev, - istiqbolda hududlar va ularning infratuzilmasini kompleks jadal rivojlantirish, dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni yechish, ish o‘rinlarini ko‘paytirish, hududlar diversifikatsiyasi va rivojlanishini ta‘minlash, aholining daromadlari, yashash darajasi va sifatini oshirish hamda mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va imidjini

yaxshilashga qaratilgan. Turizmni iqtisodiyotning strategik tarmog'iga aylantirish biz uchun ustuvor vazifa bo'lib qoladi. Hukumat oldidagi eng muhim vazifalardan biri – yaqin yillarda yurtimizga keladigan turistlar sonini 10 millionga etkazishdan iborat” [1].

Bugungi kunda xalqaro maydonda O'zbekistonning turizm sohasiga katta e'tibor qaratayotgan, tashqi va ichki turizmni rivojlantirish masalasiga davlat siyosati darajasida munosabat shakllanayotgan davlat sifatidagi imidji shakllantirilmoqda. So'nggi yillarda O'zbekistonda turizm sohasidagi qator masalalar qayta ko'rib chiqildi. Sayyohlarga viza berish keskin liberallashtirildi. Aeroportlarda navbatlar va tekshirishlarga barham berildi, yashil yo'laklar tashkil etildi. Mehmonlar elektron ro'yxatdan o'tkaziladigan bo'ldi, ular erkin harakatlanishi uchun hamma sharoitlar yaratildi. Valyuta ayirboshlashga cheklovlar bekor qilindi. Oxirgi yillarda O'zbekistonga kelayotgan xorijiy turistlar soni ko'paydi. O'zbekistonda turizmni rivojlantirish, sayyohlar oqimini ko'paytirish, ularga qulay va xavfsiz sharoitlar yaratish maqsadida ko'pgina shaharlarda ichki ishlar tuzilmalarida xavfsiz turizmni ta'minlash boshqarmalari tashkil etildi.

2022 yil 19-sentyabrda Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida mamlakatimizning ichki va tashqi turizm salohiyatini yanada oshirish chora-tadbirlariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishida Tashqi ishlar vazirligiga “Samarqand – Yangi O'zbekistonning turizm darvozasi”, targ'ibot kompaniyasini o'tkazish, Samarqandga sayyohlar oqimini oshirish bo'yicha “yo'l xarita”sini tasdiqlash va elchixonalar oldiga xorijiy mamlakatlarda targ'ibot kompaniyasi, xorijiy ommaviy axborot vositalari, mashhur turistik blogerlar uchun press-turlar tashkil etish vazifasi qo'yildiki, bularning hammasi O'zbekistonning turizm sohasida xalqaro imidji yuksalishiga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60 son Farmoniga 1-ilovada 35-maqсад: “O'zbekiston bo'ylab sayohat qiling” dasturi doirasida mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish hamda respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga etkazish”[2]dan iborat deb belgilandi. Shu bilan birgalikda turizm va madaniy meros ob'yektlari infratuzilmasini rivojlantirish hamda 8 mingdan ortiq madaniy meros ob'yektlaridan samarali foydalanish bo'yicha davlat dasturini qabul qilish ko'rsatildi. Samarqandni “Turizm darvozasi”ga aylantirish orqali kelgusi besh yilda turizm xizmatlari xajmini kamida 10 baravarga oshirish rejalashtirildi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2022 yil 20 dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida ham ushbu masalaga to'xtalib o'tilib, “Samarqand shahri dunyo taniyidigan megapolisga, xalqaro turizm va biznes markaziga aylanmoqda”[3], deb ta'kidlandi.

“2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoniga 1-ilovada xalqaro maydonda O'zbekistonning imidjini oshirish vositasi sifatida ommaviy axborot vositalari samaradorligini oshirish masalasiga katta e'tibor qaratilgan. Taraqqiyot strategiyasidagi 98-maqсад: Jahon hamjamiyatida mamlakatimiz imidjini oshirishga qaratilgan axborotlar yetkazish samaradorligini oshirish, deb nomlangan. Ushbu maqsadda, O'zbekiston imidjini jahon sahnasida ilgari surishni nazarda tutuvchi chora-tadbirlar majmuini tayyorlash va amalga oshirish, mamlakatimizda islohotlarning borishi, jamiyatni demokratik yangilash jarayonlari haqida xolis axborot tarqatishni samarali davom ettirish[4] vazifasi belgilangan.

O'zbekiston ulkan turizm salohiyati va g'oyat boy madaniy-tarixiy merosga ega, - deyiladi ushbu maqolada, - Bu

zaminda purviqor tog'lar bilan o'ralgan vodiylar va jazirama sahrolar, qadimiy me'moriy obidalari bilan mashhur tarixiy majmualar va zamonaviy megapolislar ajib bir tarzda uyg'unlashib ketgan. O'zbekistonda 11 ta milliy tabiiy bog'lar va davlat qo'riqxonalari, 12 ta maxsus qo'riqxonalar, 106 ta muzey, 37 ta teatr, 187 ta madaniyat va istirohat bog'i mavjud. ...2018 yilda o'zbek milliy taomlari “National Geographic” jurnalining “Gastronomik turizm” nominatsiyasida birinchi o'rinni egalladi, O'zbekiston ko'plab xorijiy nashrlar, jumladan, “The New York Times”, “The Guardian”, “Lovely Planet” tomonidan sayohat uchun eng jozibador va qiziqarli yo'nalish sifatida e'tirof etilmoqda[5].

Euronews xalqaro axborot telekanali va Evropaning boshqa ommaviy axborot vositalarida ham O'zbekistonning turizmni rivojlantirish sohasidagi imkoniyatlari yoritib borilmoqda. Euronews xalqaro axborot telekanali o'zining oylik tomoshabinlar qamrovi qariyb 15,2 million kishini tashkil etuvchi “Focus” sahifasida Samarqand turistik markazi zamonaviy kongress-markazi, “Abadiy shahar” tarixiy-etnografik xiyoboni, gashtak (baliq tutish uchun sun'iy ko'l), musiqali fontan o'rnatilgan markaziy saylgoh, Eco Village alohida kottejlar majmuasi, xalqaro tasniflangan brendlar ostidagi 8 ta mehmonxonani birlashtirgan ulkan ko'p tarmoqli majmua, Silk Road Samarqand majmuasi O'zbekistonga sayyohlar oqimi kelishini kuchaytirishi to'g'risida ma'lumot berib, O'zbekistonning xalqaro imidjining yuksalishida turizmning muhim o'rin tutishiga o'z e'tiborini qaratgan.

2022 yil 1-3 noyabr kunlari O'zbekistonda Xalqaro ziyorat turizmi haftaligi o'tkazilgan bo'lsa, 5 noyabrda BMTning Butunjahon turizm tashkiloti (UNWTO) Bosh kotibi Zurab Pololikashvili O'zbekistonga kelib, Samarqandga tashrif buyurdi. Rossiya Turoperatorlar uyushmasi (ATOR) ijrochi direktori Maya Lomidzening fikriga ko'ra O'zbekiston MDH davlatlari orasida rossiyalik sayyohlar uchun eng mashhur yo'nalishga aylandi. U yerda turlarga bo'lgan talab 20 foizga o'sdi. Samarqandga 2022 yilda 1,2 million xorijlik sayyoh keldi[6].

O'zbekistonga kelayotgan sayyohlar oqimini kengaytirish bo'yicha elchixonalarimiz ham faol va tizimli ish olib borishi lozim, - deydi Prezident Shavkat Mirziyoyev, - Shuni alohida ta'kidlash joizki, xorijiy turistlarni mamlakatimizga jalb etish yuzasidan elchilarimizning Turizmni rivojlantirish bo'yicha davlat qo'mitasi va Savdo-sanoat palatasi bilan birgalikda tizimli ravishda qattiq ishlashi talab qilinadi[7].

Jahondagi yetakchi axborot agentliklari bilan hamkorlikni rivojlantirish, O'zbekistonning turizm sohasidagi imkoniyatlari tashviqotida ulardan unumli foydalanish mamlakatimizning turizm sohasidagi imidji yuksalishiga olib keladi. O'zbekistonda milliy turizmni rivojlantirish sohasida amalga oshirilayotgan ishlar, O'zbekistonning boy tarixi va madaniyati, turizm sohasidagi imkoniyatlaridan so'zlovchi sifatli media kontentlarni tayyorlash, ularni mavjud barcha kommunikatsiya kanallari orqali jahon auditoriyasiga muntazam tarqatish yaxshi samara beradi. O'zbekistonning tarixi va zamonaviy taraqqiyoti, madaniyati va san'ati, tarixiy shaharlari, an'ana va urf-odatlarini targ'ib qilingan kitoblar, ma'lumotnomalar va qo'llanmalarni xorijda nashr etish masalasiga e'tiborni kuchaytirish zarur bo'lib, ushbu asarlarning xorijiy mamlakatlarda taqdimotlarini o'tkazish, ularni chet el mamlakatlari parlament, hukumat va ekspert doiralari o'rtasida tarqatish mamlakatimizning turizm sohasidagi imidjini yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy mamlakatlarda O'zbekiston imidjining o'lchov mezonini sifatida turizmning tutgan o'rni va ahamiyati oshib bormoqda. Britaniyalik professor Sh.Akinerning fikriga ko'ra, “turizm milliy imidjni rivojlantirish mumkin bo'lgan tarmoqlardan biri hisoblanadi. Chunki u xorijliklarni mahalliy aholi bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqaga kiritadi. Natijada ana shu

sayyohlar ongida ular tashrif buyurgan jamiyatlar haqida o'z shaxsiy taassurotlarining shakllanishiga sabab bo'ladi". Britaniyalik olim S.Anholt fikriga ko'ra, mamlakat imidjini mustahkamlash jarayonida ommaviy axborot vositalari bilan bir qatorda – boshqaruv, eksport, turizm, madaniyat va meros, investitsiya va imigratsiya, odamlar ham muhim rol o'ynaydi[8].

Bugungi kunda O'zbekistonning xalqaro imidjini shakllantirishda turizm sohasida ommaviy kommunikatsiya vositalaridan tashqari turli xalqaro formatda o'tkaziladigan forumlar, anjumanlar, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, madaniy ko'rgazmalar, sport musobaqalari, etnografik, diniy, ekologik mavzularda o'tkaziladigan turli tadbirlar muhim ahamiyatga egadir.

O'zbekistonning ijobiy imidjini faol ilgari surish mexanizmlari va vositalarining milliy turizm bilan bog'liq jihatlari o'rganish, xalqaro maydonda PR-sheriklik loyihalarini amalga oshirish bo'yicha hamkorlik aloqalarini o'rnatish bugungi kunda muhim ahamiyatga egadir.

O'zbekiston o'zining ijobiy imidjini shakllantirish uchun yetarli darajada kuch va salohiyatga ega bo'lib, turizmni rivojlantirish ushbu sohadagi ijobiy imidjni shakllantirishga tizimli va kompleks yondashuvni talab etadi.

Turizm ravnaqi uchun maxsus iqtisodiy hududlarni tuzish, turistik klasterlarni yaratish, sohaga strategik sheriklarni jalb qilish, sayyohlik infratuzilmasi va turizm sanoatini jadal rivojlantirish, hududlarning sayyohlik salohiyatidan to'liq va samarali foydalanish, milliy turistik mahsulotlarni ishlab chiqarish va uni jahon bozorlariga olib chiqish borasidagi faoliyatimizni jadal rivojlantiramiz[9], - deydi Shavkat Mirziyoyev.

O'zbekistonda turizm infratuzilmasini rivojlantirishda turizm sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar takomillashtirilmoqda. Shu bilan birgalikda turizmning o'ziga jalb etuvchi vositasi sifatida axborot bozori ishtirokchilari faoliyatini takomillashtirish, axborot texnologiyalari salohiyatidan samarali foydalanish, milliy turizmni rivojlantirishda reklamadan unumli ravishda foydalanish bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega bo'lmoqda. Turizm xizmatlarini tashkil qilish bo'yicha xalqaro global axborot tizimlariga ulanish va lokal servislarni yaratish, internet tarmog'ida turistik imkoniyatlari haqidagi axborot resurslarini mamlakatimizda kengaytirish zarurdir. O'zbekistonda turizm industriyasini rivojlantirish bugungi kundagi dolzarb masala bo'lib, turizm industriyasini rivojlantirish turistik resurslardan unumli foydalanish va xizmat ko'rsatadigan infratuzilmani yuqori saviyaga olib chiqishni nazarda tutadi. Bu esa O'zbekistonning xalqaro imidjini yuksaltirishga xizmat qiladi. Turizm tizimi o'ziga xos

xususiyat, maqsad, vazifalar va strukturasi ega bo'lib, turizm sistemasiga xos bo'lgan xususiyatlar bu uning ochiqligi, yaxlitligi, izchilligi va ketma-ketligidir. Turizm tizimi o'z-o'zidan rivojlanish xususiyatiga ega bo'lib, bu rivojlanish tizimning o'z-o'zini saqlash va takomillashishini ta'minlaydi. Turizm tizimining maqsadi mustahkam, ommaviy va raqobatbardosh turizmni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan sharoitlarni yaratishdan iboratdir.

Turizm jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy hayot sohalariga ta'sir ko'rsatib, turizm natijasida mamlakatning ichki salohiyati namoyon etiladi, tarixiy obidalar va muqaddas qadamjolar obod qilinadi, tabiiy landshaft, ekoturizm, agroturizm, etnoturizm, diniy turizm marshrutlari ishlab chiqiladi. Turizm aholini ish bilan ta'minlash, milliy madaniyat, hunarmandchilikning rivojlanishiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Turizmni rivojlantirishda axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan keng foydalanilib, turizm xizmatlarini tashkil qilish bo'yicha xalqaro global axborot tizimlariga ulanish, lokal servislarni yaratish, internet tarmog'ida mamlakatning turistik imkoniyatlari xaqidagi axborot resurslarini kengaytirish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda turizm rivojlangan xorijiy davlatlarning erishilgan yutuqlari ijodiy tarzda o'rganilib, O'zbekistonga chet elik investorlarning mablag'lari kiritilmoqda, yangi turizm infratuzilmasini shakllantirishda xorijiy davlatlarning tajribalariga tayanilmoqda. O'zbekistonda sayyohlarga xizmat ko'rsatish aholini ish bilan ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, milliy hunarmandchilik, kasanachilikni rivojlantirish, milliy taomlar, milliy madaniyat, milliy urf-odat, an'ana, udumlar, marosim va bayramlar kabi milliy qadriyatlarini tiklash va yuksaltirish asosida amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda milliy turizm tizimining takomillashib borishi iqtisodiyot, siyosat, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy hayot sohalariga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda. O'zbekistonda milliy turizmni rivojlantirishda turizm sohasida faoliyat olib borayotgan sub'yektlarning innovatsion va kreativ yondashuvi talab etilmoqda.

O'zbekistonda zamonaviy turizm industriyasini shakllantirish uchun ko'plab imkoniyat va shart-sharoitlar yaratilib, sohani rivojlantirishga kompleks yondashilmoqda, respublikada ko'plab zamonaviy sayyohlik infratuzilma ob'yektlari shakllantirilmoqda. Milliy turizmni rivojlantirishda, turizm infratuzilmasini shakllantirishda tadbirkorlar faolligini rag'batlantirishga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Bularning barchasi O'zbekistonda milliy turizmni tizimli va qonuniyatli jarayon sifatida o'rganishni dolzarb masala sifatida kun tartibiga qo'yilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent, O'zbekiston, 2021 yil, 173-174 betlar.
2. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. <https://www.xabar.uz/jamiyat/shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-va-o'zbekiston-xalqiga-murojaatnomasi>
4. <https://lex.uz/docs/5841063>
5. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild, Toshkent, O'zbekiston 2020 yil, 300 bet.
6. <https://uza.uz/posts/436423>
7. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. Toshkent, O'zbekiston 2018 yil, 287-288 betlar.
8. <https://beruniyalimov.uz/archives/986>
9. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent, O'zbekiston, 2021 yil, 172 bet.

UDK: 159.922

Farog'at XODJIYEVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti professori v.b., p.f.n
E-mail: farogat65@mail.ru
Moxichexra ISLAMOVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti,
E-mail: islamova.m.1988@mail.ru

Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti, p.f.n. D.Axatova taqrizi asosida

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING OF STUDENTS

Annotation

The article conceptually analyzes the methodological foundations of the technology for the development of critical thinking of students. The main characteristics of critical thinking and the essence of its interaction with other forms of thinking are revealed. The qualities necessary for the development of critical thinking in students, as well as the organizational stages of the technology for the development of this thinking, methods and techniques for implementing these stages, as well as the content of the work carried out in this process are explained scientifically and methodically.

Key words: Critical thinking, the main features of critical thinking, critical thinking development technology, organizational stages of critical thinking development technology, information, reflection, cause and effect, motivation.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В статье концептуально анализируются методологические основы технологий развития критического мышления студентов. Раскрыты основные характеристики критического мышления и сущность его взаимодействия с другими формами мышления. Научно и методически разъяснены качества, необходимые для развития критического мышления у студентов, а также организационные этапы технологии развития этого мышления, методы и приемы реализации этих этапов, а также содержание работы, проводимой в этом процессе.

Ключевые слова: Критическое мышление, основные черты критического мышления, технология развития критического мышления, организационные этапы технологии развития критического мышления, информация, рефлексия, причина и следствие, мотивация.

TALABALARDA TANQIDIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASINING METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish texnologiyalarining metodologik asoslari konseptual jihatdan tahlil qilingan. Tanqidiy tafakkurning asosiy xususiyatlari va uning boshqa tafakkur shakllari bilan o'zaro aloqadorliklari mohiyati ochib berilgan. Talabalarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan sifatlar, shuningdek, ushbu tafakkurni rivojlantirish texnologiyasining tashkiliy bosqichlari va bu bosqichlarni amalga oshirishning usul va uslublari hamda ushbu jarayonda olib boriladigan ishlar mazmuni ilmiy-metodik jihatdan izohlangan.

Kalit so'zlar: Tanqidiy tafakkur, tanqidiy tafakkurning asosiy xususiyatlari, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasi, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasining tashkiliy bosqichlari, axborot, refleksiya, sabab-oqibat, motivatsiya.

Kirish. Hozirgi kunda butun dunyoda ta'lim jarayonlariga o'qitishning eng samarali usullarini izchillik bilan joriy etish orqali – har tomonlama yetuk kasbiy malakaga hamda noan'anaviy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan yetuk kadrlarni tayyorlash muammosi dolzarblik kasb etmoqda. Ushbu muammo yechimi esa, bevosita bo'lajak o'qituvchilarda tanqidiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish masalasi bilan uzviy bog'liq. Chunki, o'zining mazmun-mohiyatiga ko'ra, tanqidiy tafakkurga ega bo'lish jarayoni tafakkurlashning boshqa barcha jihatlarini o'ziga qamrab oladi.

Mamlakatimizda ham barcha sohalar singari, ilm-fan va ta'lim sohalarida, xususan oliy ta'lim tizimida ham tub islohotlar izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmonida "...talabalarda tanqidiy fikrlash,

axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari shakllantirilmagan"ligi masalasiga e'tibor qaratilgan [1]. Bu esa, ushbu muammoni ilmiy – pedagogik nuqtai nazardan chuqur va tizimli tadqiq qilish zaruratini yuzaga keltirib, soha olimlari oldiga hal qilinishi lozim bo'lgan muhim vazifalarni qo'yadi.

Zamonaviy ta'lim jarayonlarida butun dunyo olimlari "tanqidiy tafakkur (fikir yuritish)" masalalariga e'tiborni qaratib, uni rivojlantirish uchun turli texnologiyalar hamda uslublarni taklif etmoqdalar va bu masala falsafa, mantiq, oliy nerv faoliyati fiziologiyasi, pedagogika, psixologiyada qaytadan zamonaviy bilimlar asosida ko'rib chiqilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Pedagogika va psixologiya fanlarida ushbu masala bilan P. Balonskiy, V. Bolotov, T. Vorapay, A. Ivanova, A. Kocherga, V. Kushner, T. Oleynik, E. Polat, A. Podzelun, S. Romanova, M. Skatkin, I. Slobodyanyuk, V. Teplov, L. Terletskeya, S. Terno, A. Tumantseva, A. Xachumyan, o'zbek olimlaridan - E.

G'oziriyev, A. Abduqodirov, R. Djurayev, U. Inoyatov, O. Musurmonova, X. Ibraimov, F. Xodjiyeva, Sh. Abdullayeva, D. Ro'ziyeva, D. Sharipova va boshqalar tomonidan yoshlarning intellektual rivojlanish masalalarining turli jihatlarini tadqiq etilgan. Ammo, hanuzgacha har bir tadqiqotchi o'z qarashlarini ifoda etgan bo'lsalar-da, "tanqidiy tafakkur" atamasi haqida yaxlit holdagi yagona ta'rif berilmagan. Masalan, L. Terletskeyaning ta'kidlashicha, "tanqidiy tafakkur bu – narsalarning mohiyatiga kirish malakasi, tanqidiy qoidalarga amal qilgan holdagi ketma-ketlikni saqlash, savollar bera olish, uni tushuntirish uchun yangi yondashuvlar topa olish malakasi, muammoni yechish usullarini o'zgartirishdagi egiluvchanlik malakasi, masalani yechishdagi tezlik malakasi", sifatida e'tirof etadi [2,- c.56].

T. Xauchman, bu fenomenni "fikrlash faoliyatining asosiy ko'rinishlaridan biri bo'lib, har qanday masalalarni yechishdagi to'g'ri yo'lni topish strategiyasi, u - gepotezalar, tahlillar (axborotlarni ishlash, analitik tekshirib ko'rish, nazorat qilish, baholash), refleksiv ta'sirlarni o'z ichiga oladi, turli xil fikrlar va qarashlarni barchasini qamragan holda o'z xususiy nuqtai-nazarini nomoyon qilish, o'zining va boshqalarning faoliyatidagi natijalarga obyektiv baho bera olish ko'nikmasini tanqidiy tafakkur", – deb ta'riflaydi [3, - c.168]. V. Teplov, aqlga asoslanilgan tanqid haqida gapirganda, uni insonni bilish faoliyatining ma'lum bir sifati tarzida ifodalaydi [4, – c. 171–177].

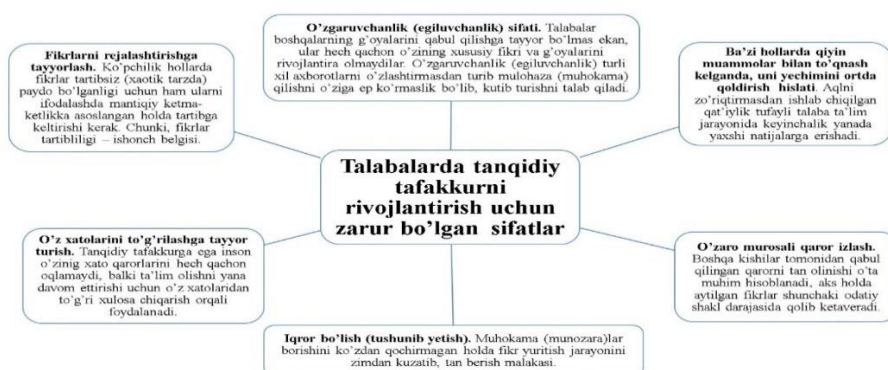
Tadqiqot metodologiyasi. Tanqidiy tafakkur deganda ko'pchilik uning mazmunidagi inkor qiluvchi ma'nosiga e'tibor qaratib, maqsadga muvofiqlikni qarama-qarshisi hisoblangan nomuvofiqlikka urg'u berishadilar. Aslida ingliz tilidagi "Critical" so'zi o'ta chuqur ma'noga ega bo'lib, muvofiqlikni inkor etmaydi, balki, hatto "Literacy" so'zi bilan teng ma'noga ega bo'lib, so'zma-so'z tarjima qilinganda nafaqat o'qish va yozishni bajara oladigan, balki "savodli bilimdon" kishilarga nisbatan ishlatiladigan e'tirof hisoblanadi.

Bizningcha, "tanqidiy tafakkur – insonning o'zida mavjud bo'lgan bilimlar asosida tashqi axborotlarga munosabat bildirish bo'lib, undan nimalarni qabul qilish mumkin, nimalarni to'ldirish zarur yoki nimalarni inkor qilish kerakligi haqida qaror ishlab chiqish jarayonini anglatadi". Ba'zi paytlarda inson, o'zidagi xususiy qarashlarini (e'tiqodlari, tamoyillari, dunyoqarashlari, maslaklarini)

o'zgartirishi yoki olingan yangi axborotlar bordi-yu qarama-qarshi mazmun kasb etadigan bo'lsa ulardan voz kechishi ham mumkin. "Tanqidiy tafakkur, qabul qilingan yangi axborotlar bilan faol ta'sirlashishi va u bilan muvofiqlashishi uchun qanday o'zgarishlar qilish kerakligini o'rgatadi" [5, – c. 284–293]. Demak, inson nafaqat o'zining ichki fikr yuritish (tafakkurlash) qobiliyatiga ishonishi, balki boshqa odamlar bilan o'zaro ta'sirlashib, muhokama qilish, bahslashish orqali turli fikrlar uchrashgandagi eng samarali maqbul nuqtani topish malakasiga ega bo'lishi kerak ekan. Biroq, bu bilan jarayon tugamaydi: biz tanqidiy tafakkurlashni amalga oshirayotganimizda nafaqat aqlimiz faollashadi, balki his tuyg'ularimiz, sezgilarimizda ham o'zgarishlar yuz beradi. Demak, tanqidiy tafakkurlash, faol harakat qilishni o'rgatish bilan birga ijtimoiy jihatdan ham o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham tanqidiy tafakkur o'zining paydo bo'lish xususiyatlari jihatidan ham, faoliyat usuli jihatidan ham, o'z natijalari jihatidan ham ijtimoiy mahsulot hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Tanqidiy tafakkurning asosiy xususiyatlariga analiz (butunni fikran tarkibiy bo'laklarga bo'lish) va sintez (bo'laklarni bir butunga birlashtirish), abstraktlashtirish (narsalarning xossalari va munosabatlarini fikran nazardan soqit qilish), muayyan muammolarni o'rtaga tashlash va ularni hal qilish usullarini topish, farazlarni, g'oyalarni ilgari surish jarayonlari kiradi, uning natijasi esa, fikrga aylanadi va nutq orqali izohlanadi. Demak, tanqidiy tafakkur insonlarda mavjud bilim va tajribasi bilan yangi bilimlar (yoki axborotlar) uchrashgan paytdagi ichki aloqadorliklardan eng umumiy, davriy, takrorlanib turuvchi xususiyatlar va munosabatlardagi qonuniyatlarni anglash uchun bo'lgan bilish jarayoni bo'lib, mantiqiy ketma-ketlikda inkor qilishi, bir-birlarini to'ldirishi va muvofiqlashishi, mukammallikka erishishi mumkin bo'lgan ijodiy faoliyat hisoblanadi.

Tanqidiy tafakkur har bir shaxs hayotida sof aqliy jarayon sifatida alohida mavjud bo'la olmaydi, u o'sha insondagi boshqa psixologik jarayonlar bilan albatta bog'langan bo'ladi. Quyidagi sxemada talabalarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan sifatlar keltirilgan (1-rasm).

1-rasm. Talabalarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan sifatlar

Ma'lumki, ana'naviy ta'lim jarayonlarida pedagog axborotni yetkazish va namoyish qilishdan boshqasiga o'tmas edi. Dinamik jihatdan ko'plab o'zgarishlarni yuzaga chiqarayotgan XXI asrda ta'lim sohasidagi bosh masala sifatida talabalarning mustaqil ta'lim olishlari muhim bo'lib qolmoqda va bundagi asosiy yo'nalish har bir shaxsni ma'lum bir yo'nalish asosida o'qitish orqali o'zligini mazmun mohiyatini anglash, o'z hayoti timsolini qura olish, ijodiyotini namoyish qilish, o'zi haqidagi dalillarga tanqidiy baho berish qobiliyatini shakllantirishdan iborat bo'lishi kerak.

Tanqidiy tafakkurlashni talabalarda rivojlantirish uchun maxsus uslubiy bosqichlarga bo'lib amalga oshirsak, unda tizimlilik, mantiqiy ketma-ketlikga amal qilinsagina shaxsning bilish faoliyatiga ijobiy ta'sir qiladi [6]. Shu jihatdan talabalarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning tashkiliy texnologiyasini quyidagi bosqichlarda amalga oshirish lozim deb o'ylaymiz.

I-bosqich: Jalb qilish:

Mavjud bilimlar;

Yangi axborotlarni olishga qiziqirish;

Talabalarni shaxsiy maqsadlari;

II- bosqich: Mazmuni anglash.

Yangi axborotlarni olish;

Talabalarni shaxsiy maqsadlarini tuzatish;

III-bosqich: Refleksiya:

Mulohaza qilish, yangi bilimlarni hosil qilish;

Talabalarda yangi maqsadlarni qo'yish;

Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasidagi yuqoridagi bosqichlarda amalga oshirishda quyidagi uslublardan foydalanish yuqori samara beradi:

I-bosqich: Jalb qilishda pedagogning faoliyati.

Muammoni o'rganish uchun talabalarda mavjud bo'lgan bilimlarni aniqlab, ularni faoliyatlarini tashkil qilish maqsadida yo'nalish (motivatsiya) berish, faollashtirishi uchun muhokama qilish, mulohazalarini tinglash.

Talabani faoliyati.

O'rganiladigan muammoni yechish uchun talaba, o'zida mavjud bo'lgan bilimlarni qaytadan esga oladi. Javob olish uchun savollar beradi, oldingi bilimlarni axborotlarni tizimlashtirib chiqadi.

Qo'llanishi mumkin bo'lgan uslub va usullar.

Talabaga ma'lum bo'lgan axborotlar ro'yxatini shakllantirish;

Izohlash uchun zarur bo'ladigan kalit so'zlar va tushunchalarni yozib chiqadi;

Tizimlashda grafik, jadval, klasterlardan foydalanish;

To'g'ri va noto'g'ri dalillarni ajratish; mantiqiy ketma-ketlikdagi tushub qolgan iboralar bilan ishlash vahokazo.

Ushbu bosqichni individual, juft tarzda yoki guruh shaklda bajarish mumkin.

II-bosqich. Mazmuni anglashda pedagogning faoliyati.

Mavzuga qiziqishni saqlagan holda yangi axborotlar bilan bevosita ishlash orqali mavjud bilimlardan yangi bilimlar matematik ketma-ketlikda hosil qilishga talabani yo'naltirish.

Talabani faoliyati.

Talaba ko'rgan, eshitgan, o'qigan hamda pedagog tomonidan taklif qilingan axborotlarni jamlagan holda qayd qilib boradi va yangi axborotlarni tushuntirish uchun yozadi.

Qo'llaniladigan uslub va usullar.

Faol harakatni ta'minlash maqsadida yozilgan matnga eng muhim(EM), muhim (M), muhim emas(ME), noma'lum (?) belgilarini qo'yib chiqadi; turli xil qo'shimcha matnlarni yozadi; qo'yilgan muammoga javoblar izlab topadi. Ushbu bosqichda tushuntiriladigan obyekt mazmuni bevosita yangi axborotlar bilan bog'langan bo'lishi shart. Ushbu bosqichni yakka yoki juftlikda o'tkazish kerak.

III-bosqich: Refleksiyada pedagogning faoliyati.

Pedagog, dastlabki birinchi mavjud bo'lgan bilimlar mantiqlariga qayta murojaat qiladi;

Unga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritadi;

Yangi o'rganilgan axborotlar asosida ijodiy, amaliy, tadqiqotchilik ko'rinishidagi topshiriqlarni talabalarga beradi.

Talabani faoliyati.

Pedagog tomonidan berilgan topshiriqlar asosida dastlabki mavjud bilimlarga "yangi axborot" larni tanqidiy ketma-ketlikda muvofiqlashtirilgan holda izohlanadi.

Qo'llaniladigan uslub va usullar.

Jadval grafiklardan foydalanish;

Axborotlar orasidagi sabab-oqibat aloqalarini o'rnatish;

Kalit so'zlar, tushunchalarni qayta tahlil qilib, to'g'ri va noto'g'ri dalillarni ko'rib chiqish;

Qo'yilgan savollarga javoblar;

Og'zaki yoki yozma tarzda stol atrofida bahsli mulohotlar davra suhbatini tashkil qilish;

Turli xil diskussiyalar uyushtirish;

Ijodiy ish (referat, kurs ishi vah.k.lar) yozish;

Muammo mavzusiga doir tadqiqotlar o'tkazish;

Ushbu bosqichda ijodiy qayta ishlash jarayoni faollashadi, xulosalar tahlil qilinadi, o'rganilib topilgan yangi axborotlar izohlanadi. Bunday faoliyat yakka (individual) yoki juftlar bilan, shuningdek guruhlar bilan birga olib borilishi mumkin.

Talabalarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish bosqichlarida olib boriladigan ishlar mazmuni quyidagilarda o'z aksini topadi.

Ba'zida ta'lim berish jarayonlarida natijadorlikning yaxshi bo'lmasligi, pedagog tomonidan qo'yilgan maqsad go'yoki talaba tomonidan o'zlarining maqsadlariga mos keladi, deb tushunilganligidir. Bu esa, pedagog tomonidan ta'lim jarayonini aniq loyihalashtirishni uning samaradorligi mezonini va diagnostika (tashxisi-sababni aniqlash) imkonini beradi. Ana shunday paytda ko'plab didaktika bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilarning fikricha, loyihalashtirilgan holda ta'limni tashkil qilishdagi maqsadni qo'yilishida talabalarni o'zlarini aniqlashtirishiga imkoniyat berish kerak. Chunki, bunday holatda pedagog, talabalarining maqsadini bilgan holda samaradorlikka erishish yo'llarini aniq tanlashi mumkin bo'ladi. Pedagog nimani boshqasidan ko'ra talabalar yaxshiroq o'zlashtirishi mumkinligini, bu haqdagi ulardagi mavjud bilimlar haqida tasavvurga ega bo'lgandan keyingina, o'zidagi mavjud tajriba bilan muvofiqlashtiruvchi metodni qo'llash haqida qaror qabul qilishi lozim.

Demak, agar talabalarga o'rganilgan mavzu bo'yicha o'zidagi bilimlarni tahlil qilish imkoniyati yaratilsa, bu o'zining shaxsiy maqsadlarini shakllanishida qo'shimcha rag'bat beradi va bu muammolarni hal qilishdagi jalb qilish bosqichidan iborat bo'ladi.

Bu bosqichlarning yana bir vazifasi talabalarining faolligini oshirish bo'lib, ba'zi talabalar mashg'ulotlar davomida yetarli darajadagi bilimga ega bo'lmaganliklari bois, boshqalarning Ustoz tomonidan qo'yilgan muammoga javob berishlarini kutib o'tirishlarini odatga aylantirib olganlar. Shuning uchun ham muammoni yechishda har bir talaba o'zining tajribasidan kelib chiqqan holda ishtirok etishi kerak. Bunga erishish uchun alohida talaba faoliyati bilan umumguruh faoliyatini murakkab aloqasini ta'minlash zarur. Masalan: Har bir talabaga yechilishi kerak bo'lgan muammoga tegishli oldinda ma'lum bo'lgan bilimlarni eslash, ularni kalit so'zlar sifatida yozib qo'yish, yozib qo'yganlarini barcha asosiy mazmunda muhim hisoblangan kalit so'zlar ro'yxatini shakllantirib bo'lgandan so'ng, o'qituvchi bilan hamkorlikda muhokama qilishni yo'lga qo'yish orqali barcha talabalar faoliyatini oshirish mumkin.

Yana bir muhim jihati bo'lib, talabalarining bu bosqichga o'zlarini erkin holda aytganlaridagi axborotlarni tizimlashtirish jarayoni hisoblanadi. Bu ularga bir tomondan barcha talabalardan jamlangan axborotlarni ixchamlashgan hamda kategoriyal holda ko'rish imkonini berib, unda "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" bo'lgan fikrlar ham kiritilmagan bo'ladi; boshqa tomondan esa bildirilgan barcha fikrlarni mos kelmaslikni, tushunmovchilik fursatlarini nomoyon qiladi va yangidan -yangi axborotlarni kelgusi izlanishlarda har bir talabaga topish uchun yo'nalish bera oladi. Bunday holatda talaba o'rganilgan mavzuning qaysi jihatlariga alohida e'tibor berish kerakligini, qaysi axborotning to'g'riligini tekshirib ko'rish lozimligini aniqlab oladi.

Xulosa va takliflar. Biz yuqorida aytib o'tgan tanqidiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasining ba'zi muhim jihatlariga oid tahlillarimiz va chiqargan xulosalarimizdan ta'lim jarayonlarida samarali foydalanilsa o'ylaymizki, keng tafakkurli, mustaqil dunyoqarashga va nohiziqlik firklaydigan kadrlarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, har bir muammoga aql ko'zi bilan qaraydigan, intellektual jihatdan salohiyatli va mamlakatimiz barqaror taraqqiyotiga o'zining munosib hissa

qo'sha oladigan yoshlarni tarbiyalash imkoniyatlarini yangi bosqichga olib chiqadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 08.10.2019 yildagi PF-5847- sonli Farmoni.// <https://lex.uz/ru/docs/-4545884>
2. Терлецкая Л. Критическое мышление как средство развития умений учащихся анализировать и применять информацию / Терлецкая Л. – Материалы международной научно-практической конференции «Развитие навыков критического мышления». 2019 г. с. 356.
3. Хачумян Т. И. Понятие «Критическое мышление» и его сущность в психолого-педагогической науке / Хачумян Т. И. // Теоретические вопросы культуры, образования и воспитания: сб. науч. пр. Вып. 24, часть 2. – Киев: Издательский центр КНЛУ, 2003. с.266.
4. Теплов Б. М. Избранные труды в 2-х т. / Б. М. Теплов. – Педагогика, 1985, Т. 2. с.560.
5. Шакирова Д. М. Формирование критического мышления учащихся и студентов: модель и технология // Educational Technology & Society. – 2006. – № 9 (4). с.465
6. Бутенко А.В., Ходос Е.А. Критическое мышление: метод, теория, практика. – М.: Мирос, 2002. с.264.

UDK: 370=20(045)

Mukhayyo KHOLIKOVA,
Qarshi state university ESL teacher
E-mail : kxonbibi@gmail.com

Based on the review of U. Mahmudova, associate professor of Karshi State University

THE IMPORTANCE OF INTERACTIVE METHODS IN THE DEVELOPMENT OF READING SKILLS IN TEACHING ENGLISH

Annotation

Actually, the interest and attention to the use of interactive methods, innovative technologies, pedagogical and information technologies in the educational process is increasing day by day, modern technologies allow students to search for the knowledge they are acquiring, independently teaches them to analyze and even draw conclusions themselves. The use of innovative technologies and interactive methods is especially important in the process of teaching a foreign language. This article talks about the importance of interactive methods in the development of reading skills in teaching English.

Key words: Interactive methods, fluency of speech, teaching pronunciation, group work, development of reading skills

ЗНАЧЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В РАЗВИТИИ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Сегодня интерес и внимание к использованию интерактивных методов, инновационных технологий, педагогических и информационных технологий в образовательном процессе возрастает с каждым днем, современные технологии позволяют учащимся искать приобретаемые знания, самостоятельно учат их анализировать и даже выводы делают сами. Использование инновационных технологий и интерактивных методов особенно важно в процессе обучения иностранному языку. В данной статье говорится о важности интерактивных методов в развитии навыков чтения при обучении английскому языку.

Ключевые слова: Интерактивные методы, беглость речи, обучение произношению, групповая работа, развитие навыков чтения.

INGLIZ TILINI O'RGATISHDA O'QISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHDA INTERAKTIV METODLARNING AHAMIYATI

Аннотация

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, zamonaviy texnologiyalar talabalarni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib taxlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqishlariga o'rgatadi. Ayniqsa biror xorijiy tilni o'rgatish jarayonida innovatsion texnologiyalar, interaktiv metodlardan foydalanish kata ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada Ingliz tilini o'rgatishda o'qish ko'nikmasini rivojlantirishda interaktiv metodlarning ahamiyati haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: Interaktiv metodlar, nutq ravonligi, talaffuzga o'rgatish, guruhda ishlash, o'qish ko'nikmasini rivojlantirish.

Introduction. At the initial stage of learning a foreign language, it is very important to learn to read correctly in order to get the most out of what you read. But after seeing a graphic representation of English words in the textbook, reading them after the teacher, during independent study, students, nevertheless, try to write the same words as in Russian. Many students, even in high school, make a lot of mistakes in reading, unconsciously switching the way they study from their mother tongue to a foreign language. In addition, in most of the existing educational and methodological materials, the educational material for teaching reading is chosen in such a way that it requires a lot of support from the teacher; it is presented in a traditional form and does not meet the interests of schoolchildren. It is necessary to make the exercises communicative by creating interesting game situations and forming cognitive speech tasks to ease students' tasks, increase their interest in learning.

Reading is a receptive type of speech activity related to the perception and understanding of written text. In order to read and understand a foreign text, it is assumed that it has a set of phonetic, lexical and grammatical informative features that make the recognition process instantaneous. Although the

processes of perception and understanding in the process of reading are simultaneous and closely related to each other, the skills that ensure its process are conditionally divided into two groups: "technical" of reading related to the aspect (perception of graphic symbols and their association with certain meanings and ensuring semantic processing of what is perceived - establishing semantic connections between language units of different levels and thus the content of the text, author's intention, etc.

Materials and methods. Methodology of foreign language teaching, prof. According to Mikhail Vasilievich Lyakhovitsky, it is a science that studies the goals, content, means of education, as well as the methods of education using a foreign language. From the point of view of psychology, - writes O. A. Rozov, - reading is an extremely complex process of the human nervous system, characterized by unconscious and conscious work of the brain. Reading ability is based on certain skills that should be developed by the teacher in the classroom and at home. And the first of these skills is "correlation of the visual image of the speech unit with its auditory-speech-motor image.

The sum of these skills is the technique of reading. Learning to read, first of all, is mastering the technique of reading, that is, instantly recognizing the visual images of speech units and making sounds in internal or external speech. Any speech unit is an operational unit of perception. Such a unit can be a word, even a syllable (poor reading technique) or a phrase consisting of two or more words (syntagma), and even a whole complex sentence (and a paragraph in fast reading). the operative unit of perception, the better reading technique and the better the reading technique, the higher the level of comprehension of the text.

Reading also means instantly relating lexical items and grammatical arrangements to their meaning. In addition, this implies a direct understanding of the semantic side of speech units. Such understanding is largely based on the student's level of anticipation (foreseeing) of the semantic content of the read text (meaningful expectation) and individual grammatical forms (structural expectation). At the current stage of development of foreign language teaching, Passov identifies several methods of teaching reading techniques: alphabetically (studying the names of letters, and then their two- or three-letter combinations), sound (following the combination of sounds into words learning with), syllabic (learning syllable combinations), whole word method (directly learning whole words, sometimes phrases and even sentences by heart - is the correct method), sound analytical-synthetic method, phonemic-graphic method.

The alphabetic method involves studying individual letters and their combinations, without taking into account the fact that words consist of syllables and the reading of letter combinations depends on which syllable they are in. In addition, it is very difficult for elementary students to memorize many rules without specifically applying them in reading. Teaching the sound method They start by learning the sounds of a foreign language and then putting them into words. Unfortunately, this method does not apply to English, where the same sound can be represented by different graphics.

The communicative method requires appropriateness of educational tools, which in our case are reading technique skills. Therefore, it is logical to assume that the exercises for their formation should correspond to the skills of reading techniques, taking into account the conditions of work in reading as a form of speech activity. The effectiveness of these exercises is also determined by their number and sequence, which can be determined taking into account the level of preparation and psychological-pedagogical characteristics of students at the lower stage of foreign language teaching.

The whole words, phrases, sentences method is an echo of the direct method of the 19th century, when students learn words "without boring spelling", they immediately understand the meaning and have the opportunity to analyze various texts from the first lessons. True, in this case, reading aloud turns into guessing the correct reading of the word. Students do not understand the mechanism of word formation, make many reading errors and can only read familiar words. In modern methods, in parallel, they also distinguish the oral advance method, when students first learn the basic colloquial expressions of a foreign language, and only then begin to learn the rules of reading and writing letters and letter combinations. It does not interfere with the use of all the methods listed above, because it is done before learning letters and sounds. As S. F. Shatilov writes, this method eliminates two of the three difficulties: mastering the sound image of the word and its meaning; A student should only connect a graphic image with sound, but not everyone can do this, it is especially difficult to go to study after a long oral introductory course. Approximately, the course of oral introduction should not exceed 2-3 months.

Results and discussion. Stages of work on the formation of reading techniques

The first stage. Oral Introductory Phonetic Course. Development and strengthening of auditory-speech-motor skills in pronouncing individual phonemes with transcription symbols. Teaching speech skills (transcription-based dialogic speech). Develop and strengthen transcription reading skills. Lesson control of speech and reading transcription. At the end of this stage, control the reading of unfamiliar words in the transcription. The number of lessons is 8-10.

The second stage. Names of letters and their graphic images. The first skills of writing in semi-print type. English alphabet. First experience with a textbook dictionary. The number of lessons is 3-4.

The third stage. Acquaintance with the rules of reading together with a graphic representation of the words learned in the oral introductory course. Development and strengthening of reading skills in the textbook of speech units (words and dialogues), the meaning and pronunciation of which are known to students from the oral introductory course. Strengthen copywriting skills. At the end of this stage, a letter and alphabet test. The number of lessons is 5-6

The fourth stage. Strengthening reading skills on speech units, dialogues and texts not included in the oral introductory course. Introduction of new rules of study, re-teaching of known rules.

Consider the types of exercises a teacher can use to teach reading lessons. The initial stage of the method of teaching reading offers the following exercises:

Writing letters, letter combinations, words according to the model;

- finding pairs of letters (lowercase and uppercase);
- entering the missing ones; missing letters;
- writing - reading words according to a certain sign (in alphabetical order, in the original form of the word, filling in the missing letters in the word, etc.);
- making words from different letters;
- searching for familiar, unfamiliar, international and other words (in different speed modes) from the text (reading, writing, underlining);

- reading text with missing letters/words etc. All these tasks can be given a playful character, for example: completing crosswords, creating rebuses, deciphering cryptography (reading text containing words with mixed letters), reading pictures instead of unfamiliar words reading texts containing z, signing words under the picture, matching drawings and written words, team games to determine the best readers, etc.

Many methodologists consider the most necessary exercise reading expanding syntagms. This exercise has the following objectives:

- a) increases the operational unity of text perception;
- b) develops structural expectation;
- c) helps to learn new words that can be found in the text later (develops a contextual assumption);
- d) requires students to read the text because it directs their thoughts in a certain direction (develops logical understanding).

The main advantage of reading extended phrases is, of course, that this exercise helps to expand the scope of reading: the student gets used to reading not by syllables, not by words, but by phrases, from which except, bigger and bigger every time. . The larger the text comprehension unit, the better the syntagmism of the reading, the better the semantic articulation of the text, and therefore the speed and comprehension.

As you can see from the examples, the syntagm (any combination of words with an independent meaning in speech) in each subsequent phrase changes, spreads and expands, not along a straight line. However, the keyword is repeated in

each statement, even if it is in a new setting. If the meaning of a new word is given in the first sentence, then it should be understood without translation, and the reader should remember it as a result of repeated perception. At the initial stage of learning English, the process of integration is carried out, which means that language learning does not happen separately, but is interconnected: children learn sounds, intonation, words, grammatical forms, perform speech acts with language material and solving various communication tasks. All forms and types of communication interact with each other, and their learning is also interrelated: children read what they learn orally (listening and speaking), about what they read they speak.

Therefore, teaching reading based on speaking and closely related to reading, as well as for children to master vocabulary and grammar and to master speaking and reading it is recommended to teach the use of writing. The teacher should teach the student to read different texts in different ways, setting the student the task of reading with general or complete coverage of the content or only understanding the given information. But the teacher sometimes forgets that he should teach the student to enjoy reading. At the same time, the teacher understands that if there is no experience of success, if there is no pleasure in performing an activity, there will be no further attempt at this activity. Analyzing the word by composition is another opportunity to develop the student's vocabulary. Keeping dictionaries or writing words on cards. Vocabulary can be organized by topic, grammatical form, or in other ways. The inclusion of a portfolio allows you to organize vocabulary learning in different ways. If there is no repeated encounter with a word in different texts, this vocabulary is not stored in memory. The teacher gives explanations for 6-10 words, but the main work is done by the students themselves. They explain their contextual understanding of the word, repeating its meanings. If students read a series of books by the same author team or publisher, they will encounter the word multiple times in different contexts.

Semantic guessing is the next technique that is easily used by good students. However, these words are almost never

remembered. To memorize them, you need crosswords, games with individual words, exercises to memorize them. When working on educational texts, the task of the teacher is to make sure that the student does not have a single incomprehensible word. These skills depend on how quickly the child learns. Through the reading technique, we understand not only the quick and clear connection between sound and letter, but also the connection of the sound-letter connection with the semantic meaning of what the child is reading. It is the high level of mastering the reading technique that allows the result of the reading process itself - to get quick and quality information.

According to the level of penetration into the content of the text and depending on the communicative needs, there are sight reading, search (see and search), access and learning. Reading is characterized by a correct and complete understanding of the content of the text, retelling of the received information, repetition in the synopsis, etc. Reading is one of the most important types of communicative and cognitive activities of students. This activity is aimed at obtaining information from a written fixed text. Reading performs various functions: it serves for practical mastering of foreign languages, a means of learning language and culture, a means of information and educational activities, and a means of self-education. includes the content and form of written speech work. The tasks to be solved in teaching written speech are related to creating conditions for mastering the content of teaching written speech.

Conclusion. It is important to develop the ability of students to quickly read newspaper and magazine articles and literary works of moderate complexity when teaching to read in a foreign language class. In writing, students need the ability to quickly correct their own and others' thoughts; writing from reading, processing material; It is important to write an outline or outline of the speech. It is important to work with exercises that develop their phonetic pronunciation skills and use interactive methods to teach them to read correctly in a foreign language class.

REFERENCES

1. Berman I. M. (2020) Reading as a subject of education and as a psycholinguistic process. - In the book: Methods of teaching a foreign language at the university. Galskova N.D. Language portfolio as a tool for assessment and self-assessment of students in the field of learning foreign languages. - M.: MIR. 2019.
2. Mirolyubov A.P. Michael West and his method of teaching reading and speaking// AST, 2020.
3. Passov E.I. Communicative method of teaching foreign communication. Methods of listening and writing - M.: Vys. school. - 2020.
4. Krishnaswamy, N., and Lalitha Krishnaswamy, N. Teaching English: Approaches, Methods and Techniques, Macmillan India.
5. Mendelsohn D. Teaching Listening. Annual Review of Applied Linguistics. — 1998.
6. Richards J.C. The Language Teaching Matrix. New York: Cambridge University Press. — 1990.
7. Rost M. Teaching and Researching Listening. London, UK: Longman. — 2002m.
8. Vandergrift L. Facilitating Second Language Listening Comprehension: Acquiring Successful Strategies. ELT Journal. — 1999.
9. Zaripov F. Handbook of foreign language teaching methodology, Tashkent, 2002.
10. Hoshimov O', Yakubov I. English language teaching methodology, Tashkent, 2003.
11. Issues of modern technology of teaching foreign languages. Republic scientific and practical Proceedings of the conference, Tashkent, 2007.

UDK: 37.015.3(075.8)

Shoxista XOLMUROTOVA,
TerDU Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
E-mail: shoxista_xolmurotova@mail.uz

“Ma‘mun-universiteti” NTM professori psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent D.A.Urazbayeva taqrizi asosida

FACTORS INVOLVING THE PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF PERSONS OBSESSED ON WOMEN

Annotation

In the era of current global changes and the evolution of spiritual values, the strength of the family, which is the basis of society, could not be imagined without intelligent and wise women. Therefore, there are many women in our society who are role models for others with their behavior, mind and thinking, understanding, intellect and taste. But among them, unfortunately, there are also those who tarnish the great name of women and cause their honor to be trampled.

Key words: Behavior, consciousness, thinking, perception, intelligence, global change, spiritual values.

ФАКТОРЫ, ОКАЗЫВАЮЩИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ НА ЖЕНЩИН

Аннотация

В эпоху современных глобальных изменений и эволюции духовных ценностей крепость семьи, являющейся основой общества, невозможно представить без умных и мудрых женщин. Поэтому в нашем обществе немало женщин, которые своим поведением, умом и мышлением, пронизательностью, умом и вкусом являются образцом для подражания для окружающих. Но среди них, к сожалению, есть и такие, которые порочат великое имя женщин и заставляют попираť их честь.

Ключевые слова: Поведение, сознание, мышление, понимание, интеллект, глобальные изменения, духовные ценности.

AYOLLARGA MUTAASSIB SHAXSLAR TOMONIDAN PSIXOLIGIK TA‘SIR SOLAYOTGAN OMILLAR

Annotatsiya

Hozirgi global o‘zgarishlar, ma‘naviy qadriyatlar evrilish davrida jamiyat negizida bo‘lgan oila mustahkamligini oqila va dono ayollarsiz tasavur etib bo‘lmadi. Binobarin, jamiyatimizda o‘zining xulq atvori, ong va tafakkuri, fahm farosati, aql zakovati hamda didi bilan boshqalarga namunama bo‘lib kelayotgan ayollar ko‘p. Ammo ular orasida ayol degan buyuk nomga dog‘ tushurayotgan va o‘z sha‘ning toptalishiga sabab bo‘layotganlar ham, afsuski topiladi.

Kalit so‘zlar: Xulq atvori, ong, tafakkuri, fahm farosati, aql zakovat, global o‘zgarishlar, ma‘naviy qadriyatlar.

Kirish. Inson o‘zining kognitiv (aqliy) faoliyati davomida o‘zidan bir necha milliard masofa uzoqlikdagi sayyoralarini kashf etdi. Lekin xaligacha o‘zini, «men»ligini to‘lik va aniq o‘rgana olmayapti. Xar qancha urinmasin, o‘z ichidagi «men»ning buyruqlariga qulok osmokda, o‘zi uchun nomaqbul bo‘lgan xususiyatlaridan voz kecha olmayapti. Xaligacha giyoxvandlik separatizm, ayirmachilik, turli diniy – axloqiy buzilishlar ko‘paymoldaki, ammo ozaymayapti. Inson shaxsiyati demormatsiyasi (o‘zgarishi) natijasida paydo bo‘livchi va uni manqurtlik darajasiga qadar olib boruvchi illatlardan biri mutaassiblikdir. Mutaassib (fanat-fanatus so‘zi bilan sinonim bo‘lib, “g‘azablangan”, “jazavasi tutgan” ma‘nolarini bildiradi) shaxs qandaydir g‘oya yoki e‘tiqodda oxirgi nuqtasigacha yetgan, shunga mukkasidan ketgan va boshqa g‘oyalarni kesin inkor etuvchi ruhiy holat hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mutaassiblar o‘z g‘oyalaridan boshqa har qanday qarash va e‘tiqodlarga murosasiz munosabatda bo‘ladilar. Ularda o‘z “men”ligini atrofga ko‘rsatishga intilish xissi yuqori bo‘ladi. Qolaversa, mutaassib shaxsga xos asosiy xususiyatlardan biri bu egoizmning rivojlanganligidadir. Binobarin, o‘z fikri, xohishlarini amalga oshirish mutaassiblarning bosh maqsadi sanaladi. Ayrim mutaxassislar esa mutaassiblikning asosida kuchli ehtiros bilan ijtimoiy muhit, muayyan guruh yoki shaxsga yoqish istagi yotadi deb, ta‘kidlaydilar.

Achinarlisi, nosog‘lom e‘tikod egalarning nozik xilqat hisoblanuvchi ayollarimizga turli usul va vositalar orqali ta‘sir o‘tkazishi orqali bir oilaning mahallaning va butun bir jamiyatning xavfsizligiga rahna solmoqdalar. Bunda ular

ayollar psixologiyasidagi nozik jihatlardan, kuchli gipnotik usullardan foydalanmoqdalar. Mutaassiblikning bugungi kunda ko‘plab ko‘rinishlari mavjud bo‘lib, ulardan:

- siyosiy mutaassiblik:
- san‘at mutaassibli:
- sport mutaassibli:
- milliy mutaassibli:
- diniy mutaassibli:
- g‘oyaviy mutaassiblik kabilarni sanab o‘tish mumkin.

Yuqoridigilardan bugungi kunda inson ruhiyati va ijtimoiy tinchlikka katta xavf tug‘dirayotgani bu diniy mutaassiblik masalalaridir. Mamlakatimiz mustaqillikni qo‘lga kiritgach, barcha sohalar kabi diniy sohada xam katta isloxtlar amalga oshirildi. Islom dini arkonlarini amalga oshirish uchun barcha sharoitlar yaratildi. Ammo shu o‘zgarishlarga qaramay, yurtimizda mavjud siyosatimizni o‘zgartirish, noqonuniy (xalifalikka asoslangan xayoliy) tizimni o‘rnatishga qaratilgan bir qancha oqimlar o‘z faoliyatini yashirincha olib bormokda. Ular o‘z g‘oyalarni yosh diniy saviyasi past, ijtimoiy ximoyaga muxtoj qatlarga qaratmoqdalar. Ular yuqoridagilar orasidan mutaassib bo‘lgan manqurtlarni tayorlamokdalarki, ular nafaqat ota –onalari, balki o‘z yurtining tinchligiga tahdid qilmokdalar. Xuquqni himoya qiluvchi qator organlar faoliyati yordamida ularning soni ancha ozayadi, ammo ularning butkul bartaraf qilish imkoniyati xozirgacha tapilmadi. Diniy mutaassiblik tufayli ozodlikdan mahrum etilganlarning ayrimlari bu faoliyatlarini jazo muddatini o‘tab bo‘lib xam qayta davom ettirmokdalar. Bu esa mutaassib shaxslarni, ularning

psixologiyasini chuqur bilish, tahlil kilish kabi masalalarni oldinga surmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Psixologlar erkaklardan farqli ravishda ayollarga xos qator xususiyatlarni qayd etganlar. Ulardan:

- bo'ysunuvchanlik;
- irratsional (mantiqiy bo'lmagan) yondashuv;
- ustanovka (shaxsning biror xatti-harakatga nisbatan ichki hozirgi)ning qat'iy emasligi;
- tashqi ta'sirlarga tez beriluvchanlik;
- axborot olishga nisbatan qiziqishlarning dominanta (ustun)ligi;

- ijtimoiy munosabatlarga kirishishga xohishning kuchliligi;

- ko'pchilikka bevosita ta'sir o'tkaza olishi;
- psixologik stresslarga chidamsizligi;
- reallikdan xayolot olamining ustunligi va boshqalar.

Ma'lumki, mutaassib shaxslarning asosiy maqsadlari bu – o'z g'oyalari sodiq manqurtlarning sonini oshirish bilan o'z vazifalarini ularga yuklash va shunday "savob" ishlarini imkoni boricha sezdirmasdan olib borishdir. Mutaassiblikning paydo bo'lishiga qator omillar sabab bo'ladi:

- hayotda o'z o'rnini topa olmaslik;
- ma'lum psixologik zarbalarga uchragan insonlar o'z qadriyatlar tizimini o'zgartirishga majbur bo'ladilar va aynan ular mutaassiblar uchun "zarur" insonlardir;

- insonda tabiatan taqiqlangan yoki noma'lum har qanday narsa va hodisaga intilish hissi mavjud. Ayollarda aynan shu xususiyat yaqqol namoyon bo'ladi;

- ayollar har qanday shov-shuvli ma'lumotlarga qiziquvchan bo'ladilar va shov-shuvli axborotlarni tarqatish orqali o'zlarining ijtimoiy faolliklarini namoyish qilishga intiladilar;

- "muammoli" hayotdan chiqish yo'lini emas, ko'pincha butunlay "qutilish" yo'llarini izlaydilar;

- ijtimoiy munosabatlarga kirishish ehtiyoji yuqori bo'lgani sabab, doimo hamfikr, dardkashga muhtoj bo'ladilar.

Tahlil va natijalar. Mashhur psixolog A.Adler o'zining "To'liqsizlik kompleksi" nazaryasi orqali katta shuhrat qozongan. Unga ko'ra, har bir inson ma'lum bir kamchilik bilan tug'iladi. U o'zidagi ma'lum kamchilikni boshqa bir xususiyat bilan kompensatsiya qilishga xarakat qiladi. YA'ni bunda do'stlari kam, tashqi ko'rinishi yoki nutqi, ko'rinish a'zorida kamchiligi bor ayollar yuqoridagi bo'shliqlarni boshqa bilan to'ldirishga xarakat qiladilar va shunda ularning ayrimlari mutaassiblar tuzog'iga tushib qoladilar.

O'ziga xos xususiyatlari tufayli ayollar ekstremistik kuchlarning oson o'ljasiga aylanmoqda. O'zbek xonadonlarida ayollar asosan uy yumushlari bilan mashg'ul bo'ladilar. Shu sabab ularda ijtimoiylashuv jarayonlari nisbatan sekin kechadi. Bunday vaziyat ayol ruhiyatiga mavjud holatlardan qoniqmaslik hissini paydo qiladi. Muttassiblar esa bu vaziyatdan unumli foydalanib, ularga quyidagicha psixologik ta'sir o'tkazishga urinadilar:

Ular bu hayotni daxshatli bir tusda tasvirlaydilar va bunga ishontiradilar xam .O'z o'rnida xayotidan norozi ayol ongida o'zini oqlashlik ya'ni, "Men yomon emasman balki dunyo, odamlar yomon shuning uchun men qiynalyapman" degan g'oyani shakillantiradilar.

Ayollarni o'z g'oyalari asosida tashkil topgan guruxga olib boradilar va unga xushomad kilib, "haqiqiy xayot aslida mana shu" ekanini singdirdilar. Ayollarga bunday e'tibor va xushomad shu qadar ta'sir qiladiki, ular xatto bu yerda qolish uchun barcha narsaga tayyor bo'ladilar.

O'z g'oyalari va "buyuk" vazifalari haqida o'lim va oxirat, jazo xaqidagi shunchalik ulug'vor nutqlar

so'zlaydilar, ayollarda tanqidiy tafakkur yuqolib o'rniga tafakkur rigidligi ustunlik qila boshlaydi.

O'zini tug'ilganidan buyon "noto'g'ri" yulda ekanligini anglagan ayol umri davomida o'zlashtirgan qadriyatlarini butkul o'zgartirish kerak, degan fikrga keladi. Shuncha umrim zoye ketibdi, endi nima qilish kerak, deb xayotda esankirab qolgan ayol osongina oqimlar tuzog'iga ilinadi.

O'z oilalari, yaqinlari "xato yulda ekanliklari bois ularni xam o'zlari "haq" deb bilgan yo'lga boshlashga xarakat qiladilar va hatto o'z yullariga yurmaslar ulardan osongina voz kechib ham yuboradilar.

Qolaversa, mutaassiblar avvaliga ochiq - oydin targ'ibotga o'tmay, dastlab farzandlar, taomlar, mish-mishlarni muhokama qilib boradilar. Ular ayollarni buysunuvchanlik xususiyatlaridan foydalanib, oqim yetakchisi bilan muloqot tashkillashtiradilar. Ayollarda yetakchi hakida "u xech qachon xato qilmaydi" degan fikrni shakillantiradilar. Vaqt o'tishi bilan oqim yetakchisining har qanday gapi bu ayol uchun mutlaq haqiqat va bajarilishi lozim bo'lgan vazifaga aylanib boradi. Mutaassib shaxslarning asosiy maqsadlari ularning g'oyalari sodiq manqurtlar sonini oshirish bilan o'z vazifalarini ularga yuklash va amalga oshirayotgan "savob" ishlarini imkon boricha sezdirmasdan olib borishdir. Ayollarning turli oqim va sektalarga kirib qolishida ham bir qator omillar sabab bo'lishi mumkin. Jumladan, turli oqimlarning etibori eng avvalo ijtimoiy ximoyaga muhtoj qatlamga qaratiladi. Ular boquvchisini yo'qotgan oilalardagi beva ayollar, farzandini yolg'iz o'stirayotgan, moddiy jihatdan ehtiyojmand, tushkun kayfiyatga tushib qolgan, ximoyaga muhtoj, hatto og'ir kasallikka chalingan ayollar bo'lishi ham mumkin. Psixologik muvozanati izdan chiqqan ayollarga turli yordamlar ko'rsatish, dalda berish vositasida ishonchini qozongan oqim yoki sekta vakillari ularning o'z maqsadlari yo'lida qurbon qilishlari osonroq kechadi. Bunda ayollarning nafaqat ruhan ezilganliklari, balki jismonan kuchsizliklaridan foydalanib, ularga zug'um o'tkazilishi, kaltaklanishi, narkotik moddalarga qaram qilib qo'yilishi ham ehtimoldan yiroq emas.

Ba'zi ayollarning yuqorida qayd etilganidek, diniy va dunyoviy bilimlarning yetarli darajada o'zlashtirmaganlari hamda din niqobi ostidagi ekstremistik tashkilotlar asl maqsadlari haqida bilmasliklar turli diniy oqimlar ta'siriga tushib qolishlariga sabab bo'lsa, ba'zan ayolarning diniy bilimlarga chanqoqliklari, unga erishi yo'lida noto'g'ri yo'lni tanlashlari, xususan islom dinini o'rganish va uni muqaddas ma'nalarini asl holda o'qishga bo'lgan qiziqishlari, lekin zaruriy bilimlarni qayerdan olish haqidagi ma'lumotlarga ega emaskliklari ularning aldanib qolishlariga zamin yaratmoqda. Diniy saboq olaman, deb ekstremistik kayfiyatdagi kimsalar tuzog'iga tushib qolgan ayollarga "sof islom dini aqidalaridan saboq berish" davolari bilan yashirin tarzda arab imlosi, islom dini ahkomlari va ibodatlarini o'rgatish baxonasida turli buzg'unchi g'oyalar singdirilgan ma'ruzalar bilan tanishtiradilar, ta'qiqlangan adabiyot, vedio va audio materiallar tarqatadilar. Ayollar esa, o'zlari bilgan holda ekstremistik guruxga moyil shaxs va hatto gurux a'zosi faollaridan biriga aylanib boradilar.

Diniy – ekstremistik oqimlarga a'zo ayollar, avvalo, yangi guruhlarga tuzish va ekstremistik g'oyalarni kuchaytirish maksadida o'z ruhiyatlarini ustida ishlaydi; o'z guruhiga yetakchilik salohiyatiga ega, ta'sir o'tkaza oladigan ayollarni to'plashga harakat qiladilar. Natijada ong ostida yoshlikdan itoatkorlik singdirilgan ayrim o'zbek ayollar bunday "ta'sirga" ega xarizmatik ayollarning oson o'ljasiga aylanadi.

Hozirgi kunda mutaassib ayollarga internet, ijtimoiy tarmoqlar orqali halifalik davlatini barpo qilish va islomiy xukmlarni joriy qilish yo'lida "jihod" qilayotgan jangchi erkaklarga o'zini bag'ishlash, ya'ni "nikoh jihodi" ni amalga

oshirish keng targ'ib qilinmokda. Bunda ayol guruxdagi aynan bir erkakning mahrami bo'lib qolmaydi, balki guruxdagi turmush o'rtog'i jangda vafot etsa, ikkinchi jangariga turmushga chiqaveradi yoki vafot etgan turmush o'rtog'i bilan tez kunda "jannatga kurinish" niyatida o'z o'limiga rozi bo'ladi va "shahidlik belbog'ini" bog'laydi. Vaholanki, islom ta'limotiga ko'ra, insonga berilgan jon ne'mati Yaratganning eng buyuk ne'matlaridan sanaladi.

Xulosa va takliflar. Mutaassib shaxslar tomonidan ayollarda egotsentrizm ("men" yuqori ifodalanganligi)ni shakllantiradi. Bunda "biz yaxshi", "boshqalar esa yomon" prinsipi ustivor bo'la boshlaydi.

Ayollarni mustaqil fikrlashi, erkinligi xatto bo'sh vaqti xam nazoratda bo'ladi va bu xolat o'z o'rnida ayollarda agressivlik (tajovuzkorlik) tuyg'usini shakllantiradi.

Mutaassiblar endi ta'sirning yanada samaraliroq uslubi bo'lmish jamoaviy ta'sir o'tkazishni boshlaydilar. Ayollar ma'lum fikrni mutlaqo noto'g'ri ekanligini bilsalarda, jamoaviy bosim ostida ongsiz xolatda uni ma'qullaydilar.

Mutaassiblar shunday psixo-sotsial muhit yaratishadi, endi bu yo'ldan qaytish va oqimga "xiyonat qilish" ning imkoni yo'qligi uqtiriladi.

Turli ta'sirlar natijasida ayollarda autizm (o'z qobig'iga o'ralib qolish) shakllanadi. Natijada ular qaysar, tushunarsiz, fe'l – atvori tajovuzkor xolatga keladi.

Mutaassib shaxslar ayollarni o'z xisssiyotlarini jilovlashga, ya'ni xisssiy beparvolikka olib boradilar. Natijada ayollardagi mexr, bir birini tushnishi, o'zaro hamkorlikabi xisssiy kechinmalar o'rnini sovuqqonlik, interiozatsiyalashuv (ichga yutish, sirlilik) jarayonlari egallaydi.

ADABIYOTLAR

1. Ma'rifat ziyosi. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent shahar va viloyatlar bosh imomxatiblarining xotin-qizlar masalalari bo'yicha yordamchilari uchun qo'llanma / Tahrir hay'ati: A. Mansur, I. Usmonov. – : «Toshkent islom universiteti», nashriyoti- matbaa birlashmasi. Toshkent-2015. 213- bet
2. Diniy bag'rikenglik va mutaassiblik (yuz savolga – yuz javob) : mas'ul muharrir O.Yusupov.-Toshkent: : «Toshkent islom universiteti», nashriyoti- matbaa birlashmasi. Toshkent-2017. 101- bet
3. Dilafro'z Turdiyeva Adashgan "Nozik xilqat". Movarounnaxr nashriyoti. Toshkent. 2016.
4. Islam: Ensiklopedicheskiy slovar. – M., 1991.
5. Isoqjonov R. Islom falsafasi: o'quv qo'llanma. – Toshkent. "Toshkent islom universiteti" nashriyot-matbaa birlashmasi, 2012.
6. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari (O'quv qo'llanma) / Mas'ul muharrir A.Ochildiev. – T.: Toshkent islom universiteti, 2008.
7. Xolmurotova Shoxista Mirzaliyevna "Nozik xilqat" G'ofur G'ulom nashriyoti. Toshkent-2017. 35- bet

UDK: 378(07)0,52

Xondamir XOSHIKONOV,

Jizzax Sambhran xalqaro universiteti xodimlar bo'limi boshlig'i, erkin tadqiqotchi

E – mail: ziyadullag@bk.ru

JDPU professori, fal.f. d.(DSc) A. Saitqosimov taqrizi asosida

SOCIO-ETHICAL VIEWS IN THE WISDOM OF AHMED YASSAVI

Annotation

This article analyzes the socio-philosophical views of the Sufi poet Khoja Ahmed Yassavi on education and upbringing.

Key words: Wisdom, mysticism, education, teaching, Turkestan, need, Truth, thinking, Allah, knowledge, wisdom, secret secret, mind-word, science, morality, truth, action, etiquette, inner, outward, divine, enlightenment, love, soil, yassaviya, sect.

СОЦИАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ В МУДРОСТИ АХМЕДА ЯССАВИ

Аннотация

В данной статье анализируются социально-философские взгляды суфийского поэта Ходжи Ахмеда Яссави на образование и обучение.

Ключевые слова: Мудрость, мистика, образование, просвещение, Туркестан, нужда, Истина, мышление, Аллах, знание, премудрость, сокровенная тайна, ум-слово, знание, нравственность, истина, действие, нравственность, внутреннее, внешнее, божественное, просветление, любовь, почва, яссавия, секта.

AHMAD YASSAVIY HIKMATLARIDA IJTIMOYIY – AXLOQIY QARASHLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada so'fiy, hikmatnavis shoir Xoja Ahmad Yassaviyning axloqiy, ta'lim – tarbiya haqidagi ijtimoiy - falsafiy qarashlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Hikmat, tasavvuf, ta'lim, ta'limot, Turkiston, ehtiyoj, Haq, fikrlash, Alloh, bilimdonlik, donishmandlik, maxfiy sir, aql – so'z, ilm, axloq, haqiqat, harakat, odob, botiniy, zohiriy, ilohiy, ma'rifat, muhabbat, tuproq, yassaviya, tariqat.

Kirish. Hikmat haqida gap ketganda muallifning fikrlariga yana ba'zi qo'shimchalarni ilova qilish, hikmat so'zining ma'no – mohiyati haqida kengroq mushohada yuritish lozim ko'rinadi. Nega endi Yassaviy o'z ta'limotini yoyish uchun aynan hikmat janrini tanladi? Ma'lumki, Yassaviy yashagan davrda Turkiston va uning yon atrofidagi hududlarda tasavvuf ta'limoti hanuz keng tarqalmagan edi. Bu o'lkalarda yashovchi turkiy qavmlarni tasavvuf ta'limoti bilan yaqindan tanishtirish uchun ularning tabiatlari, sharoitlariga uyg'un keladigan bir yo'l topishga ehtiyoj bor edi. Yassaviy tomonidan turkiyda aytilgan sodda va ravon hikmatlar xuddi ana shu ehtiyojga muvofiq keldi.

Hikmat nima? Lug'atlarda izohlanishicha, hikmat – “fikrlash malakasining o'rta holda bo'lishi; tadbiiq ila amalga amalga oshuvchi, tajriba bilan erishiladigan to'g'ri bilim; Haqqa muvofiq so'z; hamma narsaning eng mukammali; hikmat Allohning lashkari bo'lib, u orqali Alloh avliyoning qalblariga quvvat bag'ishlaydi; tasavvufiy she'rlarga hikmat deyiladi. Hikmat – bilimdonlik, donishmandlik, falsafa, maxfiy sir, aqlu haqiqatga to'g'ri keladigan nozik ma'noli qisqa so'z, masal; ashyoning ahvolidan: zohiriy va botiniy kayfiyatidan bahs etuvchi ilm; axloq va haqiqatga doir foydali muxtasar so'z; Allohga itoat; aql, so'z va harakatdagi uyg'unlik”.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yassaviyning hikmatlari bu – keng ma'noga ega, teran falsafa, tajriba bilan erishilgan to'g'ri bilim bo'lib, aqlu haqiqatga muvofiq keladigan, axloq – odobga doir foydali tasavvufiy she'rlar majmuasi. Hikmat haqida “U o'zi istagan kishilarga hikmat (foydali bilim) beradi. Kimga hikmat berilgan bo'lsa, bas, muhaqqaqki, unga yaxshilik berilibdi”, deyiladi. Qur'oni karimda. Ma'lum bo'lmoqdaki, hikmat aytish salohiyati har kimga ham berilavermaydi.

Hujjat ul –islom Muhammad G'azzoliy esa hikmatni go'zal axloqning asosini tashkil etuvchi fazilatlaridan biri deb biladi va “hikmat – g'azab bilan shahvat quvvatiga qarshi ilohiy quvvatlardan biri... Ma'rifat, muhabbat kabi hikmat ham qalb ozug'idir... Zero, hikmatning boshi Haqdan qo'rqmoqdir”, - deydi. Fuod Ko'prulizoda esa X asrdan boshlab diniy – tasavvufiy she'rlar hikmat deb yuritilganligini qayd etgan.

Yassaviyshunoslikning istiqboli haqida gap ketganda, Ibrohim Haqqulning quyidagi so'zlari alohida e'tiborga molikdir: “ ... bizning nazarimizda, birinchi galdagi vazifa “Devoni hikmat”ning asliyatga yaqin ishonchli bir nusxasini tiklashdir. Ana shunda Yassaviyning ijodi, tariqati, hatto tarjimai holiga doir bir qator munozarali masalalar o'z - o'zidan ravshanlashadi”.

“Yassaviya” tariqatining barcha aqidalari Ahmad Yassaviyning asosiy asari bo'lmish “Hikmat”da mufassal bayon etilgan. XII asrdagi turkiy zamon she'riyatning ajoyib namunasi bo'lgan, keyingi davrlardagi turkiy adabiyotga katta ta'sir ko'rsatgan “Hikmat” asarida “Yassaviya” ta'limotidagi poklik, halollik, to'g'rilik, mehr – shafqat, o'z qo'l kuchi, peshona teri va halol mehnati bilan kun kechirish, Alloh taolo visoliga yetishish yo'lida Insonni botinan va zohiran har tomonlama takomillashtirish kabi ilg'or umuminsoniy qadriyatlar ifoda etilgan.

Bag'dodda 922 yilning 22 mart kuni riyokor shayxlar va mutaassib ulamolarning tomonidan Xudosislikda ayblanib dorga osilgan, so'ngra qo'l – oyoqlari kesilib, tanasi kuydirilib, daryoga tashlangan mashhur mutasavvif olim Mansur Halloj (858 – 922) ni Yassaviy bir talay she'rlarida chuqur hurmat bilan tilga oladi, mazkur ilg'or, dovyurak va jasur mutasavvif donishmandga katta rag'bat ko'rsatadi:

“Bilmadilar mullolar “Anal – Haq”ning ma'nosini,

Qol ahliga hol ilmin ko'rmadi munosib,
Rivoyatlar bitildi, holin ani bilmadi,
Mansurdek avliyoni qo'yдилar dorga osib.
Shariatdur, deb olimlar buyurdilar,
Kofir Mansur o'lmadi, deb kuydurdilar.
Axbgar qilib kulin ko'kka sovrurdilar,
Tog'u tuzlar "Anal – Haq", deb turar emish".

Yassaviy ham o'zining piri buzrukvori Shayx Yusuf Hamadoniya o'hshab mol – dunyo to'plashga mutlaqo qiziqmaganini, kambag'alparvar va g'aribparvar bo'lib yashaganligini uning ba'zi bir hikmatlaridan ham bilsa bo'ladi. Mol – dunyoga, boylikka va davlat orttirishga mukkasidan kegan, xasis, va ochofat kishilarni Yassaviy beayov tanqid qiladi:

Beshak biling bu dunyo barcha xalqdan o'taro,
Ishonmag'il molingga, bir kun qo'ldan ketaro,
Oto, ono, qarindosh qayon ketdi, fikr qil,
To'rt oyoqliq cho'bin ot bir kun senga yetaro.

Darhaqiqat, Xoja Ahmad Yassaviy Markaziy Osiyodagi ilk tasavvufiy tariqat – "Yassaviya"ning asoschisi, nafaqat Xuroson va Movarounnahr, balki turkiyzabon xalqlarning ma'naviy tarixida keng ma'lum bo'lgan, mutasavvif donishmand, insonparvar shoir hisoblanadi.

"Devoni hikmat" yassaviya madaniyatining tashakkuli va haqiqatlari haqida ma'lumot beruvchi bir asardir. Shu bois uni Turkistondan Onado'liga, hatto Bolqon yarim oroliga qadar keng yoyilgan turkiy zaminning ma'naviy asoslaridan biri sifatida qabul etish mumkin. Hikmatlar nafaqat madaniyatimiz tarixi, balki tafakkur dunyoyimiz uchun bir nur manbaidir.

Yassaviy hikmatlarining tub mohiyatida komil inson tarbiyasi va uning bilim hamda amalini to'g'ri yo'lga yo'naltirish ustuvordir.

Insonga berilgan qadr – qiymatni anglay bilmoq uchun Yassaviy va izdoshlarining inson haqidagi fikr – qarashlarini ham chuqur mushohada qilmoq lozim. Aks holda na hikmatlarning sir – asrorlarini o'zlashtirish mumkin, na yassaviylikka doir ma'lumotlardan to'la voqif bo'lish mumkin.

Bu hikmatlarda inson xilqati – yaratilishi haqida so'z yuritilganidek, insonga berilgan ne'mat va ustun sifatlar sanalib, ular to'g'risida o'ylashga da'vat qilinadi.

Yassaviylikda insonning asli suv va tuproq ekani e'tirof etilgan. Buni "Asling bilmang obu gil, yana gilga ketaro..." hikmatidan ham bilish mumkin.

Yassaviy bir hikmatida o'zini tuproq deb biladi:
Boshim tufroq, o'zum tufroq, jismim tufroq,
Haq vasliga yetarmen deb ruhum mushtoq.

Tadqiqot metodologiyasi. Yassaviylikda inson fitratiga uyg'un ravishda tuproq bilan butunlashadi. "Yo'l ustida tufroq bo'lish" talab etiladi. Yassaviy "Tufroq kabi olam ani bosib o'tsa" der ekan, boshqa insonlarga xizmat qilishni, kamtar va tavozeli bo'lishni nazar tutadi. Holbuki, tuproq faqatgina ustidan bosib o'tiladigan narsa emas, balki insonning asl unsuridan biridir. Yassaviy darveshi faqatgina bo'yin egmayotir, balki har qanday mashaqqatga bardosh berish bilan birga, o'zi ham xalq uchun go'yo unumdor tuproq kabi bo'lishni istamoqda. Bunday kamolotga erisha bilmoq uchun hikmatlarga ko'ra, ishqu dard egasi bo'lmoq kerakdir:

Dardsiz odam, odam ermas muni anglang,
Ishqsiz odam hayvon jinsi, muni tinglang.
Ko'nglungizda ishq bo'lmasa menga yig'lang,
Giryonlarga xos ishqimni ato qildim.
Yana bir hikmatda inson bunday ta'riflanadi:
Odam uldur faqir bo'lub yo'lda yotsa,
Tufroqsifat olam ani bosib o'tsa.
Yusuf sifat birodari qul deb sotsa,
Qulni quli ul qul na deb havo qilsun?

Yassaviy mag'rurlikni qat'iyankor etadi. Chunki g'urur kibrnig doyasidir. Komil inson uchun bu ikki millat mutlaqo begona erur:

O'n uchumda nafs havoni qo'lga oldim,
Nafs boshig'a yuz ming balo qarmab soldim.
Takabburni yerga urub, bosib oldim,
O'n to'rtumda tufroqsifat bo'ldum mano.

Hazrat Muhammad (s.a.v) nazdida jangu jadaldan ham kuchliroq bir kurash hisoblangan nafsga qarshi mujodalani bolaligidayoq boshlagan Yassaviy uchun tuproq sifatlik axloqiy kamolotga erishuv yo'llaridan biri edi. Zero, tuproq insonning moyasidir. Inson hayotining davom etishi ham u bilan bog'liq. Shunga qaramay tuproq inson oyoqlari ostidadir.

Ahmad Yassaviyning turkiy lahjada yozilgan zohidlik va pand – nasihat ruhidagi she'rlar to'plami – "Hikmat" asari u yaratgan tariqat uchun g'oyaviy va tekstologik asos bo'lib qoldi.

Tasavvufning bosh maqsadi insonni komillik darajasiga yetkazish va shu darajada vaslga vosil qilmoqdan iborat. Buning uchun albatta axloqni oldinga qo'yish shart edi. Tasavvuf ta'limotining umumiy zamirida ana shu tarbiya yotadi. Agar shunday qilinmaganida bu qadar ulug' ta'limot va buyuk siymolar dunyoga kelmas edi. Tavba solik uchun ana shunday tarbiyaviy jarayonning ibtidosi. Bu maqomda u insoniy xurujlardan poklanishi darkor. Albatta bunda avvalo dunyoga havasmandlikni so'ndirish turadi. Shu sabab Shayx Abusaid Abdulxayr tasavvuf maslagini bunday belgilagan: "Boshingda ne bo'lsa chiqarib tashlash, qo'lingda neki bor qo'ldan berish va boshqalardan senga nima kelsa ranjimaslik" (Abdurahmon Jomiyning "Bahoriston"idan olindi). Bunday ish tutish so'fiyning tavbasidir. Bundan tashqari, so'fiyning ko'ziga "barcha behishtning ne'matlari ko'rinmasligi" lozim."So'fiy degan, - deya o'git qilinadi "Faqrnoma"da, - Xudoning shavqida suvdek bo'lib, erib oqsa, ko'ngilni Haqning rizosiga bersa". Bularning barchasi so'fiyning poklanish jarayoniga kiradi. Shundan so'nggina barcha mushkullarning tuguni xususida fikr yuritish mumkin. Ko'ngilni Haqqa topshirib, uning ishqida yurak bag'ri kuygan so'fiy uchun "bu dunyo" atalmish xilqat arzimagan bir narsa. Uning uchun bu dunyo avvalo sinov maydoni. O'tkinchi umrga ega xilqat bu maydonda o'zini sinab ko'rishi shart. Birinchidan. Ikkinchidan, bu dunyo moddiy olamdan o'zini olib qochadi.

Bir qarashda tasavvuf yashashni rad etayotgandek. Ammo unday emas! Mohiyatan tasavvuf ongli yashashni targ'ib etadi. Bu dunyo – shakl, unda yashash – mohiyat. So'fiy ana shu mohiyatning sirini uqib olishga harakat qiladi. "Aqli odamga dunyo zindondir, - deb yozadi Alisher Navoiy "Hayratul – abrord"da. – Unga kim ko'ngil qo'yan ko'lsa nodondir. O'z ta'bingni uning zanjiriga bog'lab qo'yma, aqlni uning chohida xafa qilib qo'yma. Bu olamning aylanma zanjiri har qanday kimsani oxiri yer osti shahriga band etadi".

Xoja Ahmad Yassaviy turkiy adabiyotda hikmat janrining asoschisi ham hisoblanadi. U "o'z ona tilini ilk bora tariqat tili maqomiga ko'tardi. Uni arab va fors tasavvuf tili davrasiga qo'shdi".

"Xoja Ahmad Yassaviy bu borada hajga boradi va Markaziy Osiyo, Eron, Arabistonni kezib chiqadi. Ko'p shayxlar, aziz – avliyolar va mashhur ruhoniylar bilan uchrashadi. XII asrgacha Turkiston o'lkasi haqida mensimay so'zlaganlar endi uni hayajon va ehtiros bilan tilga oladilar, uni tabarruk o'lka sifatida qayd etadilar. Bu esa muborak Xoja Ahmad Yassaviy nomi bilan bog'liq edi. Uning nomi XII asrdan keyin Turkistonni avliyolar manziliga aylantirdi. Yassaviy karomatlar va maqomotlar bilan yashardi va barcha turkistonliklar unga ixlosu e'tiqod qilardi".

Tahlil va natijalar. Yassaviy "Xudo yo'li"ni – "nafs ilgi"dan qutulmoq, atrofda to'lib toshgan fisqu – fujurlarga barham bermoqning yo'lini izlaydi. Agar diqqat bilan

mushohada yuritilsa, Yassaviyning diniy – axloqiy falsafasida dunyodan yuz burilmaydi. Yomonlik, nodonlik, jaholat, molparastlik illatlariga rivoj bergan tuban dunyoni yurakdan quvishga da'vat etiladi. Shu ma'nolarda shoir so'zlari inson qalbida g'alayon qo'zg'aydi. "Nohaq da'vo qilg'on" qozi, imomlar, "harom yegon hokimlar", "dunyo mening" deb "jahon molin" yiqqan gushna amaldorlar, "Oqni qaro qilg'on" mullo-yu, mudarrislar, el ustiga minib yelib "totlig' – totlig'" yeb, "Turluk – turluk kiygon"larga qarshi ko'nglida nafrat uyg'otadi. Bu qaydlardan "Yassaviy mazlumlar tomonida turib fikran kurashgan shoir bo'lgan ekan- da", degan xulosalar chiqarilmasligi kerak. U garchi, "Yetimlar bu jahonda xor ekandur, G'ariblarni ishi dushvor ekandur", yoki:

G'ariblarni ko'rgon yerda og'ritmangiz,

G'ariblarga ochig'lanib so'z qotmangiz,

Zaif ko'rub g'aribalarg'a tosh otmangiz,

Bu dunyoda g'ariblikdek balo bo'lmas",-

singari misralarida "ko'ngli qattig' xaloyiq"ni

shafqatga va g'arib, yetim mazlumlariga ozor yetkazmaslikka chaqirgan bo'lsa – da, mavjud jamiyati vakillari qo'l ostida ezilgan mehnatkashlarning haq – huquqlari uchun kurashmoqni o'z oldiga g'oyaviy maqsad qilib qo'yagan.

Ahmad Yassaviy o'zi bilan o'zi beomon kurashgan ijodkor sifatida juda e'tiborli. U odamga o'z – o'zini kechirmaslik sirlarini o'rgatadi. Shoir o'z qalbining eng chuqur joylariga nazar tashlashni targ'ib etadi. Shuning uchun ham uning axloqiy e'tirozida shaxsida ma'naviy, ilohiy kamolotiga to'siq bo'ladigan insondagi salbiy xususiyatlar tahlili tabiiy ravishda izchillanib borgandir. Ahmad Yassaviydagi samimiyat – oshkoralikda. Ba'zan undagi oshkoralik talablariga chidash mushkul. Buni badbinlik deb anglash noto'g'ri. Yassaviy hikmatlarida badbinlikmas, g'amginlik, ma'rifatli ruhi suyaydigan dard va faryod borki, ular insonning hissiyot fojialarini erta anglashga xizmat qiladi. Yassaviy hikmatlaridagi markaziy obraz – Alloh. U Xudo ishqiy, ya'ni ishqiy ilohiyini tan oladi.

Xulosa va takliflar. Yassaviy hikmatlarida ijtimoiy – axloqiy qarashlari haqida xulosa qilinganda jamiyat ongi falajlanganda, inson tubanlik botqog'iga botganda, Xudoni unutib, odam odamga yov, g'anim bo'lganda, jamiyatda zalolat va razolat, safolat urchiganda, el – ulus dindand yiroqlashganda Yassaviyning axloqiy – tarbiyaviy o'g'itlari ularni nodonlik yo'lidan qaytarib, ma'rifatga chorlagan.

ADABIYOTLAR

1. Nodirxon Hasan. Yassaviyshunoslikka bir nazar. //O'zbek tili va adabiyoti, 2001, 4-son 2.Qur'oni karim. O'zbekcha izohli tarjima (Tarjima va izohlar muallifi Alouddin mansur). Toshkent, 1992.
2. Baqara surasi, 269 –oyat (Hikmat haqida Qur'oni karimdan qarang: Baqara 129,151,231,251, 269; Oli Imron: 48, 81, 164; Niso: 54, 113;Moida: 110; yusuf: 22; Nahl: 125; Isro: 39; Luqmon: 12; Ahzob: 34; Sa'd: 20; Zuxruf: 63; Qamar: 5; Jum'a: 2.
3. Gazali Imam. Ihyau ulumid – din. G. III. Ankara 1992;S. 127,16,137,836.
4. Prof. Ord. Ko'prulu F. Turk edebiyatinda ilk mutatasavvilar. Ankara, 1991.
5. Ibrohim Haqqul. Irfon va Idrok.
6. Mas'ul muharrir: M.M.Xayrullaev. Ma'naviyat yulduzlari. –T.: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1999
7. Muhammad Shakar. «Devoni hikmat»ga ko'ra inson va ijtimoiy hayot. To'plam. Xoja Ahmad Yassaviy hayoti, ijodi va an'analari. To'plovchi va nashrga tayyorlovchilar: Ibrohim Haqqul va boshq. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi. –T., 2001
8. Muhammad Shakar. «Devoni hikmat»ga ko'ra inson va ijtimoiy hayot. To'plam. Xoja Ahmad Yassaviy hayoti, ijodi va an'analari. To'plovchi va nashrga tayyorlovchilar: Ibrohim Haqqul va boshq. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi. –T., 2001
9. Aleksandr Knish. Musulmon tasavvufi. Tarjimon Qodirqul Ro'zmatzoda. – Toshkent: "Fan ziyosi" nashriyoti, 2022
10. Abdumalik Yoqub. "Haqdin o'zgani dema" . Muallif – tuzuvchi Z. Jo'raev. To'plam. G'oyiblar xaylidan yongan chiroqlar. T.: "O'zbekiston"
11. Haqqul Ibrohim. Yassaviyshunoslik: o'tmish, bugun va istiqbol. To'plam. Xoja Ahmad Yassaviy hayoti, ijodi va an'analari. To'plovchi va nashrga tayyorlovchilar: Ibrohim Haqqul va boshq. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi. –T., 2001
12. Abdullaev A. "Devoni hikmat"da yassaviya tariqati g'oyalari // "O'zbek tili va adabiyoti", 2005 yil, 6-son
13. Ahmad Yassaviy . Hikmatlar. Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991

Shoira XUDOYQULOVA,
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDUning psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD) A. Qodirova taqrizi asosida

OILADA BOLALAR HISSIYOTINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MODEL

Annotatsiya

Ushbu maqola Oilada bolalar hissiyotini rivojlantirishning psixologik usullarini va oilada ota-ona shaxsi bola tarbiyasi uchun ideal ekanligini nazardan qochirmaslik maqsadga muvofiqligi hamda oila tarbiyasi bolaning kelajakda kim bo'lib yetishishida muhim o'rin tutishi, bola datslab oilada ijtimoiy-ruxiy muhit, madaniy-ma'naviy va axloqiy qadriyatlar, hissiyotlarning rivojlanishiga muhim rol o'ynashi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy muhit, shaxs, oila, xulq - atvor, tarbiya, hissiyot.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ

Аннотация

В данной статье желательно не забывать о психологических методах развития детских эмоций в семье и о том, что родители идеально подходят для воспитания ребенка, а семейное воспитание играет важную роль в развитии ребенка в будущем, социальном и духовном. Большую роль в развитии эмоций играют обстановка в семье, культурно-духовные и нравственные ценности.

Ключевые слова: Социальная среда, человек, семья, поведение, воспитание, эмоция.

PSYCHOLOGICAL MODEL OF CHILDREN'S EMOTIONAL DEVELOPMENT IN THE FAMILY

Annotation

This article the desirability of not forgetting the psychological methods of developing children's feelings in the family and the fact that the parents are ideal for child upbringing, and family upbringing plays an important role in the development of the child in the future, the socio-psychological environment in the family, cultural-spiritual and moral values play an important role in the development of emotions.

Key words: Social environment, person, family, behavior, upbringing, emotion.

Kirish. Har bir davlatning taraqqiy etishida, uning o'z ertasini belgilashida ta'lim tizimiga davlat miqyosidagi eng muhim vazifalardan biri deb qarash, uning yaqin va uzoq kelajagini taraqqiyot bilan ta'minlaydigan omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ushbu omildan unumdor foydalanishning shartlaridan biri, davlat taraqqiyot bosqichining ta'lim yo'nalishi bilan mos olib borilishida. Davlatning taraqqiyot bosqichi o'zgarishi bilan ushbu davlatda ta'lim ham taraqqiyotga moslashtirilib o'zlashtirilishi shart.

Kishilik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti tarixidan ma'lumki, bola shaxsining kamoloti oilada shakllanadi. Oila — jamiyat hayotining kichik bir debochasi bo'lib, har tomonlama sog'lom, barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun ma'sul bo'lgan g'oyat muhim tarbiya o'chog'idir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Oilada bolalar xulq-atvori va hissiyotini rivojlantirishning psixologik yo'llari Sharq mutafakkirlari Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy va boshqalarning asarlarida, xalq og'zaki ijodi, xadislarda o'z ifodasini topgan. Shuningdek, rus olimlaridan L.S.Vigotskiy, L.S.Rubinshteyn, B.M.Teplov, o'zbek olimlaridan B.R.Qodirov, E.G'oziyev, NishonovaZ.T, lar o'z tadqiqotlarida maktabgacha ta'lim muassasalarida korreksion mashg'ulotlarni tashkil etishga doir muammolarni tadqiq etganlar.

Tahlil va natijalar. Jamiyatning eng kichik va shu bilan birga, tarbiya sohasida eng katta makoni va maskani bu - oila. Ayni shu makonda bola dunyoga keladi va ilk hayotiy tarbiyasini o'z vujudiga qabul qiladi. Bu o'rinda oila, ya'ni uning a'zolari ham dunyoga kelgan bolani, u qanday bo'lsa

shundayligicha, uning o'z irsiy boyligi bo'lgan qaysarligi, o'jarligi, sho'xligu yoqimtoyligi kabi ijobiy yoki salbiy xususiyatlari bilan yaxlit holatda qabul qiladi. Hayotda hech bir tajriba va bilimga ega bo'lmagan, o'z irsiy ajdodlari, ota va onasining potensial irsiy imkoniyatlaridan oziqlanib dunyoga kelgan bola o'zi tug'ilgan oilaning urf-odatlarini, madaniy ma'rifiy an'analari qabul qila boshlaydi va shu yo'l bilan u ijtimoiy muhitga kirib boradi.

Aslini olganda bola ushbu oilaning madaniy merosidan tortib, kundalik an'analari ham qabul qilishga majbur. Demak, bola uchun o'zi tug'ilgan oila va uning madaniy, ma'rifiy, ruhiy, ijtimoiy va boshqa ko'rsatkichlari uning kelgusi hayoti uchun birinchi imkon hamdir. Ayni shu muhitda bola yaxshilik va yomonlik, tubanlik va buyuklik, johillik va oliyjanoblik kabi tushunchalarni ham o'zi uchun shu joyda o'zlashtirib boradi. Oila a'zolaridan u ilk bor mehr va qahr, burch va beburdlik, adolat va adolatsizlik saboqlarini oladi. Ulardan o'ziga ko'nikmalar ortirib, o'z xulqi, dunyoqarashi va shaxsini shakllantira boshlaydi[1].

Ma'lumki, oilada tarbiya asosan hissiyot bilan bog'liq. Axir oilaning tashkil topish muhitining o'zi bir insonning ikkinchi bir insonga bo'lgan hissiyotidan boshlanadi. Shunday ekan bola ham ona qornidaligidayoq o'ziga oilaning ruhini singdirib boradi. Psixologlarning kuzatishlaricha, oilada normal ruhiy holat mavjud bo'lmasa, ota-ona asabiy va oilada janjallar ko'p bo'lsa, bu holatlar bolaning ruhiy manzarasiga katta ta'sir ko'rsatib u jizzaki, ruhiy nosog'lom tug'ilar ekan. Bolaning atrof-muhitini qamrab olgan oila o'z kuchi va imkoniyati bilan bolaga himoya, ishonchli qo'rg'on, og'ir kundagi tayanch hissin beradi. U o'z ota-onasi shaxsida mehribonlikni, himoyachilarni, baxt manbasini, odil

maslahatchilarni, beg'araz yordamchilarni, o'zi uchun do'st va yaqin insonlarni ko'rib ulg'ayadi. Agar buning aksi bo'lar ekan, bola ijtimoiy hayotga normal qaraydigan shaxs bo'lib yetishmaydi, tarbiya taomili buziladi. Natijada u shaxs va jamiyat uchun qimmatga tushadi[2].

Oilada mavjud bo'lgan his-tuyg'u, ya'ni ruhiy holat o'z o'rnida ijobiy ta'sir qo'shibgina qolmay, butunlay salbiy ta'sirga aylanishi mumkin. Bu holatning asosiy meyor. Meyor buzilgan joyda mehr qahrga, nafrat dahshatga yetaklaydi. Otaonasidan yetarlicha mehr ko'rmagan bola g'azabnok, bemehr, shafqatsiz, boshqalar qadriga befarq qaraydigan qo'pol, dag'al, ba'zi hollarda esa g'amgin, shijoatsiz, yig'loqi, hayotga narsiz nazar bilan qaraydigan bo'lib yetiladi. Aksincha, oilada ortiqcha mehr ko'rgan bola esa xudbin bo'lib, faqat o'zini, o'z manfaatini ko'zlovchi bo'lib o'sishi mumkin. Bundaylar maqtanchoq, ko'r-ko'rona harakat qiluvchi, shuhratparast, maqto'vni yoqtiradigan bo'lishadi.

Shu o'rinda bir jihat. G'arb oila muhiti bolani tez moslashuvchan, hayotning bugunidan to'liq imkonda foydalanib, quvonib va lazzat topishga o'rgatsa, Sharq oilasi bolani hayotga tayyorlashda sustkashlikka, kattalarga ishonuvchan va o'z kuchiga unchalik ishonmas, hayotdagi baxt, quvonch va lazzat tushunchalaridan qochadigan qilib tayyorlashi bilan ajralib turadi. Chunonchi, biz bolalarimizga oilada ko'p ham erk beravermaymiz[3].

Ular o'rniga o'zimiz masalani hal qilib, tayyor yechimni qabul qildirishga urinamiz. Natijada bolalarimiz shijoat, mustaqillik, hushyorlikdan ancha uzoq bo'lishadi, tashabbuskorliklarini yo'qotadi. Bu esa bugungi hayot tarziga, atrofdagi raqobatchilik muhitiga uncha ham mos kelavermaydi.

Oilaning buyuk tarbiya o'chog'i sifatidagi yana bir kuchi shundaki, unda yosh avlod o'zi uchun hayotning hamma soha va tarmoqlariga oid faoliyatga daxldor bo'ladi. Ya'ni, bola bilim, mehnat, jamoatchilik, moddiy va ma'naviy boy did, his-tuyg'u, muloqot va boshqa yuzlab yo'nalishlarda tajriba orttiradi. Har bir inson uchun oila tarbiyasi juda katta vaqt tizimi bilan ham bog'liq. U butun hayoti davomida maktabdami, ko'chadami, sayohatdami, ishdami, o'z oilasini unutmaydi. O'sha joyda orttirgan ko'nikma, odat va xususiyatdan chiqolmaydi. Yillar o'tib, uzoq shaharda xizmat safarida, notanish mehmonxonada ham uyidagi odati bo'yicha tufllisini burchakka, sochiqni paytavasiga aralash tashlashi, hozirgina yechgan ko'ylagini poygakka otishi mumkin.

Oila bola tarbiyasida eng muhim, markaziy va ko'p tarmoqli joy bo'lganligi uchun u o'z o'rnida ma'lum darajada doimo ijobiy. Ammo, shaxsning tarbiyasiga salbiy ta'sir qiluvchi tomonlari ham yo'q emas. Masalan, oilaning iqtisodiy omili, boylik, moddiy dunyoga e'tibor ning kattaligi shaxsda ma'naviy dunyoqarashning o'sishiga to'siq bo'lib qolishi, erkalik, nimjonlik, g'oyasizlik, xukuqbuzarlik holatlarini tug'dirishi mumkin. O'z o'rnida oiladagi iqtisodiy kamchilik esa xuddi shu xususiyatlarning aksini tug'dirishi, bu o'rinda ochko'zlik, mol-mulkka hirs qo'yish tuyg'ularini shakllantirishi mumkin. Shunisi aniqki, ota-onaning ma'naviy qashshoqligi bolada ma'naviy o'sishga to'siq bo'lishi turgan gap. Oiladagi yakkahokimlik yoki hamma narsaga «liberal» qarashlar, o'zibo'larchilik, burch va burchsizlik holati tarbiyaga ijobiy ta'sir qilolmaydi.

Oila a'zolarining axloqiy buzuvchiligi va bu holatda bola tarbiyasiga salbiy ta'sirni inobatga olmaslik ta jiddiy oqibatlariga olib keladi. Oila a'zolarining turli xil hayotiy rasm-rusum va tushunchalarga o'ta bir tomonlama, fanatlaracha nazari bola shaxsining nomukammalligiga, dunyoga qotib qolgan yaxlit bir nazarda qarashiga, yoki ularni umuman nazarga olmasdan, bepisandlikka olib kelishi mumkin. Oila a'zolarining psixologiya va pedagogikadan xabarsizligi ham ko'p hollarda o'ta salbiy natijalar beradi. Ayniqsa, bola

tarbiyasidagi rag'bat va jazo, ma'naviy va moddiy rag'bat, jazoning tan jarohatlardagi ko'rinishi bola shaxsida hech qachon izsiz qolib ketmaydi.

Oilada o'sayotgan yosh bolaning ruhida kattalar, otaonaning noqonuniy harakatlari mustahkam o'rin oladi. To'g'ri, ular yoshlik paytida bu a'mollarning qonuniy yoki noqonuniyligini bilmaydi. Ammo yillar o'tib bu narsalarni tushunib yetganlaridan keyin ularning shaxsiy kechinmalarida, xulqi va xususiyatlaridan shunday o'zgarishlar yuzaga keladiki, bu holatlarni endi ular, o'z fikr va tushunchalariga asosan amalga oshiradi. Shunday ekan, har bir oilada tarbiya borasida alohida tamoyil bo'lmog'i lozim. Aytaylik, bola oilada mehr va muruvvat doirasida tarbiyalanmog'i kerak, Ota-ona bolani qanday tug'ilgan bo'lsa, shunday, uning ijobiy xususiyatlarini taraqqiy qildirib, yaxshilikka o'rgatib borishlari shart. Muhimi, oilada ota-ona shaxsi bola tarbiyasi uchun ideal ekanligini nazardan qochirmaslik maqsadga muvofiqdir[4].

Har bir davlatning taraqqiy etishida, uning o'z ertasini belgilashida ta'lim tizimiga davlat miqyosidagi eng muhim vazifalardan biri deb qarash, uning yaqin va uzoq kelajagini taraqqiyot bilan ta'minlaydigan omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ushbu omildan unumdor foydalanishning shartlaridan biri, davlat taraqqiyot bosqichining ta'lim yo'nalishi bilan mos olib borilishida. Davlatning taraqqiyot bosqichi o'zgarishi bilan ushbu davlatda ta'lim ham taraqqiyotga moslashtirilish shart.

Kishilik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti tarixidan ma'lumki, bola shaxsining kamoloti oilada shakllanadi. Oila — jamiyat hayotining kichik bir debochasi bo'lib, har tomonlama sog'lom, barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun ma'sul bo'lgan g'oyat muhim tarbiya o'chog'idir.

O'zbek oilasi a'zolarining barchasini savodxon, ma'lumotli deb atasak, xato qilmagan bo'lamiz, ana shu imkoniyatlar ta'sirida o'g'il va qizlar bilimli, fikr-mulohazali, topqir, ishbilarmon, aql-zakovati bo'lib voyaga etmoqdalar.

Oiladagi bola tarbiyasi ikkiyoqlama ahamiyat kasb etadi, ota-onalar farzandlariga ahloq-odob, ruhiyat va ma'naviyatga oid bilimlardan saboq berish bilan qanoatlanib qolmasliklari, balki o'zlari ham tarbiyaning o'ziga xos sir-sinoatlari, hususiyatlari, uning mazmun-mohiyati va ma'nosiga doir eng yangi ma'lumotlardan xabardor bo'lib turishlari kerak bo'ladi. O'z farzandlariga oqilona tarbiya bera olgan ota-onalar, umrlarini rohat va farog'atda o'tkazadilar, bolalaridan hamisha olijanoblik, mehrbonlik, yaxshilik ko'radilar, dillari aslo jarohat azobini sezmaydi; o'kinish hissiga duchor bo'lmaydilar. Shu to'g'rida o'zbek xalqidagi quyidagi maqol darak beradi: "Toy ulg'aysa, ot tinadi (ya'ni ot minishdan qutqariladi)".

Oilaning asosiy tayanchi bo'lgan ota, hayotning barcha mashaqqatlaridan totib ko'radi, o'zining buqilmas irodasi, adolatparvarligi, hayot sinovlariga bardoshlilik bilan ajralib turuvchi buyuk shaxs sifatida gavdalanadi.

Ota — oilaning boshlig'i, posbonidir. Zero, oilaning har bir ko'z ilg'amas nuqtalarini ilg'ay olish, oila a'zolariga faqat to'g'ri, haq yo'lni ko'rsatib turishdek insoniy mas'uliyat ota zimmasida turadi. Ota oilada o'z farzandlariga har tomonlama yurish-turishda, nutq odobida, o'zaro muomala madaniyatida, eng muhimi amaliy ish faoliyatida to'g'rilik va haqqoniylik, samimiylik va xolislik yuzasidan namuna ko'rsatadi[5].

Oilada kattalarning obro'si qo'rqitish asosida emas, balki samimiylik, o'zaro hurmat-yehitrom zamiriga qurilishi maqsadga muvofiqdir. Oila a'zolarining inoqligi, o'zaro hamjihatligi, kiyinish madaniyati, mehnat faoliyati, o'zga kishilar to'g'risidagi suhbatlari va ularning boshqa sifat hamda fazilatlarini bolaning murg'ak tasavvuriga yangi timsollarni olib kiradi.

“Ertaklar asosida bolalar hissiyotini rivojlantirishning psixologik-pedagogik modeli” da maktabgacha yoshdagi bolalar hissiyotini shakllantirishda ertaklardan foydalanish imkoniyatlarini ochib beradi.

Xulosa va tavsiyalar. Bolalarning jismonan baquvvat, aqlan yetuk bo'lishi hamda uzoq umr ko'rishi sog'lom turmush madaniyati bilan belgilanadi. Sharq xalqlarida bolalarni kichik yoshdan boshlab sog'lom turmush tarzi ruhida tarbiyalashda o'yin faoliyatidan o'mili foydalanib kelingan. O'yin bolalarning yetakchi faoliyati hisoblanadi. O'yin orqali bolalar jismoniy, aqliy, ruhiy ,ma'naviy jihatdan bir qatorda hissiy sohalarini ham rivojlanishi va kamol topishiga ahamiyatlidir.

Bolaning yoshligidan boshlab ijodiy salohiyatini ochib berish va amalga oshirishga imkon beradigan shart-sharoitlarni o'rganishga qaratilgan ishlar maktabgacha yosh davrida ijodkorlikni rivojlantirishda katta qiziqish uyg'otadi.

Xulosa qilib aytganda oilada bola tarbiyasining milliy o'ziga xos qoidalari mavjud bo'lib, ota-onalar ulardan o'rinli foydalanishlari bolada hissiyotni rivojlanishi uchun muhim rol o'ynaydi. Oilada ma'naviy-ruhiy hotirjamlik, o'zaro totuvlik xukmron bo'lsa, oila a'zolari bir-birlariga g'amxo'r bo'lsalar, bola tarbiyasining tayanch nuqtasini topa olsalar, bunday muhit bola tarbiyasiga ijobiy ta'sir etadi va ular farzandlariga haqiqiy baxt hadya etadilar, bu bilan ishimizda rivojlanish, jamiyatimizda olg'a siljish bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Воспитание трудного ребёнка: дети с девиантным поведением. под. ред. М.И. Рожкова. –М.: гуманит.изд. центр «ВЛАДОС», 2003 г.
2. Гришин В.В., Лушин П.В. Методики психодиагностики в учебно-воспитательном процессе. - М., 2001. - 47 с.
3. Сотрудничество учителя и школьного практического психолога. Сборник научно-методических трудов. Под.ред А.К.Марковой. –М.: 2003 г.
4. Oilaviy muhit va bolalar //Qalqon. – 2006, - №1.- B.14-15.
5. Личко А.Е. О динамике акцентуаций характера. – В.кн.: Патохарактерологические исследования у подростков. Л.,1981, с.78-89.
6. Yadgarova G.T., Avlayev O.U. Tarbiyasi qiyin, qaltis guruhga mansub bolalar bilan ishlash (Uslubiy qo'llanma) T.: 2007 y.
7. Игошев К.Е. Опыт социально-психологического анализа личности несовершеннолетних правонарушителей. М.1967, с.67-68.
8. Umarov B.M. O'zbekistonda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik muammolari. (Monografiya). “Fan” nashriyoti, Toshkent – 2008, 284 b.
9. Umarov B.M. Tarbiyasi og'ir bolalar va ular xulq-atvoridagi og'ishlarning kelib chiqish sabablari. (Uslubiy qo'llanma) – Toshkent, “Aloqachi” nashriyoti – 2008, 64 bet.
10. Umarov B.M. Tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlashda psixologik xizmatning o'rni (Uslubiy qo'llanma). Respublika bolalar ijtimoiy moslashuv markazi nashriyoti, Toshkent. 2008 y. 97 bet.

Abdulaziz XUJAQULOV,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti assistenti
E-mail: davronismoilov864@gmail.com
Tel.: 97 586 06 18

QarMII dotsenti, PhD. E.Maxmanov taqrizi ostida

PRINCIPLES OF MODELING THE CONTENT OF EDUCATION IN THE FIELD OF LIFE SAFETY

This article discusses the theoretical and methodological foundations for building a phased system of training future engineers in the field of life safety (bachelor's degree), the normative criteria of which are didactic principles as elements of a structural model.

Key words: Scientific cognition, empirical cognition, animation, rational cognition, methodology, conceptual, technology, design.

ПРИНЦИПЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье рассматриваются теоретико-методические основы построения поэтапной системы подготовки будущих инженеров в области безопасности жизнедеятельности (степень бакалавра), нормативными критериями которой являются дидактические принципы как элементы структурной модели.

Ключевые слова: Научное познание, эмпирическое познание, анимация, рациональное познание, методология, концептуаль, технология, конструкторская.

HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI SOHASIDA TA'LIM MAZMUNINI MODELASHTIRISH TAMOYILLARI

Ushbu maqolada hayot faoliyati xavfsizligi sohasida bo'lajak muhandislarni tayyorlashning bosqichli tizimini (bakalavr darajasi) yaratishning nazariy va metodologik asoslarini hisobga olgan holda, uning mazmuniy modelining elementlari sifatida didaktik tamoyillar tartibga soluvchi meyorlari bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Ilmiy bilish, empirik bilish, animatsiya, ratsional bilish, metodologiya, konseptual, texnologiyalar, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. Pedagogik tadqiqotda yoki pedagogik loyihada "tamoyil" tushunchasi pedagogik bilimlar tizimini o'zlashtirish va qurish asosi bo'lgan eng umumiy, muhim va boshlang'ich yondashuvi, shuningdek, kognitiv jarayonning asosi va uni o'zgartirish akti sifatida qaraladi. N.V.Bordovskyaning fikricha, tamoyil ilmiy bilishning maxsus shakli bo'lib, faktlar, tushunchalar, qonunlar va nazariyalar o'rtasidagi yaxlit aloqani ta'minlaydi, bilish va pedagogik voqealarni amaliy o'zgartirish jarayonini boshqaradi va tartibga soladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Adabiyotni tahlili. Metodologik nuqtai nazardan tamoyillar yangi pedagogik bilimlarni egallash va metodik tizimlarni qurish yoki pedagogik amaliyotni o'zgartirish loyihasini ishlab chiqish jarayonida umumiy gnoseologik yo'nalishni belgilovchi ko'rsatmalar sifatida qaraladi. Tamoyillarning maqsadi o'qituvchilarning ilmiy-pedagogik va loyihaviy-konstruktorlik faoliyatini tartibga soladi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, didaktik tamoyillar hodisalar o'rtasidagi obyektiv va muntazam aloqalarni ochib beradi, buning natijasida ular pedagogik va metodik tizimni qurish uchun umumiy va maxsus talablar sifatida ishlaydi. Agar ta'lim qonuniyatlarini uning nazariy modelining bir qismi sifatida ko'rish mumkin bo'lsa, unda ta'lim tamoyillari uning meyoriy modelining elementlari sifatida qabul qilinishi kerak [2].

Hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi oliy ta'limning asosiy o'quv dasturini ishlab chiqish o'quv ma'lumotlarini tanlashni, uning tuzilishini, o'zgarish va o'zgaruvchanlikning komponentlari o'rtasidagi munosabatlarni belgilaydigan didaktik va o'ziga xos tamoyillarga muvofiq amalga oshiriladi. Muayyan tamoyillar hayot faoliyati xavfsizligi

sohasida bakalavriatlarini tayyorlashning o'quv jarayonini loyihalash va amalga oshirishda asosiy o'quv rejasini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi [3].

Hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi pedagogik ta'lim mazmuni bilimlar tizimi, faoliyat usullari, ijodiy faoliyat tajribasi va hissiy-qadriyat munosabatlariga asoslanadi, ularning o'zlashtirilishi ta'lim, tarbiya, ilmiy faoliyat jarayonida shakllanishini ta'minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi tizimning mazmunini modelashtirish quyidagi didaktik tamoyillarga asoslanadi: asosiy ta'lim dasturining ta'lim mazmunini tanlashda uzluksizlik, izchillik, tizimlilik, ilmiylik, fundamentallik va insonparvarlik (bakalavr darajasi). Bu tamoyillarning mazmunini ochib beramiz.

Uzluksizlik tamoyili hayotning xavfsizligi, muhandisning kasbiy ehtiyojlari va qobiliyatiga muvofiq hayot davomida shaxsiyatini shakllantirish va rivojlantirish sohasidagi asosiy tamoyilidir. Uzluksizlik tamoyili insonning hayot xavfsizligi sohasidagi ehtiyojlarining izchil rivojlanishi kontekstida barqaror rivojlanishi g'oyasini, ikkinchisining pedagogik ta'lim bilan aloqasi g'oyasini, nafaqat ijtimoiy, iqtisodiy, balki inson, jamiyat (texnosfera) va biosferaning tubdan yangi ekologik-iqtisodiy sherikliklarini shakllantirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi [4, 68-b].

Ushbu tamoyil hayot xavfsizligi sohasidagi keyingi kasbiy faoliyatda o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi tasdiqlash yo'nalishidagi qobiliyatlarini doimiy ravishda baholash va o'z-o'zini baholashni talab qiladi. Davomiylik tamoyili keyingi ta'lim va o'z-o'zini tarbiyalashni nazarda tutadi [4].

Hayot faoliyati xavfsizligi sohasida muhandislik ta'limning darajali mazmuni modelini ishlab chiqishda uzluksizlik tamoyilini asosiy tamoyillardan biri deb hisoblash

kerak. Ushbu tamoyilni hisobga olgan holda maxsus ishlab chiqilgan ta'lim bakalavrlarini tayyorlashning asosiy ta'lim dasturi talabning umumiy yo'nalishdan tizimli bilishga va keyinchalik ilmiy ma'lumotlarni adekvat talqin qilish asosida mustaqil, uslubiy ongli bilimga o'tishini ta'minlaydi.

Uzviylik tamoyili hayot faoliyati xavfsizligi (bakalavr) sohasida ta'limning mazmuniy modelini qurishda asosiy hisoblanadi, chunki u ilmiy faoliyatning ketma-ket aloqalari, umumiy xususiyatlari va munosabatlarining mohiyatini ochib beradi. Shu bilan birga, bu, bir tomondan, hayot xavfsizligi sohasida (umumkasbiy va kasbiy ta'lim) uzluksiz ta'limning butun tizimining o'tish bo'lsa, ikkinchi tomondan, umumilmiy tayyorgarlik sifatida kasbiy fandan oldin o'tiladi. Bu ketma-ket, fanlararo aloqalarga asoslangan umumlashtirilgan gumanitar, tabiiy, umumkasbiy bilim va malakalar tizimini shakllantirish uchun sharoit yaratadi. Bu holat hayot faoliyati xavfsizligi sohasida uzluksiz ta'lim mazmunini tizimlashtirish imkonini beradigan nazariy bilimlar, amaliy ko'nikma va malakalarning yagona tizimiga integratsiyalashuviga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Uzviylik - umumiy didaktik tamoyil sifatida boshqa didaktik ko'rsatmalar bilan birgalikda fan sohasi mazmunini umumlashtirish va tizimlashtirishga imkon beradi. Uzviylik tamoyili ta'lim mazmuni tarkibidagi komponentlarning birligini, o'zaro bog'liqligini ta'minlaydi.

Tizimlilik tamoyili amaliyotda tizimli yondashuvni qo'llashning jarayonli-dunyoqarashni tartibga soluvchi jihatini tushunishga imkon beradi [6].

A.P.Belyayevaning tadqiqotlarida tizimlilik tamoyili butun oliy ta'limning qurilishi, faoliyati va rivojlanishini ta'minlay olishi ko'rib chiqiladi:

- murakkab kasbiy tizimning sintezi ko'rinishidagi fanlararo va tizimli yondashuvlarning birligi sifatida (masalan, integratsiyalashgan kasb, kasbga yo'naltirish tizimi);

- pedagogik faoliyatning mazmunli tizimi va oliy ta'lim tizimini, ularning quyi tizimlari va komponentlarini tahlil qilishda nazariy va amaliy jihatlarining kombinatsiyasi sifatida;

- texnik va texnologik jarayonlarning (modellash, loyihalash) loyihalash fenomeniga o'zaro kirib borishi sifatida;

- nazariy va amaliy mashg'ulotlar jarayonida namoyon bo'ladigan kasbiy faoliyat mazmuni va funksiyalaridagi yaxlit va differensial jarayonlarning o'zaro ta'siri sifatida [7].

Binobarin, pedagogik obyekt haqidagi yaxlit bilimlarning ustunligida namoyon bo'ladigan tizimlilik tamoyili, individual komponentlar yoki elementlar to'g'risidagi mahalliy bilimlardan farqli o'laroq, nafaqat ma'lum bir pedagogik tizimning barcha komponentlarini aniqlashni, balki buni hisobga olishni ham o'z ichiga oladi.

Ilmiylik tamoyili hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi ta'lim mazmuniga ishonchli ilmiy ma'lumotlar va faktlarni kiritishni nazarda tutadi, tabiiy, ijtimoiy, texnogen va ta'lim tizimlarining obyektiv qonuniyatlarini ularning o'zaro bog'liqligida zamonaviy fan yutuqlariga mos kelishini ochib berishni talab qiladi. Noksologiya fani noksologik nazariyalar, qonuniyatlar, tushunchalarning tarkibi va mohiyatini belgilovchi o'ziga xos manba bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy xavfsizlik muammolarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularni hal qilish katta samaradorlikni talab qilganda, hayot xavfsizligi sohasidagi ta'limni ta'lim tuzilmasida tayanch sifatida ko'rib chiqish kerak[7].

Ilmiylik tamoyili hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi ta'limning tuzilishi va mazmunini ilmiy asoslashda o'z ifodasini topadi, bu esa mazmunning xususiyatlaridan kelib chiqib, eng yaxshi metodlarni tanlashga imkon beradi.

Ta'limda insonparvarlik tamoyili hayot xavfsizligi sohasidagi pedagogik muammolarni hal qilishda shaxs, ijodiy tashabbus, mustaqillik va ongliqlikni faollashtirish eng muhim

rag'bat ekanligini anglash zarurligini taqozo etadi. Shaxsiyatini hurmat qilish xotirjamlik va xayrixohlik muhitini yaratishga yordam beradi, bu stressli vaziyatlar va salbiy shaxsiy xususiyatlarning namoyon bo'lish ehtimolini kamaytiradi va psixologik haddan tashqari kuchlanishini oldini oladi [8].

Integratsiya va differensiallashning birligi tamoyili hayot faoliyati xavfsizligi bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash mazmunining nazariy va amaliy qismlarini loyihalashda, shuningdek, natijalarni baholashda rahbarlik qilishi kerak bo'lgan asosiy o'ziga xos tamoyildir.

Umuman olganda, bir tomondan, integratsiya o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligining barcha komponentlarini qamrab oladi va doimiy o'zgarib turadigan dunyo va u haqidagi bilimlar sharoitida ta'lim mazmunining moslashuvchanligi va mobilligini oshirish yo'li bo'lib xizmat qiladi.

Башоратлилиқ тамойили жамият ва таълим ривожланишининг ўзгарувчан ижтимоий-иқтисодий шaroitларида муҳандис кадрларга бўлган талабдан келиб чиқиб, ҳаёт хавфсизлиги соҳасида муҳандислик таълимнинг ривожланиш истиқболларини акс эттиради ва шахснинг юзини белгилайдиган жараёнларга асосланади.

Majmuaviylik tamoyili o'rganilayotgan obyektlar, subyektlar, jarayonlar, hodisalar va xavfsizlik to'g'risidagi umumiy gumanitar, ijtimoiy-iqtisodiy, falsafiy, psixologik-pedagogik, metodologik, tabiiy-ilmiy bilimlarining mantiqiy sintezida ifodalanadi.

Umumiylik tamoyili hayot faoliyati xavfsizligi yo'nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarligi mazmuni imkon qadar muhim bo'lishi kerakligini nazarda tutadi, chunki u aholining barcha qatlamlari va hayotning barcha sohaları manfaatlariga ta'sir qiladi va hayot uchun dolzarbdir[6].

Modullik tamoyil ta'lim mazmunini to'liq axborot va o'quv blokliga (asosiy, yordamchi, tashkiliy-kommunikativ, ixtisoslashtirilgan va ko'chma) bo'linishini ta'minlaydi.

Ijtimoiylik tamoyili ta'lim mazmuniga uning elementlari: bilim, faoliyat, qadriyat va huquqiy munosabatlarga asoslangan ijtimoiy ahamiyatga ega talablarni amalga oshirishni ta'minlaydi. Zamonaviy shaxs (talaba) o'zini zamonaviy voqelikning muayyan normalari, an'analari, ijtimoiy yo'nalishlari bilan bog'lashi kerak. Shu bilan birga, hayot faoliyati xavfsizligi sohasida mutaxassislarni tayyorlashning o'quv jarayoni ijtimoiy hamjamiyat sifatida kasbiy-pedagogik guruhga xos bo'lgan axloqiy va huquqiy normalar, qadriyatlar va xulq-atvor munosabatlariga muvofiq amalga oshiriladi [8].

Fuqarolik tamoyili talabning shaxsiy manfaatlari va jamiyat manfaati uchun o'z huquqlarini amalga oshirish va o'z burchlarini bajarish, davlatda fikrlash va harakat qilish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan ta'lim ma'lumotlarini tanlashni belgilaydi. Bu tamoyil, shuningdek, vatanparvarlik tuyg'usini tarbiyalashga yordam beradi, bu esa Vatanga muhabbat, unga xizmat qilishga va uni dushmanlardan himoya qilishga tayyorlikda ifodalangan hissiy munosabatni o'z ichiga oladi[8].

Aksiologik tamoyil hayot xavfsizligi sohasida mutaxassislarni tayyorlash mazmuniga qadriyatli komponentini kiritishni nazarda tutadi. Ushbu tamoyil umuminsoniy va ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, hayot xavfsizligi sohasida ta'lim bakalavriyatini tayyorlash bo'yicha asosiy ta'lim dasturining majburiy mazmunida taqdim etilishi kerak. Ushbu tamoyil umumkasbiy fanlarni mazmunini modellashtirishda alohida ahamiyatga ega, chunki ularni o'rganishda talabalar "odam - tabiat - jamiyat - texnosfera" tizimidagi boshqa i xavfli va favqulodda vaziyatlarni qarorlar qabul qilish va baholash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan baholash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Hayot faoliyati xavfsizligi sohasida bakalavrlarni tayyorlashda kasbga yo'naltirish tamoyili ta'lim tizimining barcha komponentlari (maqsadlari, mazmuni, shakllari, metodlari, vositalari, natijalari) o'zaro ta'sirini va ularning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilishini nazarda tutadi, kasbiy faoliyat uchun qiziqish va motivatsiyani rivojlantiradi[8].

Mintaqaviylik tamoyili hayot xavfsizligi sohasida mutaxassis tayyorlash mazmuniga mintaqaviy tavsifdagi o'quv materialini kiritishni nazarda tutadi: odamlar hayotining demografik, tabiiy, texnogen va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari, tabiiy muhit, milliy va madaniy an'analar.

Xulosa va takliflar. Sanab o'tilgan tamoyillar hayot faoliyat xavfsizligi sohasida mutaxassislarni tayyorlash

tizimining mazmunini tanlash va qurishni, uning komponentlari o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish talablarini belgilaydi. Ularning o'zaro ta'siridagi tamoyillar to'plami ta'lim mazmunini qurishning yaxlit tavsifini beradi. Didaktik tamoyillar butun hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi ta'lim tizimiga taalluqli bo'lib, uning tuzilishiga ta'sir qiladi va bo'lajak mutaxassisning ta'lim jarayonining samaradorligini belgilaydi. O'ziga xos tamoyillarning didaktik xususiyati shundaki, ular muhandislarning o'ziga xos tayyorgarligi mazmunini aniqlashga qaratilgan bo'lib, shu bilan kasbiy kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish vazifalarining bajarilishini ta'minlaydigan samarali o'quv jarayonini tashkil etishning muhim vositasidir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston respublikasi Farmoni "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" 2019 yil 8 oktabr, PF-5847-son .
2. Abduqodirov A.A., Tursunov S.Q. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik. T.: "Adabiyot uchqunlari", 2019 y
3. Baydenko V.I. «Bolonskiy protsess: rezultati obucheniya i kompetentnostniy podxod. - M.: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki spetsialistov. 2009. – S. 482-492.
4. Bepalko V.P. Bumajnyaya versiya elektronogo uchebnika. Shkolniye texnologii. -M.: «Narodnoye obrazovaniye», 2007. -№ 2. - C.54-55.
5. Prigojin I. Vvedeniye v termodinamiku neobratimix protsessov. — Ijevsk: NITS «Regulyatornaya i xaoticheskaya dinamika», 2001. — s. 160.
6. Nikolis G., Prigojin I. Samoorganizatsiya v neravnovesnix sistemax. — M:Mir, 1979. — s. 512.
7. Djo'rayev M. Fizika o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma. — Toshkent: ABU Matbuot — Konsalt, 2015. — 280 b.
8. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/55>

Xusnidaxon XO'JAMATOVA,
Qo'qon universiteti "Ta'lim" kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: xujamatovax@gmail.com

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori M.Boltayeva taqrizi asosida

EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF GAMES IN THE SOCIALIZATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

In this article, the game is the manifestation of the human personality, its improvement method, the game is the main content of the life of preschool children, the child's achievements and successes, their dreams, aspirations, feelings, thoughts and needs are prioritized. The game satisfies the biological and psychological needs of the child for active actions in the environment in which he lives. Contributes to children and their mental, emotional, social and moral development.

Games are an important form of entertainment for children and adults, through which children organize, independently, and they are of particular educational value, and are a powerful tool for education, because through games, children gain knowledge, enrich their experiences, develops skills and habits.

Key words: Game, mental education, moral education, aesthetic education, role-playing game with plot, technology, main component, child, action, perception, traditional and modern games, creativity.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ИГР В СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В данной статье игра является проявлением человеческой личности, методом ее совершенствования, игра является основным содержанием жизни дошкольников, приоритетными становятся достижения и успехи ребенка, его мечты, стремления, чувства, мысли и потребности. Игра удовлетворяет биологические и психологические потребности ребенка в активных действиях в той среде, в которой он живет. Способствует детям и их умственному, эмоциональному, социальному и моральному развитию.

Игры являются важной формой развлечения для детей и взрослых, посредством которой дети организуются самостоятельно, имеют особую воспитательную ценность и являются мощным инструментом воспитания, поскольку посредством игр дети получают знания, обогащают свой опыт, развивают навыки и навыки привычки.

Ключевые слова: Игра, психическое воспитание, нравственное воспитание, эстетическое воспитание, сюжетно-ролевая игра, технология, основной компонент, ребенок, действие, восприятие, традиционные и современные игры, творчество.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR IJTIMOYLASHUVIDA O'YINLARNING TA'LIMIY AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'yin inson o'zligining namoyon bo'lishi, uning takomillashuv usuli ekanligi, o'yin maktabgacha yoshdagi bolalar hayotining asosiy mazmunini tashkil etishi, boladagi yutuqlar va muvaffaqiyatlar, ularning orzu-istaklari, intilishlari, his-tuyg'ulari, fikrlari va ehtiyojlari birinchi o'ringa chiqishi keltirilgan. Bola o'zi yashayotgan muhitda faol harakatlar uchun o'yin biologik va psixologik ehtiyojlarini qondiradi. Bolalar va ularning aqliy, hissiy, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. O'yinlar bolalar va kattalar uchun o'yin-kulgingining muhim shakli, ular orqali bolalar tashkil qiladi, mustaqil va ular alohida tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib ta'lim uchun kuchli vositadir, chunki o'yinlar orqali bolalar bilim oladi, tajribalarini boyitadi, ko'nikma va odatlarni rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: O'yin, aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, estetik tarbiya, syujetli rolli o'yin, texnologiya, asosiy component, bola, harakat, idrok, an'anaviy va zamonaviy o'yinlar, ijodkorlik.

Kirish. O'yin har bir bolaning hayotining konstitutsiyaviy qismidir. O'yin bolalarga ham, kattalarga ham yoqadi, chunki o'yin insonning tabiiy ehtiyojidir. Bu quvonch va baxt keltiradi, qoniqishni xosil qiladi va shu bilan birga bolalarning o'zlari, boshqalar va dunyo haqida bilish yo'lini ifodalaydi, ko'nikmalarga ega bo'ladilar va ijtimoiy munosabatlarni yaratadilar[1]:

Maktabgacha yosh (3 yoshdan 7 yoshgacha) - bu yaqin kattalar bilan muloqot qilish, shuningdek, o'yin va tengdoshlar bilan haqiqiy munosabatlar orqali inson munosabatlarining ijtimoiy makonini o'zlashtirish davri. Uch yoshdan etti yoshgacha bolaning o'zini o'zi anglashi shunchalik rivojlanadiki, bu bolaning shaxsiyati haqida gapirishga asos bo'ladi. Va bu yoshda bola "jamiyatning to'liq a'zosi sifatida faoliyat ko'rsatishga imkon beradigan ma'lum bilimlar, me'yorlar va qadriyatlar tizimini ..." o'zlashtira boshlaydi, ya'ni u ijtimoiylashuv jarayonida ishtirok etadi. Keling, qanday ma'lumot ekanligini ko'rib chiqaylik:

Ijtimoiylashuv (lotincha Socialis - ijtimoiy) - bu jamiyat madaniyatini o'zlashtirish va takror ishlab chiqarish jarayonida insonning butun hayoti davomida rivojlanishi va o'zini o'zi anglashi.

Ijtimoiylashuv inson va atrof-muhit o'rtasidagi o'z-o'zidan o'zaro ta'sir qilish sharoitida, jamiyat va (yoki) davlat tomonidan ma'lum yoshga, odamlarning ijtimoiy, kasbiy guruhlariga nisbatan boshqariladigan ta'sir jarayonida, shuningdek, nisbatan maqsadga muvofiq va ijtimoiy jihatdan sodir bo'ladigan jarayon. Ijtimoiylashuvning mohiyati shundan iboratki, u shaxsni u mansub bo'lgan jamiyat a'zosi sifatida shakllantiradi.

O'yin orqali bola kattalar dunyosiga kiradi, ma'naviy qadriyatlarini o'zlashtiradi, ijtimoiy dunyoni o'zlashtiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalik - bu shaxsiyat shakllanishining qisqa, ammo muhim davri. Bu yillar davomida bola atrofda hayot haqida dastlabki bilimlarni oladi, unda odamlarga,

mehnatga ma'lum munosabat shakllana boshlaydi, to'g'ri xulq-atvor ko'nikmalari va odatlari xarakter shakllanadi [2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'yinlar orqali bolalar harakat qilish, ba'zi muhim tajribalarga ega bo'lish, rivojlanish ehtiyojlarini tushunadilar va barcha his-tuyg'ularini faollashtiradi. Bu o'yinlar orqali tengdoshlar va kattalar bilan aloqa qilish kabi ijtimoiy ehtiyojlar qondiriladi, ular o'zlarining namunalari, o'z guruhlari yoki raqiblari bilan tanish bo'lgan o'yinchilarga aylanadilar, ular muloqot qiladilar, o'zlarini o'yinda topadilar. (Obradovich, 2012) [3].

N.K. Krupskaya yozgan edi: "Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yinlar alohida ahamiyatga ega, o'yin ular uchun o'quv, o'yin ular uchun mehnat, o'yin ular uchun jiddiy tarbiya shaklidir. Ular uchun o'yin atrof-muhitni bilish usulidir. O'ynab, ular ranglarni, shakllarni, fazoviy munosabatlarni o'rganadilar ..." [6]:

Pedagog S.I. Gessen tomonidan shaxsiy sotsializatsiya [9] jarayoni uch bosqichda ko'rib chiqiladi:

Birinchi bosqich - maktabgacha yoshdagi davr, bolaning ixtiyoriy mavjudligi davri, unda o'yin faoliyati ustunlik qiladi;

Ikkinchi bosqich - bolaning atrof-dagi hayotni, uning qonunlari va talablarini faol o'rganish davri;

Uchinchi bosqich - uning shakllanishini yakunlash bosqichi - o'z-o'zini tarbiyalash, maktabdan tashqari va universitetda ta'lim olish jarayoni.

"O'yin - bu bolalarning ular yashayotgan dunyoni bilish yo'li ...". A.M. Gorkiy deya ta'riflagan.

Maktabgacha yoshdagi etakchi faoliyat o'yin bo'lganligi sababli, bolaning ijtimoiylashuvi o'yin faoliyatida sodir bo'ladi. Aynan o'yinda u jamiyat madaniyatini, o'zi mansub bo'lgan jamiyatning ijtimoiy normalari va qadriyatlarini o'zlashtirib, o'z-o'zini anglaydi va rivojlantiradi. O'yin o'yin-kulgi emas, balki bolalarni ijodiy faoliyatga jalb qilishning maxsus usuli, ularning faolligini rag'batlantirish usulidir.

Bolani o'yin amaliyotidan mahrum qilish uni rivojlanishning asosiy manbaidan mahrum qiladi: Psixologlarning fikricha, aynan o'yinda bola o'zini tevarak-atrofdagi olamning ilk modellarini quradi, odamlar o'rtasidagi muloqot qoidalarini o'rganadi, qobiliyati va xarakterini rivojlantiradi. Birgalikda o'ynab, bolalar o'z munosabatlarini qurishni boshlaydilar, muloqot qilishni o'rganadilar. Oila, fuqarolik, vatanparvarlik tuyg'ularini, jahon hamjamiyatiga daxldorlik tuyg'usini shakllantiriladi. Bolani ijtimoiylashtirishning eng samarali shakli, bu yerda kelajakdagi shaxsning poydevori qo'yiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'yin uzoq davrlardan beri mashhur olimlar, pedagog-psixologlar, faylasuflar, sotsiologlar, etnograflar va madaniyat arboblari diqqatini o'ziga qaratib kelingan dolzarb mavzudagi muammolardan biridir. O'yin orqali bola olamni, undagi narsa hodisalarni, ularga xos xususiyatlarni o'rganibgina qolmay, balki nutq so'zlashga, mustaqil fikrlashga, xayol qilishga, ijod qilishga, muomala madaniyatiga o'rganadi.

Ko'pchilik psixologlar hamda pedagoglar o'yinning psixologik masalalari bilan bevosita shug'ullanib, o'yinlarning bolani psixik kamol toptirishdagi ahamiyatiga alohida to'xtalib o'tganlar. Ma'lumki, o'yin bola uchun voqelikni aks ettirishdir. Bu voqelik bolani qurshab turgan voqelikdan ancha qiziqarli [5].

Maktabgacha yoshdagi ijtimoiylashuv jarayoni quyidagi vazifalarni bajarishi kerak:

1. Tarbiyalanuvchilarni "jamiyatning samarali a'zolari" bo'lishga o'rgatish;
2. Ularni ijtimoiy rollar, huquq va majburiyatlar bilan tanishtirish;
3. Ijtimoiy muhitga moslashish;
4. Jamiyatga integratsiyalashish.

Keling, maktabgacha yoshdagi bolaning o'yini va u qanday ijtimoiylashuv vositasi ekanligini ko'rib chiqaylik. Hozirgi vaqtda maktabgacha pedagogika mutaxassislari bir ovozdan o'yin bolaning eng muhim o'ziga xos faoliyati sifatida keng umumiy ta'lim ijtimoiy funksiyalarini bajarishi kerakligini tan olishadi.

1. O'yin orqali bola ma'naviy qadriyatlarini o'zlashtirib, kattalar olamiga kirib boradi va oldingi ijtimoiy tajribani o'zlashtiradi.

2. O'yinda bolaning olam bilan munosabatda bo'lishga bo'lgan ehtiyoji shakllanadi va namoyon bo'ladi, intellektual, axloqiy va irodaviy fazilatlar rivojlanadi va umuman shaxs shakllanadi.

Masalan, o'yinda bolaning shaxsiyatining bunday sifati jamoaviy faoliyatning vazifalarini hisobga olgan holda harakatlarning o'zini o'zi boshqarishi sifatida shakllanadi. Eng muhim yutuq - bu jamoa tuyg'usi. Bu nafaqat bolaning axloqiy xarakterini tavsiflaydi, balki uning intellektual sohasini sezilarli darajada qayta tiklaydi, chunki jamoaviy o'yinda turli xil rejalarining o'zaro ta'siri, voqea mazmunini rivojlantirish va umumiy o'yin maqsadiga erishish mavjud. Bolalar jamoaviy fikrlashning birinchi tajribasini o'yin orqali olishlari isbotlangan.

O'yin bolaga atrof-dagi dunyo haqidagi bilimlarni olish va umumlashtirish, jamoa tuyg'usini, boshqalarga yordam berish istagi va qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi. O'yin bolani u mansub bo'lgan jamiyat munosabatlari tizimiga kiritish, madaniy va ma'naviy boyliklarni o'zlashtirishning eng kuchli vositasidir. O'yinda intellektual, shaxsiy fazilatlar va jismoniy qobiliyatlar rivojlanadi. Bizning ishimizning maqsadi o'yin maktabgacha yoshdagi bolani ijtimoiylashtirishning samarali vositasi ekanligini ko'rsatishdir [4]:

Psixologlar adabiyotlar tahliliga tayanib maktabgacha yoshdagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlari qatoriga quyidagilarni kiritadilar:

1) bola odamlarning faoliyati, ularning predmetlarga munosabati va o'zaro muomalasiga qiziqadi;

2) bola roli o'yin da atrof-dagi voqelikning eng tashqi, ifodali, jo'shqin xistuyg'uli jihatlarini aks ettiradi;

3) roli o'yin da bola kattalar bilan bir xil sharoitda, yagona zaminda yashayotganini his etgan holda o'z istagini amaliyotga tadbiiq qiladi;

4) kattalar hayoti va faoliyatiga kirish bolaning tasavvuri timsollari tariqasida namoyon bo'lsa ham, umuman uning chinakam shaxsiy hayotida o'chmas iz qoldiradi. Bolalar o'yinining o'ziga xosligi shundaki, u tevarak-atrofdagi hayotni, kishilarning faoliyati, ishlari, harakatlarini, ularning ish jarayonidagi o'zaro munosabatlarini aks ettiradi [7].

Tahlil va natijalar. Olingan tahlil va natijalar shuni ko'rsatdiki, tanlovga kiritilgan barcha tarbiyalanuvchilar o'yin faoliyatini rejalashtirishda bolalar bog'chasining ish rejasiga tayanadimi, degan savolga ijobiy javob berishgan. O'yin faoliyat sifatida har bir ta'lim sohasiga (atrof-muhit, matematika, chizmachilik, nutq, musiqa va sport zali) kiritilgan.

Bu o'yinlar bolalarni rivojlantirish va tarbiyalash uchun ayniqsa muhim vositadir, chunki ular vosita qobiliyatlari va epcillikni rag'batlantirish, ular hissiy va ijtimoiy rivojlanish, muloqot va ayniqsa, bolalar nutqini rivojlantiradi. Shu bilan birga, bu o'yinlar ham rivojlanishga imkon beradi.

O'yin paytida xona bolalar uchun dengiz, o'rmon, metro, temir yo'l vagoni bo'lishi mumkin. Bola hech qachon jim o'ynamaydi, bitta o'zi o'ynasa ham u o'yin choq bilan gaplashadi, o'zi tasvirlayotgan qahramon bilan muloqot o'rnatadi, onasi, bemor, shifokor xullas hamma-hammaning o'rniga o'zi gapiraveradi. So'z obrazning yaxshiroq ochilishiga yordam beradi. Nutq o'yin jarayonida juda kata

ahamiyatga ega. Nutq orqali bolalar fikr almashadi, o'z his-tuyg'u, kechilmalarini o'rtoqlashadi.

So'z bolalar o'rtasida do'stona munosabatlar o'rnatilishiga, tevarakatrodagi hayot voqealariga bir xilda munosabatda bo'lishga yordam beradi. Bolalarning o'zi yaratgan o'yindan kelib chiqadigan yoki kattalar tomonidan taklif etilgan o'yin ning g'oyasi, mazmuni, o'yin harakatlari, rollar, o'yin qoidalari uning tuzilishini tashkil etuvchi qirralardir. O'yin jarayonida bolalarning bilimlari va tasavvurlari boyib, chuqurlashib boradi. O'yinda u yoki bu rolni bajarayotib, bola o'zining butun diqqatini o'yinga qaratishi lozim. Bola o'ynayotganda kishilar mehnati, ularning aniq harakatlari, munosabatlari to'g'risidagi tasavvuri etarli emasligini sezib qoladi, buning natijasida kattalarga savol bera boshlaydi.

Jamiyatning ma'naviy takomillashuvi unda amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya ishlarining mazmuni, shakl va mohiyatiga bog'liqdir. Shu boisdan ham ta'limdagi yangilanishni, respublikamizda amalga oshirilayotgan bosqichma-bosqich ta'lim tizimini pedagogik talqin qilish, bu jarayonni samaradorli kechishini ta'minlash zaruriyati yuzaga keladi. Haqiqatdan ham o'yin, har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi hayotni va kishilar o'rtasidagi turli munosabatlarni har tomonlama bilib olishga qaratilgan faoliyatidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar hayotini hamma tomonlarini o'z o'yinlarida aks ettira oladilar. O'yinning ahamiyati bola shaxsining o'sib kamolotga yetishiga ta'sir ko'rsatishdan iboratdir. O'yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi dunyoni va kishilar o'rtasidagi munosabatlarni bilib olishni ifodalaydi. Bolaning moddiy dunyoga, kishilarga, o'z-o'ziga munosabati o'zgarayotganligi o'yinda namoyon bo'ladi. Bolalarning ehtiyojlari, istak, qiziqish (havas)lari bevosita o'yinda ifodalanadi. O'yin bolalarning xayolparastligi tufayli narsalar va kishilar dunyosini ular uchun ma'qul tomonga "o'zgartirish" imkoniyatini beradigan faoliyatdir.

Ma'lumki, bolalarning asosiy vaqti o'yin bilan o'tadi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishining muhim vositasi, ularning asosiy faoliyati bo'lib hisoblanadi. O'yin jarayonida bola shaxsi faoliyat subyekti sifatida shakllana boshlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'yin faoliyatida ijtimoiylashtirish shartlari aniqlandi:

bolalar bog'chasi guruhida maktabgacha yoshdagi bolalarning yoshiga mos keladigan mavzuga asoslangan o'yin muhitini yaratish;

tarbiyachi tomonidan bolalar bog'chasi guruhida hissiy jihatdan qulay muhitni tashkil etish va bolani o'yin shaklida ijtimoiylashtirish masalasi muhimligini anglash;

o'yinlarni o'yin holatini o'z ichiga olgan va bolalarni ijtimoiylashtirishga qaratilgan usullar bilan birlashtirish.

Keng yo'nalishda subyektni rivojlantirish muhiti bolaning shaxsiyatini rivojlantirishga yordam beradigan ijtimoiy-madaniy makondir. Tor yo'nalishda bu mavzuga oid o'yin muhiti. Bolalarning yoshi va xususiyatlariga mos keladigan obyektga asoslangan o'yin muhitini yaratib, ularning o'yin faolligini rag'batlantiradi, uni boyitadi va ijtimoiylashuviga ta'sir qiladi. O'yin muhiti dunyo haqidagi bilimlarning dirijyori bo'lib, maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy tajribasini rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Muhim shart – pedagog-tarbiyachining guruhda hissiy va qulay muhitni tashkil etishi va o'yin faoliyatida bolaning ijtimoiylashuvi masalasining muhimligini bilishi. Maktabgacha tarbiyachining ijtimoiylashuvining bevosita ishtirokchisi bo'lib, natija tegishli ijtimoiylashuv pozitsiyasiga, bolalar bog'chasi guruhida g'amxo'rlik, mehribonlik va e'tibor muhitini yaratish qobiliyatiga bog'liq.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning xususiyatlarini bilib, pedagog ularning ijtimoiy rivojlanishiga rahbarlik qilish imkoniyatiga ega, u jamiyatda o'zini qanday tutishni biladigan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun namuna bo'lib xizmat qiladi. [8].

Xulosa va takliflar. O'yin yanada sog'lom bolalikka, bolalarning intellektual rivojlanishiga va shu bilan birga nutq qobiliyatini rag'batlantirishga o'zlarini o'rab turgan narsalarga qiziqishlarini ko'rsatadilar. O'yin muayyan vaziyatlarda o'z echimlarini topish uchun izlanish va tekshirishni davom ettirishga undaydi, ular insoniy munosabatlar bilan bir qatorda atrof-muhitni ham yaxshiroq bilishadi.

O'yinlar har bir shaxsning tarbiyasi va rivojlanishiga, ijtimoiylashuvga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xulosa o'rnida aytish kerakki, maktabgacha yoshdagi bolalar o'yin faoliyati bilan birga ta'limiy mashg'ulotlarda ham ishtirok etadilar. Barkamol shaxsni shakllantirish uchun maktabgacha yoshdagi bolani nafaqat bolalar bog'chasi guruhida, balki ijtimoiy muassasada - oilada ham ijtimoiylashtirishga yordam berish kerak. Oila va maktabgacha ta'lim tashkilotlari ijtimoiylashuv instituti sifatida bolaning kelajakdagi jamiyat hayotiga ijtimoiy-psixologik moslashishiga va tashqi dunyo bilan muvaffaqiyatli o'zaro munosabatiga hissa qo'shadi [10].

ADABIYOTLAR

1. Lumen International Conference Logos Universality Mentality Education Novelty (LUMEN 2013) Role of the Game in the Development of Preschool Child Sonja Petrovskaa , Despina Sivevskaa *, Oliver Cackova 282 b
2. <https://peskiadmin.ru/uz/znachenie-igry-v-zhizni-detei-znachenie-igry-v-zhizni-rebenka.html> 3-5
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Изд-во СМЫСЛ; Эскмо, 2005. – 136 с.
4. Попова А.Д. Социализация детей старшего дошкольного возраста в игровой деятельности / А.Д. Попова. – Текст: непосредственный // Молодой учёный. – 2015. - № 1 (81). – 477 с.
5. Maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatida o'yin ning ahamiyati, Lobar Djambulovna Muxamedova ROYAL KID maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori. Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 10 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor 2020-21: 0.89 DOI: 10.24412/2181-1385-2021-10-493-494
6. Google Scholar Scientific Library of Uzbekistan Academic Research, Uzbekistan 495-497 www.ares.uz
7. <https://www.prodenka.org/metodicheskie-razrabotki/221867-cto-takoe-socializaciya-doshkolnikarol-igry>
8. Myagkaya N.A., Sadovnikova S.A. O'yin faoliyati zamonaviy maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiylashtirish vositasi sifatida // Hozirgi tadqiqotlar. 2023 yil 6-son (136). II qism. 95-97-betlar. URL: <https://apni.ru/article/5571-igrovaya-deyatelnost-kak-sredstvo-sotsializat>.
9. социализация I же sotsializatsiya, umumlashtirish, ijtimoiylashtirish
10. <https://apni.ru/article/5571-igrovaya-deyatelnost-kak-sredstvo-sotsializat>

UDK:37; 371; 57;

Zilola HAYDAROVA,
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
Ijtimoiy fanlar yo'nalishi o'qituvchisi,

P.f.f.d., S.B.Qoraev taqrizi asosida

THE NEED TO USE MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF EDUCATION

Annotation

This article discusses the need for digitization of the educational process, the need for digital education, the need for students to learn and learn using digital resources and tools.

Key words: Individual, intensive, information society, information culture, innovative culture, situation modeling, digital education.

НЕОБХОДИМОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается цифровизация образовательного процесса, потребность в цифровом образовании, а также необходимость формирования у школьников навыков обучения и познания с помощью цифровых ресурсов и инструментов.

Ключевые слова: Индивидуальный, интенсив, информационное общество, информационная культура, инновационная культура, моделирование ситуации, цифровое образование.

TA'LIM SOHASIDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH ZARURATI

Аннотация

Ushbu maqolada ta'lim jarayonini raqamlashtirish, raqamli ta'lim zarurati, maktab o'quvchilarida raqamli resurs va vositalar yordamida ta'lim olish va o'rganish ko'nikmalarini shakllantirish zarurati to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Individual, intensiv, axborot jamiyati, axborot madaniyati, innovatsion madaniyat, vaziyatni modellashtirish, raqamli ta'lim.

Kirish. Ta'lim sohasiga zamonaviy axborot texnologiyalarining kirib borishi pedagoglarga o'qitishning mazmuni, usullari va tashkiliy shakllarini sifat jihatidan o'zgartirishga imkon beradi. Ta'limdagi ushbu texnologiyalarning maqsadi talabalarni axborot jamiyatida intellektual qobiliyatini mustahkamlash, shuningdek, insonparvarlik, individuallashtirish, o'quv jarayonini intensivlashtirish va ta'lim tizimining barcha darajalarida ta'lim sifatini oshirishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rossiya Ta'lim akademiyasining akademigi, pedagogika fanlari doktori, professor Irina Robert zamonaviy axborot texnologiya vositalaridan foydalanishning quyidagi asosiy pedagogik maqsadlarini aniqlagan [1]:

1. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quv jarayonining barcha darajalarini intensivlashtirish:

- o'quv jarayonining samaradorligi va sifatini oshirish;
- kognitiv faoliyat faolligini oshirish;
- loyihalararo aloqalarni chuqurlashtirish;
- hajmni oshirish va kerakli ma'lumotlarni qidirishni optimallashtirish.

2. Talaba shaxsini rivojlantirish, shaxsni axborot jamiyatida farovon hayotga tayyorlash:

- har xil fikrlash turlarini rivojlantirish;
- aloqa ko'nikmalarini rivojlantirish;
- eng yaxshi qaror qabul qilish yoki qiyin vaziyatda echimlarni taklif qilish ko'nikmalarini shakllantirish;

kompyuter grafikasi, multimedia texnologiyalaridan foydalanish orqali estetik tarbiyalash;

- axborot madaniyatini, axborotni qayta ishlash qobiliyatini shakllantirish;

- vazifa yoki vaziyatni modellashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish;

- eksperimental tadqiqot faoliyatini amalga oshirish ko'nikmalarini shakllantirish.

3. Ish beruvchining ijtimoiy buyurtmasini bajarish bo'yicha ishlar:

- ma'lumotli savodxon shaxsni tayyorlash;
- foydalanuvchilarni kompyuter yordamida o'qitish;
- raqamlashtirish sohasida kasbiy yo'naltirish ishlarini amalga oshirish.

Ta'lim tizimini raqamlashtirish maqsadli tarzda tezkor axborot almashinuvi muhitini yaratish bilan bir qatorda o'quv jarayonida quyidagilarni ta'minlaydi:

- ta'limni raqamlashtirish asosida o'quv jarayonining samaradorligi va sifatini oshirish;

- kognitiv faoliyatni faollashtirishni shart qiluvchi rag'batlantiruvchi motivlar (rag'batlantirish) bilan ta'minlash;

- turli fan sohalaridagi muammolarni hal qilishda zamonaviy axborotni qayta ishlash vositalaridan foydalanish orqali tarmoqlararo aloqalarni chuqurlashtirish.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim jarayonini raqamlashtirishda ta'lim iste'molchilarida internet tarmog'i hamda vositalaridan foydalanish madaniyatini shakllantirishga yo'naltirish hamda innovatsion madaniyat doirasida axborot submadaniyatini egallash muhim tamoyillardan biri. Ta'lim jarayonini raqamlashtirishda raqamli axborot bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirish shaxsda Innovatsion madaniyatni paydo qiladi [2].

Innovatsion madaniyatni - ma'lum bir guruhga xos bo'lgan ijtimoiy yoki yosh maqomi bilan emas, balki axborot

oqimlari va raqamli axborot texnologiyalari bilan tanishish darajasi bo'yicha birlashtirilgan qadriyatlar, me'yorlar, urf-odatlar tizimidir. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining innovatsion madaniyatini shakllantirish samaradorligi uning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, innovatsion va ijodiy faoliyatga tayyorligi bilan ham bog'liqdir. Raqamli texnologiyalar integratsiyasi va XXI asr yoshlarining muvaffaqiyati o'rtasidagi aniq bog'liqlikni ko'rsatadi. O'qitish jarayonlarida texnologiyalarning integratsiyasi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, madaniyati va boshqaruvi, o'qituvchilar, talabalar, oilalar va ta'lim dasturlari kabi elementlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotchilar tomonidan qabul qilingan ta'lim nazariyasida aniqlangan texnologiya integratsiyasining turli modellari tufayli kontseptsiyaning aniq ta'rifini topish qiyin. Texnologiya va ta'lim o'rtasidagi doimiy o'zgarishlar ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Ta'kidlaganidek, bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydigan texnologiyalar haqida o'ylamasdan ta'lim haqida o'ylash mumkin emas. Texnologiyalarning o'quv integratsiyasi bugungi kunda ta'lim texnologiyalarini tadqiq qilish sohasida yangi narsa emas. Xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yigirma yildan ko'proq vaqt davomida sinflarda texnologiyalarni joriy etish, o'qitish jarayonlari sifatini oshirish nuqtai nazaridan kutilgan natijalarni bermoqda. Maqsad XXI asr fuqarolarining texnologik ta'lim ehtiyojlariga javob berish bo'lgan modellarini amalga oshirishga turtki bo'lgan xalqaro majburiyat o'lchovlarni tavsiflovchi nazariy va kontseptual asoslarni izlashga olib keldi. Raqamli texnologiya malakali o'qituvchilar va o'quvchilarni tayyorlash uchun zarur. Boshqa tomondan, ta'limda texnologiyalarni integratsiyalashuviga ko'maklashuvchi davlat siyosatini amalga oshirish bo'yicha shu paytgacha olib borilgan tadqiqotlar turlicha ekanligini ta'kidlaydi. U institutsional yondashuvdan tortib ta'lim agentlari o'rtasidagi sub'ektivlik va amaliyotlarni tahlil qilishgacha bo'lgan masofani qamrab oladi. Ta'kidlanishicha, ushbu yo'nalishda ishlab chiqilgan tadqiqotlar maktab madaniyatlarining murakkabligi va xilma-xilligini hisobga olmaslik, dasturlarning tijorat yo'nalishi, ba'zi tashabbuslarning barqarorligi va ta'lim siyosatining o'zlashtirilmaganligi kabi tobora aniq muammolarni ochib berdi. Shuningdek raqamli texnologiyalardan foydalanish ma'lumot eskirishini oldini olibgina qolmay davomli yangi va turli ma'lumotlar bilan ta'minlaydi. So'nggi o'n yilliklarda o'qituvchilarni ushbu integratsiyani qo'llab-quvvatlash maqsadida sinfda texnologiyalarni integratsiyalashning bir nechta modellari va nazariyalari o'rganildi. Raqamli texnologiyalarni sinfda integratsiyalashuvni ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar. O'qitish jarayoniga texnologiyalarni integratsiyalash uchun o'qituvchilar malakasini oshirish dolzarb masalaga aylandi [3]. Raqamli texnologiyalar integratsiyasining har qanday modelidagi asosiy elementlardan biri raqamli kompetensiya uchun o'qituvchilarni tayyorlashdir. Agar biz ushbu mavzu bo'yicha ishlab chiqilgan tadqiqotlarga murojaat qiladigan bo'lsak, hozirgi tadqiqotlar o'qituvchilarning sinfda raqamli texnologiyalarni haqiqiy integratsiyalashuvi uchun malakali emasligini ko'rsatadi. Sababi hozirgi kunda raqamli texnologiyalar kundan kunga jadal sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Bu esa o'qituvchilardan yanada bilimiroq, yanada tajribaliroq, izlanuvchanlikni talab qiladi. Raqamli texnologiyalar va ulardan ta'lim darajasida foydalanishga nisbatan ijobiy munosabat mavjud bo'lsa-da, ulardan pedagogik foydalanish bo'yicha o'qitish boshlang'ich va davom etayotgan o'quv bosqichlarida etarli darajada qolmoqda. O'qituvchilarda raqamli texnologiyalardan sinfda o'qitish, ta'lim faoliyatida qanday foydalanish mumkinligini kuzatish, aks ettirish va tajriba qilish imkoniyati yo'q. Negaki,

barcha maktablar, ayniqsa, chekka-chekka hududdagi maktablarga kompyuterlar, raqamli texnologiyalar etarli darajada etib bormaganligida. Biroq zamonamiz talabiga nafaqat o'quvchilar balki, o'qituvchilar ham moslashib, yangi metodikalar bilan ishalashi hamda zamoniy texnologiyalardan unumli foydalanish jaryonlarini o'zida shakllantirish darkor. Bir so'z bilan aytganda, zamonaviy o'qituvchi sifatida dars jarayonlarida o'zini ko'rsatishi, namoyon qilishi lozim. Bu har tomonlama ilg'or yosh avlodni voyaga etkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kamchiliklar:

a) sinfda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha bilim, tajriba, ko'rsatish va o'qitish amaliyotini kuzatish;

b) texnologiyalarga bo'lgan munosabat, o'qitish tajribasi yoki texnologiyalarning ta'lim olamidagi roli va muammolari haqida fikr yuritish imkoniyatining etishmasligi;

c) raqamli ta'lim resurslarini loyihalash va rivojlantirish hamda ommaviy axborot vositalaridan foydalanish bo'yicha texnik-pedagogik maslahatlarning etarli emasligi;

d) o'qituvchilik kasbida hamkorlikda ishning yo'qligi;

e) sinfda texnologiyalarni samarali integratsiya qilish uchun motivatsiya, rag'batlantirish va vaqt yo'qligi;

f) o'qituvchilar uchun tegishli treningni ishlab chiqish uchun o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini baholash kerak[4].

Ta'lim tizimini raqamlashtirishning muhim zaruriy sharti – bu axborot-ta'lim muhitini yaratish bo'lib, u quyidagi elementlardan tashkil topadi:

– texnik resurslar: kompyuterlar, planshetlar, mobil qurilmalar, tarmoqlar, videotizimlar, interaktiv ekranlar;

– ta'lim resurslari: dasturiy ta'minot, elektron -ta'lim resurslari, axborot-tahlil portallari, masofaviy ta'lim tizimlari, elektron kutubxonalar, bulut resurslari, vebinarlar, telekonferensiyalar;

– jarayonlarni boshqarish: masofaviy ta'lim, elektron pochta, ijtimoiy tarmoqlar, hamda shaxsiy kabinet, ta'lim shakllari[5, 6].

Xulosa va takliflar. Ta'lim tizimini raqamlashtirish sohasidagi ilg'or xorij tajribasidan O'zbekiston amaliyotida foydalanish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirish lozim:

1. Mamlakat ta'lim tizimini raqamlashtirishning istiqbolli yo'nalishlari bo'lib quyidagilar hisoblanishi kerak:

- ta'lim muassasalarini sifatli dasturiy ta'minot va axborot resurslaridan foydalanish imkonini beradigan axborot tizimlari bilan ta'minlash;

- raqamli darsliklarning sifatiga qo'yiladigan talablarni kuchaytirish;

- masofaviy texnologiyalarni joriy etish va masofaviy ta'lim natijalarini baholash tizimini takomillashtirish;

- onlayn-o'qitishni (e-learning) joriy etish. Onlayn o'qitish masofaviy ta'limning sifatini oshirish imkonini beradi.

2. Raqamli texnologiyalarni ta'limni raqamlashtirish jarayonlariga tatbiq etish ko'lamini kengaytirish uchun, birinchidan, texnik innovatsiyalar va mahsulotli innovatsiyalarni raqamli ta'lim jarayonlariga bir vaqtning o'zida joriy etish lozim;

- ikkinchidan, ta'lim arxitekturasini kompleks o'zgartirish kerak;

- uchinchidan, yangi malakaviy yondashuvlar asosida oraqamli texnologiyalarni qo'llash metodikalarini ishlab chiqish zarur.

3. Yangiliklarni ta'lim tizimiga joriy qilish bilan bog'liq bo'lgan risklarni baholash aniqligini oshirgan

holda, o'zining samaradorligini ko'rsatgan an'anaviy ta'lim texnologiyalaridan voz kechmaslik kerak.

ADABIYOTLAR

1. Seo И. Умное образование в Корее: инициатива по созданию цифровых учебников [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.koreaittimes.com>.
2. Qurbonova M.F. O'quvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda kouching metodikasi // Maktab va hayot. – Toshkent, 2020. Maxsus son №1, – B. 8-10.
3. M.F.Qurbonova, Individual ta'lim – innovatsion o'qitish usuli. Academic Research in Educational Sciences, Volume 4, Issue 3, 2023. –B. 394-399.
4. Шариков А.В. О четырехкомпонентной модели цифровой грамотности // Журнал исследований социальной политики. Т.14. – 2016. – № 1. – С. 87-98.
5. Barglow R. The Crisis of the Self in the Age of Information: Computers, Dolphins and Dreams. London – N.Y.: Routledge, 1994. - 227 p.;
6. Цифровизация образования в России и мире. – URL: https://akvobr.ru/cifrovizaciya_obrazovaniya_v_rossii_i_mire.html (дата обращения: 20.04.2020). – Текст: электронный

Sarvinoz HAYDAROVA,
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDUning psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD) A. Qodirova taqrizi asosida

SHAXS AGRESSIVLIGINI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI TADQIQ QILISH

Annotasiya

Mazkur maqolada bugungi kunda jamiyatda ro'y berayotgan global o'zgarishlarga shaxsning ijtimoiy moslashishi muammosi dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Ayniqsa bu omil "agressiv shaxs"lar sonini ortishiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Shaxsdagi u yoki bu xildagi xususiyatlar va ustanovkalar kishining ijtimoiy hayot faoliyati, uni qurshab olgan ob'yektiv shart-sharoitlar va voqea-hodisalar ta'sirida vujudga keladi.

Kalit so'zlar: Agressivlik, ustanovka, verbal agressiya, jismoniy agressiya.

ИЗУЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТНОЙ АГРЕССИИ

Аннотация

В данной статье проблема социальной адаптации личности к глобальным изменениям, происходящим сегодня в обществе, рассматривается как актуальная проблема. Особенно этот фактор влияет на увеличение количества «агрессивных лиц». Те или иные черты и установки человека формируются под влиянием общественной жизнедеятельности человека, объективных условий и событий, которые его окружают.

Ключевые слова: Агрессивность, установка, вербальная агрессия, физическая агрессия.

STUDY OF PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONAL AGGRESSION

Annotation

In this article, the problem of social adaptation of an individual to the global changes taking place in society today is considered as an urgent issue. Especially this factor affects the increase in the number of "aggressive persons". One or another features and attitudes of a person are formed under the influence of the social life activity of a person, the objective conditions and events that surround him.

Key words: Aggressiveness, ustanovka, verbal aggression, physical aggression.

Kirish. Mamlakatimizning istiqboli shubhasiz bugungi avlodning bilimdon, ma'naviy jihatdan barkamol insonlar bo'lib yetishishiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarda mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi farmonida inson qadrini ulug'lash shaxs kamolati, rivoji, ma'naviy barkamolligi hamda shaxs va jamiyat manfaatlarining o'zaro uyg'unlashuvi jarayoniga muhim qadriyat sifatida qarab, ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish, ilmiy kadrlar tayyorlashni zamon talablari darajasiga ko'tarish masalasi ustuvor soha sifatida belgilash oid ishlar rejali amalga oshirib kelinmoqda. Bugungi kunda jamiyatda ro'y berayotgan global o'zgarishlarga shaxsning ijtimoiy moslashishi muammosi dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Ayniqsa bu omil "agressiv shaxs"lar sonini ortishiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Agressiya muammosi psixologiyada turli yo'nalishlarda tadqiq etilgan va agressiya tushunchasiga nisbatan turli yondashuvlar mavjud bulib, X.Delgado, A.A.Bass, L.M.Semenyuk, G.Parens, A.Bandura, R.Uolters, Yu.Mojginskiylar tomonidan agressiya shaxsning salbiy hissiy xolati sifatida baxolanadi. Agressiyaga nisbatan ijobiy yondashuvlar ham mavjud. Jumladan, L.Bender agressiyani insonning o'z-o'zini namoyan qilishga intilishi sifatida, motivlashtirish nuqtai nazaridan, R.Beron D.Richardsonlar agressiyani kurbonga nisbatan maksadli ravishda zarar yetkazish, L.Bender agressiyani ixtiyoriy va instrumental turlarga ajratadi. O'zbek psixolog olimlaridan, G'.B.Shoumarov, Z.T.Nishanova, B.M.Umarov,

A.Asingerning agressiyani diagnostika qilish metodikasi ko'rsatkichlari.

1. jadval

Agressiya darajalari	Yengil agressiya	O'rtacha agressiya	Yuqori agressiya
----------------------	------------------	--------------------	------------------

U.D.Qodirovlar agressiyani hulq-og'ishi sifatida tadqiq etib, asosan o'smirlk davrida tarbiya natijasi sifatida qaraydilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Psixologiyada shaxsning agressivligi va agressiyaga moyilligini o'rganishga mo'ljallangan juda ko'p metodikalar mavjud. Tadqiqot ishimizda A.Asingerning agressiyani diagnostika qilish metodikasi, T.Liri testini qo'lladik. 1954 yilda ishlab chiqilgan bo'lib, sub'yektning o'zi haqidagi tasavvurlari va ideal "Men"ini tadqiq etishga mo'ljallangan. Ushbu metodika yordamida shaxsning o'z-o'zini va o'zaro baholashdagi munosabatining ustun tipi aniqlanadi[1].

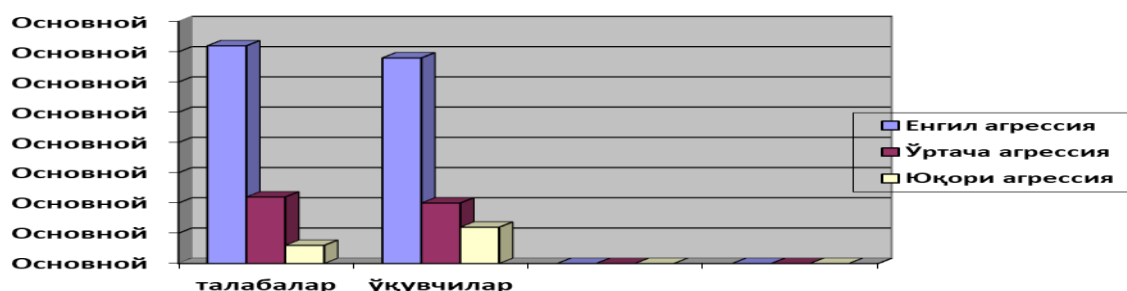
Tahlil va natijalar. Zamonaviy psixologiyada agressivligi va agressivlikga moyillik o'rganishga oid qator ilmiy tajribalar amalga oshirilgan. Psixologik manbalarga nazar solsak, shaxs agressivligining turli ko'rinishlari mavjud bo'lib, ular namoyon bo'lishi jihatdan bir-biridan tafovutlanadi. A.Asingerning agressiyani diagnostika qilish metodikasi. A.Asingerning ushbu testi shaxsning o'z hamkasblari bilan munosabatda qanchalik darajada to'g'riligini (ochiqiligini) va ularning u bilan muloqot qilishlarini osonligini aniqlashda yordam beradi[2].

A.Asinger testi 20 ta savolnoma va ularga javob variantalidan iborat. Tadqiqot ishimizda A.Asingerning agressiyani diagnostika qilish metodikasidan foydalanib, Termiz davlat universiteti jismoniy tarbiya ta'lim yo'nalishi talabalaridan 50 nafar hamda Termiz shahar 9-maktabning 8-sinf o'quvchilaridan 50 nafarida tadqiqotlar olib bordik. Natija quyidagicha bo'ldi:

	Talabalar n=50	O'quvchilar n=50	Talabalar n=50	O'quvchilar n=50	Talabalar n=50	O'quvchilar n=50
Sinaluvchilar soni	36	34	11	10	3	6
Foizlarda	72%	68%	22%	20%	6%	12%

A. Asingerning agressiyani diagnostika qilish metodikasi ko'rsatkichlari

1. rasm

T.Liri testi 1954 yilda ishlab chiqilgan bo'lib, sub'yektning o'zi haqidagi tasavvurlari va ideal "Men"ni tadqiq etishga mo'ljallangan. Ushbu metodika yordamida shaxsning o'z-o'zini va o'zaro baholashdagi munosabatining ustun tipi aniqlanadi[3].

T.Liri testining oktantlari bo'yicha sinaluvchilarning natijalarini baholashda quyidagi mezonlarga asoslanishi lozim.

1. Moslashuvchan xulq:

1. 0-4 ballar (past daraja)

2. 5-8 ballar (o'rta daraja)

2. Ekstremal xulq:

3. 9-12 ballar (yuqori daraja).

3. Ekstremal hulq (Ijtimoiy moslashishdagi qiyinchiliklar):

4. 13-16 ballar (juda yuqori daraja).

Demak ijobiy va salbiy xususiyatlar bo'yicha 12 balldan yuqori natija sinaluvchilarning ijtimoiy moslashishdagi qiyinchiliklarni anglatadi.

Munosabatlarni juda chuqurroq tasvirlash uchun aylana 16 sektorga bo'linadi.

T.Liri testi sxemasi sinaluvchining natijalari aylananing markaziga qanchalik yaqin bo'lsa, ikki jihat o'rtasida shunchalik aloqa mustahkam bo'ladi degan farazga asoslanadi.

Tadqiqotimiz maqsadlaridan kelib chiqqan holda T.Liri testi yordamida respondentlarda tajribalar olib bordik va ularning ayrimlarining psixologik qiyofasini test diskogrammasi asosida shakllantirishga harakat qildik.

Sinaluvchilarning T. Liri testi bo'yicha umumiy natijalari

2. jadval

Oktant	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
sinaluvchi	20	5	6	14	11	13	16	15
%	20%	5%	6%	14%	11%	13%	12%	15%

Testning umumiy natijalaridan ma'lum bo'lishicha jami 100 nafar sinaluvchining 6 nafarida agressiyaga moyillik mavjudligi aniqladi.

Xulosa va takliflar. Psixologiya fanida shaxsning agressivligi muammosi ma'lum darajada nazariy jihatdan o'rganilgan bo'lsada, muammoni diagnostika qilish bo'yicha yagona apparat ishlab chiqilmagan. Agressivlikni diagnostika qilishning o'zbek mentallitetidan kelib chiqib tuzilgan variantlarni yaratish lozim. Sinaluvchilarning olingan natijalari shuni ko'rsatdiki, agressivlik xulqini namoyon qilishlik usullaridan ma'lum bo'ldiki, ta'lim-tarbiya ongning mahsuli va ongning darajasi bo'lishi bilan birga ongning rivojlanishini ham belgilaydigan omillardan biridir. Inson mohiyatan ong egasi, u aqliy bilan ish tutadigan odamzot. Uning boshqalardan farqi ham ana shundadir. Demak shaxsning xatti - harakati, xulq-atvori, insonlarga munosabati, vazifasi va

1-oktant "Avtoritar" tipida 20 nafar sinaluvchi 12 dan yuqori ball to'plagan bo'lib, ular jami sinaluvchilarning 16,6 % ni tashkil etdi.

2-oktant "Egoist" tipida 5 nafar sinaluvchi 12 dan yuqori ball to'plagan bo'lib, ular jami sinaluvchilarning 4,1 % ni tashkil etdi.

3-oktant "Agressiv" tipida 6 nafar sinaluvchi 12 dan yuqori ball to'plagan bo'lib, ular jami sinaluvchilarning 7,5 % ni tashkil etdi.

4-oktant "Shubha-gumondorlik" tipida 14 nafar sinaluvchi 12 dan yuqori ball to'plagan bo'lib, ular jami sinaluvchilarning 11,6 % ni tashkil etdi.

5-oktant "Qaramlik" tipida 11 nafar sinaluvchi 12 dan yuqori ball to'plagan bo'lib, ular jami sinaluvchilarning 9,1 % ni tashkil etdi.

6-oktant "Tobelik" tipida 13 nafar sinaluvchi 12 dan yuqori ball to'plagan bo'lib, ular jami sinaluvchilarning 10,8 % ni tashkil etdi.

7-oktant "Hamkorlik qiluvchi" tipida 16 nafar sinaluvchi 12 dan yuqori ball to'plagan bo'lib, ular jami sinaluvchilarning 13,3 % ni tashkil etdi.

8-oktant "Altruist" tipida 15 nafar sinaluvchi 12 dan yuqori ball to'plagan bo'lib, ular jami sinaluvchilarning 24,1 % ni tashkil etdi.

Jami 97,1 % sinaluvchi.

12 nafar 2,9 % sinaluvchi 9-11 balldan kam ball to'plashdi.

burchini anglash darajasi ong mahsuli sanaladi. Ong fe'l-atvorimiz doirasida namoyon bo'ladi va darajasini belgilaydi.

Shaxsga doir individual taraqqiyot samarasini hamda insonlararo munosabatlarni belgilovchi xulq-atvor va xatti-harakatlarning eng muhim xarakteristikalaridan biri uning individual tipologik xususiyatlaridari. Hozirgi kunda insonlarda kuzatilayotgan hulq atvor holatlarni namoyon bo'lish sabablarini aniqlash, destruktiv xulq-atvorni oldini olish yoki nazorat qilish muammolarini o'rganish psixologlar uchun dolzarb masala bo'lib kelmoqda. Bugungi kunda ot-onalar bilan suhbatlashsangiz, ularning aksariyati farzandlar bilan ayniqsa o'smirlar yosh davridagi bolalar bilan muomala munosabatlarida b'ylash murakkablashib borayotganligini ta'kidlaydilar.

Bugungi kunda o'smirlarning ijtimoiy moslashmaganligi muammosi dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Ayniqsa bu omil agressiv o'smirlar sonini

ortishiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bizga ma'lumki, inson odobli yoki odobsiz, olijanob yoki egoist, jinoyatchi yoki solom xulqli shaxs bo'lib dunyoga kelmaydi. Balki shaxsdagi u yoki bu xildagi xususiyatlar va ustanovkalar kishining ijtimoiy hayot faoliyati, uni qurshab olgan ob'ektiv shart-sharoitlar va voqea-hodisalar ta'sirida vujudga keladi. Ushbu

shart-sharoitlar va ob'ektiv munosabatlar xarakteri individning shaxs sifatida shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Demak, aytish mumkinki, ijtimoiy turmush shart-sharoitlari pirovard natija inson xulq-atvorining shakl va tamoyillarini belgilab beradi.

ADABIYOTLAR

1. Adizova.T.M. "Psixokorreksiya" T.: "Iqtisod-moliya" 2006. (58b).
2. Акимова М.К. Способности и одаренность: учеб. пособие. - М.: Международная педагогическая академия, 1995.
3. Adizova T.M-Psixokorreksiya.Toshkent-2006 yil. o'quv qo'llanma.
4. Baratov Sh.R. Ta'limda psixologik xizmat. - Вухоро, 2007.
5. Виготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: учеб. пособие. - М.: 2001.
6. Гришин В.В., Лушин П.В. Методики психодиагностики в учебно-воспитательном процессе. - М., 2001. - 47 с.
7. Демоз Л. Психоистория. – Ростов-на-Дону: 2000.
8. Н.С.Дубинин Агрессивное поведение у детей и подростков, как одна из форм девиантного поведения – 2007.
9. Umarov V.M. Tarbiyasi og'ir bolalar va ular xulq-atvoridagi og'ishlarning kelib chiqish sabablari. (Uslubiy qo'llanma) – Toshkent, "Aloqachi" nashriyoti – 2008, 64 bet.

UDK: 373.37.017(075)

Mehribonu CHORIYEVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
E-mail: choriyevamehribonu_@mail.ru

Qarshi davlat universiteti dotsenti, p.f.n. D.Kenjaye va taqrizi asosida

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TARBİYALASHGA AKMEOLOGIK YONDASHUVNING AMALIY ASOSLARI

Annotatsiya

Maqola mazmunida akmeologiya tushunchasining ilmiy nazariy mohiyati yoritilgan bo'lib, mavzuning metodologiyasida bu tushunchaning paydo bo'lishi va omalashishiga zamin hozirlovchi fikrlar tahlili berilgan, adabiyotlar tahlili qismida "Pedagogika fani kontsepsiyasi"da shaxsga yo'naltirilgan ta'lim mazmuni va uni amalga oshirish shartlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Akmeologiya, shaxsni aqliy tarbiyalash, shaxsni axloqiy tarbiyalash, shaxsni emotsional tarbiyalash, shaxsni estetik tarbiyalash, shaxsni jismoniy tarbiyalash, aqliy rivojlantirish, axloqiy rivojlantirish, emotsional rivojlantirish, estetik rivojlantirish, jismoniy rivojlantirish.

ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АКМЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ВОСПИТАНИЮ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В содержании статьи освещена научно-теоретическая сущность понятия акмеология, дан анализ идей, заложивших основу возникновения и популяризации этого понятия в методологии темы, в разделе анализа литературы дана информация о содержании личностно-ориентированного образования и условиях его реализации в "концепции педагогической науки".

Ключевые слова: Акмеология, умственное воспитание личности, нравственное воспитание личности, эмоциональное воспитание личности, эстетическое воспитание личности, физическое воспитание личности, умственное развитие, нравственное развитие, эмоциональное развитие, эстетическое развитие, физическое развитие.

PRACTICAL FOUNDATIONS OF AN ACMEOLOGICAL APPROACH TO THE EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

The content of the article covers the scientific theoretical essence of the concept of acmeology, the methodology of the topic provides an analysis of ideas that set the stage for the emergence and development of this concept, in the analysis of literature, the "concept of pedagogical science" provides information about the content of education aimed at the individual and the conditions for its implementation.

Key words: Acmeology, mental education of the individual, moral education of the individual, emotional education of the individual, aesthetic education of the individual, physical education of the individual, mental development, moral development, emotional development, aesthetic development, physical development.

Kirish. O'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashning asosiy o'zagi hisoblangan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi" da maktabgacha ta'lim sohasida amalga oshiriladigan islohotlar mazmuni belgilab berilgan. Bu ta'lim turiga har tomonlama ehtiyotkorlik, e'tiborlilik va mehribonlik bilan qarash alohida ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni barkamol qilib voyaga yetkazishda, bir so'z bilan aytganda akmeshaxslar darajasigacha yetkazishda insonparvarlik chashmalaridan, umumbashariy qadriyatlardan bahramand bo'lishlariga asosiy e'tiborimizni qaratmoq'imiz lozim. Bunda ma'naviyatdan oqilona foydalanish, bolalarimizni vatanparvarlik, rostgo'ylik, xalqsevarlikka o'rgatish kerak bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi «Maktabgacha ta'lim to'g'risida»gi Nizomning III-bob 14-bandida bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, ularda vatanparvarlik hissini shakllantirish asosiy vazifa etib belgilangan. Ya'ni, bolalarga ilk yoshdan boshlab uyda, mehmonda, bolalar bog'chasida o'zini tutish qoidalari, muomala madaniyati, ovqatlanish, yechinib-kiyinish, saranjom-sarishta yurish, odobli, mehnatsevar bo'lish, boshqalar mehnatini qadrlash, Vatanni ardoqlash, rostgo'y bo'lish, go'zallikni sevish va go'zallik yaratishga intilish kabi odatlarga o'rgatish – ularda akmeshaxs

fazilatlarini tarbiyalashning asosini tashkil qiladi. Ushbu maqsadni amalga oshirishda maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashga akmeologik yondashuv samarali kechadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Sharq mutafakkirlari – Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy va boshqalarning asarlarida shaxs ega bo'lishi zarur bo'lgan sifatlar majmui, ularning mohiyati haqidagi qarashlar yoritilgan.

M. Imomnazarov, F. Ismoilov, V. Karimova, T. Mahmudov, J. Tulenov, S. Shermuxamedov, A. Erkaev, E. Yusupov, S. Qodirov, E. G'oziev va boshqalar tomonidan shaxs kamoloti negizida aks etuvchi ma'naviy-axloqiy sifatlar, ularning milliy-etnik, ijtimoiy-psixologik jihatlari, "shaxs" tushunchasining falsafiy, tarixiy va psixologik talqini o'z ifodasini topgan. Shuningdek, C. Г. Ананьев, E. H. Богданов, B. Г. Зазыкин, A. A. Деркач, L. G. Borisova, A. N. Leontev, R. S. Nemov, I. P. Podlasiy hamda V. A. Slastenlar tomonidan shaxs tushunchasining mohiyati har tomonlama rivojlangan akmeshaxs talqini asosida tahlil etilgan.

V. I. Andriyanova, Q. Yo'ldoshev, Sh. N. Majitova, U. Mahkamov, O. Musurmonova, S. Nishonova, M. Ochilov, T. G'afforova, S. Ochil, M. Quronov va boshqalarning ishlarida barkamol shaxs tarbiyasi, uni samarali tashkil etish, shaxs shakllanishida oila, ta'lim muassasalari hamda jamoatchilik

o'rni va roli, shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat samaradorligini ta'minlash masalalari o'rganilgan.

Rus olimi I. P. Podlasiy shaxs tarbiyasi va uni shakllantirish haqida so'z yuritir ekan, avvalo shaxsni aqliy, axloqiy, emotsional estetik, va jismoniy rivojlantirish, uning ijodiy qobiliyatini har tomonlama namoyon etishi uchun imkoniyat yaratish, insonparvarlik munosabatlarini shakllantirish, yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda individual qobiliyatini yuzaga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratishni pedagogikaning asosiy maqsadi sifatida belgilaydi. Muallifning qayd etishicha, shundagina shaxs ongli ravishda fuqarolik nuqtai nazariga ega bo'ladi, hayotga va mehnat qilishga, ijodiy faoliyat yuritishga, o'z-o'zini boshqarishga va vatani uchun xizmat qilishga, uning rivojlanishi uchun kurashishga tayyor turadi.

I. P. Podlasiyning fikricha, "akmeshaxs – tarbiyaning oliy maqsadi, unga intilib yashaydigan ideal. Bu ideal tarbiyaning buyukligi va insonning tabiatan nomukammalligini anglash hamda tarbiyaning buyukligiga ishonch asosida paydo bo'lgan. Jamiyatning maqsadi barcha insonlarni har tomonlama rivojlantirishdan iborat".

Sh.Majitova bir butun, yaxlit shaxsni rivojlantirish muammosini tadqiq etar ekan, shaxsning ijtimoiy munosabatlar va ongli faoliyat sub'ekti sifatida talqin etadi. Shuningdek, shaxsning yaxlitligi atrof-olamni anglash hamda ijtimoiy muhit sharoitida aniqlanadi.

Yuqoridagi talablarni amalga oshirish uchun:

- shaxsni aqliy, ma'naviy-axloqiy, hissiy-estetik, jismoniy rivojlantirish;
- ijodiy imkoniyatlarini namoyon etishga yo'llash;
- insonparvarlik munosabatlarini shakllantirish;
- yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsning individual o'ziga xosligini namoyon etishga sharoit yaratish;
- fuqarolik nuqtai nazarining tarkib topishiga erishish;
- hayotga, mehnatga, ijtimoiy ijodkorlikka tayyorlash;
- o'z-o'zini boshqarish, demokratik tamoyillarni anglash, Vatani va xalq oldida o'z mas'uliyati va burchini his etish kabi mezonlar asos bo'lib xizmat qiladi. Shaxsni axloqiy tarbiyalashda, avvalo, jamiyat talabiga mos holda axloqiy tushunchalar, qoidalar, his-tuyg'ular, e'tiqod va xulqiga doir ko'nikmalar va malakalarni shakllantirish muhim vazifa sanaladi [1].

Tahlil va natijalar. "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" risolasida ham erkin fuqarolik jamiyatini ma'naviy barkamol, mustahkam e'tiqodga ega shaxslariga bunyod eta olishiga urg'u berilib, yangilanayotgan jamiyatda sog'lom avlodni tarbiyalash, erkin fuqaro ma'naviyatini shakllantirish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yuksak darajaga ko'tarish orqali barkamol insonlarni voyaga yetkazishga e'tiborni qaratish alohida dolzarflik ahamiyatga ega ekanligi aytiladi.

Pedagog olimlar Sh.Qurbonov, M.Quronov, E.Seytxalilovlar inson shaxsini shakllantirishda ta'lim jarayonini takomillashtirishning asosiy shartlari uni insonparvarlashtirish, ijtimoiylashtirish, tabaqalashtirish, fuqarolik va sog'lom turmush tarzi asoslarini shakllantirishdan iborat ekanligini ko'rsatib o'tadilar: "Milliy model va dastur o'z Vatanga fidokor, istiqlol va demokratiya g'oyalariga sadoqatli shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi. Ijtimoiy-siyosiy hayotda ongli ravishda qatnashadigan, ijtimoiy jarayonlarga faol ta'sir ko'rsatadigan, o'z mamlakati taqdiri uchun mas'ul bo'lgan shaxsni tarbiyalash - Kadrlar tayyorlash milliy dasturining bosh maqsadlaridan biridir".

Pedagogik nazariya g'oyalariga ko'ra shaxs kamolotida tarbiya (ta'lim) va ijtimoiy muhit muhim o'rin tutadi. Jamiyatning a'zosi sifatida u ijtimoiy ahamiyatga ega muayyan vazifalarni bajaradi, yosh jihatidan ulg'aygani sari u tomonidan bajarilayotgan ijtimoiy rollar shakli va mazmuni o'zgarib boradi, qiziqishlari va qobiliyati darajasida

atrofdagilar bilan munosabatga kirishadi. Mazkur jarayon o'z mohiyatiga ko'ra bevosita shaxsning ijtimoiylashuviga ta'sir ko'rsatadi. Shaxsning ijtimoiylashuviga esa ta'lim tizimi, unda ustuvor bo'lgan maqsad hamda ana shu maqsadni amalga oshirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning sezilarli ta'siri va rolini inobatga olgan holda ta'limni shaxsga yo'naltirish talab etiladi. Bu esa o'z navbatida shaxsni shakllantirish jarayoniga texnologik yondashuvni talab qiladi[3].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mavjud adabiyotlarning tahlili qiyoslashning quyidagi to'rt bosqichdan iborat ekanligini tasdiqladi:

- dastlabki belgilarni ajratish;
- umumiy va muhim belgilarni aniqlash;
- qiyoslash uchun asosiy larini ajratish;
- berilgan asosiy belgilar bo'yicha qiyoslash.

Shaxsning intellektual qobiliyatini rivojlantirish davr talabi bo'lib, uni kamolga yetkazishning muhim asosi sanaladi. Yuqori darajada intellektual qobiliyatga ega shaxs:

- tez o'zgaruvchan hayotiy vaziyatlarga moslashgan holda o'zini boshqara oladi;
- hayotiy muammolarni hal etishda mavjud bilim, ko'nikma va malakalarini faol qo'llay oladi;
- voqea-hodisalarga tanqidiy munosabatda bo'lib, mavjud muammolarni tahlil etish, vaziyatdan chiqish yo'llarini izlab topa oladi;
- yangi g'oyalarni, ijodiy fikrlarni boshqalarga tushuntira oladi;
- axborotlarni savodxonlik bilan o'zlashtira oladi.

Bugungi kunda shaxsning dunyoqarashi, uning jamiyatda tutgan o'rni, shaxs va shaxslararo munosabatlarining qaror topishi, shaxs va davlat, shaxs va jamiyat munosabatlari, uning burch va mas'uliyati, ijodiy qobiliyati va intellektual salohiyatini tarkib topirish muhim sanaladi.

Mualliflar guruhi (R.X.Jo'raev, R.Safarova, X.I.Ibragimov, U.Q.Musaev) tomonidan tuzilgan "Pedagogika fani kontsepsiyasi"da shaxsga yo'naltirilgan ta'lim mazmunida quyidagilarning aks etishi maqsadga muvofiqligiga alohida urg'u berilgan:

1. Ta'lim jarayonida o'zlashtirilishi majburiy bo'lgan bilim davlat va jamiyat taraqqiyoti, shaxs, fan, ishlab chiqarish hamda ijtimoiy soha ehtiyojlari va manfaatlariga mos kelishi.
2. Davlat ta'lim standartlari doirasida belgilab beriladigan yo'nalishlarning muayyan o'quv fani yoki ta'lim sohasi bo'yicha taqdim etiladigan o'quv materiallarining maksimum hamda minimum darajalarini aniq belgilab bera olishi.

3. Bolalarning egallangan bilim, ko'nikma, malakalarini nazorat qilish mexanizmini yaratish.

Zamonaviy pedagogika ta'lim jarayonini texnologik yondashuv asosida tashkil etish va uni shaxsga yo'naltirish g'oyalarining ustuvorligi bilan an'anaviy ta'limdan farqlanadi.

Tub ta'limiy islohotlar amalga oshirilayotgan mavjud sharoitda ta'lim jarayoni o'zaro hamkorlikka asoslanadi va o'ziga xos xususiyat kasb etadi. Zero, tarbiyaning samarali bo'lishiga bir qator omillar sezilarli ta'sir etadi, shu sababli sub'ektiv va ob'ektiv omillardan maqsadga muvofiq foydalanish, tarbiyalanuvchi va tarbiyachi o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirish talab etiladi[4].

Xulosa va takliflar. Olib borilgan izlanishlar natijasida quyidagi xulosalarga keldik:

1. Tarbiyachining innovatsion faoliyatini samarali amalga oshirish bir qator shart-sharoitlarga bog'liq. Unga tarbiyachining tayinli muloqoti aks fikrlarga nisbatan beg'araz munosabat, turli holatlarda ratsional vaziyatning tan olinishini uqtirishga tayyorligi kiradi. Buning natijasida tarbiyachi o'z bilim va ilmiy faoliyatini ta'minlaydigan keng qamrovli mavzu (motiv)ga ega bo'ladi.

2. Tarbiyachi faoliyatida o'z-o'zini faollashtirish, o'z ijodkorligi, o'z-o'zini bilishi va yaratuvchiligi mavzu (motiv)lar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa tarbiyachi shaxsining kreativligini shakllantirish imkoniyatini beradi.

3. Maktabga tayyorlov guruhida pedagogik texnologiyalarni qo'llash tarbiyalanuvchilar bilimlarining mustahkamlanishiga, ijodiy, mustaqil fikrlash malakasiga ega bo'lishlarida, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalariga ega bo'lishlarida, o'zaro o'rtoqlik, do'stlik munosabatlarining tarkib topishida, chaqqonlik va epcillik fazilatlarining rivojlanishida muhim omil bo'lib hizmat qiladi.

4. Ta'lim va ma'naviy-ma'rifiy ishlar jarayoni o'rtasida o'zaro izchillik va uzviylikni ta'minlash orqali bolalarda erkinlik, mustaqillik, ijtimoiy faollik sifatlarini tarbiyalash maqsadida tarbiyaviy tadbirlar rejasini ishlab chiqish lozimligi tajriba-sinov ishlari jarayonida isbotlandi.

5. Mashg'ulot va mashg'ulotdan tashqari tadbirlarni pedagogik innovatsiyalar asosida tashkil etish orqali akmeshaxsni tarbiyalash yuzasidan uzluksiz ravishda monitoring tashkil etish va uning natijalarini tahlil etib borish zurr.

ADABIYOTLAR

1. Tillayeva G. "Akmeologiya asoslari" o'quv qo'llanma T.: «Tafakkur Bo'stoni», 2014-yil 192 bet
2. Бодалев А. А., Васина Н. В. Акмеология. Настоящий человек. Каков он и как им становятся 2010.— 224 с.
3. О. Б. Акимовой "Педагогическая акмеология" коллективная монография Екатеринбург, 2012-yil 251 с.
4. Sh.Mardonov, V.Xodjayev, Sh.Taylanova, D.Xojimuxamedova "Pedagogik aksiologiya" (o'quv qo'llanma) -T.: «Fan va texnologiya», 2013-yil 184 bet.
5. N.N.Azizxo'jayeva "Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat" o'quv qo'llanma T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmasi nashriyoti 2006-yil 160 bet
6. Xodjayev B., Choriyev A., Saliyeva Z. "Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi" Darslik T.: Iqtisodiyot dunyosi nashriyoti, 2018 - 190 bet.

UDK:159.9(575.1)

Alisher SHARIPOV,

Navoiy davlat pedagogika instituti pedagogika va psixologiya kafedrasida tadqiqotchisi

Qarshi davlat universiteti professori, psix.f.d. A.Jabborov taqrizi ostida

YOSHLARDA IRODAVIYLIKNI TARBİYALASHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada o'smirlarda irodaviy sifatlarni kamol toptirishda folklor janrlari, xususan, doston, rivoyat, maqollarning muhim estetik ta'siri misollar vositasida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Iroda, qat'iyat, sabr, vatanparvarlik, xalq dostonlari, tarixiy rivoyat, maqol, o'smirlik.

РОЛЬ НАРОДНОГО УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА В ВОСПИТАНИИ ВОЛЕВОСТИ У МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье на примерах раскрывается важное эстетическое влияние фольклорных жанров, в частности былин, повестей и пословиц, на развитие волевых качеств у подростков.

Ключевые слова: Воля, решительность, терпение, патриотизм, народные сказки, историческое повествование, пословица, подростковый возраст.

THE ROLE OF FOLK ORAL CREATION IN EDUCATING WILLOWNESS IN YOUNG PEOPLE

Annotation

The article reveals the important aesthetic effect of folklore genres, especially epics, narratives, and proverbs, in the development of voluntary qualities in adolescents through examples.

Key words: Will, determination, patience, patriotism, folk tales, historical narrative, proverb, adolescence.

Kirish. O'zbek xalq og'zaki ijodi nihoyatda boy ma'naviy ildizlariga ega. U o'z ichiga ko'plab rang-barang janrlarni qamrab olib, har bir janrning inson hayotida, ma'naviy kamolotidagi o'rni, ta'sir kuchi nihoyatda muhim. Asrdan-asrga o'tib, rivojlanib, sayqal topib kelayotgan o'zbek folklori o'zbek oilalarida farzand tarbiyasida har doim muhim tarbiya vositasi sanalgan. Xususan, bolaning endi dunyoga kelishidan tortib allalar vositasida uning shaxsiyatida turli insoniylik sifatlari singdirishga harakat qilingan. Yosh davrlariga munosib ravishda maktabgacha, kichik maktab davri, o'rta va katta maktab davriga oid turli folklor janrlari tizimli ravishda bola shaxsiyatida sabr, iroda, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, to'g'rilik, mardlik singari fazilatlarini shakllantirishda muhim o'rin tutgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologiya fanida irodani o'rganish turli ilmiy metodologik asosda qurilgan holda ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning barcha bosqichlarida amalga oshirib kelinmoqda. Mutafakkirlarimiz Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino va Alisher Navoiyning asarlarida, Amir Temur tuzuklari va boshqa qator allomalarning komil inson to'g'risidagi ta'limotlarida iroda insonning oliy fazilatlaridan biri sifatida baholangan.

Iroda kategoriyasining falsafiy masalalarini dastlab antik davr namoyondalari, ijtimoiy taraqqiyotning keyingi davrlariga kelib I. Kant, B. Spinoza, T. Gobs, G. Gegel, U. Jeyms, N. Ax, V. Vundt, K. Levin, Y. Kul, A. Shopengauer, A. Kollinz, E. Meyman kabi qator yetuk faylasuf olimlar o'rganganlar. Rossiya psixologiyasining izlanishlarida irodani motivatsiya muammosi bilan bog'lab o'rganishga ko'proq ahamiyat berilgan. Bunday nazariyalar qatoriga D.N. Uznadze va uning izdoshlari Sh.N. Chxartishvili, Sh.A. Nadirashvililarning irodaga oid ta'limotlarini kiritish mumkin. S.L. Rubinshteyn, K.N. Kornilov, I.M. Sechenov, P.V. Simonov, G.I. Chelpanov, A.F. Lazurskiy, D.N. Ushakov, V.I. Selivanov, YE.P. Ilin, A.N. Leontyev, V.A. Ivannikovlar

iroda muammosini o'rgangan olimlar sifatida psixologiya tarixida munosib o'rin egallaydilar.

M.V. Chumakov, L.Y. Ivanov, YE.K. Feshenko, A.I. Visotskiy, A.V. Bikov, D.Y. Jixarev, A.V. Belousov, V.G. Saxarova, S.M. Shingayev, A.E. Pasnichenko, E.G. Shirayeva, I.A. Doronina, N.P. Gavriluk, N.Z. Bikmuxametova, Y.N. Kolomsev, O.A. Shamshikova, A.I. Makarova, N.B. Stambulova, M.A. Basin, L.A. Belozorova7 va boshqa tadqiqotchilar turli taraqqiyot bosqichidagi shaxslarning irodaviy sifatlarni psixodiagnostikasi va psixokorreksiya qilish muammolari doirasida izlanish olib borganlar.

O'zbekistonda shaxs irodasi va uni o'stirish, tarbiya va o'z-o'zini tarbiyalash muammolari psixologik tadqiqot sifatida dastlab V.A. Tokareva, P.P. Zimin, P. Ivanovlar tomonidan o'rganilgan bo'lsa, keyingi yillarda M.G. Davletshin, B. Qodirov, E. G'oziyev, V. Karimova, G'. Shoumarov, Z. Nishonova, Z. Ibodullayev, I. Xayriyev va boshqa qator psixolog olimlarning darsliklari, o'quv qo'llanma va monografiyalarda iroda tushunchasi, uni inson xulqida tarkib topishining o'ziga xos xususiyatlari psixologik nuqtai nazardan yoritib berilgan. Tadqiqotchi J. Iskenderov pedagogika kolleji o'quvchilarining xarakterida intellektual va irodaviy xususiyatlarning o'ziga xos jihatlarni o'rgangan.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarda yoshlarda irodaviylikni tarbiyalashda xalq og'zaki ijodining o'rni haqida yetarli darajada e'tibor qaratilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, o'zbek folklori xilma-xil janrlardan tarkib topgan og'zaki so'z san'ati bo'lib, o'zbek xalqining dunyoqarashi, badiiy zavqi, ijodiy salohiyati, simpatiya va antipatiyasi, orzu va intilishlarini aks ettiradi[1]. Shu nuqtai nazardan qaralganda, o'zbek xalq og'zaki ijodi:

birinchidan, har bir xalqning boy ma'naviy turmush tarzini o'zida aks ettiruvchi noyob xazina;

ikkinchidan, xalqning uzoq yillik tarixiy hayoti singdirilgan ma'naviy ko'zgu;

uchinchidan, badiiy qimmatga ega, tafakkur va bilim manbai;

to'rtinchidan, yoshlar tarbiyasida muhim tarbiya vositasidir.

Folklor janrlari orasida muhim o'rin tutgan, yirik janr – dostonlarda bosh qahramonlar sajiyasidagi yurtparvarlik, jasorat, sabr, iroda, mardlik singari sifatlar asar syujetidagi muhim voqealar liniyasi yordamida jonli, haqqoniy tasvirlab beriladi. Bu o'z navbatida kitobxon shaxsiyatida bu kabi va boshqa jihatlari in'ikosida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuni alohida ta'kidlash zarurki, "psixologiyada iroda sifatleri qatoriga maqsadga intilish, o'zini tuta bilish, chidamlilik, sabr-toqat, qat'iylik, botirlik, intizomlilik, sabotlilik, mustaqillik, mardlik va boshqalar kiritiladi"[2]. Xususan, "Alpomish" dostonidagi Alpomish, Qorajon, Barchin singari qahramonlar harakatida shu fazilatlar yaqqol bo'y ko'rsatadi, iroda mustahkamligi, mushkul vaziyatlarda ham qat'iyatni saqlash va matonat ko'rsatish ko'zga tashlanadi. Dostonda Boysarining qalmoqlar yurtiga safaridan so'ng Surxayl kampirning o'g'illari alplarining uning qizi Barchinni so'rab ostonasiga kelishi va do'q-po'pisalaridan butun ahli ayonlari Boysariga malomat qilib, uning qiyin ahvolda qolgan bir vaziyatda yosh bo'lishiga qaramasdan o'zida iroda va g'ayrat topa olgan Barchinning jasorati ko'pgina o'smir yoshidagilar uchun haqiqiy ibrat bo'la oladi:

Xafa qilma, ota, menday qizingdi,
 Qo'ya ber alplarga mening o'zimdi.
 Qalmoqlarga javob bermog'im darkor,
 Xafa bo'lsang, mening ko'nglim buzilar,
 Ul alplarga men bo'larman barobar,
 Xafa bo'lma, ota, o'zimga boshqar,
 Jazosini ko'rib ketsin qalmoklar[3].

Barchinning jasorati, iroda kuchi uning qalmoqlarga qarata mardona turishida, ularni kurashda yengishi va Alpomishning yetib kelib, o'zi uchun bo'ladigan musoboqada qatnashishi uchun qalmoqlardan olti oy muhlat so'rashida ham yorqin namoyon bo'ladi. Barchin – irodali qahramon. Alpomish qalmoqlar yurtiga yetib kelganida ham darrov unga rozilik bildirmay, hamma umid bilan kutayotgan alplar singari to'rt shartdan iborat musoboqada ishtirok etishini talab qiladi.

Barchinning Qo'ng'iro't yurtiga yuborgan maktubini olgan Alpomish avval ikkilanib qoladi, buni ko'rgan singlisi Qaldirg'ochoyim akasini irodasi sustlikda ayblaydi:

Mard yigitning yori talash bo'lami,
 Er yigitning yorin qalmoq olami,
 Barchin checham talash bo'lib kolami,
 Senday beklar bul bexabar turami?![4]

Bu kabi dadil chorlov Alpomishni birdan sergaklantiradi, uning qat'iyatini oshiradi va irodasini mustahkamlaydi. Shundan so'ng dushman yurtiga dadil yo'l olishi, o'z yurtdoshi sha'nini himoya qilish uchun qalmoqlar qatori jangga kirishi va jasorat bilan birin-ketin dushmanlarini mag'lub etishida asosiy omil bo'ladi. Ma'lumki, "odamning biron foydali ishni bajarishiga yo'l qo'ymovchi yoki keraksiz ishni bajarishga yo'naltiruvchi ruhiy holati, mayli, kayfiyati, tilagi ichki to'siq deyiladi. Shaxs o'z oldida turgan zarur ishni qilish, qo'yilgan maqsadiga erishish uchun bunday emotsional-hissiy holatlarni yengishi lozim"[5]. Dostonda bosh qahramonga bu turtki singlisi tomonidan beriladi. Alpomish va Barchin xarakteridagi qiyin vaziyatda ham irodali bo'lishga intilish, har qanday qiyinchilikni sabr va matonat bilan yengish kabilar o'smir yoshlarimiz tarbiyasi uchun muhim vosita bo'la oladi.

Rivoyat o'zining qadimiyligi, xalq orasida keng tarqalgan folklor janri sifatida alohida ajralib turadi. Tarixiy rivoyatlarda ma'lum tarixiy shaxslarning jasorati, fidokorligi va mardligi aks ettirilishi barobarida yoshlarimizga ham tarixdan saboq berish, ham ularni ajdodlarimiz g'oyalari asosida komil inson etib tarbiyalash imkonini beradi. Xususan,

xalq orasida keng tarqalgan "To'maris" rivoyati fikrimizning isbotidir. "To'maris rivoyatda jangovorlik, elatparvarlik, zo'r kuch va qudrat, to'g'rilik, do'stlik, adolatparvarlik, tadbirkorlikning obrazli ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. U – yuksak axloq, pokiza qalb, mustahkam iroda egasi"[6]. Chindan ham, rivoyatda dushmanga qarshi qaqshatqich kurashi, yagona o'g'lining dushman qo'lida qolib, mahv etilishi ham uning irodasini sindira olmagan, xalq himoyasi uchun har qanday vaziyatda mardonavor tura olishi va alaloqibat dushmanlarini yer tishlatishi uning yuksak irodali ayol ekanligini yaqqol dalillaydi.

Shuningdek, Shiroq bilan bog'liq rivoyatda ham qahramonning dushmanni hiyla yo'li bilan yengish va o'z navbatida yurtini ulardan qutqarish uchun har qanday qiyinchilikdan tap tortmagani, o'ziga jismoniy zarar berib bo'lsa-da, dushman qatori bir necha muddat ochlik va qiyinchilikka sabr qilishi hamda dushman jazolashi muqarrarligini chuqur anglashiga qaramasdan o'z maqsadidan, yurt himoyasidan chekinmagani kitobxonni har qanday mushkulotga sabr, matonat va chidam bilan yondashishga undaydi.

Tahlil va natijalar. Yoshlar irodasini mustahkamlashda, turli vaziyatda qat'iyatli va sabrli bo'lishlarini ta'minlashda maqollarning o'rni beqiyodir. Xalq orasida "otalar so'zi" nomi bilan mashhur bu janrning qisqa, lo'nda, umumlashma xulosalardan iboratligi – uning kundalik xalq hayotida tez-tez istifoda etilishi va o'tkir ta'sir kuchida ham ravshan aks etadi. "Maqol xalq hayoti, orzu-intilishlari va dunyoqarashini ko'p asrlik tajribalarida sinovdan o'tkazib aks ettirishi tufayli kundalik turmushimizda katta g'oyaviy-tarbiyaviy rol o'ynaydi"[7]. Matonatli bo'lish, har qanday mushkulot oldida irodali bo'lish, g'am kelganda sabr qilish singari g'oyalar targ'ibiga bag'ishlangan maqollar tushkunlik girdobiga tushgan 11-15 yoshli o'smirlar uchun muhim turtki bo'lishi, tabiiy. O'zbek xalq maqollari orasida bir, ikki, uch va to'rt misrali maqollar keng tarqalgan bo'lib, qisqa (bir, ikki misrali) maqollarda ifoda lo'nda, ta'sir kuchi shiddatli bo'lib, to'rt misrali maqollar badiiy mukammal, ifoda puxta, ularda masalaga batafsil to'xtalinadi. "O'zbek xalq maqollari" to'plamida sabr-qanoat va sabrsizlik, iroda, qat'iyat, matonat fazilatlariga keng misollar keltirilgan[8]. Ularda irodali, sabrli bo'lishning mukofoti ta'kidlansa, irodasizlik va matonatsizlikning ayanchli oqibatlariga urg'u beriladi. "Bir bo'lgan ikki bo'lmay qolmas, Ikki bo'lgan uch bo'lmay qolmas, Uch bo'lgan doim bo'lmay qolmas", "Bir yomonning bir yaxshisi bor", "Boriga rozi bo'l, yo'g'iga sabr qil", "Gulchi bir gulni o'stirguncha, Yuz tikan zahrini tortadi", "Yeyuviga chidasang, to'y qil, O'luviga chidasang, qo'y qil", "Sabr tagi – sariq oltin, Sabr bilan chiqar oting", "Sabrli qul murodiga yetar", "Salobatli bo'lma, sabotli bo'l", "Toqat qilsang, tog' egilar, Sabr qilsang, bog' egilar", "Qanoat – qizil oltin" singari maqollar o'smirlarni qiyinchilik kelganda taslim bo'lmasdan matonat bilan chidashga, sabr qilishga, irodali bo'lishga, mashaqqatlarga qarshi dadil harakatda bo'lishga undaydi.

Xulosa va takliflar. O'zbek xalq og'zaki ijodi janrlari xalqona ohangga boyligi, badiiy-estetik kuchi bilan o'smir yoshlar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun, 5-9 sinf adabiyot darsliklarida folklor janrlari tadrijiy tarzda kiritilgan bo'lib, dastlab ertak, rivoyat, masal, xalq qo'shiqlari, maqol, topishmoq singari kichik va o'rta janrlar, 7-11 sinflarda esa ular qatorida xalq dostonlari asosida yoshlarda irodaviy sifatlarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Folklor janrlarining o'smir tarbiyasidagi o'rniga e'tibor qaratsila, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

xalq dostonlari qahramonlari shaxsiyatidagi mardlik, matonat, irodaviylik sifatleri o'smir yoshlar uchun yaqqol namuna bo'lib xizmat qiladi, yoshlar bevosita o'zlari sevgan qahramonlardan ibrat oladi, ularga taqlid qiladi;

tarixiy rivoyatlardagi tarixiy shaxslarning qahramonona harakatlari yoshlarni har qanday qiyinchilikda matonatli va sabrli bo'lishga undaydi;

xalq maqollarining ixcham ifoda uslubi, shiddatkor ta'siri o'smirlar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etib, kundalik muntazam eshitib borilgan maqollar yoshlarni irodali etib tarbiyalashning muhim vositasi hisoblanadi.

Shuningdek, oilada ota-onaning farzand tarbiyasida folklor janrlariga muntazam murojaat qilishi ham yoshlarda vatanparvarlik, mehnatsevarlik, to'g'rilik, adolat, mardlik, jasorat singari insoniy fazilatlar qatorida iroda, sabr, matonat kabi xislatlarni kamol toptirishda muhim samara berishi shubhasizdir.

ADABIYOTLAR

1. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоков Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Т.: Ўқитувчи, 1990. –Б.4
2. Хайриев И. Ирода психологияси. Т.: Фан, 2010. –Б.128.
3. Алпомиш. Ўзбек халқ достони. Т.: Шарқ, 1998. –Б.62.
4. Ўша манба. –Б. 74.
5. Хайриев И. Ирода психологияси. Т.: Фан, 2010. –Б.110.
6. Ўзбек фольклори очерклари. Уч томлик. Иккинчи том. Т.: Фан, 1989. –Б. 35
7. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоков Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Т.: Ўқитувчи, 1990. –Б.93
8. O'zbek xalq maqollari. Т.:Sharq, 2005. –В. 215-223.

UDK: 574: 17 (575.1)

Gulchexra SHUKURULLAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: gsukurullayeva@gmail.com

TDPU dotsenti K. Farfiyeva taqrizi asosida

RELATIONSHIP OF PUNISHMENT IN SOCIO-MORAL AND LEGAL IMPACT

Annotation

The article examines punishment from a disciplinary point of view as an educational means of achieving legitimacy in society, where punishment ensures that people comply with order, morality and legal norms established in society. Punishment can be understood as a phenomenon covering various spheres of social regulation. This unique position makes it one of the most valuable tools and at the same time serves as an important source of assessment of current social processes.

Key words: Loyalty, hard work, honesty, ethics, community, relationships, principles, standards.

ВЗАИМОСВЯЗИ НАКАЗАНИЯ В СОЦИАЛЬНО-МОРАЛЬНОМ И ПРАВОВОМ ВОЗДЕЙСТВИИ

Аннотация

В статье наказание рассматривается с дисциплинарной точки зрения как воспитательное средство достижения легитимности в обществе, где наказание обеспечивает соблюдение людьми порядка, морали и правовых норм, установленных в обществе. Наказание можно понимать как явление, охватывающее различные сферы социального регулирования. Это уникальное положение делает его одним из наиболее ценных инструментов и в то же время служит важным источником оценки текущих социальных процессов.

Ключевые слова: Преданность, трудолюбие, честность, этика, сообщество, отношения, принципы, стандарты.

JAZONING IJTIMOIIY-AXLOQIY VA XUQUQIY TA'SIRLASHUVIDAGI MUNOSABATLARI

Аннотация

Maqolada jazo jamiyatda qonuniylikka erishishda tarbiya vositasi sifatida intizomiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi, bunda jazo odamlar tomonidan jamiyatda o'rnatilgan tartib, axloq va huquqiy normalarga rioya qilishni ta'minlaydi. Jazoni ijtimoiy tartibga solishning turli sohalarini qamrab oluvchi hodisa sifatida tushunish mumkin. Bu noyob pozitsiya uni eng qimmatli vositalardan biriga aylantiradi va ayni paytda hozirgi ijtimoiy jarayonlarni baholash uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Fidoyilik, mehnatsevarlik, halollik, axloq, jamiyat, munosabatlar, tamoyillar, me'yorlar.

Kirish. Falsafiy tafakkur taraqqiyotida axloq va nafosat masalalari muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Buning sababi har fanda falsafiy ta'limotning asosini tashkil etuvchi insonning tabiat jamiyat bilan axloqiy va estetik munosabatlarining falsafiy ichimini o'rganishga bo'lgan ehtiyojning kuchayishi bilan belgilanadi. Zero falsafiy tafakkurni insondan ayri xolda tasavvur etib bo'lmaganidek axloq va nafosat rivojini inson omilisiz amalga oshirib bo'lmaydi.

Jazo tushunchasi falsafiy-axloqiy tadqiqot obyekti sifatida olib qarasaq, Jahonda jazo tayinlash tizimiga oid qonunlarning to'g'ri qo'llanilishini ta'minlash siyosatini o'rganish, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning bu boradagi faoliyatini samarali tashkil qilish masalalari bo'yicha ilmiy tahlillar o'tkazilishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, jazoni individuallashtirish, jinoyat sodir etishning oldini olishga qaratilgan xulq-atvorni rag'batlantirish, bir necha jinoyat va bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash bo'yicha qonun normalarini takomillashtirish va milliy qonunchilikka ilg'or xorijiy davlatlar tajribasi hamda xalqaro standartlarning implementatsiyasini kuchaytirish, jinoyatlar retsidivini oldini olishning yangi profilaktik choralari va yanada samaraliroq mexanizmini ishlab chiqish, qonunni qo'llash amaliyotini yaxshilash yo'nalish va istiqbollarini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mustaqillik yillarida respublikamizda bir necha jinoyat va bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlash tizimini tubdan isloh qilishga alohida ahamiyat berilib, qator maqsadli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Jadal suratlar bilan rivojlanayotgan mamlakatimizning oldidagi asosiy vazifalardan biri bu kuchli

fuqarolik jamiyati barpo etish, huquqiy davlatni shakllantirishdan iborat. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun davlat boshqaruvi qat'iy qonunlar asosida amalga oshirishni taqozo etmoqda. Bu esa bevosita davlat xizmatidagi xodimdan yuksak fazilatlarini o'zlashtirishni talab qiladi. Hozirgi kunda davlat xizmatidagi hodimlar faoliyotidagi asosiy ustuvor bo'lgan vazifalari o'zlarining kasb axloqlari doirasida harakat qilishlari va mexnat qonunchiligida belgilangan vazifalarini sidqidildan bajarishlari keraklidir.

Fidoyilik, mehnatsevarlik, xalollik tushunchalari axloqning asosiy tamoyillari hisoblanadi. Ushbu tamoyillar asosida ish faoliyati tashkil etish shaxsning ma'naviyati nechog'li yuksak ekanligidan dalolat beradi. Har bir sohada ishning unimi o'sha korxonada yoki tashkilot xodimlarining kayfiyatiga, ishga bo'lgan munosabatiga bog'liq.

Ko'pchilikka ma'lumki, ishning unumdorligi jamoa a'zolarini muntazam rag'batlantirib borishga birqadar bog'liq. Chunki, o'z qilayotgan xizmati yoki vazifasini a'lo darajada bajarish uchun e'tirof etilishi shaxsning yangi qirralarini ochilishiga yordam beradi. Ya'ni, kuchli motivatsiya beradi. Ish unumdorligi, sifat ko'rsatgichi ortadi.

Masalaning ikkinchi tomoni bor. Yuksak natijaga erishganlar, fidoyilik bilan mehnat qilganlar bilan birgalikda jamoani ortga tortadigan, o'z vazifasiga loqayd qaraydigan, o'z ustida ishlamagan xodimlar bilan qanday munosabatda bo'lish kerak? Darhaqiqat, mehnat munosabatlari kishilarning kundalik hayot tarzining ajralmas qismi. SHunday ekan, bu munosabatlarni ijtimoiy-axloqiy asoslarini o'rganish va tatqiq etish juda muhim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur soha muayyan darajada liberallashtirilib, jazo tayinlashda asosiy e'tibor jazolar tizimi samaradorligini oshirish, jinoyatlar tasnifida ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan qilmishlar miqdorini kengaytirish, bir necha jinoyat va bir necha hukm yuzasidan jazo tayinlashda jazolarni hisoblash qoidalarini shakllantirish, ilgari sudlanganlarning tuzalishi va takroran huquqbuzarlik sodir etilishning oldini olish maqsadida ichki ishlar organlari tomonidan profilaktik hisobga olish tartibi belgilandi. «Jinoyat va jinoyat-professional qonunchiligini liberallashtirish, alohida jinoiy qilmishlarni dekriminallashtirish, jinoiy jazolar va ularni ijro etish tartibini insonparvarlashtirish, qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishning ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan»ligi mazkur sohani tadqiq etish zarurati mavjudligidan dalolat bermoqda. Jazo - bu normalarning buzilishidan keyingi maxsus sanksiya turi. Jamiyatning barcha a'zolariga ta'sir ko'rsatadigan va ularning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi, jamoat ongida mustahkamlangan inson xatti-harakatlarining nisbatan barqaror me'yorlar bo'lib, jamoat ongining ikki shakli: axloq va qonunda ifodalanadi. Jazo" tushunchasi birinchi qarashda juda oddiy va tushunarli ko'rinadi, lekin shu bilan birga batafsil nazar solinsa uning mazmunining ko'p qirraliligini belgilanadi[1]. Bu aniq jinoyat huquqi dogmatikasi nuqtai nazaridan jazo ta'rifi yetarli asosga ega bo'lmaydi. Chunki o'rganilayotgan hodisa adolat va insonparvarlik, maqsadga muvofiqlik va o'lchov, ma'no va oqibatlar nuqtai nazaridan jazoga qandaydir munosabatni ham bildirishi lozim, ya'ni tahlilning ma'lum bir falsafiy darajasini nazarda tutadi. Shu munosabat bilan I.M. Ragimovning qayd etishicha, jinoyat huquqi tushunchasida, ehtimol, "bunday boshqa tushunchalar mavjud emas, taxminan solishtirish uchun jazo tushunchasi o'zining madaniy, tarixiy va falsafiy ma'nosida majudlik shartini belgilab boradi[2].

Yetuk axloqiy tarbiya shaxs kamolotining asosiy hususiyatlaridan biri. Intizomiy jazo choralariga axloqiy tarbiya vositasi sifatida qaralganda biz jamiyatning ogohlantirishini, o'rmaq, kimningdir xatosidan xulosa chiqarish masalalarini tushunishimiz mumkin. Zero, "Axloq ijtimoiy munosabatlar zaminida alohida shaxs sifatida mavjud bo'lgan insonlarning o'z-o'zini idora qilish shakllari va me'yori, o'zaro muloqot va munosabatlarda ularga xos bo'lgan ma'naviy kamolot darajasining namo'ni bo'lishidir"[3].

Farobiy bilimidan ma'rifatli etuk odamning obrazini tasvirlar ekan, bunday deydi: "Har kimki ilm xikmatni o'rganman desa, uni yoshligidan boshlasin, sog' - salomatligi yaxshi bo'lsin, yaxshi ahloq va odobi bo'lsin, so'zining uddasidan chiqsin, yomon ishlardan saqlangan bo'lsin, barcha qonun - qoidalarini bilsin, bilimdan va notiq bo'lsin, ilmi va dono kishilarni xurmat qilsin, ilm va ahli ilmdan mol - dunyosini ayamasin, barcha real moddiy narsalar to'g'risida bilimga ega bo'lsin".

Hozirgi zamon falsafasida (Ch.Bekkariya, T.Gobbs, G.Grotsius, Sh.L.Monteskye, J.-J.Russo) jazo jinoyatga javob sifatida berilgan yovuzlik sifatida qaralgan. Uning maqsadi yetkazilgan zararni qoplash, huquqbuzarni tuzatish va boshqalarni qo'rqitishda ifodalangan jamoat manfaati deb hisoblangan. Shunga o'xshash g'oyalarni utilitarizm falsafasi ham taklif qilgan (I. Renthem, J. Sent-Mil va boshqalar). Nemis mumtoz falsafasi tarafdorlari (I.-Kant, I; Fixte, G.Gegel) jazoni ijtimoiy qasos, adolatni tiklash deb bilishgan. 20-asrda adolatning umumiy masalalari kontekstida jazo muammolari J. Rouls, R. Nozik, Shriker, M; Valzer va boshqalar tomonidan tahlil etilgan. Sotsiologik yondashuv Ye.Dyurkgeymning asarlarida keltirilgan, u jazoni zararni tiklash vositasi deb bilgan; jamiyatning axloqiy tuyg'ulariga singdirilgan, ijtimoiy katarsisning bir turi deb baxolagan. M.Fuko talqinida jazo shaxsning xulq-atvorini tartibga

solishga qaratilgan shaxsning kuchning namoyon bo'lishi deb belgilangan. Rus olimlarining qarashlarida jazoga izchil axloqiy va falsafiy yondashuv mavjudligi ko'zga tashlanadi. V.Solovyov, F.M. Dostoyevskiy, L.N. Tolstoy, P.A. Kropotkin, I.A. Ilyina, A.F asarlarida falsafiy va huquqiy jihati tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Korkunov. B.N. Chicherina, V.G. Shcheglova, P.A. Novgorodseva, L.L.: Petrajitskiy, Ye.N. Trubetskoy va boshqalar asarlarida ka'tiy belgilangan tartib asosida ifodalangan. Shu bilan birga, zamonaviy rus jamiyatining axloqiy va falsafiy tushunish makonida jazo masalasini har tomonlama, umumlashtiruvchi tadqiqotlarga bo'lgan ehtiyoji qondirilmaydi. Ushbu mavzu bo'yicha ichki munozarada ustunlik qiladigan bahslar, qoida tariqasida, tor doiradan tashqariga chiqmaydi. Shunda muammoning chuqur axloqiy va falsafiy asoslarini e'tiborsiz qoldirib, moralizm yoki qonuniylikni tushunish mumkin emasligi aniqlanadi. Shunday qilib, jazo haqida axloqiy yozuvlarga ehtiyoj inkor yetilmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Jazoning etimologik kelib chiqishini ifodalaydigan ko'rsatma, tavba, ibrat, qasos, azob-uqubatlar, pul kompensatsiyasi kabi huquqiy, axloqiy va diniy tushunchalar ham uning mohiyati va maqsadi turli xil ma'nolarni ifodalashini bildiradi. Sotsiologiya jazoga shaxslarning xulq-atvori ustidan ijtimoiy nazorat qilish elementi sifatida foydalaniladigan salbiy ijtimoiy sanksiya sifatida qaraladi. Shu bilan birgalikda, sotsiologlar jazo va mukofotlar insonda hayot faoliyatida motivatsion rol o'ynashini ham alohida ta'kidlab o'tganlar. Pedagogika va psixologiyada esa, jazoga nisbatan ijobiy yondashuvni ko'rishimiz mumkin. Unga ko'ra, jazolash - bu tarbiyalanuvchilarning xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir. Jazo jamoa manfaati uchun qo'llanadigan oxirgi tarbiya metodi.

Axloq qoidalarida jazo umumlashtirilgan ma'noda tushuniladi, unga ko'ra: Jazo - belgilangan qoidalar (qoidalar, qonunlar) buzilgan taqdirda qo'llaniladigan va jinoyatchining imkoniyatlarini cheklash va ijtimoiy maqomini pasaytirish (huquqlaridan, mulkidan, yerkinligidan) mahrum qilishdan iborat bo'lgan salbiy sanksiyalar.

Jazo tushunchasi falsafiy-axloqiy tadqiqot obyekt sifatida tahlil etilganda jinoiy jazo instituti rivojlanishining tarixiy retrospektivini ko'rib chiqsak, shuni ko'rsatadiki, turli davrlarda jazoga bo'lgan munosabat o'ziga xos xususiyat bilan belgilanadi. Jamiyatning rivojlanish bosqichi, ma'lum bir din va mafkuraning hukmronligi, ijtimoiy qarama-qarshiliklarning chuqurligi va jiddiyligi; hukmron ozchilikning maqsadlari va jamoat bilan aloqalarni o'rnatishga xizmat qilgan. Bundan tashqari, jazo har doim ikkinchi darajali bo'lib kelgan va uning juft tushunchasiga bog'liq bo'lgan - jinoyat muayyan davrlarda butunlay boshqacha harakatlarda tan olinib kelingan. Demak, jazo institutining paydo bo'lishi davlat va huquqning paydo bo'lishi hamda ularning rivojlanish bosqichlari bilan uzviy bog'liqdir. Biroq, jazo davlatchilik shakllanishidan ancha oldin mavjud bo'lganligi va bundan oldin qanday hodisalar bo'lgan degan savol tug'ilishi tabiiydir. Tadqiqotchilar qonunning qadimgi odatiga ishora qilib, ibtidoiy jamiyat davrida vujudga kelgan qasos tushunchasi hamda o'ch prinsipiga ko'ra qasos, qotillikni sodir etgan shaxs, albatta, qasos tartibida o'limga tortilishi kerak yedi degan qarash bilan ifodalangan.

Eng dastlabki bosqichlarda qon va qasos to'qnashuvlari bevosita qurbonlar tomonidan amalga oshirilgan ("shaxsiy" shaxslar). Asta-sekin jamoalarda insonga uning bir qismi sifatida munosabat shakllandi u o'z qasos assotsiatsiyasi, ya'ni jinoyatning zarari birinchi navbatda jamiyatga yetkazilayotgani ma'lum bo'ldi. Shuning uchun, vaqt o'tishi bilan, jabrlanuvchi ikkinchi o'ringa tushib qoldi va jamiyat jinoyatchini jazolash huquqini o'z zimmasiga oldi. Turli ziddiyat yuzaga kelganda qabilalar, keyin

o'zgaraydigan qasoskor urushlari boshlandi va davlatchilikning shakllanishi shu ma'noda o'z aksini topgan ushbu muammoning evolyutsion yechimi sifatida harakat qildi. Shu o'rinda "zo'ravonlik nazariyasi" deb nomlangan davlat shakllanishining asosiy tushunchalaridan biri sifatida shakllanib bordi. Shu nuqtai nazardan, davlatning paydo bo'lishi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi natijasida emas, balki jamiyatning bir qismining ikkinchi qismiga bo'ysunishi, ya'ni zo'ravonlik, qullik natijasida vujudga kelishi aniqlandi. Shunga o'xshash bayonot davlatning paydo bo'lishini shaxsiy qasosni ommaviy jinoyat jazoga aylantirish bilan bog'laganligi to'g'risida G. Gegel o'z fikrlarini bayon etgani ma'lumdir. Penologiya fanida (jinoyat jazosi nazariyasi, ba'zan "qamoqxona fani" deb ataladi) jazoning bir qator asosiy nazariyalari tavsiflangan. Masalan o'rganilayotgan hodisaning mohiyatini eng keng qamrovli tushunish. Keling, asosiy tushunchalarni belgilaylik: qasos nazariyalari, foydalilik, oldini olish, ogohlantirish, tuzatish, psixologik majburlash, integrativ nazariyalar. Tarixiy jihatdan, birinchisi shunday deb nomlangan mutlaq "jazo-jazo nazariyasi" tamoyillari ifodalangan. Qadimgi faylasuflar Platon, Aristotel va boshqalar aynan shu g'oyani ilgari surishga harakat qilganlar. Bu g'oyalar keyinchalik nemis idealizmining asoschilari tomonidan ishlab chiqilgan. I.Kant, G.Gegel va ularning izdoshlari. Umuman olganda, ushbu tendensiya tarafdorlari jinoyatchining jazolanishini mutlaq adolat g'oyasining tugashi deb bilishadi. O'zi jinoyatning tabiati va jinoyatchining qadr-qimmatini, I. Kantning "moddiy jazo nazariyasi" ga ko'ra, tenglik tamoyili bo'yicha qasos olish kerak degan tushuncha bilan belgilanadi. G.Gegel «dialektik qasos nazariyasi»da bu pozitsiyani aniqlab, shuni ta'kidlab o'tadi. Qasosni bir xil va tom ma'noda o'lchab bo'lmaydi, balki davlat tomonidan qonun asosida tanlanishi kerakligi muhim belgilab qo'yilgan prinsiplarga asoslanadi.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng miqyosli demokratik islohatlarning pirovard maqsadi inson huquqlari va manfaatlari to'la-to'kis ta'minlanadigan huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etishdan iborat. Insonda axloqiy va huquqiy tarbiyaning yetukligi, ularni jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishlariga olib keladi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, davlat boshqaruvining asosiy yo'nalishi umume'tirof etilgan tamoyillar, xalqaro huquqiy hujjatlar hamda demokratik standartlar asosida huquqiy davlat qurishni belgilab oldi. Huquqiy davlatning shakllanishi va jamiyat boshqaruvining takomillashuvi o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik kuchayib borayotgan hamda erkin fuqaro ma'naviyati va ozod shaxsni shakllantirish masalasi oldimizdagi muhim vazifaga aylanib borayotgan hozirgi paytda davlat boshqaruvi qat'iy qonunlar asosida amalga oshirishni taqozo etmoqda.

Bugungi kunda davlatda jazolash huquqi mutlaqo mantiqiy ko'rinadi. Asrlar davomida mutafakkirlar ushbu asoslarning paydo bo'lishining tabiati, jazo subyektlari, uning sabablari va ma'naviy asoslari hodisalarni asoslashga intilganlar. Tadqiqotchilarning fikricha, dunyoda jazo tushunchasi davlat tizimining mavjudligini asoslovchi 100 ga yaqin nazariyalar mavjudligi borasida ma'lumot bermoqda.

Jazolar tarixini birinchi qonunchilik yodgorliklari paydo bo'lgan paytdan boshlab paydo bo'lgan: Hindistondagi Manu qonunlari, Hammurabi qonunlari kodeksi, eski Ahd qonunlari, Qadimgi Yunonistondagi Ajdaho va Solon qonunlari, Qadimgi Rim jadvallari va boshqalar Ushbu qonunchilik yodgorliklari paydo bo'lishidan oldin, faqat "tarixdan oldingi", vaktga to'g'ri keladi hamda huquqiy va axloqiy tamoyillarni arxaik urf-odatlardan yoki o'zboshimchalik irodasining namoyon bo'lishidan ajratish kerakligi muammoli ko'rinadi. Turli mamlakatlar uchun tarixdan oldingi va haqiqiy jazo tarixini ajratish vaqti har xil davrlarda o'zgacha ko'ringan - Ossuriya qonunlari miloddan

avvalgi 12 ming yillikning o'rtalarida o'rnatilgan bo'lsa, boshqa davlatlar uchun bu vaqt 13-asrga to'g'ri keladi. Sanalardagi bunday katta farqga qaramay, barcha xalqlarda jazolar evolyutsiyasida taxminan bir xil bosqichlarni bosib o'tishganligi ko'rsatiladi. "Axloqiy ongni rivojlantirishdagi har bir qadam", deb yozgan A.I. Titarenko, - ma'lum bir axloqiy qoniqish xarakterini shakllantiradi, jazo esa mukofotining o'ziga xos ko'lami bilan qo'llab-quvvatlanadigan shaxsning o'ziga xos hissiy va axloqiy farovonligini belgilaydi.

Jazoning mohiyatini, uning ijtimoiy hayotdagi vazifalari va ahamiyatini tushunishga birinchi urinishlar Sokratgacha bo'lgan tafakkurda bo'lgan. Biroq, umuman olganda, bu mifologik g'oyalar chegarasidan tashqariga chiqmagan, qasos shaklida amalga oshirilgan teng kompensatsiya sifatida tushunilgan. Shunday qilib, eng oliy ijtimoiy fazilat - adolatni bildiruvchi asosiy tushunchasi etimologik jihatdan qotillik uchun qasos tushunchasiga aylanadi. Gomerda bu so'z jazoni jumla bilan ifodalash uchun maxsus ishlatiladi. Pifagor adolatni "azob uchun teng azob-uqubat" bilan mukofotlash, ya'ni jinoyatdan azob chekish uchun jazodan teng azoblanish deb aytdi. Klassikgacha bo'lgan davrda jazo haqida mulohaza yuritish tasodifiy va parchalanib ketgan bo'lib, hech qanday izchil "tizim" ni tashkil etmasdi. Ota-onasini boqish jazolanadimi? nomussizlik (Solon); "Bilimli odam yomon ishlardan o'zini tiyadi, jazodan va nomdorlikdan qochadi" (Aristippus) va boshqalar. Umuman olganda, bu gaplar axloqiylikdan nariga o'tmagan va hech qanday jazo tushunchasiga da'vo qilmagan, garchi ularda kelajakdagi nazariy jihatlarini asoslashga uringan. Muammo haqida nisbatan batafsil munozaralar faqat antik falsafaning klassik davrida paydo bo'ladi. Ushbu davrda jazo muammosiga qiziqishni belgilab bergan bir qancha shartlarni aniqlash mumkin.

Xulosa va takliflar. "Axloqiy ongni rivojlantirishdagi har bir qadam", deb yozgan A.I. Titarenko, - ma'lum bir axloqiy qoniqish xarakterini shakllantiradi, jazo esa mukofotining o'ziga xos ko'lami bilan qo'llab-quvvatlanadigan shaxsning o'ziga xos hissiy va axloqiy farovonligini belgilaydi. Tarixdan oldingi davrga nisbatan shuni aytishimiz mumkin, o'sha paytdagi jazo amaliyoti bir hil asoslarga ega yemas yedi. Qonunlar o'z-o'zidan shakllangan mahalliy an'ana va urf-odatlar bilan almashtirilardi, bundan tashqari, ular nafaqat hududdan hududga, balki bir mahalliy jamoadan ikkinchisiga ham sezilarli darajada farq bilan o'tardi[4].

To'g'risini aytganda, bunday amaliyotlarning axloqiy asoslari haqida gapirish qiyin, chunki ular to'g'risida qarorlar, qoida tariqasida, umume'tirof etilgan odatlar va jamoaning jamoaviy qarorlari asosida qabul qilingan. Ko'pincha bunday qarorlar butun jamoaning omon qolishi uchun utilitar tamoyillarga asoslangan - masalan, jinoyatchi, agar u jamiyatga amaliy foyda keltirsa, jazodan qutulishi mumkin edi. Huquq tizimi allaqachon shakllangan keyingi davrlarda ham jamiyat begunoh, ammo befoyda a'zoni sudlangan jinoyatchi sifatida ko'rsatib, hokimiyatga topshirishni afzal ko'rgan. Hokimiyat qarorlariga kelsak, ular yo "dunyo"ning o'rnatilgan me'yorlari va fikrlariga asoslangan edi (mayda jinoyatlar, odatda, jamiyatning rahm-shafqatiga bog'liq yedi) yoki (to'g'ridan-to'g'ri qarshilik bo'lmaganda) ular o'zboshimchalik sifatida shakllanar edi. Jazo va intizomiy jazo tushunchalarining transformatsiya masalasida asosiy hususiyatlarni keltirib o'tish mumkin.

1. Jazo institutining ijtimoiy va madaniy sharoiti jazoning salbiy sanksiya sifatidagi belgilari asosida keltiriladi. (huquqiy, axloqiy yoki diniy) qabul qilingan normalar va qoidabuzarning harakatlarini cheklash uchun foydalaniladi.

2. Adolat, shaxsning avtonomligi, huquqbuzarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, jazo vositalarini ishlab chiqadi.

3. Millat vakillarini jazolash masalasiga munosabat axloqiy va falsafiy tafakkur taraqqiyoti asosida ifodalanadi. Ularga munosabatining axloqiy asoslari u yoki bu muammo, qaysi an'anaviy axloqiy qadriyatlarga ko'ra to'g'ri kelishini belgilaydi. (rahm-shafqat, oqibat kabi qadriyatlardan ustunligini ko'rsatadi. Qonun bilan adolat, javobgarlik kabi jarayonlar birlamchi pozitsiyani egallaydi.

Axloqiy va falsafiy nuqtai nazardan, jazo qabul qilingan me'yorlar buzilgan taqdirda qo'llaniladigan salbiy sanksiya va jinoyatchining harakatlarini cheklash bilan belgilanadi. Bunday ta'rif bilan ahamiyatli bo'lgan murakkab madaniy hodisa sifatida jazoni o'rganishga imkon beradi. Bu xodisani huquqiy, diniy va axloqiy nuqtai nazarlarni aniqlash, shuningdek ijtimoiy va madaniy jazo institutining shartliligi ma'lum bir davrning xususiyatlarini belgilashini ko'rsatib o'tadi.

Jazoni tushunish jamiyatning madaniy rivojlanish darajasiga, shuningdek, jamiyatda hukm surayotgan mafkuraviy munosabatlarda maqsadni anglashning quyidagi asosiy tarixiy shakllarini ajratib ko'rsatish mumkin.

1. jazolar - teng qasos (davlatdan oldingi bosqich), tuzatish

(qadim zamon), tavba (O'rta asrlar), jamoat manfaati (zamonaviy davr),

individual xatti-harakatlarni tartibga solish (zamonaviy bosqich):

2. Masalaga nisbatan maishiy axloqiy va falsafiy tafakkurda

jazoda an'anaviy bo'lgan axloqiylik pozitsiyasi ustunlik qilishi axloqiy qadriyatlar (rahm-shafqat, oqibat va kechirim) muhimligini belgilashda qonun bilan bog'liq qadriyatlardan (adolat, javobgarlik) kabi jarayonlarning birlamchiligi.

Turli tarixiy davrlarda hukmron bo'lgan jazo shakllari madaniy yo'nalishlarning o'zgarishi bilan chambarchas bog'liq edi. Jazoni talqin qilgan holda, huquqiy, axloqiy va diniy qarashlar doimiy o'zaro ta'sir jarayonida bo'lgan muayyan davrning qadriyat ongining muhim elementlarini aniqlash mumkinligi ko'rsatilgan. Hozirgi bosqichda jazoni insonparvarlashtirish jarayonining qadriyat yo'nalishlari sud hokimiyatining mustaqilligi talablarida ifodalangan; ommaviy jazo, qynoqlar va o'lim jazosini bekor qilish zarurati; mahkumning insoniy qadr-qimmatini hurmat qilish kabi omillar birlamchilikni egallab bormoqda.

Huquqiy madaniyat mavjud bo'lgan teng masofada huquqiy va ahloqiylik tenglikning asosini belgilab beradi. Ularning birortasiga mahkamlash huquqiy madaniyatning yo'qolishiga yo'l qo'ymaydi. Jazoda axloq va huquqni uyg'unlashtirishga imkon beradigan amaliy soha bu ixtiyoriy asosda birlashgan nodavlat birlashmalar tarmog'iga ega fuqarolik jamiyatidir.

Jamiyatni normativ tartibga solishning madaniy, diniy, axloqiy va huquqiy shakllarining o'zaro bog'liqligi va bo'ysunishi faqat tarixiy dinamikada adekvat baholanishi mumkin: ko'plab zamonaviy hodisalarning kelib chiqishi va penitensiar tizimning xususiyatlari shakllanish davriga borib taqaladigan tarixiy ildizlarga egadir bu jamoat ongining huquqiy va axloqiy asoslariga bog'liqdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni//O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 2017. № 6. 70-modda.
2. Ragimov I.M. Pervoosnovi npravstvennosti nakazaniya: obichai i traditsii // Yuridicheskiye nauki i obrazovaniye. 2018. № 56.
3. Nitsche F. Sochineniya v 2 t. t. 1. - M., Minsk, 1990.
4. Мартянов Евгений Юрьевич. Тульский государственный педагогический университетим.Л.Н.Толстого.
5. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. T.: «Universitet», 1998.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning —Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. www.gov.uz

UDK: 091

Aziza YUSUPOVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti xodimi
E-mail: aziyusupova85@gmail.com

TAFU dotsenti, f.f.f.d. (PhD) B.Raxmanov taqrizi asosida

YOUTH SPIRITUALITY AND NATIONAL EDUCATION

Annotation

In this article, the basis of national education is the study of the upbringing of young people, the factors that claim to be their spiritual needs, and this problem continues to manifest itself as one of the most important issues in the policy that is currently being conducted in our society.

Key words: Spirituality, youth, upbringing, heritage, value, history, national idea, democracy.

ДУХОВНОСТЬ МОЛОДЕЖИ И НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ

Аннотация

В этой статье основой национального образования является изучение воспитания молодежи, факторов, которые претендуют на ее духовные потребности, и эта проблема по-прежнему проявляется как один из важнейших вопросов в политике, которая в настоящее время проводится в нашем обществе.

Базовые слова: Духовность, молодежь, воспитание, наследие, ценность, история, национальная идея, демократия.

YOSHLAR MA'NAVIYATI VA MILLIY TARBIYA

Annotatsiya

Mazkur maqolada milliy tarbiyaning negizi – yoshlar tarbiyasi, uning ma'naviy ehtiyojlariga da'vogar bo'lgan omillarni o'rganishdan iborat bo'lib, ushbu muammo hozirda ham jamiyatimizda olib borilayotgan siyosatda eng muhim masalalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, yoshlar, tarbiya, meros, qadriyat, tarix, milliy g'oya, demokratiya.

Kirish. Jamiyat hayot ko'rinishini universal shakli bo'lsa, oila uning yacheykasidir. Oila umumiy, maxsus va ijtimoiy qonunlarga muvofiq rivojlanadi, shu bilan birga u jamiyatning barcha qarama qarshililarini o'zida aks ettiruvchi, ayni chog'da o'z ichki ziddiyatlari, tabiiy ichki taraqqiyot manbalariga ham ega bo'lgan nisbatan mustaqil ijtimoiy institutdir. Jamiyatda va oilada yuz beradigan o'zgarishlar o'zaro bir-biriga bog'liq. Bugungi kunda siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, ruhiy o'zgarishlar yoshlarda oila va oilaviy munosabatlarga nisbatan yaxshi ijobiy munosabatlar shakllanish uchun zarur imkoniyatlarni yaratdi. Shu sababli oila nafaqat aholi sonini to'ldirish vazifasini bajaribgina qolmay, shaxsning o'z-o'zini namoyon etuvchi, ijtimoiy ahamiyatga molik fazilat va xislatlarni egallash uchun, ijtimoiy madaniyatni shakllantirish uchun qulay muhit hisoblanadi.

Oilada, maktabda, mehnat jamoasida, mahallada olib boriladigan axloqiy tarbiya jamoatchilik fikrining kuchi, ommaviy axborot vositalari, ruhoniylarning obro'-e'tibori hamma-hammasi odamlarimizda qonun buzilishi bilan bog'liq har qanday hatti-harakatlarga nisbatan barqaror qarshilikni shakllantirishga qaratilmog'i lozim.

Respublikamizda 1998 yil «Oila yili» deb e'lon qilinishi, barcha davlat va nodavlat tashkilotlarining oilaning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal etishga jalb etdi. 1998 yil fevral oyida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan «Oila» Respublika ilmiy-amaliy markazi tashkil etildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Milliy tarbiya va yoshlar ma'naviy kamolotida qadriyatlarining ahamiyatini o'rganish yuzasidan olimlar bir qator tadqiqotlar olib borishgan. Xususan D.O.Ortiqova, I.R.Xo'jamurodov, I.E.Xudoyberdiyev, M.Mamatov, G'S.Qaramatov,

F.A.Primova, Z.E.Markayev, T.K.Komilova, M.T.Tojiboyev, N.M.Musayeva, A.A.Qambarov, Y.M.Yaqubov, M.A.Karimova va boshqalar.

Tadqiqot metodologiyasi. Mamlakatimizda huquqiy demokratik va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayoni ketayotgan hozirgi kunda milliy tarbiya va yoshlar manaviyatining bu borada tutgan o'rmini ilmiy tahlil qilishni ko'zda tutadi. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin ajdodlarimiz ma'naviy-madaniy merosini, xususan, milliy qadriyatlarini tiklash borasida davlat siyosatining tahlili; ajdodlar merosini tiklashda milliy qadriyatlarga munosabatning o'ziga xosligi; yoshlar ma'naviyati shakllanishida milliy qadriyatlar ta'siri; yoshlar ma'naviy madaniyatini yuksaltirish usullari, milliy va islom qadriyatlarini o'rni; ma'naviy tahdidlarga qarshi kurashishda milliy tarbiya, oila muhim omilligini vorisiylik, tarixiylik va mantiqiylik asosida ilmiy asoslash dolzarb hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Oila yoshlarga huquqiy tarbiya berishda va ta'lim tizimining boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi. Oiladagi muhit farzandlar va ota-onalar o'rtasidagi, o'zaro munosabat, shakllangan tarbiya tizimi bolalarda huquqga bo'lgan dastlabki qarashlarni shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Oilada muhit o'zaro hurmat, oliyanoblik, halollik asosiga qurilgan bo'lsa, oila boshliqlari o'z vazifalariga sidqidildan qarasarlar jamiyatning bunday yacheykasidan yaxshi fuqarolar yetishib chiqadi. Abu Ali ibn Sino «oilada yomon tarbiya faqat shu oilaning o'ziga salbiy ta'sir qilib qolmasdan, balki atrofdagi boshqa oilalarga ham salbiy ta'sir qilishi mumkin» [1].

Ta'lim-tarbiya barcha davrlarda ham insoniyat oldida hal etilishi zarur bo'lgan eng muhim dolzarb vazifa bo'lib turgan. Shuningdek, u odamlarning amal qilib kelayotgan

tajribalari, yutuqlari, urf-odatları va an'analari asosida tashkil qilingan. YA'ni, ta'lim-tarbiyaga doir shakllangan urf-odatlarimiz, boqiy an'analarimiz ko'p. Bugungi kunda ham ulardan yoshlarni tarbiyalashda keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Mamlakatimizning istiqboli yosh avlodimiz qanday tarbiya topishiga, qanday ma'naviy fazilatlar egasi bo'lib voyaga yetishiga, farzandlarimizning hayotga nechog'li faol munosabatda bo'lishiga, qanday oliy maqsadlarga xizmat qilishiga bog'liq ekanini hamisha yodda tutishimiz kerak [2].

Bilimlar va axborotlar hajmining ko'payishi odamlar dunyoqarashining kengayishi va ma'naviyatining yuksalishiga turtki bo'lishi shubhasiz. Ayni paytda, tinimsiz va tizimsiz kelayotgan xabarlar ichidan haqqoniy, obyektiv va foydali ma'lumotlarni ajrata olish qobiliyatini shakllantirish juda muhim vazifa bo'lib boradi.

Respublikamizda ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish borasida amalga oshirilayotgan ishlar xuddi mana shu maqsadga yo'naltirilgan. Zero, ushbu masala g'oyaviy nuqtai nazardan «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun prinsiplariga to'la muvofiq keladi. Umuman ta'lim-tarbiyaning milliy modeliga ko'ra, ta'lim tizimini yangilash – tabiiy ravishda milliy merosimizni o'rganish va uni pedagogik tafakkur iste'moliga olib kirish zaruriyatini vujudga keltirmoqda.

Milliy merosimizning g'oyaviy negizi – shaxs tarbiyasi, uning ma'naviy ehtiyojlariga da'vogar bo'lgan omillarni o'rganishdan iborat bo'lib kelgan, ushbu muammo hozirda ham jamiyatimizda olib borilayotgan siyosatda eng muhim masalalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ta'lim jarayoni dunyo bo'yicha turli mamlakatlarning yaqinlashuvi, tom ma'noda global, insoniyat sivilizatsiyasi taqdiri uchun hal etuvchi ahamiyatga ega bo'lgan ko'plab omillar bilan belgilanadi. Bu omillar orasida yuzaga kelgan umumiy va milliy o'ziga xosliklar alohida ahamiyatga ega.

Ta'limning noyob imkoniyatlari hozir nafaqat inson aqlini yangi tezkor imkoniyatlar bilan qurollantirish, balki uning ongini qayta qurish bilan bog'liq. Insoniyat sivilizatsiyasi rivojining yangi bosqichi insonning shakllanish jarayoni, shaxsiy fazilatlar, hayotiy maqsadlar va qadriyatlar haqidagi tasavvurlarini o'zgartiradi. O'sib kelayotgan yosh avlod uchun ta'lim tizimi sifat jihatdan yangicha talablar qo'yadi.

Ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish o'z navbatida bu sohada yangi, zamonaviy, ilg'or pedagogik texnologiyalarni izchil joriy etishga ko'p jihatdan bog'liq. Ta'lim samaradorligi o'quvchi bu jarayonda qay darajada faol qatnashayotganligi bilan belgilanishini hisobga olgan holda yangi o'qitish uslublari, shakllari ta'lim oluvchilarga mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish uchun imkoniyat yaratadi.

Kadrlar tayyorlash milliy modelidan bosh muddao qilib, komil inson va yetuk malakali mutaxassisni tayyorlashni qo'yilishida ham yuqoridagi masalalar bilan mantiqiy aloqadorlik mavjud. Zero, kadrlar tayyorlash milliy modeli, faqat ta'lim-tarbiyadagina iborat emas, balki bir-biriga bog'liq bo'lgan ko'pgina hayot bosqichlarini o'z ichiga oladi. Milliy modelimiz, bu – shaxs, jamiyat va davlat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarishning uzviy birligi va hamkorligi, ularning o'zaro bir-biriga aloqasini aks ettiradi.

Shaxs – kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekt, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi hamda ularni amalga oshiruvchisidir [3]. Shuning uchun ham bizning ajdodlarimiz ta'lim-tarbiya masalasida inson shaxsi uning xususiyatlarini hisobga olib ish ko'rganlar. Buyuk mutafakkirlarimizdan Abu Nasr Farobiy yozganidek, ta'lim-tarbiya ishini boshlashdan avval tarbiyalanuvchilarning shaxsiy xislatlarini o'rganish lozim [4].

Shuni alohida ta'kidlash kerak-ki, milliy ta'lim-tarbiya modeli konsepsiyasining mazmuni milliy turmush tarzi va ma'naviy-axloqiy an'analari bilan bog'liqdir. Shu boisdan

ham respublikamiz jamiyatshunos olimlari faylasuflar, ta'lim-tarbiya tizimida milliy modelining asosiy xususiyatlarini tahlil etayotganda ko'proq uning milliy tarbiyadagi o'rni hamda ahamiyatini ochib berishga harakat qilishmoqda.

Jumladan, taniqli faylasuf, akademik E.Y. Yusupovning fikricha, milliy tarbiyaning bu xususiyatlari zamonaviy ta'lim tizimi bilan uyg'unlasha olishi bilan bir qatorda milliy an'analarimiz, qadriyatlarimiz bilan bog'lansagina ijobiy samara beradi [5].

Ma'lumki, milliy ta'lim-tarbiya modelning bosh maqsadi komil insonni tarbiyalashdir. Ushbu masalada ham respublikamiz olimlari o'ziga xos konsepsiyalarni ilgari surdilar [6]. Ma'naviy barkamol inson aql-idrok asosida harakat qiladi. Vatanga, xalqi va millatiga sodiq bo'lish ham madaniyatilik, ma'naviylik, barkamollik, axloqiy poklik belgilaridan hisoblanadi. Rostgo'ylik, hayoli bo'lish kabi eng ulug' fazilatlar birlashsagina, u komil inson bo'lib yetishadi [7].

Yuqori malakali mutaxassis olim, me'mor, san'atkor, harbiy xodim bo'lish barkamollikni anglatmaydi, inson kamolotga yetish uchun zarur hayot maktabini o'tashi, iymone'tiqod yo'liga kirish talab etiladi [8]. Komillikning shakllantirishda ko'proq o'zimizga mos sharqona madaniy-ma'naviy an'analar, uning o'ziga xosligi, afzalliklariga oid adabiyotlarni chop etish, targ'ib qilish maqsadga muvofiqdir.

Insonning butun umri o'tadigan mahallaning xususiyati shundaki, unda yashovchi har bir oila, shaxs shaxs ahli jamoa ko'z o'ngida shakllanadi. Mahalla yoshlari tarbiyasi mahalla faoliyati yo'nalishlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan jarayondir. Aholiga eng yaqin bo'lgan hokimiyat bo'g'ini bo'lgan mahalla yoshlar o'rtasida katta tarbiya o'chog'i, ma'naviyat va ma'rifat markazi bo'lmo'gi lozim.

Yoshlarda axloqiy madaniyatni oshirishda oilaning, mahallaning, ommaviy axborot vositalarining, davlat va nodavlat jamoat tashkilotlarining o'rni beqiyosdir. Demak axloqiy madaniyatni shakllantirishda milliy g'oya ruhida sug'orilgan yoshlar bugungi va ertangi porloq kelajagimizning asosini tashkil qilishi shubhasizdir.

Mafkuraviy kurashlar kuchaygan bugungi kunda yoshlar qalbida ona-Vatanimizga, boy tariximizga, milliy qadriyatlarimizga, millatning o'lmas ruhi bo'lgan ona tilimizga, ota-bobalarimizdan meros muqaddas dinga sog'lom munosabatni qaror toptirishimiz, ularning mafkuraviy immunitetini shakllantirishimiz maqsadga muvofiqdir.

Yoshlarimizning ma'naviyati yuksalishida va ularni milliy ruhida tarbiyalashda milliy g'oya muhim ahamiyat kasb etadi. Bugun yangi hayot qurish, ri vojlangan davlatlar qatoriga chiqish yo'lida dadil borayotgan mamlakatimizda ham milliy g'oya masalasi juda muhim ahamiyatga ega. Milliy g'oya ezigulikka tayanar ekan, buzg'unchi mafkuraga qarshi kurashishda aniq maqsadga qaratilgan targ'ibot ishlarini tashkil etish masalasi dolzarblashib boraveradi.

Mafkuraviy xurujlarga qarshi milliy g'oya asosida kurashda maktabning o'rni alohida. Shu bois, bugun yurtimizda ta'lim-tarbiya sohasida keng ko'lamlı islohotlar kechayotgani bejiz emas. "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" g'oyasi asosida O'zbekiston taraqqiyotning yangi davriga qadam qo'yib, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy sohalardagi islohotlar buyuk umummilliy maqsadga, umumxalq harakatiga aylanib bormoqda.

Ma'rifatparvar jadid bobolarimizning "Najot – ta'limda, najot – tarbiyada, najot – bilimda. Chunki barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi", degan so'zlarida teran ma'no mujassam. Zero, har qanday davlat taraqqiyotining ta'mal toshi bevosita ta'lim masalalariga qaratilayotgan e'tibor bilan bog'liq.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, tarixan bolaning ta'lim-tarbiyasiga juda nozik va jiddiy masala sifatida alohida e'tibor qaratilgan. Bu orqali yurtning

kelajakdagi iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy va ma'naviy taraqqiyotiga zamin yaratilgan. Prezidentimiz Sharq donishmandlarining "Eng katta boylik bu – aql-zakovat va ilm, eng katta meros bu – yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik bu – bilimsizlikdir!" degan hikmatli so'zlarini keltirib, zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanib borayotganini, nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun,

avvalo, ilm-ma'rifat, yuksak ma'naviyat kerakligini, ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta, to'g'ri yo'ldan adashish holatlari kuzatilishini ta'kidlaganida yuz karra haq edi.

Mafkuraviy xurujlarga qarshi kurashda mamlakati-mizning milliy g'oyasi har birimizga kelajakka ishonch, madad, kuch-g'ayrat, shijoat berib, yoshlarimizni, xalqimiz va millatimizni ulug'vor va bunyodkor ishlarga, Vatan, millat, mustaqillik himoyasi yo'lida birlashishga safarbar etadi.

ADABIYOTLAR

1. Irisov A. Ibn Sinoning falsafiy risolalari. Toshkent, O'zbekiston. 1963 yil 20-b.
2. Muloqot jurnali, 1999 yil. № 4. 21-bet.
3. Barkamol avlod orzusi. T. , «Sharq» nashriyoti matbaa konserni. 1999 yil, -B. 144.
4. Komiljon Nosirov. Ajdodlar sabog'i. Jamiyat va boshqaruv 1999 yil, №1-2. -B. 45.
5. Erkin Yusupov, O'tkir Yusupov. Oila – ma'naviyat bulog'i. Toshkent, 2003, 18-bet.
6. J. Tulenov, Z. G'ofurov. Falsafa. Oliy o'quv yurtlari uchun. T. , «O'qituvchi», 1997, 294-bet.
7. U. Mahkamov. Axloq-odob saboqlari. T. , «Fan», 1994, 72-bet.
8. M. Xolmatova. Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi. T. , «O'zbekiston», 2000, 174-bet.